

***PAGINAE
HISTORIAE***

**SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU
22/1**

OBSAH

STUDIE

- Vizitace konventu v Kirchbergu am Wechsel roku 1322 (1323).
Kritická edice nejstarší listiny SOKA Jablonec nad Nisou 7
(Lucie Neužilová – Jan Vojtíšek)
- Neznámé doklady ke kultu ctihodného piaristy Gliceria Landrianiho
v Čechách v 18. století 34
(Václav Bartůšek)
- Piaristé a výtvarné umění 44
(Libuše Váňová)
- Každodennost sedláka a jeho rodiny ve vzdělávacích lidových knížkách
přelomu 18. a 19. století 48
(Vladimír Lukášek)
- Normy habsburského domu a jejich porušování 85
(Michaela Žáková)
- Snahy o vybudování německé vysoké školy obchodní 104
(David Hubený)
- K problematice dejín školskej správy v Československu. Vývoj školskej správy
v okresoch Snina a Medzilaborce v rokoch 1918–1960 121
(Mária Novosádová)

MATERIÁLY

- Dvůr císaře Ferdinanda I. a jeho manželky Marie Anny v Praze 149
(Jiřina Junčová)
- Skica a fotografie. Možnosti interpretace ikonografických archivních pramenů
k poznání Pompejí 161
(Lenka Kovaříková)
- Ústřední úřady a příprava znění zákona č. 143/1947 Sb.,
aneb: Když už „Lex Schwarzenberg“, tak jiný 169
(Pavel Dufek)
- Vzájemná korespondence Václava Vojtíška a Zdeňka Fialy 176
(Pavel Vaško)

ZPRÁVY

- Národní archiv v roce 2013 201
(Eva Drašarová)
- Archivní knihovny a jejich knihovnické systémy 236
(Kateřina Paulusová)
- Zpráva o průběhu 3. etapy programového projektu Beta TAČR Agenda státního
občanství a možnosti jejího zefektivnění 250
(Zdeňka Kokošková)

LITERATURA

Petr Mareš: Soupis přísedících komorního soudu Českého království v letech 1526–1620	255
(<i>Markéta Novotná</i>)	
Eva Gregorovičová: Kapitoly z dějin Rodinného archivu toskánských Habsburků	257
(<i>Lenka Kovaříková</i>)	
Bohumír Brom: Spisová a archivní služba ve veřejném a soukromém sektoru	259
(<i>Zora Machková</i>)	
Dokonalá edice	261
(<i>Jana Svobodová</i>)	
Jeden ze „symbolů předbřeznové reakce“	263
(<i>Jan Kahuda</i>)	
Ivan Pfaff: Francie a Čechy v Evropě národních států. Francouzská politika F. L. Riegra 1867–1878	266
(<i>Milan Vojáček</i>)	
Věcná kniha o slovenské otázce v meziválečném období	268
(<i>Miroslav Šepták</i>)	
Jakub Rákosník – Jiří Noha: Kapitalismus na kolenou. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934	271
(<i>Lukáš Šlehofer</i>)	
Jan Benda: Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939	273
(<i>David Hubený</i>)	
Zdeněk Hrabica: Pět válek Ludvíka Svobody	275
(<i>Lenka Kločková</i>)	
Jiří Suk: Politika jako absurdní drama. Václav Havel v letech 1975–1989	278
(<i>Jiří Křesťan</i>)	
Seznam autorů	285

STUDIE

VIZITACE KONVENTU V KIRCHBERGU AM WECHSEL ROKU 1322 (1323). KRITICKÁ EDICE NEJSTARŠÍ LISTINY SOkA JABLONEC NAD NISOU¹

LUCIE NEUŽILOVÁ – JAN VOJTÍŠEK

Úvod

Ve fondu NAD 1208 Státního okresního archivu Jablonec nad Nisou se pod číslem 1 nachází poněkud překvapivě listina z počátku 14. století pocházející z rakouských zemí.² Jedná se o poměrně rozsáhlou písemnost, jíž lavantský biskup Ditrich informuje svého představeného salcburského arcibiskupa Fridricha o vyřešení sporu o nošení hábitu mezi řeholnicemi v augustiniánském klášteře v Kirchbergu am Wechsel (Dolní Rakousy).³ Listinu až před nedávným časem „znovuobjevil“ tehdy nový ředitel jabloneckého archivu Mgr. Jan Kašpar, když okresnímu archivu dával nový řád a pořádek, a v loňském roce na ni upozornil autory edice.⁴ Prameni se zatím nedostalo důkladného zpracování.⁵

Pročtení zdánlivě nebohemikální listiny přichystává překvapení. V rámci líčení své vizitace za účelem urovnání sporu podal biskup Ditrich nejen detailní informace o průběhu návštěvy a vyšetřování, ale též do dokumentu inseroval vedle dvou dalších listin i privilegium inkorporace kirchberského farního kostela klášteřu a jeho povýšení na konventní z roku 1272.⁶ V této listině se nacházejí další dvě inserované listiny, jednou z nichž je sou-

¹ Tato studie je výstupem projektu Vnitřních grantů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 2013.

² SOkA Jablonec nad Nisou, NAD 1208 Sběrka listin, č. 1.

³ Ke Kirchbergu a především ke konventu je stěžejní a dodnes nejlepší prací velice kvalitní dílo klasické pozitivistické školy Krebs, Leopold: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg am Wechsel*. Wien 1916. Obec Kirchberg má o své dějiny zájem a vydala k nim několik publikací, *Kirchberg am Wechsel*. Hg. v. der Marktgemeinde Kirchberg am Wechsel. Kirchberg am Wechsel 1974, *750 Jahre Kirchberg am Wechsel*. Hg. v. der Marktgemeinde Kirchberg am Wechsel. Anspach 1982, a *Kirchberg am Wechsel. Geschichte und Gegenwart einer Marktgemeinde*. Hg. v. der Marktgemeinde Kirchberg am Wechsel. Kirchberg am Wechsel 2001, které většinou čerpají právě z Krebse. K dějinám kirchberské fary sv. Jakuba vznikla na Phil.-Theol. Hochschule v Heiligenkreuzu diplomní práce Mendryk, Franz: *Die Pfarre zu St. Jakob. Geschichte einer Pfarrgemeinde in Kirchberg am Wechsel*, diplomní práce Phil.-Theol. Hochschule Heiligenkreuz 1994, jejíž pisatel však naprosto bezostyšně opsal doslova celé dlouhé pasáže od Leopolda Krebse bez jakéhokoliv citace!

⁴ Tímto velice děkujeme panu řediteli Kašparovi nejen za upozornění na zajímavou historickou písemnost, ale i za veškerou podporu a rady, které nám v bádání poskytly.

⁵ Jeho recepcí zatím proběhla pouze v barokních historických pracích (viz níže) a v Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 75–79, kde je listina přepsána s řadou chyb dle viditelně nekvalitního opisu Josepha Herborna bez jakéhokoliv zhodnocení a analýzy.

⁶ Listina z 1272 je dochována v několika edicích a opisech (viz níže) a je inserovaná v editované listině (viz edice). V textu studie bude citována edice Pez, Bernard: *Thesaurus anecdotorum novissimus, seu veterum*

hlas s aktem tehdejšího světského pána země, českého krále Přemysla Otakara II. Přemyslovo písemné schválení je sice reflektováno v Emlerových regestech,⁷ ale v příslušném díle českého diplomatáře se již editované nenachází.⁸ Předkládaná edice si tedy bere za jeden z cílů sloužit jako jakési drobné „addendum“ k CDB. Především však chce zpřístupnit nevytěžený a informačně bohatý pramen k dějinám středověkého monachismu, který dosud unikal pozornosti jak českých, tak ve většině i rakouských badatelů.

Nutnou a také v daném případě dvojnásob zajímavou otázkou je cesta, jakou se středověká listina pocházející z hraničního území mezi Štýrskem a Dolními Rakousy dostala do archivu severočeského Jablonce nad Nisou. Ve studii přináležející k edici se autoři pokusí vedle nástinu dějin kláštera sloužícího k uvedení pramene do kontextu o co možno nejpřesnější rekonstrukci putování listiny z rakouských zemí do jabloneckého archivu.

Dějiny kirchbergského konventu řeholnic sv. Augustina

Oblast Wechsel (pojmenovaná podle místního pohoří) se nachází na hranici Dolních Rakous a Štýrska. Od konce 10. století tvořila součást pittenského „hrabství“,⁹ které nejprve držela markrabata z Wels-Lambachu a jež následně sňatkem získal hraběcí rod z Formbachu. Hrabě Ekbert I. z Formbachu (†1109) s sebou přivedl z bavorských držav ministeriály, s jejichž pomocí kolonizoval nově nabyté území.¹⁰ 5. srpna 1158 však padl u Milána poslední mužský člen rodu Formbach, hrabě Ekbert III. Jeho pittenská ministeriální vstoupila velice sebevědomě jako korporace (*ministeriales Putinenses*) a po jednáních nakonec přijala za svého pána Otakara III. Štýrského, čímž se území připojilo ke Štýrsku. Po vyměření Otakaroviců roku 1192 připadlo Štýrsko i s pittenským územím na základě Georgenberských úmluv Babenberkům. V rámci bojů o babenberské dědictví získal pittenská území roku 1254 Přemysl Otakar II., čímž byla oblast připojena k rakouskému vévodství. Do konce 15. století Pittensko ještě několikrát změnilo střídavě příslušnost, až definitivně připadlo Dolním Rakousům.¹¹

Zřejmě do období kolonizace hrabat z Formbachu spadá i založení Kirchbergu, ač první pramenně dochovaná písemná zmínka se datuje k roku 1232.¹² Barokní benediktinský historik Bernard Pez ve svém diplomatáři sice vydal údajnou listinu z roku 1108, jež měla dokazovat značnou starobylost kláštera v Kirchbergu, jedná se však o klášterní falzum, jak prokázal v polovině 19. století Josef Feil.¹³

Samotná kirchbergská farnost sv. Jakuba vznikla v úzké souvislosti s novým místním osídlením. Obhospodařovala poměrně rozsáhlé území na hřebenech wechselského poho-

monumentorum, praecipue ecclesiasticorum, ex germanicis potissimum bibliothecis adornata collectio recentissima VI/2. Graz 1729, č. 212, s. 119–120.

⁷ Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. Ed. Josef Emler. Praha 1882, č. 773, s. 310 (= RBM).

⁸ Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/2. Ed. Jindřich Šebánek – Sáša Dušková. Praha 1981 (= CDB).

⁹ Původně to byla pittenská marka a hraběcí titul užívali Formbachové podle svých bavorských držav, Dopsch, Heinz: Österreichisches Geschichte 1122–1278. Die Ländern und das Reich. Wien 1999, s. 288.

¹⁰ Dopsch, H.: Österreichisches Geschichte 1122–1278, s. 289.

¹¹ Základní přehled k rakouské středověké historii např. Veber, Václav – Hlavačka, Milan – Vorel, Petr – Polívka, Miloslav – Wihoda, Martin – Měřinský, Zdeněk: Dějiny Rakouska. Praha 2002, s. 65–198.

¹² Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, sign. AT-OeStA/HHStA UR AUR 561.

¹³ Pez, B.: Thesaurus anecdotorum novissimus VI/1, č. 84, s. 298–299. Feil, Josef: Original-Beiträge zur Geschichte der Aufhebung mehrerer Klister in Niederösterreich: Kirchberg am Wechsel. In: Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde II. Hg. v. Adolf Schmidt. Wien 1845, s. 713, ukázal, že údajná listina z roku 1108 je falzem zhotoveným na základě skutečné listiny z roku 1308, kdy falzdaři změnilo pouze datum a vynechali osobní jména. Falzum může souviset se snahami kláštera o inkorporaci fary v roce 1461–1462 (viz níže).

ří.¹⁴ V literatuře napanuje shoda, zda se jednalo o farní založení přímo blízko usazených ministeriálů, pánů z Kranichbergu,¹⁵ kteří drželi patronátní právo nejpozději v druhé polovině 13. století,¹⁶ nebo o zeměpanské založení (tedy nejspíše hrabat z Formbachu), které Kranichbergové buď obdrželi v rámci svého služebného postavení od pána, nebo získali snad ve spojitosti se změnou vrchnosti. Joseph Herborn, autor rukopisu *Geschichte des Klosters zu Kirchberg* ze soukromé sbírky Leopolda Krebse, prý vypráví (bohužel bez citace pramene, z něhož Herborn čerpal), že pán z Kranichbergu v roce 1216 vystavěl u farního kostela jednu celou pro dvě jeptišky.¹⁷ Kranichberg jistě zamýšlel celou jako zaopatřovací instituci pro neprovdané (či ovdovělé) ženy ze svého rodu. Na to ukazuje i skutečnost, že prý v roce 1268 přijaly řeholi svatého Augustina sestry Mechthilda a Gertruda, snad dvě dcery Hermanna z Kranichbergu a jeho druhé ženy, a žily ve zmíněné cele.¹⁸ Tak byly položeny základy kirchbergského konventu.

Sestry Mechthilda a Gertruda se nespokojily s pouhou jednou celou a rozhodly se ji přetvořit ve skutečný klášter. Na konci roku 1271 požádaly salcburského arcibiskupa o povýšení kirchbergského farního kostela na konventní, a tím vytvoření kláštera s mocí nad farním kostelem. Argumentovaly tím, že jejich rodu přináležejí patronátní právo ke kostelu. Arcibiskup Fridrich jejich úmysl posvětil a pověřil biskupa Bernarda ze Seckau,¹⁹ aby povýšení s inkorporací fary provedl. Mechthilda a Gertruda se následně obrátily o potvrzení arcibiskupem schváleného záměru i na světskou vrchnost území, kterou tehdy byl Přemysl Otakar II. Král na konci února 1272 adresoval svůj souhlas již přímo sekovskému biskupovi. Pověření i královské potvrzení jsou inserovány v privilegii Bernarda ze Seckau ze 7. dubna/9. července 1272, kterým stvrdil osobní provedení založení konventu.²⁰

Privilegium informuje o průběhu povýšení i základních ustanoveních duchovně-hospodářského fungování kláštera. Tehdejší bratři z Kranichbergu se postavili proti záměru svých

¹⁴ Její hranice přesně vymezuje ve farní kronice kirchbergský farář Drentner, Josef: Geschichte von der Pfarr Kirchberg am Wechsel I (1773–1945). Pfarramt Kirchberg am Wechsel, s. 1–2, Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 15–17.

¹⁵ K pánům z Kranichbergu existuje několik prací, Wißgrill, Franz Karl: Schauplatz des landsässigen Nieder-Österreichischen Adels von Herrn- und Ritterstande von dem 11. Jh. an, bis auf jetzige Zeiten IV. Wien 1804, s. 268–275, Héyret, Marie: Materialien zur Geschichte der Herren von Kranichberg. In: Jahrbuch des Heraldisch-Genalogischen Vereins „Adler“ I. Wien 1874, s. 95–104, Weltin, Maximilian: Das Pittener Gebiet im Mittelalter. In: Kuhlreiter, Karin und Thomas – Mochty, Christina – Weltin, Maximilian: Wehrbauten und Adelsitze Niederösterreichs I. Sankt Pölten 1998, s. 137–147, Freidinger, Ludwig: Die Herren von Kranichberg und ihre Beziehung zur Steiermark I (1386–1510), II (1278–1386). Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark 88/1997, s. 39–69, 96/2005, s. 83–143.

¹⁶ Jejich patronátní právo je zmíněno v zakládací listině konventu z roku 1272, Pez, B.: Thesaurus anecdotorum novissimus VI/2, č. 212, s. 119–120.

¹⁷ Po něm údaj přejali všichni autoři, Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 17.

¹⁸ Tuto informaci má ve své práci Wißgrill, F. K.: Schauplatz des landsässigen Nieder-Österreichischen Adels IV, s. 270, bohužel opět bez udání pramene, z něhož čerpal. Pramenně se však obě sestry objevují jako „jeptišky“ žijící v cele u kirchbergského farního kostela v listině salcburského arcibiskupa z prosince 1271, Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1246–1343 I. Ed. Franz Martin. Salzburg 1928, č. 609, s. 79 (také viz edice), není tedy důvod Wißgrillové údají nevěřit. Identifikace Mechthildy a Gertrudy jako dcer Hermanna z Kranichbergu a jeho druhé ženy podává i Héyret, M.: Materialien zur Geschichte der Herren von Kranichberg, s. 97, jako Gertrudu ženu určuje Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 17.

¹⁹ V historiografické literatuře je často označován i jako Wernhard, ovšem autoři článku se rozhodli pro uvádění podoby jména vycházející z editované listiny.

²⁰ Pez, B.: Thesaurus anecdotorum novissimus VI/2, č. 212, s. 119–120. V různých opisech a edicích listiny se objevuje jako měsíc buď duben, nebo červenec, k problému viz níže. Datace jednotlivých listin, týkajících se vytvoření konventu, je zajímavá i z hlediska studia středověké komunikace. Arcibiskup Fridrich adresoval pověření sekovskému biskupovi 20. prosince 1271. Biskup Bernard jej obdržel, jak píše, 28. prosince 1271, tedy za osm dní. Přemyslovo potvrzení pochází z 22. února 1272 ze *Zbrabowe*, tedy zřejmě z tehdejšího přemyslovského loveckého dvorce na Zbraslavi. Biskup Bernard snad přímo 7. dubna či 9. července, kdy vydal privilegium, nebo krátce předtím přijel do Kirchbergu a vykonal osobně povýšení kostela.

příbuzných.²¹ Zda panovaly mezi potomky pána z Kranichbergu již dříve vážnější neshody a konflikty, které mohly zapříčinit žádost Mechthildy a Getrudy, nelze určit. Jisté však je, že sestry vystoupily s žádostí bez souhlasu a podpory mužských příbuzných. Biskup Bernard ovšem námitky Kranichbergů neuznal jako oprávněné s tím, že jim nevznikne žádná škoda. Poté přijal rezignaci místního faráře Heinricha a povýšil kirchbergský kostel sv. Jakuba z farního na konventní. Rozhodl, že v klášteře má žít deset řeholnic řídicích se řeholí sv. Augustina, které mají být vyživovány z příjmů fary a majetků, jež si řeholnice přinesou jako věno. Ke sloužení svátostí měly být v kostele minimálně dva kaplani-knězi, kterým byla vyhrazena prebenda ve výši 32 liber.

Pro zeměpána znamenalo založení kláštera jistě vítané posílení moci na wechselském území. Řeholnice se naopak mohly opírat o panovnickou ochranu proti nárokům Kranichbergů, kteří se po odmítavém rozhodnutí sekovského biskupa nevzdali. Největší napětí mezi konventem a rodem lze zřejmě ohraničit obdobím od smrti Přemysla Otakara II. (1278) do počátku 14. století.²² Konvent se zabezpečoval ochrannými listinami zeměpánů. Od Rudolfa I. Habsburského si 19. ledna 1281 nechala převorka s řeholicemi vystavit listinu o panovnické ochraně.²³ Kranichbergové se naproti tomu snažili o uznání dědičného fojství (*Erbvogtei*) nad klášteřem spolu s udržením patronátního práva k faře. V říjnu 1286 však Albrecht I. Habsburský, tehdejší pán Rakous a Štýrska, potvrdil konventu patronátní právo nad farou a odňal Kranichbergům jeho ochranu a dědičné fojství ve prospěch sebe a svých následníků.²⁴ Tuto listinu si pak nechaly řeholnice potvrzovat prakticky od všech zeměpánů.²⁵ Mezi potvrzeními z přelomu 13. a 14. století nalézáme mimo jiné i do editované listiny inserovanou konfirmaci „zakládacího“ privilegia z roku 1272 od salcburského arcibiskupa Konráda z 27. října 1293.²⁶

K roku 1308 máme listinou petavského plebána a arciděkana horní marky doložen případ, kdy arciděkan po příjezdu, který mu nařídil salcburský arcibiskup, nalezl v konventu skupinu mužů v čele s rytířem Rudolfem Latinem, Ulrichem Cambnariem, Vrasenpachem (Frasenbachem), Bernardem a Leopoldem a dalšími, kteří uzurpovali majetky kláštera (včetně platu a cenností věnovaných na světlo) a obsadili také věž kostela a dolní část plebána domu. Pod hrozbou exkomunikace museli tyto muži na příkaz arciděkana konvent opustit.²⁷ Snaž se jednalo o vazaly či služebníky pánů z Kranichbergu, kteří se tak snažili znovu získat moc nad církevní institucí. Mohlo také jít o jedince, kteří drželi opravu za určité darované klášterní majetky.²⁸ Listina z roku 1308 je posledním dochovaným pramenem, který podává jasnou zprávu o střetu laických nároků s odmítavým postojem konventu. Různí členové rodu z Kranichbergu se vedle sporných momentů objevují od konce 13. století a po celé 14. století jako dárci různých donací konventu.²⁹

Další informace o vnitřním životě konventu přináší editovaná listina z konce roku 1322 (nebo 1323).³⁰ V této době se uvnitř konventu rozhořel spor mezi dvěma skupinami řeholnic. Převorka Mechthilda „die Chlammerin“ (†1339), neteř Ortolfa z Kranichbergu,³¹ s částí sester upřednostňovaly roucho, které odpovídalo dominikánskému řádu. Druhé křídlo v klášteře se začalo přidržovat augustiniánského hábitu a stěžovalo si u svého metropolitě. Salcburský arcibiskup pověřil 16. června 1322 (1323) lavantského biskupa Ditricha Wolfhauera z Wolfsau (†1332), jednu z nejvýraznějších postav na lavantském stolci, aby spor v konventu vyřešil.³² Důvodem, proč nepověřil arcibiskup vizitací sekovského biskupa, je asi to, že Wocho ze Seckau udržoval dosti volné kontakty s arcibiskupem a Ditrich naopak patřil do stejného politického tábora jako arcibiskup Fridrich.³³

Vzdělaný prelát Ditrich, doktor obojího práva, se dostavil do konventu k urovnání sporu až v prosinci 1322 (1323), tedy celý půlrok po vydání pověření.³⁴ Tato prodleva může napovědět ke správnému ročení listiny. Biskup Ditrich byl jednoznačným přívržencem Habsburků v bojích o římský trůn. Byl blízkou osobou především Fridricha Sličného, v jehož poselstvu vyslaném do Aragonského království s žádostí o ruku princezny Isabelly se vyskytoval a jako jehož kancléř je roku 1318 zmíněn.³⁵ 28. září 1322 proběhla bitva u Mühlendorfu mezi vojsky Ludvíka Bavora a Fridricha Sličného.³⁶ Biskup Ditrich se jí s vojenským kontingentem zúčastnil na habsburské straně a jen těsně unikl zajetí.³⁷ Přípravy na boj a samotné vojenské tažení spadající do konce léta a podzimu 1322 by tedy dobře vysvětlovaly půlroční interval mezi pověřením biskupa a jeho vyplněním. I pro tyto historické souvislosti se rok 1322 jako doba vizitace zdá reálnější.

Ditrich popisuje vizitaci v listině velice podrobně. Líčí, jak osobně přijel do Kirchbergu, zavoznil na zvon ve zvonici, a tak svolal všechny řeholnice do kapitulní síně, kde jim ukázal arcibiskupův list a vysvětlil, proč přijel. Poté si od nich nechal ukázat privilegia a listiny, které měly relevanci k otázce nošení hábitu. Sestry mu předložily „zakládací“ listinu konventu z roku 1272 (tj. privilegium povýšení farního kostela na konventní) a její konfirmaci od salcburského arcibiskupa Konráda z roku 1293. Když dané dokumenty biskup přijal, nechal převorku a řeholnice přísahat, že podají pravdivé informace o sporu a popravdě odpoví „bez neváhání, náklonnosti, strachu a jakéhokoliv pozemského zisku“ (*remoto odio, amore et timore et quocumque lucro seu commodo temporalis*). Nato odeslal sestry s převorkou pryč a povolal si k sobě rektora kostela Heinricha, od něhož Ditrichovi stačilo pouhé slovo, že bude mluvit pravdu, místo přísahy. Ten odsouhlasil pravost předložených listin a vypověděl, že sestry nosily dosud stejný hábit, jako nosí nyní, tj. černé pallium, bílou tuniku a zonu na nahém těle

²¹ K nejasné identifikaci viz edice níže.

²² Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 20.

²³ Od Rudolfa I. roku 1281, opis z 16. století v Niederösterreichisches Landesarchiv Sankt Pölten, sign. Klosterakten K 134, Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 20.

²⁴ Pez, B.: Thesaurus anecdotorum novissimus VI/2, č. 283, s. 200, vydal konfirmaci Rudolfa III. z roku 1302, v níž je inserovaná Albrechtova listina z 1286, Wißgrill, F. K.: Schauplatz des landsässigen Nieder-Österreichischen Adels IV, s. 270, Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 20. K otázkám fojství Reichert, Folker: Landesherrschaft, Adel und Vogtei. Zur Vorgeschichte des spätmittelalterlichen Ständestaates im Herzogtum Österreich. Köln – Wien 1985.

²⁵ Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 20.

²⁶ Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1246–1343 II. Ed. Franz Martin. Salzburg 1931, č. 189, s. 24.

²⁷ Čerpáno z opisu listiny zachované v Niederösterreichisches Landesarchiv Sankt Pölten, sign. Klosterakten K 134, Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 22.

²⁸ K otázkám ekonomických a právních vztahů fundátorů, donátorů, zeměpána a klášterů na pozdně středověké Moravě (včetně mimo jiné otázky práva ochrany) vydal velice podnětnou a kvalitní knihu na základě své disertační práce Borovský, Tomáš: Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě. Brno 2005.

²⁹ Vztahům konventu–fary–Kranichbergů a dalších donátorů–zeměpána bude věnován další výzkum.

³⁰ Edice a komentář nejasné date viz níže.

³¹ Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 22, bohužel bez citace pramene, taktéž Freidinger, L.: Die Herren von Kranichberg und ihre Beziehung zur Steiermark II (1278–1386), s. 102. Jednalo se zřejmě o členku rodu z Klammu (Chlamm), jejichž sídlo se nachází v pittenské oblasti a s nímž byli páni z Kranichbergu spřízněni, viz Freidinger, L.: Die Herren von Kranichberg und ihre Beziehung zur Steiermark II (1278–1386), passim a zvláště rodokmeny.

³² Pověření je inserováno v editované listině (viz níže), regest v Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1246–1343 III. Ed. Franz Martin. Salzburg 1934, č. 367, s. 37.

³³ K Wochovi ze Seckau Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1148. Ein biographisches Lexicon. Hg. v. Erwin Gatz. Berlin 2001, s. 720–721.

³⁴ Edice a rozbor date viz níže.

³⁵ Dexler, Helga: Beiträge zur Geschichte der Bischöfe von Lavant im Mittelalter. Disertace Universität Wien. Wien 1952, s. 161–162.

³⁶ K bitvě u Mühlendorfu Erben, Wilhem: Die Schlacht bei Mühlendorf 28. September 1322 historisch-geographisch und rechtsgeschichtlich untersucht. Graz – Wien – Leipzig 1923, Šusta, Josef: České dějiny II/2. Král cizinec. Praha 1939, s. 314–351, Spěváček, Jiří: Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346. K prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou. Praha 1994, s. 299–351, Krieger, Karl-Friedrich: Habsburkové ve středověku. Od Rudolfa I. (1218–1291) do Fridricha III. (1415–1493). Praha 2003, s. 110–117.

³⁷ Dexler, H.: Beiträge zur Geschichte der Bischöfe von Lavant, s. 162–163.

bez kamisie, kromě některých, jež začaly z příkazu arciděkana nosit i kamisii. Potom vyslechl biskup Ditrich převorku a řeholnice jednu po druhé odděleně. Všechny se shodly na pravosti listin, dále se jejich výpovědi lišily. Část sester odpověděla, že neví, proč nosí dominikánský hábit. Je otázkou, zda byly tyto řeholnice pouze poslušné své převorce, nebo nechtěly biskupovi vyjevit skutečný stav věcí. Většina řeholnic ale odpověděla, že začaly nosit dominikánský hábit proto, že je bratři kazatelé navštěvují mnohem častěji než řeholní kanovníci a vedou je nejen k nošení jiného hábitu, ale i k dodržování jiných předpisů, tedy observance. Ditrich z Lavantu po přezkoumání listin a vyslechnutí svědectví rozhodl v intencích svého právního vzdělání a pohledu ve prospěch znění listin a původních záměrů zakladatelů. Prikázal, že převorka a sestry z Kirchbergu musejí navždy nosit stejný hábit jako řeholnice v augustiniánském konventu v Salcburku, a zakázal, aby některá z nich nosila tuniku nebo zonu na holém těle nebo jiný oděv neodpovídající řádu sv. Augustina. Celé vyšetřování i rozhodnutí zvládl biskup Ditrich za jediný den.

Za zdánlivě obyčejným sporem o součást hábitu se tedy skrývají mnohem závažnější děje v konventu. Jak i sám Ditrich z Lavantu v listině zdůraznil, převorka s částí sester se pokoušela o změnu observance a obediencie konventu z augustiniánského na dominikánský.³⁸ Oba řády si vzaly jako základ řeholi sv. Augustina (která byla spíše kanonickým konstruktem než skutečným textem jako benediktinská), proto k sobě měly blízko a případná změna řádové observance by nebyla tak ostrá.³⁹ Přesto tu bylo jednoznačné vědomí dvou oddělených řádů. Změna příslušnosti k řádu v sobě nenesla jen úpravy zvyklostí života komunity (včetně hábitu), ale i mocenský a hospodářský zvrat v rámci církevní struktury. Počátek 14. století je dobou výrazného vzestupu mendikantských řádů ve střední Evropě. Lze vzpomenout ostré spory úspěchy slavicích mendikantů se světským klérem ve třicátých letech 14. století, které v Praze přerostly až v násilné střety a bitky.⁴⁰ V Kirchbergu dominikáni aktivně navštěvovali řeholnice a sváděli je k přechodu konventu k dominikánskému řádu. Lze se tázat, zda kirchbergský případ netvoří jeden díl širší cílené politiky dominikánů k vzrůstu řádu a jeho moci.⁴¹

Kirchbergský konvent však díky rozhodnutí biskupa Ditricha zůstal augustiniánský. Nové pokusy o změnu observance již v dějinách kláštera nenacházíme. Zbýlé prameny pro 14. století se týkají hospodářských záležitostí konventu. Jedná se o různé zbožné dary a odkazy, v nichž jsou velice aktivní hlavně členové rodu z Kranichbergu⁴² a spřízněné rody, jejichž členky mnohdy vstupovaly do kláštera jako řeholnice (např. rod převorky z Klammu).⁴³ Dále máme dochovány různé nákupy a prodeje, které převorky a konvent podnikly.⁴⁴ Mezi obchodními transakcemi se objevuje prodej platu na jistých majetcích komturovi ko-

mendy německých rytířů ve Vídni, Ulrichu z Ziebergu, z 5. srpna 1339, který uskutečnila „Meisterin des Vrown Chlosters ze Chirichberg“ Elisabeth z Kranichbergu a zpečetila svou pečetí a pečetí převorky Mechthildy z Klammu.⁴⁵ Tato dáma provedla pro klášter ještě jeden nákup v roce 1341 a v roce 1342 získala od vévody Albrechta II. Chromého ochrannou listinu a poté i každoroční dar 60 für soli z fary v Aussee.⁴⁶ Elisabeth z Kranichbergu tedy měla přední místo v konventu či dokonce stála v té době v jeho čele, ač sama nebyla převorka a převorku řeholnice tehdy měly. Snad využila Elisabeth k získání vlivu v konventu svého původu ze zakladatelského rodu. Mohla ale také zastávat pozici hospodářského správce nad klášterním majetkem, která jí propůjčila pravomoci ke zmíněným jednáním (zvláště pokud by převorka nemohla sama jednat). K roku 1367 máme nadto potvrzení sestry Elisabeth z Neiperger jako administrátorky konventního hospodářství od salcburského arcibiskupa Pilgrima.⁴⁷ „Meisterin“ Elisabeth ani nezvyklý titul se více v pramenech ke Kirchbergu neobjevují.⁴⁸ Od roku 1350 je doložena nová převorka Christina Hausbeck, která poté figuruje v listinách konventu.⁴⁹

14. století je obdobím největšího pramenně dochovaného počtu darů klášteru a faře sv. Jakuba i klášterních nákupů. Zdá se, že se jednalo o období největšího majetkového rozmachu této církevní instituce ve středověku.⁵⁰ Od počátku 15. století dochází k útlumu obchodních transakcí konventu. Roku 1404 vyrostla klášteru konkurence. Rytíř Artolf Ofenpeck (Ofenbeck) z místního šlechtického rodu tehdy vystavěl na ostrohu nad Kirchbergem kapli sv. Wolfganga.⁵¹ Mezi fundátorem kaple a kirchbergským farářem Georgem Nößlerem propukl spor o požitky z kaple, který jako arbitr rozřešil Heinrich z Kranichbergu, jenž byl lenním pánem kaple sv. Wolfganga.⁵² Náš konvent neměl ke kapli žádné primární právní či ekonomické vazby.⁵³ Nový svatostánek okamžitě přitáhl zájem a pozornost donátorů, jak o tom svědčí různá darování většinou za sloužení mší.⁵⁴

Vedle vzniku konkurenční církevní instituce přichystala především polovina 15. století a následné období konventu nejistotu a nemalé problémy. Zprávy o tom, že by husitské války zasáhly Wechsel a klášter, nemáme,⁵⁵ ovšem boje mezi členy habsburského rodu po smrti Ladislava Pohrobka (†1457) umocněné vpádem českého vojska Jiříka z Poděbrad oblast postihly citelně.⁵⁶

⁴⁵ Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 22–23.

⁴⁶ Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 23, regist listiny o solném daru v registrech listin (originál dle místních archivářů ztracen za 2. světové války), Landesarchiv Steiermark Graz, č. 2216e.

⁴⁷ Landesarchiv Steiermark Graz, č. 2993f.

⁴⁸ K Elisabeth z Kranichbergu, dceři Hermannu z Kranichbergu (†1349), má odstavec Freidinger, L.: Die Herren von Kranichberg und ihre Beziehung zur Steiermark II (1278–1386), s. 114, který se také domnívá, že se Elisabeth stala po kirchbergském období „Meisterin“ kláštera v Pulgarn (Horní Rakousy).

⁴⁹ Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 24–27.

⁵⁰ Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 17, otevírá kapitolu hezkým bonmotem Montesquieuho: „Glücklich das Volk, dessen Annalen langweilig sind (Šťastný národ, který má nudné dějiny). Vyvozuje z toho klidné a prosperující období kláštera. Ovšem vyvozovat z dochování pouze hospodářských pramenů klid uvnitř kláštera není zcela samozřejmé a metodicky bezpečné.

⁵¹ Ke kapli sv. Wolfganga publikoval článek Krebs, Leopold: Die St.-Wolfgang-Kirche zu Kirchberg am Wechsel. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 29/1944–1948, s. 331–349, ovšem jedná se spíše o popis nedávných dějin kostela a jeho uměleckého vybavení, středověk není pojat; středověké počátky kostela popsal již ve studii ke konventu Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 31–33; nedávno k němu byla sepsána diplomní práce Langeder, Karin: St. Wolfgang in Kirchberg am Wechsel. Diplomní práce Universität Wien 2001.

⁵² Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 31, zmiňuje listinu z 27. července 1404, jejíž citaci ovšem bohužel neudává.

⁵³ Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 33.

⁵⁴ Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 30–33.

⁵⁵ Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 33.

⁵⁶ Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 36–38.

³⁸ *Per certas coniecturas timebamus et suspicabamur vehementer non solum periculum animarum ipsarum, sed etiam mutationem et subversionem status imminere*, viz edice.

³⁹ K řeholi sv. Augustina, změnám observance a hlavně dominikánské observanci nejnověji v precizní disertaci Duval, Sylvie: L'Observance au féminin. Les moniales dominicaines entre réforme religieuse et transformations sociales, 1385–1461. Disertační práce Université Lumiére – Lyon 2 a Università degli Studi di Firenze 2012.

⁴⁰ Hledíková, Zdeňka: Jan IV. z Dražic (1301–1343). Praha 1991, s. 128–132.

⁴¹ Hlubší interpretace sporu a snahy o změnu řádové observance a obediencie v širším kontextu mendikantských snah a politiky i duchovních dějin počátku 14. století je plánována v další studii.

⁴² Např. testament Margarethy z Kranichbergu, vdovy po Reinprechtovi II. z Eberstorfu, jímž odkázala konventu 50 kop a jeden stříbrný šperk, Wißgrill, Franz Karl: Schauplatz des landsässigen Nieder-Österreichischen Adels von Herrn- und Ritterstande von dem 11. Jh. an, bis auf jetzige Zeiten II. Wien 1795, s. 307, Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 24.

⁴³ Např. Hermann z Klammu (Chlammu) věnoval 29. června 1344 nemalý dar za vstup své dcery Katrein (Kateřiny) do konventu, Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 24.

⁴⁴ Není účelem této práce rozebírat veškeré donace a obchodní transakce konventu, jejich výčet má v textu Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 17–18, pro 13. století, s. 21–29, pro 14. století, s. 29–35, pro 1. polovinu 15. století, s. 42–43, pro 2. polovinu 15. století.

Převorka Anna z Rosenau se snažila nesnázím čelit. Požádala papeže Pia II. o inkorporaci fary sv. Jakuba konventu s odůvodněním, že klášter z fary nedostává vůbec žádné požitky a že se kvůli válce a vpádům snížily konventní příjmy na pouhých 5 marek stříbra, které zcela nedostačují k vyživení deseti řeholnic, zatímco fara má příjmy 32 zlatých florénů. Zároveň argumentovala převorka tím, že kostel byl beztak konventním dříve, než se stal farním.⁵⁷ Snad tehdy pro tento účel bylo vytvořeno falzum údajně se vztahující k roku 1108.⁵⁸ Pius II. vydal 7. ledna 1462 pověření neuberskému opatu Augustinovi, aby prošetřil žádost převorky a v případě její oprávněnosti a pravdivosti inkorporoval faru konventu. O péči o duše farníků v Kirchbergu se měl dle papežova rozhodnutí starat jeden věčný vikář s příjmem, který by stačil k jeho vyživení, placení biskupských práv (*episcopalia jura solvere*) a dalších nezbytných výdajů.⁵⁹ Opat Augustin po šetření provedl podle papežských instrukcí inkorporaci fary klášteru a informoval o ní nového salcburského arcibiskupa intimací z 3. listopadu 1462.⁶⁰ Anna z Rosenau se snažila hospodářsky zajistit život konventu i jinak, když pro oltář sv. Mikuláše kirchberského kostela získala dvojí odpustky v roce 1468 od salcburského arcibiskupa Bernarda⁶¹ a od chiemského biskupa a v roce 1478 od papeže Sixta VI.⁶² Z uvedených převorčiných snah je patrné, že kostel sv. Jakuba hrál v 15. století klíčovou roli v hospodářství konventu. Papežem posvěcená inkorporace chrámu však asi nenalezla trvalého (pokud vůbec nějakého) hmotného naplnění. V roce 1510 si převorka Radegunda sěžovala u salcburského arcibiskupa, že „jisté duchovní i světské osoby“ se protiví papežské inkorporaci a požadovala její potvrzení s připojením tří kostelů (včetně sv. Wolfganga) jako filiálních. Arcibiskup Leonhard její žádosti plně vyhověl.⁶³

V 60. letech 15. století došlo k další pro konvent významné události. Na základě zpráv o úpadku mravů v kirchberském klášteře pověřil salcburský arcibiskup probošta augustiniánské kanonie ve Vorau Leonharda vizitací v konventu a reformou tamního řeholního života.⁶⁴ Leonhard tedy provedl vizitaci a 4. září 1467 vydal klášteru nová statuta. Reforma řeholního života v klášteře byla natolik úspěšná, že o rok později jmenoval arcibiskup vorauského probošta definitivně vizitátorem kirchberského konventu.⁶⁵ Vztahy mezi Kirchbergem a Vorau byly v druhé polovině 15. století velmi blízké. Když zasáhla kirchberský konvent v roce 1473 tvrdá morová rána, že přežila jen převorka Anna z Rosenau a jedna sestra, byl to klášter ve Vorau, který pomáhal Kirchbergu v nouzi.⁶⁶ Také v 90. letech 15. století pomáhal vorauský konvent kirchberskému, který byl postižen následky války s Matyášem Korvinem.⁶⁷

⁵⁷ Převorčina argumentace se dochovala v pověření Pia II. opatu Augustinovi z Neubergeru k prověření žádosti a případné inkorporaci, Aquilinus, Julius Caesar: *Annales Ducatus Styriae, cum adjecta finitimarum provinciarum Bavariae, Austriae, Carinthiae, Salzburgi, Aquileiae etc. historia, in quantum ea ad res Styriae illustrandas conducere videtur, ex antiquis historiae monumentis collecti III.* Graz 1777, č. 46, s. 733–734 (Aquilinus si není jistý ročením 1461, nebo 1462, protože však intimace opata Augustina o inkorporaci pochází z listopadu 1462, jde zřejmě také o rok 1462). Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 38, se domnívá, že převorka Anna použila již dříve vytvořené falzum „*bona fide*“.

⁵⁸ Viz výše.

⁵⁹ Aquilinus, J. C.: *Annales Ducatus Styriae III*, č. 46, s. 733–734, 847–849.

⁶⁰ Aquilinus, J. C.: *Annales Ducatus Styriae III*, č. 46, s. 737–740, 850–851; Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 39–40.

⁶¹ *Niederösterreichisches Landesarchiv St. Pölten, sign. Klosteurkunde 18.*

⁶² Vyjmenování odpustků, Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 43.

⁶³ Stížnosti jsou vloženy do arcibiskupovy potvrzovací listiny, Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 44–46, text listiny, s. 87–89.

⁶⁴ Aquilinus, J. C.: *Annales Ducatus Styriae III*, č. 51, s. 742–743, 852–853.

⁶⁵ Aquilinus, J. C.: *Annales Ducatus Styriae III*, č. 55, s. 745–746, 854, Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 40.

⁶⁶ Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 41.

⁶⁷ Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 42.

Smrtí převorky Anny z Rosenau († 1502), která zastávala svůj úřad dlouhých a těžkými událostmi nabitých 49 let,⁶⁸ můžeme říct, že končí středověké dějiny kirchberského konventu. V krátkém exkurzu bude ještě shrnuta historie kláštera až do jeho zrušení v roce 1782.

Roku 1529 se musely řeholnice před tureckým vpádem uchýlit z konventu na jakési bezpečné místo. Kirchberg byl Turky zpusťován včetně poškození kláštera i kostela. Konvent se dostal v důsledku tureckých válek i rozšíření protestantismu v oblasti do finančních problémů. Jeho hospodářské problémy se stále prohlubovaly. V roce 1544 bylo v konventu jen osm řeholnic včetně převorky. Po morové ráně v roce 1554 jich zbylo v Kirchbergu jen pět a při vizitaci v roce 1566 se v konventu nacházely už jen převorka a tři sestry. Konvent se stal závislým na podpoře od zeměpána. Pro nezbytné opravy zchátralého kláštera prodávaly řeholnice na přelomu 16. a 17. století další majetky. Kvůli sporu o volbu nové převorky v roce 1606 odjela zvolená převorka s jednou sestrou do Salcburku a třetí řeholnice do Vídně, po celé dva roky se nevracely. V konventu tak zbyla jedna jediná řeholnice, sestra Katharina. Ta požádala o přeložení nových sester do Kirchbergu, aby nedošlo k zániku konventu.⁶⁹

Na podzim 1608 byla převorkou konventu jmenována salcburským arcibiskupem Katharina Liechtenberger, která s sebou přivedla další tři řeholnice. Mezitím se vrátily i obě sestry ze Salcburku. Katharina Liechtenberger byla dobrou hospodářkou a konvent zažil za jejího působení opět vzestup (v roce 1620 čítal vedle schopné převorky ještě dalších 16 řeholnic). Třicetiletá válka se sice oblasti a kláštera také dotkla, nicméně se zdá, že nepřilisi tvrdě. Konvent si získával od nového „založení“ značnou oblibu, že do něj dávaly dcery různé šlechtické rodiny. Klášter tak i z jejich věn čerpal ekonomickou sílu. Opět začal nakupovat majetky. Přesto byl stav klášterních budov v polovině 17. století takový, že sestry požádaly o přenesení konventu do Vídeňského Nového Města. Žádost byla sice zamítnuta, bylo však rozhodnuto budovy neopravovat, ale postavit nové. Stavba byla dokončena v základních obrysech již v roce 1657. Konvent dále rostl a v roce 1672 byla převorka Jakobina Pollinger povýšena na abatyši. Další přestavby a úpravy jak na klášterních budovách, tak v kostele sv. Jakuba proběhly na počátky 18. století za převorky Elisabeth z Turessinis. Za převorky Reginy Kerzhammer se rozhořel mnohaletý spor s farářem sv. Jakuba o požitky (sporů o požitky mezi konventem a farou je v celých dějinách kirchberského kláštera dlouhá řada). V roce 1753 rozhodla administrátorka (převorka byla dlouhodobě nemocná) konventu Anna Jakobina ze Steitzu o stavbě nového kostela sv. Jakuba. Gotický chrám byl zbořen a na jeho místě byl vystavěn nový barokní svatostánek (dokončen již 1755). Konvent tedy prožíval v 17. a 18. století (kromě dílčí finanční krize v 60. a počátku 70. let 18. století) výrazný rozmach, v roce 1773 se podle vizitačního protokolu nacházelo v klášteře 22 řeholnic a 8 laických sester. Od vizitátorů přicházela i chvála na disciplínu v konventu. Vaz zlomil klášteru císař Josef II. a jeho politika rušení „neužitečných“ církevních institucí. Z císařova příkazu byl kirchberský konvent 21. března 1782 zrušen.⁷⁰

Cesta listiny do Jablonce nad Nisou

Pátání po poutích středověkých písemných pramenů do míst jejich současného uložení je obtížný úkol, při němž hraje mnohdy rozhodující roli vrtkavá Štěstěna. Při hledání lze postupovat dvěma základními způsoby. Můžeme vyjít z údajů v prameni obsažených (např. adresát, příjemce, lokace) a z recepce pramene v jiných historických dokumentech a starších (např. barokních) historických pracích. Druhou cestou je začít v místě současného uchování

⁶⁸ Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 43.

⁶⁹ Dějiny kláštera od roku 1526 do „pádu“ konvetu v roce 1608 líčí Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 47–74; Kirchberg am Wechsel. 2001, s. 87–90.

⁷⁰ K dějinám konventu v letech 1608–1782, Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 93–209; Kirchberg am Wechsel. 2001, s. 90–101.

pramene, tj. v našem případě SOkA Jablonec nad Nisou, a pátrat tam po možných indiciích, jak se daný pramen ocitl právě tam a z jakého důvodu. V následujících řádcích se autoři pokusí propojením obou metod (chronologické i retrospektivní) nastínit co nejpřesněji putování editované listiny lavantského biskupa Ditricha z Kirchbergu am Wechsel do Jablonce nad Nisou.⁷¹

Při využití prvního způsobu výzkumu narážíme kromě údajů v samotné listině obsažených, které jí primárně vztahují ke Kirchbergu, Salcburku a dílčím způsobem i k Lavantu, na první stopu ve 40. letech 18. století. Tehdy totiž řeholní kanovník Johann Anton Zunggo opsal část listiny do kapitoly o kirchbergském konventu svého rozsáhlého díla dějin augustiniánského řádu.⁷² Sám tedy listinu musel vidět. Pocházel z chorvatského Varaždinu, ovšem v roce 1704 vstoupil do augustiniánského konventu ve Vorau. V letech 1711 až 1733 sice působil jako kněz na několika klášteřích přináležejících farách, ale po svém návratu dostal úřad konventního knihovníka. Zde napsal svá literární díla v čele se zmíněnými dějinami řádu.⁷³ Vzhledem k blízkým vztahům konventu ve Vorau s kirchbergským klášteřem a především k právu vizitace, které ke kirchbergskému konventu držel od 60. let 15. století vorauský probošt, se můžeme domnívat, že Zunggo naši kirchbergskou listinu viděl buď v Kirchbergu, nebo přímo ve Vorau, kam mohla být listina týkající se vizitace v rámci předání vizitačního protokolu přenesena. Můžeme tedy říct, že ještě nejméně do 30. či 40. let 18. století se naše listina nacházela v „kirchbergské“ oblasti.

Druhou stopou po naší listině je opět její částečný opis z 18. století, tentokrát z přelomu 60. a 70. let a z pera „otce novějšího štyrského dějepisce“⁷⁴ Julia Caesara Aquilina. Aquilinus se zmínil o vizitaci lavantského biskupa Ditricha v roce 1322 (1323) v Kirchbergu a opsal kus Ditrichovy listiny v rámci svého komentáře k předání práva vizitace ke Kirchberchu vorauskému proboštovi Leonhardovi z roku 1466.⁷⁵ Jelikož se však jedná o naprosto stejnou část jako u Zungga i s totožnou vsuvkou, Aquilinus zcela zřetelně čerpal ze Zunggovy knihy. Sám listinu vidět nemusel a zřejmě ani neviděl.

Třetí stopou naší listiny je zmínka o vizitaci, ale především její text v monografii z roku 1916 od dr. Leopolda Krebse k dějinám kirchbergského konventu.⁷⁶ Krebs pod textem píše, že užil opis Josepha Herborna z jeho rukopisu kirchbergských dějin. Originál se má prý nacházet v klášterním archivu pod písmenem S a číslem 10.⁷⁷ Originál však Leopold Krebs, jak je zřejmé, sám neviděl. Joseph Dominik Herborn byl kněz domu německých rytířů ve Vídni a také církevní historik, který se podílel ve 30. letech 19. století na rozsáhlém projektu *Kirchliche Topographie von Österreich*, jehož osmnáct svazků vyšlo v letech 1819 až 1840.⁷⁸ Pro devatenáctý svazek připravoval Herborn právě Kirchberg am Wechsel, k jeho vydání ale nedošlo. Herbornův nedokončený rukopis poté získal do osobního vlastnictví

Leopold Krebs, který z něj čerpal pro své dílo. V charakteristice Herbornovy práce vyzdvihuje Krebs, že využíval právě klášterní archiv, a dodává poznámku, že řada listin, které Herborn ve studii citoval, byla skartací v archivu ztracena.⁷⁹ Herborn tedy naši listinu v rukou někdy ve 30. nebo 40. letech 19. století měl. To je také poslední zpráva, že se listina nacházela na území Rakouska. Její regest se však ještě nachází v třetím dílu regestové edice listin salcburských arcibiskupů od Franze Martina.⁸⁰ Autor jistě zpracoval přepis v Krebsově monografii, kterou v záznamu přímo cituje. Zajímavé ovšem je, že v regestech dvou v naší listině inserovaných privilegií⁸¹ uvádí těsně za odkazem na naši listinu poznámku „(orig. in Vorau)“.⁸² U regestů inserovaného pověření k provedení vizitace⁸³ a samotné naší listiny se tato poznámka však nenachází. Zda Martin mířil poznámkou na náš pramen či regestované inserované dokumenty s tím, že jejich originál se nachází ve Vorau, je pro velice stručné úvodní a slabě vysvětlivky v edici obtížné říct. Jisté však je, že Martin naši listinu v rukou neměl a vycházel pouze z Krebse. Snad se na základě Krebsovy poznámky o uložení originálu v klášterním archivu z nějakého důvodu domníval, že archiv kirchbergského kláštera se nachází ve Vorau.⁸⁴

Nyní je načase vrhnout se po stopách naší listiny druhou, v mnohém až detektivní cestou. Co nám vypovídá uložení písemnosti v jabloneckém archivu? Listina byla uložena spolu se skupinou dalších rozličných dokumentů ve složce nazvané Autografy I.⁸⁵ Zdánlivě nic neříkající název složky vylučuje primárně se nabízející možnost, že se jedná o jakási archivní rezidua, o písemnosti, které se minulým archivářům nepodařilo zařadit a skončily na jedné „hromadě“. Ačkoliv se totiž jedná o na první pohled nesourody soubor písemností z nejrozličnějších období i území, byly očividně výsledkem něčí snahy a zájmu. To dokazuje na prvním místě rukou psaný seznam písemností uvozující složku, který zahrnuje sedmáct položek a je nazván „Allgemeines und Autogramme“.⁸⁶ Pod číslem 11 se skrývá naše listina. Tento seznam je psán písařskou rukou 2. poloviny 19. století zřejmě z německého prostředí (což samozřejmě pro oblast Jablonce nad Nisou není nijak neobvyklé). Nejedná se tedy o někoho, kdo by později pořádal archivní fondy. Také to naznačuje, že vzhledem k tomu, že jsou dokumenty dodnes všechny pohromadě (a srovnány, i když možná zpětně, stejně jako v uvedeném seznamu), musely v tomto stavu do archivu už přijít. Co soubor znamená? Samotný název sbírky přináší vysvětlení. Pojítkem většiny písemností jsou podpisy významných osobností. Původcem souboru tedy byl sběratel podpisů. Kdo to ovšem byl?

⁷⁹ Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 12–13.

⁸⁰ Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1246–1343 III, č. 392, s. 40.

⁸¹ Viz níže.

⁸² Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1246–1343 I, č. 609, s. 79 (tj. 1272), a Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1246–1343 II, č. 189, s. 24 (tj. 1293).

⁸³ Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1246–1343 III, č. 367, s. 37.

⁸⁴ Kde je ostatně skupina kirchbergských pramenů, včetně několika středověkých kusů, uložena dodnes.

⁸⁵ SOkA Jablonec nad Nisou, NAD 1208 Sběrka listin, podsběrka Autografy I.

⁸⁶ Pod názvem „Allgemeines und Autogramme“ se nachází následující seznam listin (transliterováno): 1.) Ferdinand, Erzherzog zu Österreich an Thoman Abt zu Neuperg 24/11 1529? Prag; 2.) Rudolf II an Baathlmeen Keuenhüler – Prag 6/6 1595 (?); 3.) Carolus Archidux Austria[e]: latein. Schreiben 7/5 1525; 4.) französisches Schreiben 14/1 1676 unterzeichnet Arnau[d]; 5.) französisches Schreiben 8/6 1833 unterzeichnet Marie Amélie; 6.) französisches Schreiben 27/12 1843 unterzeichnet Louis Philippe; 7.) Spanisches Schreiben 1850 Madrid unterzeichnen Isabella II. von Spanien; 8.) Spanisches Schreiben 1867 Madrid unterzeichnen Prinzgemahl Isabellas II. Maniona de Asis; 9.) Brief von Erzherzog Stephan 8/6; 10.) Autogramm von Erzherzog Jöhann, Reichsweswer; 11.) Pergamenthandschrift in lateinischer Sprache von Fridrici Erzbischof von Salzburg aus dem Jahren 1323; 12.) Ein brief aus Paris 28/8 1870; 13.) Lettre Journal de Paris 1870; 14.) Commune de Paris – Au Travailleur des Campagnes; 15.) Commune de Paris – Manifest de la population de Paris a la Province Mai 1871; 16.) Konstitutionelles Berger = ABC (1848) handschrift; 17.) Quittung des Rechtsbestandes Luthers in Worms (Hieronimus Sakurpff doktor *1480–†1554).

⁷¹ Autoři samozřejmě vycházejí ze současného stavu jejich výzkumu. Doufají, že v budoucnu dojde k objevení dalších informací, které doplní, popřípadě revidují jejich nynější poznatky.

⁷² Zunggo, Johann Anton: *Historiae generalis et specialis de Ordine Canonicorum Regularium S. Augustini Prodomus II.* Regensburg 1745, s. 769–771.

⁷³ Základní životopisné údaje Johanna Antona Zungga Lauchert, Friedrich: Zunggo, Johann Anton. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* 45. Hg. v. der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. 1900, s. 489–490.

⁷⁴ „Der Patriarch der neueren Geschichtschreibung Steiermarks“, jak se o něm vyjádřil Krones, Franz: *Grundriß der österreichischen Geschichte mit besonderer Rücksicht auf Quellen- und Literaturkunde.* Wien 1882, s. 29, Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 5.

⁷⁵ Aquilinus, J. C.: *Annales Ducatus Styriae III*, s. 852–853.

⁷⁶ Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 22–23, 75–79.

⁷⁷ Touto poznámkou je evidentní, že se jednalo o listinu uloženou v SOkA Jablonec nad Nisou a ne o případnou druhou verzi. Editovaná listina nese na své zadní straně právě identifikační číslo 10 a písmeno S (viz diplomatický rozbor níže).

⁷⁸ *Kirchliche Topographie von Österreich.* Ein Beytrag zur Kirchen-, Staats- und Culturgeschichte des Landes I–XVIII. Hg. v. Vincenz Darnaut – Aloys Edler von Bergenstamm – Aloys Schützenberger. Wien 1819–1840.

Jednou z indicií je razítko na testamentu Antonína Kinského z roku 1828, který se nachází ve sbírce Autografy II, pocházející nepochybně od stejného sběratele.⁸⁷ Je to razítko Německého řemeslného a muzejního spolku z Jablonce nad Nisou a okolí (*Deutscher Gewerbe- und Museumsverein f. Gablonz a. N. und Umgebung*). Tento spolek byl s původním názvem Průmyslový vzdělávací a podpůrný spolek (*Industrieller Bildungs- und Unterstützungverein*) založen už v roce 1866. Během následujících několika desetiletí svůj název několikrát změnil. Roku 1910 přijalo sdružení konečně název Řemeslný a muzejní spolek (*Gewerbe- und Museumsverein*).⁸⁸ Soubory dokumentů se tedy dostaly do Jablonce díky muzejnímu spolku, který je zřejmě získal nejdříve v roce 1910. Razítko pomáhá ještě více upřesnit dobu akvizice písemností. Typ, který je otištěn na Kinského testamentu, spolek užíval od změny názvu v roce 1910 asi do poloviny roku 1913, kdy se objevuje nové, tentokrát oválné razítko se znakem města.⁸⁹ Spolek tedy musel získat oba soubory (Autografy I a II) mezi léty 1910–1913. To ovšem nevyřešilo otázku, od koho je spolek dostal. Kdo byl sběratelem z 2. poloviny 19. století, který vlastnil kirchberskou listinu? Nabízí se některý z členů spolku, jež se ve svých počátečních fázích snažil rozšiřovat sbírky. Při sběratelském cíli (z něhož se na první pohled vymykají hlavně písemnosti vztahující se k pařížské komuně 1871) a geografickém rozptýlení (od Španělska přes Francii až po Uhry) lze uvažovat spíše o movitém, cestujícím člověku, snad některém z tehdy výrazně prosperujících jabloneckých průmyslníků-exportérů.⁹⁰

Dopis přilepený k jednomu z listů souboru Autografů I ovšem mění situaci. Nachází se na příkazu knížete Ferdinanda Esterházyho z 8. června 1848 odsouhlaseném a vlastnoručně podepsaném arcivévodou Štěpánem (č. 9).⁹¹ Právě tento dopis je klíčem k určení původního majitele svazku písemností a pisatele⁹² onoho seznamu. List, sepsaný 13. ledna 1903 na Oybinu, je adresován Peteru Lutzovi. Týká se prodeje dotčeného příkazu s podpisem arcivévodou Štěpána Peteru Lutzovi, který měl v úmyslu jej vystavit na rozhledně Štěpánka.⁹³ Autor dopisu a původní vlastník dále slibuje, že podepsaný dokument rád odkoupí zpět za pět marek, pokud bude ve stejném stavu, v jakém ho Lutzovi prodal. Že se tak stalo, dokazuje zachování podepsaného příkazu z června 1848 v souboru „autografů“. Jednalo se tedy v podstatě o jakousi zápůjčku se zálohou. Jméno pisatele dopisu je uvedeno na straně přivrácené při přilepení k dokumentu. Je jím významný německý filatelista, sběratel a zakladatel muzea v Oybinu, dr. Otto Carl Alfred Moschkau.⁹⁴

Původním majitelem a tvůrcem souboru písemností byl tedy Alfred Moschkau. Tento věhlasný filatelista, který se narodil v Löbau a studoval v Lipsku, měl největší sbírku známek

své doby (až 5000 kusů).⁹⁵ Nebyl však pouhým sběratelem, o filatelii psal do mnoha německých i rakouských periodik, z nichž nemalý počet sám založil.⁹⁶ Je považován za jednoho ze zakladatelů německé filatelistiky. Stál u zrodu několika německých i rakouských filatelistických spolků.⁹⁷ Jeho zájmy ovšem nebyly orientovány pouze na poštovní známky. Věnoval se též historii (napsal několik příruček i o českých hradech).⁹⁸ Byl fascinován zříceninou hradu a konventu v Oybinu, kam v roce 1882 přesídlil a kde vrcholem jeho vlastivědně-historického snažení bylo založení muzea.⁹⁹ Jeho zájem o dějiny oblasti ho mohl přivést do kontaktu s jabloneckým muzejním spolkem či jeho některými členy (např. dr. Antonem Randou, který byl také velkým sběratelem).¹⁰⁰

Alfred Moschkau byl i sběratelem autogramů a autografů. Písemnosti s podpisy významných lidí nebo se jich týkající začal sbírat při svém pobytu v Lipsku někdy v letech 1877–1878.¹⁰¹ Jeho hlavním zájmem byly autografy Friedricha Schillera a Johanna Wolfgang Goetha.¹⁰² Vedle nich směřovalo jeho sběratelské úsilí i jinými směry. Projevoval mimo jiné živý zájem o prusko-francouzskou válku 1870–1871, o níž dokonce uspořádal filatelistickou výstavu (poštovní známky, polní pošta a listky atd.) ve Vídni,¹⁰³ a o Pařížskou komunu. Tento zájem vysvětluje přítomnost materiálů z doby „války 1870“ a dvou manifestů Komuny v Autografech I a také dotvrzuje spojení sbírky s Alfredem Moschkauem. Zprávy o tom, jak a z jakého důvodu, získal Moschkau listinu lavantského biskupa z počátku 14. století, bohužel nemáme.¹⁰⁴

Listina tvořila ve 40. letech 19. století součást klášterního archivu. Jeho umístění není zcela jasné. Po zrušení konventu na konci 18. století byl podle všeho přesunut do Vídně, ale částečně také do kláštera ve Voraui, kde se dodnes zachovaly některé písemnosti z Kirchbergu. Alfred Moschkau pobýval v letech 1881–1882 ve Vídni, kde založil časopis *Weltpost*, zamýšlel se nad filatelií jako vědou a publikoval práce o vodotiscích.¹⁰⁵ Za tohoto pobytu mohl Moschkau nabýt listinu do svého vlastnictví. Vzhledem ke Krebsově poznámce, že klášterní archiv procházel postupnou skartací,¹⁰⁶ mohly být tamější dokumenty nepříliš obtížně získány do soukromých rukou. Nemůžeme ale opominout i možnost uložení listiny ve Voraui, ač se vídeňský archiv jeví jako pravděpodobnější. Klášter se dostal po roce 1848 do výrazných

⁹⁵ Springer, Christian: Moschkau, Alfred. In: *Neue Deutsche Biographie* 18, Berlin 1997, s. 168.

⁹⁶ *Deutsche Briefmarken-Zeitung*, *Senf's Illustrierte Briefmarken-Journal* nebo vídeňský *Weltpost* či *Illustrierte Briefmarken-Zeitung*. Dokonce založil Alfred Moschkau *Magazin für den Markensammler a Germania- Allgemeine deutsche Philatelisten-Zeitung*, Springer, Ch.: Moschkau, Alfred. In: *Neue Deutsche Biographie* 18, s. 168.

⁹⁷ Například *Vereins Deutscher Philatelisten a International Philatelisten-Verein*, Springer, Ch.: Moschkau, Alfred. In: *Neue Deutsche Biographie* 18, s. 168

⁹⁸ Moschkau, Alfred: *Die Burgen Bürgstein und Swoika in Nordböhmen*. Leipa 1883, Moschkau, Alfred: *Schloß Friedland in Böhmen*, Zittau [s.a.], Moschkau, Alfred: *Burg Tollestein in Böhmen: Topografie und urkundliche Geschichte*, Rumburg 1882.

⁹⁹ Maaßen, W.: Alfred Moschkau, s. 159–166.

¹⁰⁰ Bohužel se zprávy o takovýchto kontaktech zatím nepodařilo vypátrat. K dr. Antonu Randovi, Sběratel Dr. Anton Randa (1964–1918). Katalog k výstavám „Italská a francouzská grafika 16. až 19. století ze sbírky Dr. Antona Randy“ v Městské galerii MY v Jablonci nad Nisou“ a „Německá, nizozemská a anglická grafika 15. až 19. století ze sbírky Dr. Antona Randy“ v Oblastní galerii v Liberci. Žitava 2012.

¹⁰¹ Maaßen, W.: Alfred Moschkau, s. 150.

¹⁰² Maaßen, W.: Alfred Moschkau, s. 151–153 (sbírka Schillerových autografů), s. 153, 163–164 (sbírka autografů Goetha).

¹⁰³ Springer, Ch.: Moschkau, Alfred. In: *Neue Deutsche Biographie* 18, s. 168.

¹⁰⁴ V seznamu je listina mylně uvedena jako autogram salcburského arcibiskupa Fridricha (charakteristika pochází zřejmě z v současné době téměř nečitelného raně novověkého regestu na zadní straně listiny). Snad Moschkaua zlátkalo vedle stáří listiny právě jméno salcburského metropolitů.

¹⁰⁵ Maaßen, W.: Alfred Moschkau, s. 174–199.

¹⁰⁶ Krebs, L.: *Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg*, s. 13

⁸⁷ SOKA Jablonce nad Nisou, NAD 1208 Sběrka listin, podsběrka Autografy II.

⁸⁸ K jabloneckému muzejnímu spolku do roku 1911 Nová, Jana: Počátky Muzejnictví v Jablonci nad Nisou. Dlouhá cesta od prvních záměrů k realizaci stálé expozice v samostatné budově (1866–1911), In: *Fenomén muzeum v 19. a první polovině 20. století*. Ed. Marcela Aubrechtová –Václav Zeman. Ústí na Labem 2011, s. 144–164.

⁸⁹ SOKA Jablonce nad Nisou, NAD 0205 Živnostenský a muzejní spolek Jablonce nad Nisou (1865–1945).

⁹⁰ K těmto mužům např. Nová, Jana – Nový, Petr: *Otcové města Jablonce. Väter der Stadt Gablonz*. Jablonce nad Nisou 2007.

⁹¹ K arcivévodovi Štěpánovi Habsburskému, např. *Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon*. Hg. v. Brigitte Hamann. Wien 1988, s. 424–425.

⁹² Seznamy samozřejmě mohl napsat některý z pomocníků sběratele, ne on samotný. Faktickou podstatu vlastnictví písemností to ovšem nemění.

⁹³ Rozhledna byla postavena a pojmenována právě na počest arcivévodou Štěpána, který v roce 1847 navštívil tyto končiny a na místě rozhledny se díval po kraji, Nová, Jana: *Arcivévod Štěpán v Jablonci*. Jablonecký měsíčník, 6/2010.

⁹⁴ Množství biografické literatury k osobnosti Alfreda Moschkaua není malé. Dobrý přehled uvádí nejnovější rozsáhlé dílo Maaßen, Wolfgang: *Alfred Moschkau. Philatelist, Heimatkundler und Museumsgründer*. Ein Mann, der zu Legende wurde. Schwalmatal 2012.

finančních potíží a byl nucen rozprodávat majetek včetně obsahu své knihovny, takže ani zde nemusel být problém pro náruživého sběratele získat středověkou písemnost.

Tímto se snad obě protichůdné cesty pátrání spojují a vytvářejí možný příběh dlouhého putování jedné středověké listiny z Kirchbergu do oblasti severních Čech. Zbývá však ještě pokusit se zodpovědět otázku, jak a kdy se dostala listina od Alfreda Moschkaua do fondů archivu Jablonce nad Nisou. Jak již bylo ukázáno výše, dva soubory tzv. autografů získal někdy mezi roky 1910–1913 jablonecký muzejní spolek. Alfred Moschkau zemřel v Oybinu 27. května 1912.¹⁰⁷ Nabízí se tedy možnost, že spolek získal sbírky z pozůstalosti zemřelého sběratele. Dalo by se uvažovat o prodeji dědiců. Tím by se zúžil interval, v němž se dostala naše listina do Jablonce, na polovinu roku 1912 až polovinu roku 1913. Doklady k ověření této hypotézy však zatím chybí.¹⁰⁸

Prozatím poslední cesta naší listiny je dokumentována v přírůstkové knize SOkA Jablonce nad Nisou pod číslem 267, když byly v roce 1963 předány materiály jabloneckého muzejního spolku jabloneckému archivu.

Diplomatický rozbor listiny lavantského biskupa Ditricha z 1322 (1323)

Listina je psána na pergameni širokém 32,7 cm a dlouhém 51–52 cm (nemá tvar pravidelného obdélníku) s tím, že do této délky nebyla započítána plika měřící 3,1–3,2 cm. Pergamen je složen jednou podélně v polovině s jasně zřetelným zlomem (i na averzní straně), na šířku také jednou napůl a poté ještě na třetiny, přičemž tyto zlomy jsou jasně patrné především na reverzu. Listina má celkem 80 řádků zarovnaných v jednotném bloku dosahujícím až k plíce, pod kterou se již žádný text nenachází. Písařovo řádkování tenkou čarou (zřejmě inkoustem) je jasně zřetelné. Psací látkou je černý inkoust. Do poloviny 23. řádku je psána jiným, starším inkoustem, písmo ani písařská ruka se však nemění. Na řádku číslo 58 jsou červené kapky, zřejmě od pečetního vosku. V levém horním rohu řádků 3–16 je text zřetelně poškozován odřením, ale zůstává stále dobře čitelný.

Listina má malou pliku, v níž je proříznut otvor pro přivěšení pečeti, která ale chybí. Nedochoval se ani pergamenový proužek, na němž mohla být zavěšena, takže nelze s jistotou určit, zda nakonec ke zpečetění listiny opravu došlo.

Na zadní straně listiny je připsán její stručný regest a identifikační číslo pro zařazení v klášterním archivu. První samostatně stojící řádek těsně pod zlomem listiny je pro vysoký stupeň odření nečitelný. Regest samotný je nadepsán slovem „*Nota*“, které je ale přeškrtnuto a pod ním je další nadpis, „*bud[...]*ffads“ [!]. Regest je psán velmi zběžným písmem přelomu 16. a 17. století. Zběžnost jeho napsání ovšem ztěžuje čitelnost. Transliterovaný regest zní: „*Fridarici Erzbischoff von Saltzburg decisiva [...] unds erlaub muss die [...]hirhen zur den frauchloster alhie zur mahen unds zur under gebe mit 2 Jahrelläng var. 1323*“. Značka pro identifikaci listiny v archivu se zde vyskytuje hned dvakrát. První a větší z nich „*No. 10 LS*“ je vícekrát přeškrtnuta. Pod ní je napsána druhá značka „*No. 10 LS^o*“, která má škrtnuto pouze „*No.*“. Obě dvě značky jsou podstatně mladšího data než regest.

Na okrajích averzní strany listiny jsou připsány dvě marginální poznámky podstatně mladší než text listiny. Marginálie vpravo u 32. řádku listiny a vlevo u 33. řádku listiny jsou totožné. Jedná se o zkratku NB neboli „*nota bene*“.

¹⁰⁷ Springer, Ch.: Moschkau, Alfred. In: Neue Deutsche Biographie 18, s. 168.

¹⁰⁸ Ve výroční zprávě jabloneckého muzejního spolku z února 1913 za rok 1912 se získání naší listiny neobjevuje, nicméně máme v ní doložen zájem spolku o staré listiny díky zmínce o koupi jakési drahocenné sbírky listin (která měla sahat jen k roku 1583). Pro rok 1913 je výroční zpráva bohužel ztracena, SOkA Jablonce nad Nisou, NAD 0205 Živnostenský a musejní spolek Jablonce nad Nisou (1865–1945). Za upozornění děkujeme řediteli SOkA Jablonce nad Nisou Mgr. Janu Kašparovi.

V březnu roku 1998 provedl Mgr. František Křivánek restauraci listiny, o níž je v obalu listiny přiložena zevrubná zpráva.

Text je psán gotickým polokurzivním až kurzivním písmem. Kurzivní jsou zvláště písmena m, n, u, i, méně už pak písmena e, r. Text je psán jednou písařskou rukou a v několika případech můžeme vidět písařovu autokorekci, kdy jsou chybná slova, často i nedokončená, přeškrtnuta a v zápětí nahrazena správnými.

Předkládaná listina je poměrně složitou písemností. Kromě vlastního textu jsou v ní totiž inserovány další tři, respektive pět písemností. Strukturu listiny, jejímž jednotlivým částem bude věnována pozornost dále, naznačuje následující schéma:

- intitulace a uvedení 1. inserované listiny
- **1. inserovaná listina** – pověření salcburského arcibiskupa Fridricha z Leibnitz k rozřešení sporu mezi převorkou a řeholnicemi kláštera v Kirchbergu am Wechsel (15./16. června [1322/3])
- informace o příjezdu Ditricha do Kirchbergu a o předložení privilegií
- **2. inserovaná listina** – zakládací listina kláštera v Kirchbergu am Wechsel, resp. povýšení farního kostela tamtéž na konventní biskupem Bernardem ze Seckau (7. dubna 1272)
 - 2.1 **inserovaná listina** – příkaz salcburského arcibiskupa Fridricha z Walchenu Bernardovi ze Seckau k založení kláštera, resp. povýšení farního kostela na konventní (20. prosince 1271)
 - 2.2 **inserovaná listina** – povolení Přemysla Otakara II. adresované biskupu Bernardovi k založení kláštera v Kirchbergu am Wechsel (22. února 1272)
- **3. inserovaná listina** – potvrzení zakládací listiny salcburským arcibiskupem Konrádem z Fohndorfu (27. října 1293)
- průběh vyšetřování sporu – výslechy rektora kostela, převorky a řeholnic
- rozřešení sporu
- koroborace a datace

Obsahem listiny lavantského biskupa Ditricha je zpráva o průběhu vyšetřování a rozhodnutí sporu mezi převorkou a řeholnicemi (viz Dějiny kirchbergského konventu řeholnic sv. Augustina). Ačkoliv se jedná o vizitační rozsudek, listina svým charakterem připomíná spíše soukromou písemnost – korespondenci – než veřejné a právní pořízení. Tomu odpovídá také styl její kompozice, který je zběžný, stručný a hlavně věcný. Biskupovo sdělení není zatíženo množstvím zdvořilostních formulí a co se týče titulatur, ve většině případů se omezuje na uvedení hodnosti a titulu „*dominus*“, doprovázeném pouze u krále Přemysla Otakara II. přívlastkem *serenissimus rex* a u svého metropolitity *reverentissimus in Christo pater*. Listina obsahuje koroborační formulí a dataci dle římského kalendáře, není ale nijak určeno místo jejího vydání (kterým je nepochybně samotný Kirchberg).

Datum uvedené v závěru listiny jsou XVI. kalendy lednové. Způsob datace podle lednových kalend je v této listině poněkud problematický. Je zde sice uveden rok 1323, ale nemůžeme s určitostí říct, zda se zmíněný rok vztahuje k datu vystavení listiny nebo jde o rok, od jehož 1. ledna (lednových kalend) se datum vystavení počítá. Nemáme tedy jistotu, zda byla listina vydána v roce 1323, nebo v roce 1322. Ačkoli veškerá literatura recipující listinu ji jasně klade do roku 1323,¹⁰⁹ nemůžeme se ubránit pochybnostem o správnosti této datace. Při pohledu na inserované listiny zjišťujeme, že jedna z nich (2.1. příkaz salcburského arcibiskupa Fridricha z Walchenu k založení kláštera) je taktéž datována kalendami lednovými (XIII. lednové kalendy 1272). Zde je ovšem uváděný rok ještě podpořen jeho zpřesněním

¹⁰⁹ Veškerí výše citovaní autoři (viz Cesta listiny).

pomocí indikce, která ale odpovídá roku předcházejícímu (XIV. indikce, tj. 1271). V salcburské arcidiecézi bylo tedy v té době zjevně zvykem uvádět rok, do něhož 1. ledna spadálo. Analogicky z toho vyplývá, že by i zkoumaná listina biskupa Ditricha měla patřit k roku 1322. Tuto domněnku podporuje i úvaha uvedená v předcházející části studie o půlročním intervalu mezi příkazem k vizitaci a vizitací samotnou (opírající se o Ditrichovu účast v bitvě u Mühlendorfu).

Vyřešení problému roku vydání listiny ale není jediným oříškem datování této listiny. Relativizovat musíme i dataci dne jejího vydání uváděnou v literatuře. V závěrečné dataci biskup odkazuje na den svého příjezdu do Kirchbergu „*die prescripto, hoc est XVI kalendas Januarii*“. Nejasnost vzniká, pokud se podíváme na ono datum příjezdu do kláštera v úvodních pasážích listiny. Je zde uvedeno dvojnásobným způsobem, a to jak podle římského kalendáře, tak podle křesťanského. Podle římského kalendáře jsou zde shodně XVI. kalendy lednové, ale podle křesťanského způsobu datace, tedy podle svátků svatých, je zde uvedena sobota po svátku sv. Ondřeje. Bohužel se tyto dva údaje neshodují. Dvakrát uváděné XVI. kalendy lednové připadají na 17. prosince, kdežto sobota po svatém Ondřeji v roce 1322 na 5. prosince (v roce 1323 na 3. prosince). Tento rozdíl téměř 14 dnů v římském a křesťanském datování nedovedeme uspokojivě vysvětlit. Vzhledem k tomu, že lavantský biskup Ditrich byl velmi vzdělaný člověk, ovládal římský způsob datování jistě bezchybně. A možnost, že by se spletl v křesťanském kalendáři, tedy ve svátku sv. Ondřeje apoštola s ohledem na jeho význam a starobylé ustanovení, se také nezdá pravděpodobná. Je možné připustit písařskou chybu, ale ani tak se nepodařilo najít nic, s čím by mohly být údaje zaměněny.

Tento nevysvětlitelný omyl však není jediný, se kterým se v listině setkáváme. O podstatně menší rozdíl, pouhého jednoho dne, se neshodují také způsoby datování první inserované listiny (výzvy salcburského arcibiskupa Fridricha k vyšetření sporu). V prepisu této listiny nacházíme opět jak římský, tak křesťanský způsob datování. Podle křesťanského kalendáře příkaz pochází ze dne sv. Víta, tedy 15. června. Římská datace ale uvádí XVI. kalendy červencové, tedy 16. června. Nelze se ubránit dojmu, že šlo o písařské chyby při skládání dokumentu.

Koroborační formule je velmi jednoduchá a uvádí, že na stvrzení této věci (biskupova rozhodnutí) byla přivešena jeho pečeť. Pečeť se, jak bylo uvedeno výše, nedochovala.

Nyní je třeba si také povšimnout inserovaných písemností, které jsou celkem tři.

První z nich je pověření od salcburského arcibiskupa k vyřešení sporu v klášteře. Písemnost označená jako „*litterae*“, což můžeme v tomto případě chápat spíše jako list, je psána rovněž velmi zběžným a věcným stylem, příznačným pro osobní korespondenci. Přesto ale na rozdíl od zprávy lavantského biskupa používá velmi vznosné oslovení „*venerabili in Christo fratri amico suo karissimo*“, které je srovnatelné s kuriálními osloveními významných osob. Názoru o soukromějším rázu pověření napovídá například skladba protokolu, kde je nejprve inskripce a až po ní intitulace. List taktéž neobsahuje koroborační formuli. Jeho datace je bez ročení. Určení dne, jak už bylo podrobněji rozepsáno výše, je ovšem rovněž problematické. Inserce listu salcburského arcibiskupa je uvedena slovy „*per omnia hec verba*“.

Druhé dvě uvedené listiny označené lavantským biskupem jako „*litterae seu privilegia*“ jsou inserovány shodně slovy „*sub hoc tenore*“. Domníváme se, že není náhoda, že listiny označované jako privilegia uvádí stejné slovní spojení, které je ale rozdílné od spojení použitého pro „nižší“ písemnost. Zřejmě to nesouvisí pouze se stylistikou, ale ukazuje to, že pisatel sám rozlišoval hodnotu jednotlivých písemností. Obě z těchto opsaných privilegií jsou koncipována vzhledem k jejich právní důležitosti vysokým stylem a dbají na vznešená oslovení.

U druhé vložené písemnosti se to sice zpočátku, kde autor uvádí předcházející písemností (2.1. příkaz k založení a 2.2. povolení založení), nezdá, ale i ona ve své druhé části získává slavnostní ráz. Tato písemnost má dataci stejně jako obě její inserované kalendami, ovšem

opět bez místa vydání (ač je jím zřejmě i tentokrát Kirchberg). Listiny vložené do tohoto privilegia jsou uváděny slovy „*in hec verba*“ (2.1) a „*hoc tenore*“ (2.2) bez zřejmého rozlišení jeho hodnoty. Insert 2.1 je psán vysokým stylem a ze všech uváděných písemností se nejvíce drží listinného formuláře. Má jak intitulaci a inskripci, tak salutaci, dataci kalendami, jehož ročení je podpořeno indikcemi, a jako jedna z mála i lokaci. Koroborační formule uvádí zpečetění, ale bez upřesnění jeho způsobu. Povolení Přemysla Otakara (2.2) je podstatně kratší a věcnější. Přesto se zde setkáváme s velmi rozsáhlou intitulací, která vyjmenovává veškeré královny tituly, ale následuje až za inskripci. Kontrastem k tomu je pak velmi strohý závěr povolení. Ten se omezuje pouze na lokaci a dataci, ovšem bez uvedení roku. Musíme se zde ještě zmínit o dalším datačním problému kirchbergského materiálu. V editované listině je zakládající privilegium z roku 1272 datováno měsícem dubnem. Stejně tak je duben uveden v opisu uloženém v Haus-, Hof- und Staatsarchivu.¹¹⁰ Ve všech ostatních do edice pojatých opisech¹¹¹ i v Pezově edici¹¹² je však měsíční datací červenec! Vzhledem k blízké písemné latinské podobě dubna a července v gotickém písmu se zcela jasně jedná o chybu ve čtení při přepisování. Autoři se v předkládané studii neodvažují rozhodnout, které datum je správné.

Třetí z listin vložených do zprávy lavantského biskupa je opět psána vysokým stylem. Přestože se jedná o potvrzení předchozího privilegia, není zde ono privilegium opsáno, ale je uvedena pouze jeho intitulace „*Nos Bernardus, sole dei misericordia Seccoviensis episcopus*“ po němž následuje krátký odkaz „*ceterum ut supra*“. Tento odkaz se v původní listině nenacházel a místo něj následoval celý text privilegia z roku 1272.¹¹³ Je tedy zřejmé, že si tím pisatel ulehčil práci, když znění privilegia vypsal již krátce předtím. Eschatokol třetí vložené listiny je však kompletní, obsahuje tedy jak koroboraci, opět bez udání způsobu pečetění, tak lokaci a dataci podpořenou indikcemi.

Předložený diplomatický rozbor listiny lavantského biskupa Ditricha měl být v základu podrobným seznámením s písemností. Kromě popisu jejich vnějších a vnitřních znaků měl osvětlit i její složitou strukturu. Nadto ale můžeme uvažovat nad způsobem biskupovy práce a myšlení. I při své až překvapivé pečlivosti při popisu vyšetřování považoval za zbytečné opisovat znovu již jednou uvedené znění písemnosti, čímž ušetřil nejen svou práci, ale i cenou psací látky. O jeho právním přístupu k písemnostem a vědomí jejich hodnoty vypovídá i zmíněný rozdíl v uvedení inserovaných privilegií (*sub hoc tenore*) a osobního pověření (*per omnia hec verba*).

Ediční komentář

Listina lavantského biskupa z prosince 1322 byla samozřejmě editována dle originálu nacházejícím se v SOKa Jablonec nad Nisou.¹¹⁴

Text byl porovnáván na prvním místě s prepisem listiny pořízeném knězem Josephem Herbornem někdy ve 30. či 40. letech 19. století a publikovaném v monografii o dějinách kirchbergského konventu dr. Leopoldem Krebsem (v edici pod označením Kr).¹¹⁵ Jedná se o nekvalitní prepis plný chyb a nepřesností, které ukazují na Herbornovy značné problémy s paleografickým čtením středověkého pramene. U textů inserovaných listin se Herborn zjevně inspiroval jemu dostupnými edicemi (zejména Bernardem Pezem, viz níže). V intencích doby latinu listiny klasicizoval (př. c na t, e na ae) a jemu známá místní jména převáděl do novodobé podoby (př. Kirchberg, Kranichberg, Salisburgensis). Většinu zdvojení písmen

¹¹⁰ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, sign. AT-OeStA/HHStA UR AUR 1270.

¹¹¹ Niederösterreichisches Landesarchiv Sankt Pölten, sign. Klosterakten K 134 (viz Ediční komentář).

¹¹² Pez, B.: Thesaurus anecdotorum novissimus VI/2, č. 212, s. 119–120.

¹¹³ Jak dokazují jeho opisy, Niederösterreichisches Landesarchiv Sankt Pölten, sign. Klosterakten K 134.

¹¹⁴ SOKa Jablonec nad Nisou, NAD 1208 Sbirka listin, č. 1.

¹¹⁵ Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 75–79.

ve slovech vynechal (především u slova *literae*, dále např. *indiferenter*). Také nerozváděl některé zkratky (př. *eppus*, *Kalend.*), naopak předložky spojené se zájmeny zásadně rozděloval (př. *ex quo*, *ad hoc*). Rozděloval též zásadně slovo *Archi Episcopus*. Roky uvedené v listině římskými číslovkami rozepisoval slovy. V přepisu Joseph Herborn užíval soudobou interpunkci a užívání velkých písmen. Vyjmenované na věcné podstatě nic nemění odchyly nejsou do textově-kritického poznámkového aparátu vyznačeny, neboť by již tak dost rozsáhlý aparát příliš zatěžovaly. Vyznačeny jsou ostatní změny (především výrazněji se odlišující čtení, různocnění a jiné podoby osobních jmen).

Částečný opis editované listiny se dochoval též v díle o dějinách augustiniánského řádu z pera Johanna Antona Zungga (v edici pod označením Z).¹¹⁶ Naprosto totožné pasáže od něj převzal Julius Caesar Aquilinus v dějinách Štýrska (v edici pod označením Aq).¹¹⁷

Z 18. století pochází ještě jeden do edice pojatý srovnávací text. Je jím diplomatář Bernarda Peze, vydaný jako 6. svazek autorova díla *Thesaurus anecdotorum novissimus*, který obsahuje vydání zakládací listiny konventu z roku 1272, inserované v naší listině.¹¹⁸ Tuto edici použil Josef Emler pro regest do ní vloženého písemného schválení fundace Přemyslem Otakarem II.¹¹⁹

Dalším srovnávacím materiálem pro edici byly raně novověké opisy do našeho pramene inserovaných listin. Prvním z nich je opis listiny z roku 1272,¹²⁰ pocházející ze 17. století, v držení vídeňského Haus-, Hof- und Staatsarchivu (v edici pod označením H).¹²¹ Zbylými písemnostmi jsou tři opisy z 16. století uložené v klášterním fondu Dolnorakouského zemského archivu v Sankt Pöltnu, z nichž dva předkládají text konfirmační listiny z roku 1293 (v edici pod označením SP-A a SP-B) a jeden znění zakládací listiny 1272 (SP-C).¹²² Tyto materiály mají za cíl vedle komparačního čtení nastínit možné odchyly a nedostatky při čtení a opisování diplomatického materiálu.

Všechny uvedené srovnávací texty pocházející z doby od 16. po první polovinu 19. století klasicizovaly v určitém stupni latinu editované listiny a v ní inserovaných pramenů a modernizovaly i měnily místní názvy. Jako v případě Krebsova (Herbornova) textu nebyly tyto změny pro v takovém případě přílišné zatížení kriticko-textového aparátu pojaty.

Vydávaná listina byla pro účely edice transkribována. Majuskulní a minuskulní písmena byla upravena dle současného pravopisu. Místní názvy a osobní jména byly přepsány v transliterované podobě pouze s úpravou počátečního písmene na majuskulu (i u adjektiv). Při transkripci bylo zachováno y/i podle originálu, a dodržováno psaní „c“ na místech, kde klasická latina užívá „t“, stejně tak jako „e“ na místech klasického „ae“. Naopak písmena „j“ byla přepsána na „i“ a v textu napsané „u“ bylo v případech čtení v změněno na „v“. Písařsky rozdělená slova byla spojena dle pravopisného úzu klasické latiny (např. *Nos que* = *Nosque*).

Pro lepší orientaci byla edice rozdělena do odstavců ohraničujících jednotlivé inserované listiny. Řádkování dokumentu je naznačeno čísly v hranatých závorkách. Slova začínající na jednom řádku a končící na dalším obsahují určení nového řádku mezi posledním písmenem na předchozím a prvním písmenem na následujícím řádku (př. *pertinuis[17]se*).

Za účelem snadnější porozumění byla použita moderní interpunkce, ačkoliv pramen sám obsahuje interpunkční znaménka, což je pro diplomatický dokument té doby neobvyklé a je třeba to zdůraznit, a má tedy vlastní interpunkci (viz obr. č. 2).

Písařské zkratky a zkrácená slova byly rozvedeny, ale nebyly v textu vyznačeny. Škrtnutá slova či písmena byla v edici uvedena v ostrých závorkách.

Způsob datace byl zachován dle originálu, přičemž římské číslice jsou psány velkými písmeny s nadepsanou koncovkou v případech, kdy ji takto má originál. Pokud je číslovka vypsána slovy, jsou u roku zachována majuskulní počáteční písmena. Rovněž názvy měsíců byly ponechány s velkým písmenem. Za originální dataci jsou uvedena moderní data v hranaté závorce. Pokud je datace nejistá a existuje více možností, jsou uvedeny všechny a odděleny lomítkem.

¹¹⁶ Jedná se o pasáže *quod habitum illum, quem nunc gestant... in hac parte easdem concordando commissa a perpetuo ferrent et deportare deberent habitum...ordinis eundem habitum gestantibus discrepare*, Zunggo, J. A.: *Historiae generalis et specialis* II, s. 769–771.

¹¹⁷ Aquilinus, J. C.: *Annales Ducatus Styriae* III, s. 852–853.

¹¹⁸ Pez, B.: *Thesaurus anecdotorum novissimus* VI/2, č. 212, s. 119–120.

¹¹⁹ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* II, č. 773, s. 310.

¹²⁰ Originál se zřejmě nedochoval.

¹²¹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, sign. AT-OeStA/HHStA UR AUR 1270.

¹²² Niederösterreichisches Landesarchiv Sankt Pölten, sign. Klosterakten K 134.

Příloha

EDICE LISTINY LAVANTSKÉHO BISKUPA DITRICH A Z ROKU 1322 (1323)

[1] Nos Dyetricus,^a dei gracia episcopus Laventus,¹ presentibus profitebimur nos recepisse litteras reverentissimi^b in Christo patris domini Friderici, sancte Salzburgensis [2] ecclesie archiepiscopi, apostolice sedis legati,² per omnia in hec verba:

Venerabili in Christo fratri, amico suo karissimo,^c domino Dietrico, episcopo Laventus, Fridericus, dei gracia [3] sancte Salzburgensis ecclesie archiepiscopus, apostolice sedis legatus, salutem et sinceram in domino caritatem.^d Ex quo inter priorissam et sanctimoniales^e in Chirchperch,³ [4] nostre dyocesis,^f sicut ex littera presentibus interclusa^g colligere poteritis, super deferendo habitu contencio est suborta, dileccionem vestram requirimus et rogamus [5] attente, quatenus tempore petito⁵ in eadem littera interclusa^h locum personaliter accedatis easque ad deferendumⁱ communiter et indifferenter habitum regularem et religioni [6] ipsarum ex consuetudine et iure congruentem^j concordare^k curetis, rebelles ad hoc faciendum auctoritate nostra, si quas inveneritis, compellendo. Datum in sancto Vito [7] XVI kalendas Julii [15./16. června 1322 (1323)].

Nosque volentes mandatum huiusmodi exequi reverenter, personaliter ad locum predictum accessimus die sabbati ante Andree, hoc est [8] XVI kalendas Januarii [5./17. prosince 1322, nebo 3./17. prosince 1323] ibidemque priorissa¹ et aliis sanctimonialibus ad sonum campane more solito ad capitulum convocatis proposuimus mandatum nobis factum [9] coram ipsis exigentes ab eisdem litteras seu privilegia,⁶ si quas vel que haberent^m sue institutionis de observancia <regulari> necnonⁿ habitu regulari, que inter alia [10] nobis ostenderunt^o et eciam^p presentarunt. Primo^q unum, quod erat quondam domini Bernhardi, Seccoviensis episcopi,⁷ sub hoc tenore:

Nos Bernhardus, sola dei misericordia [11] Seccoviensis episcopus, notum facimus universis presentes litteras inspecturis, quod anno domini M^o CC^o LXXII° V^o kalendas Januarii

^a Dietricus Kr.
^b reverentissimi Kr.
^c charissimo Kr.
^d caritatem Kr.
^e moniales Kr.
^f diaecesis Kr.
^g inclusis Kr.
^h inclusa Kr.
ⁱ defendendum Kr.
^j congruente Kr.
^k concordatione Kr.
^l priorissae Kr.
^m habent Kr.
ⁿ communi Kr.
^o ostendunt Kr.
^p vnecháno Kr.
^q primo Kr.

[28. prosince 1271] litteras domini nostri Friderici, venerabilis electi [12] Salzburgensis,⁸ sigilli sui munimine roboratas sanas et integras recepimus in hec verba:

Reverendo in Christo patri et domino Wernhardo,⁸ venerabili episcopo Seccoviensis ecclesie, [13] Fridericus, dei gracia sancte Salzburgensis ecclesie electus, apostolice sedis legatus, salutem et sinceram in domino caritatem.^t Religiosam vitam eligentibus congrua non oportet^u consideratione [14] prospicere, ne^v cuiusquam^w necessitatis occasio aut desides^x faciat aut robor, quod absit, conversacionis infringat. Hinc est, quod nos devotarum in Christo filiarum Gerdrudis et [15] Machthildis,^y videlicet^z de Chranichperch,⁹ in ordine aliquo approbato servire simpliciter domino dominancium multi^{aa} [sic] devocionis desiderio querencium et maxime in ecclesia [16] de Chirchperch parrochiali, nostre dyocesis,^{ab} quam conventualem^{ac} desiderant fieri^{ad} promocionis nostre auxilio mediante, in qua et ad eas et progeniciones^{ad} [sic] earum pertinuis [17] se hactenus et adhuc pertinere ius dicitur patronatus, pium propositum et iustum desiderium benigno considerantes^{ae} oculo favorabiliter advertentes,^{af} ad complendam [18] intencionem suam huiusmodi salutiferam gracioso eis consensu duximus annuendum et liberaliter consentimus.^{ag} Discrecioni vestre, de qua multum^{ah} habemus fiduciam, in domino^{ai} [19] committentes plenarie vices nostras in ipso negotio per vos auctoritate nostra tamquam^{aj} per nos ipsos efficaciter promovendo et in singulis et universis circumstanciis contingentibus [20] ipsum negotium principale sine omni tamen preiudicio alieno. Vestra insuper providencia procuret sollicite providere, ne penurie vel defectus occasio ipsis obstet et [21] ne circa eas robor conversacionis laudabilis minuatur. Ratas et eciam^{ak} firmas nos semper promittimus habituros sentencias, quas rite in contradicciones^{al} tuleritis et [22] rebelles, et eas auctore domino faciemus^{am} robor optinere^{an} debite firmitatis, in cuius rei evidenciam presentes litteras nostro sigillo fecimus communiri. Datum in [23] Leybentz¹¹ anno domini M^o CC^o LXXII°, indiccione XIII°, XIII° kalendas Januarii [20. prosince 1271].

Deinde litteras domini nostri serenissimi regis Bohemorum¹² recepimus similiter^{ao} hoc tenore:

^r vnecháno Kr.
^s Bernardo SP-A, SP-B, Bernardo H, SP-C, P, Kr.
^t benedictionem Kr.
^u oportet SP-B.
^v ni Kr.
^w cuiquam H.
^x vnecháno SP-B.
^y Mechthildis P, Kr.
^z videtur SP-B.
^{aa} multo H, SP-A, SP-B, SP-C, Z, P, Kr.
^{ab} dioecesis Kr.
^{ac} conventuales SP-A.
^{ad} progeniciones H, progenitores SP-A, SP-B, SP-C, P, Kr.
^{ae} considerationis P.
^{af} ad vertentes Kr.
^{ag} consentum H, SP-A, SP-B.
^{ah} multam P, Kr.
^{ai} confidentes pridáno SP-B, confidentes et pridáno a přeškrtnuto SP-A.
^{aj} tanquam Kr.
^{ak} vnecháno SP-A, SP-B, esse [?] H, etiam et SP-C, P, Kr.
^{al} contradictores SP-A, SP-B, SP-C, P, Kr.
^{am} eas pridáno Kr.
^{an} obtinere H, SP-A, SP-B, SP-C, P, Kr.
^{ao} vnecháno Kr.

[24] Reverendo in Christo patri domino W.^{ap} episcopo Seccoviensi, O.,^{aq} dei gracia Bohemie rex, dux Austrie, Styrie <M>, Karinthie, Marchieque Moravium^{ar} dominus Carniole Marchie, [25] Egre ac Portus Naonis,^{as} paratam ad sua beneplacita voluntatem. Cum fundacioni claustrum sanctimonialium^{at} in Chirchperch per dominum^{au} quondam de Chranichperch¹³ [26] constructi voluntatem adhibuerimus pariter et assensum. Paternitatem vestram affectuose^{av} requirimus et rogamus, quatenus negocium dicti claustrum velitis exequi, [27] secundum quod vobis per venerabilem archielectum^{aw} ecclesie Salczburgensis extitit^{ax} recommissum. Datum^{ay} in Zbrabowe^{az} 14 VIII° kalendas Marcii [22. února 1272].

Receptis itaque talibus litteris, [28] ut decuit, reverenter et eis plenius intellectis tam ex devocione quam ex debito curavimus huiusmodi nobis factum prosequi diligenter et personaliter accessimus [29] ad ecclesiam in Chirchperch sollicito inquirentes,^{ba} si huiusmodi ordinatio processum posset habere canonicum sine preiudicio alieno. Et licet viri nobiles, fratres [30] de Chranichperch,¹⁵ se opponerent huic facto, tamen quia^{bb} id,^{bc} quod racionabiliter proponere videbantur, legitime non probabant et ob hoc^{bd} nullum vel modicum fiebat [31] eis^{be} preiudicium vel gravamen, iuxta mandatum reverendi patris venerabilis domini^{bf} electi Salczburgensis premissum et serenissimi domini nostri regis beneplacitum via [32] regia procedentes, ipsam parrochiale ecclesiam in Chirchperch conventualem esse decrevimus. Et accepta resignacione voluntaria sive libera et sponta [33] nea cessione eiusdem ecclesie a manibus domini Heinrichi,^{bg} tunc plebani eiusdem et archidiaconi Inferioris Marchie,¹⁶ sana deliberacione prehabita et inspectis singulis [34] circumstantiis auctoritate domini nostri sepe dicti^{bh} venerabilis^{bi} electi Salczburgensis constituimus, disponimus^{bj} et ordinavimus, ut ipsa ecclesia de cetero^{bk} parrochialis esse non debeat, [35] sed conventualis et in ea sanctimoniales^{bl} ad honorem dei sub regula sancti

^{ap} Bernhardo P. Bernhardo venerabili Kr.

^{aq} vynecháno H. Otto SP–A, SP–B. Ottocarum P. Ottacarus Kr.

^{ar} Jedná se o značně nestandardní a gramaticky nesmyslné napsaný titul moravského markraběte. Jiné opisy mají obvykle smysluplnější verze (viz následující poznámka).

^{as} Bohemiae Rex, Dux Austriae, Styriae etc., Carinthie, Marchieque Moraviae, Dominus Carniolae, Egrea ac Portusnaonis H. Bohemorum Rex Dux Austriae, Styriae, Carinthie Marchiaque Moraviae, dux Carniolae Marchiae Egrea ac Portusnaonis SP–A. Bohemorum Rex Dux Austriae, Styriae, Carinthie Marchioque Moraviae, dux Carniolae Marchiae Egrea etc. SP–B. Bohemorum Rex Dux Austriae, Styriae, Carinthie Marchiaque Moraviae, dominus Carniolae, Marchiae, Egrea ac Portus Naonis P. Bohemorum Rex, Dux Austriae, Styriae, Carinthiae, Marchioque Moraviae, Dominus Carniolae, Egrea, Portus Stationis Kr.

^{at} sancti monialium Kr.

^{au} dominam SP–C, P, Kr.

^{av} affectuosissime SP–A, SP–B, P, Kr. affectuosissime SP–C.

^{aw} archiepiscopum H, SP–A, SP–B. electum P.

^{ax} extitit Kr.

^{ay} datae H.

^{az} Zbraboue Kr.

^{ba} requirentes P, Kr.

^{bb} vynecháno H.

^{bc} eo P. ei Kr.

^{bd} quasi SP–C, P, K.

^{be} eis fiebat Kr.

^{bf} Bernardi pridáno SP–A.

^{bg} Henrici Kr.

^{bh} supradicti SP–A, SP–B. saepe dicti Kr.

^{bi} venerabilis vynecháno a místo něj napsáno Bernardi, SP–B, SP–C, které ovšem škrtnuto a nadepsáno opět venerabilis SP–B.

^{bj} disposuimus Kr.

^{bk} caetero P, Kr.

^{bl} sancti moniales Kr.

Augustini communem et religiosam vitam ducere debeant nunc et semper, maxime cum^{bm} [36] de proventibus eiusdem ecclesie et de bonis quarundam dominarum, que se et sua eidem ecclesie contulerunt et religiosum^{bn} habitum assumpserunt, decem sorores [37] possunt commode sustentari subieccione debita ordinario reservata, vel ei vel eis, cui vel quibus ille eandem duxerit committendum.^{bo} Statuimus eciam, ut [38] eedem sanctimonialia duos ad minus [?]^{bp} habeant capellanos sacerdotes^{bq} et^{br} ipsam inofficient ecclesiam et ministrent in ea ecclesiastica sacramenta, quibus eciam^{bs} [39] prebenda^{bt} [sic] usque ad summam triginta duarum [sic]^{bu} librarum de obvencionibus eiusdem ecclesie percipiendum [sic]^{bv} annis singulis taxandam^{bw} duximus hoc eciam statuentes, [40] ut eadem prebenda iuxta ordinacionem priorisse conventus eiusdem a procuratore, si quis fuerit pro tempore, plenarie ministretur. Et si prebenda supradicta [41] de cottidianis^{bx} <provencionibus> proventibus habere [sic]^{by} poterit, concedenter illis tantummodo sint contenti. Sin autem defectus, si^{bz} quis fuerit, de bonis ipsius monasterii [42] usque ad complementum taxacionis predictae plenarie suppleatur. Et ut premissa omnia a memoria non labantur et inviolabiliter observentur, presentes litteras [43] sigilli nostri munimine^{ca} duximus roborandas. Actum et datum anno domini Millesimo CC^o LXXII° VII° idus Aprilis^{cb} [7. dubna 1272].

Deinde recepimus aliud privi [44] legum confirmacionis, quod erat bone memorie domini Chunradi, quondam archiepiscopi Salczburgensis,¹⁷ sub hoc tenore:

Nos Chunradus, dei et [45] apostolice sedis gracia sancte Salczburgensis ecclesie archiepiscopus, apostolice sedis legatus, omnibus presentes litteras inspecturis volumus esse notum, quod nos quasdam pa [46] tentes litteras venerabilis in Christo fratris bone memorie domini Wernhardi,¹⁸ quondam Seccoviensis episcopi, non viciatas, non abolitas nec^{cd} in ipsarum aliqua parte corrup [47] tas, sed eius vero sigillo pendenti munitas vidimus, habuimus^{ce} et legimus tenoris per omnia et continencie infrascripte:^{cf} Nos Bernhardus, sola dei misericordia [48] Seccoviensis episcopus, ceterum ut supra.^{cg} Intendentes igitur, prout ex pastoralis tenemur officio, cultum divini numinis promovere, ut per pie subieccionis^{ch} [49] gratiam progressum habeat et perseveranciam deo gratam, supplicibus^{ci} 18 priorisse et conventus prefate ecclesie de Chirchperch supplicacionibus inclinati, quod a [50] supradictis

^{bm} tamen SP–B.

^{bn} ibidem P, Kr.

^{bo} committendam P, Kr.

^{bp} minus SP–A, SP–B, SP–C, Kr. minimum H.

^{bq} sacerdotes habeant capellanos P, Kr.

^{br} qui P, Kr.

^{bs} et P, Kr.

^{bt} praebendam H, P, Kr.

^{bu} duarum H, SP–A, SP–B, SP–C, P, Kr.

^{bv} percipiendam H, SP–A, P, Kr.

^{bw} taxandum H, SP–B.

^{bx} quotidianis P, Kr.

^{by} haberi H, SP–A, SP–B, SP–C, P, Kr.

^{bz} vynecháno H, SP–A, SP–B.

^{ca} munimine nostri Kr.

^{cb} Julii SP–A, SP–B, SP–C, P. July Kr. Aprilis H.

^{cc} Bernardi Kr. Bernardi SP–A, SP–B.

^{cd} non SP–A, SP–B, Kr.

^{ce} huiusmodi Kr.

^{cf} continentia infrascripta Kr.

^{cg} Nos Bernhardus (vide supra) Kr.

^{ch} praesubventionis SP–A, SP–B.

^{ci} gratiam supplicibus (vynechána pasáž progressum habeat et perseveranciam deo gratam) SP–B.

electo^{ci} predecessore nostro et ..^{ck} episcopo Seccoviensi in suprascripta ordinatione factum est^{cl}, iuxta prefatarum litterarum tenorem auctoritate presencium [51] approbamus et auctoritate, qua fungimur, eciam^{cm} confirmamus. Et in testimonium approbacionis et confirmacionis huiusmodi presentes fecimus sigilli [52] nostri munimine roborari. Datum Wienne¹⁹ VI° kalendas Novembris anno domini Millesimo Ducentesimo Nonagesimo Tercio, indicione Sexta [27. října 1293].

[53] Quibus visis recepimus iuramenta tam priorisse²⁰ quam aliarum sanctimonialium ibidem super sancta dei ewangelia^{cn} de plena et mera veritate dicenda de [54] informacione facienda nobis super contencione, que suborta esse dinoscitur inter ipsas priorissam et sanctimoniales super deportacione habitus, videlicet quem [55] ex institutione ordinis et regule et religioni ipsarum ex consuetudine et iure ipsis congruente^{co} hactenus portaverunt seu debuerunt portare [56] et ad interrogata similiter veritatem respondere^{cp} remoto odio, amore et timore et quocumque lucro seu commodo temporali. Post hec eadem priorissa et sanctimonialibus predictis [57] aliquantum semotis seu in partem seorsum^{cq} secedentibus^{cr} vocavimus ac recepimus dominum Hainricum, rectorem eiusdem loci necnon correctorem earundem,²¹ ab eodem eciam fide [58] vice prefati^{cs} sacramenti recepta, ut super premissa informacione nobis plenam et meram diceret veritatem et quod ad quesita responderet. Qui primo de [59] fundacione loci, ordinis institutione ibidem, videlicet sancti Augustini, cum litteris seu privilegiis suprascriptis concordavit, de habitus vero deportacione dixit, [60] quod habitum illum, quem nunc gestant seu portant, videlicet pallium nigrum et tunicam albam et zonam seu cincturam ad nudum corpus et absque camisiis, [61] huc usque portaverunt preter quasdam, que nuper ex mandato archidiaconi camisas portare ceperunt. Postea audivimus priorissam et sanctimoniales predictas [62] et quamlibet singulariter et secreto, que iurate omnes et singule concordant de fundacione loci et ordinis institutione cum litteris et privilegiis predictis et^{ct} [63] necnon cum domino Hainrico prefato et similiter de habitus deportacione. Que eciam^{cu} interrogate, quare et ob quam causam magis portarent habitum congruentem [64] et convenientem ordini et regule predicatorum quam ordini sancti Augustini, quem alie sanctimoniales civitatis, dyocesis et provincie Salzburgensis portant et [65] portare consueverunt, quarum alique responderunt se nescire causam, maior pars earum respondit, quod propter hoc erat, quod predicatorum plus eas frequenta[66]bant quam canonici regulares, qui priorissam et alias inducebant ad illum habitum deportandum et ad quasdam alias observancias observandum. Ex quibus dicebant [67] et nos invenimus non parvum scandalum et discordiam multam de deportacione^{cv} habitus regularis inter ipsam priorissam et conventum sanctimonialium predictarum subortam, [68] ex quo per certas coniecturas timebamus et suspicabamur vehementer non solum periculum animarum ipsarum, sed eciam^{cw} mutacionem et subversionem status imminere. Nosque^{cx}

^{ci} *ecclesiastico* SP–A, SP–B, Kr.
^{ck} *gemipunktus. vynecán* SP–A, Kr.
^{cl} *(est)* Kr.
^{cm} *et* Kr.
^{cn} *Evangelia* Kr.
^{co} *congruenter* Kr.
^{cp} *respondendi* Kr.
^{cq} *seorsim* Kr.
^{cr} *succedentibus* Kr.
^{cs} *praestiti* Kr.
^{ct} *vynecáno* Z.
^{cu} *et* Kr.
^{cv} *portacione* Kr.
^{cw} *et* Kr.
^{cx} *nos quoque* Kr.

circa officium [69] nobis commissum volentes vigem^{cy} [sic] sollicitudinem adhibere et precavere predictis duximus reverendorum patrum, videlicet domini Chunradi, quondam archiepiscopi Salzburgensis, [70] et domini Bernhardi, quondam episcopi Seccoviensis, vestigia imitare,^{cz} institutionem^{da} et confirmacionem^{db} ordinis et regule sancti Augustini in dicto loco Chirchperch manutenerere^{dc} [71] et ipsi devote institutioni et inconvulse confirmacioni reverenciam omnem exhibere sancto quoque patre^{dd} [sic] Augustino, cuius regulam professe sunt, debitum honorem inpendere, [72] scandala removere et discordias sedare, fundatorum pias intenciones adiuvere, de voluntate, convencia^{de} et consensu priorisse et conventus et auctoritate nobis [73] in hac parte easdem concordando commissa ordinamus, disponimus, diffinimus,^{df} declaramus ac declarando sentenciamus dictam priorissam et ceteras sanctimoniales in Chirch[74]perch, que nunc sunt et erunt, perpetuo ferre^{dg} et deportare debere^{dh} habitum, quem gestant sanctimoniales de Summo Salzburge,^{di} eiusdem ordinis sancti [75] Augustini,²² ne^{di} membrum^{dk} videatur^{dl} quasi a capite discordare et tamquam pars a suo toto, videlicet a predicta ecclesia Salzburgensi et ceteris eiusdem dyocesis^{dm} ac [76] provincie et ordinis eundem habitum gestantibus <dispre> discrepare, prohibemus eciam districte, ne^{dn} aliqua vel alique earum tunicas albas apparentes^{do} nec^{dp} [77] zonam ad nudum corpus de cetero defferant^{dq} necnon et alias vestes, que contrariare videntur predictis ordini vel observancie regule sancti Augustini. Et hec [78] omnia et singula precipimus^{dr} sub virtute sancte obediencie inposterum firmiter observari. In cuius rei testimonium presentes litteras nostri pendentes sigilli [79] munimine fecimus roborari. Datum et actum anno domini Millesimo Trecentesimo Vicesimo Tercio die prescripto, hoc [80] est XVI° kalendas Januarii [17. prosince 1322/1323].

^{cy} *iugem* Z, Aq.
^{cz} *imitari* Z, Aq.
^{da} *institutorum* Kr.
^{db} *confirmatorum* Kr.
^{dc} *inducente* Kr.
^{dd} *patri* Z, Aq, Kr.
^{de} *convenientia* Kr.
^{df} *deffinimus* Kr.
^{dg} *ferrent* Z, Aq.
^{dh} *deberent* Z, Aq.
^{di} *Salzburgae* Aq. *Salzburgense* Kr.
^{dj} *ni* Kr.
^{dk} *membra* Kr.
^{dl} *videantur* Kr.
^{dm} *diaecesis* Kr.
^{dn} *ni* Kr.
^{do} *appendentes* Kr.
^{dp} *necnon* Kr.
^{dq} *differant* Kr.
^{dr} *perpendimus* Kr.

Die Visitation des Konvents in Kirchberg am Wechsel in 1322 (1323). Kritische Edition der ältesten Urkunde im Staatlichen Bezirksarchiv in Jablonec nad Nisou (Gablonz)

Im Archivbestand der Urkundensammlung (Sbirka listin) im Staatlichen Bezirksarchiv in Jablonec nad Nisou (Gablonz) wird unter der Nummer 1 eine Urkunde aus dem Anfang des 14. Jahrhunderts, die aus österreichischem Gebiet stammt, aufbewahrt. Es handelt sich um ein relativ umfangreiches Schriftstück, in dem der Bischof von Lavanta, Dietrich seinen Vorsteher Friedrich, Erzbischof von Salzburg, informiert, dass ein Streit über den Habit der Nonnen im Augustinerkloster in Kirchberg am Wechsel (Niederösterreich) gelöst worden sei. Im Rahmen seiner Visitation hat Dietrich nicht nur Detailinformationen über den Untersuchungsverlauf vorgelegt, sondern er hat neben zwei weiteren Urkunden auch zu dieser Urkunde das Inkorporierungsprivileg der Kirchberger Pfarrkirche zum Kloster und deren Erhöhung zur Konventkirche 1272 eingefügt. In dieser Urkunde befinden sich noch zwei weitere Urkunden. Eine davon ist eine Verlautbarung des damaligen weltlichen Landesherrschers, des böhmischen Königs Přemysl Ottokar II. (Přemysl Verlautbarung wird zwar in den Regesta von Emler erwähnt, aber im böhmischen Diplomatar wurde sie nicht aufgeführt). Die vorliegende Edition soll auch ein kleines „Addendum“ zum böhmischen Diplomatar sein. Vor allem möchte sie eine bisher ungenutzte, aber informationsreiche Quelle zur Geschichte des böhmischen Monarchismus, die bisher sowohl für die tschechischen als auch für die meisten österreichischen Forscher unbekannt geblieben war, zugänglich machen.

Neben einer kritischen Edition mit Kommentar wird auch eine Studie über die Geschichte des Kirchberger Konvents bis zu seiner Aufhebung 1782 vorgelegt, und in diesem Falle auch eine notwendige und interessante Studie über den Weg, den die mittelalterliche Urkunde aus ihrem Stammort im Grenzgebiet zwischen Steiermark und Niederösterreich bis nach Jablonec nad Nisou in Nordböhmen gemacht hat. Im Rahmen der Vorbereitung dieser Studie haben die Verfasser z. B. den prominenten deutschen Philatelisten und Sammler Dr. Alfred Moschkau (1848–1912) „entdeckt“.

Visitation of convent in Kirchberg am Wechsel in 1322 (1323). Critical edition of the oldest charter stored in State District Archives in Jablonec nad Nisou

Analysis of the content and the fate of charter edited by Dietrich, bishop of Lavanta, designed to his head, Friedrich, archbishop of Salzburg, about the dispute over the wearing of robes in augustinian monastery in Kirchberg am Wechsel in Austria. Part of this article is also critical edition of the document.

- ¹ Dietrich Wolfhauer z Wolfsau († 1332). V letech 1317–1332 biskup lavantský, Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, s. 334–335.
- ² Friedrich z Leibnitz († 1338). V letech 1315–1338 arcibiskup salcburský, Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, s. 670–671.
- ³ Kirchberg am Wechsel, Dolní Rakousy, Rakousko. Dnes arcidiecéze Vídeň, děkanát Kirchberg.
- ⁴ Neznámá listina. Jedná se zjevně o stížnost řeholnic k arcibiskupovi.
- ⁵ Obsaženo v neznámé listině, viz výše.
- ⁶ Viz inserované listiny.
- ⁷ Bernard (Wernhard) z Marschbachu († 1283). V letech 1268–1283 biskup sekovský, Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, s. 717–718.
- ⁸ Fridrich z Walchenu († 1284). V letech 1270–1284 arcibiskup salcburský, Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, s. 667–668.
- ⁹ Gertruda a Mechthilda, snad dcery Hermanna z Kranichbergu. Héyret, M.: Materialien zur Geschichte der Herren von Kranichberg, s. 97, Krebs, L.: Geschichte des Chorfrauenstiftes zu Kirchberg, s. 17.
- ¹⁰ Případná písemná žádost není známá.
- ¹¹ Leibnitz, Štýrsko, Rakousko.
- ¹² Přemysl Otakar II., český král (1253–1278).
- ¹³ Vzhledem k neuvedení ani jména pána z Kranichbergu ani doby fundace je identifikace více než obtížná. Někteří opisy mají místo pána (*dominum*) z Kranichbergu, paní (*dominam*) z Kranichbergu!
- ¹⁴ Zbraslav (?), Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II, č. 773, s. 310. Krebs, Leopold: Geschichte des Chorfraustiftes zu Kirchberg am Wechsel. Wien 1916, s. 19, popisuje jako *Breslau*, snad měl na mysli také Zbraslav (ne slezskou Vratislav). Vzhledem k doložení Přemysla Otakara II. v lednu 1272 v Praze (RBM II, č. 771, s. 309) a na začátku března opět v Praze (RBM II, č. 774, s. 310) a v Poděbradech (RBM II, č. 775, s. 310) je lovecký dvorec na Zbraslavi velice pravděpodobným místním určením.
- ¹⁵ Dosavadní literatura o rodu pánů z Kranichbergu bohužel nepřináší jednotné závěry (v některých místech si autoři i v rámci jedné studie sami odporují), proto necháváme otázku identifikace bratří z Kranichbergu raději otevřenou. Ztotožnění bratřů s Hermannem „mladším“ z Kranichbergu a jeho neznámým sourozencem vychází z ochranného listu Albrechta I. pro konvent z roku 1286. Časový rozdíl mezi fundací v roce 1272 a ochranným listem však vede ke skepsi (nehledě na samotnou problematickou identifikaci Hermanna „mladšího“). Krebs, L.: Geschichte des Chorfraustiftes zu Kirchberg am Wechsel, s. 19, Héyret, M.: Materialien zur Geschichte der Herren von Kranichberg, s. 97–98, Freidinger, L.: Die Herren von Kranichberg und ihre Beziehung zur Steiermark II (1278–1386), s. 110.
- ¹⁶ Heinrich z Kirchbergu, arciděkan dolní Marky a farář v Kirchbergu (známý 1270–1272), Krebs, L.: Geschichte des Chorfraustiftes zu Kirchberg am Wechsel, s. 18.
- ¹⁷ Konrád z Fohndorfu (1254–1312). V letech 1291–1312 arcibiskup salcburský, předtím biskup lavantský, Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448, s. 669–670.
- ¹⁸ Nepodařilo se je identifikovat. Není jisté zda šlo o žádost písemnou či ústní.
- ¹⁹ Vídeň, Dolní Rakousy, Rakousko.
- ²⁰ Mechthilda z Klammu (Chlammu), převorka kirchbergského konventu (známá 1302–1339), Krebs, L.: Geschichte des Chorfraustiftes zu Kirchberg am Wechsel, s. 22–23.
- ²¹ Hainrich, arciděkan dolní Marky a farář v Kirchbergu (známý snad 1308, jistě 1315–1322), Krebs, L.: Geschichte des Chorfraustiftes zu Kirchberg am Wechsel, s. 22.
- ²² Domfrauenkloster in Salcburku (12. století–1462).

NEZNÁMÉ DOKLADY KE KULTU CTIHODNÉHO PIARISTY GLICERIA LANDRIANIHO V ČECHÁCH V 18. STOLETÍ

VÁCLAV BARTŮŠEK

Uctívání a kult nových svatých, blahoslavených nebo i ctihodných se v 17. století a v první polovině 18. století, případně ještě i později, rozšiřovalo nejen po území Itálie, ale i v dalších zemích celé Evropy. Dodnes se můžeme setkat s doklady těchto kultů v mnohých evropských zemích, kde často probíhalo v souvislosti s rozšiřováním římskokatolické víry. Bylo často doprovázeno doklady, zejména uměleckohistorického nebo literárního charakteru, kterým věnuje pozornost současná teologie a církevní dějiny ve spojení s dalšími vědními obory (zejména s dějinami umění, dějinami literatury, etnologií a dějinami kultury vůbec), protože tento proces zasahoval do náboženského života všech vrstev tehdejších věřících a mohl v souvislosti s původním šířením kultu v rovině příslušných, zejména řádových obřadů na oficiální úrovni náboženství formovat i další složky víry, především lidovou zbožnost vázanou na některé formy konkrétní díla v oblasti tohoto kultu. Ve světě, zejména v Itálii, se tomuto problému věnuje poměrně velká pozornost např. ze strany badatelů k nejrůznějším oblastem církevních dějin, jak ukazuje např. mezinárodní seminář z podzimu roku 2009 v Římě.¹ Dokládají to některé pasáže z české encyklopedie vydávané na základě literatury² a příspěvky na seminářích, případně i v jiných sbornících s podobnou tematikou na území celé republiky i jednotlivých regionů.³ Nabízí se tedy otázka, zda je možné setkat se s podobným typem uctívání osobností, které mohly být svatořečeny v českých zemích? Pokud ano, je možné si přiblížit v tomto směru alespoň další z nově probádaných příkladů?

K významným kapitolám v českých kulturních dějinách patřilo bezesporu působení piaristického řádu v období před školskými reformami rakouské panovnice Marie Terezie. V místech, kde působili piaristé (na Moravě poprvé v roce 1631 v Mikulově, v Čechách od roku 1640 v Litomyšli), se zdárně rozvíjelo nejen jejich školství, ale i náboženský a kulturní život, který byl pozoruhodný také tím, že docházelo k jeho obohacování o uctívání prvních řádových příslušníků, kteří pocházeli z Itálie, případně ze Španělska a požívali zatím pověsti ctihodných, i když nejméně u tří z nich – Josefa Kalasanského (*1557 Petralta de la Sal, †25. 8. 1648 Řím, blahoslaven 1748, svatořečen 1767),⁴ Gelia Ghellina (*1559 Vicenza, †29. 8. 1616 Vicenza)⁵ a Gliceria Landrianiho a Christo (*1. 3. 1588 Milán, †15. 2. 1618

Řím)⁶ se připravovaly kauzy blahorečení; u Josefa Kalasanského se uvažovalo rovněž asi o svatořečení. K rozšiřování kultu nových svatých, blahoslavených i ctihodných osob docházelo také u nás hlavně v 17. století a na začátku 18. století. V tomto ohledu nezůstával pozadu ani piaristický řád, který byl v českých zemích natolik rozvětven, že se piaristé pokoušeli, ale zatím bezúspěšně, založit kolej v Praze. Tehdy, v roce 1710, vznikl i v Římě zajímavý soupis ctihodných členů piaristického řádu, který se dostal i do piaristické provincie Germania, kam patřily české země.⁷ Okolo Prahy vznikla řada piaristických kolejí ve městech, většinou poddanských, kde rozvíjeli úspěšně školské i náboženské působení, které se postupně rozšiřovalo i na venkov v blízkém prostředí měst, kde řád působil. Docházelo ke vzniku nové tradice, která nesla ovoce po celé další 18. století a mnohdy i v pozdější době.⁸

Kromě kultu Josefa Kalasanského, zakladatele piaristického řádu, který tehdy ještě nebyl blahoslaven ani svatořečen, se nejvíce objevovalo v našich zemích v oblastech, kde piaristé duchovně působili, uctívání řeholního klerika Gliceria (tehdy psáno Glyceria) Landrianiho, který zemřel v mladém věku. P. Glicerius Landriani a Christo patří mezi ctihodné členy piaristického řádu, i když existenci samostatného piaristického řádu chronologicky vlastně již nemohl zažít.⁹ Po matce Anně Visconti byl příbuzný se sv. Karlem Boromejským (*2. 10. 1538 Arona, †3. 11. 1584 Milán) a po otcovské linii s někdejšími milánskými arcibiskupem sv. Gliceriem (436–438).¹⁰ V rodině se narodil jako osmé dítě. Od mládí byl vychováván s perspektivou, že bude v dospělosti žít jako představený z výnosů hmotných statků dědičného opatství u sv. Antonína v Piacenze. Ve věku 19. let odešel studovat teologii do Říma. Zde bydlil v paláci svého staršího bratra Fabricia. Zaujala ho místní dobročinná činnost i život městských náboženských společenství a komunit, které často řešily mnohé problémy spojené se životem, sociální i vzdělávací situací římské chudiny. V roce 1607 zažil mladý Landriani ve věčném městě duchovní probuzení a hodnotový obrat. Poprosil pro svou osobu o duchovní vedení španělského kněze P. Francesca Mendeze a Christo.¹¹ Když se Mendez vracel z Itálie zpět do Španělska, svěřil ho duchovnímu vedení kněze z řádu bosých karmelitánů po tehdejší Evropě známému P. Dominiku Ruzolovi a Jesu Maria Lopéze della Scala (*16. 5. 1559 Calatay, †16. 2. 1630 Vídeň),¹² jehož prostřednictvím se Glicerius Landriani seznámil zejména s Josefem Kalasanským a také s působením i organizací jeho zbožných škol.

Celý proces vyvrcholil v roce 1612, kdy dne 31. května vstoupil Landriani do učitelské kongregace předchůdců řádu piaristů, kteří vyučovali chudé děti zdarma. Ačkoliv byl ještě klerikem, začal zde vyučovat. Zároveň poskytoval kongregaci finanční podporu z pravidelných výnosů svého dědičného opatství. Byl velmi štedrý a snažil se žít zbožným a přísným

⁶ Tamtéž, s. 326, 327.

⁷ Srv. Bartůšek, V.: Seznam ctihodných piaristů z roku 1710. PH 18, 2010, s. 147–164.

⁸ Bartůšek, Václav: Šíření piaristických kolejí a škol v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století. PH 11, 2003, s. 32–68; srv. nejnověji Týž: Školy a jejich knihovny v českých zemích. In: Manu propria... Sborník příspěvků k životnímu jubileu PhDr. Aleny Richterové, CSc. Praha 2012, s. 109–127. Jsou ze uvedeny také pokusy o zakládání gymnázií, ale z obsahu je vidět, že zatím tato kapitola výzkumů není ještě uzavřena.

⁹ Ctihodného P. Gliceria Landrianiho se týkala zejména tato literatura, kromě životopisného hesla a další případné literatury v DENES II, s. 326, 327; Panachetti, Giovanni: Glicerio Landriani apostolo della catechesi. Padova 1989; De Marco, Lenardo: Labate scolopio Glicerio Landriani, Curia Generalizia dei Padri Scolopi. Roma 2000, s. 238.

¹⁰ cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_milánských_arcibiskupů [přistoupeno 10. 3. 2014].

¹¹ Epistulae Coactaneorum Sancti Iosephi Calasancii, 1600–1648. Ed. Georgius Sántha, Claudius Vilá Palá. Roma 1977–1982. (dále EPC), tomus VI., supplementum, s. 2763 a 2767. Udržoval ještě korespondenci s P. Petrem Casanim.

¹² cs.m.wikipedia.org/wiki/Dominik_à_Jesu_Maria [přistoupeno 10. 3. 2014]. Pro srovnání jsem používal i díla Knoll, August, M. – Winter, Ernst, Karl – Zessner-Spitzenberg, H., K.: Dominicus a Jesu Maria. Seine Persönlichkeit und sein Werk. Wien 1930, srv. carmelnet.org/biographies/Dominic.pdf [přistoupeno 10. 3. 2014]. Viz též EPC III., VI. a VII. Udržoval ještě korespondenci s P. Petrem Casanim i s Landrianim (díl III, s. 1636 a 1638), životopis t. VI., s. 2719.

¹ O semináři srv. Bartůšek, Václav: Svatí církevních řádů z Říma nové doby. Paginae historie (PH) 18, 2010, s. 381–383, 392–394.

² Např. Buben, Milan, M.: Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. Díl III/3. Řeholní klerikové (obsahují též piaristy). Praha 2009; díl 4. Řeholní klerikové (Jezuité). Praha 2012.

³ Např. Na cestě do nebeského Jeruzaléma, Poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu. Ed. Jiří Mihola. Brno 2010.

⁴ Diccionario enciclopédico escolapio II, Biografías escolapios. Salamanca 1983 (dále DENES II), s. 117–124.

⁵ DENES II., s. 257.

teologie a sekretář zdejšího biskupa. Dílko patří ke knihám, které se nezachovaly ve velkém množství. Jeden exemplář, který se dochoval v knihovně Národního archivu, sloužil nejspíše svému autorovi, který občas dokonce i z řádu prchal. Na základě podrobnějšího průzkumu této knihy je možno získat zajímavé údaje a po jejich doplnění o informace z dalších archivních pramenů získáme přesnější obraz o netypickém životě piaristy P. Daniela Podhorského (Unterberga) a S. Francisco (*1. 4. 1677 Lublaň, †26. 1. 1766 Stará Voda), který bychom asi v biografických slovnících našli pouze těžko. Tento významný piaristický spisovatel, teolog, filozof, matematik a historik z řádu dvakrát odešel (v letech 1731–1735 a v roce 1742). Pak se zase vrátil, působil v řádových kolejiích piaristů jako kazatel a setrval v řádu do konce svého dlouhého života. P. Glyceriovi Landrianiemu a Christo se věnoval v rámci přehledu ctihodných piaristů v závěrečné kapitole díla.⁴⁵

Nejvýznamnější středoevropská piarističtí řádoví učenci na přelomu 18. a 19. století český historik a topograf P. Jaroslav Schaller a S. Josepho (*6. 3. 1738 Konopiště, †6. 1. 1809 Praha)⁴⁶ a maďarský piaristický biograf a historik P. Alexius Horányi a S. Joanne Nepomuceno (*15. 2. 1736 Budín, †11. 9. 1809 Pest)⁴⁷ připomínají nejen životopis P. Gliceria Landrianiho, ale také jeho pozdějších životopisců z českých zemí P. Františka Trčíka a S. Barbara a P. Jana Podhorského a S. Francisco i případného zobrazovatele P. Aegidia Hechta a S. Ferdinanda.

Jestliže si připomeneme zobrazení a zachycení P. Gliceria Landrianiho v ikonografických, literárních i historických pramenech středoevropské provenience, vidíme, že se mu zpočátku věnovali dva po kulturně historické stránce podobně zaměřeni členové piaristického řádu P. Aegidius Hecht a P. František Trčík, kteří pocházeli z prostředí severní Moravy. Jak můžeme zjistit z některých jejich literárních děl, byli zasaženi i shodnou spiritualitou – měli blízko k pojetí duchovního života dnes již blahoslaveným členem piaristického řádu Pietrem Casanim. Osobnost Landrianiho, kult i spiritualita byla ovšem pro ně možná zajímavější, než samotný Casani. Oba vlastně byli zároveň představiteli piaristické historiografie reprezentované žáky významného piaristy a vlastně zakladatele středoevropské historiografické tradice P. Bernarda Bartlíka, což bylo u Hechta umocněno založením a dlouholetým vedením piaristické kroniky v Benešově a u Trčíka italským badáním v Miláně a možná i v Římě a postupným, zřejmě celoživotním, zpracováváním jeho výsledků. Povědomí o ctihodnosti P. Gliceria Landrianiho pak pomohlo udržet i dílo Jana Podhorského a vývoj celého problému v 18. století a na začátku 19. století nastínila životopisná díla Jaroslava Schallera, Alexi Horányiho a částečně i dílo Karla Fischera, které ze Schallera vycházelo.

Díky těmto faktům můžeme tedy podchytit dosud neznámou část piaristického kultu i spirituality, o níž se do dnešní doby dochovalo pouze mlhavé povědomí. Dlouhou dobu byly totiž informace o piaristických obrazech a malbách často známy pouze z literatury. Teprve restaurační práce provedené v Muzeu Podblanicka odhalily alespoň u dvou obrazů⁴⁸ neznámé souvislosti mezi výtvarným uměním a uctíváním ctihodných patronů z řad piaristů v konkrétní podobě, tak jak o tom podala zprávu Libuše Váňová v příspěvku uvedeném v tomto časopise.⁴⁹ To vyvolalo i pátrání po dalších dokladech o uctívání Gliceria Landrianiho. Podle nápisů na benešovském obraze i na knižní malbě z Mikulova, je zřejmé, že obě výtvarná dí-

la spolu souvisela. U kresby z knihy bude určení autora obtížnější než u obrazu. Je možné předpokládat, že obraz i knižní vyhotovení mohly být zhotoveny podle nějaké jiné, dodnes nedochované předlohy. Zdá se tedy, že benešovský obraz by možná mohl být předlohou mikulovské knižní kresby, nikoliv naopak. V každém případě, ať už budou výsledky dalších případných bádání a analýz jakékoliv, lze již nyní konstatovat, že se znovu nově zpřístupnily doklady uváděné po dlouhou dobu pouze v literatuře.

Unbekannte Quellen zum Kult des Piaristen Glicerius Landriani in Böhmen im 18. Jahrhundert

Im 17. und 18. Jahrhundert wurde in Regionen, in denen der Piaristenorden wirkte, mit Gedenkenverehrung bedeutender Ordensmitglieder begonnen. Diese Verehrung verbreitete sich auch in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Neben dem Kult um den Gründer des Piaristenordens, Joseph von Calasanz, der im Jahre 1748 von Papst Benedikt XIV. selig gesprochen wurde, kam es auch zur Verehrung des bedeutenden Piaristen Glicerius Landriani (1588–1618), der aus Mailand stammte. Die Spuren dieses Kultes finden sich auch im Piaristenkolleg im mittelböhmischen Benešov. Hier wird ein Bild von Landriani aufbewahrt, dessen Schöpfer angeblich der spätere Kollegsrektor P. Aegidius Hecht a S. Ferdinando (1664–1726) war. Die Nachweise des Landriani-Kultes können wir auch in Werken weiterer böhmischer Piaristen wie Franz Trčík a S. Barbara (1672–1740), Jan Podhorský, Jaroslav Schaller oder Alex Horányi finden.

Unknown documents to the cult of Piarist Glicerius Landriani in Bohemia in 18th Century

Analysis of the iconographic and written tracks of the cult of piarist Glicerius Landriani (1588–1618) in piaristic college in Benešov in Central Bohemia. The most significant testimony of this cult is image of Landriani from 1719. As its author is considered later college rector Aegidius Hecht.

⁴⁵ Srv. Bartůšek, V.: Seznam ctihodných piaristů, s. 147–164, zvl. seznam na s. 157.

⁴⁶ Schaller Josef: Kurze Lebensbeschreibungen jener verstorbenen gelehrten Männer aus dem Orden der Frommen Schulen, die sich durch ihr Talent und besondere Verdienste um die Literatur und Wissenschaften von der Errichtung dieses Institutes bis auf gegenwärtige Zeiten vorzüglich ausgezeichnet haben. Praha 1799, [9], VIII, 178 s. Životopis Landrianiho uvádí na s. 18 a 19. O Trčkově píše na s. 57, o Podhorském na s. 107–109 a životopis Hechta uvádí na s. 47 a 48.

⁴⁷ Scriptores...II. uvádí životopisy Hechta s. 105 a 106, Podhorského s. 501–504 a Trčíka (zde psáno Trzika) s. 756 a 757.

⁴⁸ V Muzeu Podblanicka v Benešově se ještě dochoval pozdější portrét ctihodného piaristy P. Paola Ottonelliho (*1566 Fano, †18. 2. 1626 Řím).

⁴⁹ Váňová, L.: Piaristé a výtvarné umění, v tomto čísle sborníku.

PIARISTÉ A VÝTVARNÉ UMĚNÍ

LIBUŠE VÁŇOVÁ

Barokní umění se stalo v průběhu 18. století neoddělitelnou součástí života společnosti a v lidovém projevu přetrvalo až do první poloviny 19. století. O působivosti barokního umění svědčí exteriér i interiér piaristického kostela sv. Anny v Benešově, jehož autorem je přední barokní architekt italského původu Giovanni Batista Alliprandi (1665–1720). Interiér kostela si zachoval hodnotné barokní vybavení až do dnešních dní. V něm se dosud odráží emocionální síla barokního umění s jeho schopností získávat lidské duše. Přesně v duchu výchovných snah piaristů, při nichž byl kladen důraz nejen na exaktní vzdělání, ale i na povznesení kulturní i duchovní úrovně prostřednictvím výtvarného umění. Přínos tohoto postoje spočíval především v tom, že řád vytvářel vhodné podmínky a duchovní záze-
mí pro vznik a šíření kvalitních uměleckých děl pečlivým výběrem umělců, z nichž mnozí prošli piaristickými školami, či umělců z řad vlastních.

I když piaristé působili v Benešově více než dvě stě let, uměleckých děl, pocházejících z výzdoby piaristické koleje, se ve sbírkovém fondu Muzea Podblanicka zachovalo méně, než bychom si přáli. Anály koleje¹ totiž hovoří o dílech, která se evidentně nedochovala. Jako příklad může sloužit údaj o obrazu Spasitele s Marií Magdalénou v domě farizeovů v refektáři koleje z dubna 1747, který byl pořízen v Praze za 24 zlaté². Garms³ zmiňuje, že v roce 1717 měl kostel sv. Anny čtyři oltáře – hlavní oltář, oltář sv. Františka Serafinského, sv. Jana Nepomuckého a sv. Barbory, kazatelnu a varhany s deseti rejstříky – a kromě toho čtyři stříbrné zlacené kalichy, dvě ciboria – jedno z mědi, druhé ze stříbra – obě zlacená. O dva roky později, tedy v roce 1719, se připomíná již sedm oltářů⁴ – hlavní oltář sv. Anny, oltář P. Marie Růžencové, sv. Barbory, sv. Františka Serafinského, sv. Josefa, sv. Jana Nepomuckého, sv. Vavřince. Z výše zmíněných oltářů se do muzea posléze dostaly plastiky sv. Františka Serafinského (původní označení 167/B), sv. Vavřince (původní označení 166/B) a sv. Barbory. V muzejních sbírkách se dochovala ještě další díla, která lze bezpečně spojit s piaristickou kolejí. Jedná se zejména o portréty Františka Karla Leopolda Přehořovského z Kvasejovic (inv. č. 1242) a Jana Josefa z Wrtby (inv. č. 1244), kteří se nejvíce zasloužili o založení a rozkvět koleje. Oba portréty, na nichž jsou zmínění šlechtici zobrazení v dobovém oděvu, lze časově zařadit do 1. třetiny 18. století, stejně jako hlavy apoštolů Petra (inv. č. 1253) a Pavla (inv. č. 1255) odvolávající se na inspiraci dílem Petra Brandla.

Jak již bylo výše uvedeno, vedle umělců, jimž piaristé zadávali, můžeme-li to tak říci, veřejné zakázky, disponovali i umělci z vlastních řad obdobně jako jezuité. Dokládají to ostatně písemné prameny i literatura⁵. O této skutečnosti vypovídají i některá další zachovaná

ve sbírkách muzea⁶. Náleží k nim i obraz (inv. č. 1246), který byl již součástí sbírek bývalého městského muzea v Benešově a jeho stav byl celkem tristní a rovněž určení portrétované osoby a autora bylo problematické⁷. Vzhledem k tomu, že obraz o rozměrech 1,00 m x 0,80 m byl ve špatném stavu, bylo rozhodnuto o jeho restaurování⁸. Již v průběhu restaurování, které bylo vzhledem k poškození⁹ velmi náročné, se ukázalo, že popis na katalogizační kartě neodpovídá skutečnosti. Z tmavého pozadí vystoupil ovál tvořený nápisovou páskou s následujícím textem: pri mi Dorm tium Scholis Pys Ven. D eri Glicerii a Christo S. Caroli Borr. a S. Glic. Land. Pro. V levém horním okraji se nachází zvlněná nápisová páska s textem psaným verzálkami: PRETIOSA IN CONSPECTU DOMINI MORS. V pravém i levém dolním rohu je pak nápis: Ex Beni gnit. Pris ac Gen Dni. Ioann Bayer per Corc. Benesch. S. C. K. Maj. ... A° 1719. Do takto vymezeného oválného prostoru byla vkomponována polopostava muže oblečeného do černé přepásané kleriky a pláště. Kolem krku má na znamení kajícnosti zavěšený provaz. Z šedorůžového pozadí vystupuje v tříčtvrtečním profilu tvář ostrých rysů s výrazně modelovanými nadočnicovými oblouky, velkýma zavřenýma očima, vystupujícími lícními kostmi, ostrým rovným nosem, zdůrazněnými rty a hranatou bradou. U pravé ruky, z níž pouští růženc, se nacházejí dvě andílčí hlavičky. Při pravém horním okraji oválu je červeně provedený znak piaristického řádu, který představuje monogram MA (Maria), nad ním je koruna prostoupená křížkem a pod ním řecké litery MR – QY, které představují hierogram jména P. Marie. Od znaku směřuje bílý paprsek k hrudi portrétovaného.

Rehabilitace obrazu tak poskytla daleko lepší možnost pro řešení rozporů mezi textem katalogizační karty, který je velmi matoucí tím, že spojuje portrétovanou osobu s postavou donátora a nedává odpověď na otázku, kdo je autorem díla. Pokusíme se tedy jednotlivé sporné body v rámci daných možností vyřešit.

Nejdříve se pokusíme o identifikaci portrétované osoby. Zde může jako vodítko posloužit kniha pocházející z fondu knihovny mikulovské piaristické koleje¹⁰, v níž je zpracován životopis Gliceria Landrianiho. Na rubu titulního listu se nachází vyobrazení, které se do značné míry shoduje s naším obrazem. Prostor pro portrét tvoří ovál nápisové pásky s následujícím textem: Primitia Dormientium in scholis Pys venerabilis servus Dei P. Glycerius a Chros: Caroli Bor et S. Glycerij Landriani pronepos. V levém horním rohu je ještě další zvlněná nápisová páska s textem psaným verzálkami: PRETIOSA IN CONSPECTU DOMINI MORS. Do takto vymezeného oválu je vkomponována polopostava mladého muže. Tvář je zobrazena ve tříčtvrtečním profilu. Charakterizují ji hladké čelo, výrazné nadočnicové oblouky nad velkýma hluboce zapadlými očima, rovný nos, zdůrazněné rty, hranatá

⁶ Reč je pouze o výtvarných dílech. Stranou zájmu zůstávají knihy a učební pomůcky vztahující se k působení piaristů.

⁷ „...Obraz – Jan Bayer, rektor piaristických škol v Benešově na úmrtním loži. Olej na plátně, mrtvý rektor má u pravé ruky 2 andílčí hlavičky. Kompozice oválu kolem něhož nápis zcela nečitelný. Další nápis na prohnutém papíru. „PRETIOSA IN CONSPECTU...“ dále nečitelné. V pravém rohu dole bílou barvou: „Gen. DMI JAN BAYER, 1719“. Text invetarizační karty z 1. 5. 1973.

⁸ Musilová, Jitka: Restaurátorská zpráva. Restaurování závěsného obrazu „Portrét piaristy“ ze sbírek Muzea Podblanicka, inv. č. 1246. Čerčany 31. srpna 2008.

⁹ „Obraz je proveden technikou olejomalby, kde podklad je tvořen červeným bolusem na plátně. V ploše obrazu se nalézá jen vrstva malby a bolusu, nebyly zde nalezeny žádné přemalby. Obraz nebyl dříve restaurován. Povrch obrazu byl velmi znečištěn usazeným prachem a plísní, malba byla celkově zasažlá, ztmavlá. Vrstva ochranného laku byla silně degradovaná a již neplnila svou funkci. Největším poškozením obrazu ale bylo značné odpadávání barevných vrstev, které již na více místech (zvláště při okrajích) odpadly i s podkladem. Došlo ke ztrátám hlavně v oblasti nápisů. Malba byla celkově hůře čitelná.“ Musilová, 2008, s. 1.

¹⁰ Za upozornění děkuji PhDr. Václavu Bartůškovi. Titul knihy je následující: Venerabilis Dei servus Glycerius a Christo ex nobilissima Landrianorum familia Mediolanensis, abbas S. Antonij Placentia et S. Carolo Borromai Pronepos ex primis Ve. P. Fundatoris Sociis ed Coadjutoribus, miraculorum fama in vita et post mortem clarus. Pie obit Roma 15. Februarii Anno 1618 Aetatis sua 30. Hic liber ab A. R. Patre Pr... Nicolsurgum acceptii post mortem Cris Francisci a S. Barbara Authoris.

¹ Annalium domus Beneschoviensis I–V, 1703–1893, rkp. SOKa Benešov.

² „...Appensa est in Refektorio nostro nova Imago Salvatoris nostris cum Maria Magd.in domo Pharisai...“ ADB II. 1733–1763.s., odst. 260.

³ Garms, Jörg: Materialien zur Kunsttätigkeit der gegenreformatiorischen Orden. In: Römische historische Mitteilungen 42, 2000, s. 355.

⁴ ADB, I. s. 97 (XC VII). odst. 216.

⁵ Neumann, Alois: Piaristé a český barok. Přerov 1933; Zemek, Metoděj – Bombera, Jan – Filip, Aleš: Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631–1950. Prievidza 1992, s. 125n.

brada a hluboké stíny pod lícními kostmi. Ve výrazu je patrné celkové zklidnění ještě zdůrazněné zavřenými očima. Oblečen je do černé kleriky a rozhaleného pláště. Dobře patrný je provaz visící mu na hrdle a symbolizující pokání. U pravé ruky, z níž pouští růženec, jsou vyobrazeny hlavičky dvou andělů. Celý ovál kromě pravého horního rohu je obklopen obláčky, které symbolizují nebeskou sféru. V pravém horním rohu mimo prostor vymezený oválem se nachází znak piaristického řádu – korunovaný monogram MA (Maria) s křížkem a pod ním zkratka MP – Y (Meter Theon – Matka Boží), z něhož vybíhají paprsky směrem k zobrazené postavě.

Pokusíme-li se o srovnání obou vyobrazení, zjistíme značnou míru shody, byť v prvním případě se jedná o olejomalbu a v druhém případě o grafický list. Nicméně právě zmíněný grafický list nabízí vcelku jednoznačnou odpověď na otázku, kdo je zobrazen na výše zmíněném obraze. Na rozdíl od našeho portrétu je zde vysvětlující text zachován v plném znění, byť některá slova jsou krácena. Z něj vyplývá, že se jedná o význačného představitele piaristického řádu a spolupracovníka sv. Josefa Kalasánského P. Gliceria Landrianiho, který žil v letech 1588–1618 a zemřel v pověsti svatosti¹¹. Pocházel ze vznešené milánské rodiny zcela oddané katolické církvi. Strýc z otcovy strany byl biskupem ve Viveganu a bratr biskupem v Pavii. Z matčiny strany pak byl prasnynovcem sv. Karla Boromejského¹². Měl tedy všechny předpoklady, aby se dal plně k dispozici katolické církvi.

Další otázku, na níž se pokusíme odpovědět, představuje pátrání po autorovi obrazu. Neboť je nesporným faktem, že benešovskou kolejí během jejího trvání prošla celá řada členů řádu, kteří měli nejenom vědecké ale i umělecké ambice. Namátkou lze připomenout Aegidia Hechta, Sebastiana Častolovského nebo benešovského rodáka a pozdějšího provinciála Jeremiáše Soudného¹³. Vzhledem k dané situaci jistě nebudeme daleko od pravdy, když za autora obrazu budeme považovat P. Aegidia Hechta (vlastním jménem Jiljího Ferdinanda Hechta), jehož malířské projevy jsou v literatuře podchyceny¹⁴.

Pater Aegidius Hecht se narodil 8. února 1664 v Lipníku nad Bečvou a v roce 1683 vstoupil do piaristického řádu¹⁵. Po založení piaristické koleje v Benešově působil v letech 1704–1709 nejprve jako její superior a v letech 1718–1724 jako rektor. Vedle organizačních schopností však vynikal nadáním literárním, hudebním a již zmínovaným nadáním výtvarným. Podlaha¹⁶ mu totiž připisuje autorství obrazu Bolestné Panny Marie v rouše dominikánky z piaristického kostela sv. Anny v Benešově. A uvedená poznámka¹⁷ také vypovídá o jeho výtvarných ambicích.

¹¹ Schaller, Jaroslav: Kurze Lebensbeschreibungen jener erstorbenen gelehrten Männer aus dem Orden der frommen Schulen. Prag 1799, s. 18

¹² Váňová, Libuše: Obrazy významných piaristů ze sbírek Muzea Podblanicka. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 50, 2010, s. 70.

¹³ Zemek, Metoděj – Bombera, Jan – Filip, Aleš: Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631–1950. Prievdza 1992, s. 53, 68, 134, 212, 236; Bartůšek, Václav: Piaristé. Tradice benešovské kultury a vzdělanosti. Benešov 1995, s. 62.

¹⁴ „V následujících letech putovaly od nás obrazy do Itálie a sice: V r. 1707 poslal z Mikulova provinciál generálovi do Říma obraz Jana Nep. Koncem roku 1714 došla generála zaslilka obrazů z Prahy od P. Josefa. Malby představovaly zakladatele řádu, ctihodného P. Glyceria a Glyceriovu Madonu. Za šest let poslal generálovi Madonu benešovský rektor P. Jiljí. Generál při tom projevil veliký zájem o malířství. Vzdávaje rektorovi srdečné díky za takový dar, podotknul, že mu bude za ně vždy vděčen, ale milejší prý mu bude miniatura na pergaméně. Zdáli žádosti generálově P. Jiljí vyhověl, nelze říci, ale s jistotou můžeme tvrdit, že uměnilovného generála oblažil hned za rok zase novým darem. Poslal mu po pražském převorovi dominikánů jakési obrazy svatých.“ Neumann, Augustin: Piaristé a český barok. Píerov 1933. s. 131.

¹⁵ Bartůšek, Václav: P. Aegidius Hecht první superior a rektor piaristické koleje v Benešově. In: Výroční zpráva Gymnázia Benešov za školní rok 1996/97. Benešov 1997, s. 27.

¹⁶ Podlaha, Antonín: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Benešovském. Praha 1911, s. 28.

¹⁷ Viz pozn. 14.

Vezmeme-li v potaz údaje o Hechtových výtvarných projevech, není třeba pochybovat o autorství obrazu, byť by bylo dobré zmiňovaný obraz Bolestné P. Marie podrobit důkladnějšímu zkoumání, protože ten byl na rozdíl od Landrianiho portrétu přemalován. Co však je na obraze Gliceria Landrianiho velmi zajímavé, je celkové provedení obrazu. Jak již bylo výše uvedeno, vychází obraz z grafické předlohy a do značné míry se s ní shoduje; zejména v provedení polopostavy a rozvržení jednotlivých atributů – provaz, růženec, hlavičky andělů a znak piaristického řádu. Celkové pojetí obrazu vychází z tradic barokního portrétu, ale zároveň se mu vymyká. Provedení obrazu je vedeno snahou po dosažení co největšího kontrastu mezi pozadím, oděvem, tváří a rukama portrétovaného. Přitom právě hlavičky andělů, ruka a tvář představují světlé body poutající pozornost. Za povšimnutí stojí především tvář portrétovaného, která díky kontrastu mezi světlem (čelo, nos, lícní kosti) a stínem (oči, čelist, brada) zrcadlí světovou zkušenost s blížícím se mysteriem smrti a očekávání brzkého setkání s Pánem. Snad je tento způsob ztvárnění dán i tím, že Aegidius Hecht se ve svých tiskem vydaných promluvách¹⁸ problematikou umírání a dobré smrti zabýval. A proto do celkového ladění obrazu promítl i své myšlenky.

Hovoříme-li o výše zmíněném obraze, nelze alespoň krátce nezmínit výrazové prostředky, jichž autor používá. I když vychází z tradičního pojetí barokního portrétu, což je zvláště patrné ze srovnání s portrétem jiného význačného představitele piaristického řádu Pavla Ottoneliho, který se rovněž nachází ve sbírkách Muzea Podblanicka¹⁹, výrazně se odlišuje. Především tmavým pozadím, z něhož kontrastně vystupuje tvář portrétovaného, jejíž podání a celkové modelování světlem a stínem neodpovídá dobovému vkusu a velmi se blíží současnému umění. Proto a nejen proto můžeme autora považovat za výjimečnou osobnost, jejíž malířský rukopis se zcela vymyká dobovému pojetí.

Na závěr je třeba ještě několika slovy zmínit osobu donátora. Jak plyne z dedikačního nápisu, obraz nechal zhotovit urozený Jan (Johann) Bayer, který je označován jako úředník a kvestor²⁰. Připomínán je v roce 1719 v souvislosti se slavením svátků Těla Kristova a sv. Anny. Snad patřil k přátelům P. Aegidia Hechta a mohl ovlivnit jeho výtvarný projev. Ovšem bez dalšího studia pramenů nelze tuto skutečnost ani potvrdit ani vyvrátit.

Die Piaristen und die bildende Kunst

Die Verfasserin charakterisiert die einzelnen künstlerischen Denkmäler, die aus dem ehemaligen Piaristenkolleg in Benešov stammen und heute im Museum in Benešov aufbewahrt werden. Es handelt sich vor allem um Altäre und Porträtbilder. Unter diesen Porträts wurde vor kurzem ein Bild des Piaristen Glicerium Landriani (1588–1618) identifiziert. Dieses Bild, das ausführlich beschrieben wird, ist im Jahre 1719 entstanden. Sein Schöpfer war der Kollegsektor Aegidius Hecht.

Piarists and Art

Characteristics of art relicts from former piarist college in Benešov, stored now in museum in Benešov. In particular there are altars and portrait painting. Among them was identified also a portrait of Glicerius Landriani from 1719 by Aegidius Hecht.

¹⁸ Hecht, Aegidius: Gute Nacht Oder Beschäftigungen der Krancken Und Anmüthige Seufftzer der Sterbenden. Prag 1714, 78 s.

¹⁹ Inv. č. 1247; Musilová, Jitka: Restaurátorská zpráva. Restaurování závěsného obrazu „Portrét piaristy“ ze sbírek Muzea Podblanicka, inv. č. 1247. Čerčany 23. listopadu 2008.

²⁰ „...D. Questor Joan: Baxer, officiales arcenses...“ ADB I. s. 96 (XCV) odst. 213; „...D. Questor... Bayer...“ ADB I. s. 96 (XCVI) odst. 214.

KAŽDODENNOST SEDLÁKA A JEHO RODINY VE VZDĚLÁVACÍCH LIDOVÝCH KNÍŽKÁCH PŘELOMU 18. A 19. STOLETÍ¹

VLADIMÍR LUKÁŠEK

Cílem této práce je sledování některých základních obsahových a myšlenkových trendů vybraného vzorku produkce tzv. knížek lidového čtení z období přelomu 18. a 19. století teritoriálně omezeného na území Čech a Moravy, tj. určených česky čtoucímu publiku. Rozhodující je pak ta část této knižní produkce, která vzhledem ke svým výchovně-pedagogickým záměrům nesla mnohé charakteristické znaky dobových myšlenkových trendů, které v Rakouské monarchii za vlády Marie Terezie a především Josefa II. utvářely celkové společenské klima (myšlenky osvícenství, fiziokratismu, populačních teorií, kamerálního a další). Na základě rozboru vybraných knížek byl sledován odraz těchto myšlenek v produkci tzv. lidového čtení s předpokladem, že se jedná o díla s autentickým dokladem životního a kulturního obzoru českého lidového čtenáře plnicí zároveň jistou osvětovou funkcí.²

Fenomén lidových knížek nebyl ale pouze výsadou 18. století. Objevil se již mnohem dříve a to již během 16. století a lidové složky provázal až do 2. poloviny století 19. Přičemž obsah a cíle lidových knih produkovaných před polovinou 18. století se samozřejmě od těch touto prací sledovaných značně lišil.

Tato práce vychází ze základních tezí starší literatury, která předpokládala, že ve studiu lidových knih lze nalézt vhodnou příležitost k přiblížení se mentalitě jejich čtenářů, ale i možnost studia myšlenkového světa jejich tvůrců a vůbec názorového prostředí celého daného období. Na základě některých konkrétních tématických okruhů, které se v sledované literatuře objevily, se práce snaží za prvé přiblížit lidovými knížkami prezentovanou každodennost vesnických obyvatel a za druhé vymežit lidovými knížkami prezentovaný vztah osvícenské společnosti k venkovskému obyvatelstvu, které je v obou případech zastoupeno sedláky a jejich rodinami.

¹ Tato studie vychází z mé stejnojmenné diplomové práce obhájené v roce 1999 na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK pod vedením prof. dr. Jiřího Štaifa, CSc., kterému děkuji za pomoc a cenné připomínky.
² K fenoménu lidového čtení a lidových knížek dnes již rozsáhlá literatura. Zde odkazují alespoň na nejdůležitější díla: k celkovým souvislostem a myšlenkovým zdrojům zejm. Kutnar, František: Sociálně myšlenková tvářnost obrozeného lidu. Praha 1948; Šubrtová, Alena: Dějiny populačního myšlení a populačních teorií. Praha 1989; speciálně o lidovém čtení Volf, Josef: Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do roku 1848. Praha 1931; Nebeský, V.: Literatura lidu. Časopis českého muzea 21, 1847, s. 337–368; Václavek, Bedřich: Historie těšené a kratochvilné. Výbor z české krásné prózy XVI. a XVII. století. Praha 1950; Kolář, Jaroslav: Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení. Rozpravy ČSAV 70, 1960, seš. 11; týž: Lidové čtení v proměnách času. In: Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové. Praha 1999, s. 148–150; týž: Tři knížky lidového čtení – Meluzína, Magelona, Jenovefa. Praha 2000; Holubová, Markéta: Jednolisty. Kramářské tisky. Knižky lidové čtení. Výběrová bibliografie. Praha 2007. Vzhledem k rozsahu článku je od klasifikace a rozboru literatury upuštěno. Ze zahraniční literatury alespoň metodologicky průkopnické studie Chartier, Roger: Culture écrite et société. L'ordre des livres (XIVe-XVIIIe siècle). Paris 1996; týž, Histoire de la lecture dans le monde occidental. Paris 2001.

Sledované spisy, Rulíkův Krátký spisek o stavu sedlském...³ a jeho Vesnického faráře rozmlouvání...⁴ Tomsova Pomoc v potřebě...⁵ Krameriiův Přítel lidu...⁶ Fryčajovo Zrcadlo výborného sedlského obcování...⁷ Feješův Hlas volající k sedlákům...⁸ a Puchmajerovo Krátké poučení o hospodářství polním⁹ totiž vzhledem k časovému období ve kterém vznikaly (v letech 1791–1817) splňují všechny základní charakteristiky lidových knih produkovaných v osvětenském období a v období jeho dozívání. Nepostrádají tudíž výrazný kriticismus, který vycházel z neustálé potřeby analyzovat, vyhodnocovat a hledat nové vzory, čehož výslednicí je pro nás velice zajímavý obraz života a vzájemných vztahů popisovaných složek společnosti. V těchto souvislostech je tudíž velice zajímavé sledovat obsah této produkce a metody, jakými se doboví autoři snažili získat své potencionální čtenáře. Jejich pedagogicko-propagačně-výchovný charakter, totiž do této problematiky vnáší nové velice zajímavé pohledy.¹⁰

Konkrétní obsahová náplň touto prací sledovaných lidových knih je značně rozmanitá, ale za obecně charakterizující by se daly považovat tyto, jednotlivými autory nejčastěji sledované tématické okruhy: postavení sedláka ve společnosti a jeho význam pro společnost, vztah sedláka ke státu a českému národu, vztahy sedláků k duchovním, vztahy sedláků k světské vrchnosti, vztahy sedláků k Němcům, či menšinovému židovskému etniku, vztahy v selské rodině se zvláštním zřetelem k výchově dětí, postoje sedláků k válce, revoluci a jiným konfliktům ve společnosti, berně, branná povinnost, zdravotní osvěta, výživa, bydlení, hospodaření, vzdělání a v neposlední řadě se autoři věnovali též základním povahovým rysům sedláků se zvláštním zřetelem k jejich pověrčivosti. V následujícím rozboru mohla být věnována pozornost pouze vybraným tématům reflektovaným v knížkách lidového čtení; tato témata však považujeme vzhledem k zaměření práce za nejzávažnější.

Manželství, rodina, výchova dětí a sexualita venkovské tradiční komunity na přelomu 18. a 19. století v podání pisatelů lidových knih

Založení rodiny bylo v lidové četbě hodnoceno velice kladně. Pisatelé lidových knih se na manželství a s ním neodmyslitelně související rodinu dívali, buď jako na církví, vrchností a státem kontrolovanou instituci, která podléhala jimi daným zvykovým či administrativním normám nebo jako na vzájemné soužití dvou lidí, jejichž životy se v určitých oblastech naopak před církevními, vrchnostenskými a státními normami uzavřely do intimního rodinného života, který se realizoval zcela mimo jejich režii.

³ Rulík, Jan: Krátký spisek o stavu sedlském aneb oráčském. Ku poctivosti panu Fraňkovi Vavákovi, Čechu výbornému a poctivému. Praha 1798.

⁴ Rulík, Jan: Vesnického faráře rozmlouvání se svými osadníky, k obecnému naučení vydané od Jana Rulika. Praha 1804.

⁵ Tomsa, František Jan: Pomoc v potřebě neb užiteční, veselí a smutní příběhové obyvatelů Mildheimu. Na česko přeloženo od Františka Jana Tomsy. Praha 1791.

⁶ Kramerius, Václav Matěj: Přítel lidu, knížka k poučení a vyrazení. Vydaná Krameriovou prací a nákladem. Praha 1806.

⁷ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování představující: Život a příběhy rozšafného muže a polního hospodáře Františka Vaváka, tehdejšího Rychtáře dědiny Milčic na cí. král. komorním panství Poděbrady v Čechách. Brno 1807.

⁸ Feješ, Jan: Hlas volající k sedlákům o přednostech a nedostacích stavu tohoto. K prospěchu, k naučení a zvláště k výstraze sedláků, od jejich přítele Jana Feješe. Bratislava 1808.

⁹ Puchmajer, Antonín: Krátké poučení o hospodářství polním pro obecný lid, podle katechického způsobu učení. Sepsané v němčině od jednoho českého držitele statku. Nyní působením c. k. vlastenecké hospodářské společnosti v češtinu uvedené od Antonína Puchmajera, faráře Radnického. Praha 1817.

¹⁰ Jiným problémem je zjištění míry recepce tohoto typu literatury, jejího opravdového čtení a zejména její působnosti na další život čtenářů a posluchačů.

Manželský život byl vsazen do dobových nábožensko-psychologických a společensko-ekonomických norem, které vymezovaly nejen postavení jednotlivých členů rodiny uvnitř jí samotné, ale i v celé společnosti.

V souvislosti s náboženským rozměrem manželství byl Tomsou zdůrazňován prvotní Boží úmysl, který člověka stvořil k tomu, aby nebyl sám a naplňoval zemi svým potomstvem, které bude vychovávat v křesťanské víře. Vstoupit do manželství a být dobrým manželem a otcem svých dětí, tedy znamenalo naplňovat Boží vůli: „...gakož Bůh ... všecky věcy stwořil- tak žeť y staw manželský k oslaweni swého gména na zemi... založil a y tomuž stawu, maudrý a wůbec užitečný cýl wytečcil, by totižto, skrz přepodiwné plozeni nowých potomků, čest Boží na swětě se pořáde oslawowala, y swět ten, wicegi rukami wzdělawán a osslechtowán byl- a při tom wšebecném ohledu, y neyutěsseněgssi domacý sstěsti a spokogenost ... samotnému cłowěku wypelowało“.¹¹

Rodina byla naпоследy zmíněným autorem pojata jako úzká komunita sobě si blízkých jedinců, kteří mohli, v souvislosti s nutností uspokojit své duchovní potřeby, společně prožívat některé náboženské rituály, jako byla ku příkladu společná modlitba či účast na nedělní bohoslužbě.¹²

Společný rodinný život měl též velký význam pro duševní život jeho účastníků. Autory byla vyzvedávána možnost vzájemné citové komunikace mezi manžely a dětmi a možnost vzájemné podpory mezi jednotlivými členy celé rodiny.

Dle Fryčaje mohli tuto rodinnou harmonii ohrozit zejména rodiče a příbuzní manželského páru, kteří tak mohli činit formou pomluv a přílišného se vměšování do jejich soukromí.¹³

Dobové trendy chápaly manželství s přihlédnutím k roli ženy v této instituci jako projev normálního se začlenění do společenského systému. Dle Fryčaje se vdaná žena tím, že uzavřela sňatek, podílela na utváření společnosti řádných státních občanů. Tj. již nebyla její „pasivní“ členkou, ale naopak aktivní účastnicí, její spolutvůrkyní: „*Slowe: negen muži, ale y cýrkwi a celému občanskému stawu, na dobré a pořádné domacý ženě wssecko záleži-gegižo... zaneprażněni ženské, y k wzdělawi prospěchu celého stawu občanského newyprawitedlně dopomáhá*“.¹⁴

Fryčaj a Kramerius se v této souvislosti ještě více pokusili vymezit význam selské ženy nejen v rámci její rodiny, ale také v rámci celé společnosti. Kramerius upozornil na její biologicky a společensky dané poslání dobře vychovat děti, které se po té mohly stát užitečnou součástí celé společnosti.¹⁵ A Fryčaj, že se po té co vstoupila do manželství, po boku svého manžela-živitele, podílela nejen na chodu jejich společné domácnosti, ale také současně: „...y k wzdělawi prospěchu celého stawu občanského newyprawitedlně dopomáhá...“.¹⁶

Lidoví pisatelé neusilovali změnit tradiční model postavení ženy ve společnosti. Jejich záměr byla pouze snaha vzbudit v selské ženě širší společenské povědomí tím, že kladli obraz tradičního modelu rodiny do širších společenských souvislostí. Žena po uzavření sňatku nebyla zodpovědná pouze za svou rodinu, ale tím, že vstoupila do institucionalizovaného manželství, se skrze tuto státem (a církví) kontrolovanou instituci podílela svým specifickým způsobem také na jeho fungování.

Ekonomická stránka sňatku byla zdůrazňována zejména se zřetelem k selskému stavu, u kterého byl manželství kladen nenahraditelný význam právě v souvislosti s ekonomicko-provozními potřebami jeho hospodářství. Protože jak pravil Fryčaj: „*Zwłasťte pak sedlák bez dobré ženy a pořádné domacý hospodyně, při swém welikém hospodářstwi nic nepořidi ...*“.¹⁷ Muži jako budoucí hlavě rodiny bylo z čistě funkčního hlediska doporučováno uzavřít manželství až po dosažení jeho ekonomické soběstačnosti.¹⁸

Nebyl opomíjen ani význam nevěsty, která do manželství přinášela věno, rodila a vychovávala děti a v neposlední řadě do společného soužití vnášela určité typy ženského chování, které muž-hospodář postrádal, a které byly nezbytné pro chod domácnosti.¹⁹

Do pracovního koloběhu hospodářství se měly co nejdříve zapojit i děti hospodáře, které tak zaplňovaly mezery v pracovních silách hospodářství, a tím alespoň částečně pokrývaly své vlastní životní potřeby, zejména z oblasti výživy.

V těchto souvislostech mělo být jejich množství zohledněno k celkovým ekonomickým možnostem dané rodinné jednotky. Mělo se tím zabránit stavu, kdy se některé děti mohly, v důsledku nedostatku pracovních možností usedlosti, stát „příživníky“ vlastní rodiny, což by značně zatížilo zejména níže sociálně postavené venkovské vrstvy.

Plození dětí proto nemělo být dle Tomsy výsledkem čistě pudově-emočního jednání budoucích rodičů, ale jejich účelově racionálního rozhodnutí, které by vzalo v potaz zejména ekonomické možnosti rodiny „přijmout“ nového člena: „*Dřiw ale roli nepřikupoval (zde vzorový sedlák), až geho děti srostli, aby pilně na poli pracovat mohly*“.²⁰

Setkáváme se tu se zřetelným úsilím dát do přímých souvislostí sociální situaci venkovských rodin, která byla též determinována jejich momentální ekonomickou výkonností s počtem jejich členů. Ti se samozřejmě v případech, že jejich množství překročilo hranici, kdy byla domácnost schopna svou produkcí pokrýt jejich potřeby, stávaly přítěží nejen pro samotnou rodinu, ale i pro celou společnost. Což si Tomsa uvědomoval, a proto apeloval na rozumné doplňování jejich stavu.

Tomsovi nešlo o dosažení reprodukční regrese. Ale naopak, snažil se dosáhnout takového stavu, kdy by jednotlivé venkovské rodiny dokázaly dát do souvislosti své reprodukční počínání se svou ekonomickou situací, tak aby jejich noví členové mohli svou práci přispět ke zvýšení jejich ekonomické výkonnosti, čímž by se v konečném důsledku naopak zlepšily podmínky pro zvyšování reprodukce venkovského obyvatelstva jako celku.

Na manželskou i nemanželskou sexualitu bylo nahlíženo očima přísných křesťanských norem, které ve světle sedmého přikázání – nezesmilniš – legalizovaly pouze sexualitu manželskou. Pohlavní akt byl chápán čistě účelově a měl sloužit pouze k plození dětí a to výhradně v manželství.

Mužská nevěra, ostatně též jako jistá forma prevence početí, byla Fryčajem chápána nejen jako porušení pravidel, které kdysi stanovil Bůh ve svém desateru pro židovský národ a které převzala církev jako nositelka hodnot západní křesťanské civilizace, ale též, a opět pod vlivem starého zákona, jako akt: „...mrhání plodni mocy...“²¹ a to buď ve formě tělesného kontaktu s ženou, která nebyla sňatkem legalizována jako právoplatná biologická matka, nebo ve formě sebe ukájení, které mělo, dle Fryčaje, nedozírné následky, nejen na duchovní, ale i na duševní a fyzický stav „proviniłce“. Protože: „*Wystupky w lásce, mrhání plodni mocy, samosebe prznění (onanye) rownětěž żywot ukracuge a zdrawi hubi...*“ a proto: „...wsseliká takowá nečistota, gakož gest: laudawé kurewstwi, smilstwo, cyzolożstwo, poskwr-

¹¹ Citace z obsahu jednotlivých lidových knih jsou, na základě charakteru zkoumaného pramene, který je literární proveniencí a tudíž ve formách svého projevu nese, dalo by se říci, též určitý kus dobové atmosféry, ve zcela nezměněné původní stylistické formě. Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 228–229 (2. díl), 240 (2. díl); Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 165.

¹² Tamtéž, s. 264 (2. díl), 277 (2. díl); Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 163.

¹³ Tamtéž, s. 264 (2. díl), 277 (2. díl); Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 163.

¹⁴ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 264 (2. díl).

¹⁵ Kramerius, V. M.: Přítel lidu. Praha 1806, s. 138.

¹⁶ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 264 (2. díl).

¹⁷ Tamtéž, s. 237 (2. díl), s. 263 (2. díl); Kramerius, V. M.: Přítel lidu. Praha 1806, s. 193; Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 162.

¹⁸ Tamtéž, s. 152.

¹⁹ Tamtéž, s. 165, 235; Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 42.

²⁰ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 129, 236.

²¹ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 147.

munity. Příklad sporu mezi obyvateli venkova a příslušnou vrchností nebo státem, na rozdíl od Rulíka a Fryčaje, vůbec neuvedl. Konflikty, které uvedl, Tomsa navrhoval řešit buď mimosoudními mechanismy, nebo v krajním případě prostřednictvím vrchnosti u příslušných soudů, což ale v žádném případě nedoporučoval.¹⁰⁴

Při řešení konfliktních situací mimosoudními cestami nebo s vyloučením vrchnosti, se odvolával na křesťanskou umírněnost a na povinnost odpouštět, což měla být ta nejjednodušší a nejrychlejší cesta utlumování konfliktního potenciálu komunity. Pokud tento přístup selhal a došlo k určitému sporu, měly se znesvářené strany poradit ohledně své pře u moudrých lidí, zda jsou v právu a zda mají naději na brzké ukončení vzniklého sporu, aniž by došly větší finanční újmey. Ze stejných důvodů neměly svou při konzultovat u drahých právníků.¹⁰⁵

Tomsy postoje dobře vystihl Rulík, který tvrdil: „Nessťastná obec, wesnice i dědina, kde saudy, rozepře, zpaura, záwist, neposlussenstwi, newole a pýtka panugi. Advokáti nemagi žádných rozepři radssi, gako takowych, které celé obce, familie proti sobě wedau.“¹⁰⁶

Jak již bylo řečeno na konflikty mezi vrchností, či státem a příslušnými poddanými upozornili Rulík a Fryčaj, kteří se pod vlivem francouzských revolučních poměrů zaměřili hlavně na konflikt revoluce.¹⁰⁷

Rulík viděl jako hlavní produkt revolučních myšlenek a poměrů snahy některých částí obce narušit stavovské uspořádání společnosti, které předurčovalo sociální postavení jejich jednotlivých složek. Jeho postoj k takovýmto snahám byl proto nekompromisní: „Ne, mili sausedowé! tof gest, at se upřimně wygádrim, přehrozná stagnosti possetilost, a takowá w obcy ... býti nemůže“.¹⁰⁸

Fryčaj doplnil Rulíka sugestivní výzvou: „Gen také při tom wssem, prosým wás! warügte, wsseliké pokautné zřízení nasseho teď tak pořádného a dobromyslného Stawu občanského zpaury, bauření, ..., mudrowání ... a wssech nesmyslných, někdy gen od nespokogéných městských strsesstěnců wymyslených náwodů... gesso snad diwoké a fanatické prwněgssiho století přihody (k uwedení oné domnělé wssech stawů rownostnegnosti a swobody) we wassem sprostněm srdcy (...) wzbudily, a wassi mysl ... omámily“.¹⁰⁹

Fryčaj nezastíral svůj silně protirevoluční postoj, který ztotožňoval se svou loajalitou k rakouskému státu. Svě prorakouské zaměření obhajoval tvrzením o mnohem lepším postavení sedláků v Rakouské monarchii ve srovnání se sedláky francouzskými, které prý revoluce uvrhla do velice těžkého sociálního, ekonomického a tudíž i celkového občanského úpadku.¹¹⁰

Tomsa, Rulík a Fryčaj vnímali vzniklé konflikty jako stav, který narušoval jimi předkládaný harmonický ideál funkčních vztahů v určité obci, která měla být platnou součástí fungujícího státního a společenského systému. Spory mezi členy venkovské obce totiž způsobovaly jejich odvádění od státem vytyčených povinností. Lidoví pisatelé potřebovali spokojeného sedláka, který produkoval potraviny a platil daně a ne konfliktně naladěného, za soudy placícího, občana.

S vysokým konfliktním a pro společenský vývoj spíše regresivním potenciálem byla Fryčajem a Tomsou předkládána židovská komunita, která jimi byla považována za významného nepřítele křesťanství, dobového osvícenského pokroku a tudíž i sedláka samotného.¹¹¹

Postavení sedláka ve společnosti bylo též vymezováno jeho robotními a platebními povinnostmi vůči vrchnosti a státu, čehož si ve svých spisech povšimli i naposledy zmínění Fryčaj a Tomsa.

Fryčaj se konkrétně zaměřil na pokus dvorního rady A. Raaba o reformu robotního systému na královských statcích. V této souvislosti odmítl jakékoliv stížnosti poddaných na nespravedlivé vyměření roboty, s odvoláním na nejvyšší nařízení, která prý byla dostatečnou zárukou jejího spravedlivého rozvržení mezi jednotlivé obyvatele země. A jako nevidanou trůfaloť vyděl snahu některých poddaných, jež usilovali o úplné osvobození ze svých robotních povinností.¹¹²

Nepřekvapí tedy, že se zcela zásadně postavil i proti výše zmíněným pokusům o zavedení nového Raabského systému, který dle Fryčajových slov: „... měř... na cýsařsko-králowských panstwach wübec uweden býti, dlé kteréhož wsecky panské dwory a grundy, mezy lid wenkowský na zákup a roční plat (neb činž) poděleni-a na ten způsob nowé dědiny založene býti měly“.¹¹³

Tento nový systém selhal proto, že došlo pod vlivem populacionistických teorií k přílišnému rozdrobení zemědělské půdy mezi nemajetné a nespolehlivé, často i nezákonně jednající obyvatele venkova, kteří na rozdíl od sedláků nebyli schopni z tak malých hospodářstvích plnit své státem a vrchností stanovené povinnosti. Tito drobní vlastníci půdy potom, z důvodů přílišné chudoby, obtěžovali svými nezákonnými aktivitami okolní sedláky a vrchnost.¹¹⁴

Fryčaj ve snaze sedláky dostatečně motivovat k plnění svých zejména fiskálních povinností apeloval, aby je plnili stejně dobře jako Vavák, který: „... své gruntowni powinnosti a giné uplaty, ..., vždy na hodinu odwádi“.¹¹⁵ Vavák byl též dán za příklad jako dokonalý rychtář, který dohlížel na celou obec, aby jako celek vždy dostala svých předepsaných závazků jak vůči vrchnosti, tak vůči státu.¹¹⁶ Podobně smýšlel Tomsa, který vyděl jako jeden z nejhlavnějších sedlákových úkolů, včas platit vrchnosti předepsané platy.¹¹⁷

Za zmínku též stojí Tomsovo doporučení, aby si venkovská obec, z důvodů odvrácení nebezpečí hladomorů, za část zádušních peněz pořídila větší zásoby obilí, ze kterých by v případě neúrody, či jiného neštěstí mohli čerpat neštěstím postihnutí obyvatelé. S tímto obilím se též mohlo v případě potřeby obchodovat, což by dané obci přineslo nemalý užitek v podobě potřebného kapitálu.¹¹⁸ Nejzajímavější a velice dobře vystihující ducha sledované literatury je skutečnost, že návrh na zřízení obilního fondu podal jistý úředník, který jako zástupce státu doporučil použít místo nákladné sýpky půdu kostela, což se z počátku setkalo s velkou nevolí většiny obyvatel vesnice, kteří kostel vnímali pouze jako tradiční symbol křesťanské víry a jako místo pravidelných bohoslužebných setkání a proto nechtěli v žádném případě připustit, že by jejich kostel měl mimo tuto posvátnou funkci získat funkci další a to ryze světskou.¹¹⁹

Úředník, který zde nevystupoval pouze jako ryzí racionálně smýšlející osvícenec, ale též jako dobrý a upřímný křesťan nakonec celou obec o užitečnosti svého návrhu přesvědčil a vesničané tuto myšlenku přijali jako Boží dar. Celý projekt musela po svolení pana faráře ještě schválit vrchnost a místní správce. Hospodaření s nakoupenými zásobami obilí převzal místní učitel.¹²⁰

¹⁰⁴ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 336–339.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 336–339.

¹⁰⁶ Rulík, J.: Krátký spisek o stavu selském. Praha 1798, s. 30.

¹⁰⁷ Rulík, J.: Vesnického faráře rozmlouvání se svými osadníky. Praha 1804, s. 8.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 32.

¹⁰⁹ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. XX.

¹¹⁰ Tamtéž, s. XX–XXI.

¹¹¹ Tamtéž, s. 148, (2. díl), 156–157 (2. díl); Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 305.

¹¹² Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 34–35.

¹¹³ Tamtéž, s. 173.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 72–73.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 153.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 153.

¹¹⁷ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 40, 255.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 313.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 314.

¹²⁰ Tamtéž, s. 314–315.

Sedlák v podání pisatelů lidových knih

Ve výše zmíněných souvislostech nepřekvapí, že autoři lidových knih též zaujímali stanoviska k sedlákově samotnému, k jeho povaze a jeho vztahu k okolnímu světu. Ve svém celku nebyly jejich postoje příliš lichotivé. Sedlák byl představen jako velice konzervativní člověk, jehož neměnný přístup k životu a zejména k věcem novým, které s sebou přinášela doba, hraničil až s určitým typem hlouposti.¹²¹

Nebyl rozhodně vyličen jako člověk bystrý, schopný uvažovat v širších, jak společenských, tak i časových souvislostech. Jeho postoj byl neustále nasměrován směrem do minulosti, ze které přejímal některé typy svého chování a v neposlední řadě i měřítka svých životních hodnot, které se potom snažil přenést do každodennosti svého přítomného života. Budoucnost ve vztahu ke své vlastní osobě, či osobám jemu blízkým vnímal velice obtížně. Byla mu totiž zřejmě něčím natolik vzdáleným, abstraktním a ve své podstatě i něčím natolik nejistým, že neuznával za vhodné, či snad nedokázal, dát do souladu s tímto časovým rozměrem nejen svůj život, ale i životy svých nejbližších rodinných příslušníků. Vedle této, dá se říci základní charakteristiky, byl také představen jako člověk často usilující předčít okolní svět úrovní svého životního stylu a nebo se mu alespoň vyrovnat, jako člověk mnohdy lenivý, nestřídmý, rozmarný, závistivý, náchylný k obecně neprospěšnému jednání.

Tak ku příkladu Fryčaj považoval sedláka za člověka mravně nestálého, který lehko podléhal nejrůznějším svodům k páchání zlých a nešlechtných skutků. Ve shodě s Krameriem se rovněž ne příliš lichotivě vyjádřil o sedlákově intelektu, který ohodnotil slovy: „...*žeť dědináři gsau welmi twrdi, tupi, nehnu.*...“¹²² V podobném duchu, i když ne tak razantně, se vyjádřili Feješ s Tomsou, kteří sedláka rovněž necharakterizovali jako příliš bystrého člověka. O jejich postoji nejlépe vypovídala Feješova slova: „*On w rozmlauwání swém newpaussti se w takowé wěcy, které gsau nad geho chopnost. ..., on nezpytuge ani toho, co w chrámě na kázání slyssel, ani toho, co geho wrchnost gemu činiti porauči, on se nestará, co se w vzdálených kraginách dže, on nezbirá sobě příkladů z rozličných history, ..., kterýchby buď k swé, neb k giných zkáže užíwal.*“¹²³

Bez nadsázky lze říci, že naposledy zmíněný autor charakterizoval sedláka pod vlivem dobových osvícenských myšlenkových proudů jako typického „přírodního člověka“, který svůj rozum užíval jen „...tolik kolik je potřeba...“ A pokud přece jenom něco v oblasti intelektuální za svého života zanedbal, Feješ mu sliboval, že vše dožene na věčnosti.¹²⁴

Rulík naznačil, že v případě sedláka se jednalo o člověka zcela apolitického, tj. člověka, který se díky svému nízkému intelektu nebyl schopen zapojit do širšího politického společenského dění. Toto sedlákově postavení ve společnosti nepovažoval ve svém důsledku za handicap, ba právě naopak. Selský člověk byl tak totiž uchráněn před veškerými negativními společenskými dopady, které s politickým životem souvisely.

Dalším typickým znakem sedlákovy povahy byla, dle Puchmajera, Feješe, Tomsy či Rulíka, jeho obrovská nedůvěra.¹²⁵ Sedlák byl v pojetí sledovaných lidových pisatelů nedůvě-

řivý ke všemu novému, co mu bylo předkládáno jako lepší a užitečnější než to co poznal doposud a co přijal od svých předků. Slovy Feješe: „*Wsseho toho co, nowého gest, sedlák utiká, nebo o geho dobrotě nechce se přesvědčiti.*“¹²⁶ Sedlák byl prý nedůvěřivý zejména vůči své vrchnosti a vzdělaným lidem, kterým věřil méně než nejrůznějším tulákům a podvodníkům.¹²⁷

Fryčaj kladl kořeny sedlákovy nedůvěřivosti již k jeho dávným předkům. Tato nedůvěra se prý jako: „...*gakásy plachá nesmělost nikdy o něco lepssihho se nepokusiti.*...“ přenášela z generace na generaci.¹²⁸ Jako hlavní příčinu neustálého přetrvávání onoho negativního povahového rysu mezi sedláky viděl především v jejich silné vazbě právě na předky a jejich tradice.¹²⁹ Naposledy zmíněný autor ale v zápětí prohlásil, že mu byla sedláková nedůvěra vůči vrchnosti zcela pochopitelná. Příčinu tohoto stavu totiž viděl v nevolnickém systému (Leibeigenschaft), jehož trpkým nositelem byla právě vrchnost, která se na sedlácích dopouštěla řady nepravostí.¹³⁰

V souvislostech s nevolnictvím Fryčaj samozřejmě neopomenul připomenout císaře Josefa II. a jeho reformy. Legendárního panovníka vyzdvihl jako slavného proselského reformistu, který nejenže usiloval o zlepšení postavení sedláka ve společnosti, ale též se svými reformami významně podílel na proměnách selské mentality. Sedlák se totiž díky jeho reformám začal postupně stavět mnohem důvěřivěji ke své vrchnosti než v dobách předchozích.¹³¹

Fryčaj se nespokojil pouze s charakteristikou sedlákovy povahy, ale podroboval ji i hlubší kritice ve snaze dát do souvislosti popsané povahové rysy s jeho postavením ve společnosti. Tak například nedůvěřivost měla prý obrovské negativní dopady zejména na jednotlivá selská hospodářství, což v neposlední řadě souviselo s jejich nízkou životní úrovní. Jejich nedůvěřivost a zatvrzelost jim totiž bránila přizpůsobovat metody hospodaření proměnlivé ekonomické situaci a stoupající drahotě.¹³²

Feješ ve shodě s Tomsou upozornil na další sedlákův povahový nešvar, kterým byl jistý druh sobectví či nezájmu o své potomky. Sedláci prý na své děti velice málo pamatovali, což se nejvíce projevilo v malém zájmu selských rodin o podmínky jejich budoucího života. Protože jak pravil Feješ: „...*sedlák obyčegně gen na přítomnost hledí, a na to, co by po mnohé časy užitečné býti mohlo, zapominá.*“¹³³ Individualismus a sobeckost se potom z rodinných poměrů přenášela i do vztahů mezi jednotlivými sedláky v obci, kteří byli nejednotní, a každý si hleděl pouze svých momentálních zájmů.¹³⁴

Fryčaj též kritizoval lenost některých mladých hospodářů, kteří často, a to zejména v zimních měsících, holdovali nečinnému polehávání a nebo nejrůznějším nebezpečným schůzkám. Větší množství volného času v zimních měsících, které bylo dáno velice úzkou vazbou pracovních činností na jednotlivé přírodní cykly, měli z ekonomických, ale i politických důvodů vyplnit účastí na některých tradičně ženských pracích, které nebyly přímo závislé na jednotlivých ročních obdobích.¹³⁵ Slovy Fryčaje: „*Líný a neobratný sedlák, genž w času pilné práce sy rád polihá... negen celé dědině, ale wesserému stawu obecnému se stává obtížný.*“¹³⁶

¹²¹ Neochotu lidových vrstev, či jejich neschopnost kreativně přizpůsobovat své myšlení konkrétním životním situacím dokazoval rovněž Kramerius s Feješem. Oba v této souvislosti připomněli zvyk sedláků užívat nejrůznějších přísloví a říkadel čímž si vytvářely nebo přebíraly od svých předků jisté vzorce chování, které potom „snadno“, ale ne vždy ke svému prospěchu, aplikovaly do své každodennosti. Srov. Kramerius, V. M.: Přítel lidu. Praha 1806, s. 148; Feješ, J.: Hlas volající k sedláčům. Bratislava 1808, s. 64.

¹²² Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 150; Kramerius, V. M.: Přítel lidu. Praha 1806, s. 79.

¹²³ Feješ, J.: Hlas volající k sedláčům. Bratislava 1808, s. 16; Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 40.

¹²⁴ Feješ, J.: Hlas volající k sedláčům. Bratislava 1808, s. 19.

¹²⁵ Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním. Praha 1817, s. 141; Feješ, J.: Hlas volající k sedláčům. Bratislava 1808, s. 42; Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 10; Feješ, J.: Hlas volající k sedláčům. Bratislava 1808, s. 44–45.

¹²⁶ Feješ, J.: Hlas volající k sedláčům. Bratislava 1808, s. 65.

¹²⁷ Tamtéž, s. 64–65, 81.

¹²⁸ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. XI.

¹²⁹ Tamtéž, s. XI.

¹³⁰ Tamtéž, s. 69.

¹³¹ Tamtéž, s. 69.

¹³² Tamtéž, s. XV.

¹³³ Feješ, J.: Hlas volající k sedláčům. Bratislava 1808, s. 81–82.

¹³⁴ Tamtéž, s. 56.

¹³⁵ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 134 (2. díl).

¹³⁶ Tamtéž, s. 131–132 (2. díl).

Zajímavá byla Fryčajova obava z tzv. nebezpečných schůzek. Autor sice neupřesnil jaké schůzky měl konkrétně na mysli, ale vzhledem k době v jaké byl spis vydán a vzhledem k jeho povaze je zřejmé, že se v duchu doby snažil zamezit jakýmkoliv sedlákovým občanským aktivitám, které by mohly narušit představu ideálního vzoru „občana sedláka“, který byl nejspokojenější, když byl vzdálen všem hlubším úvahám o společnosti a jejím systému a mohl nerušen žít a produkovat v náručí Bohem stvořené přírody (a v bezpečí absolutistického státu).

Kritice neušla ani další oblast sedlákovy každodennosti související s jeho mentalitou. Lidoví pisatelé se totiž zaměřili na způsob odívání selských rodin s přihlédnutím k selským ženám.¹³⁷

„Onen sedlský muž a žena, genžto (bez wssi potreby z obyčejného kroge předků swých wystupgicje) dlé každé, na trhu neb garmarku w městách vzniklé mody nádherne se sperkugi a ssati (gestli také tím proti křestánské počestnosti se neprohřessugi) aspoň w tom nemaudře a neopatrně sy dowáděgi-žeť libomilau předků swých sprostnosti opowrhnauce, na daremně fanfrnoky po daremky peníze utrácegi...“¹³⁸ Jak je vidno Fryčajovi se oděv selských rodin příliš nezamlouval. Byl přesvědčen, že sedláci a jejich rodiny zbytečně zavrhovali tradici svých předků, která spočívala nejen ve skromném, ale i typicky selském oděvu a svými přemrštěnými nároky na kvalitu a okázalost se protivili základní křestánské ctlosti skromnosti. V neposlední řadě nerozumně utráceli své peníze, na což upozornil též Rulík s Tomsou.¹³⁹

Nestřídmosti a okázalosti selských rodin v odívání si povšiml, kromě Fryčaje, Rulíka a Tomsy další lidový pisatel, Feješ. Feješ dokonce prohlásil, že někteří sedláci a zejména jejich manželky, vzhledem ke svému společenskému postavení, ale i finančním možnostem, předčili v okázalosti odívání vyšší stavby.¹⁴⁰ Naposledy zmíněný autor dále dokazoval výše zmíněné selské povahové nedostatky připomenutím zvyku sedláků pořádat honosné svatby a jiné reprezentativní slavnosti, které nejenže byly značně finančně nákladné, ale v neposlední řadě i časově náročné.¹⁴¹ Selské nevěsty potom na takových svatbách svým honosným oděvem, nejen že zapíraly svůj stav, ale též se nekřestánsky povyšovaly nad stavy jiné.¹⁴²

Feješ šel dokonce tak daleko, že stejné kritice podrobil oděv selských žen i při návštěvách nedělních bohoslužeb, na kterých prý bylo možné vidět manželky a dcery sedláků v nádherných rouších, zdobených zlatem a stříbrem.¹⁴³

V podobném duchu se vyjádřil i Fryčaj, který rovněž obvinil selské ženy z přílišných nároků na svůj zevnějšek, čímž nejenže zatěžovaly své manželky zbytečnými starostmi, ale též v neposlední řadě zastiňovaly svou: „...sprostnau... spanilau sedlskau usslechtlost...“¹⁴⁴ Ve smyslu Tomsou vyjádření by se totiž ženy měly svým mužům líbit ne svým zevnějškem, ale především svými křestánskými ctlostmi.¹⁴⁵

Ve snaze dát tuto z jistého hlediska osobní záležitost jednotlivých selských rodin do širších společenských souvislostí vystoupil Feješ s teorií, že okázalé odívání selských rodin mohlo být jednou z příčin vyměření příliš vysokých vrchnostenských daní. Vrchnost tak daně zvyšovala buď proto, že se domnívala, že sedláci měli dostatek finančních prostředků, a nebo proto, že se snažila zlomit jejich pýchu, což byla motivace výhradně neekonomická a celá záležitost tak přecházela vinou sedláků zbytečně do roviny osobní, silně konfrontační.¹⁴⁶

Jak již bylo řečeno výše, kritice selského odívání se věnoval i Tomsa. Ten rovněž ve shodě s Feješem hledal příčiny touhy sedláků a jejich rodin po honosném odívání, které ale na rozdíl od něj nespátroval v selské touze předčít stavy vyšší, nýbrž v přirozené lidské potřebě líbit se, která nebyla ničím výjimečným a typickým pouze pro stav selský.¹⁴⁷

Ve shodě s Fryčajem, Rulíkem a Feješem též upozornil na to, že finanční prostředky, které sedlák investoval do nákupu oděvu, by měl raději vložit do svého hospodaření, což mělo vést selské rodiny k tomu, aby své ošacení zhotovovaly výhradně v rámci vlastní domácnosti.¹⁴⁸ Tomsa též upozornil na nutnost udržovat v čistotě nejen své tělo, ale i oděv, aby dotčným svou nečistotou neobtěžoval své nejbližší okolí.¹⁴⁹

Je patrné, že zmínění autoři se snažili sedláka oslovit nejen z pozic dobových mravokárců, ale i národohospodářů. Jako mravokárci byli přesvědčeni o tom, že sedlák by měl být nositelem nejen určitých, zatím ostatní společností ne příliš zkažených ideálů, jakými byla skromnost a prostota, která by samozřejmě nebyla brzdou „dobového pokroku“. A jako národohospodářové si v souvislosti se státními fiskálními zájmy všimli též finanční stránky sedlákovy života, což je vedlo k tomu, že se vehementně snažili minimalizovat veškeré výdaje selské rodiny, které bezprostředně nesouvisely s jejím chodem jako hospodářské jednotky.

Se snahou některých sedláků hledat vzory svého jednání u jiných stavů též souvisel Fryčajův zájem o města a jejich obyvatele, které, ve snaze sedláky odradit od nekritického vzhlížení právě k této složce společnosti, podrobil nemilosrdné kritice.

Město bylo odsouzeno jako původce veškerého společenského úpadku a nežádoucích společenských změn. „Gen také při tom wsemem, prosým wás! warügte, wsseliké pokautné zřízením nasheho teď tak pořádného a dobromyslného Stawu občanského zpaury, bauření,... mudrowání... a wssech nezmyslných, někdy gen od nespokogenných městských střsstěnců wymysslených nawodů... gesso snad diwoké a fanatické prwněgssihho století přihody (k uwedení oné domnělé wssech stawů rownostegnosti a swobody) we wassem sprostném srdcy (z nedostatku ... běhu swěta známosti) wzbudily, a wassi mysl... omámily“¹⁵⁰

Měšťan byl dále, vedle výše zmíněných dobově politicky velice závažných obvinění prezentován jako člověk marnivý, nevkusný a morálně zkažený. Obyvatele města byli označovani za původce nevkusné módy (drahé oblečení a šperky), špatných stravovacích návyků (pití kávy), pohlavních chorob (syfilis) a sexuální nestřídmosti.¹⁵¹

Městský zkažený člověk byl stavěn do protikladu k nezkaženému člověku venkovskému, který ale na svou škodu často poskvrňoval svou čistou přirozenost a prohřešoval se proti

¹³⁷ Fryčaj sedláky a jejich manželky pouze nekriticizoval, ale také předložil svou ideální představu o tom jak by se měli správně odívat: „Ale y také, od předků nassich uwyklý způsob a krog w ssaceni, k tomu čyli dostatečné pravodni, a zgewně tělo potřebnosti, auplně zadost učiniti může. Sedlák tedy, w plátěné kytlicy, duběném kožichu, huněném dalmanu neb w prostném saukenném kabátě... žena pak geho, w sukni z domácího prádla swého... dokonale gsau ossaceni...“ Feješ v duchu Fryčajova návrhu doporučil, aby se sedláci a jejich rodiny odívaly pouze do oděvů, které si sami zhotovili. Srov. Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 127 (2. díl); Feješ, J.: Hlas volající k sedláčkům. Bratislava 1808, s. 47.

¹³⁸ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 127–128 (2. díl).

¹³⁹ Rulík, J.: Vesnického faráře rozmlouvání se svými osadníky. Praha 1804, s. 19; Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 150.

¹⁴⁰ Feješ, J.: Hlas volající k sedláčkům. Bratislava 1808, s. 45.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 43.

¹⁴² Tamtéž, s. 46.

¹⁴³ Tamtéž, s. 46.

¹⁴⁴ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 128 (2. díl).

¹⁴⁵ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 149.

¹⁴⁶ Feješ, J.: Hlas volající k sedláčkům. Bratislava 1808, s. 46.

¹⁴⁷ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 148.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 150.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 149.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. XX; Vzhledem k době ve, které spis vzniknul nepřekvapí, že jako odstraňující příklad země, ve které způsobilo počínání městského stavu zhoršení postavení venkovského obyvatelstva, byla uvedena Francie: „...francouzského Stawu občanského powaha, wás dokonale oswititi y přesvědčiti mohau: žeť wssecky tyto střestěné proměny we francouzské zemi... ctihodnému sedlskému stawu žádný giný užitek až posawád tam newynássely-než wěssi otroctwí, hogněgssi daně, ...ditek a domácých teyrání, rekrutyrowání,... A tudíž raděg... w klině občanského rakauského stawu spokogeni...“ Srov. Tamtéž, s. XX–XXI.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 127–128 (2. díl), 165 (2. díl), 182–183 (2. díl), 233 (2. díl), 257 (2. díl).

vlastní tradici zmíněnou snahou napodobit falešný ideál městského způsobu života. Jako vrchol nerozumu byly potom spatřovány sňatky venkovanů s obyvateli měst.¹⁵²

Tendence napodobovat životní styl měšťanů tedy byly Fryčajem jednoznačně odsouzeny, přičemž životní styl venkovského obyvatelstva jím byl předkládán jako jednoznačně lepší civilizační alternativa doby.

Dalším nešvarem, který byl s výjimkou pití kávy výhradně doménou mužů a který též neunikl kritickému pohledu lidových pisatelů, bylo pití alkoholu a hraní hazardních her. Pokud si jednotliví pisatelé těchto otázek všimli, byly jejich postoje ke všem těmto „radostem“ venkovského života velice negativní.

Tomsa nezastíral své velice negativní postoje vůči nadměrným konzumentům alkoholu, které charakterizoval těmito výstižnými slovy: „Osskliwo gest se podiwat, gak takowý ohyzdny člověk zle užíwaný dar Boží zas wywrhugę; gak hlaupęgssi a neschopnęgssi, než wůl a osel, leži; a gak y nerozumně ditky se mu posmiwagi“.¹⁵³

Tomsa viděl v nadměrném požívání alkoholu, zde zastoupeného zejména kořalkou (v menší míře bývá uvedeno i víno a pivo) hned několikeré nebezpečí. Konzument alkoholu se mohl dostat do vážných zdravotních nesnází často končících i smrtí, svým počínáním mohl poškodit vzájemné vztahy ve své rodině a přivést ji do vážných sociálních problémů a v neposlední řadě byl vystaven neméně závažnému, společenskou prestiž oslabujícímu výsměchu a následně izolaci v rámci vlastní tradiční komunity či celé společnosti.¹⁵⁴

Tomsa ve snaze o jistý typ kontroly rizikových jedinců přenesl část zodpovědnosti na jednotlivé obce, kdy apeloval na místní krčmáře, aby nepodávali alkoholické nápoje již podnapilým sedlákům. Pokud tak činili a takový sedlák byl zastížen mimo své obydlí, mohla je příslušná vrchnost potrestat. Postih hrozil také opilci a to v podobě čtyřtydenního vězení. Je nutné zdůraznit, že se v tomto případě nejednalo pouze o trest, ale dotyčný měl být během svého pobytu ve vězení zbaven případné alkoholické závislosti: „...ten čas každý den něco miň kořalky mu dagi, až té nepravosti zbude“.¹⁵⁵

Tomsa ve shodě s Feješem dále považoval za velice zdraví škodlivé případy, kdy se kořalka podávala malým dětem a ženám do padesáti let.¹⁵⁶ Vedle zdravotní újmy mohly zejména mladé ženy, muže nevyjímaje, přijít také k újmě morální, protože se v případě pozitivního nadměrného množství alkoholu mohli během své opilosti dopustit takového nemorálního jednání, o kterém jak pravil Tomsa: „...nemůže se tu wyprawowat“.¹⁵⁷ Fryčaj v této souvislosti selské smilníky varoval před velkým nebezpečím, které spočívalo v riziku získání pohlavní náky, což bylo prý příčinou nemalého rozšíření pohlavních chorob na celém venkově.¹⁵⁸

Hazardním hram a jejich neblahým dopadům na životy sedláků a jejich rodiny se společně věnovali Fryčaj, Tomsa a Rulík.¹⁵⁹ Rulík se na tento problém snažil podívat ve větších spo-

lečenských souvislostech a karetní hráče, ostatně stejně jako konzumenty alkoholu, obvinil z jednání, které škodilo nejen jejich rodinám, ale zejména celé obci.¹⁶⁰

Tomsa zařadil mezi hazardní hry též loterii, kterou rovněž zamítl jako společensky nebezpečnou, protože ve svém důsledku mohla vést k nárůstu kriminality, kterou způsobovali hře propadlí jedinci ve snaze opatřit si potřebné finance nezákonnými cestami. Hráči loterie mohli být pro svou rodinu, obec a ve svém důsledku i pro celou společnost zatěžujícím faktorem ještě z dalšího hlediska, neboť mohlo dojít k jejich psychickému poškození.¹⁶¹

Tomsa se spolu s Fryčajem též razantně postavil proti pití kávy. Oba totiž považovali tento nápoj pro sedláky za příliš finančně nákladný a za produkt výhradně městských zvyků, který se nehodil k životnímu stylu sedláků.¹⁶² Nechejme, ale promluvit samotného Fryčaje: „Totěž zde také y o mlsném, u wás ted' něšťastně oblíbeným pitim kafe (gesto wy w městách na trhu po ssesti ssálkách střebate, a někteři doma y obyčejným snídaním wassim děláte) se rozuměti musy. Prosym wás nedělejte ze sebe posměchu-a peníze na drahé kafe... raděg na gině důležitěgssi domácý potřeby wynaložte“.¹⁶³

Fryčaj nezůstal pouze u kritiky pití kávy, ale šel ještě dále. Jako zdraví velice škodlivý shledával zvyk některých sedláků kouřit nebo v nadměrném množství užívat šňupavý tabák. Kouření totiž nejenže způsobovalo nepříjemný zápach z úst dotyčného kuřáka, ale také velice podlamovalo jeho zdraví: „... na čez takowý člověk brzy wysychá, wsseligak churawi, wadně a bledau y snědau berwu nabywá“.¹⁶⁴ Fryčajův nekompromisní postoj ke kuřákům nejlépe vykresluje opět jeho vlastní slova: „A protož, nemohut dost mau prchlivost zkrotiti: když dokonale syc zdravé wasse pohunky, pacholky a ssuhage s fagfkau w hubě sy dowáděti spatrugi-gessto sobě (častěg y s sznamenitau na swém zdrawi sszkodau) tuto nassimi časy dost utratnau wášeň, schwálně a z boh-darma přiwiwagi. Z chuti a milerád bych gim někdy gich fagku (tak gako oným hospodářům, genžto s ní celý den po domě y w chlěwech a na hůrkách se ssaukagi, a k wyhoření tolik wesnic každoročně neybližši příčinu zakladagi) z huby wyrazil“.¹⁶⁵

Fryčaj zde doplnil svůj zájem o sedlákovu zdraví zájmem o jeho finance a o zájem obecný, kdy se snažil protikuřáckou osvětou minimalizovat podíl kuřáků na vzniku nebezpečných požárů.¹⁶⁶ Možnosti vypuknutí požárů zapříčiněných kuřáky se věnoval v kapitole tomuto nebezpečí přímo určené i Tomsa.¹⁶⁷

Dalším nešvarem sedlákovy povahy, kterého si uvedení lidoví pisatelé rovněž všimli, byla jeho velká pověrčivost, která jej provázela snad ve všech oblastech jeho každodenního živo-

¹⁵² Tamtéž, s. 203.

¹⁵³ Tamtéž, s. 131.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 23, 98, 143–144, 128–130.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 131.

¹⁵⁶ „Předceř sau tak nerozumni rodičowé, kteří swým w nowě narozeným dětem brzy po narozeni plnau lzicy kořalky do krku wlegi, y syc gim gi pit dāwagi, neb na chléb gim gi legi. Myslegi totiž: že z pacholete hodný chlap bude, když se brzy kořalku nauči pit: ačkoli powědomo gest, že se sstěnatum kořalka dává, aby malá zůstala...“. Srov. Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 131; „Před 50ti lety nemělaby žádná ženská ani krapte kořalky pit; leč gako lik pro zahnaní wětrů, neb při wodnotednosti“. Srov. tamtéž, s. 132; Feješ, J.: Hlas volající k sedlákům. Bratislava 1808, s. 74.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 132.

¹⁵⁸ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 165 (2. díl).

¹⁵⁹ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 26; Fryčaj, T.: Hlas volající k sedlákům o přednostech a nedostacích stavu tohoto. Bratislava 1808, s. 5 (2. díl); Rulík, J.: Krátký spisek o stavu sedlském aneb oráčském. Praha 1798, s. 31.

¹⁶⁰ Rulík, J.: Krátký spisek o stavu sedlském aneb oráčském. Praha 1798, s. 31.

¹⁶¹ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 203.

¹⁶² Pití kávy se věnoval R. van Dülmen, který poznamenal, že se v nižších společenských vrstvách její konzumace rozšířila až během 18. století. Nadále však zůstala především výsadou vyšších vrstev a lidovým složkám byla přímo zakazována. Srov. van Dülmen, R.: Kultura a každodenní život v raném novověku. Praha 1999, s. 73–74.

¹⁶³ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 182–183 (2. díl); Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 125.

¹⁶⁴ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 186, 2. Díl.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 187, 2. díl.

¹⁶⁶ Nebezpečí vypuknutí požáru se zabývali vedle Fryčaje i Tomsa, Rulík a Kramerius. Tomsa se velice detailně zaměřil na nevhodnější metody protipožární prevence a možnosti likvidace vzniklého požáru. Pokud selhal veškerá možná preventivní opatření, mezi která Rulík řadil výstavbu zděných domů a požár přece jenom vypuknul, Tomsa upozornil na to, že v takovém případě byla v zájmu co nejrychlejšího zlikvidování tohoto nebezpečí velice důležitá organizovaná sousedská výpomoc jednotlivých obyvatel nejen poškozené vesnice, ale i vesnic sousedních. Zcela odlišný přístup k této problematice zaujal Kramerius, který se na rozdíl od svých kolegů snažil na oheň podívat spíše z vědeckého hlediska, kdy se snažil vysvětlit základní fyzikální vlastnosti ohně a samotný princip hoření. Srov. Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 58, 317–323; Feješ, J.: Hlas volající k sedlákům, s. 44–45; Kramerius, V. M.: Přítel lidu. Praha 1806, s. 38–42.

¹⁶⁷ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 318–319.

ta. Jednotliví autoři se v naprosté shodě snažili velice intenzivně zpochybnit jakékoliv opodstatnění víry v pověru jako nadpřirozené součásti lidského života, která by ve svém důsledku měla nezanedbatelný vliv na veškeré lidské počínání a naopak se usilovali dát sedláckovo vnímání světa do dobově racionálnějších rozměrů.

Nejlépe tyto postoje vystihla Krameriova slova, který tvrdil, že: „*Čím která věc posetilejší a sskodliwější gest, že tím více snažiti se máme, aby se brzo wykořenila. A to obzvláště také o powěrách se rozumí... Neboť powěry... negen rozumu lidskému, protože geg hrubě zatemňugi, na sskodu gsau, nýbrž we světě mnoho a přemnoho zlého působí.*“¹⁶⁸

V souvislosti s touto problematikou je nutné zdůraznit, že v tradiční společnosti se pojetí křesťanské víry v Boha, reprezentované právě lidovými složkami, velmi často lišilo od pojetí víry církevních vzdělaneckých elit. V „lidovém křesťanství“ totiž již od počátku velmi silně zakorenily nejrozmanitější prvky rozličných pověr, které se oficiální církví dařilo velice těžko odstraňovat. Tento stav ve své knize zaregistroval i Tomsa, který podal snadné vysvětlení. Tyto výmysly se prý do povědomí některých křesťanů dostaly od pohanů a také od Židů.¹⁶⁹

Za nejnásilnější cestu jak zbavit lidové složky závislosti na pověře byla vedle lidové četby již tradičně považována církev a jistým novem, o kterém se zmínil Kramerius, bylo v souvislosti s postupným nárůstem jeho masovosti školství a to zejména na nejnižší úrovni. Souvy jedné z Krameriových postav: „*Co můg Bohuslaw do sskoly chodi, myslite, že wic na strassidla, čáry kauzla, bludičky, můry, ssotky, a gak se wssecky ty pohanské přissery gmenugi, co věři: nic hned zholá, a směge se tomu...*“¹⁷⁰ Kramerius šel tak daleko, že tuto změnu v lidové mentalitě dokonce zobecnil: „...*lidé předce giž pomalu oči otwiragi a wssem takowým ssalbám lépe porozumiwati počinagi...*“¹⁷¹

Víra v pověru byla v lidových knížkách vyvrácena buď čistě racionálním vysvětlením, pro tradičního člověka jinak než skrze pověru nepochopitelné události, a nebo navíc tvrzením o nadpřirozeném zásahu Božím, který by přece, jak pravil Tomsa s Krameriem, nedopustil, aby zlý duch či jiná bytost ohrožovala jim tolik milovaného sedláka.¹⁷²

Kramerius v této souvislosti položil důraz na nutnost aktivní „spolupráce“ člověka s Bohem ochráncem, který pomůže překonat ony nadpřirozené nástrahy pouze dobrému křesťanovi.¹⁷³

Ve svém důsledku tedy existovala jediná cesta jak se vymanit z vlivu pověry. Tradiční člověk musel začít více spolupracovat s církví, jako nositelkou čistého křesťanství a aktivně se zapojit do státěm garantovaného základního školského systému, jako nositele vědění a pokroku. Protože jak pravil Kramerius: „*Kdo nic newi, a nechce se ničemu maudrému poučiti, tak z té swé zastaralé tuposti a hlauposti nikdy newyhředne.*“¹⁷⁴

Jako příklad přístupu lidových pisatelů k této problematice, lze uvést dvě Tomsou uvedené lidové pověry o zlých duchách a bazilišcích, kteří prý sídlili buď ve sklepních prostorách, nebo v hlubokých studnách.

První pověru ve zlé duchy, sídlící ve sklepeních, kteří občas přichozím zhasínali světla a po té je zardousili, Tomsa objasnil jako nešťastné náhody způsobené jedovatými plyny unikajícími buď z vlhkého uhlí, nebo z nádob s kvasícími nápoji. Po té podal několik rad jak se těchto plynů zbavit.¹⁷⁵ Ve stejném moderním duchu vylíčil rovněž pověru druhou, kdy lidé

věřili v přítomnost bazilišků ve studnách, kteří se jednou za 7 let vylíhli z vejce, které sněsl kohout, a následně vylezla žába. I v tomto případě podal zcela věcné argumenty, které vyvrátily jakýkoliv nadpřirozený podtext celé události. Kohout nemohl v žádném případě snést vejce, protože neměl vaječníky a žába ho nemohla na druhé straně vylezout, protože jí to znemožňovala její nízká tělesná teplota. Čtenáři bylo dále vysvětleno, proč pověra volila právě sedmiletou periodu vylíhnutí baziliška. Obava z této nadpřirozené bytosti totiž nutila tradiční hospodáře ztotožněné s touto pověrou kohouta včas vyměnit, což bylo ku prospěchu celého drůbežního chovu, protože na základě dobových zjištění by kohout neměl být u jednoho hejna více než 6 let.¹⁷⁶

Tato z dnešního hlediska na první pohled dostačující racionální vysvětlení lidové pověry byla poté ještě, jak již bylo řečeno, doplněna iracionálním ubezpečením o nadpřirozeném zásahu Božím, který sesláním Krista zlomil moc zlých nadpřirozených sil a tudíž se jich poctivý křesťan nemusel již více obávat.¹⁷⁷

Jak je vidět z uvedených příkladů pověra nemusela být pouhou tradovanou informací, jejíž význam začínal a končil pouze v oblasti lidové religiosity či psychiky. Strach vyvolaný příslušnou pověrou totiž mohl být příslušným jedincům v konečném důsledku velice užitečný i v jejich praktickém životě.

Zastrašení pověrou tedy nemuselo být v žádném případě samoúčelné. Mohlo jedince, který v ní uvěřil, vést k takovému způsobu chování, které mu v daném okamžiku mohlo být také velice prospěšné (výměna kohouta nebo zvláštní opatření před vstupem do starého sklepa, či studny). Pověra tedy v době, kdy plnila svou ku příkladu zastrašovací funkci, mohla v konečném důsledku suplovat svou iracionalitou racionální vysvětlení dané situace.

Doba tedy nemohla, ať už vzhledem k nevzdělanosti široké vrstvy obyvatelstva či vzhledem k malému vědeckému poznání intelektuálních elit dát jiné vysvětlení určité události, než-li skrze tradovanou pověru. Proto nestačilo pověru z každodennosti tradiční komunity odstranit pouhým tvrzením o neexistenci zlých nadpřirozených sil, či tvrzením o Boží ochraně, ale v některých případech bylo velice nutné ji nahradit opravdovým vědeckým vysvětlením jevů, které do té doby objasňovala pouze pověra. Člověka po té nechránila víra v pověru, ale jeho racionální uchopení konkrétní situace.

Zemědělská výroba v podání pisatelů lidových knih

Se životem sedláka samozřejmě neodmyslitelně souvisela jeho zemědělská činnost, kterou zde rozumíme pěstování kulturních plodin a chov domácího zvířectva. Sledování lidových pisatelů otázkám z tohoto okruhu sedlácké každodenní činnosti věnovali buď celé spisy¹⁷⁸ nebo alespoň částečně upozorňovali na pro ně aktuální otázky ve spisech určených širšímu tematickému okruhu sedlácké každodennosti.¹⁷⁹ Ve svém celku nebylo opomenuto žádné významnější odvětví tehdejšího selského hospodaření. Autoři si všímali pěstování obilovin, jetelovin, okopanin, ovoce a zeleniny. Věnovali se otázkám nevhodnější přípravy zemědělské půdy a možnostem jejího následného neefektivnějšího využití. Nezapomněli ani na problematiku chovu hospodářského zvířectva, kterému kladli nemalý význam a považovali jej za nenahraditelnou součást selského hospodaření.

Všechny tyto dílčí části sedlácké zemědělské činnosti, byly součástí určitého systému způsobu hospodaření, který se právě v tomto sledovaném období dostával do sice zatím pozvolných, ale do budoucna zásadních změn, které ovlivnily ekonomiku nejen jednotlivých selských hospodářství a panských dvorů, ale i ekonomiku celé země. Jednalo se o postupný

¹⁶⁸ Kramerius, V. M.: Přítel lidu. Praha 1806, s. 151.

¹⁶⁹ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 305.

¹⁷⁰ Kramerius, V. M.: Přítel lidu. Praha 1806, s. 80.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 92.

¹⁷² Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 287–288, 289–290; Kramerius, V. M.: Přítel lidu. Praha 1806, s. 80–81.

¹⁷³ Tamtéž, s. 81.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 91.

¹⁷⁵ „*Položí se před dveře u sklepa otep slámy a zapálí se. Plamen z ní táhne powětrí před sklepem slyně k sobě, až witr se strhne, který páry wyžene...*“ Srov. Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 287.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 288.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 290; Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 106.

¹⁷⁸ Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství poľním pro obecný lid. Praha 1817.

¹⁷⁹ Tomsa, J. F.: Beckera kniha bídý a pomoci pro selský lid. Brno 1789.

přechod z tzv. trojpolního způsobu hospodaření na tzv. hospodaření střídavé a bylo zcela přirozené, že někteří lidoví pisatelé věnovali svou pozornost i tomuto dobově aktuálnímu tématu.

Na otázky, které souvisely s chovem domácího zvířectva, se zaměřili Fryčaj, Tomsa, Puchmajer i Kramerius. Jmenování autoři svým zájmem o tuto oblast sedlákovy činnosti pokryli celou její problematiku. V jejich spisech se objevily otázky spojené s veterinární péčí, krměním, ustájením, možnostem zušlechťování skotu¹⁸⁰ a v neposlední řadě otázky týkající se jeho samotného využití v selském hospodářství.¹⁸¹

Výjimku tvořil pouze Rulík, který se od výše jmenovaných pisatelů odlišil tím, že se ve svém spise naopak velice důrazně distancoval od jakýchkoliv pokusů „osvítit“, sedláka v oblasti jeho vlastní profese, protože jak sám poznamenal: „*To by bylo něco diwného ode mne, proto že tomu, co k worbě patří, prostředky a potřeby hned od mladosti lépe wite a znáte, a gakožto wychytrali hospodaři swim polnim wěcem rozumite*“.¹⁸²

Rulík zde tedy naznačil, v rozporu nejen se svými kolegy ale i s obecnými dobovými tendencemi, že nepovažuje za aktuální a důležité provádět mezi sedláky jakoukoliv hospodářskou osvětu, protože sedláci si prý byli schopni v daných otázkách poradit sami a ze všech nejlépe.

Zmínění autoři považovali dobovou veterinární péči za velice nedostačující. A je zcela příznačné pro celkové společenské klima, ve které spisy vznikaly, že například Fryčaj část zodpovědnosti za celkově špatnou péči o domácí zvířectvo přesouval na stát: „*W tom ale také, nasse milá wlast až posawad, weliké náprawy má zapotřeby-nebot obyčegně polni hospodářowé o nemocech swého dobytka ...malau neb dokonce žádnau známost nemagi*“.¹⁸³ Naposledy zmíněný autor dále připomínal, že: „*...negwyssi spráwa zemska... zwláštni stolicy učitelškau we Wiđni a w Praze založila, kdež to naučení a cwičeni o léčení dobytka se zadarmo uděluje...*“.¹⁸⁴ To ale jak správně poznamenával nestačí: „*...gestliže páni faráři a duchowni, gakož y předstaweny měštecěk a dědin, obzwlásstě pak wssickni kowářowé, w tom, potřebnau známost sobě zgednati, pečowati nebudau*“.¹⁸⁵

Osvětu v oblasti veterinární prevence, tj. úlohu jakýchsi zprostředkovatelů dobových odborných poznatků z této oblasti, tedy světil do rukou duchovním a rychtářům. Nepřekvapuje též skutečnost, že neopomenul ani kováře, kteří ze své zvláštní pozice ve venkovské komunitě mohli sehrát významnou roli i v této oblasti.

Kovář byl účastí na obecní veterinární péči zproštěn pouze v okamžiku, kdy v dané oblasti vypuklo nakažlivé onemocnění dobytka. V takovém případě měla být tato skutečnost nahlášena vrchnostenskému úřadu, který měl totéž učinit u příslušného krajského úřadu. Krajský úřad měl po té na postizené místo zaslat za tímto účelem v každém kraji ustanoveného veterinárního lékaře.¹⁸⁶

Fryčaj se zde snažil předložit určitý ideálně typický model možné celostátní veterinární prevence a péče. Ve své podstatě rozlišoval dvě navzájem vrchností provázané instance, přičemž každá měla sehrávat svou předem přesně vymezenou roli. Za nejnižší instanci považoval samotnou vesnickou komunitu v „čele“ s kovářem a popřípadě rychtářem či duchovním,

¹⁸⁰ Kramerius navrhol jako vhodnou metodu jak zlepšit kvalitu domácího dobytka jeho křížení s kvalitnějším dobyttem z jiných oblastí. Přičemž za hlavní měřítko kvality považoval jeho velikost. Pro domácí hovězí dobytek potom navrhol dobytek anglický, koně doporučoval křížit s koňmi africkými, prasata s prasaty čínskými a ovce s ovce anglickými, španělskými, africkými, tureckými, sardinskými a nebo s holandskými. Srov. Kramerius, V. M.: Přítel lidu. Praha 1806, s. 143–144.

¹⁸¹ Pod pojmem dobytek rozuměj skot, ovce, prasata, kozy a koně.

¹⁸² Rulík, J.: Krátký spisek o stavu selském. Praha 1798, s. 19.

¹⁸³ Fryčaj, T.: Zrcadlo výběrného selského obcování. Brno 1807, s. 72–73.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 73.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 73.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 107.

kterí měli, vedle tradičních metod péče o dobytek v dané komunitě, sehrát spíše roli jakýchsi zprostředkovatelů nových odborných dobových veterinárních poznatků. Obec tedy měla být schopna pokrýt základní oblasti péče o domácí zvířectvo tak říkajíc v režii svých vlastních sil.¹⁸⁷ V komplikovanějších situacích, tj. v případech vypuknutí nakažlivého onemocnění, měla přijít ke slovu instance nejvyšší, zde zastoupená státem, který byl zřizovatelem tzv. krajských veterinárních lékařů.

Sledovaní autoři proto v této souvislosti neopomněli sedláky seznámit s některými onemocněními domácího zvířectva, se kterými se během svého života mohli setkat, přičemž nezapomínali ani na uvedení možností jejich léčby. Ve snaze zefektivnit sedlákovu hospodaření kategorizovali jednotlivé nemoci do dvou základních skupin. Do první skupiny zařadili nemoci člověku životně nebezpečné a do skupiny druhé nemoci lidskému zdraví neškodné. Nutno ale poznamenat, že v případě, že by se sedláci některými radami řídili, bylo by paradoxně v ohrožení nejen jejich zdraví, ale často i jejich životy, což si lidoví pisatelé rozhodně nepřáli.¹⁸⁸

Teze o funkční provázanosti systému obecní veterinární péče se systémem státní veterinární péče jenom potvrzuje mnohdy až úpornou snahu lidových pisatelů dokázat čtenáři, že vrchnostenský a státní aparát, stejně tak jako duchovenstvo či učitelé, jsou sedlákovu stejně tak prospěšní jako on jim, a že fungující systém a souhra všech vrstev společnosti je zcela přirozený a nutný stav každé společnosti. Slovy Rulíka: „*Genom tomu věřte, že také giných stavů máte potřeby, a bez pomocy giných lidí wždy sšastni nebudete. Wezmete genom staw duchowny, wrchnostenský, wogenský, učitelský, k čemuž gsau, nežli také pro wás, aby wás wučily, rozumnými, opatrnými, dobrými a blahoslavenými učinily...*“¹⁸⁹

Vesničtí obyvatelé se tedy měli začít více spoléhat na „odborníky“ a ne na, jak pravil Fryčaj: „*...knížecy, w nižto wsseliké léky a recepty proti nemocem dobytka se nalezaží...*“; protože to vše pochází jenom od: „*...lakomich podwodníků, olegářů... a starých bab...*“.¹⁹⁰ Tomsa a Puchmajer v podobné souvislosti pouze doporučují vyhledat kvalitního „*dobytčího lékaře*“ aniž by se zmiňovali o nějaké zprostředkovatelské roli vrchností či systému krajské veterinární péče.¹⁹¹

Jako důvody proč chovat hospodářské zvířectvo Tomsa uvedl produkci důležitého hnoje, mléka, másla, sýra, masa, slaniny, jelit, vlny a možnosti využití zejména skot jako nepostradatelnou potažní sílu.¹⁹² Tento jeho výčet se jistě ne náhodou shodoval ve třech bodech se závěry Vlastenecko-hospodářské společnosti, která považovala za největší užitek hovězího dobytka právě produkci hnoje, masa a možnost získání potažní síly.

Produkci hnoje, tj. chlévské mrvy, se ve svém spise velice podrobně věnoval Puchmajer, který ho vedle produkce mléka považoval za nejdůležitější produkt chovu domácího

¹⁸⁷ Snahu o docílení takového stavu, kdy by bylo venkovské obyvatelstvo schopno bezprostředně řešit základní potřeby svého hospodářství svými vlastními prostředky a tím zvyšovat svou produktivitu práce dokazuje rovněž podrobný návod na tzv. trokarování (trokar je ostrý dutý bodec, který sloužil a dodnes slouží k prorážení dutiny tělní), tj. uvolnění plynů ze zaživačích strojů skotu, které podal jak Tomsa tak Puchmajer. „*Wstaupi se na lewo howada k bedřím. Tu se položi lewá ruka tak na naduté břicho, aby předni prst s palcem kaut udělal, a aby prst nahoře před hřbetowau kosti a palec za posledním žebrem ležel. Tak dūlek drsťky w kautě obau prstů bude, a tam se piche, drobet křívě do wnitř: biď zwłásstnim k tomu nožem, kterému trokar říkagi, neb obyčegnym nožem, kterým se gi...*“ Srov. Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 344–345; Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním. Praha 1817, s. 6.

¹⁸⁸ Fryčaj, T.: Zrcadlo výběrného selského obcování. Brno 1807, s. 97; Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 343–346; Rulík, J.: Krátký spisek o stavu selském, Praha 1798, s. 3; Kramerius, V. M.: Přítel lidu. Praha 1806, s. 16–28; Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním. Praha 1817, s. 75.

¹⁸⁹ Rulík, J.: Krátký spisek o stavu selském. Praha 1798, s. 24.

¹⁹⁰ Kramerius, V. M.: Přítel lidu. Praha 1806, s. 73.

¹⁹¹ Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním, Praha 1817, s. 75; Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě, Praha 1791, s. 343.

¹⁹² Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 340.

zvířectva.¹⁹³ Jako nej kvalitnějšího a zároveň největšího producenta chlévské mrvy považoval skot a ovce.¹⁹⁴ V souvislosti s produkcí hnoje se též zmínil o novém trendu v chovu domácího dobytka a to zejména v chovu skotu a ovcí. Doporučoval na první pohled bezvýznamnou změnu ve způsobu krmení dobytka, která se ale postupně stala nedílnou součástí boje některých dobových osvícenských jednotlivců či zainteresovaných skupin za postupně zavádění zásadních změn v celém systému zemědělské výroby 19. století. Jednalo se o přechod od přirozené pastvy ke krmení stájovému, které mělo zajistit dostatečné množství chlévské mrvy jako hnojiva.¹⁹⁵ To vše se mělo v konečném důsledku stát opěrným sloupem postupného přechodu z trojpolního způsobu hospodaření na efektivnější způsob hospodaření střídavého, které bylo ale závislejší právě na dostatečném množství vhodného hnojiva.¹⁹⁶

Z důvodů praktických, tj. uchování domácího zvířectva v dobré tělesné kondici, a můžeme se právem domnívat, že i z důvodů etických, Tomsa nekompromisně vystoupil proti jakémukoliv zbytečnému týrání domácích zvířat. Do týrání nezahrnul pouze bití, ale i již jmenovanou špatnou zdravotní péči, špatné krmení, ale i nevhodující ustájení. Tomsa vše umocnil prohlášením, že: „*Bůh si pamatuje gak trýzníte dobytek: Neb Bůh v nebi geho lkáni slyssi, gizwy (...) od tvrdého mrškáni a bití počíta, a tresce křiwdu, kterau mu činis*“.¹⁹⁷ Apelace na kvalitní péči o domácí zvířectvo tedy nesouvisela pouze se snahou zvýšit produkci masa a ostatních živočišných produktů upotřebitelných v potravinářství, zvýšit produkci hnoje a zabezpečit výkonnou potažní sílu, ale měla též silný humánní podtext.

Fryčaj se v souvislosti s péčí o domácí dobytek, v souvislosti s hygienou ustájení a vůbec čistoty celého selského hospodářství odvolával na „věčný vzor“, na legendárního Vaváka, jež hospodářství prý vynikalo nad všechna okolní právě svou čistotou. Tímto příkladem se též snažil vyvrátit tvrzení některých kritiků českého sedláka, kteří tvrdili: „...žeťby český sedlák dost čistotny a pořádný nebyl“.¹⁹⁸

Tomsa a Puchmajer byli na rozdíl od Fryčaje ale jiného mínění. Oba se totiž otázkám hygieny ustájení věnovali mnohem podrobněji a jejich pohled byl mnohem kritičtější. Snažili se předložit určité zásady hygieny při péči o domácí zvířectvo spojené nejen se způsobem ustájení, ale i se způsobem krmení. Tak Puchmajer v souvislosti s hygienou při krmení tvrdil, že: „...po každém druhém krmení... musegi se koryta věchtem načisto vyčistiti...“¹⁹⁹ a Tomsa zase na druhé straně upozornil na nutnost udržovat ve stáji čerstvý vzduch, sucho a připomenul, že je nutné pečovat i o čistotu samotného dobytka: „...hřebelcem každé ráno woly y kráwy gako koně wyskrab a wyčeš...“²⁰⁰

Jako nejvhodnější krmivo pro ovce a skot v letním krmení Puchmajer doporučoval čerstvou travu a jetel a na zimu seno, otavu, okopaniny a popřípadě i slámu.²⁰¹ U koní to byl oves a seno. Kvalitu a množství krmné dávky potom detailně rozlišoval dle využití a stáří dobytka.²⁰²

Tomsa si v této souvislosti velice podrobně všiml možnosti využití brambor a jetele v živočišné výrobě. Brambory doporučoval zkrmovat hovězímu dobytku a prasatům, s tím, že vyzvedával jejich velice vysokou výživnou hodnotu. Syrové brambory s kombinací píce-

nami nebo s jinými okopaninami prý navíc zvyšovaly dojivost krav. Zmínil se i o jistém nebezpečí při překrmení syrovými bramborami, které spočívalo v možnosti otravy krmného dobytka, která se projevovala třesením končetin postiženého zvířete.²⁰³

Kapitolu o jeteli uvádí o všem vypovídajícími verši: „*Čerweny dětel, lucern, y esparset, sni kůň, kráwa, owce, gakby wymet, kdo rozumně wždycky krmi, nikdy mu dětel nesskodi*“.²⁰⁴ V souvislosti se zkrmováním doporučuje kromě běžného způsobu zkrmování konzervovaného jetele (tzv. siláž), což mělo s největší pravděpodobností řešit potíže se zimním krmením. „*Dobře se také wymyslilo, aby se zelený dětel gako sláma na stolicy řezal, soli a wodau zwlažil a gako kyselé zeli naložil. Dobytek rád řezy naložený dětel, a tak mu zdrawý gest, gako člověku kyselé zeli*“.²⁰⁵

Puchmajer považoval píci (zde zastoupenou zejména jetelem) v nově zaváděném intenzivním hospodaření za velice významné a nenahraditelné krmivo, které chovateli zaručilo nejen kvalitní domácí dobytek, ale dostatečné množství hnoje.²⁰⁶ Vedle výhod spojených se zkrmováním pícnin Puchmajer s Krameriem současně varovali před nebezpečím, které tyto plodiny přinášely, které spočívalo zejména v možnosti nadmutí krmného dobytka.²⁰⁷

Zajímavý byl též Puchmajerův postoj k otázkám chovu ostatního domácího zvířectva a to zejména k chovu prasat a koz. Prasatům ani kozám nevěnoval větší zájem, protože chov prasat byl prý mezi lidem již dostatečně rozšířený a neshledal na něm větších závad a chov koz nepovažoval za příliš prospěšný.²⁰⁸ Do kategorie spíše nedůležitého domácího zvířectva též řadil koně, jejichž možné využití viděl pouze při dalekých fúrách nebo v případech potřeby urychlení běžných prací na selském hospodářství.

Puchmajer se též pokusil o srovnání koňského potahu s potahem volským. Vůl byl prý v potahu ve srovnání s koněm sice pomalejší, ale za to mnohem výkonnější, schopný práce i v horských oblastech. Vůl byl dále méně náročný na kvalitu krmiva. Puchmajer uváděl, že místo jednoho koně bylo možno uživit za stejné náklady dva voly. Voli byli dále odolnější vůči onemocněním, cenově dostupnější a v případě potravinářského zpracování mnohem upotřebitelnější. U koně uváděl jedinou možnost jeho dalšího možného využití po jeho porážce, či úhyynu a to bylo pouhé zpracování kůže.²⁰⁹ Ve stejném duchu provedl srovnání koňského a volského potahu i Tomsa. Ten rovněž koňský potah zamítl jako vysoce neefektivní. V této souvislosti navíc upozornil na častý nešvar bohatých sedláků, kteří si z prestižních důvodů pořizovali pouze nákladné potahy koňské, protože se s volskými styděli jezdit.²¹⁰

Živočišná výroba ale i venkovské obyvatelstvo samotné bylo existenčně nejvíce závislé na výrobě rostlinné. Rostlinná výroba poskytovala sedlákově rodině a hospodářskému zvířectvu nejen životně důležitou potravinovou základnu, ale též v lepším případě umožňovala hospodáři získat prodejem některých rostlinných produktů i finanční hotovost. Lidoví pisatelé se proto tomuto tématu věnovali velice detailně. Kromě otázek spojených s pěstováním obilovin a zeleniny si nejvíce všimali pěstování pícnin, okopanin a ovocných stromů.²¹¹

¹⁹³ Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním. Praha 1817, s. 52.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 15, 75.

¹⁹⁵ Puchmajer v souvislosti se zaváděním stájového hospodaření, odvolává se na „zákony zemské“, doporučuje všechny přebytečné obecní pastviny zorat a rozdělit mezi jednotlivé hospodáře. Srov. tamtéž, s. 145.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 64.

¹⁹⁷ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 341.

¹⁹⁸ Fryčaj, T.: Zrcadlo výběrného selského obcování. Brno 1807, s. 64.

¹⁹⁹ Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním. Praha 1817, s. 58.

²⁰⁰ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 341–342.

²⁰¹ Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním. Praha 1817, s. 52.

²⁰² Tamtéž, s. 25, 50, 52–81.

²⁰³ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 66.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 247.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 250.

²⁰⁶ Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním. Praha 1817, s. 16.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 25; Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 344.

²⁰⁸ Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním. Praha 1817, s. 75.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 76–78.

²¹⁰ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě, Praha 1791, s. 244.

²¹¹ Fryčaj, T.: Zrcadlo výběrného selského obcování. Brno 1807, s. 65; Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě, Praha 1791, s. 61–64, 64–68, 87–94, 247–253; Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním. Praha 1817, s. 20–50, 98–151; Puchmajer uváděl jako nejdůležitější plodiny pěstované na poddanských hospodářstvích pšenici, žito, ječmen, oves, kukuřici, hrách, čočku, vikev, brambory, tuřín, řepu a zeli. Srov. Tamtéž, s. 112.

Puchmajer se ve svém spise vyjádřil jednoznačně: „Hlavní cíl při polním hospodářství *gest vlastni worba a těženi obili...*“²¹² Za tímto prohlášením potom ve shodě s Tomsou následovalo mnoho rad, doporučení a příkladů, jak nejlépe obdělávat různé typy půd, jak sít, jak pečovat o rostliny, jak je sklízet a jak uskladňovat.²¹³

Jedny z nejvýznamnějších plodin, které nebyly opomenuty, byly dobově atraktivní jetele, zastupující píceňiny, a brambory, zastupující okopaniny. Oběma plodinám se velice podrobně věnovali Tomsa s Puchmajerem. Oba autoři čtenáře seznámili se všemi detaily jejich pěstování, uskladnění a využití, jak v živočišné výrobě, tak v případě Tomsové, i v domácnosti.²¹⁴ Tomsa považoval brambory za velice užitečnou a všestrannou plodinu a prohlásil ji za „výborný pokrm“, jak pro člověka, tak pro domácí zvířectvo. Vzápětí podal řadu receptů na jejich využití v celé selské domácnosti a uvedl několik pokrmů, které bylo možno s bramborami kombinovat nebo naopak, bramborami přímo nahradit (chléb z brambor).²¹⁵

Jako velkou přednost brambor Tomsa uvedl jejich obrovskou výnosnost, kdy se jich prý urodilo až padesát krát tolik, co jich bylo zasazeno a při vhodném uskladnění v suchých jámách též jejich velkou trvanlivost.²¹⁶ Puchmajer byl podrobnější a zmínil hned tři způsoby uskladnění. V suchých sklepích, v jámách a nebo na hromadách přikrytých slámou a zemínou.²¹⁷

Fryčaj, Tomsa, Puchmajer a Kramerius společně preferovali vysazování ovocných stromů, které ve shodě s pícninami považovali za tu část selského hospodaření, které by měli jednotliví hospodáři ve svém, ale i celozemském zájmu věnovat mnohem více pozornosti.

Za největší příčinu malého zájmu jednotlivých hospodářů o vysazování ovocných stromků Tomsa považoval nevýhodu těchto plodin, která spočívala v jejich malé počáteční výnosnosti. Hlavní užitek z vysazených stromů totiž neměla generace, která vynaložila čas a finanční náklady na jejich vysazení, ale až generace následující.²¹⁸ Proto se Tomsa snažil na sedláky apelovat následujícími moralizujícími slovy: „...cokoli chceš aby tobě lidé činili, y ty číš gim, a čeho ti činit nemaži, toho gim také nečin.“²¹⁹

Podobně se vyjádřil i Kramerius, který považoval vysazování ovocných stromů za věc velice slušnou a chvalitebnou.²²⁰ Na toto opět moralistní prohlášení navázal Tomsa, který, v tomto případě ve shodě s Puchmajerem, argumentoval mnohem realističtěji, protože se snažil vysvětlit, že pěstování ovoce mohlo být pro jeho pěstitele časem i finančně výnosné a v neposlední řadě pro celou jeho rodinu zdravě prospěšné.²²¹

Fryčaj na druhé straně upozornil na případy vandalismu, kdy někteří mladí lidé ničili vysazené stromové podél cest.²²² Naposledy zmíněný autor se navíc ve shodě s Tomsou snažil

čtenáři předložit další motivaci, kterou mělo být tvrzení, že si někteří soudobí mocnářové velice vážili sedláků, kteří ve své obci vysazovali ovocné stromky, mezi které prý náležel i legendární Milčický rychtář Vavák.²²³

Puchmajer navíc považoval pěstování ovoce za jistý druh zábavy, či lépe řečeno za určitý koníček: „Ačkoli zahradnictví *gest zwlásní kunsst, o kterém každý obecný člověk, kdo k tomu chuť má, a swiž zbytečný čas tím vyplníti žádá, od ... wrchnostenského zahradníka se může dáti počít...*“²²⁴ Pěstování ovoce též bylo dle Puchmajera ideální činností pro sedlákovu manželku a jeho děti.²²⁵

Puchmajer a částečně i Tomsa se ve svých spisech též obšírněji věnovali velice důležitým otázkám, které souvisely se zásadními změnami ve způsobu tehdejšího hospodaření nejen v rámci jednotlivých hospodářství, ale i v širších celozemských souvislostech. Jejich zájem se obrátil zejména k otázkám týkajícím se způsobu a systému obdělávání zemědělské půdy.

Puchmajer se názorově pohyboval na rozhraní, v této době velice pozvolna ustupujícího trojpolního způsobu obdělávání půdy a postupně nově, zatím spíše prosazovaného než zaváděného, způsobu intenzivního, tedy střídavého. Ve shodě s dobovými názory považoval trojpolní systém obdělávání půdy sice za zastaralý a ne příliš efektivní, ale na druhé straně zcela realisticky připustil, že by bylo pošetilé domnívat se, že prostý lid okamžitě přejde na nové metody hospodaření. Proto považoval, vedle nově prosazovaného trendu intenzivnějšího hnojení orné půdy, stále za možný způsob její kultivace rovněž tradiční úhor.²²⁶ Na jedné straně tedy prosazoval zavádění nových plodin, zejména pícnin, které bezprostředně souvisely s produkcí k hnojení tolik potřebné chlévské mrvy, což ve svém důsledku znamenalo intenzivnější využívání tradičního úhoru, ale na straně druhé se, jak již bylo řečeno, ještě zcela nevzdal představy, ve které mohl mít úhor v selském hospodaření určitě, i když ne již tak významné, postavení.

Výrazný posun kupředu byl zřetelný v Puchmajerových prohlášeních typu: „...hnojení většinou dle wssudy *gest potřebné...*“ nebo: „... ten, kdož pole tímto způsobem (zde trojhonný úhorový systém) nechá bez užítka ležeti, znamenitau trpí ztrátu... auhoření, třebať y poli něco sýly propůgčilo, předset bez hnože na delssi čas newydává dosti...“²²⁷ Je tedy zjevné, že autor si vedle zatím velice pozvolna ustupujícího trojpolního úhorového systému již nedovedl představit hospodaření bez využívání kvalitních hnojiv, která by zaručila zintenzivněnou zemědělskou produkci.²²⁸

V této souvislosti ale vzápětí přiznal, a možná zde je třeba hledat příčinu jeho ne tak razantního odsouzení „tradičního systému hospodaření“, že se situace v praxi při zavádění „moderního systému hospodaření“ často mohla jeho předstávám dosti vzdalovat. Pokud totiž někteří sedláci překonali jim vrozenou nedůvěru ke všemu novému a opravdu se pokusili zavést na svých hospodářstvích tento nový systém, neměli bohužel dostatečnou vůli či prostředky, aby zabezpečili pro svou půdu pravidelný a dostatečný přísun kvalitního hnojiva. Situace potom byla taková, že na některých hospodářstvích činily intervaly mezi jednotlivými hnojeními 9-12 let, či dokonce celých 18 let: „...cožť arcy ge truchliwá případnost pro hospodáře polního“.²²⁹

Puchmajer se též krátce zmínil o lesích a o vztahu poddaných k této netypické zemědělské půdě. Pokud vůbec poddaní nějaké lesy obhospoďovali, byli povinni se řídit ustanove-

²¹² Tamtéž, s. 97.

²¹³ Tamtéž, s. 98–132; Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 208–247; Tomsa v souvislosti s orbou nedoporučoval používat pluh, ale rádllo (nebo-li hák). Jako důvody uváděl jeho nižší pořizovací náklady (rádllo 3 zl., pluh 9–11 zl.) a schopnost lépe obdělat půdu. V této souvislosti také předložil podrobný návod jak rádllo sestříhat. Srov. Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 240–244.

²¹⁴ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 64, 247–253; Tomsa podal podrobný návod jak zhotovit z jetele siláž, kterou bylo posléze možno úspěšně zkrmovat: „Dobytek rád řezu naložený dětel, a tak mu zdravý gest, gako člověku kyselé zeli“. Srov. Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 250.

²¹⁵ Tamtéž, s. 64–65.

²¹⁶ Tamtéž, s. 66.

²¹⁷ Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním. Praha 1817, s. 55.

²¹⁸ Na skutečnost, kdy sedláci málo mysleli do budoucnosti a spíše si hleděli okamžitého užítka ve svém veškerém počínání upozornil i Feješ. Srov. Feješ, J.: Hlas volající k sedlákům. Bratislava 1808, s. 81–82.

²¹⁹ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 89.

²²⁰ Kramerius, V. M.: Přítel lidu. Praha 1806, s. 65–66.

²²¹ Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 88–89; Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním pro obecný lid. Praha 1817, s. 153–154.

²²² Tomsa, J. F.: Pomoc v potřebě. Praha 1791, s. 88–89; Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním pro obecný lid. Praha 1817, s. 153–154.

²²³ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 161.

²²⁴ Puchmajer, A.: Krátké poučení o hospodářství polním. Praha 1817, s. 154.

²²⁵ Tamtéž, s. 154–155.

²²⁶ Tamtéž, s. 10.

²²⁷ Tamtéž, s. 13–14.

²²⁸ Puchmajer věnoval velkou pozornost hnojivům, jako jedné z nejvýznamnějších součástí extenzivního způsobu hospodaření. Hnojiva dělil do tří kategorií. Do první kategorie náležela hnojiva živočišného původu (chlévská mrvka), do druhé rostlinného původu (spadané listí) a do třetí hnojiva minerálního původu (sádra, vápno). Srov. Tamtéž, s. 81–94.

²²⁹ Tamtéž, s. 135, 142.

ními své vrchnosti a přímo podléhali správě lesů ustanoveným úředníkům. Ti potom měli dohlížet na to, aby poddaní správně pečovali o lesní porosty a netěžili příliš velké množství dříví.²³⁰

Sedlák a vzdělání na přelomu 18. a 19. století v podání pisatelů lidových knih

Fenoménu vzdělávání lidových složek, či dobovou terminologií řečeno, jejich „osvěcování“, byl v uvedené literatuře kladen nemalý význam. Vysvětlení je jednoduché. Jak již bylo mnohokrát naznačeno, cílem lidových pisatelů bylo získat takového sedláka, který by byl schopen vlastním intelektem vnést do svého života takové kvalitativní prvky, které by mu umožnily stát se nejen schopným, produktivním a zdravým manželem a otcem, ale i hospodářem a státním občanem. Nejsnazší způsob jak docílit tohoto stavu bylo právě zvyšováním jeho intelektuálních schopností, které ale nesměly překročit politickým systémem vytyčenou hranici.

Lidoví pisatelé viděli několik cest jak dosáhnout tohoto cíle. Buď to skrze přímé pedagogické působení místních intelektuálních elit, se kterými poddaní přicházeli více či méně přímo do osobního kontaktu (učitelé, faráři, vrchnosti, či její úředníci) nebo skrze intelektuální elity produkující odbornou a naučnou literaturu, tj. četbou.²³¹

Průslušný čtenář potom mohl dané myšlenky obsažené v četbě zprostředkovávat své komunitě tzv. předčítáním, které bylo z důvodů velké negramotnosti značně rozšířené. Vedle těchto více či méně pedagogických metod, které měly být uplatňovány při formování selského lidu, lidoví pisatelé též nadále považovali za zcela relevantní způsob přijímání nových informací jejich tradování mezi jednotlivými členy příslušné venkovské komunity.²³²

Míru a důležitost tohoto nesnadného úsilí a jeho důležitost dobře charakterizovala Feješova slova, že: „*Celým královstwim a obcem nic není potřebnějšího a prospěšnějšího nad osvěcování rozumu a vzdělávání srdce lidu wesserého...*“, protože: „*Množstwim maudrých lidi zachován býwá svět...*“²³³

Ne nahraditelnou roli školství v zdlouhavém procesu vzdělávání lidových složek postupně vyzvedli vedle Feješe rovněž Kramerius s Fryčajem. Přičemž všichni tři autoři považovali situaci v této oblasti, ve srovnání s časy minulými za velice uspokojivou. Tento pokrok se prý nejvíce projevoval u dětí školou povinných, které se již na svět dívaly mnohem racionálněji než jejich dříve nevzdělaní rodiče.²³⁴

Feješ a Fryčaj v této souvislosti velice ostře kritizovali rodiče, kteří svým dětem školní docházku neumožňovaly nebo je do školy posílaly příliš pozdě. Nebylo prý totiž nic horšího: „...než po sobě zanechat newzdělané děti“²³⁵

Takové rodiče potom označili za úhlavní nepřátele osvěcenosti a odpůrce přirozeného zákona, kteří tak škodili nejen svým potomkům, ale i své obci, církvi a celé vlasti. Nevzdělaní lidé byli totiž, dle Feješe, ve srovnání s gramotnými mnohem náchylnější k alkoholismu, páchání podvodů a krádeží, pomluvám, neposlušnosti vůči své vrchnosti a v neposlední řadě, jak poznamenal Kramerius, nebyli schopni rozeznat realitu od různých generačně tradovaných výmyslů, zde zastoupených zejména pověrami.²³⁶

V procesu vzdělávání lidových složek byla vedle učitelů a farářů často vyzvedávána neméně důležitá role vrchností, které se ve spolupráci se státními úřady buď přímo staraly o to, aby byly v jednotlivých obcích zřizovány příslušné školy, kde by působili odborní pedagogové a nebo byly sami zapojeny do vzdělávacího procesu lidu, kdy jak pravil Feješ: „...skrze muže učené, ochotné dáwaji dobré rady...“²³⁷

Jako hlavní cíl školní docházky Fryčaj viděl naučit se číst a psát. Ve schopnosti číst viděl hned několik předností. Selský člověk si touto činností mohl rozvinout svůj rozum, svou bystrost, rozvážnost, moudrost a opatrnost. Schopnost psát mu zase přinesla možnost využívat poštovních služeb, čímž ušetřil obrovské množství času, které mohl využít prací na svém hospodářství. Další velkou předností, kterou sledoval na gramotnosti ukázal na Vavákovi, kterému prý vzdělání a četba pomohly zbavit svou povahu typické selské nemotornosti a nezdravosti.²³⁸

Je též nutné se zmínit o tom, že Fryčaj a sním i jeho kolegové měli na mysli zejména vzdělání základní a rozhodně ne vzdělání univerzitní, které sedlákovi a jeho pozemskému poslání prý nepříslušelo.²³⁹

V souvislosti se zvládnutím četby se v lidových knihách vynořil fenomén tištěné knihy a to nejen jako učební pomůcky v jednotlivých školách, ale i jako „běžné“ součásti selských domácností.

Feješ byl na rozdíl od Fryčaje přesvědčen, že situace v selských rodinách není moc příznivá, protože sedláci knihám moc nedůvěřovali, což bylo zásadní překážkou v jakémkoliv dalším zlepšení jejich společenské situace.²⁴⁰ Fryčaj, byl naopak v tomto ohledu o něco optimističtější a poznamenal, že v době, ve které psal svou knihu, se již téměř v každé menší dědině nalézalo několik horlivých čtenářů, kteří se velice rádi přebírali v nejrůznějších užitečných knihách, ze kterých dokonce předčítali i svým sousedům. V této souvislosti ještě poznamenal: „... že mnohý z nich by w tom gesstě kde pilněgssi byli, kdyby gim wicegi, takowých, zwlástně pro lid sprostněgssi sepsaných knih, (w něchtoby přigemné s prospěšným sstastně smisseno bylo) w známost přislo.“²⁴¹

Jako vzor horlivého čtenáře Fryčaj uvedl Vaváka, který prý pravidelně četbě a účt ke knihám přivýkl již ve svém mládí. Od té doby prý u sebe neustále nosil nějakou knihu, ze které v době, kdy ostatní odpočívali, často předčítal, či vyprávěl její obsah.²⁴²

Vavák zde nebyl vzorem pouze v četbě samotné, ale i ve způsobu jejího načasování, což nebyl zejména pro sedláka vůbec zanedbatelný problém. Sedlákovi se totiž vůbec nedoporučovalo pouštět se do četby v době svých polních prací, které byly nadřazeny jakékoliv jiné činnosti.²⁴³ Číst měl pouze, jak již bylo řečeno, v době svého odpočinku a jak poznamenal naposledy zmíněný autor, neměl tuto intelektuální činnost rozhodně příliš přehánět: „... w čem pak sedlský člowěk (krom odpočinuti od swého obyčegného díla) to swé mysle wyrazení má zakládati? Gát bych w tom sedlském člowěku... odporaučel: by předewssim giným, tu swau odlewu, u prostřed swé domácý rodiny pohledáwal... y někdy lahodným pokrmem a sylněgssim nápogem sebe a swé občerstwil, aspon půl hodiny něco w samotě četil neb sobě wpisowal-nebt swé přátele... nawssstiwil, a snimi w důwěrné rozprávce, y při newimných wenkowských žertech se rozebral a mysl wygasnil.“²⁴⁴

²³⁰ Tamtéž, s. 151.

²³¹ Feješ, J.: Hlas volající k sedlákům. Bratislava 1808, s. 63.

²³² Tamtéž, s. 63.

²³³ Tamtéž, s. 3.

²³⁴ Feješ, J.: Hlas volající k sedlákům. Bratislava 1808, s. 61–62.

²³⁵ Feješ, J.: Hlas volající k sedlákům. Bratislava 1808, s. 61–62.

²³⁶ Tamtéž, s.64; Kramerius, V. M.: Přítel lidu. Praha 1806, s. 80, 166, 179; Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 74–75 (2. díl).

²³⁷ Feješ, J.: Hlas volající k sedlákům. Bratislava 1808, s. 62, 64; Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 72 (2. díl).

²³⁸ Tamtéž, s. 72 (2. díl), 73 (2. díl).

²³⁹ Tamtéž, s. 71 (2. díl).

²⁴⁰ Feješ, J.: Hlas volající k sedlákům. Bratislava 1808, s. 67.

²⁴¹ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. IV.

²⁴² Tamtéž, s. 35, 43, 167.

²⁴³ Tamtéž, s. 74 (2. díl).

²⁴⁴ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 74 (2. díl), 135–136 (2. díl).

Ke spíše pesimistickému postoji Feješe se připojil i Rulík, který rovněž v jednotlivých sel-ských rodinách nezaznamenal příliš vysokou atraktivitu četby jako takové. Což se prý nejvíce projevovalo nemalou neochotou některých rodičů kupovat svým dětem knihy potřebné k jejich vzdělávání. Ke změně postoje se je snažil přesvědčit tvrzením o velice nízkých pořizovacích nákladech jednotlivých tištěných knih a skutečností, že jedna z nejlepších možných finančních investic je právě jejich nákup.²⁴⁵

Knihy ale neměly číst pouze děti školou povinné, ale též jejich rodiče, kterým byly určeny: „... knihy užitečného obsahu, mravné, lékařské y hospodářské, rozličné památné historye a příběhy, k poučení a napomenutí, ano y k wystraze slaužící...“, které: „... spisugi se w gazyku slowenském práwě tím cýlem, aby sedlák, giného gazyka nepowědomý, ge četl, a k užitku swému obracel“. I tyto knihy se dle Feješe prodávaly velice lacino a bylo jich prý právě pro sedláka nemalé množství.²⁴⁶

Pokud se sedlák rozhodl pořídit si nějakou knihu měla to být četba prospěšná jeho hospodářství a pokud si nebyl jist svým výběrem měl požádat o pomoc místního faráře a nebo jiného moudřejšího člověka. Ti měli být dostatečnou zárukou toho, že se sedlákoví nedostala do ruky nevhodná četba (př. kramářské kroniky), která by mu nepřinesla nic nového, ale pouze ho připravila o peníze.²⁴⁷ Sledování autoři lidových knih, kteří se věnovali selské rodině, hospodaření sedláků, vzdělávání venkovského obyvatelstva, postavení venkovského obyvatelstva ve společnosti a jeho plnění některých státem a vrchností předepsaných povinností, charakteristice některých sedlákových povahových rysů, či některým konfliktům z okruhu sedlákovy každodennosti, tak činily z několika hlavních, ve většině případů, dobou předurčených důvodů.

Cílem tohoto zájmu o lidové vrstvy byla snaha o jejich tzv. osvícení a to, jak z hlediska populacionistických a národohospodářských, tak z hlediska politických zájmů tehdejšího státu. V konečném důsledku se v podání lidových pisatelů setkáváme se souhrnem různých praktických rad ze všech možných oblastí lidského života a se souhrnem různých vzorců chování a modelů mezilidských vztahů, jak uvnitř jedné sociální skupiny, tj. venkovské komunity, tak vztahů mezi různými sociálními skupinami, např. venkovské komunity s její vrchností.

Tomsa, Rulík, Kramerius, Feješ, Fryčaj a Puchmajer tedy svými více či méně obsáhlými spisy zřetelně vybočovali z tradičního modelu běžné předosvícenské lidové četby, který byl uplatňován po celé 16., 17., a částečně i 18. století, a jehož hlavním cílem bylo čtenáře zejména pobavit s minimální snahou o jeho morální a intelektuální povznesení. Jejich spisy nesly známky výrazného pedagogického úsilí, které se projevovalo ve většině případů jejich silně racionalizovanou argumentací, jež byla vždy zjevně cílená, doprovázená úpornou snahou o dosažení silného výchovného efektu.

Je ale nutné poznamenat, že z důvodu udržení čtenářské klientely, se touto prací sledovaní lidoví pisatelé zcela nezřekli některých, jejich dobou kritizovaných, forem literárního projevu předosvícenské zábavné lidové prózy. Byli si totiž dostatečně vědomi skutečnosti, že přestože se společnost, ve srovnání s první polovinou 18. století, pozvolna přetvářela do nových a často zcela odlišných ideových, či státně-politických forem, byly ve většině případů lidové složky k těmto změnám spíše imunní. Proto chtěli-li je výrazněji oslovit a přimět tento dobou předkládaný odlišný typ četby kvantitativně ale i kvalitativně přijmout, museli ve svém výchovném počínání respektovat některé již lidem dříve vžitě mechanismy přijímání tištěného slova. Z těchto důvodů se lidoví pisatelé nemohli zcela vzdát textu, který by postrádal zábavnou, či zastrašující formu projevu, textu, který budil dojem narace, textu, který byl předkládán v podobě rozhovoru několika osob formou kladení otázek a odpovědí

na ně ve stylu katechetických příruček, textu doplněného verši, či jednoduchým dřevorytem atd. K těmto „zastaralým“ stylistickým a obsahovým formám literárního projevu navíc, ve snaze o autentičnost děl, přistoupil onen výše zmíněný racionalistický náhled na popisované události, který s sebou často, vedle již opravdu seriózních „vědeckých“ přístupů, nesl celou řadu dobových odborných omylů a smyšlenin.

Jaký měl tedy ideální sedlák v zrcadle osvícenských lidově-výchovných zájmů, trendů a státních potřeb skutečně být? Jaký měl být jako osvícený manžel, otec, hospodář a poddaný, tj. ve svém celku plnohodnotný státní občan?

Základní předpoklad pro to, aby se stal plnohodnotným, nebo lépe řečeno pro stát hodnotným občanem, byl stav, kdy si začal plně uvědomovat skutečnost, že byl nenahraditelnou součástí konkrétního fungujícího státního aparátu a konkrétní společnosti, která byla nejenže závislá na jeho reprodukci a výchově dětí, ale i na produkci potravin, jeho vojenské službě a schopnosti platit daně. Přičemž, v zájmu udržení společenské stability, si na druhé straně musel uvědomit skutečnost, že tak jako společnost (stát) potřebovala jeho, tak on potřeboval ke své existenci zase ji.

Bylo tedy nutné, aby pochopil, že veškeré jeho počínání mělo dopady nejen na jeho nejbližší okolí, tj. rodinu, obec či panství, ale i na celou společnost, jejíž byl součástí. Zde vystoupila do popředí velice nápadně teze o úzké jak funkční, tak významové provázanosti jednotlivých složek společnosti, které byly v rámci jejího celku, což je velice důležité, na stejné hodnotové úrovni. Jistě ne náhodou se tento popis vztahů uvnitř společnosti částečně přiblížil základnímu principu rovnosti, který byl ale v našem případě tomuto ideálu velice vzdálen a zatím ho spíše jen připomínal.

Vše mohlo fungovat za jediného předpokladu. Jednotlivé složky společnosti a zejména ty sociálně níže postavené si musely být vědomy nenahraditelnosti každé jedné z nich a neměnnosti Bohem ustanoveného pozemského řádu. Z těchto důvodů byly též radikálně odsouzeny jakékoliv projevy nespokojenosti ze strany poddaných, které by nabyly násilných forem projevu.

Sledování lidoví pisatelé, se neobávali pouze selských rebélií, či vlivu francouzských revolučních změn. Snažili se utlumit jakýkoliv konfliktní potenciál dřímající v každé venkovské komunitě. Proto je zajímaly nejen již výše jmenované konflikty s většími společenskými dopady, ale i ty drobnější, se kterými se sedláci setkávali v mnohem větší míře. Tj. konflikty, které souvisely s jejich každodenními činnostmi. Mezi tyto drobné konflikty potom zařadili, jak spory mezi sedláky samotnými (v jejich rodinách nebo na sousedské úrovni), tak spory s jejich vrchností. A proč ten velký zájem? Všechny tyto konfliktní situace totiž ohrožovaly jejich představy o ideální funkční provázanosti všech složek tehdejší společnosti, které by svou činností směřovaly k jedinému společnému cíli, a to k uspokojování potřeb státu jako jejich vnějšího reprezentanta.

Pouze společnost nezatížená četnými konflikty a občanskou neposlušností se totiž mohla správně vyvíjet nejen ideově a politicky, ale i populačně a hospodářsky a tudíž svým jednotlivým složkám poskytovat takové množství občanské svobody a seberealizace, jaké umožňovalo stávající, Bohem ustanovené, společenské zřízení.

Reflektované lidové knihy ve své podstatě necharakterizovaly skutečnou sociální, ekonomickou a politickou situaci sedláka, ale spíše vytvářely, určitý model jeho postavení ve společnosti. To znamená, že autoři ve většině případů nepopisovali společnost a vztahy uvnitř ní ve skutečné podobě, ale spíše v podobě fiktivní, která se měla pro čtenáře stát určitým modelem.

Lidoví pisatelé se ale nezabývali pouze postavením sedláka ve společnosti. Studium jejich spisů přináší rovněž řadu velice často detailních informací z oblasti každodennosti selských rodin, které nám umožňují velice zajímavý pohled do jejich myšlenkového a praktického světa. Dovídáme se tak kupříkladu, jaký měli v podání lidových pisatelů selští rodiče vztah

²⁴⁵ Feješ, J.: Hlas volající k sedlákům. Bratislava 1808, s. 61–62.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 66–67.

²⁴⁷ Fryčaj, T.: Zrcadlo výborného selského obcování. Brno 1807, s. 73 (2. díl).

ke svým dětem, jak je vychovávali, jaký měly vztah děti ke svým rodičům, jaký měli sedláci vztah k pití alkoholu, pití kávy, kouření, k odívání, jak sedláci přistupovali k četbě a vůbec ke vzdělání jako takovému, jaký měli vztah k městům, jak hospodařili, jaké rostliny pěstovali, jak a jaká domácí zvířata chovali atd. A to vše v konfrontaci s některými osvícenskými dobovými pedagogicko-výchovnými trendy, kterým samozřejmě neunikla ani tato oblast života venkovského obyvatelstva.

Lidové knihy přelomu 18. a 19. století byly specifickým dobovým zprostředkovatelem myšlenkového světa vyšší osvícenské společnosti a venkovského obyvatelstva. Tato skutečnost dnes z tohoto historického pramene činí velice zajímavý a nenahraditelný materiál, který nám přibližuje celkovou dobovou společenskou atmosféru ovlivněnou neustálým napětím mezi tradičním a osvícenským myšlením jednotlivých členů, či skupin tehdejší společnosti.

Alltag eines Bauern und seiner Familie im Lichte der Bildungsvolksbücher von der Wende des 18. zum 19. Jahrhundert

Der Verfasser bemüht sich, Ideenwelt und Alltagsleben eines Bauern von der Wende des 18. zum 19. Jahrhundert aufgrund der Analyse der Bücher für Volkslektüre, die aus Böhmen und Mähren stammen, zu rekonstruieren. Es handelt sich um Bücher von Jan Rulík (1798, 1804), František Jan Tomsa (1791), Václav Matěj Kramerius (1806), T. Fryčaj (1807), Jan Feješ (1808) und Antonín Puchmajer (1817). Einzelne Kapitel sind der landwirtschaftlichen Arbeit, der Bildung, der Eheschließung, der Familie und Kindererziehung, der Sexualität sowie der gesellschaftlichen Rolle des Bauern gewidmet.

Everyday life of a farmer and his family in educational “popular books” of the 18th and 19th centuries

The author tries to reconstruct the intellectual world of everyday peasant life at the turn of the 18th and 19th century base on books of „popular reading“ of Bohemia and Moravia. Individual chapters deal with problems of agricultural production, education, marriage, family and children rearing, sexuality and social role of farmers.

NORMY HABSBUŘSKÉHO DOMU A JEJICH PORUŠOVÁNÍ

MICHAELA ŽÁKOVÁ

Císařský rakouský rodinný statut

Právní základ habsburského domu představoval Císařský rakouský rodinný statut, vydaný 3. února 1839 císařem Ferdinandem I. „Dobrotivým“. Byl vůbec prvním dokumentem, který souhrnně upravoval vnitřní záležitosti habsburského rodu, a poprvé jasně definoval práva a povinnosti hlavy rodiny a jednotlivých rodinných příslušníků. Po připojení císařova podpisu a pečeti obdrželi všichni členové habsburského domu kopii statutu a originál byl uložen do Haus-, Hof- und Staatsarchiv, kde byl až do pádu monarchie držen v utajení před veřejností.¹

Motivem pro sepsání rodinného řádu byla nejen potřeba „shrnout stávající zvyklosti a jednotlivá nařízení“², jimiž se po staletí řídily záležitosti uvnitř arcidomu, ale především nutnost upevnit autoritu stávajícího císaře v rámci dynastie. V osobě Ferdinanda I. totiž usedl na rakouský trůn churavý a vlády neschopný panovník. Třebaže rozhodně nebyl „hlupákem coby reprezentantem koruny“³, jak se o něm vyjádřila arcivévodkyně Žofie, a dokonce se v určitých oblastech vyznačoval nadprůměrnými intelektuálními schopnostmi,⁴ k vládnutí mu chyběly jak předpoklady duševní, tak fyzické. Od mládí trpěl těžkou formou epilepsie a lékaři mu předpovídali jen krátký život. Císař František I. dokonce uvažoval o změně následnictví a upřednostnění svého mladšího syna Františka Karla, princip legitimacy ale nakonec zůstal zachován⁵ a Ferdinand po smrti svého otce roku 1835 nastoupil na trůn. Vládní záležitosti za něj musela vykonávat státní konference ustavená ještě za života Františka I., jejímiž členy byli vedle předsedajícího arcivévody Ludvíka kníže Metternich⁶, hrabě Kolovrat-Libštejnský a arcivévoda František Karel.⁷

Pro vydání rodinného řádu byly určující v neposlední řadě také změněné poměry uvnitř habsburského domu. Zatímco v průběhu 17. a v první polovině 18. století se Habsburkové

¹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Habsburg-Lothringische Familienurkunden, Kaiserliches Familienstatus des Erzhauses, von Kaiser Ferdinand I. erlassen, Familienurkunden 2362, Sign. AT-OeStA/HHStA UR FUK 2362 (dále Statut).

² Cit. dle HHStA, Statut.

³ Cit. dle Hamann, Brigitte: Elisabeth. Kaiserin wider Willen. Wien 1997, s. 21.

⁴ Císař plyně hovořil pět jazyky, hrál na dva hudební nástroje a velmi se zajímal o botaniku a technické vynálezy. Hamannová, Brigitte: Habsburkové. Životopisná encyklopedie. Praha 2001, s. 107.

⁵ Důvodem byla zřejmě skutečnost, že rovněž duševní schopnosti arcivévody Františka Karla byly nedostatečné. Jeho budoucí choť Žofie o něm také své matce před svatbou napsala: „Je to bon garçon (hodný kluk), ptá se každého na radu, mais il est terrible (je to strašně)... K smrti by mě nudil!“ Cit. dle: Holler, Gerd: Žofie. Matka Františka Josefa I. Tajná císařovna. Praha 1997, s. 16.

⁶ Přestože byl rodinný statut oficiálně vypracován „s radou a souhlasem našeho milovaného pana bratra, stejně jako našich panů strýců a dalších příbuzných“, byl vliv knížete Metternicha na jeho vznik zřejmě rozhodující. Byl to rovněž Metternich, kdo kromě Ferdinanda I. ke statutu připojil svůj podpis. Cit. dle: OeStA, HHStA, Statut.

⁷ Hamannová, B.: Habsburkové, s. 106–110.

potýkali s nedostatkem mužských potomků a tato krize nakonec vyvrcholila vyměnění nejprve španělské (1700) a zanedlouho i rakouské (1740) větve rodu po meči, v desetiletích následujících se rod – nyní již habsbursko-lotrinský – rychle rozrůstal.

Druhý ze synů⁸ Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského, Petr Leopold (1747–1792)⁹, zpłodil se svou manželkou Marií Ludovicou šestnáct dětí, z toho dvanáct synů, z nichž šest mělo legitimní mužské potomky. Vedle hlavní vládnoucí linie nejstaršího Leopoldova syna císaře Františka II. (I.) tak v 19. století existovala nezávislá toskánská větev¹⁰, větev arcivévody Karla¹¹, uherská linie arcivévody Josefa¹² a větev arcivévody Rainera¹³. Specifickým případem byla větev hrabat z Merana pocházející od arcivévody Jana (1782–1859), která však nebyla součástí habsburského domu.¹⁴ Do arcidomu naopak patřila ještě tertioogenitura Habsburk-Este založená třetím synem Marie Terezie arcivévodou Ferdinandem Karlem Antonínem (1754–1806). Ten svým sňatkem s modenskou dědičkou Marií Beatrix d'Este vyzénil vládu v modenském vévodství a jeho rodová linie tedy byla suverénní.¹⁵ Jejich nejstarší syn František IV. (1779–1846) pak vedle titulu modenského vévody zdědil po matce ještě Massu a Carraru a rozsáhlé estenské majetky.¹⁶

Větvení a stále rostoucí počet členů arcidomu tak císaři postupně znemožňoval zachovat si potřebný přehled o jeho jednotlivých členech. V ohrožení se navíc ocitla i rodinná soudržnost, neboť zejména obě italské větve, toskánská a modenská, projevovaly vůči Vídní značnou nezávislost. Sebevědomě si počínali i uherští Habsburkové, kteří si „vyvinuli vlastní, dokonce uhersko-národní pocit samostatnosti“.¹⁷ Rodinný řád měl proto vymezit a zároveň posílit vzájemné vztahy mezi jednotlivými rodovými liniemi a tím také zajistit „všem větvím prospěšnou [rodinnou] svornost“.¹⁸

Ve svých 61 paragrafech rodinný statut definoval v první řadě příslušnost k habsburskému domu: ten sestával z císaře jako hlavy rodiny, jeho manželky, případně vdov po jeho předchůdcích¹⁹ a arcivévodů a arcivévodkyň pocházejících „v mužské linii ze stavu přiměřeného a hlavou rodiny povoleného manželství“²⁰ jednoho ze synů Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského. Arcivévodkyň přitom zůstávaly členkami rodiny pouze do doby, než byly

provdány, a poté znovu v případě vdovství do chvíle, než uzavřely další sňatek. Dále byly mezi rodinné příslušníky zahrnuty ještě legitimní manželky a do uzavření nového sňatku také vdovy arcivévodů.²¹

Nejvyšší autoritu habsburského domu představoval císař. Jeho slovo bylo zákon a jeho vůli bylo nutně se bezpodmínečně podřídit. Pro členy arcidomu bylo také nepředstavitelné veřejně císařova rozhodnutí jakkoli zpochybňovat.²² S ohledem na to mu rodinný statut přiznával mimořádné kompetence – tedy „nejen suverenitu a soudní pravomoc nad všemi příslušníky rodiny, ale též i právo zvláštního dozoru, vztahující se (...) na všechny činy a vztahy nejvyšších členů rodiny, jež by mohly mít vliv na čest, důstojnost, klid, pořádek a blahobyt nejjasnějšího arcidomu“.²³

Arcivévodům a arcivévodkyním naproti tomu příslušel nárok na nástupnictví na trůn,²⁴ upravený již Pragmatickou sankcí z roku 1713, dále pocty a výhody, jež ovšem mohly být císařem za určitých okolností suspendovány, a v neposlední řadě právo na přiměřené finanční zajištění.²⁵ Důležitým okamžikem bylo nabytí zletilosti, neboť teprve ta s sebou přinášela právo na bezprostřední nástup na trůn, zánik případného poručnictví, nárok na správu vlastního majetku a vytvoření vlastního dvora. Plnoletosti dosahovali arcivévodové a arcivévodkyň ve věku dvaceti let, následník trůnu již v den svých šestnáctých narozenin,²⁶ přičemž ostatní obyvatelé monarchie nabývali zletilosti až jako čtyřia dvacetiletí.²⁷ V souladu s rodinným statutem byl však císař oprávněn za mimořádných okolností a v případě „prokázané rozumové vyspělosti“²⁸ zplnoletit kteréhokoliv rodinného příslušníka ještě před dosažením požadovaného věku.²⁹

Kromě toho měla hlava rodu právo potvrzovat výběr poručníků všech habsburských srodeků³⁰ obsažených většinou v poslední vůli jejich otce, která ostatně také musela projít schvalovacím procesem. Pokud poručník nebyl určen nebo císař s jeho volbou nesouhlasil, mohl jej jmenovat sám, přičemž mu v obou případech náleželo vrchní poručnictví.³¹

V císařově výhradní kompetenci bylo rovněž udělování souhlasu ke sňatkům. Výběr partnera totiž nebyl u členů habsburského domu považován za soukromou záležitost a očekávalo se, že se v tomto ohledu bezvýhradně podřídí státním zájmům. Svazek uzavřený bez císařova svolení byl považován za neplatný a nezakládal pro dotyčnou osobu a její děti žádný z nároků vyplývajících z řádného manželského spojení, včetně nároků na „dědičnou posloupnost, apanáž, vdovství, věno, (...) stav, titul a erb“.³² V případě sporu o platnost již uzavřeného manželství byl rozhodující instancí opět císař.³³ Arcivévodkyním byla mimo to uložena povinnost vzdát se před uzavřením sňatku za sebe a své potomky nároků na nástupnictví a na dědictví po příbuzných, kteří nezanechali závět.³⁴

⁸ Nejstarší přeživší syn císař Josef II. měl pouze dcery, které zemřely v dětském věku, nejmladší syn Maxmilián František byl určen pro církevní dráhu.

⁹ Od roku 1765 toskánský velkovévoda (jako Leopold I.), v letech 1790–1792 jako Leopold II. císař Svaté říše římské. Hamannová, B.: Habsburkové, s. 244–247.

¹⁰ Hlavou toskánské sekundogenitury byl od roku 1791 Leopoldův druhý syn velkovévoda Ferdinand III. Toskánský (1769–1824). K toskánské větvi podrobněji např. Pesendorfer, Franz: Die Habsburger in der Toskana. Wien 1988.

¹¹ Arcivévoda Karel (1771–1847), talentovaný vojevůdce a vojenský strateg, byl adoptován svou tetou Marií Kristinou a jejím manželem Albertem Sasko-těšínským (větev je proto někdy označována také jako těšínská), jehož dědictví z něj učinilo jednoho z nejbohatších Habsburků. Z manželství s Henriettou Nasavsko-weilburskou vzešlo sedm dětí, mezi nimi nejstarší syn arcivévoda Albrecht. Hamannová, B.: Habsburkové, s. 156 a 209–211.

¹² Arcivévoda Josef (1776–1847), jako uherský palatin (od roku 1796) usiloval o sladění politiky císařského dvora s požadavky uherských stavů a aktivně podporoval hospodářský a kulturní rozvoj Uher. Byl třikrát ženat, pět jeho dětí se dožilo dospělosti. Hamannová, B.: Habsburkové, s. 186–187.

¹³ Arcivévoda Rainer (1783–1853), od roku 1817 vícekrát Lombardsko-benátského království. Se svou ženou Alžbětou Savojsko-carignanskou měl osm dětí, z toho pět synů, z nichž však žádný neměl legitimní mužské potomky. Hamannová, B.: Habsburkové, s. 355–357.

¹⁴ K osobě arcivévody Jana a větvi hrabat z Merana podrobněji níže.

¹⁵ O vládu v Modené linie Habsburk-Este přišla roku 1859 v důsledku sjednocování Itálie. Roku 1875 vymřela linie Františkem V. d'Este po meči a dědicem rozsáhlého majetku i titulu se stal nejstarší syn arcivévody Karla Ludvíka František Ferdinand. Hamannová, B.: Habsburkové, s. 284.

¹⁶ Hamannová, B.: Habsburkové, s. 132.

¹⁷ Cit. dle Hamannová, B.: Habsburkové, s. 23.

¹⁸ Cit. dle HHStA, Statut, § 14.

¹⁹ Do roku 1873 žila vdova po Františkovi I. císařovna Karolina Augusta, vdova po Ferdinandovi I. císařovna Marie Anna zemřela až roku 1884. Hamannová, B.: Habsburkové, s. 220 a 279.

²⁰ Cit. dle HHStA, Statut, § 1.

²¹ HHStA, Statut, § 1.

²² V tomto směru byl prvním, kdo veřejně zpochybnil autoritu císaře, až arcivévoda Leopold Ferdinand Toskánský, pozdější Leopold Wölfling. K jeho kauze podrobněji níže.

²³ Cit. dle HHStA, Statut, § 2.

²⁴ Trůnu stáli nejbližší příslušníci hlavní císařské větve, dále Karlova, Josefova a Rainerova linie. Toskánská a modenská větve byly nezávislé a jejich členové by na trůn nastoupili jen v případě vymření ostatních větví rodu.

²⁵ HHStA, Statut, § 3.

²⁶ HHStA, Statut, § 5–6.

²⁷ Na základě rakouského občanského zákoníku z roku 1811. Lenderová, Milena – Jiránek, Tomáš – Macková, Marie: Z dějin české každodennosti. Život v 19. století. Praha 2011, s. 178.

²⁸ Cit. dle HHStA, Statut, § 7.

²⁹ K tomu docházelo například v případech, kdy dosud nezletilá arcivévodkyň chtěla uzavřít sňatek.

³⁰ Za sírotka přitom bylo v habsburské monarchii považováno i dítě, které ztratilo pouze otce. Lenderová, Milena – Rýd, Karel: Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století. Praha 2006, s. 287.

³¹ HHStA, Statut, § 10–13.

³² Cit. dle HHStA, Statut, § 17.

³³ HHStA, Statut, § 15–19.

³⁴ Tento slavnostní akt se nazýval renunciací; HHStA, Statut, § 20.

Na souhlas hlavy rodu bylo výslovně vázáno i uzavření tzv. morganatického manželství, jehož přesnou definici ovšem rodinný statut neobsahoval. Teprve pod vlivem morganatického sňatku Františka Ferdinanda d'Este a Žofie Chotkové vydal císař František Josef I. 12. června 1900 dodatek k rodinnému řádu, který jasně vymezil, v jakém případě byl svazek považován za mesalianci. Příslušník arcidomu směl uzavřít pouze rovnorodé manželství, a to buď s jiným členem habsburského domu, se členem jiného křesťanského³⁵ vládnoucího (či bývalého vládnoucího) rodu nebo se členem jednoho z přesně vyjmenovaných knížecích rodů.³⁶ V každém případě však bylo nutné dodržet zásadu šestnácti ve šlechtickém stavu narozených předků. Všechny ostatní svazky byly považovány za morganatické a potomci z nich vzeší neměli nárok na členství v arcidomu.³⁷

Vlivem těchto ustanovení byl pochopitelně okruh možných partnerů pro Habsburky velmi omezen a nevyhnutelně docházelo ke sňatkům mezi více či méně vzdálenými příbuznými.³⁸ O škodlivém vlivu takových manželských spojení na budoucí potomstvo se vědělo,³⁹ všeobecně však byla považována za menší zlo, než kdyby člen arcidomu uzavřel sňatek pod svůj stav.

Císař dále uděloval souhlas k adopcím⁴⁰, jež navíc směly být realizovány výhradně v rámci rodiny a nijak neovlivňovaly pořadí nároku na trůn,⁴¹ měl právo dohlížet a – bylo-li to ve státním či rodinném zájmu – i ovlivňovat výchovu všech císařských princů a princezen. Jeho souhlasu podléhala volba jejich bydliště a nejbližšího okolí.⁴² Zejména výběr nejvyššího

³⁵ Nepsanou podmínku přítom představovalo katolické vyznání budoucího partnera. Ke sňatkům s příslušníky jiných konfesi docházelo jen zcela výjimečně. Například roku 1799 se do habsburské rodiny přivádala pravoslavná velkokněžna Alexandra Pavlovna, dcera cara Pavla I. Zemřela však předčasně, její manželství s uherským palatinem arcivévodou Josefem trvalo pouze dva roky. Protestantkou byla manželka (od roku 1815) arcivévodky Karla Henrietta Nasavsko-weilburská. Přestože odmítla přestoupit ke katolictví, byla po své smrti roku 1829 na přání císaře Františka I. pohřbena do kapucínské krypty. Stala se tak jedinou protestantkou, jejíž ostatky v habsburské rodné hrobce spočinuly. Hamannová, B.: Habsburkové, s. 45–46 a 156; Županič, Jan: Habsburkové ve 20. století. In: Historický obzor. Praha 2006, s. 5.

³⁶ Tyto rody byly uznány jako rovnorodé na základě článku XIV. Německých spolkových akt a Císařského listu Františka I. ze 17. září 1825. Jednalo se o mediatizované knížecí rody usazené v habsburské monarchii (Auersperg, Colloredo-Mannsfeld, Esterházy, Kaunitz-Rietberg, Khevenhüller, Lobkowitz, Metternich, Rosenberg, Salm-Reifferscheidt-Krautheim, Schwarzenberg, Schönburg-Waldenburg, Schönburg-Hartenstein, Starhemberg, Trauttmansdorff a Windisch-Graetz) a mediatizované knížecí rody (některé z nich vévodské) usazené mimo monarchii (Arenberg – titul vévody, Bentheim-Steinfurt, Bentheim-Tecklenburg nebo Bentheim-Rheda, Croÿ – titul vévody, Fugger-Babenhausen, Fürstenberg, Hohenlohe-Langenburg-Langenburg, Hohenlohe-Langenburg-Oehringen, Hohenlohe-Langenburg-Kirchberg, Hohenlohe-Waldenburg-Bartenstein, Hohenlohe-Waldenburg-Bartenstein-Jagstberg, Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst, Isenburg-Offenbach-Birstein, Leyen, Leiningen, Looz-Corswarem – titul vévody, Löwenstein-Wertheim-Rosenberg, Löwenstein-Wertheim-Freudenberg, Oettingen-Spielberg, Oettingen-Wallerstein, Salm-Salm, Salm-Kyrburg, Salm-Reifferscheidt-Krautheim, Salm-Horstmar, Sayn-Wittgenstein-Berleburg, Sayn-Wittgenstein-Hohenstein, Solms-Braunfels, Solms-Lich und Hohensolms Waldburg-Wolfegg-Waldsee, Waldburg-Zeil-Trauchburg, Waldburg-Zeil-Wurzach, Wied a Thurn-Taxis); HHStA, Statut, Dodatek z 12. června 1900. Člensky výše uvedené (ač de iure rovnorodých) rodin však Habsburkové vnímali jako ne zcela rovnocenné partnery. Na nerovný původ aristokracie s oblibou upozorňovala například v případě arcivévodkyně Isabely, rozené princezny z Croÿ-Dülmen a od roku 1878 manželky arcivévodky Bedřicha, či později v souvislosti se sňatkem arcivévodkyně Alžběty Marie s princem Ottou Windisch-Graetzem. Hamannová, B.: Habsburkové, s. 167; Winkelhoferová, Martina: Šlechtictví zavazuje. Osudy žen v c. k. monarchii. Praha 2012, s. 46; k arcivévodkyni Alžbětě Marii podrobněji níže.

³⁷ HHStA, Statut, Dodatek z 12. června 1900.

³⁸ Například sňatek císaře Františka Josefa I. a Alžběty Bavorské byl v pořadí již dvaadvacátým manželským spojením mezi habsburským a wittelsbašským rodem. Hamann, B.: Elisabeth, s. 23.

³⁹ „Mezi šlechtou (...) koloval výrok ‚sňatek mezi příbuznými – hluchoněm děti‘“. Cit. dle: Winkelhoferová, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 48.

⁴⁰ K adopci v habsburském domě došlo např. roku 1874, kdy arcivévoda Albrecht adoptoval tři syny svého zemřelého mladšího bratra arcivévodky Karla Ferdinanda. Pernes, Jiří: Habsburkové bez trůnu. Praha 1995, s. 170.

⁴¹ HHStA, Statut, § 21.

⁴² HHStA, Statut, § 25.

hofmistra arcivévodů někdy vzbuzoval nepříjemné napětí, neboť při obsazování se císař František Josef často „neohlížel na jejich osobní sympatie nebo přání, ale výhradně na to, které šlechtice chtěl takovým místem u dvora vyznamenat“.⁴³

Souhlasu císaře podléhaly rovněž cesty členů rodiny do zahraničí. Arcivévodové se v takovém případě obraceli na ministerstvo c. a k. domu a zahraničních věcí⁴⁴, které následně předalo informaci císaři a pouze na něm bylo konečné rozhodnutí. Někdy bylo k získání souhlasu s vycestováním zapotřebí osobní audience u císaře, jak ve svých pamětech informoval bývalý arcivévoda Leopold Ferdinand, pozdější Leopold Wölfling.⁴⁵ Aby se vyhnuli oficialitám, cestovali Habsburkové často inkognito. Pas s příslušným jménem vystavovalo opět na základě císařova souhlasu ministerstvo zahraničních věcí.⁴⁶

Právo dozoru nad rodinnými příslušníky rozhodně nebylo pouhou formalitou. Hojně je využíval zejména František Josef I.: pravidelně se nechával informovat o počínání jednotlivých arcivévodů a zacházel dokonce tak daleko, že si nechával předkládat seznam těch, kteří v pozdních hodinách opustili Hofburk.⁴⁷ Šlo-li o disciplínu a pořádek, býval císař nekompromisní a vzbuzoval tím u některých svých příbuzných respekt, či dokonce strach: „Šel našim životem jako bezcitný vůdce. Stál před našimi spontánními rozhodnutími často jako nepřekonatelná překážka. (...) Byl tvrdý, zůstal vždy stejným a neúprosným“⁴⁸, vzpomínal později Leopold Wölfling. Pro něj i pro některé další příslušníky zejména mladší generace bylo obtížné jeho absolutní moci nad rodinou porozumět a mohli proto například nabytí dojmu, že se panovník takto „v okruhu rodiny odškodňoval (...) za náplň moci, která mu ušla ve státě“.⁴⁹ Některá zdánlivě nesmyslná císařova opatření však jistě nebyla výsledkem jeho domnělých despotických sklonnů, ale snahy udržet disciplínu a řád v rodině a tím zachovat její prestiž.

Protože byl arcidům vyňat z běžné jurisdikce monarchie, upravoval rodinný řád také otázku soudní pravomoci nad jeho členy. Pokud záležitost neprojednával sám panovník,⁵⁰ spadala soudní pravomoc v první instanci pod úřad nejvyššího dvorního maršálka⁵¹, jenž se tak stal jakýmsi „exkluzivním soudem pro členy císařské rodiny“.⁵² Účelem této výlučnosti bylo nejen zachovat neměnnost tradic a vážnost dynastie, ale především vyhnout se případnému veřejnému projednávání mnohdy skandálních záležitostí některých arcivévodů a arcivévodkyň a tím i diskreditaci celé rodiny. Druhou instancí představoval Dolnorakouský apelační soud, třetí instancí Nejvyšší soudní dvůr. V případě sporů mezi jednotlivými členy rodu měl císař právo jmenovat rozhodčího soudce.⁵³

Poslední část rodinného statutu tvořila ustanovení týkající se finančních záležitostí habsburského domu. Kromě soukromého majetku jednotlivých Habsburků, jehož výše bý-

⁴³ Cit. dle: Winkelhoferová, Martina: Viribus unitis. Císař a jeho dvůr. Nový pohled na Františka Josefa. Praha 2011, s. 166.

⁴⁴ Protože Habsburkové nebyli občany ani jedné z částí monarchie, fungoval ministr zahraničních věcí zároveň jako ministr císařského domu.

⁴⁵ Wölfling, Leopold: Als ich Erzherzog war. Wien 1998, s. 143–145.

⁴⁶ List, Joachim: Beiträge zur Stellung und Aufgabe der Erzherzoge unter Kaiser Franz Josef I. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät. Wien 1982, s. 8.

⁴⁷ Wölfling, Leopold: Poslední Habsburkové. Vzpomínky a úvahy. Praha 1924, s. 20–22.

⁴⁸ Cit. dle Wölfling, L.: Poslední Habsburkové, s. 12–13.

⁴⁹ Cit. dle Wölfling, L.: Poslední Habsburkové, s. 14.

⁵⁰ Rodinný statut císaři při případných trestněprávních procesech proti členům rodiny výslovně vyhradil právo „učinit taková opatření, která bude vyžadovat zachování práva, blaha státu, stejně jako čest a dobro našeho domu“. Cit. dle HHStA, Statut, § 33.

⁵¹ K problematice dvorských úřadů podrobněji Winkelhoferová, M.: Viribus unitis, s. 53–71; Županič, Jan: Nová šlechta rakouského císařství. Praha 2006, s. 24–33.

⁵² Cit. dle: Winkelhoferová, M.: Viribus unitis, s. 66.

⁵³ Popř. mohl potvrdit rozhodčího soudce, na němž se shodly obě strany; HHStA, Statut, § 27.

vala různá⁵⁴ a s nímž směli volně disponovat, existoval ještě majetek společný, k němuž měl výhradní dispoziční právo císař. Skládal ze z tzv. avitkálních majetků, pocházejících z pozůstalosti císařovny Alžběty Kristiny,⁵⁵ a tzv. Rodinného zaopatřovacího fondu založeného Marií Terezií z dědictví po Františku I. Štěpánovi.⁵⁶ Prostředky tohoto fondu neměly být nikdy zmenšeny, proto pouze jedna třetina jeho čistých výnosů směla být „podle větvi“⁵⁷ rozdělena mezi jednotlivé členy rodiny. Zbylé dvě třetiny bylo možno buď investovat, nebo poskytnout jako mimořádné finanční příspěvky potřebnějším rodinným příslušníkům.⁵⁸ Z fondu kryl císař také „jiné výdaje a potřeby členů rodiny“⁵⁹ – jednalo se například o finanční odškodnění, jejichž vyplácením rodina zabraňovala zveřejnění různých skandálů.⁶⁰

Každý člen císařského domu měl nárok na stavu přiměřené výživné, většinou ve formě tzv. apanáže, jehož vyplácením byl povinován stát. Výše apanáže císaře a císařovny nebyla pevně stanovena. Bratři a synové císaře dostávali 75 tisíc zlatých ročně, sestry a dcery 42 tisíc zlatých, ostatním arcivévodům náleželo 45 tisíc a arcivévodkyním 24 tisíc zlatých. Tato částka ovšem nebyla konečná a císař ji mohl dle svého uvážení kdykoli navýšit.⁶¹ Pokud však dotyčný bydlel přímo v Hofburku,⁶² snižovala se apanáž na dvě třetiny. Apanáž zcela nebo zčásti zanikla, pokud byl arcivévoda jiným způsobem dostatečně finančně zajištěn,⁶³ vstupem arcivévodkyně do manželství nebo do kláštera a v případě úmrtí.⁶⁴

Nárok na apanáž přitom měli pouze plnoletí arcivévodové, kterým zemřel otec, a plnoleté arcivévodkyně, které ztratily jak otce, tak matku. Nezletilí členové rodiny dostávali jen výživné, jehož výši určoval otec⁶⁵ a vyplácel je z vlastních prostředků. Pokud otcovy příjmy k zabezpečení všech potomků nepostačovaly, byl mu přiznán zvláštní příspěvek v takové výši, aby každý člen rodiny mohl disponovat částkou odpovídající polovině příslušné apanáže.⁶⁶

Ze státní pokladny bylo dále rodinným příslušníkům přispíváno na založení vlastní domácnosti⁶⁷ a arcivévodkyním na výbavu a věno.⁶⁸ Novomanželky císařských princů měly

na základě manželské smlouvy nárok na tzv. „Widerlage“⁶⁹, jitrní dar⁷⁰, tzv. „Nadelgeld“⁷¹ a vdovský důchod⁷². V případě nedostatku finančních prostředků k zaplacení těchto darů přispěl arcivévodovi opět stát.⁷³ Apanáže, výživné, „Nadelgeld“ a vdovské důchody nesměly být „odstoupeny či dány do zástavy, ani soudně zabaveny nebo obstaveny“.⁷⁴

Přestože výše apanáže a výživného rozhodně nebyla zanedbatelná, mnohým členům rodiny k pokrytí životních nákladů nepostačovala. Zejména někteří mladí arcivévodové žili nad své poměry, rozhazovali peníze plnými hrstmi a neváhali se ani zadlužovat.⁷⁵ Finanční starosti ostatně až do roku 1875 trápily i samotného císaře, neboť jeho předchůdce Ferdinand I. se sice vzdal koruny, nikoli však svého jmění, které František Josef zdědil až po jeho smrti.⁷⁶

Jiná pravidla platila pro příslušníky obou italských větví, toskánské a modenské. Protože byly tyto větve považovány za nezávislé, byly do roku 1859 vyloučeny z nástupnictví a dědictví,⁷⁷ stejně jako z užívání Rodinného zaopatřovacího fondu.⁷⁸ Jejich suverénům zato byla přiznána stejná práva jako císaři. Jelikož však i nadále vedlejší linie setrvaly v rámci habsburského domu, a to se všemi „právy, důstojnostmi a výhodami“⁷⁹, prosadil císař v rodinném statutu nejen právo být informován o veškerých „jednotlivých větví se týkajících osobních a rodinných poměrech (...) a zásadnějších rozhodnutích“⁸⁰ ale i právo náležitého zohlednění svého poradního hlasu.⁸¹ Relevanci ztratilo toto ustanovení již na konci padesátých let, kdy byly obě větve z Itálie vyhnány a císař je přijal zpět do arcidomu, kde zaujaly příslušné místo.⁸² Poslední toskánský velkovévoda Ferdinand IV. nakonec roku 1870 na přání císaře formálně abdikoval, aby se zlepšily rakousko-italské vztahy.⁸³ Některá privilegia spojená s postavením suveréna mu však František Josef I. nadále ponechal a měla zaniknout až jeho smrtí.⁸⁴ Abdikaci naopak odmítl modenský vévoda František V., jehož smrtí roku 1875 však modenská terciogenitura vymřela po meči.⁸⁵

⁵⁴ K nejbohatším Habsburkům patřili příslušníci Karlovy linie (díky těšínskému dědictví) a modenští Habsburkové (resp. František Ferdinand d'Este), hůře na tom s financemi byli toskánská Habsburková.

⁵⁵ Aviticitá je „instituce uherského práva (do 1861) zakazující czizení šlechtického pozemkového vlastnictví zděděného po předcích“. Cit. dle: Velký slovník naučný, Praha 1999, sv. I, s. 119. Tyto majetky podléhaly uherským zákonům a příjmy z nich měly být rozdělovány mezi členy rodiny; HHStA, Statut, § 40.

⁵⁶ Talentovaný ekonom František I. Štěpán po sobě zanechal značné dědictví (v celkové výši 17 798 178 zlatých), které bylo Marií Terezií a Josefem II. částečně použito na umoření státního dluhu, částečně k založení Rodinného zaopatřovacího fondu. Pohl, Walter – Vocelka, Karl: Die Habsburger. Eine europäische Familien-geschichte. Graz 1993; Urban, Otto: František Josef I. Praha 1999, s. 71; Winkelhoferová, M.: Viribus unitis, s. 146; Zedinger, Renate: Franz Stephan von Lothringen (1708–1765): Monarch, Manager, Mäzen. Wien 2008.

⁵⁷ Cit. dle HHStA, Statut, § 43.

⁵⁸ HHStA, Statut, § 42–43.

⁵⁹ Cit. dle HHStA, Statut, § 42.

⁶⁰ Například roku 1907 císař zaplatil „na 400 tisíc korun (...) neteří hraběnky Marii Larischové, aby upustila od zveřejnění pikantních vzpomínek na svou zesnulou tetu, císařovnu Alžbětu“. Cit. dle: Winkelhoferová, M.: Viribus unitis, s. 148.

⁶¹ Učinil tak například před svým sňatkem v případě své matky arcivévodkyně Žofie, již navýšil apanáž z 20 tisíc zlatých na 50 tisíc. Hamann, B.: Elisabeth, s. 50.

⁶² V takovém případě rodinný příslušník nemusel platit náklady na bydlení, jídlo, ustájení koní apod.

⁶³ Dostatečným zajištěním bylo myšleno například zaopatření církvi, státem, dědictvím či vlastním podnikáním, nikoli však služební plat. Županič, J.: Habsburkové ve 20. století, s. 4.

⁶⁴ HHStA, Statut, § 45–50.

⁶⁵ Pokud již otec zemřel, určil výši příspěvku hrazeného státem či z Rodinného zaopatřovacího fondu císař jako vrchní poručník; HHStA, Statut, § 46.

⁶⁶ Příspěvek měl být kryt buď státem, nebo z Rodinného zaopatřovacího fondu; HHStA, Statut, § 51.

⁶⁷ U sourozenců, synů a dcer hlavy rodu a následníka trůnu činila výše příspěvku nejméně 400 tisíc zlatých, u ostatních členů rodiny nejméně 250 tisíc zlatých. OeStA, HHStA, Statut, § 53.

⁶⁸ Dcery a sestry hlavy rodu a dcery následníka trůnu obdržely věnem 200 tisíc zlatých, ostatní arcivévodkyně 100 tisíc; HHStA, Statut, § 54.

⁶⁹ Protidar manžela k věnu manželky, které vyplácela její rodina.

⁷⁰ „Morgengabe“ – dar, kterým manžel podle germánské tradice obdarovával svou ženu ráno po svatební noci. Bologne, Jean-Claude: Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě. Praha 1997, s. 30.

⁷¹ Příspěvek, který sloužil arcivévodkyni ke krytí osobních potřeb v průběhu manželství. Nesměl tvořit méně než třetinu nejnižší apanáže, jež byla přiznána arcivévodkyni z manželovy rodové linie; HHStA, Statut, § 56 a 57.

⁷² Vdovský důchod nesměl být nižší, než apanáž neprovdané arcivévodkyně z manželovy rodové linie; HHStA, Statut, § 57.

⁷³ HHStA, Statut, § 58.

⁷⁴ Cit. dle HHStA, Statut, § 60.

⁷⁵ Velmi špatně dopadl například arcivévoda Arnošt, který za svého života nadělal obrovské dluhy, které nakonec museli umořit jeho bratři. Nakonec odstoupil svůj majetek i dědičné nároky bratru Rainerovi a žil bez prostředků. Hamannová, B.: Habsburkové, s. 72–73.

⁷⁶ Urban, O.: František Josef I., s. 71.

⁷⁷ Na nástupnictví a dědictví měli jejich členové nárok pouze v případě vymření ostatních větví rodu.

⁷⁸ Nárok na Rodinný zaopatřovací fond jim byl vyhrazen pouze „pro případ mimořádné události, způsobující závažnou změnu v jejich poměrech“. Cit. dle HHStA, Statut, § 44.

⁷⁹ Cit. dle HHStA, Statut, § 4.

⁸⁰ Cit. dle HHStA, Statut, § 4.

⁸¹ HHStA, Statut, § 4, 7, 14, 22 26, 35, 39 a 44.

⁸² Na základě Pragmatické sankce se toskánská linie ocitla hodnostně hned za hlavní císařskou linií, větve modenská zaujala naopak poslední místo.

⁸³ Hamannová, B.: Habsburkové, s. 110.

⁸⁴ Vedle práva užívat titul toskánského velkovévody se jednalo například o právo propůjčovat rády a tituly. Formálně měl být Ferdinand IV. považován za suveréna, který je omezen ve výkonu panovnické moci. Dopis hraběte Goluchovského císaři Františku Josefovi I. z 21. ledna 1903, HHStA, Ministerium des kaiserlichen Hauses, Einzelne Abhandlungen, Angelegenheit der ehemaligen Kronprinzessin von Sachsen, Luise, geborene Erzherzogin von Toskana, Sign. EA 12-1.

⁸⁵ Rozdílný postoj obou bývalých panovníků byl zřejmě způsoben odlišnou finanční situací – zatímco František V. disponoval rozsáhlými majetky, byl Ferdinand IV. finančně do značné míry závislý na císaři. Županič, J.: Habsburkové ve 20. století, s. 3.

Rezignace na arcivévodskou hodnost

Rezignace na hodnost arcivévodky byla záležitostí natolik neobvyklou, že ji císařský rakouský rodinný statut vůbec nezmiňoval – nepochybně proto, že v době jeho vzniku ještě byla jevem naprosto neznámým. Dobrovolný odchod z císařského domu byl záležitostí teprve druhé poloviny 19. století. Důvody k takovému kroku byly rozdílné – rezignace mohla být důsledkem nepovolené mesaliance, všeobecné nespokojenosti s dosavadní existencí v rámci habsburského rodu, či mohla mít, jako v případě arcivévodky Ferdinanda Maxmiliána, ryze politické důvody. Zpravidla však představovala velmi delikátní záležitost, která vrhala na císařský dům špatné světlo.

Protože rodinný statut možnost odchodu z arcidomu zcela opomenul, zůstalo pouze na císaři, jak si s konkrétními případy poradí. Oficiálně však musela rezignace vždy vycházet z iniciativy dotyčného „opadlíka“, neboť rodinný řád císaře neopravňoval arcivévodu či arcivévodkyni z habsburského domu vyloučit. Mohl pouze částečně či zcela suspendovat jejich práva. Ze třetího paragrafu rodinného řádu – jenž toto panovníkovo právo výslovně zmiňoval pouze v souvislosti s arcivévodskými poctami a výhodami, ale nikoli apanážemi – ovšem vyplývalo, že i v takovém případě měla být finanční podpora dále vyplácena. Závažnost tohoto nedostatku se však naplno projevila teprve na počátku 20. století.⁸⁶

Prvním, kdo opustil řady habsburských arcivévodů, byl Jindřich (1828–1891), pátý syn bývalého lombardsko-benátského vicekrále arcivévodky Rainera. Počátkem února 1868 se přes císařův výslovný zákaz oženil v Bolzanu se zpěvačkou Leopoldinou Hofmannovou. Reakce Františka Josefa na sebe nenechala dlouho čekat – na jeho přání se musel Jindřich vzdát práv císařského prince, složit vojenskou hodnost a jako „hrabě Waidek“⁸⁷ žít nadále mimo území monarchie.⁸⁸ Kromě toho měl s bratry vyřešit otázku svého finančního zajištění, neboť přišel o arcivévodskou apanáž. Správu fideikomisního⁸⁹ dědictví po rodičích proto svěřil svému bratru Rainerovi, náhradou získal roční příjem 30 tisíc zlatých a byly též uhrazeny jeho závazky vzniklé před rokem 1868.⁹⁰

Roku 1872 se manželům narodila jediná dcera Marie Raineriana. Kmotry se stali arcivévodka Rainer a jeho manželka Marie Karolina, která také při této příležitosti společně s císařovnou Alžbětou intervenovala v Jindřichův prospěch u císaře.⁹¹ Zřejmě z tohoto důvodu se František Josef nakonec rozhodl vrátit Jindřichovi arcivévodský titul i vojenskou hodnost, dodatečně schválil jehomorganatické manželství a povolil mu návrat do vlasti. Leopoldinu a její dceru povýšil do šlechtického stavu s přídomkem „von Waidek“.⁹²

Během svatebních oslav arcivévodkyně Luisy Toskánské roku 1891 onemocněl arcivévodka Jindřich i jeho manželka zápallem plic. Smrt je zastihla téměř současně, nejprve zemřela Leopoldina, její manžel o den později. Marii Rainerianu císař roku 1892 povýšil do hraběcího stavu – jako dar před jejím sňatkem s hrabětem Enricem Lucchesi-Palli.⁹³

Zcela specifickým případem byla roku 1864 rezignace arcivévodky Ferdinanda Maxmiliána (1832–1867), mladšího bratra císaře Františka Josefa I. Habsburský dům musel opustit, aby se mohl stát mexickým císařem. V tzv. Rodinném paktu se Ferdinand Maxmilián s císařem, ač nerad,⁹⁴ dohodl, že se vzdá za sebe a své potomky nástupnických a dalších arcivévodských práv. Jejich obnovení se připouštělo pouze v případě, že by habsburský rod vymřel po meči.⁹⁵ O tři léta později ovšem František Josef mexického panovníka přijal do arcidomu nazpět v marné snaze odvrátit jeho tragický konec.⁹⁶

Zcela jiné důvody vedly k odchodu z habsburského domu arcivévodu Jana Nepomuka (nar. 1852, pohřšovaný od r. 1890, r. 1911 prohlášen za mrtvého). Roku 1889 se vzdal hodnosti, stavu a práv arcivévodky stejně jako vojenské hodnosti a požádal císaře o propuštění občanského jména. „Příliš mlád na to, abych stále odpočíval, příliš hrdý na to, abych žil jako placený povaleč, se mi má situace musela stát trapnou, ba nenesitelnou, (...) celá moje povaha nezapadá do rámce mého postavení“,⁹⁷ vysvětloval důvody svého kroku císaři. František Josef rezignaci přijal, povolil mu přijetí občanského jména (Jan Orth⁹⁸) a současně ho zbavil vojenské hodnosti, Řádu zlatého rouna i apanáže. Bez císařova svolení již nikdy nesměl překročit hranice habsburské monarchie.⁹⁹

Janovu neobyklému kroku předcházel sled dramatických událostí. Tento inteligentní, činorodý, ale nesmírně problematický arcivévoda pocházel z toskánské větve habsburského domu, po vyhnání rodiny z Florencie však vyrůstal na panstvích v Čechách. Později byl vychováván na vídeňském dvoře, kde se spřátelil zejména s korunním princem Rudolfem. Společně jim byly nejen liberální názory a vědecké zájmy, ale i záliba v odhalování spiritisťických podvodníků.¹⁰⁰ Arcivévoda Jan projevoval také zájem o výtvarné umění a hudbu, stal se dokonce autorem baletu Asasíni, jenž byl uveden ve dvorní opeře.¹⁰¹

Už jako třináctiletý zahájil vojenskou kariéru, brzy se však dostal do konfliktů s nadřízenými a svými konzervativními příbuznými, zejména císařem a arcivévodou Albrechtem.¹⁰² Jana velmi znepokojovaly zejména poměry v c. a k. armádě a dokonce si dovolil je veřejně kritizovat.¹⁰³ Pohár císařovy trpělivosti přetekl ve chvíli, kdy vyšlo najevo Janovo angažmá v tzv. bulharské krizi roku 1887.¹⁰⁴ Roztržka vedla nejprve k jeho odvolání z velitelské funkce a nakonec odchodu z habsburského domu. Jan Orth se poté oženil se svou

⁸⁶ HHStA, Statut, § 3.

⁸⁷ Hraběcí titul přitom náležel pouze Jindřichovi, jeho manželka na něj nárok neměla.

⁸⁸ Jindřich se s manželkou usadil ve Švýcarsku. Nemeč, Norbert: Die heimlichen Ehen der Erzherzoge Heinrich und Ferdinand Karl. Ein Vergleich. Wien 1995, s. 6.

⁸⁹ Fideikomis je „právní institut spočívající v přechodu majetku (...) jako celku na členy rodiny podle dědicke posloupnosti stanovené v závěti zakladatele fideikomisu. Účelem je zajistit neštěpení rodového majetku a uchovat majetkové postavení rodiny.“ Cit. dle: Velký slovník naučný, Praha 1999, sv. I, s. 416.

⁹⁰ Wiesflecker, Peter: Studien zur habsburgischen Heirats- und Familienpolitik im Zeitalter Kaiser Franz Josephs I. Austritte aus dem Kaiserhaus und Ehen mit Bürgerlichen. Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien 1989, s. 20–29.

⁹¹ Nemeč, N.: Die heimlichen Ehen, s. 6.

⁹² Roku 1878 byla Leopoldina s dcerou povýšena na svobodnou paní. Wiesflecker, P.: Studien, s. 30–32.

⁹³ K arcivévodovi Jindřichovi podrobněji List, J.: Beiträge, s. 77–79 a 272; Nemeč, N.: Die heimlichen Ehen, s. 4–10; Wiesflecker, P.: Studien, s. 20–39; Županič, J.: Nová šlechta, s. 109.

⁹⁴ „Na palubě lodi Novara, vezoucí jej do Mexika, prohlásil, že císař si smlouvu vynutil ‚morálním tlakem‘ a označil ji za ‚usurpací svých práv.‘ Cit. dle Pernes, J.: Habsburkové bez trůnu, s. 107.

⁹⁵ Rodinný pakt mezi císařem Františkem Josefem I. a arcivévodou Ferdinandem Maxmiliánem z 9. dubna 1864, in: List, J.: Beiträge, s. 473–477.

⁹⁶ K arcivévodovi Ferdinandu Maxmiliánovi podrobněji List, J.: Beiträge, s. 234–239; Pernes, J.: Habsburkové bez trůnu, s. 106–127; Weissensteiner, Friedrich: Reformen, Republikaner und Rebellen. Das andere Haus Habsburg-Lothringen. München 1995, s. 151–182.

⁹⁷ Z rezignačního dopisu arcivévodky Jana císaři Františku Josefovi I., Cit. dle Weissensteiner, F.: Reformen, Republikaner und Rebellen, s. 256.

⁹⁸ Jméno si arcivévoda zvolil podle svého záměru Ort (též Orth) u Gmundenu.

⁹⁹ Z dopisu císaře Františka Josefa I. ministru zahraničních věcí Kálnokymu, Wiesflecker, P.: Studien, s. 51.

¹⁰⁰ Jejich vztah byl přesto velice komplikovaný. Historička Hamannová arcivévodu Jana charakterizovala jako excentrického bratrance, se kterým se „Rudolf pravidelně pohádal a opět usmiřoval.“ Cit. dle Hamannová, Brigitte: Rudolf Habsburský. Princ a rebel. Praha 2006, s. 229.

¹⁰¹ Text baletu Asasíni in: List, J.: Beiträge, s. 494–505.

¹⁰² K prvnímu skandálu došlo během Janova pobytu v Římě roku 1872, kdy se bez císařova vědomí setkal s italským králem Viktoriem Emanuelem II. Weissensteiner F.: Reformen, Republikaner und Rebellen, s. 264.

¹⁰³ Bouřlivou reakcí císaře vyvolal například Janův spis Úvahy o organizaci rakouského dělostřelectva z roku 1875 nebo přednáška Dril nebo výchova z roku 1883, v níž arcivévoda kritizoval zastaralý vzdělávací systém rakouské armády s argumentem, že „svěrací kazajka ještě žádného blázna nevytléčila“. Cit. dle: Weissensteiner F.: Reformen, Republikaner und Rebellen, s. 268.

¹⁰⁴ Po abdikaci Alexandra Battenberského arcivévoda Jan za císařovými zády tajně zkontaktoval bulharskou delegaci a aktivně podporoval kandidaturu Ferdinanda Sasko-coburského na bulharský trůn, což mohlo vážně poškodit křehké vztahy monarchie s Ruskem. Podrobněji List, J.: Beiträge, s. 290–292.

dlouholetou milenkou baletkou Ludmillou Hildegardou Stubelovou a pokusil se realizovat jako námořní obchodník. Roku 1890 však se svou lodí beze stopy zmizel v bouři kdesi u mysu Horn.¹⁰⁵

O patrně nejskandálnější rezignaci na arcivévodskou hodnost se roku 1902 postaral arcivévoda Leopold Ferdinand. Již od mládí patřil k problematickým členům rodiny, zvláště poté, kdy mu císař František Josef z politických důvodů odmítl dát svolení ke sňatku s Elvírou Bourbonskou. Arcivévoda pak vedl bouřlivý důstojnický život, dělal dluhy, střídal milenky a zplodil několik nemanželských dětí. Neurotické stavy a nadměrná konzumace alkoholu jej nakonec přivedly až do léčebny duševních poruch. Vleklou životní krizi se Leopold v prosinci 1902 pokusil vyřešit tajným útekem do Švýcarska a následnou rezignací na „pozici a hodnost arcivévody“.¹⁰⁶ Situaci ještě značně zhoršil fakt, že společně s Leopoldem byla na útěku se svým milencem i jeho sestra Luisa, manželka saského korunního prince a matka šesti dětí.¹⁰⁷

Kauza toskánských sourozenců následně po řadu měsíců plnila přední strany domácího i zahraničního tisku. Arcivévoda, který se ocitl bez finančních prostředků, následně zpochybnil platnost své rezignace a s argumentem, že se zamýšlel vzdát pouze povinností a nikoli práv arcivévody, se na své rodině dožadoval finanční podpory. Celá aféra byla nakonec uzavřena kompromisní dohodou. Leopold Wölfling, jak znělo jeho občanské jméno, oficiálně přistoupil na císařovy rezignační podmínky¹⁰⁸ výměnou za poskytnutí jednorázového příspěvku ve výši 200 tisíc korun a doživotní finanční renty 36 tisíc ročně.¹⁰⁹ Renta však byla později vlivem poválečné inflace znehodnocena a Wölfling se ocitl bez příjmu. Často kuriózními pokusy o pracovní uplatnění¹¹⁰ i neuspořádaným osobním životem budil pozornost až do své smrti roku 1935.¹¹¹

Jen několik let po Wölflingovi opustil císařský dům další jeho člen. Jednalo se o arcivévodu Ferdinanda Karla (1868–1915), nejmladšího syna císařova bratra Karla Ludvíka a jeho druhé ženy Marie Annuniaty. Roku 1909 se tajně oženil s Berthou Czuberovou, dcerou profesora matematiky. Porušil tím nejen rodinná ustanovení, ale i slib, který dal císaři roku 1904, kdy se neúspěšně pokoušel získat ke sňatku jeho souhlas.¹¹² Podporu tehdy nenašel ani u svých bratrů, zejména Františka Ferdinanda.¹¹³ Na rozdíl od arcivévody Jindřicha se Fer-

dinandu Karlovi dlouho úspěšně dařilo své manželství tajit. Císaři se doznal teprve po dvou letech a požádal jej, aby manželství dodatečně povolil. Pokud by nesouhlasil, byl ovšem připraven „vzdát se titulu atd. a dál žít pod nějakým jménem, např. Burg“.¹¹⁴ Současně jej ujistil, že nebude klást žádné požadavky. Rozhořčený císař sankcionování sňatku odmítl, byl ale ochoten proti Ferdinandu Karlovi nepodnikat žádné další kroky, ani nijak neprověřovat platnost jeho manželství, pokud se „dobrovolně vzdá titulu a hodnosti arcivévody, stejně jako postavení v armádě“,¹¹⁵ což se také okamžitě stalo. Následovaly kroky se rezignací obvykle spojené, tedy přijetí občanského jména (Ferdinand Burg), odevzdání Řádu zlatého rouna, vyloučení z armády a nucený pobyt za hranicemi monarchie.¹¹⁶

Protože byl případ Leopolda Wölflinga, který ostatně v Burgově kauze sloužil jako precedens, stále v živé paměti, bylo nařízeno přísné utajení celé záležitosti, která v žádném případě nesměla proniknout na veřejnost.¹¹⁷ Po předchozích zkušenostech bylo třeba v prvé řadě pečlivě zvolit formulaci rezignace, aby později nebylo možné zpochybnit její platnost,¹¹⁸ a také vyřešit otázku finančního zabezpečení bývalého arcivévody, neboť měl ze svých soukromých příjmů k dispozici pouze kolem 16 tisíc korun ročně. Nakonec mu František Josef priznal roční příspěvek 44 tisíc korun z Nejvyššího soukromého fondu.¹¹⁹

Po oficiálním zveřejnění našla záležitost ohlas v tisku i ve vídeňském parlamentu.¹²⁰ Publicita však nepřesáhla únosnou mez, především proto, že o ni sám hlavní aktér nestál. Zbytek života strávil Ferdinand Burg se svou ženou poklidně většinou ve Švýcarsku a v Mnichově. Do vlasti se vrátil jen jednou – s povolením císaře jako smuteční host na pohřbu svého bratra Františka Ferdinanda na zámku Artstetten.¹²¹

Morganatická manželství v habsburském domě

Manželství uzavřené mezi stavovsky nerovnými partnery bylo nazýváno jako nerovnorodé, morganatické¹²², na levou ruku nebo mesalianční.¹²³ Bylo sice právně platné, nerovnorodému partnerovi – zpravidla ženě¹²⁴ – a potomkům však přinášelo určitá omezení, nejčas-

¹⁰⁵ K arcivévodovi Janovi podrobněji List, J.: Beiträge, s. 79–86 a 286–293; Weissensteiner, Friedrich: Ein Aussteiger aus dem Kaiserhaus: Johann Orth. Wien 1985; Weissensteiner, F.: Reformier, Republikaner und Rebell, s. 256–278; Wiesflecker, P.: Studien, s. 40–100.

¹⁰⁶ Cit. dle Kopie dopisu arcivévody Leopolda Ferdinanda císaři Františku Josefovi z 14. prosince 1902, Národní archiv, Rodinný archiv toskánských Habsburků, část Ferdinand IV., nezpr., sign. 60, kart. 185.

¹⁰⁷ Manželství Luisy Toskánské (1870–1947) a saského korunního prince Fridricha Augusta bylo později rozvedeno. Podle německého občanského zákoníku měla poté Luisa právo znovu užívat své dívčí jméno, čemuž však František Josef I. zabránil tím, že nařídil suspendovat její práva arcivévodkyně, čemuž se Luisa bez výhrad podvolila. Od saského krále nakonec obdržela výživné a titul hraběnky Montignoso. K Luise Toskánské podrobněji Bestenreiner, Erika; Luise von Toscana. Skandal am Königshof. München 1999.

¹⁰⁸ Leopold přišel o hodnost i veškerá práva arcivévody, byl propuštěn z armády, vyškrtnut ze seznamu rytířů Řádu zlatého rouna a rovněž nesměl bez císařova svolení překročit hranice habsburské monarchie.

¹⁰⁹ Velkovévodskému páru, jenž disponoval pouze omezenými příjmy, nakonec musel finanční prostředky pro vyrovnání se synem poskytnout císař František Josef I.

¹¹⁰ Leopold Wölfling se po první světové válce živil například jako pojišťovací agent, herec, překladatel, prodáváč párků na berlinském nádraží či jako průvodce návštěvníků na zámku Schönbrunn. Rovněž sepsal a vydal několik vzpomínkových knih.

¹¹¹ K arcivévodovi Leopoldu Ferdinandovi podrobněji Weissensteiner, F.: Reformier, Republikaner und Rebell, s. 279 an; Wiesflecker, P.: Studien, s. 68n; Žáková, Michaela: Arcivévoda, který prodával párky na ulici. Historický obzor. Praha 2013, s. 215–223.

¹¹² Wiesflecker, P.: Studien, s. 152–153.

¹¹³ Zřejmě také z důvodu, že se před lety veřejně postavil proti jeho sňatku s Žofíí Chotkovou. Ferdinand Karel našel, stejně jako jeho bratr, přímluvkyni pouze ve své nevlastní matce Marii Terezií. Nemeč, N.: Die heimlichen Ehen, s. 12.

¹¹⁴ Z dopisu arcivévody Ferdinanda Karla císaři Františku Josefovi I. Cit. dle: Weissensteiner, F.: Reformier, Republikaner und Rebell, s. 303.

¹¹⁵ Cit. dle: Dopis hraběte Aehrenthala baronu Müllerovi z 9. srpna 1911; HHStA, Ministerium des kaiserlichen Hauses, Einzelne Abhandlungen, Verzichtleistung des Erzherzogs Ferdinand Karl auf Titel und Rang eines Erzherzogs (Ferdinand Burg), Sign. EA 14-3 (dále Ferdinand Burg).

¹¹⁶ Kopie Nejvyššího listu císaře Františka Josefa I. arcivévodovi Ferdinandu Karlovi z 6. srpna 1911, HHStA, Ferdinand Burg.

¹¹⁷ Kopie Nejvyššího listu císaře Františka Josefa I. arcivévodovi Ferdinandu Karlovi z 6. srpna 1911, OeStA, Ferdinand Burg.

¹¹⁸ S poukázáním na Wölflingův případ byla doporučena především výslovná rezignace nejen na členství v arcidomu, ale i na veškerá dědičná práva. Dopis hraběte Aehrenthala baronu Müllerovi ze 17. srpna 1911, HHStA, Ferdinand Burg.

¹¹⁹ Jednalo se o „dobrovolný, na žádném právním nároku se nezakládající a tudíž v případě komplikací odvolatelný finanční příspěvek“. Cit. dle: Zápis Ministerstva c. a k. domu a zahraničních věcí z 13. září 1911 týkající se rezignace arcivévody Ferdinanda Karla, HHStA, Ferdinand Burg.

¹²⁰ Skupina poslanců vyjádřila v interpelaci z 21. listopadu 1911 nespokojenost s neprůhledností projednávání případu Burg. Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, 32. Sitzung der XXI. Session am 21. November 1911.

¹²¹ K arcivévodovi Ferdinandu Karlovi podrobněji List, J.: Beiträge, s. 102–108 a 230–233; Nemeč, N.: Die heimlichen Ehen, s. 10–20; Weissensteiner, F.: Reformier, Republikaner und Rebell, s. 294–307; Wiesflecker, P.: Studien, s. 150–170.

¹²² Původ slova je možné hledat v označení „Morgengabe“, jitrní dar. Morganatická manželka se tak musela spokojit s tímto darem, většinou v podobě šperku, „aniž mohla žádat jiné výhody z manželství vyplývající, zejména co se týče různých poct.“ Cit. dle: Bologne, J. C.: Svatby, s. 30.

¹²³ Županě, J.: Nová šlechta, s. 20.

¹²⁴ Ženy uzavíraly mesaliance jen zcela výjimečně, což souviselo mimo jiné s tím, že dívky neměly mnoho příležitostí poznat muže z nižších společenských kruhů. Winkelhoferová, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 48.

těži vyloučení „z dědického práva a ze stavovských výsad muže“.¹²⁵ Po celý středověk a raný novověk byla nerovnorodá manželství uzavírána jen velmi vzácně. Jejich nárůst přineslo až 19. století, jež setřelo mnohé ekonomické a sociální rozdíly mezi šlechtou a měšťanstvem.

Zatímco na území Německa či Ruska byla morganatická manželství právně uznávána, zákonům habsburské monarchie tento institut znám nebyl. Uzavřením sňatku nabývala žena stav svého manžela¹²⁶ a manželské děti získávaly „jméno, erb a stav svého otce“.¹²⁷ Výjimku představovali pouze příslušníci habsburského rodu, pro něž byla v této otázce závazná ustanovení Císařského rakouského rodinného statutu, „pro všechny ostatní obyvatele země platila bez rozdílu stavu rovnost před zákonem“.¹²⁸

Přesto byly zásady rovnorodosti i mezi rakouskou aristokracií velmi úzkostlivě dodržovány, nejen z důvodu zachování tradice a vlastní exkluzivity. Mesaliance se fakticky rovnala společenskému vyloučení, neboť bránila zisku dvorských úřadů a dědictví fideikomisu.¹²⁹ Pro potomky navíc znamenalo porušení „čistoty krve“ vyloučení z příslušnosti k dvorské společnosti, neboť se již nemohli prokázat „z otcovy a matčiny strany (...) osmi předky s bezvadným šlechtickým původem“.¹³⁰

Navzdory tomu čas od času u aristokracie k mesaliancím docházelo a nevyhnuły se ani panujícím rodům – Wittelsbachům¹³¹, Hohenzollernům¹³² či Romanovcům¹³³. Morganatická manželství přitom uzavíraly i hlavy panovníckých rodů, často proto, aby legalizovaly již stávající vztah. Většinou se tak dělo až po smrti první manželky, která již zajistila legitimní nástupce.¹³⁴ Ani v jejich případě se však mesaliance ne vždy setkala se sympatiemi či aspoň pochopením rodiny a veřejnosti.¹³⁵

Nerovnorodé manželce byl zpravidla udělen nový titul, který následně zdědili i potomci. Některé takto nově vzniklé rody – například Battenbergové¹³⁶ – přitom svůj morganatický původ téměř nepocítily, znovu se dostaly na výsluní světové politiky a sňatkovou politikou opět pronikly mezi vládnoucí rody. Na rozdíl od Německa však bylo v habsburské monar-

chii, která v tomto ohledu platila za velice konzervativní,¹³⁷ něco takového nemožné. V rámci habsburského rodu představovala morganatická manželství vždy pouze jakousi nevídanou anomálií, třebaže nikoli ojedinělou, neboť jejich počet v průběhu 19. a na počátku 20. století stále stoupal.

Vůbec prvním případem mesaliance v historii habsburského domu byl tajný sňatek arcivévodky Ferdinandy II. Tyrolského (1529–1595) s Filipinou Welslerovou, pocházející z jednoho z nejbohatších německých kupeckých klanů, který zbohatl na zámořském obchodu s černým pepřem. Ferdinandovo manželství s měšťankou, uzavřené na zámku v Březnici roku 1557, byl jeho otec Ferdinand I. nakonec nucen akceptovat, ovšem za podmínky, že jejich děti nebudou mít nárok na trůn a manželství zůstane v naprostém utajení. Dva starší synové – Ondřej a Karel, pozdější markrabata z Burgau a hrabata z Nellenburgu a Hohenbergu – proto museli být nejprve prohlášeni za nalezene, aby mohli být následně svou matkou adoptováni. Manželství bylo plně legalizováno až roku 1576.¹³⁸ Starší Ondřej (nar. 1559) byl určen pro duchovní dráhu a stal se brixenským a kostnickým biskupem, přesto zplodil dva levobočky.¹³⁹ Mladší Karel (nar. 1560) prodělal vojenskou kariéru v Nizozemí a Uhrách. Jeho dva taktéž nemanželské synové později nosili predikát „von Hohenberg“.¹⁴⁰

Manželský Ferdinand a Filipina zůstalo na dlouhou dobu jedinou mesaliancí v habsburském domě – další případ nerovnorodého sňatku arcivévodky na sebe nechal čekat téměř čtyři století. Postaral se o něj arcivévoda Jan (1782–1859), mladší bratr císaře Františka II. (I.), jehož vyvolenou se stala dcera poštmistra ze štyrského Bad Aussee Anna Plochlová. Roku 1823 požádal arcivévoda svého císařského bratra o svolení, aby se směl s Annou oženit. Souhlas císař sice udělil, avšak vzhledem k námitkám některých členů rodiny jej později zase odvolal. Zklamany arcivévoda si přesto s Annou zařídil vlastní domácínost. Teprve po šesti letech společného soužití císař se sňatkem s konečnou platností souhlasil, arcivévoda Jan se však musel vzdát rodových práv pro svou manželku i děti.¹⁴¹ Později byla Anna povýšena na svobodnou paní z Brandhofenu a roku 1850 obdržela titul hraběnky z Merana, který získal i jejich jediný syn František (nar. 1839)¹⁴² a jeho potomci.¹⁴³

O mesalianci se dá hovořit také v případě bývalé francouzské císařovny Marie Luisy¹⁴⁴. Po smrti svého manžela Napoleona I. se ve vši tajnosti provdala za svého dlouholetého milence hraběte Adama Adalberta Neipperga, jehož jí otec původně určil jako průvodce. Jejich děti – dcera Albertina a syn Vilém Albrecht – posléze obdrželi predikát „von Montenuovo“.¹⁴⁵ Vilém Albrecht byl roku 1864 povýšen do knížecího stavu. Po smrti druhého manžela se

¹²⁵ Velký slovník naučný, Praha 1999, sv. II, s. 945.

¹²⁶ V uherské části monarchie byl manželce šlechtický stav ponechán dokonce i v případě, že se provdala za nešlechtice. Županič, J.: *Nová šlechta*, s. 60.

¹²⁷ Cit. dle: Županič, J.: *Nová šlechta*, s. 109.

¹²⁸ Cit. dle Županič, J.: *Nová šlechta*, s. 20.

¹²⁹ Županič, J.: *Nová šlechta*, s. 20.

¹³⁰ Cit. dle Winkelhoferová, M.: *Viribus unitis*, s. 94.

¹³¹ Roku 1859 legalizoval dlouholetý vztah s herečkou Henriettou Mendelovou nejstarší bratr císařovny Alžběty Ludvík. Po její smrti si vzal baletku Antonii Barthovou. Obě manželky byly povýšeny do šlechtického stavu. Dvě nerovnorodá manželství uzavřel také mladší bratr bavorského krále Ludvíka I. Karl Theodor. Dickinger, Christian: *Černé ovce Wittelsbachů. Mezi trůnním sálem a blázincem*. Praha 2005, s. 85–94.

¹³² Například v roce 1824 uzavřel pruský král Fridrich Vilém III. morganatické manželství s hraběnkou Augustou Harrachovou, která následně obdržela knížecí titul (von Liegnitz) a titul hraběnky z Hohenzollernu. Wurzbach, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Wien 1861, sv. VII, s. 372.

¹³³ Syn cara Pavla I., velkokníže Konstantin, se roku 1820 oženil s hraběnkou Joannou Grudziňskou a kvůli svému sňatku se zřekl nároku na trůn. Grebelsky, Petr Ch.: *Dvorjanskije rody Rossijskoj Imperii*, díl II. St. Petersburg 1995, s. 17.

¹³⁴ Jako příklad lze uvést francouzského krále Ludvíka XIV. a jeho manželku madame de Maintenon, pruského krále Fridricha Viléma III. a Augustu Harrachovou, ruského cara Alexandra II. a Kateřinu Dolgorukou či italského krále Viktora Emanuela II. a Rosu Vercellanovou.

¹³⁵ Belgickou veřejnost takto léta pobuřoval vztah belgického krále Leopolda II. a bývalé prostitutky Caroline La-Croixové. Od svého milence, kterému porodila dva syny, obdržela nejen miliony, ale i titul baronky Vaughanové. Později se s ní Leopold oženil a po své smrti jí zanechal značné jmění, zatímco tři jeho legitimní dcery obdržely jen zlomek částky. Schielová, Irmgard: *Stefanie. Životní osudy vdovy po následníkovi rakouského trůnu*. Praha 2002, s. 213–216.

¹³⁶ Potomci Alexandra Hesensko-darmstadtského a Julie Hauke. Jejich starší syn Alexandr se stal roku 1879 bulharským knížetem, mladší Jindřich se oženil s dcerou britské královny Viktorie Beatrix. Jejich potomci si během první světové války změnili jméno na „Mountbatten“.

¹³⁷ Županič, J.: *Nová šlechta*, s. 22.

¹³⁸ Grössingová, Sigríd-Maria: *Kupecská dcera v domě Habsburků. Filipina Welslerová a její léčitelské umění*. Praha 1994, s. 9–57.

¹³⁹ Syna Hanse-Georga von Albizzi a dceru Zuzanu. Hamannová, B.: *Habsburkové*, s. 349.

¹⁴⁰ Karlovo manželství se Sybillou von Jülich-Kleve-Berg zůstalo bezdětné. Matkou jeho synů Karla a Ferdinandy stejně jako dcery Anny Elisabethy byla Eliza Ferrariová. Hamannová, B.: *Habsburkové*, s. 199–201.

¹⁴¹ Stejnou podmínku obsahoval již první později odvolaný císařův souhlas: „Tímto ti uděluji svůj souhlas k manželskému spojení (...) s pannou Annou Plochlovou z Aussee ve Štyrsku, ovšem pouze pod výslovnou podmínkou, že tímto nesmí vzniknout ze strany její, ani ze strany z manželství vzešlých dětí žádný nárok na tvé jméno, stav, zaopatření ze strany rakouského státu a ze strany našeho domu“. Cit. dle Weissensteiner, F.: *Reformer, Republikaner und Rebellen*, s. 124.

¹⁴² Dědičný titul hraběte z Merana získal František již roku 1845. Weissensteiner, F.: *Reformer, Republikaner und Rebellen*, s. 125.

¹⁴³ Praschl-Bichlerová, Gabriele: *Láska a sňatky Habsburků. Milostné příběhy a události kolem sňatku habsburského rodu*. Praha 1997, s. 111–115; Weissensteiner, F.: *Reformer, Republikaner und Rebellen*, s. 121–125.

¹⁴⁴ Arcivévodkyně Marie Luisa (1791–1847), nejstarší dcera císaře Františka II. (I.), roku 1810 provdána za Napoleona I., s nímž měla jediného syna Napoleona Františka, pozdějšího vévodu Zákupského. Po manželově pádu vládla na základě rozhodnutí vídeňského kongresu vévodství Parma, Piacenza a Guastalla. Hamannová, B.: *Habsburkové*, s. 298–301.

¹⁴⁵ Montenuovo je italskou obdobou jména Neipperg. Syn Viléma Albrechta, Alfred, se později stal posledním nejvyšším hofmistrem císaře Františka Josefa I. Winkelhoferová, M.: *Viribus unitis*, s. 205–206.

Marie Luisa provdala ještě potřetí, tentokrát za hraběte Charlese-René de Bombelles.¹⁴⁶ Obě morganatická manželství však byla uzavřena ještě před vydáním rodinného řádu, navíc Marie Luisa byla jako vévodkyně Parmy, Piacenzy a Guastally suverénní panovnicí – mesaliance proto pro ni neměly vážnější důsledky.¹⁴⁷

Určitý řád vnesla do problematiky uzavírání manželství až výše popsaná ustanovení Císařského rakouského rodinného statutu z roku 1839, která postavila manželství, uzavřená bez císařova souhlasu, mimo zákon. Ani tato skutečnost však některé Habsburky od podobného kroku neodradila. V následujících letech došlo v habsburském domě hned k několika případům mesaliance. K některým z nich bylo císařovo svolení nakonec vyvzdorováno, jiné byly uzavřeny tajně a schváleny až dodatečně, některé nebyly akceptovány nikdy – v takovém případě většinou vedly, tak jako u již zmiňovaných arcivévodů Jindřicha a Ferdinanda Karla, k vyloučení z habsburského domu.¹⁴⁸ Právě neplatným naopak zůstalo nepovoleno morganatické manželství arcivévodky Jindřicha Ferdinanda Salvátora, mladšího bratra Leopolda Wöflinga, a Karoliny Ludescherové, přestože bylo obdařeno třemi potomky.¹⁴⁹

Souhlas s morganatickým sňatkem ještě před jeho uzavřením udělil František Josef I. pouze v několika případech. Takto získala svolení ke sňatku s uherským hrabětem Elemérem Lónyayem korunní princezna Štěpánka, vdova po korunním princím Rudolfovi,¹⁵⁰ císařova vnučka arcivévodkyně Alžběta Marie nebo následník trůnu František Ferdinand d'Este. V jeho případě však bylo manželství s hraběnkou Žofíí Chotkovou draze vykoupeno nejen vleklými rodinnými spory,¹⁵¹ navíc se i musel vzdát nástupnických práv pro své budoucí děti. Žofie, jež se navíc nikdy nesměla stát císařovnou, obdržela po svatbě titul kněžny (později vévodkyně) z Hohenbergu a stejný titul náležel i jejím potomkům.¹⁵² Uplatněn byl tedy podobný postup jako u arcivévodky Jana, jehož odstoupené nástupnické nároky byly ovšem na rozdíl od Františka Ferdinanda spíše teoretické, neboť byl až sedmým synem.

I po vydání dodatku k rodinnému řádu z roku 1900, který jasně stanovil, v jakém případě je manželství morganatické, bylo pro uzavření kteréhokoli sňatku rozhodující stanovisko císaře, který ne vždy měřil stejným metrem. Nebývalou shovívavost projevil například v záležitosti své vnučky arcivévodkyně Alžběty Marie (1883–1963), zvané „Erzsi“, jediné dcery korunního prince Rudolfa a Štěpánky Belgické. Po tragické smrti otce roku 1889 Alžběta vyrůstala na vídeňském dvoře pod dohledem svého milujícího císařského dědečka, zatímco s matkou ji pojily spíše chladné vztahy, ještě vyostřené Štěpánčiným druhým sňatkem.

Roku 1902 si arcivévodkyně u císaře prosadila nerovný sňatek s princem Ottou Windisch-Graetzem. Nepříliš šťastné manželství plné bouřlivých scén a milostných afér obou manželů mělo ještě dramatičtější dohru po pádu monarchie, kdy započalo roky trvající rozvodové řízení a boj o děti. Podporu našla Alžběta u sociálně demokratické strany, jejíž nadšenou členkou se stala. Roku 1948 se provdala za svého dlouholetého milence, sociálního demokrata Leopolda Petznea.¹⁵³

Podobný postoj zaujal František Josef i v případě své další vnučky, bavorské princezny Alžběty (1874–1957), dcery arcivévodkyně Gisely a bavorského prince Leopolda. Její vyvolený, Otto von Seefried – pouhý baron a navíc protestant –, byl pro wittelsbašskou princeznu jako manžel naprosto nevhodným kandidátem. Vědoma si toho, že rodina by za normálních okolností vztah nikdy neakceptovala, zvolila Alžběta radikální řešení, a sice útěk do Itálie a tajný sňatek.¹⁵⁴

Případ se brzy dostal na veřejnost a senzace se chopil tisk. Císaři Františku Josefovi dokonce přisoudil roli „dobrého advokáta a přímluvce náklonnosti své prvorozené vnučky“.¹⁵⁵ Přestože císař rozhodně nebyl Alžbětinou romancí nijak nadšen a záležitost vlastně ani nebyla v jeho kompetenci, rozhodl se působit jako prostředník mezi ní a jejím otcem, který záležitost těžce nesl, a přislíbil učinit „všechno, co může trochu pomoci“.¹⁵⁶ Poté, co mladý pár získal dodatečné svolení ke sňatku a baron von Seefried vyjádřil souhlas s výchovou svých dětí v katolické víře, přijal císař Seefrieda, jenž na něj udělal při osobním setkání vynikající dojem, do rakouské armády¹⁵⁷ a nadále se živě zajímal o jeho vojenské úspěchy.¹⁵⁸ Roku 1904 jej nakonec povýšil do hraběcího stavu.¹⁵⁹

Zcela ojedinělý jev v habsburském domě představoval sňatek arcivévodkyně s nešlechticem. Za dobu trvání monarchie k němu došlo pouze v jediném případě – roku 1913, kdy se Eleonora (1886–1974), nejstarší dcera arcivévodky Karla Štěpána a arcivévodkyně Marie Terezie¹⁶⁰, s císařovým svolením provdala za námořního důstojníka z měšťanské rodiny Alfonso von Kloss.¹⁶¹ Porodila mu osm dětí a prožila s ním šťastné manželství, jež ukončila až Klossova smrt roku 1953.¹⁶²

Důvodem této císařovy benevolence mohly být těsnější osobní vazby k dotýcným „hříšnicím“, navíc v případě arcivévodky si František Josef mohl jistou shovívavost dovolit – protože arcivévodkyně přestávaly být okamžikem svého sňatku členkami arcidomu, nemělo udělení souhlasu k mesalianci ženské příslušnici rodu tak fatální následky, jako v případě arcivévodky. K opravdu masovému rozšíření morganatických sňatků došlo až po pádu monarchie. Nerov-

¹⁴⁶ I rodině třetího manžela Marie Luisy se podařilo udělat u vídeňského dvora skvělou kariéru. Bratr Charlese-Reného, Heinrich Bombelles, se stal prvním nejvyšším hofmistrem císaře Františka Josefa I. Heinrichův syn Karl byl později nejvyšším hofmistrem korunního prince Rudolfa. Urban, O.: František Josef I., s. 29 a 184.

¹⁴⁷ Vídeňský dvůr pochopitelně o manželství Marie Luisy s hrabětem Neippergem a jejich dětech věděl, „svěchni se ale tvářili, jako kdyby nic neslyšeli a neviděli.“ Cit. dle: Herre, Franz: Marie Luisa. Napoleon byl její osud. Praha 1997, s. 189.

¹⁴⁸ Kromě Jindřicha a Ferdinanda Karla uzavřeli manželství s měšťankou ještě Jan Orth a Leopold Wöfling, ovšem už jako bývalí členové císařského domu – o morganatická manželství v pravém slova smyslu tedy v jejich případech nešlo.

¹⁴⁹ Jednalo se o syny Jindřicha (nar. 1908), Ottmara (nar. 1910) a dceru Veroniku (nar. 1912), kteří nosili titul hrabat von Habsburg-Lothringen. Manželé žili většinou v Mnichově. Hamannová, B.: Habsburkové, s. 178–179; List, J.: Beiträge, s. 273–275.

¹⁵⁰ Po smrti korunního prince byla Štěpánka zbavena reprezentačních povinností a ocitla se na vídeňském dvoře prakticky v izolaci. Výchličky na další sňatek navíc značně snižoval fakt, že Štěpánka, nakažená svým manželem pohlavní chorobou, již nemohla mít děti. I tyto skutečnosti mohly přispět k umírnění císařova postoje, se sňatkem s uherským hrabětem nakonec souhlasil a přiznal snaše roční apanáž ve výši 100 tisíc zlatých. Manželství Lónyayových bylo velice harmonické a trvalo pětáctřicet let. Podrobněji Schielová, I.: Stefanie, s. 167an.

¹⁵¹ Proti nerovnorodému manželství Františka Ferdinanda se postavila velká část rodiny včetně obou jeho bratrů.

¹⁵² Galandauer, Jan: František Ferdinand d'Este. Následník trůnu. Praha a Litomyšl 2000, s. 75–107.

¹⁵³ Hamannová, B.: Habsburkové, s. 58–59; Windisch-Graetz, Ghislaine: Alžběta „Rudá vévodkyně“. Život vnučky Františka Josefa I. Praha 1998.

¹⁵⁴ Praschl-Bichlerová, G.: Lásky a sňatky Habsburků, s. 10–13; Schad, Martha. Kaiserin Elisabeth und ihre Töchter. München 2004, s. 32–35.

¹⁵⁵ Cit. dle: Neue freie Presse, 6. prosince 1893, s. 5.

¹⁵⁶ Cit. dle: Praschl-Bichlerová, G.: Lásky a sňatky Habsburků, s. 11.

¹⁵⁷ Císař jmenoval von Seefrieda poručíkem 1. pěšího pluku v Opavě. Schad, M.: Kaiserin Elisabeth und ihre Töchter, s. 33.

¹⁵⁸ Praschl-Bichlerová, G.: Lásky a sňatky Habsburků, s. 13.

¹⁵⁹ Schad, M.: Kaiserin Elisabeth und ihre Töchter, s. 33.

¹⁶⁰ Arcivévodkyně Marie Terezie (1862–1933) byla nejstarší dcerou arcivévodky Karla Salvátora a sestrou arcivévodky Františka Salvátora, manžela císařovy nejmladší dcery Marie Valérie. Hamannová, B.: Habsburkové, s. 316.

¹⁶¹ Sňatek byl uzavřen 9. ledna 1913 ve městě Saybusch (Żywiec) v dnešním Polsku. Skromného obřadu se z císařské rodiny kromě rodičů nevěsty účastnili pouze Eleonořina sestra arcivévodkyně Mechthildis a strýc arcivévodka Leopold Salvátor a manželkou a nejstarší dcerou. Sport und Salon, 11. ledna 1913, s. 2; Wiener Zeitung, 10. ledna 1913, s. 1.

¹⁶² Hamannová, B.: Habsburkové, s. 89; List, J.: Beiträge, s. 406; Praschl-Bichlerová, G.: Lásky a sňatky Habsburků, s. 106.

norodý sňatek uzavřel například Josef Ferdinand,¹⁶³ hlava toskánské sekundogenitury a bratr Leopolda Wöflinga. Podle dříve platných měřítek se stavovsky přiměřeně neoženil dokonce ani Otto Habsburský, syn posledního císaře Karla I. a pretdent habsburského trůnu – jeho manželka Regina měla totiž „přes svou matku pocházející z vestfálské hraběcí rodiny dokonce značný počet měšťanských a rodem nerovných předků.“¹⁶⁴

Nemanželské děti v habsburském domě

V habsburské monarchii 19. století považovala společnost za zcela běžné, že mladí aristokraté „vstupovali do manželství se zkušenostmi a někteří už po několika aférách.“¹⁶⁵ Svě milenky si nejčastěji vybírali mezi prostými ženami nebo umělkyněmi, například herečkami či baletkami vídeňské opery. Milostné poměry byly většinou mlčky tolerovány i v době manželství za předpokladu, že příliš nediskreditovaly manželku a rodinu. Většinou byly tyto vztahy dříve nebo později ukončeny předáním pěkného dárku. Někdy mohla žena získat dokonce doživotní finanční zajištění, zejména pokud milenci porodila dítě.¹⁶⁶

V tomto ohledu mohl jít příkladem i sám císař, který dlouhá léta udržoval milostný poměr s Annou Nahowskou,¹⁶⁷ jejíž dcera Helena, pozdější manželka hudebního skladatele Albana Berga, byla dokonce považována za císařovu nemanželskou dceru. Na rozloučenou Anna obdržela od Františka Josefa 200 tisíc zlatých oproti příslibu, „že o svých vztazích s císařem (...) zachová absolutní mlčenlivost.“¹⁶⁸ V pozdějších letech a dokonce podporován samotnou císařovnou udržoval František Josef vztah (pravděpodobně rovněž milostný) s herečkou Dvorního divadla Kateřinou Schrattovou. Pravidelně ji zahrnoval dárky a hradil také její hráčské dluhy.¹⁶⁹

U žen byl naopak mimomanželský poměr naprosto nepřipustný, už jen proto, že nebylo možné utajit jeho možné následky. Přesto se podobné případy občas stávaly. Pokud byla aristokratka provdána, platil za otce dítěte vždy její manžel.¹⁷⁰ Komplikovanější byla situace ve chvíli, kdy do jiného stavu přišla doposud neprovdaná dívka. Dítě obvykle musela porodit tajně a pak je odevzdat buď do rukou jeho biologického otce, nebo dát k adopci.

Čas od času k takovým případům docházelo dokonce i v evropských panovnických domech. Například na dánském královském dvoře se takto postarala o skandál princezna Thyra (1853–1933), nejmladší dcera krále Kristiana IX., když přišla jako sedmnáctiletá do jiného stavu s jedním poručíkem kavalerie. Její milenc posléze spáchal sebevraždu a dceru, kterou princezna tajně porodila, dala rodina k adopci. Podobný osud potkal o desetiletí dříve nemanželskou dceru Marie Žofie Bavorské (1841–1925), jež byla mladší sestrou císařovny

Alžběty a bývalou královnou Obojí Sicílie. Děvčátko bylo po narození svěřeno do péče svého otce, důstojníka papežské gardy.¹⁷¹

U aristokratů se naopak s případnými následky mimomanželských vztahů jaksi počítalo a většinou nepředstavovaly vážnější problém, neboť nemanželské děti neměly žádná dědičná ani nástupnická práva. Jejich otec (nebo jeho rodina) je většinou odpovídajícím způsobem finančně zajistil a někdy na ně pamatoval také ve své poslední vůli.¹⁷² Patřilo k dobrým způsobům nemanželské dítě zabezpečit dokonce i tehdy, pokud vznikly pochybnosti o otcovství. Občas také docházelo k legitimaci levobočků, ale ani v takovém případě obvykle neměli nárok na stav a titul svého rodiče.¹⁷³

Pochopitelně ani mezi habsburskými arcivévody nebyly v 19. století milenky a nemanželské děti žádnou výjimkou, veřejně se k nim ale zpravidla nehlásili. Záležitost se obvykle snažili vyřídit co možná nejdiskrétněji odpovídajícím finančním odškodněním, jako například v případě nemanželského syna arcivévody Františka Ferdinanda d'Este, Kurta Ferdinanda (nar. 1889). Jeho matka Marie Hahnová, pražská židovská prodavačka v obchodě s prádlem, obdržela odstupné ve výši 8 tisíc zlatých a po svatbě Františka Ferdinanda dalších 35 tisíc korun. Kurtu Ferdinandovi bylo z pozůstalosti jeho otce roku 1917 vyplaceno 50 tisíc korun.¹⁷⁴

Postoj Habsburků k nemanželským potomkům přitom nebyl vždy tak rezervovaný. Například císař Maxmilián I. oficiálně uznal za své hned tři nelegitimní syny. Matkou Jiřího (asi 1505–1557) a Cornelia (nar. asi 1507, datum úmrtí neznámé) byla údajně neznámá Salcburčanka. Jiří, který jako první obdržel čestný přídomek „de Austria“, vyrůstal nejprve na nizozemském místodržitelším dvoře a později v okruhu Karla V. Byl určen pro církevní dráhu,¹⁷⁵ ve třicátých letech působil jako vyslanec nizozemské místodržitelky Marie Uherské a nakonec přijal biskupské svěcení.¹⁷⁶ Jeho mladšího bratra Cornelia nechal Maxmilián I. studovat práva a dokonce o něm vážně uvažoval jako o budoucím milánském vévodovi.¹⁷⁷ Na kněžskou dráhu se vydal rovněž nejmladší z Maxmiliánových nemanželských synů Leopold (asi 1515–1557).¹⁷⁸

I nelegitimní děti Maxmiliánova vnuka Karla V. byly nakonec aktivně zapojeny do evropské politiky. Nejstarší Markétě (1522–1586), dceři flanderské venkovské dívky Jeanne van der Gheynst, se dostalo pečlivého vychování a již v necelých čtrnácti letech se stala objektem otcovy sňatkové politiky.¹⁷⁹ Na konci padesátých let byla dosazena svým nevlastním bratrem Filipem II. do funkce nizozemské místodržitelky, její působení v roli prostředníka mezi bratrem a nizozemskou protestantskou opozicí však nebylo úspěšné a konflikty nakonec vyústily roku 1567 v její abdikaci.¹⁸⁰

Skvělé vojenské a politické kariéry ve službách Filipa II. se dočkal i Juan d'Austria (1547–1578), nemanželský syn Karla V. a Barbary Blombergové. Filip II. Juana jako dva-

¹⁶³ Roku 1921 se Josef Ferdinand oženil s Rosou Joklovou rozenou Kaltenbrunnerovou původem z měšťanského rodu. Bezdětné manželství bylo rozvedeno roku 1928. O rok později uzavřel sňatek s Gertrudou Tomanekovou šlechtičnou z Beyerfelsu, jež pocházela z rodiny nobilitovaného poštmistra. Dvěma dětem propůjčil jejich otec „z pravomoci hlavy toskánského rodu titul princepa a principessa di Firenze“. Cit. dle: Županič, J.: Habsburkové ve 20. století, s. 9.

¹⁶⁴ Cit. dle: Hamannová, B.: Habsburkové, s. 25.

¹⁶⁵ Cit. dle: Winkelhoferová, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 68.

¹⁶⁶ Někdy se přitom nejednalo pouze o krátkodobé záležitosti, ale spíše o trvalé mimomanželské vztahy, jakousi druhou rodinu aristokrata. Winkelhoferová, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 93.

¹⁶⁷ Anna byla dcera majitele malé továrny na proutěné zboží Franze Nowaka. Její první manželství skončilo rozvodem, podruhé se provdala za Franze Nahowského, který byl také oficiálně otcem Anniných pěti nejmladších dětí. Vztah s císařem Františkem Josefem trval v letech 1875–1888. Saathen, Friedrich (ed.), Anna Nahowská a císař František Josef. Zápisky. Praha 1994, s. 7–11.

¹⁶⁸ Cit. dle: Saathen, F.: Anna Nahowská, s. 11.

¹⁶⁹ Autor literatury faktu Georg Markus dokonce vyjádřil hypotézu, že František Josef I. a Kateřina Schrattová uzavřeli po smrti císařovny Alžběty tzv. sňatek svědomí. Podrobněji Markus, Georg: Kateřina Schrattová. Císařova tajná žena. Praha 1997, s. 11–20.

¹⁷⁰ Winkelhoferová, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 96.

¹⁷¹ Bestenreinerová, Erika: Sisi a její sourozenci. Praha 2004, s. 33–48.

¹⁷² Winkelhoferová, M.: Šlechtictví zavazuje, s. 93–94.

¹⁷³ Šlechtický stav získaly nemanželské děti pouze, pokud jejich rodiče uzavřeli manželství, nebo císařským výnosem, který prohlásil nemanželské dítě za manželské. Ani tehdy však neměly nárok na dědičtí fideikomisy. U vyšší aristokracie navíc legitimace probíhaly jen velmi neochotně – levobočkům bylo udělováno spíše pouze prosté šlechtictví a většinou dostali i nové jméno. K problematice legitimací šlechtických nemanželských potomků v habsburské monarchii podrobněji Županič, J.: Nová šlechta, s. 112–113.

¹⁷⁴ Galandauer, J.: František Ferdinand d'Este, s. 37–38.

¹⁷⁵ Jiří se stal mj. brixenským biskupem a dokonce byly učiněny neúspěšné pokusy dosadit ho na arcibiskupství v Salcburku.

¹⁷⁶ Hamannová, B.: Habsburkové, s. 179.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 81.

¹⁷⁸ Tamtéž, Habsburkové, s. 236.

¹⁷⁹ Markéta byla provdána nejprve za florentského vévodu Alessandra de Medici a po jeho zavraždění o rok později za Ottavio Farnese, budoucího vévodu z Parmy.

¹⁸⁰ Hamannová, B.: Habsburkové, s. 320–322; Weissensteiner, Friedrich: Dcery Habsburků na cizích trůnech. Praha 2001, s. 12–47.

náctiletého přijal ke dvoru a o dva roky později jej dokonce oficiálně uznal za nevlastního bratra. Juan, původně předurčený k duchovní dráze, dosáhl největší slávy jako velitel společné flotily „Svaté ligy“, kdy roku 1571 v bitvě u Lepanta rozdrtil osmanské loďstvo, a na konec se stal nizozemským místodržícím.¹⁸¹

K vůbec nejnámějším nemanželským potomkům patří dodnes levobočci císaře Rudolfa II. a Kateřiny Stradové, dcery dvorního antikváře. Dospělosti se dožili tři synové a tři dcery. Nikoho z nich sice císař oficiálně za svého potomka neuznal, o všechny se však pečlivě staral. Neblaze proslul zejména syn Don Julius Caesar (asi 1585–1609), který od mládí projevoval sklony k alkoholismu a různým excesům. V roce 1606 jej otec internoval v kartuziánském klášteře v Gangu v Horním Rakousku. Poté pobýval na českokrumlovském zámku, kde roku 1608 v záchvatu nepřítčnosti brutálně zavraždil svou milenku Maruši. Na příkaz otce byl proto uvězněn a o rok později zemřel.¹⁸²

Nemanželskému synovi Filipa IV. a herečky Marie Calderónové se dokonce dostalo té pocty, že byl pohřben v královské hrobce v Escorialu. Juana José d'Austria (1629–1679) jeho otce zajistil nejprve propůjčením hodnosti velkopřevora řádu johanitů v Kastilii a Leónu, později se stal guvernérem Španělského Nizozemí a vrchním velitelem invazních vojsk do Portugalska. Neúspěšně se také pokoušel o uznání za otcova následníka. Po Filipově smrti usiloval o regentství za slabomyslného Karla II., nevlastní matka však namísto toho dosáhla jeho vyhnání ode dvora. Juan José poté úspěšně uskutečnil státní převrat a až do své smrti roku 1679 vládl za Karla II.¹⁸³

Nemanželské děti Habsburků 18. a 19. století však ve velké většině zůstaly v anonymitě, v neposlední řadě také proto, že se s nimi jejich otcové často vůbec nestýkali. Z běžného rámce vybočilo na konci 19. století pouze několik případů, například tzv. aféra Wallburg. Roku 1899 veřejně vznesly tři údajné manželské děti arcivévodky Arnošta (1824–1899)¹⁸⁴ nárok na jeho dědictví.¹⁸⁵ Jednalo se o syna a dvě dcery, kteří tvrdili, že jsou Arnoštovými potomky z roku 1856 uzavřeného manželství s Laurou von Wallburg (rozenou von Skublics), a na jejichž výchovu finančně přispívali Arnoštovi bratři.

Požadavek na dědictví byl zamítnut, mimo jiné s odůvodněním, že k morganatickému manželství arcivévodky nebyl udělen císařský souhlas, a rozhodnutí následně potvrdil i Vrchní zemský soud. Přesto se sourozenci nevzdali – i v dalších letech zásobovali císaře různými požadavky a dokonce o případu publikovali dvě knihy. Důkazy, které o sňatku předložili, byly nakonec prokázány jako falza.¹⁸⁶

Rovněž nezvyklý byl postup v případě dvou nemanželských dětí arcivévodky Otty (1865–1906), prostředního syna arcivévodky Karla Ludvíka, neboť v jejich záležitosti nebyl uplatněn v habsburském rodě jinak obvyklý princip „pouhého“ finančního odškodnění matce.¹⁸⁷ Zábavu milující a poněkud lehkomyšlný arcivévoda Otto, proslulý široko daleko svými eskapádami,¹⁸⁸ byl sice ženatý se saskou princeznou Marií Josefou, svými milostnými aféra-

¹⁸¹ Hamannová, B.: Habsburkové, s. 190–191.

¹⁸² Janáček, Josef: Rudolf II. a jeho doba. Praha a Litomyšl 1997, s. 419–420.

¹⁸³ Hamannová, B.: Habsburkové, s. 191–192.

¹⁸⁴ Arcivévoda Arnošt byl druhým synem bývalého lombardsko-benátského vicekrále arcivévodky Rainera a Alžběty Savojsko-carignanské. Hamannová, B.: Habsburkové, s. 72–73.

¹⁸⁵ Dědictví bylo ovšem vlivem nešťastného hospodaření arcivévodky Arnošta nulové, dokonce nestačilo ani k pokrytí nákladů za pohřeb. List, J.: Beiträge, s. 210–211.

¹⁸⁶ K aféře Wallburg podrobněji Hamannová, B.: Habsburkové, s. 72–73; List, J.: Beiträge, s. 211–213.

¹⁸⁷ Županič, J.: Nová šlechta, s. 114.

¹⁸⁸ Až před vídeňský parlament se dostal skandál, kdy arcivévoda Otto na projižďce přiměl zastavit pohřební průvod a pak se svými kumpány přeskakovali na koních nebožtíkovu rakev. Pozdvižení vzbudil také v hotelu Sacher, kde se jednoho dne objevil v hotelové hale oděn pouze do Řádu zlatého rouna a opasku se šavlí. Peres, J.: Habsburkové bez trůnu, s. 138–139. Jindy se opilý arcivévoda pro změnu pokusil vtrhnout se svými přáteli do ložnice své manželky, aby jim „ukázal jeptišku“. Hamannová, B.: Habsburkové, s. 351.

mi se však příliš netajil. Ze vztahu s Marií Theresií Schleinzerovou, rozenou Adamovou, měl syna Alfreda a dceru Hildegardu. Obě děti nejenže ekonomicky zabezpečil, ale navíc i uznal za své. Marie Theresie se později provdala za lékaře Julia Cohna. O povýšení Ottových levobočků do šlechtického stavu se roku 1911 u císaře zasadila jejich vychovatelka hraběnka Boss-Waldecková. Společně s Alfredem a Hildegardou byl nobilitován se shodným predikátem „šlechtic z Hortenau“ i jejich nevlastní otec.¹⁸⁹ Za svou měl arcivévoda uzнат také dceru, kterou měl s herečkou Luisou Robinsonovou.¹⁹⁰

Shrnutí

V 19. a na počátku 20. století představovala habsbursko-lotrinská dynastie navenek jednotný celek s nesmírně komplikovanou vnitřní strukturou. Arcivévodové a arcivévodkyně zaujímali ve společnosti habsburské monarchie výjimečné postavení. Na rozdíl od ostatních obyvatel nepodléhali běžnému zákonodárství, ale řídili se tzv. Císařským rakouským rodným statutem z roku 1839, jenž vymezoval jejich práva a povinnosti. Zcela mimořádné pravomoci tento dokument přisuzoval hlavě rodu. Ve snaze o zachování jednoty a vážnosti dynastie směl panovník až do jednotlivosti ovlivňovat životy všech rodinných příslušníků. Přestože tak většinou důsledně činil, ne vždy se podařilo záměr naplnit. Řada arcivévodů i arcivévodkyň ustanovení rodného řádu porušovala a v několika případech vedla nejzávažnější provinění dokonce k odchodu dotyčného z rodného svazku. Jako problematická se nakonec ukázala zejména skutečnost, že kromě autority císařského majestátu panovníkovi dokument neposkytoval téměř žádné účinné nástroje k prosazení své vůle. V tomto směru však byly limity habsburského rodného řádu jasně odhaleny až v souvislosti s rezignačními kauzami na počátku 20. století.

Normen des Hauses Habsburg und ihre Verletzungen

Diese Studie befasst sich mit den Rechtsnormen, die für Mitglieder der Dynastie Habsburg-Lothringen galten. Die Aufmerksamkeit liegt auf dem K. k. Familienstatut, das seit seiner Entstehung im Jahr 1939 ein Rechtsgrundstein des Hauses Habsburg-Lothringen war. Es wurden v. a. die Motive für die Herausgabe dieses Statutes analysiert, sowie einzelne Beschlüsse untersucht. Im weiteren Teil der Studie geht es um die Verletzung dieser Familiennormen. Es werden einzelne Fälle der Resignation aus der Hausmitgliedschaft beleuchtet – die Fälle der Erzherzöge Heinrich (Zivilname Heinrich Waidek), Ferdinand Maximilian (später Kaiser von Mexiko), Johann Nepomuk (alias Johann Orth), Leopold Ferdinand (Leopold Wölfling), Ferdinand Karl (Ferdinand Burg) und der Fall der sächsischen Kronprinzessin Luise. Die Studie gibt auch Auskunft über die morganatischen Eheschließungen und über die uehlichen Nachkommen von Erzherzögen und Erzherzöginnen.

Standards of House of Habsburg and their violations

Study deals with the legal standards applicable to members of family Habsburg, especially with Family Statute from 1839. Attention is also given to violation of these standards (individual cases of resignation from family membership, morganatic marriage, illegitimate children).

¹⁸⁹ K nemanželským dětem arcivévodky Otty podrobněji Županič, J.: Nová šlechta, s. 114.

¹⁹⁰ Hamannová, B.: Habsburkové, s. 351.

SNAHY O VYBUDOVÁNÍ NĚMECKÉ VYSOKÉ ŠKOLY OBCHODNÍ¹

DAVID HUBENÝ

Úvod

Česko-německé soupeření a snaha o dostižení, případně předstížení konkurenta mělo značný vliv na prudký rozvoj školství. Vedle bojů o obecní a menšinové školy, se samozřejmě zápolilo též o různé střední školy. Spolu s budováním této solidní základny vzdělání se usilovalo také o úspěch na nejvyšších úrovních vzdělanosti, tedy o vysoké školy a univerzity. Za Rakouska-Uherska se vedení státu snažilo o to, aby obě národnosti dostávaly paritní instituce. V éře první republiky již bylo samozřejmé, že početní převaha slovanského obyvatelstva se projevila i co do počtu terciálních vzdělávacích ústavů.

Jakmile se objevila česká obchodní vysoká škola v Praze, bylo zřejmé, že něco podobného musí mít i německá menšina, jak nepokrytě doznával jeden z poslaneckých návrhů na vznik školy: „*Německé obyvatelstvo Československé republiky má pro svoji početnost a kulturní význam nárok na to, aby také jeho potřebám vyhověno bylo zřízením vysoké školy obchodní a národohospodářské.*“²

Úlohou získat novou německou instituci byla celkem logicky na německé straně „pověřena“ německá vysoká škola technická v Praze, neboť i česká vysoká obchodní škola přináležela k pražské české technice.

Nové poměry Československé republiky nebyly protiněmecké, ale získání vlastní nové vysoké školy bylo obtížnější.³ Na překážku byl i ten fakt, že česká vysoká obchodní škola v roce 1918⁴ zabrala dvě třetiny místnosti v budově chemického ústavu německé vysoké školy technické na Slupi. Nutno uznat, že se jednalo o zbytečný a provokační akt, třebaže místnosti zprvu sloužily ke zmírnění bytové krize. Trpké bylo ovšem to, že budova byla dokončena před první světovou válkou a němečtí chemici tak museli být roztroušeni po několika místech v Praze. Již ve školním roce 1920–1921 bylo tehdejšímu rektoru německé techniky prof. Rosenkranzovi Ministerstvem školství a národní osvěty přislíbeno, že česká vysoká obchodní škola zabrané místnosti uvolní během 3–4 let. V roce 1929 pak vedení německé techniky opět upozornilo nadřízené ministerstvo na nevyhovující umístění a navrholo dokonce i reálné řešení pro českou vysokou obchodní školu, totiž její přesun do Gottliebova sanatoria v Legerově ulici č. 34, které se mělo ještě v roce 1929 uprządnit. Česká vysoká obchodní škola tak mohla získat 66 místností a tři bývalé operační sály, pomineme-li množství dalších vedlejších prostor.

Nové upozornění na nevhodné rozložení německých chemických ústavů přišlo ministerstvu v roce 1931 a zároveň žádalo českou techniku o zvážení uspišení provedení novostavby pro vysokou školu obchodní. V roce 1931 alespoň ministr školství Ivan Děrer přislíbil na oslavách 125. výročí polytechniky v Čechách, že 150. výročí již německá technika oslaví v nových prostorách.⁵ Nicméně problém s prostorami se tím okamžitě nevyřešil a k uvolnění místa pro německé chemiky nedošlo ještě ani v roce 1934, kdy na německé technice konal dohlídku Nejvyšší účetní a kontrolní úřad. Němečtí chemici si tak museli po dlouhé roky draze pronajímat soukromé byty. Není divu, že zaměstnanci Nevyššího účetního a kontrolního úřadu trvali na nápravě stavu ve prospěch německé techniky a navrhli příslušné řešení, které postoupili mimo jiné Ministerstvu veřejných prací, které zodpovídalo za drtivou většinu státních investičních akcí, včetně výstavby úředních a školních budov. Je s podivem, že přes intenzivní snahy o česko-německé vyrovnání v druhé polovině třicátých let, se tento problém nepodařilo vyřešit. Teprve po nacistické okupaci českých zemí a vzniku Protektorátu Čechy a Morava došlo k uvolnění zmíněných prostor: k 10. červenci 1939 byla česká Vysoká škola obchodní vystěhována s cudnou poznámkou, že „*pro tuto Vysokou školu obchodní byla provedena nástavba třetího poschodí.*“⁶

Z výše popsané epizody ze života německé techniky v Praze je zřejmé, že ani s otázkou zřízení německé vysoké obchodní školy nemohlo vše probíhat snadno a bez obtíží, jak dokládají dokumenty uložené v relevantních archivních fondech.

Archivní dokumenty k této záležitosti se nacházejí v několika archivních fondech. Nejvýznamnějším zdrojem je samozřejmě fond Ministerstvo školství, pod nějž celá otázka rezortně spadala. Jeho písemnosti obsahují především doklady o bázlivém přístupu k Ministerstvu financí, které ke všem podnětům tradičně přistupovalo s „konstruktivním“ sdělením, že nejsou peníze. Archivní fond obsahuje zejména žádosti německých městských samospráv orodující za vznik nové školy. Dále byly okrajově využity dokumenty z fondu Ministerstva průmyslu, obchodu a živností, u nějž některé německé hospodářské svazy hledaly oporu a jehož poradní orgán, Státní rada živnostenská, se otázkou německé vysoké školy obchodní rovněž zabýval. Poslední využitý archivní fond Předsednictvo ministerské rady, v dnešní terminologii Úřad vlády, pak obsahuje některé velmi cenné dokumenty k projednávání celé záležitosti a doklady o zřejmém postupu v celé této věci v letech 1937 a 1938. Všechny tři jmenované archivní fondy jsou uloženy v Národním archivu v Praze.

Z pramenů tištěných a tiskem vydaných bylo mohutně čerpáno z tisků Národního shromáždění, na jehož půdě se otázka zřízení školy nejednou projednávala. Poslanecké a senátorské interpelace a návrhy přitom obsahují množství zajímavých údajů a v některých případech i překvapují svoji nečekanou propracovaností. Literatura se touto záležitostí pochopitelně zabývala jen stručně a logicky tak činila z hlediska vývoje německé pražské techniky.⁷

Počátky marného úsilí a první vyvrcholení snah v první polovině dvacátých let

Němci v českých zemích usilovali o vznik své vysoké obchodní školy od počátku dvacátého století. V Ústí nad Labem se 14. července 1903 konala porada ohledně obchodních škol. Výsledkem jednání byl požadavek na vysokou obchodní školu. Uběhlo však desetiletí mar-

¹ Tato studie vznikla v rámci institucionální podpory Centra pro dějiny VŠE.

² Tisky Senátu Národního shromáždění 1922. I. volební období, 5. zasedání, Tisk 1392.

³ K postavení menšin v Československu nejnověji viz Tóth, Andrej – Novotný, Lukáš – Stehlík, Michal: Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu? Praha 2012.

⁴ Z právního hlediska však škola vznikla až v roce 1919 (zákon č. 461 a vládní nařízení č. 529/1919 Sb. z. a n.).

⁵ Efmertová, Marcela – Jakubec, Ivan – Josefovičová, Milena: Vývoj pražské německé techniky (1863–1945). Moderní dějiny 14, 2006, s. 24.

⁶ Národní archiv (NA), fond Ministerstvo školství I (MŠ I), kart. 347, sign. 6 II B 1.

⁷ Efmertová, M. – Jakubec, I. – Josefovičová, M.: Vývoj pražské německé techniky, s. 5–50.

ných snah a v roce 1913 se v Ústí nad Labem konečně schylovalo k jejímu založení, nicméně první světová válka zabránila zdárnému završení celého procesu.⁸

Změněné státoprávní poměry po 28. říjnu 1918 však na snažení českých Němců nijak neubraly a Němci v Československé republice o svoji vysokou obchodní školu usilovali již v listopadu 1918. S ohledem na vývoj v pohraničních oblastech a nutnosti tato území vojensky obsadit, mohly československé úřady tuto snahu oficiálně registrovat až od ledna 1919, kdy byla na Ministerstvo školství a národní osvěty odeslána první memoranda dožadující se německé vysoké obchodní školy, přičemž iniciativu vedle Ústí nad Labem podporovaly též radnice Litoměřic a Chebu.⁹ Snahy z listopadu 1918 se počátkem dvacátých let stupňovaly. Nebyly však omezeny jen na vysokou obchodní školu. V jejím případě však byli němečtí představitelé přeci jen vytrvalejší

V roce 1919 usilovali českoslovenští Němci o vznik hned několika vysokých škol, a to báňské, lesnické a obchodní. Zatímco realizace německé vysoké báňské školy byla nesmýslná z věcných důvodů spojených s obavami o osud existující české vysoké školy stejného zaměření (výchova nadbytečně vysokého počtu důlních odborníků, kteří by nenašli uplatnění, a udržení německé nadvlády v báňském průmyslu), tak v případě lesnické školy ve druhé polovině třicátých let převládly důvody vojensko-politické, neboť by škola produkovala odborníky působící v pohraničních lesích spojené opět s produkcí nadbytečných odborníků a dublování s českou školou, která dodávala odborníky v dostatečném množství.¹⁰

Senátoři a zároveň univerzitní profesori August Naegle (též rektor německé univerzity a člen Deutsche National Partei), Robert Mayr-Harting (z Deutsche christlichsoziale Volkspartei), Ludwig Spiegel (z Deutsche demokratische Freiheitspartei) a další němečtí poslanci prosazovali ve stejné době vznik německé vysoké školy výtvarného a užitého umění v Liberci. V tomto případě se však nejednalo o vznik zcela nové instituce, nýbrž o pouhý přesun již existujících škol při Akademii výtvarných umění v Praze do Liberce, kde měla nově vzniknout jen sochařská škola, která by byla součástí této nové vysoké školy. Úsilí o vytvoření této školy však bylo motivováno otevřenou snahou po oddělení se od české Prahy a veřejnými prohlášeními o chystaném počestění akademie.¹¹ Pokusy o oproštění se od české Prahy se dotkly i německé techniky, kterou chtěli v roce 1922 němečtí radikálové přestěhovat do pohraničních okresů s většinovým německým obyvatelstvem. Ministerstvo školství se však postavilo proti z finančních důvodů. Ze stejného důvodu o několik let později smetlo Ministerstvo školství ze stolu návrh na sloužení německých technik v Brně a v Praze, za což zúčastnění ministři Ivana Dérer, Edvard Beneš, Franz Spina a Ludwig Czech sklídili od pražské německé techniky vřelý dík.¹²

V roce 1919 vznikl spolek s cílem prosadit zřízení vysoké obchodní školy. Svou práci rozvíjel na podnět vládního rady Maxe Wofruma, ředitele ústecké obchodní akademie. Projekt měl zjevně dlouhodobou podporu města, které si uvědomovalo případný přínos pro město jako celek, neboť 5. května 1920 se usneslo, že bezúplatně poskytne pozemky k vybudování školy, jestliže bude vybráno jako její sídlo. O měsíc později, 3. června 1920, se ve městě dokonce konala porada o obsahu a složení výukových předmětů. Za účasti zástupců německé pražské univerzity, německé techniky a představitelů spolku se rozhořel

spor o umístění a příslušnost školy.¹³ Zároveň město dopisem z 12. června 1920 informovalo Ministerstvo školství o svém svrchovaném zájmu o vysokou školu obchodní a celkové podpoře projektu.¹⁴

Nová státní německá obchodní (národno)hospodářská vysoká škola měla tedy vzniknout v německém nejdůležitějším hospodářském středisku v Ústí nad Labem. O její zřízení usilovaly mimo jiné nejružnější německé hospodářské, obchodní a průmyslové korporace, svazky a sdružení. O její vznik měla zájem i samotná německá vysoká škola technická v Praze, která svůj kladný postoj prezentovala nejen před svým nadřízeným ministerstvem, ale i u Ministerstva průmyslu, ochodu a živnostní a před Předsednictvem ministerské rady.¹⁵ Přitom ani německá strana nebyla zpočátku ujednocena, kam má nová vysoká škola připadat. Soupeřily dva názory: První říkal, že by vysoká škola obchodní měla být přičleněna k německé právnické fakultě, která o věci jednala již v červenci 1917 a ve svém studijním portfoliu měla též několik hospodářských předmětů;¹⁶ druhý (a vítězný) směr naopak prosazoval její připojení k německé technice. Nicméně oba názory se shodovaly na tom, aby škola samotná sídlila v Ústí nad Labem.¹⁷ Německá technika se při souboji s německou právnickou oháněla před československým Ministerstvem školství i tím, že česká vysoká obchodní škola je přičleněna k české technice, takže německá vysoká škola obchodní logicky v rámci vyrovnání musí být připojena k německé technice. Přitom neopomněla připomenout nízké náklady spojené se vznikem školy, pokud by k ní byla připojena.¹⁸ Další usilování se na podzim 1920 přeneslo na parlamentní půdu, konkrétně do školského výboru. K celé věci se příznivě stavěl i prezident republiky. Prvního června 1921 pak spolek intervenoval u premiéra Jana Černého, který na myšlenku rovněž neviděl nic špatného, nicméně v parlamentě celá záležitost narázela na nepřekonatelné obtíže finančního rázu.¹⁹ Ministerstvo školství přitom bylo v průběhu jara a léta 1921 zasypáno podáními a intervencemi německých měst, např. České Lípy, Českých Budějovic, Českého Krumlova, Litoměřic, Mostu, Chomutova, Karlových Varů, Mariánských Lázní, Chebu, Jihlavy, Opavy, ale i různých hospodářských svazů z celé republiky podporujících vznik školy. Mnoho žádostí přitom právě připomínalo nízké náklady na zřízení školy pohybující se v řádu statisíců. Věc měla samozřejmě podporu i mezi německými vysokoškolskými studenty, zejména studenty německých vysokých škol v Praze,²⁰ ale pražská policie, která činnost radikálně laděných studentů sledovala, nezaznamenala, že by tato otázka byla víc diskutovaná, natož, aby snad mohla zavdat příčinu k nějakým studentským alotrím, které se jinak pochopitelně nevyhnuly národnostně rozdávaným profesorům a studentům, které policejní složky oprávněně podezíraly z protistátní činnosti.²¹ V druhé polovině třicátých let se ukázalo, že celkem oprávněně, neboť pro špionáž ve prospěch nacistického Německa byly zatčeny desítky univerzitních studentů.²²

Němečtí poslanci v projektu zřejmě ucítili politický kapitál a začali se předhánět v návrzích zákona na vznik školy, takže v květnu 1921 podali dva dosti podobné návrhy na vznik německé vysoké školy obchodní. Dne 10. května 1921 tak učinili poslanci občanských a na-

¹³ Tisky Poslanecké sněmovny 1928, Tisk 1337/VIII.

¹⁴ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2.

¹⁵ NA, MŠ I, kart. 347, sign. 6 II 2.

¹⁶ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2.

¹⁷ NA, MŠ I, kart. 347, sign. 6 II 2.

¹⁸ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2.

¹⁹ Tisky Poslanecké sněmovny 1928, Tisk 1337/VIII.

²⁰ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2.

²¹ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – prezidium, kart. 446, sign. S 114/4, manipulační období 1921–1930, kart. 1397, sign. S 111/4, manipulační období 1931–1940.

²² Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: Zápas o Československo na poli zpravodajství v druhé polovině 30. let. Historie a vojenství 1, 1988, s. 93.

⁸ Tisky Poslanecké sněmovny 1928, Tisk 1337/VIII.

⁹ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2.

¹⁰ Úsilí o vznik zeměměřičského odboru na německé pražské technice lze pominout, neboť tento obor mohli studovat na brněnské německé technice, kde obor měl jen několik málo studentů. Efmertová, M. – Jakubec, I. – Josefovičová, M.: Vývoj pražské německé techniky, s. 25–28.

¹¹ Senát Národního shromáždění r. 1921. I. volební období, 4. zasedání. Tisk 1171.

¹² Efmertová, M. – Jakubec, I. – Josefovičová, M.: Vývoj pražské německé techniky s. 21–22.

cionalistických vedení Ernstem Schollichem, Hugo Simmem, kteří podali návrh zákona, „jímž zřizuje se státní německá obchodní a hospodářská vysoká škola v Ústí nad Labem jako oddělení německé vysoké školy technické v Praze“. Podle paragrafu 2 se měly první dva ročníky otevřít na počátku školního roku 1921/1922 a třetí ročník na začátku školního roku 1922/1923. Tento návrh nesl číslo tisku 2747.²³ Na konci května 1921 podali obdobný návrh němečtí sociálnědemokratičtí poslanci Oswald Hillebrand, Franz Beutel, Irene Kirpalová a jejich návrh nesl překvapivě číslo tisku 2412.²⁴ Nutno říci, že návrh Kirpalové a kolegů byl stejný jako časově předchozí návrh, jen důvodová zpráva byla zkrácena; nejspíše za pomoci nůžek.

Úspěchu ale nedosáhla ani jedna ani druhá:

„Pokus prosadit požadavek zřízení německé obchodní a hospodářské vysoké školy v Ústí nad Labem cestou parlamentní selhal v r. 1921, když rozpočtový výbor senátu Národního shromáždění a RČS pojednávají ve své schůzi dne 7. prosince 1921 o vládním návrhu státního rozpočtu a finančního zákona pro rok 1922, odkázal vládě k úvaze nepřijatý jím (ani plénum senátu) rezoluční návrh senátora dr. Naegleho a soudruhů, týkající se zřízení řečené německé vysoké školy obchodní.“²⁵

Senátoři August Naegle, Robert Mayr-Harting a Theodor Zuleger, jenž přináležel k Bund der Landwirte, se však nevzdávali a 19. prosince 1921 vydali další, zcela jasnou a údernou rezoluci:

„Vláda se vyzývá, aby co nejdříve podala návrh zákona o zřízení německé obchodní a hospodářské vysoké školy v Československu.“²⁶

Jenže sněmovna v této záležitosti neucinila žádný konečný závěr a věc přestala být dočasně parlamentními orgány sledována.²⁷

Z řad německých obchodních kruhů vycházel další tlak na vznik školy, který mířil na Ministerstvo průmyslu, obchodu a živnosti. Toto ministerstvo celou otázku z kompetenčních důvodů předalo Ministerstvu školství, neopomnělo však podotknout, „že záležitost vysoké německé školy obchodní byla projednávána ve VI. schůzi plného shromáždění Státní rady živnostenské ve dnech 15. a 16. prosince t. r. [1921] a usneseno odložit ji na dobu pozdější, až bude náležitě vybavena již existující česká škola obchodní a jazyková otázka bude rozřešena.“²⁸ Státní rada živnostenská přitom byla dvojjazyčnou poradní institucí ministerstva, která již od roku 1920 měla ve svých řadách i německé zástupce²⁹ a své protokoly ze zasedání vedla v české a německé variantě. Příslušný zápis se naneštěstí nepodařilo dohledat. Nicméně ihned v následující schůzi sice padl návrh Viléma Povondry „na přidělení živnostenského a obchodního školství do pravomoci ministerstva obchodu.“³⁰ Návrh sám ale na otázku zřízení německé vysoké obchodní školy neměl žádný vliv.

Tím pokusy o vznik této školy zdaleka nekončily, ba možno říci, že se jednalo o zahřívací kolo. V roce následujícím, tedy v roce 1922, byl učiněn nový návrh z řad senátorů byvších v občanském povolání současně univerzitními profesory. Kolem Augusta Naegleho, Karla Hilgenreinera, Roberta Mayr-Hartinga se seskupili další podporovatelé zákona o zřízení státní německé obchodní a národohospodářské školy v Ústí nad Labem jako součásti německé techniky v Praze.³¹

Němečtí senátoři svůj návrh z 30. června 1922 opřeli v podstatě o dřívější návrh z roku 1921, včetně důvodové zprávy, která byla téměř identická. Nutno uznat, že tak činili oprávněně, neboť byla inteligentně sepsaná, o čemž svědčí i to, že zvolili poměrně vhodnou úvodní větu: „Evropské státy připravují se k účasti na závodění o mocenské postavení na poli hospodářském.“ Tím totiž implikovali, že absolventi nové vysoké školy by napomáhali v boji o hospodářské přežití československého státu jako celku. Po výčtu zahraničních států a jejich vysokých obchodních škol, přičemž jen pro Německo vyjmenovali školy v Berlíně, Kolíně, Düsseldorfu, Frankfurtu nad Mohanem, Lipsku, Mannheimu a Mnichově, uvedli, že „Československá republika poznala znamení doby, když na jaře roku 1919 přičlenila ku české vysoké škole technické v Praze obchodní oddělení, pro kteréž podle státního rozpočtu vyhlédnuto jest 12 řádných a 7 mimořádných profesorů.“ Předchozí zmínka o početných říšskoněmeckých vysokých obchodních školách nebyla náhodná, neboť jen v Lipsku mělo údajů senátorů studovat 99 státních příslušníků Československé republiky německé národnosti, přičemž i na dalších jmenovaných školách se měli vyskytovat němečtí studenti pocházející z Československa. Oprávněně poukázali na to, že každoročně opouštějí obchodní akademie stovky německých studentů, kteří by mohli a chtěli dále studovat: „Uvolněné síly obrábějí se, nebude-li jim dána možnost dalšího vědeckého vzdělání v republice, do Německa a německého Rakouska; jejich síla bude pro republiku ztracena a posílí hospodářskou moc ciziny.“

Jest tedy zřízení německé vysoké školy obchodní a národohospodářské ve velkém zájmu republiky, přičemž dlužno také vzpomenouti na důležitost čekatelů pro službu konzulární.“

Připojení k technické vysoké škole pak vysvětlovali nejen tím, že již vídeňský polytechnický ústav měl ve svých osnovách obchodní předměty, nýbrž i tím, že toto spojení umožní budoucím absolventům znát a využívat suroviny pro jejich další zpracování a využití v domácím a zahraničním obchodě. „Spojení obou studijních zařízení bylo by podnětem vzájemného obohacení a cenného rozšíření vědomostí směru technického a obchodnického.“

Z návrhu není znát, že by vzali v úvahu věcnou připomínku ministerstva školství, které doporučovalo umístění vysoké školy v nějakém městě, kde již vysoká škola je, nejlépe v Praze. Na základě tohoto doporučení by však v úvahu připadalo též Brno. Výběr Ústí nad Labem jako sídla senátoři zdůvodňovali tím, že se jedná o rozvíjející se město, kde panuje čilý obchodní, průmyslový i kulturní duch. Ukázky průmyslových podniků a dopravních zařízení pak měly působit jako praktické ukázky pro studenty. Ústí nad Labem mělo nadto podporu od obchodních živnostenských komor v Liberci, Chebu a Opavě. Odůvodnění lokality však bylo na celém návrhu nejslabší. Rovněž tak finanční rozvaha byla pravděpodobně dosti optimistická, neboť pro školní rok 1921–1922 počítala s celkovou částkou 450.000 Kč, která měla přijít z rozpočtu Ministerstva školství.³²

Věcně příslušné ministerstvo, tedy Ministerstvo školství, mělo k celé záležitosti kladný postoj, ba vyjádřilo se, že „potřeba vybudovati německé vysoké školství obchodní a hospodářské jest uznávána.“ Stavělo se však proti jejímu umístění v Ústí nad Labem „a to z důvodů věcných, neboť vysoká škola obchodní potřebuje nezbytně sousedství univerzity a techniky, jednak pro doplnění všeobecného vzdělání posluchačů, jednak také proto, že mnohé předměty nemožouce býti přednášeny vlastními silami učitelstvími, musí býti na vysoké škole obchodní suplovány učitelstvími silami jiných vysokých škol; a suplenty nelze získati v městě, v němž nebylo by žádné jiné vysoké školy. Narazilo by na obrovské obtíže získání učitelského sboru a suplentů a vyžadovalo by nepoměrně vysokého nákladu cestování suplujících sil učitelství z Prahy do Ústí nad Labem.“

²³ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1921. I. volební období. 3. zasedání, Tisk č. 2747.

²⁴ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1921. I. volební období. 3. zasedání, Tisk č. 2412.

²⁵ NA, MŠ I, kart. 347, sign. 6 II 2.

²⁶ NA, fond Předsednictvo ministerské rady (PMR), kart. 3222, sign. 729/50; MŠ I, kart. 347, sign. 6 II 2.

²⁷ NA, PMR, kart. 3222, sign. 729/50

²⁸ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2.

²⁹ NA, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živnosti (MPOŽ), kart. 1848.

³⁰ NA, MPOŽ, kart. 1842. Tento karton obsahuje bohužel zápisy Státní rady živnostenské až od počátku roku 1922.

³¹ Tisky Senátu Národního shromáždění 1922. I. volební období, 5. zasedání, Tisk 1392.

³² Tisky Senátu Národního shromáždění 1922. I. volební období, 5. zasedání, Tisk 1392.

Pro školskou správu jest tudíž otázka opatření učitelského sboru otázkou *nejdůležitější* a ministerstvo školství a národní osvěty jest si toho vědomo, že z toho důvodu není provinciální město pro vysokou školu sídlem vhodným.³³

Z toho Ministerstvo školství logicky dovozovalo, že nová vysoká škola může vzniknout jedině v místě již existujících vysokých škol, o čemž již dříve vyrozumělo obě pražské německé vysoké školy. Věc však narážela i na neochotnou státní kasu,³⁴ jejíž omezené stanoviště se nepodařilo překonat ani za nejpříhodnějších politických konstelací. Nutno však říci, že obecně republika při návrzích na vznik nových oborů, nebo jejich slučování, vycházela ve dvacátých letech z finančních možností a od druhé poloviny třicátých let i s ohledem na bezpečnostní hledisko. S úsporami se potýkalo celé československé školství a období mezi světovými válkami nebylo zcela vhodné pro vznik nových stolic, oborů a škol.³⁵

V tomto směru nepomohly v první polovině dvacátých let ani četné rezoluce a memoranda, která docházela na adresu Ministerstva školství. Mezi zastánci německé vysoké obchodní školy nalezneme například městskou radu Litoměřic, která dopisem ze 14. května 1923 poukázala na existenci vysoké obchodní školy s českým vyučovacím jazykem. Nově se v této výzvě například objevil údaj, že město Ústí nad Labem by poskytl nejen pozemek na budoucí budovu školy, ale i prozatímní učební sály a další nezbytné záležitosti, včetně topiva a osvětlení, jak dodávala výzva v téže záležitosti podmokelské městské rady, která 28. června 1923 písemně žádala Ministerstvo školství, aby se věci energicky ujal. Byla to příhodná výzva, neboť do budoucna Ministerstvu školství právě tato energičnost chyběla. Litoměřičtí přitom doufali, že škola by mohla zahájit činnost již v zimním semestru roku 1923. Lavina žádostí, memorand, proseb a pamětních listů v první polovině roku 1923 však k výsledku nepomohla. Mezi přímluvci německé vysoké obchodní školy přitom nalézáme především města. Vedle Podmokel a Litoměřic se jednalo například o Trutnov, Opavu, ale i řadu menších měst a městeček. Jednalo se o logický důsledek toho, že v mnoha z nich se nacházely střední školy nejružnějšího typu (reálná a „běžná“ gymnázia, obchodní akademie) a tito studenti, pokud chtěli dosáhnout nejvyššího stupně vzdělání v ekonomických záležitostech, pak museli buď studovat na české Vysoké škole obchodní, nebo na říšskoněmeckých školách, kde však studium významně finančně zatížilo jejich rodiny.³⁶

Naděje vzrůstají – druhá polovina dvacátých let

Tlak z německé strany na vznik školy neustával a v roce 1925 přijal kulturní výbor poslanecké sněmovny rezoluci německého sociálnědemokratického poslance a tajemníka svazu kovodělníků Franze Kaufmanna, která vyzývala vládu, aby „v duchu návrhu německých poslanců neprodleně skutečně přikročila k dílu.“³⁷

Dokonce vznikla iniciativa „*ke zřízení soukromé německé vysoké školy obchodní*“, která v červnu 1925 podala žádost o povolení realizovat svůj úmysl. Předtím k sociálně demokratickému ministru školství Ivanu Markovičovi dorazila 17. června deputace představitelů spolku a německé techniky. Mezi členy deputace byl rektor německé techniky prof. Pöschl, sekretář chebské obchodní komory Chudaczek, zástupce spolku a městský radní Bechert z Teplic a bankéř Emil Fehres ze samotného Ústí nad Labem. Ministr se přitom k této akci před deputací vyjádřil příznivě a slíbil poměrně rychlou oficiál-

ní odpověď.³⁸ Touto iniciativou se vedle resortu školství zabývalo i Ministerstvo vnitra a Předsednictvo ministerské rady. Iniciativa brala za vzor instituci již existující, tedy českou školu i s jejími třemi obory (velkoobchod se zbožím, bankovníctví a průmysl), včetně tříleté doby studia a titulu inženýr. Ministerstvo školství pak pouze v informaci pro ostatní úřady upozornilo, že i na německé technice běží kurz „*pro kandidáty učitelství na všech školách obchodních [...], který je k vysoké škole obchodní připojen, je zřízen též na německé vysoké škole technické v Praze, takže zřízení jeho v soukromé německé vysoké škole obchodní nebylo by asi aktuální.*“³⁹ Jestliže ministerstva celou věc projednávala, tak Předsednictvo ministerské rady se v celé věci odmlčelo, jak v červnu 1926 konstatovalo rezortní ministerstvo a na urgenci spolku a německé techniky ze září 1926 již Ministerstvo školství nereagovalo,⁴⁰ ač se zdá být jisté, že rezort školství by takovou školu přinejmenším toleroval. Vládu 1. září 1925 Ministerstvo školství upozornilo, že podle paragrafu 17 císařského nařízení z 27. června 1850⁴¹ stačí ke vzniku soukromé vysoké školy pouhé povolení vlády. Toto nařízení dále určovalo podmínky, za nichž může být souhlas a jejich existence povolena, totiž „*aby nikdo nebyl ustanoven za učitele, kdo nebyl, co se týče jeho vědecké způsobilosti a jeho mravního a politického chování, uznán od vlády za způsobilého; aby prostředky k udržování ústavu byly na několik po sobě jdoucích let alespoň s velikou pravděpodobností pojištěny.*“ Nicméně ministerstvo chtělo mít od vlády jasné zadání a chtělo znát, „*zda by ministerská rada nečinila námitek proti eventuálnímu zřízení soukromé německé vysoké školy obchodní (povolením vlády) a později i proti eventuálnímu přiznání práva veřejnosti (cestou zákonnou), budou-li ovšem splněny předepsané podmínky a zda ministerstvo školství a národní osvěty má vůbec přikročit k meritornímu projednávání eventuálního požadavku, aby povolena byla soukromá německá vysoká škola obchodní a později aby jí zákonem přiznána byla práva příslušející státní vysoké škole obchodní.*“⁴²

Navíc německá technika o vysokou obchodní školu stála, patrně nejen z prestižních důvodů, a chtěla, aby se vyrovnala své české sokyni.

V druhé polovině dvacátých se věc začala hýbat, neboť se díky vstupu německých stran do vlády zdálo, že nyní bude možno prosadit zřízení školy. Záměr nabral na aktuálnosti v létě 1926, kdy se Národní shromáždění začalo zabývat vládní předlohou na reorganizaci Vysoké obchodní školy v Praze. Při projednávání totiž zazněly mnohé argumenty, které nahrávaly tomu, aby vznikla nová vysoká obchodní škola. Zpravodaj, sociálně demokratický poslanec a zemský školní inspektor Vojta Beneš (bratr Edvarda Beneše) ve své zprávě o návrhu zákona připomněl, že po vzniku republiky došlo k pokusu o založení druhé české vysoké obchodní školy v Olomouci. „*Z důvodů věcných, ale zvláště také pro nedostatek nutných učitelských sil, nebylo možno pomýšlet na dvě vysoké školy.*“ To byla voda na mlýn příznivcům vzniku německé školy, zvláště když zpráva pokračovala: „*Ale náš státní a veřejný život velmi těžce pociťuje nedostatek odborně připravených odborníků, pracovníků pro činnost veřejnohospodářskou. Je to v prvé řadě národohospodářská žurnalistika, věci vědecké reklamy, jejichž potřeby vyžadují také vědeckého studia odborné přípravy. Vytvrále vyrůstá mohutné hnutí odborové s potřebou vědecké organizace. To všecko je nutno opřít o národohospodářské studium stejně jako četné syndikáty volají po vědecky připravených sekretářích a úřednících. Jde o zájmy motuálních hospodářských kolektivů, které pociťují potřebu takto nově organizovaného studia vysoké školy obchodní.*“⁴³

³³ NA, MŠ I, kart. 347, sign. 6 II 2.

³⁴ NA, MŠ I, kart. 347, sign. 6 II 2.

³⁵ Efmertová, M. – Jakubec, I. – Josefovičová, M.: Vývoj pražské německé techniky, s. 23–24.

³⁶ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2.

³⁷ Tisky Poslanecké sněmovny 1929, Tisk. 1970/XVII.

³⁸ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2.

³⁹ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2.

⁴⁰ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2.

⁴¹ Císařské nařízení č. 309/1850 ř. z.

⁴² NA, PMR, kart. 3222, sign. 729/50.

⁴³ Tisky Poslanecké sněmovny 1926, II. volební období, 2. zasedání, Tisk č. 524.

Součástí zprávy byla i rezoluce požadující vznik německé vysoké obchodní školy. Poslanci o této věci jednali na své 196. schůzi konané 2. května 1926 ve vztahu k reorganizaci české Vysoké školy obchodní v Praze. Při té příležitosti přijali právě tuto rezoluci, v níž se pravilo: „Vláda se vybízí, aby jak možno nejdříve předložila návrh zákona, jímž se zřizuje na německé vysoké škole technické v Praze obchodní oddělení.“ Rovněž druhá komora, senát, na své 171. schůzi z 18. června 1926 přijal podobné usnesení: „Vláda se vybízí, aby učinila potřebná opatření k brzkému zřízení německé vysoké školy obchodní.“ Úředně bylo o obou rezolucích vyrozuměno i Ministerstvo školství,⁴⁴ které k věci mělo setrvale kladný postoj. Dne 15. května 1929 se pak na schůzi parlamentního výboru koaličních stran projednával návrh poslance Franze Hodiny z Bund der Landwirte na zřízení německé vysoké obchodní školy. Schůze se poněkud podivně usnesla, že návrh nepředloží a otázce se na názor Ministerstva školství...⁴⁵ Přitom již dne 9. listopadu 1926 prohlásil ministr školství Milan Hodža v rozpočtovém výboru, že přípravy ze strany Ministerstva školství jsou již tak daleko, že škola by mohla zahájit činnost na začátku školního roku 1927–1928, resp. příslušné finanční částky by byly zařazeny do státního rozpočtu na rok 1928.⁴⁶ Mýlil se. V únoru 1927 zažádal Hodža Ministerstvo financí na tento účel o skromných 50.000 Kč.⁴⁷

Na jeho prohlášení však 16. listopadu 1927 navázal v parlamentě poslanec Hans Krebs z Deutsche national-sozialistische Arbeiterpartei, který se spolu s dalšími pídil po osudech německé vysoké obchodní školy. V podrobné interpelaci vylíčil dosavadní marné snahy o vznik školy táhnoucí se již od habsburské monarchie a podívoval se nad tím, že při přípravě státního rozpočtu na rok 1928 bylo jen konstatováno, že se na této věci pracuje, leč peníze na založení školy nejsou. Ač, „při nynějším stavu učitelských stolic obchodních věd na německé vysoké škole technické v Praze bylo by lze zříditi zvláštní vysokoškolské oddělení poměrně nepatrnými prostředky, obdobně, jako tomu jest s přičleněním české vysoké obchodní školy k české technice. Na německé technice jest několik komerčních přednášek, bylo by nanejvýše nutno obsaditi ještě 2 až 3 učitelské stolice pro hlavní obor, tj. pro nauku o hospodářském provozu a nynější stolice obsaditi řádnými profesory. Věcné výdaje byly by rovněž nepatrné, poněvadž by se při nutné dohodě našly učebny na technice a jiné výdaje mohly by býti jen nepatrné. Pokud jde o nutnost a význam německé vysoké školy obchodní pro německé hospodářství v republice všeobecně a pro obchodní stav zvláště, můžeme zde jen poukázati na nesčetná podání, ankety atd. Tato otázka jest pro českou část státu de facto již dávno rozřešena tím, že byla zřízena česká vysoká obchodní škola. Že není německé vysoké obchodní školy, jest trvalým poškozením německého hospodářství, německé studující mládeže, jež jest nucena za drahé peníze studovati v cizině, čímž zdejší země ztrácí velké peníze za náklad na studii a vydržování studentů.“⁴⁸

V červnu 1927 rozeslalo Ministerstvo školství do meziministerského připomínkového řízení osnovu zákona o zřízení obchodního odboru na německé vysoké škole technické v Praze. O rok později, opět v červnu 1928 zaujalo tradičně Ministerstvo financí záporné stanovisko s málo nápaditým poukazem „na rozpočtové důvody. Další projednávání této zákonné osnovy bylo pak odloženo, neboť nezbylo, než rozhodnutí o této věci politického rázu ponechatí politické iniciativě.“⁴⁹

V polovině ledna 1929 pak celou věc interpelovala v poslanecké sněmovně skupina německých poslanců vedených Hugo Simmem z ultrapravé Deutsche national-sozialistische Arbeiterpartei.⁵⁰ Německá technika v Praze v roce 1929 dokonce vypracovala osnovu o zřízení obchodního odboru.⁵¹ Marně. Při přípravě státního rozpočtu a finančního zákona pro rok 1929 bylo rozpočtovým výborem poslanecké sněmovny v říjnu rozhodnuto, že mezi otázky, které mají být postoupeny vládě, má být i „rezoluční návrh na zřízení německé státní obchodní a hospodářské vysoké školy při německé technice v Praze.“⁵² Rezoluční návrh ke státnímu rozpočtu pocházel z dílny nacionalistického poslance dr. Ernsta Schollicha a jeho kolegů. Rezoluce říkala:

„Vláda se vybízí, aby do měsíce podala návrh zákona, jímž se zřizuje německá státní obchodní a hospodářská vysoká škola s tříletým studiem a německou vyučovací řečí jako samostatné oddělení německé vysoké školy technické v Praze.“⁵³

Věc však jako mnoho jiných užitečných návrhů narazila na úzkoprsé a přizemní stanovisko Ministerstva financí, které nehledělo na celkové potřeby státu a společnosti, nýbrž jen na účetní stránku věci. O tom, že zřízení německé vysoké školy obchodní bylo téměř hotové, svědčí i toto úřední vyjádření Ministerstva školství:

„Osnova zákona o zřízení obchodního odboru na německé vysoké škole technické v Praze byla již připravena a projednává se po stránce finanční s Ministerstvem financí. Naráží na potíže zvláště proto, že nelze najíti úhradu pro vyšší náklad snížením jiných potřeb v rezortu Ministerstva školství. Potíže jsou tím větší, že tak speciální vysoké školy stát již tak naléhavě nepotřebuje, neboť po případě postačí jedna vysoká škola.“

Ministerstvo financí zaujímajíc stanovisko ku zdejší osnově sdělilo, že nemůže z důvodů rozpočtových souhlasiti se zřízením obchodního odboru na německé vysoké škole technické⁵⁴ v Praze. Podle názoru Ministerstva financí rozpočet Mšana⁵⁵ dosáhl již značné výše a nelze souhlasiti s tím, aby zřizováním nových škol případně nových odborů vysokoškolských byl trvale zvyšován. Přitom Ministerstvo financí zdůrazňuje, že Mšano se nezmiňuje o tom, že by zvýšení, jež by vzniklo zřízením nového odboru obchodního na německé technice v Praze, bylo vyváženo snížením jiných potřeb zdejšího rezortu.⁵⁶

Nepřekvapí, že v letech ekonomické krize naopak němečtí poslanci zdůrazňovali, jak užitečná by další ekonomická škola byla, a na jaře 1930 se opět skupina kolem poslance německé nacionalistické strany Ernsta Schollicha, jinak též profesora vyšší střední hospodářské školy, zajímala o osud vysoké školy:

„Němečtí zástupci lidu již několikrát při jednání v Národním shromáždění dotkli se otázky zřízení německé vysoké školy obchodní a již i rozhodující činitelé s české strany, tak mj. i prezident státu Masaryk, učinili projevy, v nichž plně uznávají oprávněnost tohoto německého požadavku. I kulturní výbor poslanecké sněmovny již v r. 1926 Přijal rezoluční návrh, aby vláda co nejdříve zřídila německou vysokou školu obchodní.“

Přes to, že se uznává oprávněnost tohoto požadavku, Ministerstvo školství a národní osvěty dosud neučinilo žádné přípravy ke zřízení této školy, aby tím učinilo přítrž nemožnému stavu, že nyní musí každoročně několik set německých studentů tohoto odboru odcházeti do ciziny při čemž se jim doma ani neuznávají zkoušky, které tam vykonali. Šířiti se ještě o nutnosti a důležitosti studia obchodních věd v r. 1930 bylo by zbytečné, poněvadž vědecké zkoumání provozu podniků poskytl pro to tisíce důkazů.“

⁴⁴ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2; f. PMR, kart. 3222, sign. 729/50; Tisky Poslanecké sněmovny 1926, II. volební období, 2. zasedání, Tisk č. 524.

⁴⁵ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2; PMR, kart. 3222, sign. 729/50.

⁴⁶ Tisky Poslanecké sněmovny 1928, Tisk 1337/VIII; Tisky Poslanecké sněmovny 1937. IV. volební období, 5. zasedání. Tisk 902/XII.

⁴⁷ NA, PMR, kart. 3222, sign. 729/50.

⁴⁸ Tisky Poslanecké sněmovny 1928, Tisk 1337/VIII.

⁴⁹ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2; PMR, kart. 3222, sign. 729/50.

⁵⁰ Tisky Poslanecké sněmovny 1929, Tisk. 1970/XVII.

⁵¹ Efmertová, M. – Jakubec, I. – Josefovičová, M.: Vývoj pražské německé techniky, s. 29.

⁵² NA, MŠ I, kart. 347, sign. 6 II 2.

⁵³ NA, MŠ I, kart. 347, sign. 6 II 2.

⁵⁴ Originálu je místo přídavného slova „technické“ použito „obchodní“, ale jedná o zjevný překlep.

⁵⁵ MŠANO – dobová zkratka pro oficiální název Ministerstva školství, totiž Ministerstvo školství a národní osvěty.

⁵⁶ NA, MŠ I, kart. 347, sign. 6 II 2

Jelikož se lze obávat, že vláda ani v letošním studijním roce, na podzim 1930, vysokou obchodní školu nezřídí, neboť dosud nebylo nic oznámeno o nutných přípravných pracích, tážím se podepsaní pana ministra školství a národní osvěty, je-li ochoten oznámiti, v jakém stadiu vývoje je zřízení německé vysoké školy obchodní a je-li naděje, že v novém školním roce se konečně vyhová tomuto naprosto oprávněnému německému požadavku?⁵⁷

Sociálně demokratický ministr školství dr. Ivan Dérer jim počátkem října 1930 podal nemastnou neslanou odpověď:

„Ve schůzi kulturního výboru poslanecké sněmovny dne 8. května 1930 měl jsem příležitost učiniti podrobné prohlášení o stanovisku, jaké zaujímá státní školská správa k naléhavým školským problémům, mezi jiným též k požadavkům zřízení nových vysokých škol. Konstatoval a odůvodnil jsem, že v nejbližší době jest nutno náležitě vybudovati dosavadní vysoké školy, takže pro dohlednou dobu jest vyloučeno jednati o zřízení nových vysokých škol. Prohlásil jsem, že na tomto stanovisku musí státní školská správa trvati také, pokud jde o požadavek zřízení německé vysoké školy obchodní, a upozornil jsem na námět, aby se uvažovalo o výměně profesorů mezi jednotlivými domácími vysokými školami, při čemž jsem podotknul, že právě na vysoké škole obchodní by byla taková výměna nejspíše možna.“⁵⁸

Je zjevné, že po nadějném rozjezdu věc narazila na tvrdošíjně odmítání ze strany představitelů Ministerstva financí, kteří nejen v této věci prokazovali vytrvalou neschopnost širšího rozhledu. Zdá se též pravděpodobně, že Ministerstvo školství ve snaze uhájit svůj mimořádně nabitý rozpočet nenalézalo dost sil, anebo tváří tvář účetním z Ministerstva financí, ani dost odvahy, aby dokázalo rezolutně prosazovat tento projekt, či hledat klikaté vedlejší cesty, které by snad mohly dosíci kýženého výsledku. Věc je o to podivuhodnější, že právě v těchto letech němečtí politici stanuli nejen ve vládě, ale dokonce i na příhodných ministerských postech: Franz Spina z Bund der Landwirte byl ve vládách Antonína Švehly a Františka Udržala v letech 1926–1929 ministrem veřejných prací a na dalším vlivném ministerstvu, ba téměř silovém rezortu spravedlnosti seděl Robert Mayr-Harting z Deutsche christlichsoziale Volkspartei, který se v první polovině dvacátých let ve věci rovněž angažoval. V následující vládě Františka Udržala z let 1929–1932 seděli opět němečtí politici na rozpočtově mimořádně tučných rezortech, totiž Ludwig Czech z německé sociální demokracie na sociální péči a Franz Spina ve veřejném zdravotnictví. Pro ilustraci může posloužit schválený rozpočet na rok 1929,⁵⁹ z něhož vyplývá, že němečtí představitelé dostali na starosti významný díl finančně nejbohatších ministerstev, proti nimž některá jiná ministerstva, jako např. velmi známé Ministerstvo průmyslu, obchodu a živnosti, měla k dispozici jen drobné. Ministerstva, která byla v některé z vlád let 1926–1932 ovládána německými ministry jsou označena tučnou kurzívou.

Rezort	Výdaje	
	1928	1929
Prezident republiky a kancelář prezidenta republiky	18 468 384	19 128 926
Zákonodárny sbory	43 614 984	42 636 537
Předsednictvo ministerské rady	31 423 675	32 705 647
Ministerstvo zahraničních věcí	164 990 650	167 570 419
Ministerstvo národní obrany	1 400 000 000	1 400 000 000
Ministerstvo vnitra	648 268 600	709 861 710
Ministerstvo spravedlnosti s Nejvyšším soudem	299 741 210	308 977 880
Ministerstvo pro sjednocení zákonů a organizace správy	1 939 972	2 073 594
Nejvyšší správní soud a Volební soud	6 016 997	6 014 992
Ministerstvo školství a národní osvěty	893 872 048	923 900 286
Ministerstvo zemědělství	216 135 726	245 632 928
Státní pozemkový úřad	28 427 565	28 427 314
Ministerstvo průmyslu, obchodu a živnosti	41 712 542	46 991 338
Ministerstvo veřejných prací	714 378 733	712 177 400
Ministerstvo pošt a telegrafů	15 646 890	12 057 670
Ministerstvo železnic	29 945 520	28 934 300
Ministerstvo sociální péče	865 804 611	835 261 361
Agenda ministerstva pro zásobování lidu	10 610 337	9 044 897
Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy	140 753 616	144 771 872
Odpočivné a zaopatřovací platy	650 287 000	732 381 000
Ministerstvo financí	534 485 948	555 606 716
Všeobecná pokladní správa	2 774 369 282	2 564 791 869
Nevyšší účetní a kontrolní úřad	5 179 254	5 424 458

Německé vyslanectví, náležitě obeznámené se strukturou a významem československých centrálních orgánů, do Berlína s potěšením psalo, že „*Mayr-Harting a Spina převzali velmi důležité resorty a ne pouze zdánlivá ministerstva*“.⁶⁰ Někteří autoři sice poukazují na skutečnost, že národnostně němečtí ministři byli jen dva a že ve vládě jako celku byl jejich „*faktický vliv tak jako tak diskutabilní*“,⁶¹ neboť němečtí ministři mohli být snadno v ministerské radě přehlasováni. Jenže to by znamenalo, že by premiér takovou situaci pravděpodobně znamenající odchod koaličních partnerů z vlády vůbec připustil. Na druhou stranu mohli tito ministři skrze své úřady a jejich investiční akce (zejména v případě Ministerstva veřejných prací) ovlivňovat výstavbu úředních budov a infrastruktury (školy, úřadů, soudů, kasáren četnictva a finanční stráže, silnic, mostů, koryt řek, přehrad, letišť, důlních zařízení) v regionech, nebo zřizování nových institucí (školy, nemocnic a soudů) a jejich personální obsazení. Lze si jen těžko představit politika či politickou stranu, který by takovou příležitost nedokázal fruktifikovat (prosazením těchto projektů ve svém zá-

⁵⁷ Tisky Poslanecké sněmovny 1930. Tisk 440/I.

⁵⁸ Tisky Poslanecké sněmovny 1930. Tisk 743/VIII.

⁵⁹ Finanční zákon č. 203/1928 Sb. z. a n., kterým se stanoví státní rozpočet pro rok 1929. Příloha, s. 1216–1217.

⁶⁰ Alexander, Manfred (ed.): Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Teil II. Vom Kabinett Beneš bis zur ersten übernationalen Regierung unter Švehla 1921–1926. Berichte des Gesandten Dr. Walter Koch. München 2004, dok. č. 230, s. 587.

⁶¹ Např. Kracik, Jörg: Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920–1938. Frankfurt am Main 1999, S. 170.

jmovém regionu a personálním zajištěním těchto nových organizací) a svým voličům náležitě prezentovat.

Hledáme-li odpověď na otázku, proč se nepodařilo německou vysokou obchodní školu zřídit, jsou výše uvedená čísla nanejvýš názorná. Jestliže byly náklady na vznik školy spočítány v řádu statisíců, maximálně kolem milionu korun, kterýkoliv z rezortů ovládaných německým ministrem mohl obětovat mizivou část svého gigantického rozpočtu. Pro snížení bolestivosti takového jednání se mohli němečtí ministři dohodnout a při vyjednávání o rozpočtu s Ministerstvem financí navrhnout, že část svého rozpočtu obětují ve prospěch Ministerstva školství, aby mohlo realizovat projekt německé vysoké obchodní školy. Ačkoliv by se účetní z Ministerstva financí jistě ihned pokusili dosáhnout u dárců dalších úspor, byl by to natolik jasný politický signál, že by vláda jako celek dotčené rezorty jistě podržela. Stejně tak se lze ovšem domnívat, že pokud by Ministerstvo školství opravdu chtělo, patrně by i ve svém rozpočtu nějaké prostředky našlo, byť podstatná část financí musela jít na platy učitelů a udržování škol, často několika v jedné obci, neboť zajišťovalo vzdělávací soustavu pro několik národů a národností v jednom státě.

Důvodem malé ochoty obětovat poměrně nízké částky ze svých rozpočtů mohou být spíše důvody politické, neboť, ač se argumenty pro existenci německé obchodní školy zřejmě všeobecně uznávaly již od vzniku republiky, ve druhé polovině dvacátých let se věci vytrvale ujímali především němečtí nacionalové, kteří svým přístupem udržovali celý projekt „před porodem“, ale samotnému narození školy tím bránili. V opačném případě by ke zřízení školy nepochybně došlo zcela bez problémů a při první vhodné politické příležitosti, např. několik měsíců před některými volbami.

Svoji roli ovšem mohl hrát i odpor českých nacionalistů, kteří, když viděli, jaký zájem o to mají Němci a zejména jejich nacionalové, museli být proti. Umírněné středové strany, které hleděly na tento spor nacionalů obou národů, pak musely dospět k závěru, že nechtějí být jakkoliv účastny na tomto klání, natož jej nějakou svojí iniciativou nebo činností živit. Tato úvaha však postrádá přímou oporu v dokumentech, neboť v příslušných složkách Ministerstva školství absentují jakékoliv protestní noty nebo dopisy nejružnějších českých národních jednot, které jinak měly ve zvyku stěžovat si na jakoukoliv drobnost. Zdá se tedy, že otázka nové německé vysoké školy, navíc umístěné v Ústí nad Labem, kam ji Němci vytrvale chtěli dostat, českým nacionalům nevadila.

Další šance – druhá polovina třicátých let

Je logické, že když Ministerstvo financí dělalo obtíže v době ekonomické prosperity, v letech krize nechtělo o podobě věci ani slyšet. Nicméně v druhé polovině třicátých let dostala otázka opět zvláštní aktuálnosti. Stále existoval „Spolek pro založení a udržování německé vysoké školy obchodní a hospodářské“ se sídlem v Ústí nad Labem, který vytrvale usiloval o vznik vysoké obchodní školy v Praze, a své návrhy pravidelně podával Ministerstvu školství po celá třicátá léta, konkrétně v letech 1934 a 1937.⁶²

Druhému z těchto podání se dostalo zastání v parlamentě, kde v záležitosti na jaře 1937 interpeloval nacistický poslanec Ernst Peschka. Ve svém dotazu z 5. května 1937 připomněl nadějný vývoj věci v druhé polovině dvacátých let, který však nebyl dosud korunován úspěchem. V interpelaci připomněl, že kvůli absenci německé vysoké obchodní školy museli němečtí studenti československé státní příslušnosti studovat v cizině, čímž jejich rodinám vznikají vysoké finanční náklady, které jsou pak promarněny tím, že stát neuznává zahraniční diplomy, resp. opět chybí německá vysoká obchodní škola, která by diplomy nostrifikovala. Přitom tato škola měla být jen věrnou kopií školy české. To mi-

mo jiné vyvolává otázku, zda, popřípadě proč nešlo zahraniční diplomy z ekonomických oborů nostrifikovat na české Vysoké obchodní škole v Praze. Tento dotaz si však nacistický poslanec nepoložil, ba jej to zřejmě ani nenapadlo. O to bylo divnější, že s tím nepřišla některá z německých novoaktivistických nebo československých stran s tradičně smířlivou národností politikou, jako např. sociální demokraté. V novém návrhu na vznik školy z roku 1937 byla doba studia prodloužena na čtyři roky, přičemž průměrný náklad ročních výdajů se očekával kolem jednoho milionu korun. Peschka pak opětovně připomněl, že na německé technice jsou již obchodní otázky studovány. Zároveň požadoval zkvalitnění středních obchodních škol. Poslanec Ernst Peschka svoji interpelaci zakončil třemi otázkami:

„1. Jest pan ministr ochoten oznámiti, proč se do dneška nevyhovělo oprávněnému požadavku, aby byla zřízena německá vysoká obchodní škola?

2. Jest pan ministr ochoten učiniti ihned všechna opatření v tomto směru?

3. Jaká opatření učinil pan ministr v této věci?“⁶³

V červenci 1937 Ministerstvo školství začalo vypracovávat příslušné podklady pro zodpovězení interpelace. Úředníci navrhovali, aby bylo poukázáno na iniciativu Ministerstva školství z roku 1927 a výsledek meziministerského připomínkového řízení, „při kterém bylo však shledáno, že nelze novými trvalými náklady zatěžovati státní rozpočet, aniž by byl vyšší náklad vyvážen snížením jiných potřeb Ministerstva školství.“ Vedle toho se však objevil zcela nový argument, aby byla naoko částečně přikryta a pak zvýrazněna fádni realita skouposti Ministerstva financí: „Přitom bylo nutno přihlédnouti k tomu, že dosavadní vysoké školy nejsou ještě dobudovány a že proto nelze bez újmy na jejich dokonalejším vybavení vytvářeti novou vysokou školu, resp. odbor, když již jest ve státě zřízena vysoká škola obchodní, která jeho potřebám zatím v plné míře vyhovuje. Bylo proto nutno z důvodů státních financí odsunouti otázku na doby hospodářsky příznivější.“

Na druhou z otázek měl ministr školství odpovědět poukazem na skutečnost, že „rozhodování však záleží sněmovnám, neboť bez zvláštního zákona nelze zřizovati žádné nové vysoké školy, fakulty, neb jejich oddělení“, jak káže zákon č. 28/1922 Sb. z. a n. z 19. ledna „o zřizování a zařizování vysokých škol“. V prvním paragrafu (a jediném paragrafu, pomíneme-li paragraf druhý určující účinnost) bylo totiž nekompromisně řečeno:

„Zřizovati vysoké státní školy neb nové fakulty a oddělení na vysokých školách státních; rozdělovati jejich fakulty neb oddělení neb je rušiti; určovati neb měniti sídlo vysokých škol státních neb jejich oddělení; propůjčovati práva, jež přísluší státním vysokým školám, také nestátním vysokým školám je možno jen na základě zvláštního zákona a v jeho mezích.“

Třetí otázka měla být zodpovězena odkazem na probíhající jednání mezi rezorty školství a financí, „zda se zatím stav státních financí tak zlepšil, aby mohlo býti počítáno s dalším trvalým zatížením státního rozpočtu minimálních 622.900 Kč řádných a nejméně 400.000 Kč mimořádných výdajů na novou vysokou školu obchodní, resp. nový odbor německé vysoké školy technické v Praze.“⁶⁴

Oficiální odpověď národně socialistického ministra školství Emila Frankeho z 10. září 1937 však byla bez fantazie a politického rozhledu:

„Ministerstvo školství a národní osvěty nepouští nikterak ze zřetelů případné doplnění školské sítě, pokud se toho arci ukazuje objektivní věcná potřeba. Zřízení každé nové vysoké školy závisí ovšem též na tom, zda a pokud dané finanční prostředky stačí nejen k řádnému vybudování a udržování toho, co tu již jest, nýbrž poskytují i možnosti vybudovati a řádně pro budoucnou zabezpečiti ústavy další. Všeobecný hospodářský stav posledních let možnosti ty podstatně

⁶² NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2.

⁶³ Tisky Poslanecké sněmovny 1937. IV. volební období, 5. zasedání. Tisk 902/XII.

⁶⁴ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2.

omezoval. Bude pak záviset právě na dalším hospodářském vývoji, zda a kdy bude možno novým požadavkům vycházeti vstříc.⁶⁵

Nízká úroveň odpovědi vynikne při poukázání na fakt, že hned od začátku Ministerstvo školství uznávalo nutnost zřídit německou vysokou obchodní školu. Navíc 25. června 1937 byl přijat zákon č. 170 „o zřízení vysokoškolské školy technické v Košicích“, tudíž byla skvělá politická příležitost buď v tomtéž, nebo sesterském zákoně, nejlépe však v tomtéž návrhu, zvládnout prosazení rozšíření německé pražské techniky o vysokou obchodní školu.

Návrh z roku 1937 byl obdobou předlohy pro vznik české Vysoké školy obchodní. Nově též poukázali na to, že při německé technice beztak „přednášejí se již dnes některé obory z obchodních věd“ takže „by si zřízení zvláštního oddělení v navrhované formě vyžádalo jen poměrně malých prostředků.“ Ministerstvo školství se proto opatrně dotazovalo, zda Ministerstvo financí trvá na svém stanovisku z léta 1928, „či zda by bylo možno nyní již o příslušné náklady na nový odbor německé vysoké školy technické v Praze rozpočet Ministerstva školství a národní osvěty zvýšiti. Přitom Ministerstvo školství a národní osvěty poznamenává, že by nemohlo s ohledem na tento nový odbor snižovatí snad na jiné straně své výdajové položky, které jsou vyměřeny z let krize stále ještě tak nedostatečně, že nevystačují na udržování uspokojivého provozu školských zařízení, zvláště pak škol vysokých.“⁶⁶

Vznik nové německé vysoké školy navíc mohl představovat elegantní gesto ve vztahu k jednáním o národnostní statut a nepřehlédnutelný symbol pro zahraničněpolitické pozorovatele a jednání, že v Československu nedochází k žádnému národnostnímu útlaku německé menšiny, ba naopak je menšině poskytnuta nová vysoká škola, samozřejmě nejlépe v Praze, prestižní lokalitě a hlavním městě republiky. To si vláda začala více uvědomovat a v listopadu 1937 přijal ministr školství představitel pražské německé techniky a německých hospodářských kruhů ve svém úřadě.⁶⁷

Ministerstvo školství se na jaře 1938 znovu, tentokrát energičtěji pustilo do této věci a v návrhu na státní rozpočet roku 1939 si vyžádalo navýšení rozpočtu pro pražskou německou techniku o novou řádnou profesuru obchodního zeměpisu a tři nové mimořádné profesury nauky o provozu, právních věd a národního hospodářství. Návrh pamatoval i na čtyři nová asistentká a jedno zřízenecké místo. Vznik přímo nové školy však neprosazoval s poukazem na to, že sami „navrhovatelé omezili původní návrh na zřízení samostatné vysoké školy obchodní pouze na doplnění německé techniky v Praze o některé stolice, které by později mohly být slouženy dohromady v odbor studia obchodního a pojistné techniky.“ Ministerstvo financí bylo ujištěno, že Ministerstvo školství sahá k tomuto opatření „po zralé úvaze, ježto dnešní vysoká škola obchodní při českém vysokém učení technickém v Praze neobstará dostatečně potřebu komerčních inženýrů pro celý stát, neboť němečtí podnikatelé si prostě neberou a nebudou brát české absolventy vysoké školy obchodní, ale raději pracují a budou pracovat se silami zahraničními, nebo v zahraničí školenými, jen když budou německé.“ Poté následovala pasáž, která měla Ministerstvo financí nadobro obměkčit: „Navržené doplnění německé techniky žádanými stolicemi jest jistě podstatně lacinější, než zřízení samostatné německé vysoké školy obchodní. O utvoření samostatného studijního odboru z těchto stolic zatím není třeba uvažovati, ježto navrhovatelé sami prohlašují, že navržené řešení je zcela uspokojí.“⁶⁸

Rozumný kompromis, který mohl zvrátit tradičně destruktivní přístup Ministerstva financí, jakož i politická vůle reprezentace státu a větší sebevědomí Ministerstva školství však přišly příliš pozdě, navíc při jeho naplnění si politické body mohli připsat jen nacisté.

Na druhou stranu, v případě zvládnutí její realizace ještě před Mnichovem, byla by škola ihned ohrožena návrhem rezortního ministerstva, které ve vládě 19. října 1938 předneslo návrh na okamžité zrušení všech německých vysokých škol v republice, včetně německé pražské techniky, „protože mají být oddělena území, pro jehož obyvatelstvo byly tyto školy vydržovány.“ Profesori a pragmatikální zaměstnanci měli dostat dovolenou s čekatelným ve výši 60 procent platu, asistenti odbytné a ti, kdož opustili svá místa, neměli nárok na nic. Vláda tento výbušný návrh pochopitelně odložila, ale školství mělo vyslat do Berlína experta k jednání „o otázce přenesení německých vysokých škol z území Československé republiky a osobních i věcných otázek s tím souvisejících.“⁶⁹ S ohledem na výsledek jednání bylo na ministerské radě z 25. listopadu 1938 rozhodnuto, že ministr školství povolil zahájení zápisů a vyučování na všech německých vysokých školách v Česko-Slovensku.⁷⁰ Nežřízené německé vysoké obchodní školy se toto opatření pochopitelně již netýkalo, ba ani nebyl ve vládě tento bod projednán, byť zbylí Němci zdůrazňovali nutnost zavést národohospodářské studium.⁷¹

Závěr

Dlouhé usilování o vznik německé vysoké školy obchodní, které začalo za Rakouska-Uherska, dosáhlo během první Československé republiky několikrát takřka svého cíle. Projekt měl v první polovině dvacátých let podporu prezidenta republiky, premiéra i Ministerstva školství, o německých zákonodárcích všech politických frakcí ani nemluvě. Podivná skutečnost, že se školu nepodařilo otevřít ani v druhé polovině dvacátých let, kdy se současní vládní většiny stali zapálení podporovatelé nové instituce, však naznačují, že škola sama o sobě nebyla nikdy dost vysoko na žebříčku priorit německých politiků. Navíc ve chvíli, kde se ve věci začali angažovat především nacionalističtí a nacističtí poslanci, zřejmě ztratili na věci umírněné strany obou národností opravdový zájem, neboť škola s ekonomickým zaměřením by byla s největší pravděpodobností pravicově orientovaná a náchylná k různým nacionálním eskapádám. Snadno pak nabyla vrchu finanční stránka zdůrazňující peněžní nároky, na kterých celý projekt poprvé ztroskotal.⁷²

K čipernějšímu životu se živořící projekt probudil až v druhé polovině třicátých let, kdy otevření nové německé vysoké školy mohlo hrát i roli propagandistickou na poli mezinárodní, ale i domácí politiky. Bohužel, dělo se tak v době, kdy hlavní slovo na německé politické scéně v Československé republice měli nacisté Konráda Henleina a byla to právě jeho strana, resp. její poslanec, který probral podporující Ministerstvo školství k aktivitě, která mohla koncem třicátých let vést ke zřízení německé vysoké školy obchodní. Avšak další aktivity Henleinovy strany zapříčinily likvidaci republiky, včetně tohoto projektu. Za druhé světové války se objevila snaha o spojení obou pražských německých vysokých škol, přičemž by nová univerzita měla právně-hospodářskovědnou fakultu,⁷³ v jejímž rámci by se patrně podařilo realizovat sny o vysoké škole obchodní. Celá nová iniciativa skončila jako všechny dřívější – byla odložena ad acta.

Projekt německé vysoké obchodní školy se nepodařilo prosadit za monarchie, za republiky ani za okupace. Roli hrály finanční i politické motivy. Dá se říci, že škola by byla užitečná, možno říci uživatelsky příjemná pro německou menšinu, ale nikoliv nezbytně nutná. Její existence by ulehčila život a studium určitých segmentů německé menšiny v českých zemích, ale tato menšina ji nedokázala prosadit ani za těch nejpriznivějších podmínek právě proto, že asi nebyla pro německou menšinu jako celek obecně či životně důležitá.

⁶⁹ NA, PMR, kart. 4143, 13. zasedání XIX. vlády z 19. října 1938, fol. 270–271, 295

⁷⁰ NA, PMR, kart. 4144, 30. zasedání XIX. vlády 25. listopadu 1938, fol. 464–465.

⁷¹ Efmertová, M. – Jakubec, I. – Josefovičová, M.: Vývoj pražské německé techniky, s. 34.

⁷² Tamtéž, s. 30.

⁷³ Tamtéž, s. 37.

⁶⁵ Tisky Poslanecké sněmovny 1937. IV. volební období, 5. zasedání. Tisk 1070/XXII.

⁶⁶ NA, MŠ I, kart. 1208, sign. 6 II 2; f. PMR, kart. 3222, sign. 729/50.

⁶⁷ Efmertová, M. – Jakubec, I. – Josefovičová, M.: Vývoj pražské německé techniky, s. 29–30.

⁶⁸ NA, PMR, kart. 3222, sign. 729/50.

Die Bemühungen um die Errichtung einer deutschen Handelshochschule in Böhmen

Der Verfasser behandelt die Bemühungen um die Errichtung einer Handelshochschule mit deutscher Unterrichtssprache in den böhmischen Ländern in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Die ersten Versuche wurden schon zur Zeit der Habsburgermonarchie unternommen, aber der Erste Weltkrieg verhinderte deren Realisierung. Zur Zeit der Ersten Republik unterstützten vor allem die deutschen Nationalparteien das Vorhaben. Die gemäßigten tschechischen und deutschen Parteien zeigten sich zurückhaltender. Die Errichtung der deutschen Handelshochschule, die für ein bestimmtes Segment der deutschen Minderheit nützlich, jedoch nicht unentbehrlich war, wurde bis 1945, also auch von den deutschen Besatzern nicht durchgesetzt.

The efforts to build a German business high school

The author describes the failed efforts of establishing a German business high school in Czech Lands in the period from end of Habsburg Monarchy until 1945.

K PROBLEMATIKE DEJÍN ŠKOLSKEJ SPRÁVY V ČESKOSLOVENSKU. VÝVOJ ŠKOLSKEJ SPRÁVY V OKRESOCH SNINA A MEDZILABORCE V ROKOCH 1918–1960

MÁRIA NOVOSÁDOVÁ

Činnosť školstva je podmienená procesom riadenia, ktorým sa usmerňujú a regulujú všetky činnosti v školskom systéme. Ten je súčasťou vyššieho systému, s ktorým sa zhodujú v teoretických i metodologických východiskách.

Riadeniu školstva a jeho systému sa podrobne vo svojich publikáciách venoval Zdenek Obdržálek.¹ Každú správu, a teda aj správu školstva, považujeme za činnosť, ktorá prostredníctvom svojich orgánov smeruje k dosiahnutiu určitých cieľov. Školská správa svojou činnosťou a sústavou riadiacich a výkonných orgánov riadi fungovanie školského systému, uplatňuje v ňom právne a pedagogické normy a predpisy.

Z. Obdržálek rozčlenil riadenia školstva na mikroriadenie (vnútorné riadenie školy) a makroriadenie (správa školstva s jednotlivými článkami školskej správy). Ide im o sledovanie rovnakých spoločenských záujmov, ako aj o cieľavedomé usmerňovanie vzdelávacích a výchovných činností učiteľov so žiakmi.²

Dejinám správy školstva na Slovensku sa zatiaľ najrozsiahlejšie venoval Jozef Bilčík na stránkach Slovenskej archivistiky.³ Jeho opis siaha od čias Márie Terézie až do roku 1960, kedy došlo k územnosprávnym zmenám na Slovensku a k prechodu školstva na základné deväťročné školy. Podrobne sa venuje nielen vývoju školskej správy, ale aj vývoju jednotlivých typov škôl. Jeho výskum sa stal základom vydania smernice pre spracovanie archívnych fondov škôl I. a II. cyklu do roku 1960.⁴ Najpodrobnejší prehľad vývoja školskej správy od vzniku Československa do roku 1934 poskytuje Príručka školské a osvetové správy.⁵ Mnohostránková publikácia obsahuje podrobné informácie o školskom systéme v českých krajinách, na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi (aj s ich vývojovými odlišnosťami).

¹ Obdržálek, Zdenek: Riadenie školstva a jeho systém. Bratislava 1979.

² Obdržálek, Z.: Riadenie školstva, s. 18–19.

³ Bilčík, Jozef: Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovávanie písomností škôl I. Slovenská archivistika 8, 1973, č. 1, s. 26–56; Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovávanie písomností škôl II. Slovenská archivistika 8, 1973, č. 2, s. 36–76; Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovávanie písomností škôl III. Slovenská archivistika 9, 1974, č. 1, s. 115–156; Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovávanie písomností škôl. Slovenská archivistika 10, 1975, č. 1, s. 58–101.

⁴ Smernica pre spracovanie fondov škôl I. a II. cyklu do roku 1960, č. SAS_1548/10-1977. Vydaná MV SR odborom archívniectva a spisovnej služby.

⁵ Placht, Otto – Havelka, František (ed.): Príručka školské a osvetové správy. Praha 1934.

Školská správa na Slovensku

V stredoveku bola správa školstva výhradne v rukách cirkví, teda bola súčasťou cirkevnej správy. Už uhorský kráľ Štefan I. nariadil, aby každá fara vydržovala školu. Keď si mestá uvedomili dôležitosť vzdelania pre správu miest a pre pozdvihnutie mestského stavu, správa mestských škôl prešla do kompetencií mestskej rady. V habsburskej monarchii až do obdobia osvietenského absolutizmu dozor nad školami bol nedostatočný a organizácia škôl nejednotná. *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* (v preklade Poriadok výchovy a celého odboru vzdelanostného pre uhorské kráľovstvo a k nemu pripojené krajiny) z roku 1777 malo zmeniť nielen organizáciu škôl od národných po univerzity, ale aj spôsob správy škôl. V ňom sa jednoznačne potvrdzuje kontrola štátu nad správou školstva.

Najvyššia správa bola pridelená Kráľovskej miestodržiteľskej rade, ktorú viedol panovníkom menovaný najvyšší riaditeľ kráľovskej univerzity a študijných vecí v Uhorsku. Uhorsko bolo rozdelené na obvody (*regia studiorum directio*) podliehajúce už spomínanej Kráľovskej miestodržiteľskej rade. Boli to obvody: Budínsky, Bratislavský, Banskobystrický, Győrsky, Päťkostolský, Košický, Užhorodský a Veľkoveľkokaradinský.⁶ Na čele každého obvodu stál kráľovský hlavný riaditeľ školského obvodu (*regius provincialis studiorum director* alebo *regium studiorum director*). Jeho dozoru podliehali všetky školy v obvode hlavného riaditeľstva. Preňho vyplývala povinnosť uskutočniť najmenej raz za dva roky kontrolu na školách. Ak to bolo nevyhnutné, aj častejšie. Keďže sa ľudové školy považovali za základ výchovy a vzdelania (lebo išlo o najpočetnejšiu skupinu žiakov), v každom školskom obvode pôsobil kráľovský inšpektor. Ten v rámci dozoru a kontroly mal navštíviť všetky ľudové školy v období troch rokov. Riaditelia (správcovia) škôl sa starali o správny chod školy a podávali správy inšpektorovi. Pomalú realizáciu nového poriadku v školstve podmieňovala veľká chudoba obcí. Tie nemali prostriedky na zriaďovanie škôl. Bola zanedbaná aj školská dochádzka, ktorá vyplývala z nutnosti práce detí na poliach.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní vychádza nový zákon o národnom školstve č. 38 z roku 1868, ktorý sa v hlave VIII venuje správe škôl. Podrobnejším v tomto smere bol zákonný článok 28 z roku 1876, podľa ktorého najvyšším správnym orgánom sa stalo Ministerstvo kultu a vyučovania. V každom munitipii (stolici, municipiálnom meste) pôsobil župný školský inšpektor a na správe školstva sa podieľal aj administratívny výbor. V obciach pri obecných a konfesijných školách mali pôsobiť školské stolice a pri štátnych školách kuratórii.

Župný školský inšpektor obvykle pôsobil v rámci jednej stolice. Ak išlo o dve menšie susedné stolice, mali jedného inšpektora. V prípade veľkej stolice Ministerstvo kultu a vyučovania mohlo dať na výpomoc ďalšieho pomocného školského inšpektora.⁷

Roky 1918–1938

Zákonom č. 11/1918 Sb. z. a n. Československo prebralo verejnú rakúsku a uhorskú správu, pričom správa Slovenska v rámci uhorskej správy bola podstatne odlišná od českej. Podobná situácia bola aj v správe školstva. Rakúske právne predpisy platili v českých krajinách a uhorské právne predpisy platili na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi. V praxi sa teda uplatňovali uhorské školské zákony z rokov 1868 až 1907.

Najvyšším školským správnym orgánom v Československu sa stalo Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠANO). To prešlo počas svojej existencie štruktúrnymi zmenami. V roku 1919 pozostávalo z ôsmich odborov. Pre slovenské školstvo dôležitú úlohu

zohral V. odbor pod vedením Jaroslava Vlčka.⁸ Prvoradou úlohou tohto odboru sa stalo zabezpečenie vyučovania v slovenskom jazyku na všetkých stupňoch škôl. Dôležitou úlohou sa stala postupná unifikácia českého a slovenského školstva.

Zákonom č. 64/1918 Sb. z. a n. zmocnencom vlády na Slovensku sa stal úrad Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Pri ňom bol zriadený školský referát, ktorý výnosom MŠANO z 8. februára 1922 bol zlúčený s cirkevným referátom pod názvom Referát Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave. Fungoval ako exponované oddelenie MŠANO. Vykonal činnosti, ktoré mu boli dané ministrom. Dokonca aj rozhodoval v mene ministra. Takže referát nemal postavenie nižšej inštancie. Rozhodnutia referátu boli rozhodnutiami ministerstva. V prípade nejakých sťažností na referát nebolo možné sa odvolávať na MŠANO, ale až na Najvyšší správny súd.

Na školskej správe sa do roku 1923 podieľal aj administratívny výbor. Podľa zákona č. 126/1920 Sb. z. a n. o zriadení župných a okresných úradov prešla právomoc administratívneho výboru na župana aj v oblasti školstva. Zákonom č. 125/1927 Sb. z. a n. prešla príslušnosť župana na krajský úrad. Z neho vládnym nariadením č. 96/1928 Sb. z. a n. o niektorých presunoch pôsobnosti krajských úradov školské záležitosti prešli na úrady okresné. Krajský úrad mal len disciplinárnu právomoc voči učiteľom.

Okresné úrady:

- mali dozor nad vykonávaním nariadení MŠANO obecnými a cirkevnými školami,
- mali dozor nad používaním povolených učebníc,
- podporovali školského inšpektora v jeho zákonitej činnosti,
- podávali návrhy najvyššej inštitúcii na vydanie napomenutia cirkevným školám, ktoré podľa správ štátneho inšpektora porušovali zákon,
- podávali návrhy na zriadenie nových škôl alebo na zrušenie škôl, ktoré svojou činnosťou hrubo porušovali zákon,
- kontrolovali výročné účty štátnych škôl a štátom podporovaných obecných škôl, správy predkladali referátu.

Do roku 1922 ešte pôsobila inštitúcia župného školského inšpektora. Po roku 1919, podľa správy platnej v Čechách, začal na Slovensku fungovať systém okresných školských inšpektorov – inšpektorátov.⁹ V spomínanom roku vznikli školské inšpektoráty v týchto mestách: Banská Bystrica, Bardejov, Bratislava (2), Dolný Kubín, Kežmarok, Komárno, Košice, Lučenec, Martin, Michalovce, Nitra, Nové Zámky, Prešov, Prievidza, Rimavská Sobota, Rožňava, Šahy, Topoľčany, Trenčín, Trnava, Trstená, Zlaté Moravce, Žiar nad Hronom a Žilina.¹⁰

Školské inšpektoráty neboli zriadené pre každý okres tak, ako to bolo v českých krajinách. Ani nové župné zriadenie neprineslo stotožnenie pôsobenia školských inšpektorátov pre každý politický okres. To znamená, že naďalej niektoré inšpektoráty tvorili aj dva politické okresy. K 1. júlu 1923 bolo na Slovensku 54 školských inšpektorátov: Bratislava 3, Galanta, Hlohovec, Komárno, Nové Mesto nad Váhom, Skalica, Trnava, Bánovce nad Bebravou, Nitra, Nové Zámky 2, Prievidza, Topoľčany, Zlaté Moravce, Bytča, Čadca, Dolný Kubín, Martin, Trenčianska Teplá, Trenčín, Trstená, Žilina, Banská Bystrica, Brezno, Krupina, Levice, Lučenec, Modrý Kameň, Rimavská Sobota 2, Zvolen Žiar nad Hronom, Jelšava, Kežmarok,

⁸ Kázmerová, Lúbia: K vývinu štruktúry školstva na Slovensku v rokoch 1918–1939. In: Slovensko v Československu (1918–1939), zost. M. Zemko – V. Bystrický. Bratislava 2004, s. 417.

⁹ V medzivojnovom období nebola vydaná norma pre názov inštitúcie správy školstva na okresnej úrovni. V úradných záznamoch sa stretávame hlavne v prvých rokoch medzivojnového obdobia s označením školdozorný úrad aj školský inšpektorát alebo dokonca zriedkavo školský inšpektorský úrad. Pre označenie riadiaceho pracovníka tejto inštitúcie sa používalo označenie školský inšpektor alebo školdozorca. No postupne sa viac ujal slovné spojenie školský inšpektor a školský inšpektorát.

¹⁰ Bilčík, Jozef: Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovávanie písomností škôl. Slovenská archivistika 10, 1975, č. 1, s. 65.

⁶ Kováčsová, Silvia (red.): *Ratio educationis 1777 a 1806*. Bratislava 1988, s. 51.

⁷ Bilčík, Jozef: Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovávanie písomností škôl. Slovenská archivistika 10, 1975, č. 1, s. 61.

Liptovský Mikuláš, Poprad, Rožňava, Ružomberok, Spišská Nová Ves, Bardejov, Humenné, Košice 2, Medzilaborce, Michalovce, Prešov 2, Sabinov, Snina, Sobrance, Trebišov a Veľké Kapušany.¹¹

Do roku 1939 dochádzalo k zmenám sídel inšpektorátov alebo ojedinele mohlo dôjsť aj k zrušeniu inšpektorátov, respektíve k zriadeniu úplne nového inšpektorátu. V roku 1934 bolo na Slovensku 53 školských inšpektorátov.¹²

Školské inšpektoráty podliehali priamo Referátu MŠANO v Bratislave, ktorý im určoval činnosť. Okresný školský inšpektor bol do funkcie menovaný. Touto funkciou mohol byť poverený učiteľ alebo profesor, ktorý bol zapísaný v zozname tzv. čakateľov na miesto školského inšpektora. Výnos MŠANO z 15. mája 1925 č. 307 pres./24 o novej úprave obsadzovania miest školských inšpektorov určoval, kto sa môže do zoznamu tzv. čakateľov dostať. Jednou z podmienok bolo preukázať spôsobilosť vedenia pedagogickej a administratívnej agendy školského inšpektora. Keďže na Slovensku bol nedostatok slovenských učiteľov vôbec, do zoznamu mohli byť zapísaní aj učители bez preukázania spomínanej spôsobilosti, ale museli absolvovať minimálnu šesťmesačnú prax u niektorého školského inšpektora. K žiadosti o zapísanie do zoznamu čakateľov sa vyjadroval aj Referát MŠANO v Bratislave. Školskému inšpektorovi bol pridelený učiteľ a prípadne aj výpomocná kancelárska sila. Výnosom MŠANO zo 6. júna 1932 č. 53.648-I o skúškach čakateľov na miesto školských inšpektorov pre ľudové školy museli čakatelia absolvovať zvláštne skúšky na Referáte MŠANO v Bratislave.¹³ Pred komisiou preukazovali teoretické vedomosti a praktické zručnosti. Žiadala sa od nich dôkladná znalosť zásad vyučovania a výchovy, platných predpisov organizácie ľudového školstva a služobných predpisov učiteľov. Súčasťou skúšky bola aj záverečná písomná práca z pedagogiky a didaktiky.

Úlohou školského inšpektora bol dozor nad dodržiavaním školských zákonov a nariadení ľudovými a meštianskymi školami, teda dozor nad vyučovaním a výchovou. Aspoň raz za rok mal navštíviť každú školu vo svojom obvode.

Najnižšími inštitúciami boli miestne školské orgány, ktoré zaobstarávali miestny dozor za správu škôl. Medzi ne patria aj obecné školské stolice.

Obecné školy zriadené politickou obcou boli spravované prostredníctvom obecnej školskej stolice. Obecné zastupiteľstvo jej členov volilo spomedzi miestnych obyvateľov, podľa možnosti znalých problematiky školstva. Mandát trval tri roky a členstvo sa mohlo opakovať. Ak nebola do 4 týždňov školská stolica zvolená, školský inšpektor podal návrh okresnému úradu na vymenovanie jej členov. Ak ani takýmto spôsobom nebola zvolená školská stolica, školský inšpektor navrhol vymenovanie kurátora, ktorého funkcia trvala jeden rok. Funkcia kurátora fungovala aj v prípade zvolenia školskej stolice. Mal to byť človek, ktorý bol zbehlý v školských hospodárskych veciach. Členom obecnej školskej stolice musel byť aj človek z radov učiteľstva. Ak ho zvolili za kurátora, musel túto funkciu prijať. Členmi obecnej školskej stolice boli aj členovia z úradnej moci. Boli to správcovia škôl. Ak mal učiteľský zbor viac ako 15 učiteľov, tak boli členmi aj učители.¹⁴ Ďalšími členmi z moci úradnej boli duchovný a lekár. Začiatok činnosti obecnej školskej stolice a mená jednotlivých členov aj s funkciami boli oznámené školskému inšpektorovi. Z funkcií to bola funkcia predsedu, zapisovateľa a minimálne jedného kurátora, ktorý mal na starosti vyhotovenie rozpočtu a celkové hospodárenie školy.

Kompetencie školskej stolice boli:

- dozor nad potrebným počtom učební;

- ak bolo potrebné, navrhovala zriadenie nových učební,
- aby mala škola pozemok a ihrisko primerané počtu školských detí,
- dozor nad dobrým stavom budovy a jej príslušenstva a s tým spojená správa základného školského majetku,
- dozor nad školskou dochádzkou,
- dozor nad stavbou školy alebo prístavby,
- prerokovala rozpočet a sledovala jeho čerpanie,
- dozor nad zápisom detí do školy,
- podpora chudobných žiakov,
- dozor nad učiteľmi, (dodržiavanie vyučovacieho času, rozvrh hodín, trvanie školského roku a prázdnin...)
- sledovala zdravotné nedostatky,
- školskému inšpektorovi oznamovala zmeny v učiteľskom zbore a uskutočňovala opatrenia s cieľom prijať učiteľa,
- ak bolo potrebné, vydávala štatistiku,
- udeľovala učiteľom dovolenku,
- na konci školského roku podávala obecnej rade správu o stave školy.

Najnižším orgánom správy štátnych škôl boli kuratória. Tie mali dozor nad miestnymi štátnymi ľudovými školami. Pozostávali najčastejšie z členov volených a členov vymenovaných úradnou mocou. V štátnych školách, na ktoré hmotne prispievala aj politická obec, volených členov kuratória volilo zastupiteľstvo politickej obce. V prípade, že prispievateľom bola cirkev, volila členov cirkevná obec. Menovaných členov vymenúval na základe návrhu školského inšpektora okresný úrad, ktorý ustanovil predsedu a podpredsedu kuratória. Vo výlučne štátnych školách všetkých členov kuratória menoval okresný úrad, znovu podľa návrhu školského inšpektora.

Zvláštnu skupinu kuratória tvorili členovia úradnej moci (*ex officio*). Boli to – starosta, zástupcovia jednotlivých cirkví (k nim sa hlásilo aspoň 5% obyvateľov obce), správca školy a zástupcovia z radu učiteľov (podľa počtu učiteľského zboru). V obciach s viacerými štátnymi školami mohlo byť zriadené spoločné kuratórium.

Kuratórium malo tieto právomoci:

- dozor nad udržiavaním budovy školy, jej zariadenia, okolia školy, záhrady, ihriska, dvora; v prípade zistenia nedostatkov sa ich snažilo odstrániť prostredníctvom zriaďovateľa školy,
- prejednávalo rozpočet a predkladalo ho školskému inšpektorovi,
- spravovalo majetok školy,
- pripravovalo ročné zúčtovanie,
- staralo sa o doplnenie žiackej aj učiteľskej knižnice,
- dozeralo na školskú dochádzku,
- vyjadrovalo sa aj k uchádzancom na voľné učiteľské miesta,
- riešilo spory medzi učiteľmi a rodičmi detí.

Priamy dozor nad strednými a učňovskými školami malo MŠANO prostredníctvom ministerských a odborných školských inšpektorov. Odbor a obvod pôsobenia každého inšpektora určoval minister školstva.

Osobitnú skupinu tvorili školy hospodárske, ktoré boli riadené priamo Ministerstvom pôdohospodárstva v Prahe. Ľudové hospodárske školy spravovali tzv. inšpektori ľudových škôl hospodárskych zriadení vládny nariadením zo 16. októbra 1924 č. 214/1924 Sb. z. a n. Dozor a správa nad zdravotníckymi školami v medzivojnovom období patrili Ministerstvu zdravotníctva.

¹¹ Tamtiež, s. 61.

¹² Placht, O. – Havelka, F. (ed.): Příručka, s. 252.

¹³ Věstník MŠANO 14, 1932, s. 82.

¹⁴ Počet členov v školskej stolici z radov učiteľov záviselo od spomínaného počtu učiteľov v zbore. Pri prevýšení 15 učiteľov boli zastúpení dvaja učители, pri počte nad 30 to boli traja učители.

Roky 1938–1945

Už po vyhlásení autonómie Slovenska 6. októbra 1938 došlo k zmenám v správe školstva. Dňa 10. októbra 1938 Výnosom č. 1/1938 – prez. vzniklo Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠANO) Slovenskej krajiny v Bratislave, ktoré prebralo právomoci MŠANO v Prahe a Referátu MŠANO v Bratislave. Po vzniku samostatnej Slovenskej republiky sa zmenil názov na MŠANO Slovenskej republiky.

Viedenská arbitráž v roku 1938 a tzv. malá vojna v roku 1939 znamenali pre Slovensko stratu územia a v dôsledku toho sa počet školských inšpektorátov znížil k 1. januára 1940 z 53 na 42.

Zákon č. 308/1940 Sl. z. o ľudových školách a vládne nariadenie č. 358/1940 Sl. z. zo dňa 21. decembra 1940 o škôldozorných úradoch s účinnosťou od 1. januára 1941 určoval postavenie a úlohy škôldozorných úradov pri správe ľudových a meštianskych škôl. Na základe týchto zákonov priamy dozor nad ľudovými a meštianskymi školami, detskými opatrovňami, ústavmi pre chybnú mládež a pomocnými školami mali škôldozorné úrady na čele so škôldozorcom zriadených a riadených MŠANO.

Do pôsobnosti škôldozorných úradov patrili:

- dozor nad výchovno-vyučovacím procesom na školách,
- dozor nad učebnicami a učebnými pomôckami,
- organizovanie škôl – návrhy na zrušenie alebo zriadenie škôl alebo tried,
- dozor nad rozpočtom škôl,
- povolenie na zriadenie súkromných detských opatrovní,
- dozor nad činnosťou školských výborov,
- rozhodovanie o stavebných záležitostiach škôl, ako napríklad prehliadka stavebného pozemku pre novostavby, alebo účasť na kolaudácii stavieb škôl.

Ďalej zákon určoval prechod pôsobnosti v školských záležitostiach na škôldozorné úrady, ktoré podľa §13 zákona č. 190/1939 Sl. z. patrili župným úradom. Dozor nad vyučovaním náboženstva vykonávala tá ktorá cirkev.

Školské stolice a kuratóriá boli nahradené školskými výbormi. Ten mal byť zriadený pre každú školu alebo pre viacej škôl.

Členmi školského výboru mali byť:

- duchovný príslušnej cirkvi,
- riaditeľ školy,
- člen delegovaný obcou,
- obecný lekár,
- tajomník výboru, ktorého delegoval riaditeľ z radu učiteľov.

Členstvo v školskom výbore bolo bezplatné. Školský výbor mal na starosti majetok školy, t.j. staral sa o dobrý stav školského majetku, podával správy o stave školského majetku alebo vypracoval návrhy na úpravu, ktoré sa mali podávať škôldozornému úradu a v prípade cirkevných škôl aj tej ktorej cirkvi. Výbor sledoval dodržiavanie školskej dochádzky. V prípade jej porušenia mal informovať príslušné úrady. Ďalej organizoval sociálnu a zdravotnícku starostlivosť žiakov a udržiaval dobrý vzťah medzi školou a rodičmi. Plnil funkciu poradného orgánu školského úradu. Splnomocnenec výboru mal právo navštíviť školu s cieľom kontroly a mali mu byť predložené potrebné školské písomnosti.

Podľa Výnosu MŠANO z 19. februára 1943 č. 21.060/II-4, ktorým sa vydáva Jednotný (normálny) organizačný štatút verejných obchodných učilíšť, správu týchto škôl viedol riaditeľ, ktorý mal na starosti výchovno-vyučovacím proces. Hospodárske záležitosti viedol kuratórium zriadené MŠANO.¹⁵

¹⁵ Zvesti MŠANO 6, 1943, s. 23.

K 1. januára 1939 MŠANO zriadilo pre učňovské školy na Slovensku dva inšpekčné obvody so sídlami v Bratislave a v Prešove.¹⁶ Výnosom MŠANO z 2. novembra 1940, č. 29589/40-III o zrušení inšpekčných obvodov učňovských škôl a o prevedení ich agendy na ministerstvo, inšpekčné obvody boli zrušené a od 1. novembra 1940 patrili učňovské školy priamo pod MŠANO.¹⁷

Príprava a vypuknutie Slovenského národného povstania prinieslo zmeny aj v školskej politike. Už 1. septembra 1944, keď po vypuknutí Slovenského národného povstania na povstaleckom území preberá výkonnú, zákonodarnú a vládnu moc Slovenská národná rada (SNR), boli vydané nariadenia zasahujúce do školskej správy. Nariadenie SNR č. 3/1944 Sb. n. SNR zriadilo ústredné orgány, medzi nimi aj Poverenie SNR pre školstvo a osvetu. Nariadenie SNR č. 5 zo 7. septembra 1944 Sb. n. SNR poštátnilo školy všetkých typov a učiteľia sa stali štátnymi zamestnancami. Tento proces bol prerušený potlačením Povstania. Ale hneď po oslobodení východného Slovenska znovu začalo svoju činnosť Poverenie SNR pre školstvo a osvetu, ktoré prevzalo kompetencie Ministerstva školstva a národnej osvety Slovenskej republiky a začalo na oslobodenom území obnovovať vyučovanie na všetkých typoch škôl. Nariadením SNR č. 34 Sb. n. SNR zo dňa 30. mája 1945 znovu došlo k poštátneniu školstva na Slovensku (poštátnenie všetkých typov škôl), k poštátneniu školského majetku¹⁸ a k poštátneniu zamestnancov školstva.¹⁹

Roky 1945–1960

Nariadenie Predsedníctva SNR zo dňa 7. apríla 1945 o zriadení ústredných úradov podľa §1 nariadenia č. 1/1944 Sb. n. SNR a §1 nariadenia č. 40/1944 Sb. n. SNR zriadilo Poverenie SNR pre školstvo a osvetu.

Výnosom Poverenia SNR pre školstvo a osvetu zo dňa 4. mája 1945, č. 6657/1945-prez. bola zriadená Expozitúra Poverenia SNR pre školstvo a osvetu v Košiciach. Tá mala preklenúť obdobie, kým bude obnovený pravidelný dopravný a poštový styk Bratislavy s východným Slovenskom. Hranicu Expozitúry tvorili školské inšpektoráty v Liptovskom Sv. Mikuláši (dnes Liptovský Mikuláš), v Brezne a v Lučenci. V kompetencii Expozitúry na východnom Slovensku boli záležitosti: personálne, organizačné, rozpočtové a personálne záležitosti duchovenstva.

Už výnos Poverenia SNR pre školstvo a osvetu zo dňa 3. júla 1945, č. 1613/45-prez. obmedzil pôsobnosť Expozitúry na personálnu a pedagogickú činnosť pre ľudové, meštianske, pomocné školy a ústavy pre úchylnú mládež, okrem škôl z obvodu školských inšpektorátov Lučenec a Brezno. V kompetencii ostali aj pedagogické záležitosti stredných odborných škôl a učiteľských ústavov a pedagogicko-správne záležitosti. Ostatné záležitosti spadali už pod Poverenie SNR pre školstvo a osvetu.²⁰ K 31. augustu 1945 bola Expozitúra v Košiciach zrušená a správu školstva nad celým územím Slovenska preberá Poverenie SNR pre školstvo a osvetu.²¹

Na stretnutí predstaviteľov československej vlády a SNR v dňoch 31. mája až 1. júna 1945 sa Ministerstvo školstva a Poverenie SNR pre školstvo a osvetu dohodli na kompetenciách

¹⁶ Zvesti MŠANO 1–2, 1938–1939, s. 150.

¹⁷ Zvesti MŠANO 4, 1941, s. 39.

¹⁸ Nariadenie SNR č. 47/1945 zo dňa 26. mája 1945 o poštátnení majetku pri školách poštátnených nariadením SNR č. 34/1945 Sb. n. SNR.

¹⁹ Nariadenie SNR č. 134/1945 zo dňa 7. novembra 1945 o poštátnení zamestnancov škôl poštátnených podľa nariadenia č. 34/1945 Sb. n. SNR.

²⁰ Výnos Poverenia SNR pre školstvo a osvetu zo dňa 3. júla 1945, č. 1613/45-prez., o obmedzení pôsobnosti Expozitúry Poverenia SNR pre školstvo a osvetu v Košiciach. In: Školské zvesti 1, 1945, zoš. 1–4, s. 29.

²¹ Výnos Poverenia SNR pre školstvo a osvetu zo dňa 14. septembra 1945, č. 4832/45-prez. o zrušení Expozitúry Poverenia SNR pre školstvo a osvetu v Košiciach. In: Školské zvesti 1, 1945, s. 96.

v školských a v osvetových záležitostiach. Tie na Slovensku mala SNR so svojimi vládnymi a výkonnými orgánmi. Dbala o to, aby sa nenarušila celorepubliková organizácia školstva a osvetu. Pomer zastúpenia Slovákov a Čechov v ústrednom ministerstve a v celoštátnych organizáciách bol dohodnutý v pomere 1:2.²²

Pri Povereníctve SNR pre školstvo a osvetu dňa 18. júna 1945 začal svoju činnosť Referát ukrajinského školstva, ktorý spravoval záležitosti ukrajinského (ruského) školstva a kultúrne a osvetové veci občanov ukrajinskej (ruskej) národnosti na Slovensku.²³ Referát ukrajinského školstva bol súčasťou Prezídia Povereníctva školstva a osvetu v Bratislave.

Povereníctvo až do roku 1960 menilo niekoľkokrát názvy a organizačnú štruktúru. Zákonom č. 233 zo dňa 7. októbra 1948 Sb. z. a n. sa zmenil názov na Povereníctvo školstva, vied a umení. V roku 1953 vládnym nariadením č. 7 zo dňa 31. januára 1953 dostal znovu názov Povereníctvo školstva a osvetu a vládnym nariadením č. 78/1953 Zb. z. sa zmenil na Povereníctvo školstva. Poslednou zmenou bolo vládne nariadenie č. 34/1956 Zb. z., podľa ktorého sa ustálil názov Povereníctvo školstva a kultúry až do jeho zániku 30. júna 1960.

Po oslobodení nižším stupňom školskej správy ostali školské inšpektoráty. K marcu 1945 na území Slovenska vykonávali činnosť tieto školské inšpektoráty: Bánovce nad Bebravou, Banská Bystrica, Bardejov, Banská Štiavnica, Bratislava I., Bratislava II., Bratislava III., Brezno nad Hronom, Čadca, Čop, Dolný Kubín, Galanta, Hlohovec, Humenné, Kežmarok, Komárno, Košice I., Košice II., Kremnica, Kysucké Nové Mesto, Levice, Liptovský Sv. Mikuláš (dnes Litovský Mikuláš), Lučenec, Medzilaborce, Michalovce, Modrý Kameň, Nitra, Nové Mesto nad Váhom, Nové Zámky I., Nové Zámky II., Poprad, Prešov I., Prešov II., Prievidza, Púchov, Revúca, Rimavská Sobota I., Rimavská Sobota II., Rožňava, Ružomberok, Sabinov, Skalica, Snina, Sobrance, Spišská Nová Ves, Stropkov, Šahy, Topoľčany, Trebišov, Trenčín, Trnava, Turčiansky Sv. Martin (dnes Martin), Veľká Bytča (dnes Bytča), Zlaté Moravce, Zvolen a Žilina.²⁴ Výnosom Povereníctva pre školstvo a osvetu zo dňa 10. decembra 1945, č. 6810/4-prez. boli zriadené školské inšpektoráty pre školy ľudové a meštianske, detské opatrovne, ústavy pre chybnú mládež, pomocné školy s ukrajinským (ruským) vyučovacím jazykom so sídlami v Medzilaborciach, Prešove, Sabinove a Stropkove. Školy so slovenským vyučovacím jazykom z obvodov školských inšpektorátov Medzilaborce a Snina sa zaradili do školského inšpektorátu v Humennom a z obvodu Stropkov do školského inšpektorátu v Bardejove. Školský inšpektorát v Snine bol v dôsledku týchto zmien zrušený. Výnos vošiel do platnosti 1. januára 1946.²⁵ Od 1. marca 1949 školy s ukrajinským (ruským) vyučovacím jazykom spravované školskými inšpektorátmi v Prešove, v Stropkove, v Sabinove a v Medzilaborciach boli priradené do obvodu tých školských inšpektorátov, v ktorých sa tieto školy nachádzali. Tak došlo k obnoveniu inšpektorátu v Snine, ktorý dozeral na všetky školy politického okresu Snina.²⁶ Od 1. apríla 1949 vznikli nové inšpektoráty so sídlami: Dunajská Streda, Kežmarok, Malacky, Námestovo, Partizánske, Senec, Šafárikovo, Šahy, Vrábľa a Želiezovce.²⁷ Dňa 1. mája 1949 vznikol posledný školský inšpektorát vo Veľkých Kapušanoch.²⁸

²² Dohoda medzi Ministerstvom školstva a osvetu v Prahe a Povereníctvom SNR pre školstvo a osvetu v Bratislave vo veci rozdelenia kompetencií v zmysle dohody, ktorá sa konala 31. mája – 1. júna 1945 medzi ústrednou vládou a Slovenskou národnou radou. In: Školské zvesti 1, 1945, s. 109.

²³ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky Štátny archív v Prešove, pobočka Humenné (MV SR ŠAPO – p. HE), fond Národná škola (NŠ) v Ňagove, sign. 39, kart. 3.

²⁴ Školské zvesti. 1945, roč. 1, s. 25–26.

²⁵ Tamtiež, s. 165–166.

²⁶ Výnos Povereníctva školstva, vied a umení zo dňa 18. februára 1949, č. 2.045/49-P/4. In: Školské zvesti 5, 1949, s. 155–156.

²⁷ Výnos Povereníctva školstva, vied a umení zo dňa 14. marca 1949, č. 1.988/1949-P/4. In: Školské zvesti 5, 1949, s. 201.

²⁸ Výnos Povereníctva školstva, vied a umení zo dňa 21. apríla 1949, č. 4.610/1949-P/4. In: Školské zvesti. 5, 1949, s. 352.

Zákonom č. 280/1948 Sb. z. a n. o krajskom zriadení došlo k zmenám v školskej správe. Verejnú správu v kraji vykonával krajský národný výbor (KNV). Pri ňom bol zriadený – okrem iných – referát pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu. Jeho zriadenie potvrdilo vládne nariadenie č. 14/1949 Sb. z. a n., ktorým sa výkon referátu začal 1. februára 1949. Referát pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu mal na starosti krajskú správu vo veciach školských, vedeckých, umeleckých a vo veciach telesnej výchovy. Pre referát pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu vyplývali úlohy:

- tvorba vlastného krajského plánu činnosti,
- dozor nad výchovno-vyučovacím procesom kraja,
- zriaďovanie škôl a určovanie ich obvodov,
- dozor nad mestskými hudobnými ústavmi,
- zriaďovanie domovov mládeže a družín pri školách,
- starostlivosť o osvetu v kraji,
- starostlivosť o rozvoj vied a umení,
- ochrana historických pamiatok,
- starostlivosť o zvýšenie telesnej a brannej zdatnosti, a to nielen u žiakov.

Podľa Vyhlášky Ministerstva školstva, vedy a umenia, Ministerstva informácií a osvetu a Štátneho úradu pre telesnú výchovu a šport zo dňa 8. marca 1950 sa referát pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu KNV mal členiť na štyri oddelenia:

1. pedagogické oddelenie,
2. oddelenie kultúrnej správy,
3. osvetové oddelenie,
4. oddelenie pre telesnú výchovu a šport.²⁹

Vládne nariadenie č. 139/1949 Sb. z. a n. zo dňa 7. júna 1949 zriadilo pri okresných národných výboroch (ONV), podobne ako pri KNV, okrem iných aj referát pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu, ktorého činnosť bola vymedzená na územie okresu. Okresný referát podliehal referátu pri KNV. Keďže §18 vládneho nariadenia č. 139/1949 Sb. z. a n. zrušilo doterajšie predpisy odporujúce tomuto nariadeniu, pôsobnosť školských inšpektorátov na Slovensku bola včlenená do pôsobnosti ONV a ich činnosť sa vykonávala v referáte. Dozor nad školami vykonávali školskí inšpektori menovaní Povereníctvom školstva, vied a umení. Inšpektori boli odbornými pracovníkmi ONV. Na čele referátu stál referent.

Zákonmi č. 12 a 13/1954 z 3. marca 1954 Zb. z. a vládnym nariadením č. 3 zo 7. mája 1954 Zb. z. referáty boli nahradené odborními na čele s vedúcim odborom. Pri odboroch pracovali stále komisie, ktoré nemali status rozhodovania. Stali sa skôr poradnými skupinami. Pri KNV vznikol jednotlivo školský odbor a kultúrny odbor. Až vládne nariadenie č. 7/1957 Zb. z. dovoľovalo na KNV vytvorenie jedného odboru školstva a kultúry. Pri ONV vznikali odbory školstva a kultúry, ale ak bolo potrebné, mohli byť zriadené jednotlivo a so súhlasom KNV.

Zvyšší úroveň riadenia a kontroly práce škôl mali smernice Povereníctva školstva a osvetu z 30. januára 1957 č. 14.412/1957-A-II/1.³⁰

Podľa nich školský dozor vykonávali:

- a) odbory školstva a kultúry pri ONV prostredníctvom okresných školských inšpektorov a okresných školských inšpektoriek pre materské školy,
- b) odbory školstva pri KNV prostredníctvom krajských školských inšpektorov,
- c) Povereníctvo školstva a kultúry prostredníctvom ústredných školských inšpektorov.

²⁹ Školské zvesti 6, 1950, s. 413.

³⁰ Školské zvesti 13, 1957, s. 57.

Smernice vymedzili činnosti školských inšpektorov na všetkých úrovniach, ako aj zása- dy ich práce. Funkčnú náplň odborov školstva a kultúry rady KNV a rady ONV vymedzili Inštrukcie Poverenia školstva a kultúry z 24. novembra 1958, č. 26 806/1958-S.³¹

Odbor školstva a kultúry rady KNV:

- riadil činnosť odborov školstva a kultúry rád ONV, krajského pedagogického ústavu, krajského domu pionierov a mládeže,
- vykonával štátny dozor nad výchovou učňov vo svojom obvode,
- vykonával odborný dozor na osemročných, jedenástročných stredných školách a na pedagogických školách, vo všeobecnovzdelávacích predmetoch na odborných školách, učňovských školách, na odborných zdravotníckych školách, na školách pre mládež vyžadujúcu osobitnú starostlivosť,
- zabezpečoval témy písomných záverečných a maturitných skúšok, ako aj menovanie predsedov maturitných komisií,
- rozhodoval o vylúčení žiakov zo škôl z poverenia rady KNV.

Odbor školstva a kultúry rady ONV:

- riadil a kontroloval prácu škôl vo svojom obvode,
- vykonával všeobecný dozor na všetkých školách a výchovných zariadeniach v jeho pôsobnosti,
- zabezpečoval ďalšie vzdelávanie učiteľov a vychovávateľov prostredníctvom metodických združení,
- vyjadroval sa k návrhom na vylúčenie žiakov,
- rozhodoval v otázkach odporúčani alebo neodporúčani žiakov na ďalšie štúdium na výberových a vysokých školách,
- staral sa o mimoškolskú a mimotriednu výchovu, ako napríklad organizovanie olympiád z rôznych predmetov.

Dozor nad pôdohospodárskymi školami všetkých typov bol do oslobodenia riadený Ministerstvom školstva a osvetu v Bratislave, a potom Poverením pôdohospodárstva a pozemkovej reformy. Zákom č. 95/1948 Sb. z. a n. prechádzajú školy do rezortu školstva, ale od 1. januára 1953 podľa vládneho nariadenia č. 108/1952 Sb. z. a n. z 28. decembra 1952 o zmene pôsobnosti v odbore poľnohospodárskych, lesníckych a vysokých škôl poľnohospodárskych prešli opäť do kompetencií poľnohospodárskeho rezortu.³² Ľudové hospodárske školy do konca roka 1949 spravovali tzv. „inšpektoráty ľudových škôl hospodárskych“.³³ Výnosom Poverenia školstva, vied a umení č. 81 306/50-IV/1 z 30. januára 1950 tieto školy boli pretvorené na základné školy roľnícke a prešli do kompetencie referátov školstva, osvetu a telesnej výchovy.³⁴

Zdravotnícke školy do 31. augusta 1948 spravovalo Ministerstvo zdravotníctva a po oslobodení Poverenie zdravotníctva. Od 1. septembra 1948 prešli do rezortu školstva.³⁵ V roku 1957 Poverenie zdravotníctva určilo dozor nad zdravotníckymi školami takto:

1. Všeobecný a odborný dozor mali vykonávať zdravotnícke odbory rád KNV prostredníctvom pracovníkov pre výchovu a školenie a prostredníctvom odborných inšpektorov.
2. Odborný dozor na vyučovanie všeobecnovzdelávacích predmetov mali vykonávať kraj- skí školskí inšpektori odborov školstva a kultúry rady KNV.³⁶

³¹ Školské zvesti 14, 1958, s. 265–273.

³² Bilčík, Jozef: Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovávanie písomností škôl. Slovenská archivistika 10, 1975, č. 1, s. 82.

³³ Tamtiež, s. 61.

³⁴ Tamtiež.

³⁵ Výnos Poverenia zdravotníctva a Poverenia školstva a osvetu č. 122-18134. In: Školské zvesti 5, 1949, s. 416–418.

³⁶ Smernice o vykonávaní školského dozoru na zdravotníckych školách. In: Školské zvesti 13, 1957, s. 255.

Po oslobodení od 1. apríla 1946 dozor nad učňovskými školami vykonávali inšpektoráty učňovských škôl so sídlom v Bratislave, v Banskej Bystrici a v Košiciach.³⁷ Od roku 1949 sa učňovské školy dostali do pôsobnosti referátov pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu KNV.

Vývoj školstva a školskej správy v okrese Snina

Okres Snina leží v najvýchodnejšej časti Slovenska. V roku 1928 ho tvorilo 49 obcí.³⁸

V sninskom okrese v 18. až v 19. storočí školy existovali v týchto obciach: Dlhé nad Cirochou (r. 1797), Hostovice (r. 1846), Stakčín a Belá nad Cirochou (r. 1848), Pčoliné (r. 1850) a Ulič (r. 1873). Postupne sa zriaďovali ďalšie školy a v roku 1925 bol stav ľudových škôl nasledovný:

1. Štátne ľudové školy: Dúbrava (ruská), Snina, Ubla (ruská).
2. Rímskokatolícke ľudové školy: Cirocká Belá (dnes Belá nad Cirochou), Cirocké Dlhé (dnes Dlhé nad Cirochou), Jozefove Hámre (dnes Zemplínske Hámre) a Papín.
3. Gréckokatolícke ľudové školy: Čukalovce, Hostovice, Inovce, Kalná, Kalná Roztoka, Klenová, Kolbasov, Kolonica, Krivé, Ladomírov, Nechvalová Polianka, Nižná Jablonka, Novosedlica (naposledy Nová Sedlica), Ostrožnica, Parihuzovce, Pčolina (dnes Pčoliné), Pichné, Poľana, Príslop-Dara, Runina, Ruská, Ruská Bystrá, Ruský Hrabovec, Ruský Potok, Smolník, Stakčín, Stakčínka Roztoka, Starina, Strihovce, Šmigovce, Telepovce, Topoľa, Ubla, Ulič, Valaškovce, Volová, Vyšná Jablonka, Zboj, Zubné a Zvala (všetky ruské).³⁹

Po zmenách typu škôl a názvov obcí v roku 1930 bol stav škôl v Sninskom okrese takýto:

1. Štátne ľudové školy: Dúbrava (ruská), Michajlov, Nižná Jablonka, Nová Sedlica, Ruská Bystrá, Smolník, Snina a Ubla.
2. Rímskokatolícke ľudové školy: Belá nad Cirochou, Dlhé nad Cirochou, Hámry – osada Sniny (dnes Zamplínske Hámre) a Papín.
3. Gréckokatolícke ľudové školy: Čukalovce, Hostovice, Inovec, Kalná osada Kalnej Roztoky, Kalná Roztoka, Klenová, Kolbasov, Kolonica, Ladomírov, Nechvalová Polianka, Ostrožnica, Parihuzovce, Pčoliné, Pichné, Príslop-Dara, Runina, Ruské, Ruský Hrabovec, Ruský Potok, Stakčín, Stakčínka Roztoka, Starina, Strihovce, Šmigovce, Telepovce, Topoľa, Ubla, Ulič, Uličské Krivé, Valaškovce, Ruská Volová, Vyšná Jablonka, Zboj, Zubné, Zvala a Veľká Polana (všetky ruské).⁴⁰

V roku 1930 okres nemal žiadnu meštiansku školu, a preto pri Okresnom úrade v Snine vznikol fond pre zriadenie Masarykovej meštianskej školy v Snine.⁴¹ Referát MŠANO v Bratislave výnosom z 21. februára 1932 č. 93.824/32 povoľuje zriadenie pobočných tried Štátnej meštianskej školy v Humennom aj v Snine. Umiestnená bola v niekoľkých budovách, a preto sa začalo s výstavbou objektu novej školy už v roku 1934. V novej budove sa začali žiaci učiť až počas druhej svetovej vojny a úplne dokončená bola v školskom roku 1948 – 1949.⁴²

³⁷ Výnos Poverenia školstva a osvetu z 1. apríla 1946 č. 123 194/1946-A/IV. In: Školské zvesti. 2, 1946, s. 204–205.

³⁸ Belá nad Cirochou, Brezovec, Čukalovce, Dara, Dlhé nad Cirochou, Dúbrava, Hostovice, Hrabová Roztoka, Inovce, Jalová, Kalná Roztoka, Klenová, Kolbasov, Kolonica, Ladomírov, Michajlov, Nová Sedlica, Nechvalová Polianka (dnes Nechvalová Polianka), Nižná Jablonka, Telepovce, Ostrožnica, Papín, Parihuzovce, Pčoliné, Pichné, Príslop, Runina, Ruská Bystrá, Ruský Potok, Ruská Volová, Ruské, Smolník, Snina, Stakčínka Roztoka, Stakčín, Starina, Strihovec, Šmigovec, Topoľa, Ubla, Ulič, Uličské Krivé, Valaškovce, Veľká Polana, Vyšná Jablonka, Zboj, Zubné a Zvala; Statistika obcí na Slovensku. Zostavili: P. Poničan – F. Micheller – J. Moulis. Bratislava 1928, s. 264–267.

³⁹ Schematizmus učiteľstva škôl meštianskych a ľudových a detských opatrovateliek. Zostavili: F. Mačenka, – J. Geryk. In: Bratislava 2, 1925, s. 135–136.

⁴⁰ Schematizmus učiteľstva národných škôl na Slovensku podľa stavu zo dňa 20. novembra 1929. Zostavil: Referát Ministerstva školstva a národnej osvetu v Bratislave. Praha 1930, s. 118–119.

⁴¹ MV SR ŠA PO – p. HE, fond Okresný úrad v Snine (OU SV), Zápisnice zo zasadnutia okresného výboru, kart. 1.

⁴² Snina. Redigovali: J. Jenčík – A. Petriščáková – P. Ondíka. Snina 1999, s. 93.

V Snine okrem už spomínanej meštianskej školy pôsobila štátna ľudová škola, ktorej história siaha až do roku 1782, keď to bola cirkevná škola, ale v roku 1902 bola zoštátnená.⁴³ Okrem toho v tridsiatych rokoch v meste pôsobila Ľudová škola hospodárska a Obecná učňovská škola.⁴⁴ Ľudové školy hospodárske boli aj v Stakčíne, Dlhom nad Cirochou, Veľkej Polane a v Ruskom.⁴⁵ Zo správy okresného výboru za rok 1938 sa dozvedáme, že školstvo v okrese Snina je na nízkej úrovni. Pre 7600 školopovinných detí je namiesto 161 tried len 86, z ktorých nevyhovuje 38 tried. Chýbali školské budovy, preto veľa škôl bolo v súkromných budovách.⁴⁶

Do vývoja okresu Snina (a teda aj školstva) zasiahli predvojnové udalosti v roku 1939, predovšetkým tzv. malá vojna – vojenský konflikt Československa s Maďarskom.

Maďarsko sa po Viedenskej arbitráži neuspokojilo s územným rozšírením svojho štátu a pokračovalo v snahe o získanie ďalšieho územia Slovenska. V dňoch 15. – 16. marca 1939 obsadilo maďarské vojsko územie Podkarpatskej Rusi. V dňoch 23. a 24. marca 1939 využívajúc ešte slabosť samostatného Slovenska v počiatočnom období, maďarské vojská vstúpili na územie Slovenska v okresoch Sobrance a Snina. Od začiatku narazili na odpor formujúcej sa slovenskej armády. Aj napriek verbálnej nóte slovenského Ministerstva zahraničných vecí konzulovi Maďarského kráľovstva, či verbálnej nóte slovenského Ministerstva zahraničných vecí Zahraničnému úradu v Berlíne o vpáde maďarských jednotiek na územie východného Slovenska, nakoniec dosiahlo Maďarsko po rokovaní slovensko-maďarskej komisie v Budapešti v dňoch 27. marca až 4. apríla 1939 pripojenie ďalšieho územia Slovenska k Maďarsku.⁴⁷ Výsledkom bola ďalšia územná strata Slovenska s rozlohou 105 484 ha a strata vyše 40 000 obyvateľov. Slovensko tak stratilo 74 obcí.⁴⁸ Zaujímavosťou je, že v roku 1930 sa k maďarskej národnosti hlásilo spolu 159 obyvateľov okresov Humenné, Medzilaborce a Snina, ale v samotnom Humennom žilo 77 Maďarov.⁴⁹ Okres Snina prišiel o 34 obcí: Zvala, Ostrožnica, Smolník, Starina, Jalová, Stakčín, Kolonica, Ruské, Veľká Polana, Dara, Príslop, Topoľa, Runina, Zboj, Nová Sedlica, Ruský Potok, Uličské Krivé, Kolbasov, Stakčianska Roztoka, Kalná Roztoka, Klenová, Ruská Volová, Berezovec, Ulič, Ublá, Ladomírov, Michajlov, Strihovec, Šmigovec, Dúbrava, Hrabová Roztoka, Ruská Bystrá, Ruský Hrabovec a Inovec. Dňa 7. apríla 1939 hraničnú čiaru obsadili slovenské a maďarské vojská. Zvyšných 15 obcí okresu Snina bolo pričlenených podľa vládneho nariadenia č. 175/1939 Sl. z. o určení obvodov a sídiel niektorých okresných úradov dňom 31. júla 1939 k okresu Humenné. V školstve k zmene došlo o niečo skôr. Dňa 15. mája 1939 bol zrušený Školský inšpektorát v Snine a starostlivosť o školy okresu Snina, ktoré ostali Slovensku, prebral Školský inšpektorát v Humennom.⁵⁰

Obce Sninského okresu pričlenené k Maďarsku patrili do užskej administratívnej expozitúry so sídlom v Užhorode, pričom úradnou rečou boli na tomto území maďarčina a rusínsky jazyk.⁵¹

⁴³ Tamtiež, s. 91.

⁴⁴ MV SR ŠA PO - p. HE, f. OU SV, Zápisnice zo zasadnutia okresného výboru, kart. 1. Ľudová škola hospodárska bola zriadená výnosom Ministerstva земедельства v Prahe, č. 6892-Ib-1923 zo dňa 5. marca 1923.

⁴⁵ Tamtiež.

⁴⁶ Tamtiež.

⁴⁷ Deák, Ladislav: Viedenská arbitráž 2. november 1938, Dokumenty III. Martin 2005, s. 380–383.

⁴⁸ Deák, Ladislav: Agresia Maďarska proti Slovensku v marci 1939. In: Malá vojna (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939). Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach, 30. 3. 1993, zost. Ladislav Deák. Bratislava 1993, s. 20.

⁴⁹ Bauch, Vlastislav et al.: Slovensko. Ľud – I. časť. Bratislava 1974, s. 448.

⁵⁰ Zvesti MŠANO 1–2, 1938–1939, s. 200.

⁵¹ Potemra, Michal: Sobranecký kraj za maďarskej okupácie v rokoch 1939–1944. In: Malá vojna (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939). Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach, 30. 3. 1993. Zostavil: Ladislav Deák. 2. vyd. Bratislava 1993, s. 81.

Svedčí o tom aj niekoľko zachovaných školských dokumentov vo fondoch Národná škola v Kolbasove a Národná škola v Kolonici, uložených v Štátnom archíve v Prešove, pobočka Humenné. Ide o triedne výkazy. Vo fonde

V októbri 1944 prechodom frontovej línie vyučovanie na školách bolo prerušené. Budo- vy využívali vojaci, či už nemeckí, alebo ruskí. V dôsledku toho mnohé školy boli zničené a písomnosti, ktoré školy nestihli evakuovať, vojaci využívali ako kurivo do pecí. Vyučovanie začalo až začiatkom roku 1945, a to iba v školách, ktoré neboli úplne zničené.⁵²

K 31. decembru 1946 v okrese Snina, ktorý bol po oslobodení obnovený, bolo jedno predškolské zariadenie, 5 slovenských a 43 ruských (rusinských) ľudových škôl, jedna meštianska škola v Snine a jedna učňovská škola v Snine.⁵³ Najhorší stav bol v možnosti pokračovať v štúdiu na meštianskych (stredných školách). Od 15. januára 1951 sa stav zlepšil, keď stredné školy boli v obciach: Veľká Polana, Hostovice, Dlhé nad Cirochou, Zboj, Snina, Starina, Ublá, Stakčín, Klenová a Dúbrava.⁵⁴

Zavedením osemročnej povinnej školskej dochádzky v roku 1953 vznikli aj v okrese Snina osemročné stredné školy.

V roku 1958 bol stav jednotlivých typov škôl v okrese takýto:

Materské školy: Dlhé nad Cirochou, Klenová, Ladomirov, Michajlov, Pčoliné, Ruské, Snina (2), Stakčín, Starina, Stakčianska Roztoka a Ublá.

Národné školy: Belá nad Cirochou, Brezovec, Čukalovce, Dara, Hrabová Roztoka, Jalová, Kalná Roztoka, Kolbasov, Kolonica, Ladomirov, Michajlov, Nová Sedlica, Ostružnica, Parhuzovce, Pčoliné, Pichne, Príslop, Runina, Ruská Volová, Ruské, Ruský Potok, Smolník, Stakčianska Roztoka, Stakčín, Strihovec, Šmigovec, Topoľa, Snina-Hámry, Uličské Krivé a Zvala.

Osemročné stredné školy: Dlhé nad Cirochou, Dúbrava, Hostovice, Klenová, Snina, Starina, Ublá, Ulič, Veľká Polana, Zboj, Snina, Topoľa a Stakčín.

Jedenástočná stredná škola: Stakčín a Snina.

Učilište: Odborné učilište štátnych pracovných záloh v Snine.⁵⁵

Tento stav pretrvával do konca nami sledovaného obdobia, do roku 1960.

V roku 1921 správu nad školami Sninského okresu vykonával školský inšpektor inšpektorátu v Humennom, Žižka Rízner.⁵⁶ Dôkazom toho je zápis z 1. septembra 1922 o výberovom konaní (o súbahu) na miesto učiteľa pre školy okresu Snina. Bol zverejnený v Zprávach školského referátu v Bratislave. Do Zpráv ho podal Školský inšpektorát v Humennom.

Národnej školy v Kolonici sa zachoval triedny výkaz formátu A3, ktorý je typický pre triedne výkazy ešte spred roka 1918. Triedny výkaz je tlačený dvojjazyčne: po maďarsky a po rusínsky, s názvami –*Anyakönyvi naplója* a *Metričníj dnevnik*, čo môžeme preložiť ako matričný denník. Údaje o žiakovi, či už jeho nacionálne, nacionálne rodičov a prospech v jednotlivých predmetoch, sú uložené v jednom riadku tabuľky, ktorá je rozložená na dvoch stranách. Mená žiakov a rodičov sú napísané iba v maďarčine. Vo fonde Národnej školy v Kolbasove sa zachovali neobvyklé brožúrky obsahujúce údaje o jednom žiakovi. Brožúrky sú formátu A5, sú dvojjazyčné a to tak, že jedna stránka je vytlačená v maďarčine a zrkadlovo druhá v rusínskom jazyku. Na prvej strane je predtlač pre osobné údaje v maďarčine a na druhej predtlač v rusínskom jazyku. Ďalšie dvojjazyčné obsahovali výchovno-vzdelávacie výsledky za každý polrok. Ľavá strana bola v maďarčine a pravá v rusínskom jazyku. Brožúrky v podstate slúžili ako oznamovací prostriedok výchovno-vyučovacích výsledkov žiaka pre rodičov, o čom svedčí aj podpis rodičov pod známkami. Zo spomínaných triednych výkazov je jasné, že žiakom pribudlo vyučovanie maďarského jazyka, z ktorého známky neboli najlepšie. Čo sa týka dejepisu, názov predmetu je zapísaný ako História Maďarov alebo História uhorského národa.

⁵² Nebolo ojedinelým javom, že v povojnovom období školská dochádzka niektorých žiakov bola nepravidelná, dokonca aj v dlhšom období. Tak napríklad v triednych výkazoch Štátnej ľudovej školy v Belej nad Cirochou nájdeme zápisy o dôvode neprítomnosti: „žiak nemal topánky“, „vrátil sa z evakuácie a opravoval zhoršený dom“, „pre nedostatok šatstva a obuv“, „pomáhal pri stavbe rodinného domu vojnou zničeného“. ŠA PO – p. HE, f. NŠ v Belej nad Cirochou, kart. 1.

⁵³ Školstvo na Slovensku. Školy, žiaci, učitelia v šk. r. 1918/19 – 1947/48. Bratislava 1949, s. 51–172.

⁵⁴ MV SR ŠAPO, fond Krajský národný výbor v Prešove (ďalej f. KNP PO), sign. ŠK/118, kart. 4.

⁵⁵ MV SR ŠAPO, f. KNP PO, kat. č. 4121–4125, kart. 290.

⁵⁶ Arcibiskupský archív v Košiciach (ďalej AACass KE), fond Košický biskupský ordinariát (ďalej KBO), sig. č. 1771. Školský inšpektor žiada Biskupský úrad v Košiciach o zmluvu medzi štátom a Rímskokatolíckou školou v Snine.

Vznik Školského inšpektorátu v Snine predpokladáme k 1. októbru 1922, keď do funkcie školského inšpektora bol menovaný František Havlas, riaditeľ Štátnej meštianskej školy v Humennom. Tento dátum sa objavuje v zoznamoch okresných školských inšpektorov pre Zborník MŠANO, ktorý ministerstvo v medzivojnovom období vydávalo každoročne.⁵⁷ Od 1. decembra 1924, odchodom Žižku Ríznera z Humenného, sa školským inšpektorom v Humennom stáva František Havlas, ktorý zároveň spravuje aj Školský inšpektorát v Snine. Na poradách školských inšpektorátov Košickej župy informoval o stave škôl za každý inšpektorát zvlášť. Preto posielal aj rôzne správy Referátu MŠANO do Bratislavy.

V medzivojnovom období (najintenzívnejšie v 20. rokoch) prebiehala diskusia o počte školských inšpektorátov na Slovensku a o veľkosti ich obvodov. V tejto diskusii sa existencii inšpektorátu v Snine veľmi neprialo a vo väčšine návrhov sa hovorilo o jeho zrušení. Hlavným argumentom pre zrušenie bol nízky počet škôl a tried v Sninskom okrese.⁵⁸ Spomenie najčastejšie návrhy:

1. Začleniť školy Sninského okresu do inšpektorátu v Medzilaborciach.⁵⁹
2. Zlúčiť sninský inšpektorát s humenským. To navrhoval župan Košickej župy Dr. Ruman v správe pre Prezídium Ministerstva pre správu Slovenska.⁶⁰
3. Prideliť Školskému inšpektorátu v Snine všetky ústavy pre úchylnú mládež, čím by sa inšpektorát počtom škôl a tried najmenší (49 škôl), primerane zväčšil.⁶¹

Nakoniec Školský inšpektorát v Snine v medzivojnovom období prežil, hoci bol väčšinou spravovaný humenským školským inšpektorom.

K 20. novembru 1929 do obvodu inšpektorátu patrili školy v obciach: Dúbrava, Michajlov, Nižnia Jablonka, Nová Sedlica, Ruská Bystrá, Smolník, Snina, Ubľa (2), Belá nad Cirochou, Dlhé nad Cirochou, Snina-Hámry, Papín, Čukalovce, Hostovice, Inovec, Kalná Roztoka, Kalná Roztoka osada Kalná, Klenová, Kolbasov, Kolonica, Ladomirov, Nechválova Polanka, Ostrožnica, Parihuzovce, Pčoliné, Pichne, Príslop-Dara, Runina, Ruská Volová, Ruské, Ruský Hrabovec, Ruský Potok, Stakčín, Stakčínska Roztoka, Starina, Strihovec, Šnihovce, Telepovce, Topoľa, Ubľa, Ulič, Uličské Krivé, Valaškovce, Veľká Polana, Vyšnia Jablonka, Zboj, Zubné a Zvala.⁶²

Od 1. septembra 1931 do funkcie školského inšpektora pre školy Sninského okresu bol menovaný Rudolf Merešš, definitívny odborný učiteľ Štátneho ústavu pre hluchonemých v Komárne.⁶³ Ten ale k 31. októbru 1934 skončil a preložili ho do Prešova na základe výnosu č. 91.896/34-I/2 zo dňa 22. októbra 1934. Školský inšpektorát v Snine sa znovu dostáva pod správu humenského inšpektorátu.⁶⁴ Dňa 1. apríla 1935 nastúpil Imrich Hajtáš, učiteľ Štátnej meštianskej školy vo Vysňom Svidníku, na zastupovanie za Baltazára Boldižára, učiteľa ľudovej školy v Bratislave. Lenže Baltazár Boldižár do funkcie školského inšpektora v Snine nikdy nenastúpil, lebo bol pridelený Referátu MŠANO v Bratislave.⁶⁵ Imrich Hajtáš často

organizoval pedagogické dni učiteľov so vzorovými hodinami a niektoré školy navštívil aj dvakrát do roka.

Na nižšom stupni správy škôl v roku 1929 František Havlas v hlásení pre Referát MŠANO hodnotil činnosť kuratorií pri štátnych školách a konštatoval, že z 8 štátnych škôl fungujú kuratoriá len na škole v Dúbrave a v Snine. Obdobne ako v okrese Humenné aj v sninskom okrese školské stolice pri cirkevných školách sa aktívne podieľali na správe škôl a to hlavne v obciach: Belá nad Cirochou, Dlhé nad Cirochou, Modrá, Kamenica nad Cirochou, Papín a Snina-Hámry. Najaktívnejšími predsedami školských stolíc boli napríklad sninský farár Martin Ondriáš a farár v Dlhom nad Cirochou Štefan Fillya, zároveň cirkevný škôldozorca.⁶⁶ V druhej polovici 30. rokov obec Snina rozbehla výstavbu budovy pre meštiansku školu. V tejto činnosti aktivitu rozvinula aj Újazdná školská rada v Snine, predsedom ktorej dlhé roky bol už spomínaný sninský farár Martin Ondriáš. Újazdná školská rada mala aj svoju úradnú pečiatku.

Po odstúpení veľkej časti územia Sninského okresu Maďarsku, dňom 15. mája 1939 Školský inšpektorát v Snine zaniká a školy obcí okresu, ktoré ostali na Slovensku, sa dostávajú pod správu humenského inšpektorátu.

V marci 1945 došlo k obnoveniu činnosti Školského inšpektorátu v Snine, ktorý viedol školský inšpektor Alexej Molčanyi, definitívny riaditeľ Štátnej ľudovej školy v Pčolinom. Bol ruskej (rusínskej) národnosti. Ďalšími zamestnancami boli: Andrej Jurčišin, dočasný učiteľ na Štátnej ľudovej škole v Nechválovej Polianke, a Alžbeta Čizárová, absolventka IV. triedy meštianskej školy.

V auguste 1945 vo vývoji správy škôl v okrese Snina sme sa stretli s javom, ktorý sa nám nepodarilo s istotou vysvetliť. Vieme s určitosťou, že v tom čase už v Snine vykonával svoju činnosť školský inšpektor Alexej Molčanyi. Svedčia o tom zachované obežníky pri fondoch niekoľkých národných škôl. Aj napriek tomu sme pri niektorých fondoch národných škôl našli doklad z 31. augusta 1945 o poštátnení ľudových škôl, ktorý bol vydaný Školským inšpektorátom v Medzilaborciach. Vysvetlenie pre to nemáme, ani sme nenašli. Môžeme iba predpokladať, že pravdepodobne v čase vydania dokumentu medzilaboreckým inšpektorom, A. Molčanymi mal dovolenku alebo bol chorý. Posledným obežníkom podpísaným Molčanymi bol obežník z 24. augusta 1945. Zo 17. septembra sme našli bežné obežníky podpísané za inšpektora (čiže v zastúpení) Merkáčom (musel to byť zamestnanec školského inšpektorátu). Až od 3. novembra boli obežníky opäť podpísované A. Molčanymi. Takže predpokladáme, že: 1. O vydaní dokumentu o poštátnení škôl mohol rozhodovať iba školský inšpektor. 2. V čase neprítomnosti A. Molčanymi dôležité doklady o poštátnení škôl mohol vydávať len školský inšpektor. 3. Keďže A. Molčanymi pravdepodobne dlhšie obdobie nebol v úrade (príčinu nepoznáme), vydaním dôležitých dokumentov bol poverený školský inšpektor v Medzilaborciach. Či je naše chápanie tohto problému správne, nevieme s určitosťou potvrdiť.

K 1. januáru 1946 znovu dochádza k zrušeniu inšpektorátu a slovenské školy pripadli do obvodu humenského inšpektorátu. Ruské (rusínske, ukrajinské) školy spravoval Školský inšpektorát v Medzilaborciach, ktorý sa transformoval na ukrajinský inšpektorát a spravoval aj ukrajinské školy okresu Humenné a Medzilaborce.⁶⁷

Výnosom Povereníctva školstva, vied a umení zo dňa 18. februára 1949, č. 2.045/49-P/4 s platnosťou od 1. marca 1949 sa všetky školy s vyučovacím jazykom ukrajinským, ktoré patrili do obvodu Školského inšpektorátu v Medzilaborciach, začlenili do obvodu tých školských inšpektorátov, v obvode ktorých sa tieto školy nachádzali. Tento výnos vlastne obnovil činnosť sninského inšpektorátu, do obvodu ktorého patrili všetky materské, národné

⁵⁷ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky Slovenský národný archív Bratislava (ďalej MV SR SNA), f. Referát MŠANO. Okresní škólni inšpektori-škólni inšpektori-data pro sbornik MŠANO, č. 174695/30-I. V čase výskumu sa fond spracovával.

⁵⁸ Pre porovnanie, v správe Školského inšpektorátu v roku 1923, bolo 47 škôl (obvod školského inšpektorátu tvorili školy len okresu Snina). V tom istom roku v správe inšpektorátu v Medzilaborciach bolo 62 škôl. MV SR Štátny archív v Košiciach (ďalej SAKE): f. Košická župa (ďalej KŽ), sign. 6685/1923, kart. 282.

⁵⁹ MV SR SNA Bratislava, f. Referát MŠANO. Návrh nových obvodov školských inšpektorátov (v Bratislave, dňa 20. prosína 1926.

⁶⁰ MV SR SNA, f. Referát MŠANO. Zmeny hraníc obvodov školských inšpektorátov, č. 4823-25 prez.

⁶¹ Národní archiv (NA): f. Ministerstvo školství (MŠ), sign. 1487, kart. 874.

⁶² Schematizmus učiteľstva národných škôl na Slovensku podľa stavu zo dňa 20. novembra 1929, s. 118-119.

⁶³ MV SR SNA, f. Referát MŠANO. Škólni inšpektori (okresní), data pro sbornik MŠANO, č. 154.601/32-I/2.

⁶⁴ MV SR ŠAPO – p. HE, f. NŠ v Karnej, sign. 63, kart. 4.

⁶⁵ MV SR SNA, f. Referát MŠANO. Škólni inšpektori (okresní), data pro sbornik MŠANO, č. 25431/37-I/2.

⁶⁶ Cirkevní škôldozorcovia na školách kontrolovali vyučovanie náboženskej výchovy.

⁶⁷ Už v roku 1930 v okrese Snina sa vyučoval ruský (rusínsky, ukrajinský) jazyk na 38 školách, pričom sa postupne počet zvyšoval. V okrese sa už za Uhorska väčšina obyvateľstva hlásila k rusínskej (ruskej, ukrajinskej) národnosti.

a stredné školy, bez rozdielu vyučovacieho jazyka v obciach politického okresu Snina. Školský inšpektorát dostal názov Ukrajinský školský inšpektorát v Snine a funkciou školského inšpektora bol poverený Andrej Kapišovský, ktorý ale dňa 11. apríla 1949 nastupuje do služby na referát pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu pri KNV v Prešove. Úrad preto prevzal Ivan Geletka, osvetový inšpektor pri ONV v Snine.⁶⁸ Tým sme naznačili aj začlenenie školského inšpektorátu do ONV v Snine.

Už na prvom zasadnutí ONV v Snine dňa 23. decembra 1944 bola okrem iných zriadená kultúrno-propagačná komisia, ktorú tvorili títo členovia ONV: I. Hakoš, P. Kernašovič, M. Pura, B. Streit, M. Moroz, M. Šmiga, V. Molčanyi, J. Muličák, J. Čerevka a M. Milčič.⁶⁹ No už na ďalšom zasadnutí boli komisie zrušené a boli určení referenti pre jednotlivé odbory verejnej správy. Referentom sa mohol stať iba člen ONV. Za kultúrneho, propagačného a školského referenta zvolili Dr. L. Hoffmanna.

Tretie zasadnutie ONV dňa 20. januára 1945 jednomyselne schválilo poštátne všetkých škôl sninského okresu a náboženstvo bolo vyhlásené za nepovinný predmet. Aj keď správu nad školstvom preberá znovuzriadený školský inšpektorát, naďalej na zasadnutiach ONV sa riešili školské problémy. V tomto období to bolo hlavne obnovenie vyučovania na všetkých školách a riešenie priestorových problémov, keďže niektoré školy boli vojnovou zničené. Na plenárnom zasadnutí ONV dňa 10. apríla 1946 bola ustanovená kultúrna komisia, ktorá venovala pozornosť aj školstvu. Svedčí o tom zloženie komisie, v ktorej zo siedmich členov piati boli učiteľia: K. Bobák, J. Selín, P. Kernašovič, J. Rusňák, J. Kohút.⁷⁰

Po politických zmenách vo februári 1948 na ustanovujúcej schôdzi ONV v Snine dňa 15. mája 1949 vznikol referát pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu s referentom I. Prokipčakom.

V roku 1950 bola štruktúra referátu nasledujúca:

- referent: V. Suchý (aj zdravotný referent),
- prednosta: M. Kantulák.

Okrem týchto funkcií existovali aj jednotlivé oddelenia:

1. Oddelenie pedagogickej a kultúrnej správy:

- prednosta: M. Kantulák (okresný školský inšpektor).

Malo na starosti: – pedagogické záležitosti škôl,

- dozor nad materskými školami, školami I. až III. stupňa,

– organizačné, rozpočtové, hospodárske, stavebné, štatistické záležitosti škôl, vedu a umenie, ochranu pamiatok

2. Oddelenie osvetové, ktorého náplňou boli osvetové a knižničné záležitosti. Prednostom bol Andrej Franko.

3. Oddelenie telovýchovné – Malo na starosti telovýchovné veci, mimo školskej telesnej výchovy, prednosta M. Holenda.⁷¹

Do zmien vnútornej štruktúry ONV, ku ktorým došlo v roku 1954, sa na poste referentov ešte vystriedali: M. Minčíč, M. Džupon a H. Štefanková.

Na prvom zasadnutí novozvoleného ONV v Snine dňa 22. apríla 1954 vznikol okrem iných aj odbor pre školstvo a kultúru a za vedúceho odboru bol ustanovený M. Holenda.⁷² Po jeho odvolaní už 30. decembra 1954 vedením odboru bol poverený V. Rosocha.⁷³ Do roku 1960 sa v tejto funkcii vystriedali: A. Vataščin, M. Šteco a posledným vedúcim odboru bol T. Maľar, ktorý pôsobil zo spomínaných vedúcich najdlhšie – od 1. septembra

1957 do 30. júna 1960. Dňa 30. júna 1960 ONV v Snine zaniká v dôsledku územnosprávnych zmien.⁷⁴

Počas existencie ONV v Snine stále komisie pri referáte pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu a komisie pri odbore pre školstvo a kultúru niesli názov Kultúrna a osvetová komisia. Tá riešila aj školské záležitosti. Až posledná, ustanovená v roku 1960, dostala názov Komisia pre školstvo a kultúru.

Školskí pracovníci pri ONV v Snine vypracúvali každoročne štvrtročné plány práce, v ktorých najčastejšími činnosťami boli:

- inšpekčná činnosť na všetkých typoch škôl (tie boli buď kompletne alebo čiastkové),
- zriaďovanie materských škôl,
- výstavba nových škôl (v rámci nej príprava projektov a podkladov pre novostavby v spolupráci s odborom výstavby),
- starostlivosť o údržbu škôl,
- vytváranie podmienok na zvyšovanie odborných, a v tom čase aj politických vedomostí učiteľov,
- uskutočňovanie pravidelných porád riaditeľov škôl,
- príprava učiteľských konferencií,
- vzdelávanie učiteľov počas letných prázdnin,
- čerpanie rozpočtových prostriedkov škôl okresu,
- stav materiálneho zabezpečenia škôl,
- sledovanie výchovno-vzdelávacích výsledkov žiakov na školách a návrhy na ich zlepšenie,
- predkladanie správ o plnení úloh v školstve pre plénum a radu ONV.

Vývoj školstva a školskej správy v okrese Medzilaborce

Okres Medzilaborce leží v severovýchodnej časti Slovenska. V roku 1928 ho tvorilo 48 obcí.⁷⁵

Okres Medzilaborce patril medzi najzaostalejšie po stránke hospodárskej, ale aj kultúrnej. V roku 1930 na 1000 obyvateľov bolo 300 negramotných.⁷⁶ Do roku 1932 v okrese existovali len ľudové školy. V Čabalovciach bola založená cirkevná škola v roku 1838.⁷⁷ V Olke stála kamenná škola v roku 1874.⁷⁸ Gréckokatolícka cirkevná škola v Radvani nad Laborcom bola založená v roku 1880.⁷⁹

V roku 1925 bol stav škôl takýto:

1. Štátne ľudové školy: Habura (ruská), Medzilaborce (slovenská), Vyšná Radvaň (ruská, dnes Radvaň nad Laborcom) a Vyšné Čabiny (ruská, dnes Čabiny).

⁷⁴ Vzniká okres Humenné, ktorého súčasťou sa stalo aj územie bývalých okresov Snina a Medzilaborce.

⁷⁵ Borov, Brestov (dnes Brestov nad Laborcom), Bystrá, Čabalovce, Čertizné, Habura, Havaj, Hrabovec, Hrubov, Kalinov, Krásny Brod, Krivá Olka (dnes Olka), Makovce, Malá Poľana, Malá Driečna (dnes súčasť obce Vladiča), Malé Staškovce (dnes Staškovce), Medzilaborce, Miková, Nižná Vladiča (dnes Vladiča), Nižné Čabiny (dnes Čabiny), Nižná Radvaň (dnes Radvaň nad Laborcom), Nižné Zbojné (dnes Zbojné), Ňagov, Nižná Olka (dnes Olka), Olšinkov, Palota, Pravrovce, Pritulany, Repejov, Rokytovce, Roškovec, Ruská Kajňa, Ruská Poruba, Sukov, Világy (dnes Svetlice), Varechovce, Veľké Staškovce (dnes Staškovce), Vyšná Olka (dnes Olka), Vyšná Vladiča (dnes Vladiča), Vyšné Čabiny (dnes Čabiny), Veľká Driečna (dnes Vladiča), Volica, Vydraň, Výrava, Vyšná Radvaň (dnes Radvaň nad Laborcom), Vyšné Zbojné (dnes Zbojné), Závada a Zbudská Belá. Štatistika obcí na Slovensku. Zostavili: P. Poničan – F. Micheller – J. Moulis. Bratislava 1928, s. 238–241.

⁷⁶ www.medzilaborce-urad.sk/joomla/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=56

⁷⁷ Černý, Ivan – Štefanko, Andrej – Bača, Ivan: Čabalovce – Sterkovce 1494–1994. Radvaň nad Laborcom 2000, s. 18.

⁷⁸ Kováč, Andrej: Olka na prahu druhého poltisročia. B. m.: b. v., b. r., s. 21.

⁷⁹ Hnat, Andrej et al.: Radvaň nad Laborcom (1379–1999) Pamätnica obce. Radvaň nad Laborcom 2000, s. 157.

⁶⁸ MV SR SNA, Poverenie školstva, sign. 1561, kart. 383.

⁶⁹ MV SR ŠAPO – p. HE, f. Okresný národný výbor (ďalej ONV) v Snine, sign. 1, kart. 1.

⁷⁰ Tamtiež.

⁷¹ MV SR ŠAPO – p. HE, f. ONV v Snine, sign. 19, kart. 6.

⁷² MV SR ŠAPO – p. HE, f. ONV v Snine, sign. 23, kart. 9.

⁷³ M. Holendu ustanovili za vedúceho organizačného odboru.

2. Rímskokatolícke ľudové školy: Hrubov (slovenská) a Zbudský Hrabovec (slovenská, dnes Hrabovec nad Laborcom).

3. Gréckokatolícke ľudové školy: Borov, Čabalovce, Čertižné, Driečna (dnes súčasť obce Vladiča), Habura, Havaj, Kalinov, Krásny Brod, Krajná Bystrá, Medzilaborce, Miková, Ňagov, Nižné Zbojné, Olšinkov, Palota, Repejov, Rokytovce, Rožkovce, Ruská Poruba, Sukov, Varechovce, Veľké Staškovce, Vilagy (dnes Svetlice), Vladiča, Vydraň, Výrava, Vyšná Olka (dnes súčasť obce Olka), Vyšná Radvaň (dnes súčasť Radvane nad Laborcom), Vyšné Čabiny, Zbudská Belá, Zbudský Brestov (dnes súčasť Rokytova pri Humennom) a Zemplínska Závada (dnes Závada) – všetky ruské.

4. Židovská ľudová škola bola v Medzilaborciach.

V roku 1930 došlo k určitým zmenám a to: zmenil sa typ školy podľa zriaďovateľa, pribudli školy v niekoľkých obciach a došlo k územným zmenám okresu zriadením okresu Stropkov v roku 1925. Takže stav bol takýto:

1. Štátne ľudové školy: slovenské – Habura, Makovce, Malá Poľana, Medzilaborce, Nižnia Olka (dnes Olka), Prituľany, Repejov, Ruská Kajňa, Ruská Poruba, Volica, ruské – Vyšnia Radvaň (dnes Radvaň nad Laborcom) a Vyšnie Čabiny (dnes Čabiny).

2. Rímskokatolícke ľudové školy: Hrubov a Zbudský Hrabovec (dnes Hrabovec nad Laborcom).

3. Gréckokatolícke ľudové školy: ruské – Borov, Čabalovce, Čertižné, Driečna (dnes Vladiča), Havaj, Kalinov, Krajná Poruba, Krásny Brod, Medzilaborce, Miková, Nižnie Zbojné (dnes Zbojné), Ňagov, Olšinkov, Palota, Rokytovce, Rožkovce, Sterkovce (dnes súčasť obce Čabiny), Sukov, Varechovce, Veľké Staškovce (dnes Staškovce), Vilagy (dnes Svetlice), Vydraň (dnes súčasť obce Medzilaborce), Výrava, Vyšnia Vladiča (dnes Vladiča), Zemplínska Závada (dnes Závada), Zbudská Belá a Zbudský Brestov (dnes Brestov nad Laborcom).

4. Židovská ľudová škola: Medzilaborce.

V roku 1932 sa začalo vyučovanie na jedinej meštianskej škole v okrese, a to v Medzilaborciach, kde vyučovacím jazykom popri slovenskom bol aj ruský jazyk. Tento stav pretrval až do roku 1945, keď začali vznikáť ďalšie meštianske školy. V samotných Medzilaborciach v medzivojnovom a vojnovom období pôsobili tri ľudové školy a spomínaná meštianska škola. Výnosom MŠANO zo dňa 18. marca 1930 č. 170.920/29-III, bola zriadená dvojtriedna Všeobecná učňovská škola v Medzilaborciach od školského roku 1930 – 1931, zároveň boli schválené jej stanovy a učebné osnovy.⁸⁰

Už v medzivojnovom období zaznamenávame dve ľudové hospodárske – v Habure a v Medzilaborciach, obidve s ruským vyučovacím jazykom.⁸¹ Počas druhej svetovej vojny a po nej pribudli ľudové školy hospodárske aj v ďalších obciach, a to Čertižné, Borov, Volica, Ňagov, Krásny Brod.⁸²

Aj keď prvoradou úlohou v okrese po prechode frontu bolo obnoviť vyučovanie a obnoviť budovy zničené vojnou, registrujeme už v roku 1945 vznik nových škôl vyššieho typu. Takou školou bolo ruské gymnázium v Medzilaborciach založené vo februári 1945. Prvé prijímacie skúšky sa v ňom konali v marci 1945. V lete ale bolo gymnázium presťahované do Humenného pre nedostatok priestorov v zničených Medzilaborciach. Od 1. novembra 1945 začalo vyučovanie vo dvoch ročníkoch Ruskej odbornej školy pre ženské povolania v Medzilaborciach.⁸³ Tá svoju činnosť ukončila v školskom roku 1949 – 1950. V roku 1949

existovala v Medzilaborciach aj Učňovská škola.⁸⁴ V roku 1950 bolo v okresnom meste pedagogické gymnázium s ukrajinským vyučovacím jazykom. V roku 1953 bolo pretvorené na pedagogickú školu pre vzdelávanie učiteliek materských a národných škôl. Neskôr sa integrovala táto škola s takým istým typom školy v Prešove.⁸⁵ Do siete stredných škôl v školskom roku 1952 – 1953 pribudla Stredná poľnohospodárska technická škola v Medzilaborciach.⁸⁶

V roku 1950 v okrese zaznamenávame veľké zastúpenie materských škôl. Do 7. novembra už existovali v obciach: Vydraň (dnes súčasť obce Medzilaborce), Vyšná Radvaň (dnes Radvaň nad Laborcom), Výrava, Habura, Havaj, Hrabovec nad Laborcom, Kalinov, Krásny Brod, Krivá Olka (dnes súčasť obce Olka), Malá Poľana, Medzilaborce I., Medzilaborce II., Miková, Nižné Čabiny (dnes Čabiny), Ňagov, Volica, Palota, Bystrá, Sukov, Čertižné, Olka, Veľká Driečna (dnes súčasť obce Vladiča), Veľké Staškovce (dnes súčasť obce Staškovce), Zbudská Belá, Olšinkov, Makovce, Rožkovce, Rokytovce a Čabalovce.⁸⁷

Aj sieť stredných škôl sa rozšírila, keď k Medzilaborciam pribudli školy v obciach: Výrava, Vyšná Radvaň (dnes Radvaň nad Laborcom), Habura, Havaj, Hrubov – neúplná, Miková a Olka.⁸⁸

Zákonom č. 31/1953 Zb. z. zo dňa 24. apríla 1953 vznikli osemročné stredné školy, ktoré mali poskytovať všeobecné vzdelanie. Mali pripraviť žiakov na povolanie a na pokračovanie v štúdiu v odborných školách. V okrese Medzilaborce to boli školy v obciach: Medzilaborce, Habura, Havaj, Miková, Olka, Výrava a Vyšná Radvaň (dnes Radvaň nad Laborcom). V Medzilaborciach pôsobila jedenástočná škola pre prípravu štúdia na vysokej škole. Nadalej sa zachovala sieť národných škôl, ktorých žiaci pokračovali na osemročných stredných školách v školskom obvode, do ktorého daná obec patrila. Tento stav pretrvával do vydania nového školského zákona č. 186/1960 Zb. z..

V Zprávach školského referátu č. 1 z 1. mája 1921 v kapitole Ustanovenia v školskom inšpektoráte v Medzilaborciach 1. januára 1921 bol na Štátnu ľudovú školu vo Vyšnej Radvani služobne pridelený Stanislav Zelenka.⁸⁹ Prvým známym školským inšpektorom sa stal Michal Václavský.⁹⁰ Z listu adresovanému MŠANO Jánom Kokinčákom, grécko-katolíckym kňazom vo Vyšných Čabinách a členom župného zastupiteľstva Košickej župy za Republikánsku stranu, sa dozvedáme, že od 1. septembra 1923 Školský inšpektorát v Medzilaborciach bol bez inšpektora a záležitosti vybavoval učiteľ, ktorý nemal právo kontroly nad školami, ale mohol vybavovať len úradné záležitosti. S blížiacim sa koncom školského roka 1923 – 1924 stav pretrvával. Odporúčal, aby školským inšpektorom bol pedagóg ovládajúci ruský jazyk. Sťažoval sa, že ruský jazyk vyučovali učители, ktorí ho neovládali a nemali z neho skúšky. Dokonca, že sa vyučovalo z učebnic zakázaných Referátom MŠANO v Bratislave.⁹¹ Minister školstva a národnej osvety v máji 1924 poveril učiteľa gréckokatolíckej školy v Rokytovciach, Gabriela Wojtašku, funkciou školského inšpektora pre medzilaborecký okres.⁹² Prideleným učiteľom bol František Bařina, definitívny správca Štátnej ľudovej školy v Medzilaborciach a neskôr

⁸⁴ MV SR SNA, f. Poverenie školstva, sign. 1100, kart. 302.

⁸⁵ Ričalka, M.: Rozvoj školstva, s. 271.

⁸⁶ Bilčík, J.: Vývoj školstva na Slovensku do roku 1960 a spracovanie písomností škôl, s. 59.

⁸⁷ MV SR ŠAPO, f. Krajský národný výbor v Prešove (ďalej KNV PO), sign. ŠK/117, kart. 4.

⁸⁸ Tamtiež.

⁸⁹ Zprávy školského referátu v Bratislave 2, 1921, č. 1, s. 6.

⁹⁰ Z minulosti k dnešku. 1. vyd. Zostavili: Peter Adamov, Št. Polovka, Andrej Sivčo. Humenné 1975, s. 159. Michal Václavský (1887–1936) prišiel do Medzilaboriec roku 1919 zo Šinavy vo vtedajšom Haličí. Bol učiteľom a vo večerných kurzoch učil dospelých čítať a písať. Zaslúžil sa o založenie verejnej knižnice, do ktorej zakúpil väčšinu kníh.

⁹¹ NA, MŠ, sign. 854, kart. 309.

⁹² Zprávy Referátu MŠANO v Bratislave 5, 1924, č. 12, s. 90.

⁸⁰ Věstník MŠANO 12, 1930, s. 133.

⁸¹ Pamätník slovenského školstva za účinkovania prezidenta T. G. Masaryka. Zostavil: A. S. Žitavský. Bratislava 1936, s. 145.

⁸² Ričalka, Michal: Rozvoj školstva. In Príspevky k dejinám KSC v humenskom okrese, zost. J. Guzej. Košice 1988, s. 259.

⁸³ Ričalka, M.: Rozvoj školstva, s. 271.

o roku 1929 Viliam Bessler, učiteľ Štátnej ľudovej školy vo Vinnom.⁹³ Kancelársku silu inšpektorát nemal.

K 20. novembru 1929 do obvodu Školského inšpektorátu v Medzilaborciach patrili školy obcí:

1. Okres Medzilaborce: Habura, Makovce, Malá Poľana, Medzilaborce (3 školy), Nižnia Olka, Pritulany, Repejov, Ruská Kajňa, Ruská Poruba, Volica, Vyšnia Radvaň, Vyšnie Čabiny, Zbudský Hrabovec, Hrubov, Borov, Čabalovce, Čertižné, Driečna, Havaj, Kalinov, Krásny Brod, Miková, Nižnie Zbojné, Ňagov, Olšinkov, Palota, Rokytovec, Roškovec, Sukov, Varechovce, Veľké Staškovec, Világy, Vydraň, Výrava, Vyšnia Vladiča, Zemplínska Závada, Zbudská Belá a Zbudský Brestov.

2. Okres Stropkov: Breznica, Breznička, Dobroslava, Duplín, Hoča, Hunkovce, Kolbovce, Nižní Komárnik, Prikra, Pucák, Solník, Stročin, Stropkov, Stropkovská Bystrá, Suchá, Veľkrop, Bodružal, Brusnica, Gribov, Krajná Bystrá, Krajná Poruba, Ladomirová, Medvedzie, Nižnia Písaná, Olšavka, Pstrina, Šarišské Bukovce, Šemetkovce, Vislava a Vyškovce.⁹⁴

Už v roku 1925, keď vznikol okres Stropkov, vznikali úvahy o zriadení inšpektorátu so sídlom v Stropkove. Prikláňal sa k tomu aj Župný úrad Košickej župy a žiadala o to aj obec Stropkov.⁹⁵ K vzniku inšpektorátu v Stropkove však došlo až v roku 1938, v dôsledku čoho sa zmenšil obvod medzilaboreckého inšpektorátu.

Ešte predtým, 1. januára 1932, sa školským inšpektorom stal Václav Folt, definitívny učiteľ Štátnej meštianskej školy v Michalovciach.⁹⁶

Jednou z povinností školského inšpektora bolo každoročne posielat správy o stave škôl vo svojom obvode. Zo zachovaných dokumentov je jasné, že nie vždy sa darilo školským inšpektorom dodržat termín odoslania týchto správ, vypísaných školami. Najčastejším dôvodom bol oneskorený začiatok vyučovania na školách pre neobsadené učiteľské miesto. Na tento stav poukazoval aj školský inšpektor V. Folt, keď Referátu MŠANO 5. októbra 1937 zdôvodňoval chýbajúce správy s týmto obsahom:

1. Vyučovanie sa nezačalo:
 - na gréckokatolíckych školách: Bokša, Borov, Veľké Bukovce, Pstrina, Veľké Staškovec, Varechovce, Vyšnia Vladiča a Závada,
 - na štátnych školách: Brusnica, Mirol' a Tokajík,
2. Štatistiky na inšpektorát zatiaľ nedodali zo škôl:
 - gréckokatolíckych: Brestov, Gribov, Olšinkov,
 - štátnych: Vyšnie Bukovce, Vyšnia Driečna, Košarovce, Piskorovce.
3. Zistené chyby v štatistike – vrátené k oprave: Ďapalovce, Hrabovec, Vyšnia Olšava, Pa-kostov, Turiany, Bžany.⁹⁷

V roku 1942 bol školským inšpektorom Imrich Hajtáš, prideleným učiteľom Gabriel Minarič (odborný učiteľ Štátnej meštianskej školy v Medzilaborciach), kancelárskou silou Irena Minaričová.⁹⁸

V roku 1942 do obvodu Školského inšpektorátu v Medzilaborciach patrili školy:

- gréckokatolícke: Brestov, Čabalovce, Kalinov, Krásny Brod, Medzilaborce, Miková, Nižné Zbojné, Olšinkov, Palota, Rokytovec, Roškovec, Sukov, Varechovce, Veľké Staškovec, Világy, Vydraň, Výrava a Vyšnia Vladiča,

- štátne: Borov, Čertižné, Habura, Havaj, Hrubov, Krivá Olka, Makovce, Malá Poľana, Medzilaborce, Nižná Olka, Pritulany, Repejov, Ruská Kajňa, Ruská Poruba, Stropkovská Bystrá, Valentovce, Veľká Driečna, Volica, Vyšné Čabiny, Vyšná Radvaň, Závada, Zbudská Belá a Zbudský Hrabovec,

- židovská: Medzilaborce.⁹⁹

Prvým a zároveň posledným povojnovým školským inšpektorom v Medzilaborciach bol Štefan Makara. Od 1. januára 1946 sa inšpektorát zmenil na Ukrajinský školský inšpektorát v Medzilaborciach a spravoval ruské (rusínske, ukrajinské) školy v okresoch Medzilaborce, Snina a Humenné. Slovenské školy medzilaboreckého okresu spravoval Školský inšpektorát v Humennom. Výnos Povereníctva školstva, vedy a umenia zo dňa 18. februára 1949 č. 2.045/49-P/4 s platnosťou od 1. marca 1949 zrušil Ukrajinský školský inšpektorát v Medzilaborciach a obnovil pôvodný, ktorý spravoval len školy okresu Medzilaborce bez rozdielu vyučovacieho jazyka.

Obežníky medzilaboreckého inšpektorátu boli písané väčšinou v ruskom jazyku, neskôr v rusínskom alebo ukrajinskom, ale väčšinou latinou.

Aj Školský inšpektorát v Medzilaborciach sa v roku 1949 začlenil do štruktúry ONV. Na zasadnutí Rady ONV v Medzilaborciach už 3. februára 1945 školský inšpektor Š. Makara podal výkaz o činnosti školského inšpektorátu. ONV na to vydal uznesenie:

- poštátni všetky školy v okrese,
- úradnou rečou školského inšpektorátu bude ruský (rusínsky, ukrajinský) jazyk s ruskými školami a slovenský jazyk so slovenskými školami,
- povinné vyučovanie náboženstva bude na všetkých školách 2x týždenne,
- školskému inšpektorátu je daná moc podpisovať menovacie dekréty,
- na návrh školského inšpektora sa ruská mládež zorganizuje pod názvom Sojuz ruskoj molodeži.¹⁰⁰

Š. Makara bol menovaný v roku 1945 aj za školského referenta. V roku 1949 pri ONV bol už zriadený referat pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu a referentom sa stal F. Gula. Toho ešte koncom roku 1949 vystriedal Š. Kovalčík, keďže F. Gula nastúpil na základnú vojenskú službu. Š. Makara v tom čase vykonával funkciu školského inšpektora.

Pri ONV v Medzilaborciach, tak ako v Humennom a v Snine, vznikol Okresný pedagogický zbor, ktorého predsedom sa stal Š. Makara. Na zasadnutí pléna ONV dňa 7. decembra 1952 bola schválená komisia pre školstvo a osvetu s predsedom M. Salakom a členmi I. Gališinom, V. Sivým a I. Tatičom. Na poste referentov ďalej pôsobili: V. Lysik, M. Slák, A. Verlichej, A. Savulák a I. Andoga. Vo funkcii inšpektora Š. Makaru vystriedal I. Klec.

Plénum ONV na zasadnutí 18. mája 1954 menovalo za vedúceho odboru pre školstvo a kultúru A. Bajcuru a za školského inšpektora M. Kantuláka. Na zasadnutí ONV 21. mája 1954 bol zriadený nový odbor pre kultúru, takže školstvo sa osamostatnilo a za vedúceho odboru pre školstvo vymenovali M. Kantuláka. Už v roku 1955 znovu dochádza k zlúčeniu školstva a kultúry do jedného odboru pod vedením J. Potáša. Takže od 19. novembra 1957 na odbore pre školstvo a kultúru pôsobili:

- vedúci odboru: J. Potáš,
- školský inšpektor: M. Kokuľa,
- administratívna sila: E. Kartočková,
- vedúci okresného pedagogického sboru: M. Krajňák,

⁹³ Schematizmus učiteľstva národných škôl na Slovensku podľa stavu zo dňa 20. novembra 1929, s. 84.

⁹⁴ Schematizmus učiteľstva národných škôl na Slovensku podľa stavu zo dňa 20. novembra 1929, s. 84–86.

⁹⁵ MV SR SNA, f. Referát MŠANO. Zmena hraníc obvodov školských inšpektorátov, č. 4823-25prez. Okres Stropkov – zriadenie školského inšpektorátu v sídle okresu, č. 8611/28.

⁹⁶ Tamtiež.

⁹⁷ Tamtiež.

⁹⁸ Sborník MŠANO I. (1941–42). s. 111.

⁹⁹ Sborník MŠANO I. (1941–42). s. 111–113. Charakter vymenovaných škôl nie je ešte podľa zákona č. 308/1940 Sl. z., keďže sme nenašli hodnoverný prameň, ktorý by nám podal pretvorenie ľudových škôl v okrese Medzilaborce podľa spomínaného zákona. Ale z nášho prehľadu je jasné, že väčšina škôl bola zmenená na gréckokatolícke ľudové školy.

¹⁰⁰ MV SR SAPO – p. HE, f. ONV v Medzilaborciach, sign. 1.

- riaditeľ okresného domu osvety: Š. Závacký
- riaditeľ okresnej ľudovej knižnice: E. Gribusová.¹⁰¹

J. Potáš vo funkcii vedúceho odboru pre školstvo a kultúru zotrval do ukončenia činnosti ONV v Medzilaborciach.

Na poli školskom ONV vyvíjalo rôznorodú činnosť:

- v prvých rokoch bolo potrebné opraviť vojnou zničené školy a obnoviť vyučovanie,
- doplniť chýbajúcich učiteľov,
- vykonávať inšpekčná činnosť,
- organizovať vzdelávanie učiteľov,
- zabezpečovať školy ukrajinskými učebnicami,
- zaktivizovať spoluprácu školy a rodičov,
- agitovať deti na štúdium v poľnohospodárskych školách,
- viesť učiteľov k vysporiadaniu sa s náboženskou otázkou.

Správa ľudových škôl hospodárskych v okresoch Snina a Medzilaborce

Súčasťou školského systému v okresoch Snina a Medzilaborce boli aj ľudové hospodárske školy. Správa škôl tohto typu podliehala v medzivojnovom období Ministerstvu zemédelství v Prahe. Prvým inšpektorom, ktorého v roku 1918 poverili budovaním siete ľudových škôl hospodárskych na Slovensku, bol dipl. agr. Prof. Rudolf Žižka. Svoje sídlo mal v Turčianskom Sv. Martine (dnes Martin).¹⁰² R. Žižka do roku 1935 teda spravoval ľudové hospodárske školy nami sledovaných okresov. Po ňom nastupuje Bedřich Predmerský v Lazoch pod Makytou, neskôr so sídlom v Spišskej Novej Vsi.

Z obežníkov inšpektorátu ľudových škôl hospodárskych zachovaných pri Ľudovej škole hospodárskej v Snine sa dozvedáme o činnosti inšpektora toto:

- riadil proces zriaďovania tohto typu školy,
- usmerňoval vyučovací proces,
- usmerňoval školy pri volbe školského výboru,
- vyzýval školy k propagácii intenzívneho obrábania pôdy, k chovu hospodárskych zvierat, k ovocinárstvu, včelárstvu a k družstevníctvu.¹⁰³

B. Predmerský počas svojho účinkovania až do roku 1946 vykonal niekoľko inšpekčných návštev. Potom Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy v Bratislave ustanovilo od 24. februára 1946 za inšpektora ľudových škôl hospodárskych Michala Smolku, ktorý mal sídlo v Košiciach.¹⁰⁴

V roku 1950 ľudové školy hospodárske sa zmenili na základné roľnícke školy a podliehali KNV, a to pôdohospodárskemu referátu (pôdohospodárske školstvo) v Prešove. V roku 1953 základné roľnícke školy zanikli.

Záver

Slovensko vstúpilo do Československa ako poľnohospodárska krajina s nedostatočne rozvinutým priemyslom a dopravou. Tomu zodpovedala aj sociálna štruktúra obyvateľstva. Štatistika uvádza, že v roku 1921 bolo 60,4% obyvateľstva zamestnaného v poľnohospodárstve, lesníctve a rybnom hospodárstve a že tento vývoj pretrváva počas celého medzivojnového obdobia. O tom svedčí údaj z roku 1930, keď poľnohospodárstvo bolo zamestnaním

ešte pre 56,7% obyvateľstva.¹⁰⁵ V rámci Slovenska existovali oblasti s ešte nižším stupňom ekonomického vývoja a k nim zaraďujeme najmä severovýchodné oblasti Slovenska, súčasťou ktorých sú aj okresy Snina a Medzilaborce. V týchto oblastiach v roku 1930 pracovalo v poľnohospodárstve až 72,8% obyvateľstva.¹⁰⁶ Priemysel bol zastúpený len malovýrobou a remeselnou výrobou, ale aj to na nízkej technickej úrovni.

Nízka industrializácia spôsobovala zaostalosť poľnohospodárstva, čo sa odrazilo v nízkej životnej úrovni obyvateľstva. Toto zase viedlo k nedostatočnej vzdelanosti a kultúre obyvateľstva.

Najpočetnejšiu sociálnu skupinu na Slovensku tvorili drobní a strední roľníci. Veľmi slabou bola zastúpená slovenská inteligencia. Toto slabé zastúpenie nielen inteligencie, ale aj zamestnancov iných oblastí, ako boli napríklad služby či železnice, viedlo k príchodu českej inteligencie a ostatných zamestnancov. Obzvlášť početne boli zastúpení vo východnom regióne Slovenska, a teda aj v nami sledovaných okresoch.

Rozvoj priemyslu v regióne okresov Snina a Medzilaborce nastáva až po druhej svetovej vojne a aj poľnohospodárska výroba, ktorá bola stále silnou záťažou hospodárskeho vývoja sledovaného regiónu, dosahuje kvalitatívny a kvantitatívny rozvoj.

Niet pochyb, že štruktúra školstva závisí od štruktúry hospodárskeho rozvoja toho ktorého regiónu. V okresoch Snina a Medzilaborce v medzivojnovom období chýbalo zastúpenie stredného školstva. A aj sieť ľudových hospodárskych škôl bola slabá. V tomto boli obidva okresy na rovnakej úrovni.

O neistom postavení okresu Snina v oblasti školstva svedčí aj snaha zrušiť školský inšpektorát v medzivojnovom období a v ďalšom období striedavá existencia a neexistencia školského inšpektorátu.

A aj keď po druhej svetovej vojne v okresoch Snina a Medzilaborce školstvo zaznamenalo rozvoj, v súčasnosti prebieha proces rušenia siete škôl a neobjímame sa konštatovať, že aj po tejto stránke tieto okresy patria medzi najzaostalejšie v Slovenskej republike.

Zur Problematik der Schulverwaltung in der Tschechoslowakei. Die Entwicklung der Schulverwaltung in den Bezirken Snina und Medzilaborce in den Jahren 1918–1960

Diese Studie befasst sich mit der Entwicklung der Schulverwaltung in den Bezirken Snina und Medzilaborce im slowakischen Teil der Tschechoslowakei in den Jahren 1918–1960. Im ersten Teil geht es um die Entwicklung der Schulverwaltung in der Slowakei. Ein Exkurs behandelt die Zeit vor 1918, als die Slowakei ein Teil Ungarns war. Nach 1918, als der gemeinsame Staat der Tschechen und Slowaken entstanden war, wurden mit kleineren Regelungen die ungarischen Schulgesetze von 1868–1907 übernommen. Nach 1919 ist nach tschechischem Vorbild auch in der Slowakei begonnen worden, das System der Schulinspektorate zu reformieren. Erst nach 1945 wurde schrittweise das ganze Schulsystem in der Tschechoslowakei vereinigt.

In den Bezirken Snina und Medzilaborce, die wirtschaftlich zu den am meisten zurückgebliebenen Bezirken in der Tschechoslowakei gehörten, waren die Bildungsmöglichkeiten in der Zwischenkriegszeit sehr limitiert. Statt auf Volksschulen, die es nicht in jeder Gemeinde gab, konnten die Schüler auf bürgerliche Schulen ihr Studium fortsetzen. Die Volksschulen und die bürgerlichen Schulen wurden durch Schulinspektorate in Snina und Medzilaborce

¹⁰¹ MV SR ŠAPO, f. KNV, sign. 3214, kart. 225.

¹⁰² Pamätník slovenského školstva. Zostavil: A. S. Žitavský. Bratislava 1936, s. 148.

¹⁰³ MV SR ŠAPO – p. HE, f. Ľudová škola hospodárska Snina, sign. 4–5, kart. 1.

¹⁰⁴ Tamtiež.

¹⁰⁵ Bauch, V. et al.: Slovensko. Ľud – I. časť, s. 418.

¹⁰⁶ Barnovský, Michal: Spriemyslenie Východného Slovenska. In: Nové obzory 13, 1971, s. 16.

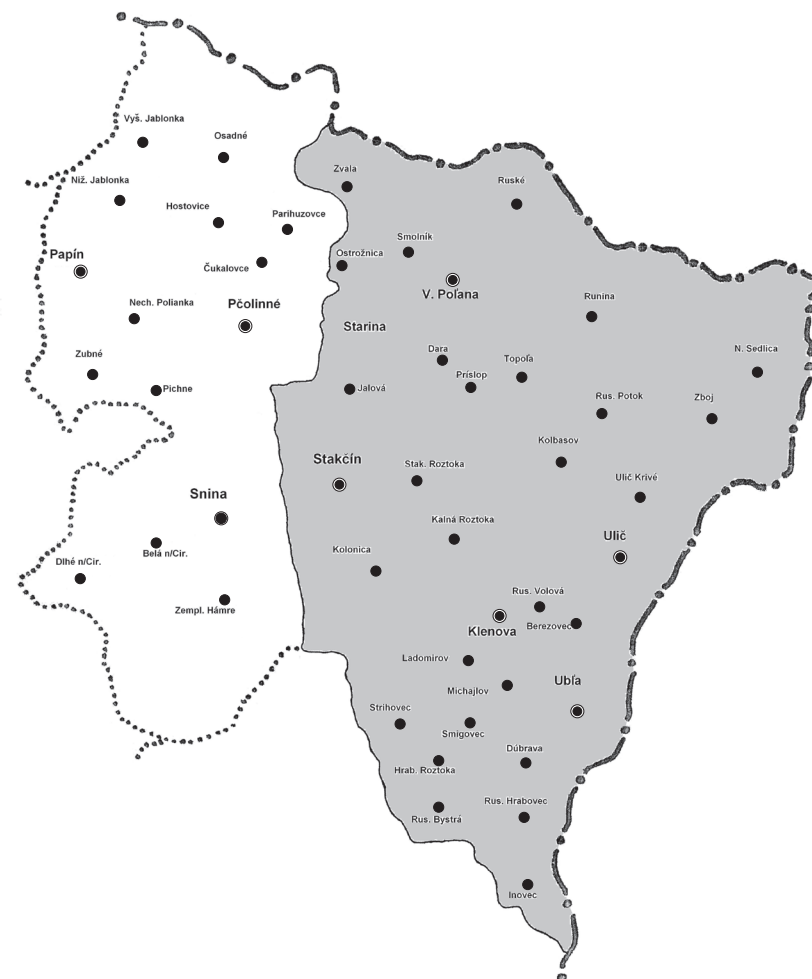
verwaltet. Nach Entstehung des Slowakischen Staates 1940 und der Aufhebung des Bezirkes Snina wurde auch das Schulinspektorat in Snina aufgehoben. Nach 1945 wurden, obwohl die Schulinspektorate weiter existierten, die Bezirksausschüsse (okresní národní výbory) für die Schulverwaltung zuständig. Nach 1949 haben diese neuen Bezirksorgane dann die volle Schulverwaltung übernommen. 1960 kam es zu Änderungen in der Gebietsverwaltung. Dabei wurden die Bezirke Snina und Medzilaborce aufgelöst. An ihrer Stelle entstand der größere Bezirk Humenné.

On the issue of history of school administration in Czechoslovakia. The development of school administration in districts Snina and Medzilaborce in 1918–1960

Analysis of administrative reforms in education in the years 1918–1960 on the example of two economically undeveloped districts in Eastern Slovakia – Snina and Medzilaborce.

OKRES SNINA PRED „MALOU VOJNOU“

- obce pričlenené k Maďarsku po „malej vojne“
- obce pričlenené k okresu Humenné po „malej vojne“

OKRES MEDZILABORCE V ROKOCH 1939–1945

MATERIÁLY

DVŮR CÍSAŘE FERDINANDA I. A JEHO MANŽELKY MARIE ANNY V PRAZE

JIŘINA JUNĚCOVÁ

Ve svém příspěvku bych se chtěla zabývat dvorem císaře Ferdinanda I. v Praze po jeho abdikaci na císařskou korunu, finančními otázkami císařských manželů, ale také i záležitostmi tohoto úřadu.

V naší literatuře existuje řada monografií a článků, věnujících pozornost rodu Habsburků. Na dějiny habsburského rodu je zaměřena publikace rakouských autorů Waltera Pohla a Karla Vocelky.¹ Martina Winkelhoferová popisuje ve své knize císařský dvůr ve Vídni za vlády Františka Josefa I., dvorské úřady, dvorskou společnost, ale i vztah císaře Františka Josefa I. k jeho strýci excísaři Ferdinandovi.² V práci autorů Ivany Čornejové, Jiřího Raka a Víta Vlnase je zachycen pohled na habsburský rod, vládu jeho příslušníků a proměny české společnosti v průběhu času.³ Publikace Milady Sekyrkové se zabývá vládou císaře Františka I. a jeho syna Ferdinanda I., pražskou korunovací jako českého krále a pobytem v Praze po abdikaci na císařskou korunu.⁴ Stať Martina Aschenbrennera pojednává o pobytech císaře Ferdinanda I. a jeho manželky v Zákupích, a to na základě záznamů děkanské kroniky v Zákupích.⁵ Na hudbu na císařském dvoře v Praze za pobytu Ferdinanda I. a jeho manželky Marie Anny po abdikaci na císařskou korunu je zaměřen článek Jiřího Štefana.⁶ Jiří Štefan se také zabýval ve své dalším příspěvku pražským dvorem císaře Ferdinanda I., ve kterém popsal jeho chod.⁷ Jelikož v článku chybí celkový pohled na příjmy a vydání pražského dvora bývalého panovníka a jeho manželky, finanční záležitosti obou manželů a činnost hofmistrovského úřadu, pokusila jsem se proto na základě písemností fondu Úřad nejvyššího dvorského hofmistra, je alespoň částečně nastínit.⁸

Úřad nejvyššího dvorského hofmistra byl úzce spjat s panovníkovým dvorem, měl na starosti jeho veškerý chod, pečoval o pohodlí bývalého mocnáře a byl určitou obdobou Úřadu nejvyššího hofmistra rakouského panovníka ve Vídni, kterému také podléhal. Bez souhlasu nejvyššího hofmistra ve Vídni nemohla být žádná záležitost týkající se dvora císaře Ferdinanda I. v Praze rozhodnuta a ani provedena. Včele úřadu stál nejvyšší hofmistr.

¹ Pohl, Walter – Vocelka, Karl: Habsburkové. Historie jednoho evropského domu. Graz – Wien – Köln 1993.

² Winkelhoferová, Martina: Viribus unitis. Císař a jeho dvůr. Nový pohled na Františka Josefa. Praha 2011.

³ Čornejová, Ivana – Rak, Jiří – Vlnas, Vít: Ve stínu tvých křídel... Habsburkové v českých dějinách. Praha 1995.

⁴ Sekyrková, Milada: 7. 9. 1836 Ferdinand V. Poslední pražská korunovace. Praha 2004.

⁵ Aschenbrenner Martin: Císař Ferdinand V. Dobrotivý očima děkanské kroniky. Bezděz. Vlastivědný sborník Českolipska 17, 2008, s. 27–39.

⁶ Štefan, Jiří: Hudba v životě císaře Ferdinanda I. Dobrotivého po abdikaci a usídlení na Pražském hradě v letech 1848–1875. Hudební věda XLI, 2004, č. 3–4, s. 309–340.

⁷ Týž: Život na dvoře posledního českého korunovaného krále. Pražský hrad 1850–1875. Muzejní a vlastivědná práce. Časopis společnosti přátel starožitností 43, 2005, s. 143–163.

⁸ Národní archiv (NA), fond Úřad dvorského hofmistra císaře Ferdinanda I., Praha (NDH). Pro tento příspěvek byly použity pouze písemnosti z uvedeného fondu, jelikož další písemnosti k tomuto tématu se nacházejí převážně ve Vídni.

Počátky císařského dvora v Praze začínají v podstatě příjezdem císaře Ferdinanda I. a jeho manželky do Prahy 2. prosince 1848 z Olomouce. Vlastní dvůr bývalého panovníka v Praze a úřad nejvyššího hofmistra se začaly vytvářet v průběhu roku 1849 zcela od počátku a ne navazovaly na původní císařský dvůr ve Vídni. Nejvyšším hofmistrem nově zřízeného pražského dvora byl jmenován hrabě Klemens Franz von Brandis, který zmíněný úřad zastával do roku 1851.⁹ Na místa dalších dvorských úředníků byly vypsané konkurzy.¹⁰ Z bývalého císařova dvora ve Vídni přešlo do Prahy skutečně málo zaměstnanců, a to pouze ti, kteří byli úzce spjati s osobou císaře nebo jeho manželky.

Skutečným správcem Ferdinandova dvora byl jeho intendant František Geringer, a to až do smrti bývalého panovníka. Podle nařízení císaře Ferdinanda z 30. března 1852 vykonával František Geringer správu dvora především v oblasti hospodářské a byl pověřen také dozorem na jemu podřízený personál.¹¹ Dalším nejvyšším hofmistrem pražského dvora se stal po odchodu hraběte von Brandis hrabě Karl von Bombelles, který byl zároveň švagrem císaře Ferdinanda I. Hrabě von Bombelles¹² rezignoval na svůj úřad 1. října 1855 a od roku 1856 jej nahradil v uvedené funkci bývalý rakouský generál Paul von Airoldi, svobodný pán.¹³ Ten zastával úřad až do roku 1870, kdy odešel na zdravotní dovolenou. Jeho funkci převzal císařský komoří hrabě Ladislav Pergen, který ji vykonával až do skonu bývalého panovníka. Pražský dvůr císaře Ferdinanda I. zahrnoval kromě dvora bývalého panovníka i dvůr jeho manželky Marie Anny – tzv. menší dvůr. Veškeré záležitosti dvora obstarával hofmistrovský úřad v čele s nejvyšším dvorským hofmistrem, jak bylo již řečeno. Skutečným správcem a zároveň sekretářem císaře Ferdinanda I. byl František Geringer, a to až do jeho smrti v roce 1875. Excisář měl k ruce několik pobočníků. V roce 1849 zastávali tyto funkce hrabě Ladislav Pergen a hrabě Klemens Saint Jullien.¹⁴ O císařovo zdraví pečoval dvorní lékař Jiří Gassner a Jakob von Semlitsch. Dvorské hospodářství řídil oficiál August Untersteiner.¹⁵ Stravu císařských manželů a jejich dvora obstarávala dvorská kuchyně, ve které byli v roce 1849 zaměstnáni čtyři kuchaři s pomocným personálem a cukrář. Podle rozhodnutí císaře Ferdinanda I. z roku 1850 bylo zavedeno společné stravování u císařské tabule pro všechny vyšší zaměstnance dvora.¹⁶ Císařskou tabuli mělo na starosti deset tzv. sálových lokajů. O bezpečnost císaře se starala jeho osobní stráž, která čítala celkem osm členů. Ředitelem dvorských stájí byl František Brudermann. Dalšími zaměstnanci stájí byli podkoní, kočí, postilioni, sedlář a kovář. V čele dvora císařovny stála hofmistryně, kterou byla od počátku existence dvora landkraběnka z Fürstenberka. Dvorními dámami císařovny byly hraběnka Josefína Wallisová a hraběnka Charlotte von Schönborn.¹⁷ Ke dvoru císařovny patřil ještě její osobní sekretář, komorné a sluhové. Letní měsíce trávili císařští manželé na zámčích v Ploskovicích nebo v Zákupech. Císařovna v létě navštěvovala pravidelně Itálii. K tomuto účelu patrně zakoupila ve své vlasti statky Mirano a Riparto del Quinto. Z podnětu císaře Ferdinanda byly konány u dvora přednášky z botaniky, koncerty a hudební večery, a to jak v Praze

tak i v Zákupech.¹⁸ U císařského dvora v Praze se nacházela bohatá knihovna, která sloužila potřebám bývalého císaře.¹⁹

Správa pražského dvora císaře Ferdinanda I. a jeho manželky byla ve svých počátcích zcela závislá na Vídni, a to jak po stránce rozhodování o jmenování dvorských úředníků, tak i po stránce finanční. Císař Ferdinand I. nemohl bez souhlasu úřadu Nejvyššího dvorského hofmistra dvora vládnoucího císaře prakticky o ničem rozhodovat, jak bylo již zmíněno. Veškeré záležitosti pražského dvora podléhaly schválení císaře Františka Josefa I. a jeho vídeňských úředníků. Obzvláště tíživá a ponižující byla pro bývalého panovníka a jeho manželku finanční situace. Dosavadní peněžní příspěvky pro pražský dvůr byly hrazeny ze státní pokladny. Navíc byt císařského páru měl nevyhovující podmínky, bylo proto zapotřebí provést nezbytné stavební úpravy, na které se bohužel nedostávaly peníze. Chyběly finanční prostředky na nákup stolního náčiní, ložního prádla. Osvětlení v části Pražského hradu obývané císařem Ferdinandem I. bylo velmi nedostatečné.²⁰ Celková situace byla naprosto neudržitelná. Císař Ferdinand I. proto požádal v témž roce o oddělení jeho dvora v Praze od císařského dvora ve Vídni a o vyměření apanáže. Císař František Josef I. schválil 6. září téhož roku oddělení správy pražského dvora od Vídně s výhradou usnesení říšského sněmu o vyměření dotace a vyúčtování minulých výdajů dvora císaře Ferdinanda a dvora jeho manželky Marie Anny, mezd a penzí dvorských zaměstnanců, nákladů na zřízení pražského bytu.²¹ Oddělení správy pražského dvora od vídeňského vstoupilo v platnost 1. října 1850. V souvislosti s tím byla vydána 19. září 1850 pro chod dvora v Praze knížetem Felixem z Lichtensteinu, nejvyšším dvorským hofmistrem ve Vídni velmi podrobná instrukce.²² Trvalým sídlem císaře Ferdinanda a jeho manželky se stal od té doby Pražský hrad. Ve zmíněné instrukci se uvádí, že císařský pár bude moci užívat sídla a budovy, které mu budou povoleny vládnoucím císařem. Stříbro a načiní pro tabuli, které si císařský pár vzal sebou při odjezdu z Olomouce do Prahy, jim má být ponechán pro jejich osobní potřebu. Stříbrné přibory, které náležely k císařské domácnosti ve Vídni, bylo nařízeno vrátit zpět do Vídně. Dále bylo stanoveno, že vojenská stráž císaře Ferdinanda na Pražském hradě bude hrazena z jeho prostředků. Další body instrukce se zcela týkaly zaměstnanců pražského dvora, pro které platila obdobná pravidla jako pro dvorské zaměstnance ve Vídni. Bylo ještě podotknuto, že císař Ferdinand a ani jeho manželka nemají mít jakýkoliv vliv na výběr zaměstnanců a ani na určení výše jejich služebních platů. Císař mohl pouze v některých případech podávat návrhy ke schválení do Vídně. U výběru dvorských zaměstnanců se měl dvorský hofmistr císaře Ferdinanda zcela řídit příkazy vídeňského dvora.

Podle instrukce vstoupilo v platnost od 1. října 1850 oddělení správy pražského dvora císaře Ferdinanda I. a jeho manželky Marie Anny od Vídně především v oblasti finanční a hospodářské.²³ Roční apanáž pro císaře Ferdinanda I. byla stanovena na 500 000 zl. a apanáž pro císařovnu Marii Annu, tzv. jehelné na 50 000 zl. Z apanáže byl císařský pár povinen hradit služební platy a požitky dvorských zaměstnanců a veškeré své potřeby.

Období od 30. prosince 1848 do 22. listopadu 1849, kdy pobývali císařští manželé v Praze, bylo považováno za prozatímní a skončilo 1. října 1850. Oddělení správy pražského dvora od vídeňského znamenalo kromě oddělení financování obou dvorů i vzájemné finanční vyrovnání mezi císařem Františkem Josefem I. a jeho strýcem Ferdinandem

⁹ Hrabě Klemens Franz von Brandis byl prvním nejvyšším hofmistrem pražského dvora, a to v letech 1849–1851. (narozen 4. února 1798 ve Štýrském Hradci a zemřel 26. května 1863 ve Schleinitz ve Štýrsku. Gothaisches genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser auf das Jahr 1865, 38, 1864, s. 132.)

¹⁰ NA, NDH, inv. č. 106, kart. 1, instrukce pro nejvyššího hofmistra dvora císaře Ferdinanda I. v Praze.

¹¹ NA, NDH, inv. č. 106, kart. 1, č. j. 112/1852.

¹² Karl von Bombelles, hrabě se stal roku 1834 manželem rakouské arcivévodkyně Marie Luisy, parmské vévodkyně a sestry císaře Ferdinanda I. a také jeho švagrem. Zemřel 30. května 1856 ve Versailles. 28. listopadu 1851 byl ustanoven nejvyšším hofmistrem pražského dvora a 1. října 1855 na úřad rezignoval.

¹³ Paul von Airoldi, svobodný pán, rakouský generál, nejvyšším hofmistrem byl od roku od roku 1856, v roce 1870 odešel na dovolenou a jeho úřad převzal komoří hrabě Ladislav Pergen.

¹⁴ NA, NDH, inv. č. 106, kart. 1, přehled zaměstnanců císařského dvora v Praze z roku 1849. Tamtéž.

¹⁵ NA, NDH, inv. č. 106, kart. 1, č. j. 117/1850.

¹⁶ NA, NDH, inv. č. 106, kart. 1, přehled zaměstnanců císařského dvora v Praze z roku 1849.

¹⁸ NA, NDH, inv. č. 139, kart. 30.

¹⁹ NA, NDH, inv. č. 143, kart. 33–36. Jsou zachovány objednávky časopisů a periodik pro knihovnu, které byly objednávány z podnětu císaře.

²⁰ NA, NDH, inv. č. 106, kart. 1, č. j. 222/1850.

²¹ NA, NDH, inv. č. 106, instrukce z 19. září 1850, vydaná knížetem Františkem z Lichtensteinu, nejvyšším hofmistrem ve Vídni.

²² Tamtéž.

²³ Tamtéž.

za stanovených podmínek.²⁴ Touto úlohou byla pověřena císařská komise, která také řešila záležitost pozůstalosti po císaři Františku I. Císař Ferdinand I. měl uznat a zaplatit Františku Josefovi I. náklady za vyplacené peníze a dary z milosti za dobu, kdy byl Ferdinand ještě korunným princem, z období jeho císařské vlády a za peníze a dary udělené soukromě. Dále byl povinen nahradit výdaje vynaložené na fideikomisi knihovnu ve Vídni za přechodné období, a to od 1. prosince 1848 do 1. ledna 1850. Podle návrhu ředitele dvorské fondové pokladny ve Vídni Karla von Scharfa měl Ferdinand zaplatit celkem 108 567 zl. 29 kr. Dvorní rada Geringer vznesl jménem císaře Ferdinanda námitky proti vídeňskému rozhodnutí s tím, že zmíněný návrh obsahuje řadu omylů a některé položky pocházejí z doby, které se netýkají tzv. přechodného období.²⁵ Císařským nařízením z 28. července 1851 bylo rozhodnuto, že veškeré pohledávky musí být neprodleně vyrovnány. Z výnosu císařských statků v Čechách byla údajně sražena částka 99 040 zl. konv. měny ve prospěch vládnoucího císaře.²⁶

Jak bylo již podotknuto, o veškerých záležitostech pražského dvora rozhodoval Úřad nejvyššího dvorského hofmistra ve Vídni, a to především ve finančních otázkách. Každý rok musel hofmistrovský úřad v Praze sestavovat rozpočet příjmů a vydání pražského dvora, osobních potřeb excísaře Ferdinanda I., jeho manželky a dalších různých příjmů a výdajů. Rozpočet byl zaslán do Vídně ke schválení, kde jej zkontrolovala Pokladna císařských soukromých a rodinných fondů a Úřad nejvyššího dvorského hofmistra. Každá větší položka v plánovaných výdajích musela být uvedena v příslušné kapitole prelimináře, a to i když se jednalo o nezbytné opravy císařského sídla. V rozpočtu na rok 1862 je udáno, že je nutná oprava střechy v zámku v Ploskovicích, která je v havarijním stavu a do pokojů silně zatéká. Po celém schvalovacím řízení byl rozpočet vrácen zpět. Bez jeho potvrzení by nebyly byly vyplaceny císařskému páru apanáže a další finanční příspěvky. Bylo stanoveno, že apanáže budou císařským manželům vypláceny měsíčně dvorskou komorou. Za tzv. přechodné období získal císař Ferdinand a jeho manželka z Vídně částku 400 000 zl. na jejich osobní spotřebu a vydržování pražského dvora.

Dalším příjmem císaře Ferdinanda I. byl podíl z dědictví po jeho otci císaři Františku I. O majetku císaře Františka jednala dvorská komise, která vznikla krátce po jeho smrti. Jejím úkolem mělo být rozdělení příjmů z uvedeného majetku mezi jeho dva syny, a to císaře Ferdinanda a arcivévodu Františka Karla a císařovnu Karolínu Augustu, vdovu po císaři Františkovi. Komise jednala a jednala, léta plynula, ale nedospěla k žádoucímu výsledku. Císař František Josef I. po svém nástupu na trůn pověřil komisi, aby sepsala veškerý majetek zemřelého císaře, jehož hodnota činila 11 039 248 zl.²⁷ Majetek kromě rakouských statků Artstetten, Gutenbrunn, Laxenburg, Leiben, Persenberg, Pöggstall, Rohregg, Vösendorf, Weinzierl obsahoval ještě nemovitý majetek, uložený v cenných papírech. Jednání komise byla složitá a posléze rozdělila majetek na tři díly. Arcivévod František Karel dostal do užívání statky Artstetten, Laxenburg, Pöggstall a Vösendorf. Císařovna Karolína Augusta získala statek Persenburg a císař Ferdinand částečně statky Gutenbrunn a Rohregg. Další majetek po císaři Františku byl movitý, označovaný komisí jako těžko dělitelný. Ten tvořily např. státní obligace v Toskánsku, jež byly v uvedené době označovány jako takřka nedobytné. Komise je patrně proto přidělila císaři Ferdinandovi.

Mezi příjmy císaře Ferdinanda I. náležel také příjem z výnosu fideikomisu Falkenstein, který založil císař František Josef I. dne 9. října 1849, a to na základě závěti císaře Františka I.²⁸ Fideikomis získal svůj název podle hrabství Falkenstein²⁹ v Rakousku, byl určen pro primogenituru Habsburků a byl spravován podle zvláštních předpisů Ředitelstvím císařských soukromých a rodinných fondových statků ve Vídni. Kurátorem fideikomisu se stal arcivévoda Ludvík. Účetně náležel fideikomis pod pravomoc Pokladny císařských soukromých a rodinných fondů ve Vídni. Příjmy z fideikomisu Falkenstein se dědily v mužské linii habsburského rodu a teprve, pokud by neexistovali mužští potomci, přecházel majetek na ženy. Celková hodnota fideikomisu dosahovala v době jeho zřízení celkem 989 616 zl. 49 kr. Tvořily jej rakouské statky Grabenegg, Knoking, Peillenstein, St. Leonhardt, Perwarth, Reinsperg, Weinzierl, Weichselbach, Wolfpassing, Zwerbach, hospodářský dvůr Schlattenhof a další menší reality. Movitý majetek fideikomisu zahrnoval obligace a cenné papíry v hodnotě 754 691 zl. Roční příjmy fideikomisu byly závislé na jeho každoročním výnosu, který kolísal. Jestliže měl fideikomis po právní stránce vstoupit v platnost, bylo nutné, aby císař Ferdinand, jako jedna ze zainteresovaných stran, připojil k jeho zřizovací listině svůj podpis. Bývalý panovník vyjádřil své stanovisko k existenci fideikomisu Falkenstein s tím, že chce být informován o peněžních a hospodářských výsledcích rakouských statků, dále podmiňoval podepsání zřizovací listiny fideikomisu teprve tehdy, až budou císařské statky v Čechách převedeny do jeho vlastnictví.³⁰ Na osobu císaře Ferdinanda byl vyvíjen značný nátlak ohledně připojení jeho podpisu ze všech stran. Kníže Felix ze Schwarzenberka, ministerský předseda a kníže František z Lichtensteina, nejvyšší dvorský hofmistr ve Vídni velmi spěchali, aby císař Ferdinand zmíněnou listinu podepsal, a uváděli, že české statky jsou majetkem excísaře již od roku 1847.³¹ Skutečnost byla však poněkud jiná.³² Podle smlouvy vídeňského kongresu z roku 1815 měly české statky připadnout rakouskému vládnoucímu císaři, pokud bude vévodství Lucca předáno toskánským vévodům. Tato situace nastala roku 1847 úmrtím Marie Luisy, parmské vévodkyně. Statky v Čechách získal císař Ferdinand I, tehdy jako vládnoucí rakouský panovník. Po jeho abdikaci v roce 1848 přešly majetky opět na vládnoucího císaře, a to na Františka Josefa I., který nesouhlasil s převedením statků na císaře Ferdinanda I. Proto probíhala velmi čilá jednání mezi císařem Ferdinandem, císařskou komisí ve Vídni a vídeňským dvorem. Komise připravila posléze podklady pro zapsání českých statků do desk zemských a jejich následné předání císaři Ferdinandovi, ke kterému došlo do konce roku 1849.

Veškeré finanční prostředky z Vídně byly císaři Ferdinandovi I. a jeho manželce Marii Anně převáděny Pokladnou císařských a rodinných fondů ve Vídni na pobočku rakouské národní banky, která vznikla v Praze roku 1847. 6. ledna 1853 byla vytvořena na základě nařízení císaře Ferdinanda I. v Praze jeho tzv. tajná pokladna, kam byly od té doby zaslány peněžní prostředky pro císařský pár.³³

Císař Ferdinand I. měl kromě zmíněných příjmů z Vídně a užívání českých statků také vlastní majetek. Jednalo se o cenné papíry a akcie různých podniků a společností. Podle seznamu cenných papírů a akcií z přelomu let 1855/1856,³⁴ které vlastnil císař Ferdinand I.,

²⁸ NA, NDH, inv. č. 170, kart. 154.

²⁹ Zmíněný fideikomis dostal jméno podle hrabství v Rakousku.

³⁰ NA, NDH, inv. č. 170, kart. 154, č. j. 305/1849, opis dopisu z 13. října 1849 knížete Felixe Schwarzenberga baronu von Hitzinger.

³¹ NA, NDH, inv. č. 170, kart. 154, č. j. 282/1849, dopis knížete Felixe Schwarzenberga z 17. listopadu 1849.

³² NA, NDH, inv. č. 170, kart. 154, č. j. 305/1849, opis dopisu z 13. října 1849 knížete Felixe Schwarzenberga baronu von Hitzinger.

³³ NA, NDH, inv. č. 106, kart. 1, nařízení císaře Ferdinanda I. ze 6. ledna 1853 týkající se zřízení tzv. tajné (osobní) pokladny v Praze

³⁴ NA, NDH, inv. č. 169, kart. 152. Údaje o soukromém majetku cenných papírů a akcií císaře Ferdinanda I. jsou dochovány v účtech od r. 1855, u starších ročníků účtů nejsou blíže specifikovány anebo chybí.

²⁴ NA, NDH, inv. č. 171, kart. 155, návrh Karla von Scharfa, ředitele pokladny císařských soukromých a rodinných fondů ve Vídni z 31. září 1851 zasláný hofmistrovskému úřadu v Praze.

²⁵ NA, NDH, inv. č. 171, kart. 155, odpověď dvorního rady Františka Geringera Karlu von Scharfovi, řediteli pokladny císařských soukromých a rodinných fondů ve Vídni ze 4. října 1851.

²⁶ NA, NDH, inv. č. 171, kart. 155, návrh Karla von Scharfa, ředitele pokladny císařských soukromých a rodinných fondů ve Vídni z 31. září 1851 zasláný hofmistrovskému úřadu v Praze. Ve fondu Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků Praha nebyly nalezeny příslušné doklady o této záležitosti.

²⁷ NA, NDH, inv. č. 170, kart. 154, č. j. 222/1849, opis rozhodnutí císaře Františka Josefa I. ze 24. srpna 1849.

to byly především rakouské státní obligace v hodnotě 2 782 186 zl. 35 kr. konv. měny, dále toskánské státní dluhopisy v částce 627 586 zl. 30 kr. konv. měny. U akcií různých podniků a společností v hodnotě 57 500 zl. konv. měny jsou uvedeny akcie pražské a buštěhradské dráhy, akcie paroplavební společnosti a říčních lázní. K soukromým pohledávkám císaře patřily finanční pohledávky u vídeňského divadelního podnikatele Aloise Pokorného ve výši 20 000 zl. konv. měny a některé další pohledávky. Celková hodnota majetku císaře Ferdinanda I. činila celkem 3 493 473 zl. 5 kr. konv. měny. Co se týká císařova vlastnictví akcií a cenných papírů v jednotlivých letech, situace se často měnila, protože některé byly prodány a jiné získány koupí.

Základ soukromých příjmů císařovny Marie Anny, jak bylo již zmíněno, tvořila roční renta tzv. jehelné 50 000 zl. konv. m., která byla stanovena roku 1850, jak již bylo uvedeno.³⁵ Císařovna vlastnila dále státní dluhopisy v hodnotě 20 330 zl. 45 kr. konv. m., které byly splatné k 1. lednu 1860. V témž roce zakoupila ještě toskánské státní dluhopisy v hodnotě 2000 zl., jež v roce 1864 prodala.³⁶ Za finanční prostředky získané z prodeje dluhopisů koupila v Itálii statky Riparto del Quinto a Merano, patřící dříve tamním jezuitům. Přesné datum získání tohoto jmění není známo. Císařovna sice zaplatila cenu za zmíněný majetek, ale do svého vlastnictví jej hned nezískala. Ještě v roce 1867 probíhalo jednání mezi italskou vládou a rakouským ministerstvem zahraničí a císařského domu o vydání uvedených statků císařovně Marii Anně.³⁷ Císařovna vlastnila ještě statek se zámečkem v Garatshausenu v Bavorsku, který zakoupila roku 1870.³⁸

Jak vypadaly jednotlivé rubriky příjmu a jaký procentuální podíl zaujímal v celkovém příjmu císařského páru v letech 1854–1855 a 1860–1874 je zřejmé z tabulky č. 1.³⁹ Údaje jsou uvedeny v procentech.

Tab. č. 1 Příjem

Rok	1854	1855	1860	1861	1862	1863	1864	1865
Apanáž císaře	62,6	59,9	45,9	45,7	42,7	44,0	43,5	42,3
Jehelné	6,3	6,0	4,6	4,6	4,3	4,4	4,4	4,2
Fideikomis	4,1	3,9	3,2	3,2	2,9	3,2	3,1	3,3
Vlastní obligace a cenné papíry	9,0	11,9	15,8	16,3	15,6	15,9	15,6	16,1
České statky	5,0	2,4	13,9	12,2	16,3	10,1	10,0	8,1
České doly		1,2	15,7	17,4	16,3	16,7	16,7	21,0
Odvody z Vídně	9,9	8,8		0,1	0,9	1,7	2,5	
Mimořádné	3,1	5,9	0,9	0,5	1,0	4,0	4,2	5,0
Celkem příjem	100	100	100	100	100	100	100	100

³⁵ NA, NDH, inv. č. 106, kart. 1.

³⁶ NA, NDH, inv. č. 173, kart. 156.

³⁷ NA, NDH, inv. č. 173, kart. 156, dopis 21. září 1867 psaný podsekretářem rakouského ministerstva zahraničí a císařského domu Meysenburgem, ve kterém informuje Paula, sv. pána von Airoldi, nejvyššího hofmistra pražského dvora císaře Ferdinanda I. o probíhajícím jednání.

³⁸ NA, NDH, inv. č. 169, kart. 153, za statek bylo zapláceno 163 395 zl. 20 kr. (příjmy a vydání císaře Ferdinanda I., jeho manželky a pražského dvora z roku 1870); inv. č. 173, kart. 156, účet za notářský poplatek, který činil 1666 zl. 11 kr., vystavil notář Bedřich Noel v Mnichově. Účet byl zaplacen prostřednictvím bankovního domu Mořic Zdekauer v Praze.

³⁹ NA, NDH, inv. č. 169, kart. 152–153. Tabulka byla sestavena na základě údajů nacházejících se v účtech z let 1854–1855 a 1860–1874. Některé ročníky účtů chybějí nebo nejsou dochovány v úplnosti.

Tabulka 1 Příjmy

Rok	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874
Apanáž císaře	43,5	34,1	38,4	36,4	34,5	26,5	29,2	28,9	28,3
Jehelné	4,5	4,7	4,0	3,6	3,4	2,6	2,9	2,9	2,8
Fideikomis	3,4	3,6	2,9	2,6	2,3	1,8	2,0	1,9	1,9
Vlastní obligace a cenné papíry	17,1	18,7	15,9	18,7	18,8	16,0	22,7	26,1	27,2
České statky	6,8	8,9	12,3	10,4	13,1	10,1	11,1	11,1	10,8
České doly	17,0	17,9	18,4	20,8	19,8	15,1	22,2	22,1	21,5
Odvody z Vídně	1,7	2,2	1,9	2,1	2,6	1,8	1,7	1,9	2,2
Mimořádné	6,0	9,9	6,2	5,4	5,5	26,1	8,2	5,1	5,3
Celkem příjem	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Příjmy císařského páru se dělily podle účtů na řádné, které zahrnovaly apanáž pro císaře Ferdinanda I. a apanáž pro jeho manželku Marii Annu, jenž byly stanoveny instrukcí z roku 1850, dále peněžní částku jako podíl z rodinného fideikomisu Habsburků v Rakousku, výnosy z císařských statků a dolů v Čechách, příspěvek z pokladny rodinného fondu ve Vídni označené v tabulce jako odvody z Vídně a příjmy z obligací a cenných papírů, které vlastnil bývalý panovník jako soukromý majetek. Dále k příjmům patřily tzv. příjmy mimořádné, zahrnující hlavně příjmy ze solivaren a další různé příjmy, které v jednotlivých letech značně kolísaly a byly proměnlivé. Výše apanáží císařských manželů se po celou sledovanou dobu neměnila a přes menší výkyvy zůstávaly beze změny i příjmy z rodinného fideikomisu v Rakousku. Měnily se výnosy císařských statků a dolů v Čechách v jednotlivých letech, příjmy z pokladny rodinného fondu ve Vídni, příjmy z obligací v majetku excísaře Ferdinanda I. a tzv. příjmy mimořádné.

Stanovená apanáž činila roku 1854 62,6 % a roku 1855 59 % celkových příjmů. V dalších letech se postupně procentuální složka na tvorbě celkových příjmů snižovala, až v roce 1874 představovala pouze 28,3 % celkových příjmů. Obdobně tomu bylo i u apanáže císařovny v tzv. jehelné. Jehelné tvořilo roku 1854 podíl 6,3 % celkových příjmů a roku 1874 již jen 2,8 %. Obě složky příjmů klesaly postupně tak, jak vzrůstaly položky ostatních příjmů.

Příjmy z fideikomisu v Rakousku nepředstavovaly pro bývalého panovníka velký zisk. V letech 1854–1855 činily 3,9–4,1 % všech příjmů a v době 1860–1874 se částečně snížily a dosahovaly podíl 2–3,6 % veškerých příjmů.

Mezi další zdroje příjmů císařských manželů náležely výnosy z českých statků a výnosy z dolů v Čechách. V letech 1854–1855 se podílely výnosy z českých statků na celkových příjmech v rozmezí 2,4–5 %. V době 1860–1862 se podíl z výnosů statků na veškerých příjmech zvýšil a činil 12,2–16,3 %. V dalším období 1863–1867 značně poklesl a podílel se na celkových příjmech 6,8–10 %.⁴⁰ V letech 1868–1870 bylo zaznamenáno u výnosů z císařských statků v Čechách nepatrné zvýšení a na celkových příjmech zaujímal podíl v rozmezí 10,1–13,1 % a dalších letech se opět snížily na 10,1–11,1 % všech příjmů. Výnosy z císařských dolů představovaly v letech 1854–1855 pro císaře Ferdinanda I. jen nepatrný zisk, a to zhruba 1,2 % všech příjmů. V letech 1860–1874 příjmy z českých dolů značně stouply a mnohdy

⁴⁰ NA, fond NDH, inv. č. 169, kart. 153. V účtu za rok 1866 je uvedeno, že v tomto roce byly statky postiženy silnými mrazy v zimě a především válečné události způsobily značné ztráty v hospodářství.

zcela převyšovaly výnosy z císařských statků. V uvedené době se pohyboval jejich procentuální podíl na tvorbě veškerých příjmů 15,7–22,2 %.

Finanční příspěvky z pokladny rodinného fondu ve Vídni označené jako odvody z Vídně tvořily velmi malou složku císařských příjmů. Z počátku činily v průměru 8,8–9,9 % a v letech 1860–1874 nevybočily z rozmezí 0,1–2,6 % celkových příjmů.

Významnou složku příjmů císařského páru tvořily příjmy z vlastních obligací, které byly soukromým majetkem císaře Ferdinanda I. V letech 1854–1861 se pohybovaly přes menší výkyvy ve stejné výši a činily 9–15,8 % celkových příjmů. Od roku 1862 nadále rostly, kdy představovaly 16,3 % celkových příjmů. V závěru sledované doby představovaly 27,2 % všech příjmů.

Mimořádné příjmy, které zahrnovaly, jak již bylo zmíněno, příjmy z prodeje a z výnosů z akcií solivaren, buštěhradské dráhy a dalších různých příjmů byly velmi proměnlivé. V letech 1854–1855 činily 3,1–5,9 % všech příjmů, v době 1860–1864 0,5–4,2 % a v období 1865–1875 přes značné kolísání 5–26,1 % císařských příjmů.

Skladba výdajů císařského dvora bývalého panovníka a jeho manželky v Praze v letech 1854–1855 a 1860–1874 je zobrazena v tabulce č. 2.⁴¹ Z tabulky je zřejmé, jaký podíl v procentech tvořily jednotlivé rubriky na veškerých nákladech. Údaje jsou udány v procentech.

Tabulka č. 2 Vydání

Rok	1854	1855	1860	1861	1862	1863	1864	1865
Jehelné	4,7	5,3	5,3	5,3	7,2	5,5	4,1	4,5
Císař. domácnost	11,8	11,5	12,5	11,8	16,3	12,1	7,2	8,4
Cesty císař. páru na letní sídla	0,6	0,6	0,5	0,6	0,8	0,6	0,4	0,5
Almužny, dary	6,1	5,9	5,4	5,5	8,1	6,2	4,8	5,5
Zbožné účely	2,5	2,4	3,8	2,7	4,8	3,3	2,9	3,2
Dvorská kaple	0,9	0,5	0,6	0,6	0,9	0,6	0,5	0,5
Praž. knihovna	0,3	0,3	0,5	0,2	0,4	0,2	0,2	0,2
Císař. zahrady	0,6	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,4	0,4
Dvorské stáje	3,1	2,8	2,2	2,4	3,1	2,6	1,5	1,8
Mzdy, diety a penze dvor. zaměstnanců	13,3	15,2	15,1	14,9	21,2	16,4	12,0	13,5
Stejnokroje zaměstnanců	0,9	0,4	0,9	0,4	1,1	0,9	0,4	0,7
Hradní stráž	0,2	0,3	0,3	0,3	0,5	0,4	0,2	0,3
Drobné opravy	1,6	2,9	2,1	2,2	3,1	3,2	2,2	4,4
Různé	2,3	2,4	2,2	2,2	3,3	2,7	2,0	2,1
Rezervní fond	0,7	0,7	4,7	4,5	7,9	6,3	5,1	6,0
Převody do tajné pokladny	18,8	10,6	10,1	10,0	13,8	20,8	19,6	17,2
Platby na příkaz majitele	31,9	37,7	33,3	35,6	6,9	17,6	36,5	30,8
Celkem příjem	100	100	100	100	100	100	100	100

⁴¹ Tabulka je sestavena na základě údajů z vydání účtů z let 1854–1855, 1860–1874. Některé ročníky se nedochovaly. NA, fond NDH, inv. č. 169, kart. 152–153.

Tabulka 2 Vydání

Rok	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874
Jehelné	6,0	5,4	3,4	4,0	3,3	3,3	2,5	2,9	1,8
Císař. domácnost	11,4	10,6	7,0	8,4	6,8	7,1	5,5	6,1	4,0
Cesty císař. páru na letní sídla	0,1	0,8	0,5	0,7	0,5	0,6	0,4	0,4	0,2
Almužny, dary	7,2	6,0	3,9	4,7	3,7	3,9	2,8	3,3	2,0
Zbožné účely	3,1	3,4	2,3	2,7	2,1	2,0	1,4	1,7	0,9
Dvorská kaple	0,6	0,6	0,4	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5	0,3
Praž. knihovna	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Císař. zahrady	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,1
Dvorské stáje	2,8	1,6	1,5	1,9	1,6	1,9	1,4	1,8	1,0
Mzdy, diety a penze dvor. zaměstnanců	18,5	16,7	10,5	12,4	9,8	9,7	7,5	9,5	6,0
Stejnokroje zaměstnanců	0,8	0,6	0,5	0,6	0,4	0,5	0,4	0,5	0,2
Hradní stráž	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,1
Drobné opravy	2,5	2,3	1,0	1,9	1,9	1,2	0,8	1,0	0,7
Různé	3,3	2,6	1,4	1,9	1,5	1,5	1,1	1,2	0,8
Rezervní fond	9,7	0,8	0,9	1,6	2,1	0,6	1,9	1,4	0,3
Převody do tajné pokladny	22,7	20,7	13,1	15,3	12,6	12,5	9,4	11,1	6,8
Platby na příkaz majitele	10,5	27,1	53,1	42,9	52,7	54,2	64,2	58,1	74,7
Celkem příjem	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Vydání císařského páru se dělila na výdaje řádné a mimořádné. Řádné výdaje obsahovaly apanáž císařovny, císařské domácnosti, výdaje za cesty obou manželů do Ploskovic a Zákup, kde měli svá letní sídla. Dále se jednalo o výdaje na almužny, dary a podpory, tedy o peněžní příspěvky excísaře chudým a jednotlivcům, kteří se dostali do tíživé životní situace, sirotčincům, chudobincům, spolkům a společnostem. Císař Ferdinand I. byl velmi známý jako mecenáš umění a umělců a mezi nimi je možné nalézt řadu velmi známých jmen, a to domácích i ze zahraničí. Další položku ve vydání účtu tvoří tzv. výdaje na zbožné účely. Zde šlo o příspěvky pro církve, zejména na stavby, opravy a rekonstrukce kostelů a klášterů nejen v celé tehdejší rakousko-uherské monarchii, ale i v dalších evropských zemích. Výjimkou nejsou v tomto ohledu ani země v Orientu jako např. dnešní Libanon, Sýrie a také USA. V řádných výdajích jsou ještě zahrnuty výdaje na dvorskou kapli v Praze na Hradčanech, osobní knihovnu císaře, které zahrnují i příspěvky na knihovnu ve Vídni, výdaje na císařské zahrady v Jelením příkopu na Hradčanech, císařské stáje, platy, diety a penze dvorských zaměstnanců, výdaje na stejnokroje zaměstnanců, hradní stráž, výdaje na drobné opravy v místnostech Pražského hradu a v bytech zaměstnanců a tzv. různé, obsahující různé drobné položky. Jednalo se o platby za lékaře a nákup léků, náklady za hudební produkce na Pražském hradě, koncerty, přednášky, někdy i vydání za nákup obrazů, kancelářské výdaje apod.

Mimořádné výdaje představovaly vlastně osobní výdaje císařského páru, k nimž náležely platby do tzv. rezervního fondu císaře, ze kterého byly placeny různé mimořádné položky ja-

ko např. účty za cesty a pobyty císařovny v Itálii.⁴² Ty činily v průměru ročně cca 50 000 zl., peněžní hotovost pro osobu bývalého panovníka – kapesné, nákup darů pro některé příslušníky habsburského rodu, dále převody části příjmů císaře do tzv. tajné (osobní) pokladny v Praze⁴³ a platby na příkaz bývalého panovníka, v nichž jsou opět zahrnuty různé účetní položky jako plamby pro jeho právního zástupce a nákupy různých akcií atd.

Nyní bych ráda věnovala pozornost tomu, jaký procentuální podíl zaujímají jednotlivé položky účtů v celkových vydaních císařského páru v jednotlivých letech.

Rubrika jehelné tvořila v letech 1854–1855 podíl 4,7–5,3 % všech výdajů císařských manželů a jejich dvora, dále položka zahrnující osobní potřeby excísaře, jeho manželky a jejich domácnosti tvořily v uvedených letech podíl 11,5–11,8 procent všech vydání a cesty obou manželů na jejich letní sídla ve zmíněné době pouze 0,6 % veškerých výdajů. Rubrika almužny a dary dosáhla v uvedených letech podíl 5,7–6,1 % všech vydání, na zbožné účely pro církve bylo dáno 2,4–2,5 % všech výdajů, na dvorskou kapli na Hradčanech 0,5–0,9 %, na císařskou knihovnu v Praze 0,3 %, na zahradu na Hradčanech 0,5 % a na dvorské stáje 2,8–3,1 procent veškerých výdajů. Značná položka všech vydání připadla na platy, diety a penze dvorských zaměstnanců, a to 13,3–15,2 procenta, uniformy zaměstnanců 0,4–0,9 %, hradní stráž 0,2–0,3 %, drobné opravy 1,6–2,9 % a rubrika různé 2,3–2,4 %. Rezervní fond dosáhl v uvedené době 0,7 % všech výdajů, převody do osobní pokladny bývalého panovníka podíl 10,6–18,8 % a platby na příkaz majitele 31,9–37,7 % celkových vydání.

Jehelné se podílelo v letech 1860–1863 na skladbě celkových výdajů v rozmezí 5,3–7,2 %, v období 1864–1869 3,4–6 % a v letech 1870–1874 1,8–3,3 %. Výdaje na osobní potřeby císaře Ferdinanda I. a císařskou domácnost zaujímaly v letech 1860–1863 podíl 12,1–16,3 %, v době 1864–1869 7–11,4 % a v období 1870–1874 poklesly na 4–7,1 % všech výdajů. Rubrika týkající se cest císařských manželů do Ploskovic a Zákup činily v letech 1860–1863 0,5–0,8 %, v letech 1864–1869 0,1–0,8 %, v době 1870–1874 0,2–0,6 %. Tato položka se ve vydání účtů po celé sledované období přes menší výkyvy příliš neměnila.

Rubrika almužny a dary se podílela na tvorbě celkových výdajů císařského páru v letech 1860–1869 v rozmezí 4,7–8,1 %, v období let 1870–1874 byl zaznamenán pokles zhruba o 50 % a dosáhl podíl 2–3,9 %. Položka vydání účtu týkající se výdajů na tzv. zbožné účely zaujímala v období 1860–1869 přes menší kolísání 2,3–4,8 %, v době 1870–1874 podíl 0,9–1,6 %. Ve srovnání s předchozím obdobím se snížily výdaje o téměř 30–50 %. Výdaje na dvorskou kapli zahrnují náklady na císařskou kapli na Pražském hradě. V letech 1864–1869 dosáhly 0,4–0,6 % celkových vydání a v období 1870–1874 podílu 0,3–0,5 %, tedy zaznamenaly nepatrné snížení. Následující složka vztahující se k výdajům na císařskou knihovnu v Praze obsahuje náklady na osobní knihovnu císaře Ferdinanda I. a podléhala dohledu císařské knihovny ve Vídni. Podíl na celkových vydáních po celé období byl víceméně vyrovnaný. V letech 1860–1869 činil 0,1–0,5 % a v letech 1870–1874 se částečně snížil, a to na 0,1 % veškerých výdajů. Rubrika

císařské zahrady představuje náklady na zahrady císařského páru na Hradčanech v Jelením příkopu. V době 1860–1863 představovaly podíl 0,5–0,6 % všech výdajů, v období 1864–1869 0,2–0,4 % a v letech 1870–1874 se ještě snížily a činily 0,1–0,2 % veškerých výdajů. Náklady na dvorské stáje ve skladbě všech vydání zaujímaly podíl v letech 1860–1863 2,2–3,1 %, v období 1864–1869 se snížily výdaje, a to na 1,5–2,8 % a v poslední době na 1,0–1,9 % všech výdajů. Výdaje na mzdy, diety a penze dvorských zaměstnanců v Praze patřily mezi značná vydání dvora. V letech 1860–1863 se pohybovaly v rozmezí 14,9–21,2 %, v době 1864–1869 10,5–18,5 % a v období 1870–1874 6,0–9,8 % všech výdajů. Malé výdaje představovala vydání na uniformy zaměstnanců dvora přes menší výkyvy ve sledovanou dobu, a to 0,2–1,1 %. Obdobně tomu bylo i u výdajů na císařskou stráž v Praze, která činila po celé sledované období přes nepatrné kolísání 0,1–0,5 % všech nákladů. Posledními rubrikami, jež patřily mezi tzv. řádné výdaje, byly náklady na drobné opravy a na různá vydání. U nákladů na drobné opravy se jednalo o peněžní výdaje na menší opravy a úpravy ve služebních bytech dvorských zaměstnanců a v jednotlivých letech proto značně kolísaly. Ve sledované době se výdaje této rubriky podílely na tvorbě celkových nákladů v rozmezí 0,7–4,4 %. Výdaje tzv. různé ve vydání účtů zahrnují výdaje za divadla, koncerty, příspěvky vědeckým a uměleckým spolkům, za léky a lékařské ošetření císaře Ferdinanda I. a jeho manželky, za kancelářské potřeby atd.⁴⁴ V letech 1860–1874 se pohybovaly přes menší výkyvy v rozmezí 0,8–3,3 % všech císařských nákladů.

Další částí výdajů jsou tzv. mimořádné výdaje, které představovaly náklady vkládané do rezervního fondu, převody do tajné (osobní) pokladny císaře Ferdinanda I. v Praze a platby provedené na příkaz císaře Ferdinanda I., jak bylo již řečeno. Náklady na rezervní fond činily v letech 1860–1863 4,5–7,9 %, v období 1864–1869 0,8–9,7 % a v letech 1870–1874 0,3–2,1 %. Vydání z rezervního fondu, jak vyplývá z procentuálního složení, dosáhla přes značné kolísání v letech 1860–1869 maximální výše a v závěru sledovaného období se snížila.⁴⁵ Suma, která byla převáděna do osobní pokladny bývalého císaře, činila v letech 1860–1862 100 000 zl., i když na celkových nákladech císařského páru se podílely v rozmezí 10–13,8 %. To záviselo na pohyblivosti celkových výdajů. Částka odváděná do osobní pokladny se zvýšila v roce 1863 na 200 000 zl. a činila 20,8 % celkových nákladů. Byla v podstatě konstantní až do roku 1874 kromě roku 1864, kdy výjimečně dosáhla 250 000 zl. Na celkových nákladech se uvedená složka podílela v letech 1864–1874 v rozmezí 6,8–22,7 %, přestože se peněžní položka v podstatě neměnila. Proměnlivost procentuálního podílu závisela opět na kolísání celkových nákladů. Poslední rubrikou tzv. mimořádných výdajů jsou platby na příkaz excísaře tvořící největší část císařských vydání. Obsahují náklady na různé položky v jednotlivých letech, jako např. byl nákup státních dluhopisů a akcií, vydání na zbožné účely na českých statcích apod.⁴⁶ Zmíněné výdaje činily v letech 1860–1863 6,9–35,6 %, v době 1864–1869 10,5–53,1 procent a v letech 1870–1874 52,7–74,7 %. Jak je vidět, vydání této rubriky měla přes určitá kolísání po celé období rostoucí tendenci.

⁴² NA, NDH, inv. č. 169, kart. 152–153. Jak vypadala vydání tzv. výdajů na příkaz majitele a rezervního fondu v jednotlivých letech vydání účtů, uvádím zde pro příklad některé roky. V roce 1854 představují ve vydání účtu v tzv. vydáních na příkaz majitele náklady za nákup akcií a cenných papírů, r. 1855 náklady za opravy dvorské kaple a kapitál a výdaje za akcie a cenné papíry. R. 1860 obsahovala mimořádná vydání výdaje na zbožné účely na českých statcích, na stavbu a rozšíření cukrovaru na velkostatku Zvoleněves a splátky na půjčku. Z rezervního fondu byla toho roku hrazena cesta a pobyt císařovny v Itálii, koupě pozemků nedaleko zámku v Zákupech a mlýna v Ploskovicích a kapesné pro císaře. Roku 1861 byly zaplacené z vydání na příkaz majitele výdaje na zbožné účely na českých statcích, příspěvky Ferdinanda na státní půjčku a výdaje na vložení do hospodářství císařských statků v Čechách. Výdaje rezervního fondu obsahují opět náklady na italský pobyt Anny Marie a peněžní hotovost pro jejího manžela. Údaje o výdajích pro rok 1862 nejsou uvedeny a z rezervního fondu byly opět zaplacené peněžní částky za pobyt císařovny v Itálii, kapesné pro císaře a nákup svatebního daru pro arcivévodkyni Marii Anunciátu. V dalších letech to bylo obdobné.

⁴³ U položky účtů týkající se převodů části příjmů císaře do tzv. tajné (osobní) pokladny v Praze se nepodařilo zjistit bližší informace.

⁴⁴ Rubrika obsahuje mimo zmíněné výdaje např. roku 1867 ještě vydání za divadla a koncerty, za nákup uměleckých předmětů, roku 1868 vyplacené prostředky za palmáře právnímu zástupci JUDr. Josefu Ellingerovi, výdaje za hosty císaře atd. Obdobně tomu bylo i v dalších letech.

⁴⁵ Z peněžních prostředků této rubriky byly hrazeny v jednotlivých letech skutečně velice různé výdaje. Např. roku 1860 je v účtu uvedeno vydání za koupi pozemků na velkostatku Zákupy v hodnotě 941 zl. 47 ½ kr. vid. m. a koupi mlýna na velkostatku Ploskovic ve výši 8364 zl. 93 kr. vid. m. V roce 1868 byl uhrazen z peněz rezervního fondu svatební dar pro arcivévodkyni Marii Terezií za 3600 zl., příspěvek na pomník Maxmiliána, mexického císaře ve Vídni ve výši 1000 zl. vid. m. V následujícím roce byl vyplacen příspěvek obyvatelům Tyrol, kteří byli postiženi povodněmi a 3000 zl. jako příspěvek kapelníkovi Janu Nepomuku Škroupovi, jež byl činný v císařské kapli na Pražském hradě a měl na starosti veškeré hudební produkce na pražském dvoře.

⁴⁶ Ve vydání účtů rubrika zahrnuje skutečně položky nejružnějšího typu v jednotlivých letech. Jednalo se např. zpravidla o výdaje na dobročinné a zbožné účely na českých statcích a nákup různých cenných papírů. Roku 1870 byl z peněz uvedených rubriky koupen statek se zámečkem v Garatshausenu v Bavorsku pro císařovnu Marii Annu.

Základ příjmů císaře Ferdinanda I., jeho manželky a pražského dvora tvořily v letech 1854–1855 především apanáže obou manželů a příspěvky z fondové pokladny ve Vídni. V další době se zvyšovaly příjmy jednotlivých rubrik, jako byly výnosy z českých statků a dolů, příjmy z vlastních cenných papírů a obligací, a tím vzrostly celkové příjmy. Poklesl význam příjmů z apanáží a příspěvků z fondové pokladny, což se projevilo poklesem procentuálního podílu na tvorbě celkových příjmů pražského dvora. Největší část nákladů bývalého panovníka a jeho manželky a dvora v Praze činily po celé sledované období výdaje na císařskou domácnost, jejich osobní potřebu a tzv. platby na příkaz majitele, dále vydání na platy, penze, diety a stejnokroje dvorských zaměstnanců. Ostatní rubriky dosahovaly ve vydání účtů nepatrné procentuální složky.

Císař Ferdinand a jeho manželka Marie Anna byli od svého příjezdu do Prahy koncem roku 1848 zcela závislí ve svých příjmech na Vídni, jak dokládají archivní dokumenty fondu Úřad nejvyššího dvorského hofmistra císaře Ferdinanda I.⁴⁷ Tento stav trval do doby, než získali císařští manželé do své držby doly a statky v Čechách v průběhu roku 1849, finanční příspěvky z dědictví po císaři Františkovi a než si císař Ferdinand vytvořil vlastní jmění koupí různých akcií, které mu přinášely slušný zisk. Každý rok byly zasílány rozpočty příjmů a vydání dvora excísaře a také jejich vyúčtování za uplynulý rok do Vídně. Pokladně císařských soukromých a rodinných fondů, která provedla jejich revizi po účetní stránce, a Úřadu nejvyššího hofmistra, jenž se zabýval jejich věcným obsahem. Tento stav zůstal beze změny až do roku 1875, kdy zemřel bývalý panovník. Císařský dvůr a hofmistrovský úřad v Praze utlumil po tomto datu z velké části svoji činnost, dále byl omezen pouze na dvůr císařovny Marie Anny a po její smrti v roce 1882 zanikl.

Hof des Kaisers Ferdinand I. und seiner Gattin Marie Anna in Prag

Die Verfasserin beschäftigt sich anhand von Materialien aus dem im Nationalarchiv in Prag aufbewahrten Archivbestand „Oberhofmeisteramt des Kaisers Ferdinands I.“ mit dem Hof des Kaisers Ferdinand I. nach dessen Verzicht auf die Kaiserkrone, mit Finanzfragen des Kaiserpaars, aber auch mit Angelegenheiten des Oberhofmeisteramtes. Der Hof des Kaisers Ferdinand I. und seiner Gattin Marie Anna sowie das Oberhofmeisteramt wurden Anfang des Jahres 1849 errichtet. An der Spitze des Amtes, der für alle Angelegenheiten des Hofes und für den Komfort des kaiserlichen Paars sorgte, stand der Oberhofmeister. Diese Funktion war meistens ehrenamtlich. Der kaiserliche Intendant und Personalsekretär des ehemaligen Herrschers Franz Geringer war der eigentliche Verwalter des Hofes, und zwar bis 1875. Die Verfasserin berichtet in ihrem Aufsatz weiter über die Finanzangelegenheiten des kaiserlichen Paars und dessen Hofes in Prag. Die Tätigkeit des kaiserlichen Hofes und des Hofmeisteramtes wurde durch den Tod des ehemaligen Herrschers im Jahr 1875 zum großen Teil gedämpft. Danach blieb das Oberhofmeisteramt des Kaisers Ferdinand I. in Prag nur auf den Hof der Kaiserin Marie Anna beschränkt und wurde nach ihrem Tod 1882 aufgelöst.

Court of Emperor Ferdinand I. and his wife Maria Anna in Prague

Analysis of the functioning, personal structure and financial cover of court of emperor Ferdinand I. and his wife Maria Anna in period after imperial abdication in 1848 till death of Maria Anna in 1882. This analysis based on records of Court Office stored in National Archives in Prague.

⁴⁷ Příjmy a výdaje císaře Ferdinanda a Marie Anny a jejich dvora v Praze by si zasloužily porovnat s příjmy a výdaji dvora především jeho bratra arcivévodě Františka Karla nebo s financemi některého jiného příslušníka habsburského rodu. Pisemností pro toto porovnání jsou však uloženy ve Vídni.

SKICA A FOTOGRAFIE. MOŽNOSTI INTERPRETACE IKONOGRAFICKÝCH ARCHIVNÍCH PRAMENŮ K POZNÁNÍ POMPEJÍ

LENKA KOVAŘÍKOVÁ

Archivy mohou být zdrojem pro poznání pro četné obory. Je všeobecně známo, že studiem archiválií se zabývají především archiváři a historikové. Tito se zaměřují především na písemné prameny, ať už rukopisné či tištěné, úřední či osobní povahy. Při studiu historických map se k nim přidávají historičtí geografové. Ikonografické prameny zajímají především historiky umění a památkáře. Pro každý obor, humanistický či přírodovědný, mohou být zajímavé dokumenty týkající se historie toho daného oboru a vývoje bádání a poznání v něm. V této studii se pokusíme naznačit možnost využití archiválií, konkrétně dvou typů ikonografických pramenů v dalším oboru – archeologii. Zaměříme se na možnosti využití skic a fotografií, pořízených spíše cestovateli či běžnými turisty, než odborníky v dané oblasti, pro odborné účely. Vzhledem k povaze analyzovaných příkladů bychom se zaměřili na jejich možné využití v archeologickém bádání, konkrétně pro studium historie interpretací a stavu zachování.

Základními podklady pro tuto úvahu možnosti využívání tohoto archeology často opomíjeného pramene se stala dvě alba uchovávaná v Národním Archivu v Praze ve fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků (dále jen NA, RAT)¹. Konkrétně se jedná o dřívě velmi obsáhlý skicář Giovanni Silvestriho² a fotoalbum³. Z uvedených alb se v této studii, abychom přešli tematické roztržitosti, zaměříme pouze na ta vyobrazení či fotografie, jež zachycují antické památky starověkých Pompejí⁴.

Než přistoupíme k vlastnímu rozboru možnosti využití těchto typů ikonografického materiálu pro potřeby archeologického bádání, představme si velmi stručně osoby, které uvedené alba vytvořily.

¹ Přehled o tom, co všechno tento nesmírně rozsáhlý a bohatý fond skrývá, je možné si učinit například na základě nedávno publikovaného sborníku článků PhDr. Evy Gregorovičové: Gregorovičová, Eva: Kapitoly z dějin Rodinného archivu toskánských Habsburků. Praha 2013.

² Národní archiv (NA), RAT, Grafika, kresby, tisky, Silvestri, skicář.

³ NA, RAT, Fotografie, Album Roma. Napoli. Firenze 1900. Toto album není jediným příkladem fotografií uložných ve fondu RAT, celou sbírkou se zabývá například článek PhDr. Evy Gregorovičové: Gregorovičová, Eva: Sběrka fotografií v Rodinném archivu toskánských Habsburků (RAT). Historická fotografie 6, 2006, s. 6–28.

⁴ Existuje nespočet množství publikací věnujících se Pompejím, ať již jde o turistické, více či méně odborně zaměřené průvodce, přes zprávy nejrůznějších cestovatelů či významných osobností, po odborné monografie a vydané výkopové deníky. Například Maulucci, Francesco Paolo: Pompei (Guida archeologica degli scavi di Pompei con itinerari piante e ricostruzioni). Milano 1987, či v češtině Sergejkenková, M. J.: Pompeje. Praha 1953.

Giovanni Silvestri byl malířem, kreslířem a architektem na dvoře Leopolda II.⁵, posledního velkovévody toskánského z rodu Habsbursko-Lotrinského. Leopold II. jej, jako mnoho dalších, zaměstnával po Toskánsku i mimo ně zachycováním zajímavostí. V již citovaném albu, bohužel velmi redukovaném oproti původnímu stavu, se nachází ještě tři vyobrazení zachycující římské památky. Skicy zachycující památky v Pompejích pochází všechny z roku 1834. V NA Praha, RAT jsou dále uchovány i jeho veduty, některé tužkou, jiné kolorované sépiovou barvou, zachycující památky ve vlastním Toskánském velkovévodství.⁶ Tyto však z důvodů obsahové celistvosti a pro omezený prostor nebudou do této studie zahrnuty.

Fotoalbum, které je druhým pramenem, jež je základem pro tento příspěvek, vytvořily na svých cestách dcery Leopolda II., Anna, Margareta a Germana. Pravděpodobně Margareta pořídila snímky ve fotoalbu. Dcery po otci zdědily zájem o památky, archeologii, přírodní zajímavosti a tak dále. Toto se projevuje i ve fotoalbu z jejich italské cesty. Přestože album obsahuje mnoho dalších fotografií, z důvodů uvedených výše, se i zde zaměřím pouze na ty zachycující antické památky starověkých Pompejí. Dle přebalu alba by se mělo jednat o snímky z roku 1900.

Archeologové se většinou zaměřují spíše na vlastní výkopovou činnost, případně na studium a určování nalezených artefaktů. Při vykopávkách se již po více než století vedou výkopové deníky, které jsou velmi cenným zdrojem informací. Někteří archeologové se pro jejich starší a méně podrobné a sofistikované verze obrací do archivů, kde jsou uloženy. Tímto pro ně však ve valné většině případů studium písemných pramenů uchovávaných v nejrůznějších archívech končí. Někteří jsou výjimečně ochotni studovat staré cestopisy slavných cestovatelů a průkopníků oboru, či díla slavných mistrů zachycujících mnohdy mimo jiné archeologické památky. Zůstává však opomenuta řada pramenů, která by mohla být pro archeologické poznání a jeho ucelenost minimálně zajímavá. Právě dva ne zcela běžně pro archeologické bádání využívané ikonografické prameny a jejich možnosti využití jsou tématem tohoto příspěvku.

Skica sama o sobě může být poměrně zajímavým archeologickým materiálem. Ač autor zachycuje subjektivně, většinou v rychlosti, přesto nemůže opomenout základní charakteristiky stavby, památky atp. Není tedy tak dokonalá jako obraz či fotografie, přesto však má poměrně zajímavou vypovídací hodnotu. Jednou z nich je samotné uspořádání, struktura a někdy i rozpoznatelný typ zdívaných památek. Další je, v případě uvedení názvu skicy a tedy i zachycovaného objektu, informace o jeho tehdejší interpretaci. Význam těchto informací je ještě umocněn, pokud je daná skica datovaná.

Abychom nezůstávali jen v obecné rovině, podívejme se velmi stručně na to, co nám z čistě archeologického hlediska mohou říci nejprve Silvestriho skicy z Pompejí, následně fotografie z fotoalba dcer Leopolda II. V případě nejasného nebo nepřesného určení vyobrazení se velmi stručně pokusím nastínit možnou interpretaci a její zdůvodnění.

Na skice autorem označené jako „Tempio nella Basilica“⁷, tedy „Chrám v Basilice“ jsou na podiu zachyceny fragmenty sloupů s kanelurami. Dle patrné členitosti patek je možné vyloučit, že by se jednalo o sloupy dórského řádu. Naopak pod podiem ležící hlavice potvrzují domněnku, že se jedná o sloupy korintského řádu. Mezi hlavicemi leží části architrávu. Na krajích podia jsou jasně patrné kanelované polosloupy. Před podiem stojí další čtyři mohutné kanelované sloupy. Na boční, severní straně Basiliky je patrný kanelovaný polosloup, jeden z mnoha, který stěnu členil. Nyní bych se, vzhledem k tomu, že do dob Silvestriho se změnil názor na její účel, krátce věnovala historii interpretace této části Basiliky a pokusila bych se osvětlit důvody těchto teorií.

⁵ Z monografií věnujících se životu tohoto toskánského velkovévody uveďme alespoň: Pesendorfer, Franz: Leopoldo II di Lorena. Firenze 1989.

⁶ NA, RAT, Leopold II./2, A/15, Disegni dal vero della Maremma, 1830.

⁷ NA, RAT, Grafika, kresby, tisky, Silvestri, skicář – obr. 1, fol. 1a.

Chronologicky první teorií o způsobu využití této části Basiliky bylo, že se jednalo o svatyni se sochou nějakého božstva,⁸ která byla postavena nad pokladem. Tato teorie se více než pravděpodobně zakládá právě na pečlivém oddělení této části od ostatního prostoru a i zmíněná vyvýšenost by tomuto mohla nasvědčovat. Dalším podpůrným faktem pro ni je existence sloupů na podiu, což mohlo tehdejšími vzdělancům silně připomínat průčelí antického chrámu, zvláště pak etruského či římského typu. Podle této teorie by se pak vlastní *tribunalia* nacházela v bočních místnostech, které by k tomuto účelu byly vhodnější i díky své větší velikosti a přístupnosti z hlavní lodi.⁹ Tuto skutečnost nám dokazuje i název této skicy.

Podle novější a dnes rozšířenější teorie se pravděpodobněji jednalo o prostor určený pro zasedání tribunálu.¹⁰ V tomto případě by odnímatelná schodiště zajišťovala větší bezpečnost soudců.¹¹

Definovat účel místnosti pod podiem není snadné. Mohlo by se jednat o vězení či strážnici,¹² o servisní prostor pro personál soudu a zároveň o skladiště na úklidové prostředky,¹³ o podzemní schránku podobnou pokladnicím ve stylobatech chrámů,¹⁴ či o archiv Basiliky.¹⁵

Coarelli,¹⁶ přestože se přiklání k identifikaci podia jakožto tribunálu, podotýká, že od počátku císařství byl prostor tribunálu v bazilikách využíván výhradně pro účely císařského kultu (dokládá to sám Vitruvius pro svou Baziliku ve Fanu), pokud nebyl přímo přetvořen v Augusteum.

Na skice nazvané „Foro in Pompei, presso del lato di Basilica“¹⁷, čili „Forum v Pompejích na straně Basiliky“ se jedná o pohled na forum z chalcidia Basiliky, přesněji z jižního bočního vchodu do něj. To, že se jedná o pohled z chalcidia je patrné ze sloupů a pilastrů v popředí skicy. Dále je možné, zvláště na středním pilastru, vidět zbytky štuky a dílů, z nichž byly sloupy skládány. Sloupy a polosloupy v chalcidii jsou opět kanelovány, na zemi leží iónská hlavice. Sloupy na foru jsou dórské. Na první pohled je patrné, že jsou z trvalejšího materiálu, než sloupy chalcidia Basiliky. Mezi sloupy portiku fora leží četné fragmenty architrávu. Zde se i současná interpretace shoduje s názvem skicy.

Další skicou v pořadí je „Teatro Tragico“¹⁸. Z názvu i základních charakteristik kresby je nepochybné, že kresba znázorňuje divadlo. Ale v Pompejích jsou dvě. Než se pokusím o určení, o které z nich se jedná, rozeberme si, co je na Silvestriho skice patrné.

Silvestriho kresba zachycuje v levé části skénu včetně vstupů na ní. Patrná je také orchestra, kolem níž se nachází kvalitnější a širší stupně imy cavey. Mezi skénou a protilehlou částí cavey je viditelný průchod, parodoi, nad kterým je zřetelná tribuna pro čestné

⁸ La Rocca, Eugenio, de Vos, Arnald a Mariette: Guida archeologica di Pompei. 1976, s. 111.

⁹ De Vos, Arnald a Mariette: Guide archeologique Laterza. Pompei Ercolano Stabia. Roma – Bari 1982, s. 37; La Rocca, De Vos: Guida archeologica ..., s. 111.

¹⁰ Boethius, Axel: Etruscan and Early Roman Architecture. Harmondsworth 1978, s. 154; Coarelli, Filippo (ed.): Pompei. La vita ritrovata. Udine 2002, s. 67; Fiorelli, Giuseppe: Descrizione di Pompei. Napoli 1875, s. 317–318; Fryš, J.: Život ve stínu Vesuvu. Pompeje. Příbram 2000, s. 215; Nappo, Salvatore: Pompeje – průvodce ztraceným městem. Čestlice 1999, s. 107; Rusconi, Jahn: Pompei. Bergamo 1929, s. 80; Sergejčenkova: Pompeje, s. 116; Sogliano, A.: Guida di Pompei. Milano 1926, s. 10; Soprintendenza archeologica di Pompei – d' Ambrosio, Antonio (ed.): Alla scoperta di Pompei. Milano 1998, s. 13. Maulucci: Pompei, s. 40, dodává, že v tomtéž místě by se v křesťanských stavbách nacházel oltář.

¹¹ Coarelli: Pompei, s. 67. Maulucci, Pompei, s. 40, se domnívá, že tyto schody byly odstraňovány v momentě, kdy soudci oznamovali rozsudky, aby tak byli ještě více odděleni od shromážděných.

¹² Sogliano: Guida di Pompei, s. 10.

¹³ Sergejčenkova, M. J.: Pompeje, s. 116.

¹⁴ Fiorelli: Descrizione, s. 318.

¹⁵ Nappo: Pompeje, s. 107.

¹⁶ Coarelli: Pompei, s. 67.

¹⁷ NA, RAT, Grafika, kresby, tisky, Silvestri, skicář – obr. 5, fol. 9a.

¹⁸ NA, RAT, Grafika, kresby, tisky, Silvestri, skicář – fol. 10.

hosty. Nad summou caveu je do jednoho ze speciálních tufových kvádrů s oky vložen kůl, který měl pravděpodobně naznačit, k čemu otvory sloužily. Kresba byla pořízena z východního průchodu vedoucího k Teatro Piccolo.

Vezměme nejprve celý název kresby. V případě, že ve městě existovala divadla dvě, potom měla různou velikost a každé bylo určeno převážně jinému charakteru představení. Teatro tragico, tedy divadlo, v němž se hrály převážně tragédie, či jiná dramata, bylo dle řecké tradice větším z divadel. Oproti tomu v menším, často zastřešeném, se odehrávaly spíše koncerty a další kulturní aktivity neurčené tak rozsáhlému publiku. Roku 1834 byla známa již obě divadla, a proto by bylo velice nepravděpodobné, že by mohlo dojít k identifikaci menšího z pompejských divadel k tomuto účelu.

Dalším vodítkem je potom samotná konstrukce divadel. Nejdůležitějším článkem je zde členění hlediště, cavey. Na kresbě jsou v její horní části znázorněny průchody, které se nachází jen v Teatro Grande. I znázorněná výška hlediště by opět potvrzovala, že se jedná o větší z Pompejských divadel. Speciální kameny s otvory pro zachycení kůlů, z nichž jeden je vyobrazen, mohly nést v případě potřeby velarium. I tato konstrukce je dalším důkazem, že se jedná o Teatro Grande. Na Silvestriho kresbě je také přední strana jeviště členěna stejně jako v Teatro Grande, zatímco v Teatro Piccolo je hladká rovná.

Na další skice¹⁹ malíř nepoznamenal nic krom svého jména. Silvestri vyobrazil vnitřní prostranství lemované kamennými deskami, v jehož středu se nachází zvláštní seskupení kamenných bází. Zadní stěna je rozčleněna na tři velké místnosti, které jsou o něco vyvýšené oproti volnému prostranství před nimi. Po pravé straně se nachází menší místnosti. Právě deset kamenných bází z dvanácti dochovaných uprostřed nádvoří bylo nejvýznamnějším vodítkem pro určení znázorněného objektu. V této době, a vlastně dodnes, byl totiž v Pompejích objevený jediný komplex, který na svém vnitřním prostranství má takovýto polygonální útvar, a to je Macellum. Je patrné, že tento objekt je velmi dobře zachován, a to včetně omítek, někde i obložení mramorem. V zadní části kresby jsou dokonce umístěny střešní tašky. Na druhou stranu z portiku, který lemoval vnitřní prostranství, zbyly jen desky.

Identifikace tohoto objektu nebyla po dlouhou dobu od jeho objevení jednoznačná. Nejprve existovala domněnka, že se jedná o pantheon, protože uprostřed volného prostranství bylo nalezeno dvanáct tufových bloků sestavených přibližně do dvanáctiúhelníku, které byly pokládány za oltáře. Fiorelli²⁰ pojímal celou východní stranu Fora jako jeden velký komplex sakrálního charakteru. Jeho severní část, tedy Macellum, považoval za Augusteum. Výklad k jednotlivým částem komplexu je ovlivněn touto jeho teorií, například krámky, zvláště ty na jižní straně, považoval za pokoje členů kolegia. Přesto v jeho díle nalezneme důležité a mnohdy velice podrobné informace, například o přesné poloze zachovaných fresek či jednotlivých místností. Až později bylo nalezeno množství rybích kůstek ve střední části a ovoce a obilovin na severní straně, díky čemuž již nebylo pochyb o tom, že se jedná o tržnici s potravinami, *macellum*.²¹

Pro identifikaci znázorněného objektu je nejobtížnější poslední dochovaná Silvestriho skica²², která znázorňuje širší prostranství lemované místnostmi s průhledem do dalšího prostranství se sloupy. Mohlo by se jednat o ulici, nebo o některý z větších pompejských domů.

Pokud by se jednálo o ulici, potom by místnosti po jejích stranách byly pravděpodobně krámky. Prohlubenina uprostřed by ve znázorněné podobě na ulici být nemohla. Mohlo by se však jednat o zachycení fáze vykopávek během čištění části ulice určené pro vozy. Kameny

po její pravé straně by byly hranou chodníku, ty v její horní části potom kameny uprostřed cesty umožňující přechod vozovky chodcům v době, kdy po ní tekla voda. Sloupy za zúžením by potom mohly patřit sloupoví například Fora Civile. Těžko vysvětlitelná je ovšem přítomnost oblouku při levé straně zúžení. Na severní straně Fora jsou sice zachovány dva oblouky, ale ty nejsou stavěny z kamenných bloků, jak by naopak naznačovala skica. Takže pohled na ulici můžeme spíše vyloučit.

Pokud by se však jednálo o obytný dům, což je pravděpodobnější, pak by zobrazení nejvíce odpovídal Casa di C. Cuspius Pansa. Prohlubenina vpředu by byla jeho impluvium. Prostory v přední části by byly obytné místnosti soustředěné kolem něj. Sloupy by se nacházely v peristylu domu. Zúžení by se pak dalo identifikovat jako tablinum. Ovšem ani do bohatého pompejského domu se oblouk příliš nehodí.

Toliko stručně k tomu, co je možné z archeologického hlediska téměř na první pohled vyčíst ze Silvestriho skic jakožto příkladu tohoto ikonografického materiálu. Nyní přejdeme k druhému rozebíranému typu ikonografického pramene – k fotografii, „turistické momentce“.

Fotografie vždy umožňovala rychlejší zachycení snímků než například obraz či skica. Umožňovala a umožňuje zachycovat objekty i lidem bez výtvarného nadání, kteří by jinak nebyli schopni objekt nikterak znázornit. Zároveň však, pokud nejde o nepovedené či například umělecky rozostřené snímky, zachycuje precizněji i větší detaily objektu než výše zmiňovaná skica, zvláště pokud se jedná například o velkoformátové fotografie. Z tohoto důvodu i pouhý technicky zručný laik může zachytit snímky, které mohou být svým způsobem přínosné pro vědecké poznání. A pokud se jedná o tak staré fotografie, jako jsou ty z fotoalba sester Anny, Margarety a Germany, pak je jejich vypovídací hodnota umocněna i jejich stářím a oproti současnosti i jejich unikátností. V té době totiž skutečně kvalitní snímky pořizovali Fratelli Alinari a dále jen relativně pár soukromníků. Dále je třeba uvést, že snímky z citovaného fotoalba jsou na svou dobu poměrně kvalitní. Jedinou nevýhodou je relativně malé měřítko, v němž jsou vyhotoveny.

Stejně jako v případě Silvestriho skic, bych se nyní v krátkosti věnovala tomu, co je možné z archeologického hlediska vyčíst z fotografií pořízených dcerami Leopolda II. během jejich cesty do Pompejí. Rovněž budu fotografie uvádět dle jejich popisů zaznamenaných autorami fotoalba.

„Pompei, Divinitá“ zachycuje mramorovou sochu v póze označované „a capite velato“. Znázorněná postava je oblečena v tóze, jejíž jeden cíp má přetažen přes hlavu. Takto znázorňována byla nejen božstva, ale i obětníci. Ve funkci obětníků nemusel figurovat císař, ač toto vyobrazení je velmi běžné, ale mohlo se jednat jen o velmi majetnou, nebo pro město jinak významnou osobnost. Tato socha je umístěna na mramorovém podstavci, který je dále postaven na další dva podstavce, každý z jiného druhu kamene. Ač se socha jeví jako kompletní, tak celá část nohou není dochována, jedná se pouze o sokl, který drží ve správné úrovni trup v tóze s hlavou zahalenou v jejím cípu. Krom malého měřítko fotografie konkrétní interpretaci ztěžuje i stav dochování sochy.

Na „Pompei, casa“ je zachyceno atrium s impluvium jednoho z mnoha obytných domů v Pompejích. Na sloupech a zdech, jež lemovaly atrium, jsou patrné zbytky omítek. Rovněž je zřejmé, že stěny samotné jsou z opus incertum. Velmi pěkně je vidět i způsob, jakým bylo vyzděno impluvium. Ze zachyceného snímku je jen velmi obtížné pokusit se o určení, o který z pompejských obytných domů by se mohlo jednat.

Na „Pompei, Tempio di Apollo“²³, je zachycen pódiový chrám vévodící pompejskému fóru. Podium chrámu je pravděpodobně cihlové. Velmi patrné jsou i bubny, z nichž jsou sklá-

¹⁹ NA, RAT, Grafika, kresby, tisky, Silvestri, skicář – fol. 11.

²⁰ Fiorelli: Descrizione, s. 263–266.

²¹ La Rocca, De Vos: Guida archeologica, s. 121. Coarelli: Pompei, s. 128, uvádí obsáhlejší výčet dodnes nalezených potravin. Sergejenskova, M. J.: Pompeje, s. 112, zdůrazňuje, že nalezené potraviny byly zuhelnatělé.

²² NA, RAT, Grafika, kresby, tisky, Silvestri, skicář – fol. 12.

²³ Podle současné interpretace této stavby se jedná o Jupiterův chrám. Apollonův chrám se nachází na jihozápadní straně Fora.

dány kanelované sloupy v průčelí chrámu. Na ploše fora jsou patrné zbytky mramorových desek použitých k jeho dláždění. Po levé straně chrámu je viditelný Germanikův oblouk a sloupy Západního portiku před Forum Holitorium, tedy trhu s obilím a zeleninou.

Na „Pompei, altro Tempio“ je zachycena levá, západní strana fora. Ani v tomto případě není určení dle současných poznatků správné. Jedná se o pohled na Germanikův oblouk a Západní portik před Forum Holitorium. Tato fotografie totožná s tou na další straně označenou pouze „Pompei“.

Na „Pompei, Tempio di Apollo e strada“ je zachycena severovýchodní část fora. Vedle podia chrámu je zde patrný Tiberiův oblouk vedoucí dále do Via del Foro. Při pravé straně je zřejmý chodník před dalšími důležitými budovami umístěnými na Foru – Macellum a Sacellum Larum Publicorum. Podél stěny Jupiterova chrámu je patrné dláždění ulice včetně obrubníku. Stejně tak je zřejmé, že budovy jsou převážně stavěny z cihlového zdiva či z opus incertum. Na pravé straně snímku jsou kromě chodníku vyvýšeného oproti současné úrovni fora v zadní části, u Tiberiova oblouku, patrné patky a spodní části bubnů korintských sloupů portiku před Macellem. V jejich spodní části je opět patrné jejich původní mramorové obložení.

Na fotografii „Pompei, Tempio“ je zachycen interiér Apollonova chrámu, konkrétně obětní oltář a vlastní cela chrámu na podiu. Před podiem stojí celý iónský sloup, na podiu jsou patrné dva kompletní korintské sloupy složené z bubnů. Zdi vnitřní cely jsou opatřeny taškami. Samotné podium je v tomto případě postaveno z opracovaných, přesto ne zcela pravidelných kamenů. Velmi pěkně je dochována mramorová římsa v přední části podia. Zajímavostí na iónském sloupu je umístění solárních hodin.

„Pompei, sala del giudizio“ zachycuje jižní stranu Fora. Při pravé straně jsou patrné sloupy při vstupu do Basiliky. Celou jižní stranu Fora tvoří pozůstatky po správních budovách. V jejich popředí jsou patrné zbytky podstavců soch, oltářů a tak podobně. Na ploše podia jsou tu a tam patrné dochované mramorové desky. Zřejmě je i částečně dochované obložení sloupů Basiliky a část mramorového chodníku před ní a mezi basemi a budovami.

Na „Pompei, forno e molino“ je zachycen interiér tzv. Domu pekaře. Fotografie v popředí dominuje masivní kamenný mlýn na mouku. V zadní části je vidět velmi pěkně zachovaná pekařská pec. Samotná pec je cihlová, budova za ní z opus reticulatum. Vedle pece je patrná nádržka na vodu. Je zřejmé, že tento dům je částečně dochován do výše prvního patra.

Na fotografii „Pompei, Divinitá“ se jedná o snímek lararia, domácí svatyně věnované ochranným Lárům, pravděpodobně z Domu Vettiů. V jemně architektonicky členěném výklenku je vymalován Genius pána domu, jak obětuje Lárům, pod nimi se vine had, ochranný Numen. I z černobílé fotografie je zřejmé, že se jedná o jemnou barevnou kresbu. Ač štuky na zdi v pozadí a pod výklenkem jsou evidentně poškozeny, samotná kresba je velmi dobře zachována.

Snímek „Pompei, molino“ je dalším pohledem do Domu pekaře, tentokrát s důrazem na množství dochovaných kamenných mlýnů. Na fotografii je krásně patrná struktura samotných mlýnů. Na zděné podstavě je umístěn plochý spodní kámen a na něm větší kónický, v němž bylo umístěno zařízení pro zaprážení oslů či mul, které mlýny poháněly. Dochována je i dlážděná podlaha. Rohy stěn domu jsou pečlivě skládány z cihel, vnitřní plocha zdí je tvořena kameny. Spíše než o ne příliš pečlivé opus reticulatum se pravděpodobněji jedná o opus incertum, které mělo být dále omítnuto, či obloženo kvalitnějším materiálem.

Poslední dva snímky z Pompejí, oba označené jako „Pompei Teatro“, zachycují, jak název napovídá, pompejské divadlo. Oba snímky zachycují Velké divadlo. Na prvním je to snadno rozpoznatelné ze zachycené podoby skény a dochovaných mramorových stupňů v prvních řadách cavey. Snímek byl pořízen z vyšší části cavey, takže je krásně patrné i vnitřní členění jeviště. Za zdmi skény je velmi dobře rozpoznatelný peristylový dvůr Divadelního quadriportiku. U druhého snímku je vodítkem pro určení průchod do druhého, Malého di-

vadla, a viditelné sloupy portiku za stěnou skény. Oproti dnešnímu stavu je zachyceno méně odkrytých dochovaných mramorových stupňů cavey, což by sice mohlo vést k domněnce, že se jedná o menší z pompejských divadel, avšak mylně. Oproti již uvedenému k předchozímu snímku, je zde patrná i struktura průchodu do druhého divadla, který je zděný z cihel s nosnou konstrukcí oblouku z kamene. V cavey je dochována i jedna část schodiště a několik bloků tvořících původně sedadla v levém rohu.

Jak je na první pohled patrné, skicy zachycují detaily spíše jen v náznaku. Fotografie je v jejich vyobrazení přesnější. Přesto oba ikonografické prameny znázorněné objekty velmi pěkně ilustrují a díky jejich přesné dataci a většinou i označení objektu autorem je možné srovnat tehdejší představy o účelech objektu s těmi dnešními. Rovněž je možné z těchto ikonografických pramenů, stejně jako například díla slavných mistrů zachycující jiné památky, určit stav dochování v dané době, či stav jejich odkrývání, objevování v čase. Problematika historie výzkumu a srovnání dochování těchto archeologických památek však byla z důvodu omezeného prostoru v tomto příspěvku vynechána.

Kromě jiného z analýzy rovněž vyplývá zhodnocení využitelnosti dokumentární hodnoty obrazového dokumentu, pořízeného k různým účelům v určitém časovém období, k prohloubení poznání určité lokality, či zobrazených historických monumentů, pro současného badatele. Jinými slovy, ač tedy ani jeden z uváděných ikonografických materiálů nebyl primárně určen pro účely archeologického bádání, přesto se může stát pro tento obor zajímavým a přínosným pramenem.

Skizzen und Fotografien. Interpretationsmöglichkeiten von Archivquellen zur Erkenntnis von Pompeji

Dieser Beitrag behandelt die Nutzungsmöglichkeiten von ikonographischen Quellen bei der archäologischen Forschung. Es werden zwei Quellengattungen präsentiert. Beide Quellen sind zu anderen Zwecken entstanden, aber sie können auch aus archäologischer Sicht genutzt werden.

Die erste Quelle ist eine Kollektion von Skizzen von Giovanni Silvestri, der die Denkmäler von Pompeji im Jahre 1834 erfasste. Dieser Architekt und Zeichner des toskanischen Großherzogs Leopold II. aus der Familie Habsburg-Lothringen hat für seinen Herrscher die damals entdeckten antiken Denkmäler gezeichnet. Auch in seiner Beschreibung hat er die damalige Interpretation gezeigt.

Die zweite Quelle sind Fotografien, die die Töchter von Leopold II. Anna, Margarethe und Germane bei ihrem Besuch in Pompeji im Jahr 1900 gemacht hatten. Die Fotografiensammlung kann man als touristische Moment-Fotografien bezeichnen, also als Fotografien, die primär nicht zur Benutzung für die Archäologie bestimmt waren.

Weiter versucht die Verfasserin, einzelne Skizzen und Fotografien zu analysieren und deren Interpretationsmöglichkeiten aufzuzeigen. Sie konzentriert sich auf eine kurze Analyse von Visuälerkenntnissen, auf Studienmöglichkeiten damaliger Denkmalaufbewahrung und auch auf die Zweckanalyse einzelner Objekte. Das Ziel dieser Studie ist also, eine breite Skala der Ausnutzung von Archivquellen zu zeigen, auch für solche Fächer, die diese Quellen gewöhnlich nicht benutzen.

Sketch and Photographs. Possibilities of interpretation of iconographic archival sources to the knowledge of Pompeii

An attempt to indicate the possibility of using a set of drawings of the architect and draftsman Giovanni Silvestri in the service of the Grand Duke Leopold II. of Tuscany from 1834 and the photographs of Grand Duke's daughters from 1900 as a source for archeology of ancient Pompeii.

ÚSTŘEDNÍ ÚŘADY A PŘÍPRAVA ZNĚNÍ ZÁKONA Č. 143/1947 Sb., ANEB: KDYŽ UŽ „LEX SCHWARZENBERG“, TAK JINÝ

PAVEL DUFEK

Správní úřady v moderním státě mohou konat jen v rámci kompetencí jim zákonodárcem určených. Platí to pro ústřední úřady státní správy (tj. většinou ministerstva a jim na roveň postavené úřady), zemské, krajské i obecní úřady. V případě ministerstev je jejich postavení dvojdomé. Právními normami upravujícími jejich činnost se tyto úřady musejí řídit, ale zároveň mají oprávnění i povinnost podílet se dvěma způsoby na jejich vytváření. Jednak mohou nové předpisy navrhnout, jednak se musejí vyjadřovat v rámci tzv. připomínkového řízení k návrhům předpisů, které jsou jim v rámci legislativního procesu předkládány k posouzení.¹ Analýzou činnosti byrokracie a zákonodárců a jejich vlivem na ekonomiku se zaobírali v poměrně nedávné době mnozí severoameričtí, popřípadě anglosaští, ekonomové. Z děl některých pak vyrostla dokonce tzv. škola veřejné volby. Mezi její základní spisy patří díla Williama Niskanena, *Bureaucracy and Representative Government* z roku 1971, Mancura Olsona, *The Logic of Collective Action*, z roku 1965 a Gordona Tullocka, *The Politics of Bureaucracy*, taktéž z roku 1965. Sledování procesu vzniku zákonů ovšem obohacuje nejen ekonomii, ale může být velmi užitečné také pro zkoumání dějin správy, poněvadž jeho prostřednictvím lze osvětlit její schopnosti a způsoby reakce na podněty přicházející z vnějšku a navíc umožňuje analyzovat vzájemné postavení správních orgánů v určitém okamžiku. Není nijak překvapivé, že výše uvedení ekonomové analyzovali především procesy proběhlé ve Spojených státech amerických. Obecně by ovšem pro ekonomii a dějiny správy mohlo být přínosné pokusit se prozkoumat přijímání některého zákona s dalekosáhlými ekonomickými a politickými důsledky v nějakém jiném státním útvaru, než jsou USA. I dějiny Československa nabízejí pro analýzu ovlivňování legislativního procesu vedoucího ke vzniku takového druhu zákonů dosti materiálu: V červenci 1947 byla za poměrně vyhrčené politické situace přijata Ústavodárným národním shromážděním řada tzv. zemědělských zákonů.² Za jeden z nich lze považovat i zákon ze dne 10. července 1947 o převodu vlastnictví majetku hlučocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou č. 143/1947 Sb.³

¹ K postavení úřadů, zvláště českých a československých, viz Hendrych, Dušan: *Správní věda – Teorie veřejné správy*, Praha 2003.

² Průcha, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. 2. díl, období 1945–1992. Brno 2009, s. 177–185; Dobeš, Jan: *Zemědělské otázky v Prozatímním a Ústavodárném shromáždění*. In: Frolc, Ivo (ed.): *Zemědělství na rozcestí. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané 22.–23. 9. 1998 v Uherském Hradišti*, Studie Slovákého muzea 3/1998, s. 103–109.

³ Soukup, Ladislav: „Lex Schwarzenberg“ – mimořádný případ vyvlastnění nemovitého majetku v roce 1947. In: Klíma, Karel – Jirásek, Jiří (ed): *Pocta Jánů Grónského*. Plzeň 2008, s. 79–85.

Díky zachovaným pramenům⁴ pocházejícím z činnosti poválečných československých úřadů je možno pokusit se v souvislosti s legislativním procesem týkajícím se zákona č. 143/1947 Sb.⁵ zodpovědět několik otázek: 1) Usilovala československá poválečná byrokracie o přijetí zákona č. 143/1947 Sb.? 2) Upravovala jeho znění tak, aby dostal stát (země), a tedy ona, do rukou co možná nejsilnější nástroje k prosazování svého vlivu na ekonomické procesy, resp. nástroje pro jejich řízení? 3) podařilo se jí prosadit v rozhodující míře její představy o znění zákona proti záměrům zákonodárců, tedy poslaneckým politickým plánům?

Legislativní proces vedoucí ke schválení zákona č. 143/1947 Sb. Ústavodárným Národním shromážděním začal samozřejmě o několik měsíců dříve, než došlo k jeho přijetí. V sobotu 22. února 1947 podala skupina jeho poslankyň a poslanců pod vedením poslance ČSSD Blažeje Vilíma⁶ „návrh na vydání zákona o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou.“⁷ Iniciátorům zákona bylo známo, že celý majetek hlubocké větve Schwarzenbergů tvoří navzájem provázaný celek prvovýroby zemědělské a lesní a s nimi spojených průmyslových závodů zpracovávajících jejich produkci byl za okupace zabaven německou správou, v době podání návrhu byl spravován národní správou podle dekretu č. 5/1945 Sb., a „mohl by býti tudíž vrácen vlastníku podle ustanovení zákona ze dne 16. května 1946, č. 128.“⁸ Následně se rozjel úřední koloběh posuzování návrhu zákona. Ministerstvo vnitra, které bylo v tomto případě koordinačním střediskem a gesčním místem, obdrželo návrh zákona zřejmě 12. března 1947. Druhý den bylo oddělení II/1 Ministerstva vnitra požádáno o sdělení, „zda majetek, na nějž se vztahuje předmětný návrh, podléhá konfiskaci podle dekretu č. 108/1945 Sb.“⁹ Odpověď z oddělení II/1 přišla 3. dubna, ale jasná rozhodně nebyla, protože toto oddělení neznalo spisy vázící se k věci, a proto požádalo Zemský národní výbor v Praze o „vyjádření o rozsahu a jednotlivých majetkových podstatách, které by z hlediska dekretu čís. 108/1945 Sb. přicházelo v úvahu, jakož i o tom, zda a s jakým výsledkem bylo konfiskační řízení zahájeno.“¹⁰ V den, kdy bylo oddělení II/1 Ministerstva vnitra dotazováno na majetkoprávní postavení, bylo vypracováno stanovisko Úřadu předsednictva vlády ke znění návrhu, který v něm nejprve předeslal, že „omezuje se jenom na legislativně – technické posouzení návrhu.“¹¹ Jsouce státními úředníky, nemohli se autoři

dr. Körbel a dr. Plachý vyjadřovat k ničemu jinému, a tudíž to, že tuto skutečnost zvlášť zdůrazňovali, lze chápat jako zaobalené vyslovení nesouhlasu s návrhem jako takovým. Dr. Plachý, který byl zřejmě hlavním autorem stanoviska hodnotícího znění návrhu, případně dr. Körbel, který stanovisko za předsedu vlády podepsal, především nepovažoval „za vhodné, aby se v republice, kde již v roce 1918 zákonem č. 61/1918 Sb. byly zrušeny šlechtické řády a tituly, mluvilo o >hlubocké větvi Schwarzenbergů.<“ Tato připomínka platila podle také pro § 1 odst. 1, v němž se mluvilo o majetku „rodu Schwarzenbergů“, protože majetek mohla vlastnit podle jejich názoru jen fyzická nebo právnická osoba. Ze stejného důvodu jim nevyhovovala slova o větvi „tzv. Primogenitury na Hluboké n. Vlt.“ Rovněž si mysleli, že v § 1 odst. 2 návrhu zákona není „třeba mluvit o >Josefu Adolfovi knížeti ze Schwarzenbergů< a o >Janu knížeti ze Schwarzenbergů.<“ Ještě více jim však zřejmě v tomto odstavci vadily termíny „>majetek rybníční, průmyslový, obchodní a živnostenský... zapsaný knihovně na<, dále >všechny budovy a zámky<“, k čemuž poznamenali, že „zámek je také budova, není jasné, proč se právě u budov a zámků a jejich zařízení mluví zvlášť ještě o všech právech a závazcích.“ Nepřesný byl podle nich též „pojmem >zásoby< a rovněž tak pojem >veškeren provozní kapitál.<“ Celkově text odstavce 2 § 1 zhodnotili velice negativně, vyjádřivše se, že „dikce tohoto odstavce se vůbec vyznačuje nedostatkem žádoucí právní přesnosti.“ Ohledně možnosti, uváděné v návrhu zákona v § 1 odst. 4, že „změny provedené v majetku nebo jeho částech po 9. květnu 1945 jsou neplatné, byly-li Zemským národním výborem v Praze proti nim nejpozději do šesti měsíců ode dne účinnosti tohoto zákona vzneseny námitky“¹², bylo jim upozorněno, že to „znamená značný zásah do právní sféry třetích osob“, které mohly, protože nešlo o konfiskát, „uzavírat právní jednání s osobami spravujícími po právu majetek“¹³ Adolfa, případně Josefa či Jana Schwarzenberga. Dále vadilo autorům stanoviska Úřadu předsednictva vlády, že není určeno, kým mám být vyvlastněný majetek spravován. Velice je pak zarazelo, že v § 2 odst. 2 se důvodová zpráva odvolávala v záležitosti přidělování na přidělové postupy při přidělování stanovené v dekretch č. 12 a č. 28/1945 Sb., což podle nich nebylo možné, neboť je bylo „Ize použít jen při rozdělování zkonfiskovaného zemědělského (podtrženo v originále – pozn. aut.) majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa.“ A zřejmě proto výslovně upozornili, „v tomto případě nejde však o konfiskát.“¹⁴ Ohledně formulace dalších paragrafů návrhu se v jejich stanovisku vyskytovala hodnotící slovní spojení „nevyhovuje“, „stejně nedokonalá“, „stejně neurčitá“, „není dosti přesná“ a „neodpovídá obvyklé dikci právních předpisů“.¹⁵ V případě § 5 odst. 1 navrhovali místo „o výši a způsobu náhrady bude rozhodnuto vládním nařízením“ formulaci „vláda určí nařízením výši náhrady, která bude poskytnuta vlastníkům majetku uvedeného v § 1, jakož i způsob, jak bude poskytnuta.“¹⁶ Velmi nelibě též hleděli na formulaci § 5 odst. 3 návrhu zákona, protože se v něm psalo, že „náhrada nebude poskytnuta v případech v nařízení uvedených.“¹⁷ Z důvodové zprávy si vyvodili, že by mohl být nějaký majetek „převzat >ze zvláštních důvodů< bez náhrady“. Návrh zákona ovšem podle nich neobsahoval „sebeměší náznak, o jaké předměty majetku by tu mohlo jít“.¹⁸ Stanovisko Úřadu předsednictva vlády k návrhu zákona bylo zasláno všem ministrům a dalším vrcholným státním úřadům a institucím, tj. např. Kanceláři Ústavodárného Národního shromáždění, Kanceláři

⁴ V příspěvku byly z důvodu zachování dobového koloritu v citacích ponechány zakončení infinitivů na -ti a dobové pravopisné zvláštnosti, ale sjednoceno bylo v nich psaní příjmení na Schwarzenberg, sjednoceno bylo také uvádění akademických titulů autorů stanovisek na dr., protože z používaných z archiválií není jasné, jakého doktorátu dotyčný dosáhl, a analogicky bylo upraveno psaní titulu ing.; dále byla v citacích doplněna chybějící interpunkce.

⁵ Ekonomickými otázkami a politickými důvody přeložení návrhu zákona č. 143/1947 Sb., postojem Adolfa Schwarzenberga ke svému majetku v Čechách po 2. světové válce a dalšími problémy spojenými s prosazením a uplatňováním tohoto zákona se předložena studie vzhledem ke svému omezenému rozsahu nezabývá.

⁶ Skupinu tvořili poslanci a poslankyňe: Vilim, Sedlák, Beneš, Cigler, Kubát, Holub, Kaplan, Kovář, Smejkal, dr. Erban, Bezděk, Hatina, dr. Bláha, dr. John, Görner, Flička, inž. Jankovcová, Hladký, Sajal, E. Erban, Sluka, dr. Jelínek, Pažoutová, Doležel, Skaunic, Pavlán, Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé 1947, Tisk č. 433 – návrh zákona – podpisy předkladatelů.

⁷ Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé 1947, Tisk č. 433 – návrh zákona.

⁸ Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé 1947, Tisk č. 433 – důvodová zpráva.

⁹ Národní archiv (NA), fond Ministerstvo vnitra – nová registratura, Praha (MV-NR), sign. B-1350, kart. 1711, rukopisný záznam o přijetí spisu, č. a-4-2810-12/3 – došlo 12. III. 1947, s rukopisným pokynem pro předání spisu s uvedením požadavku o sdělení ze 13. března 1947. Viz též NA, fond Správa zůstatkové podstaty země České, kart. 16, spis kmenového čísla XII-3-347-1947, dopis Ministerstva vnitra Zemskému národnímu výboru v Praze z 2. dubna 1947, Č. B-2642-31/3-47-R-II/1. Autor výslovně upozorňuje, že v tomto příspěvku nejsou řešeny majetkoprávní změny majetku Adolfa Schwarzenberga v letech 1938 až 1947, a tedy ani zavedení národní správy v roce 1945 ani navrhované konfiskace podle prezidentských dekretů č. 12/1945 Sb. či 108/1945 a důvody, proč k nim nedošlo.

¹⁰ NA, MV-NR, sign. B-1350, kart. 1711, rukopisný záznam na spisu, č. a-4-2810-12/3 – došlo 12. III. 1947 o sdělení oddělení II/1 z 3. dubna 1947.

¹¹ Tamtéž, Úřad předsednictva vlády Ministerstvu vnitra, Věc: iniciativní návrh zákona o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou, č.j. 10317-III-1369/47.

¹² Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé 1947, Tisk č. 433 – návrh zákona.

¹³ NA, MV-NR, sign. B-1350, kart. 1711, Úřad předsednictva vlády Ministerstvu vnitra, Věc: iniciativní návrh zákona o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou, č.j. 10317-III-1369/47. Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Ústavodárné shromáždění republiky Československé 1947, Tisk č. 433 – návrh zákona.

¹⁸ NA, MV-NR, sign. B-1350, kart. 1711, Úřad předsednictva vlády Ministerstvu vnitra, Věc: iniciativní návrh zákona o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou, č.j. 10317-III-1369/47.

presidenta republiky, Nejvyššímu účetnímu a kontrolnímu úřadu, Státnímu úřadu statistickému a Fondu národní obnovy.¹⁹

Úředníci těchto institucí během dubna 1947 zřejmě zpracovávali svá stanoviska k návrhu zákona i k připomínkám Úřadu předsednictva vlády. V Ministerstvu vnitra, které bylo odpovědné za toto připomínkové zřízení, se totiž jejich stanoviska začala objevovat v průběhu května. Nejvyšší účetní a kontrolní úřad v dopise datovaném 5. května 1947 nejprve sdělil svá stanoviska (zpracoval je zřejmě dr. Toman a podepsal dr. Friedmann) k připomínkám Úřadu předsednictva vlády; neshodoval se s ním spíše jen v technických záležitostech, protože na rozdíl od něj soudil, že se nemusí uvádět, kým a jak bude vyvlastněný majetek spravován, poněvadž přechodem vlastnictví na „zemi Českou... majetek ten bude spravován zemí Českou podle platných ustanovení pro správu zemského jmění“.²⁰ Ohledně formulace o emisi dluhopisů, jak ji obsahoval návrh zákona, nesdílel zcela dosti odmítavě stanovisko Úřadu předsednictva vlády, a požadoval proto jen, aby emise byla výslovně omezena jen na úhradu náhrady. K vlastnímu textu návrhu zákona byl však Nejvyšší účetní a kontrolní úřad mnohem odmítavější. Definici vyvlastňovaného majetku považoval „za zbytečně kausistickou a právě tím i nejasnou“, ohledně správy a uchování celistvosti majetku byl vůči návrhu zákona celkem smířlivý, považoval ona ustanovení jen za nadbytečná. Ale naprosto nesmiřitelný byl k podobě § 5 osnovy zákona. Navrhovaná ustanovení, že vládním nařízením má být určena výše náhrady a to, že za některý majetek náhrada nemá být poskytnuta, se mu jevila „povážlivými z hlediska § 109 ústavní listiny“²¹, protože v něm se stanovilo, že „soukromé vlastnictví lze omezit jen zákonem“ a že „vyvlastnění je možné jen na základě zákona a za náhradu, pokud zákonem není a nebude stanoveno, že se náhrada dáti nemá.“²² Podle názoru Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu by tak ponechával zákon v rozporu s platnou ústavou „nejen určení výše a způsobu náhrady, nýbrž dokonce i vyvlastnění bez náhrady vládním nařízením.“²³ Požadoval proto alespoň rámcové určení způsobu stanovení výše náhrady a kdy, jak a čím je náhrada splatná.²⁴

Ministerstvo pro sjednocení zákonů se nejprve vyjádřilo k důvodové zprávě, nikoli k navrhovanému znění zákona. Ale šlo tím přímo na dřeň. V důvodové zprávě byly totiž naznačeny dva důvody pro přijetí uvažovaného zákona, tj. pochybnost o národní spolehlivosti hlubokých Schwarzenbergů a veřejný zájem, aby rozsáhlý majetek nezůstával v majetku jednotlivců. Podle názoru tohoto ministerstva, který zformulovali dr. Motl a rada Schrotz: „Nejsou-li však skutečnosti, které opodstatňují prvý důvod, bezpečně prokázány, neobstojí jako důvod zákonného opatření. Jde-li – jak z důvodové zprávy vyplývá – o pouhé podezření, není vyloučeno, že bude toto podezření svého času vyvráceno... V tomto případě by zůstal navrhovaný zákon v tomto směru bez opory.“²⁵ Neméně úderný byl i jejich argument zasahující přímo smysl uvažovaného zákona. Nebylo to jeho naprosté odmítnutí, byť velmi skrytou formou, jako v případě stanoviska Úřadu předsednictva vlády, ale použity jimi byly proti němu argumenty, které byly zcela nevyvratitelné. Upozornili totiž, že zemské statky byly v roce 1945 ve ztrátě a před válkou byly nepatrně aktivní a že „hodnota Schwarzenberského majetku a jeho výnosnost není známa“, což dali navíc do souvislosti s povinností vyplácet náhradu dosavadním vlastníkům. Byli proto přesvědčeni, že „podle dosavadní praxe

státních statků, které prodělávají 600,- Kč na jeden hektar orné půdy, nepřinese vyvlastnění zemi České žádný přínos.“²⁶ Z hlediska výhrad k jednotlivým ustanovením uvedli autoři připomínek tohoto ministerstva, že „znění § 1 nevyhovuje ani po stránce formální ani po stránce věcné“ a to krom jiného proto, že „ani >větev< ani >rod< nejsou právníckými osobami podle práva a nemohou mít žádné majetku.“ Navrhli proto jeho změněné znění, které splňovalo účel osnovy zákona: „Dnem 9. V. 1945 vstupuje země Česká do všech práv a závazků Josefa Adolfa Schwarzenberga, Jana Schwarzenberga, a Dr. Adolfa Schwarzenberga, pokud jsou v souvislosti s jejich nemovitým majetkem v zemi České a pokud nejde o závazky čistě osobní“.²⁷ Jako nejasné hodnotili ustanovení § 1 odst. 4, poněvadž byli názoru, že „je-li Schwarzenberský majetek, jak důvodová zpráva uvádí, pod národní správou, není nebezpečí, že by mohl být dosavadními vlastníky nějak zavlčen... Jestliže se však toto ustanovení mělo „vztahovati i na právní jednání třetích osob s těmi, kdož po právu zastupovali národní správu Schwarzenberského majetku“ nesouhlasili s tímto ustanovením, neboť znamenalo „ohrožení právní jistoty.“²⁸ K § 5 pojednávajícím o náhradě za vyvlastněný majetek napsali přímo a zřetelně, že „podle § 109 odst. 2 ústavní listiny je vyvlastnění možné jen za náhradu, pokud není nebo nebude stanoveno, že se náhrada dáti nemá. Podstatnou součástí pojmu >náhrada< jest i její výše a způsob, jakým má být poskytnuta. Máme proto za to, že ustanovení, které ponechává výši a způsob náhrady zcela vládnímu nařízení, není zcela ve shodě se smyslem § 109 ústavní listiny, neboť vláda by nebyla ve svém rozhodnutí o výši způsobu náhrady při této textaci nijak vázána. Mohla by vyměřiti náhradu ve výši libovolné, třeba nepatrné a rozhodovala by tu prakticky nejenom o výši náhrady, ale i jejím důvodu. Totéž platí o ustanovení odst. 3, kde jest dáno na vůli, v některých případech nedati náhradu vůbec.“²⁹

Připomínky Ministerstva techniky byly obdobné. Jeho autorům (tajemníku Bauerovi a ing. Bártovi) připadalo nevhodné uvádět to, že na zemi Českou přechází i „veškerém provozní kapitál“, protože podle jejich mínění „např. u vkladů (myšleno Jana Schwarzenberga a Adolfa Schwarzenberga – pozn. aut.) mohl by snadno nastati spor o to, jde-li o majetek osobní nebo o provozní kapitál přejímaných nemovitostí.“³⁰ Stejně jako ostatním ministerstvům, a ze stejných důvodů, se jim nelíbilo ustanovení § 1 a § 5 osnovy zákona.

Není nijak překvapivé, že v dobové politické atmosféře poslanci Ústavodárného shromáždění žádnou z podstatných připomínek úředníků k osnově zákona do jeho znění nezpracovali. Platí to především pro nejvíce kritizované a zásadní paragrafy 1 a 5. Z pohledu připomínek k původnímu návrhu změna, kterou provedl zákonodárny sbor v § 5, snad čistě technicky neporušuje ustanovení § 109 tehdy platné ústavy, paradoxně je však z hlediska praktických dopadů možná ještě horší, než byl původní návrh. V § 5 odst. 1 zákona č. 143/1947 Sb. totiž stojí: „Majetek přechází do vlastnictví země České bez náhrady dosavadním vlastníkům.“ A v odstavci 2 téhož paragrafu je stanoveno: „Dosavadním vlastníkům jmenovaným v § 1 odst. 2 poskytne země Česká zaopatřovací důchod ve výši, kterou určí vláda.“³¹

Při znalosti výsledné podoby zákona je možno pokusit se odpovědět na stanovené otázky, a to v obráceném pořadí, než byly položeny: Na připomínky úředníků, resp. úřadů, k osnově zákona nevzala většina zákonodárců nijak velký ohled, alespoň ne v klíčových paragrafech 1. a 5.; změna znění § 5 šla navíc svým duchem spíše proti podstatě připomínek k osnově, než že by jim vycházela vstříc, a své politické záměry poslankyně a poslanci tak prosadili v podstatě bez ohledu na věcné námítky vůči osnově zákona vznesené byrokracií. Česko-

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ NA, MV-NR, sign. B-1350, kart. 1711, Nejvyšší účetní kontrolní úřad Ministerstvu vnitra, 5. května 1947, došlo 8. května 1947.

²¹ Tamtéž.

²² Zákon z 6. března 1920, č. 121/1920 Sb. z. a n.

²³ NA, MV-NR, sign. B-1350, kart. 1711, Nejvyšší účetní kontrolní úřad Ministerstvu vnitra, 5. května 1947, došlo 8. května 1947.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ NA, MV-NR, sign. B-1350, kart. 1711, Ministerstvo pro sjednocení zákonů Ministerstvu vnitra 23. května 1947, doručeno 28. května 1947.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ NA, MV-NR, sign. B-1350, ka 1711, Presidium Ministerstva techniky Ministerstvu vnitra 20. června 1947, přijato 4. července 1947

³¹ Zákon o převodu vlastnictví majetku hluboké větve Schwarzenbergů na zemi Českou č. 143/1947 Sb.

slovenské úřednictvo, podle svých názorů vyjádřených v dokumentech vytvořených v rámci připomínkového řízení, se v roce 1947 nijak silně nesnažilo, aby získalo pravomoci ke správě velkého, původně soukromého, majetku a ovlivňování hospodářského vývoje, protože za takovéto snažení nelze považovat ani zdůrazňovanou nutnost vyplatit za majetek náhradu ani požadavky některých ministerstev na zpřesnění ustanovení o vydání dluhopisů a ani požadavek určit přesněji, jak bude vyvlastněný majetek spravován. Ze stanovisek příjmenším dvou úřadů lze naopak vyvodit, že jejich úředníci pochybovali o vhodnosti a nutnosti přijetí samotného zákona.

Prozatím však není známo mínění Ministerstva zemědělství, ačkoliv lze předpokládat, že i toto ministerstvo se mohlo k poslaneckému návrhu vyjádřit, a pravděpodobně tak i učinilo.³² Je možné, že jeho připomínky k osnově zákona se dosti lišily od názorů výše uvedených úřadů. V čele Ministerstva zemědělství tehdy totiž stál Julius Ďuriš a jeho IX. odbor, jemuž byly svěřeny příprava a provádění pozemkových reforem, vedl ve zkoumaném období dr. ing. Jiří Kotátko. Z veřejných vystoupení Julia Ďuriše a z publikační činnosti a úředních aktivit Jiřího Kotátka totiž vysvitá, že nepominuli snad jedinou příležitost k vyvlastnění velkostatkářů nebo alespoň k jeho propagaci.³³ Jejich názor na připravovaný zákon by proto pravděpodobně vycházel z jejich politického smýšlení, resp. polických záměrů komunistické strany, ježimiž byli oba členy, a byl by tudíž svou motivací blíže spíše motivací předkladatelů návrhu tohoto zákona, nikoli kariérních úředníků. Pro nalézání odpovědi na otázky položené v úvodu by z tohoto důvodu asi neměl zásadní význam.

Na základě uvedených skutečností je tak možno usoudit, že přinejmenším část československé byrokracie byla v roce 1947 názorově ukotvena v liberálně-konzervativních myšlenkových vzorcích a pokoušela se je při vytváření poválečného právního prostředí uplatňovat. Do značné míry tento názor potvrzuje i záležitost zaknihování pozemků nabytých zemí Českou v roce 1936 od Jana knížete ze Schwarzenbergu, Adolfa Schwarzenberga, Terezie Benedikty svobodné paní z Guttenbergu a Marie Benedikty princezny z Croy (roz. Schwarzenbergové, sestry Adolfa Schwarzenberga – pozn. aut.). Správa zůstatkové podstaty země České totiž 7. listopadu 1949 zaslala Podnikovému ředitelství dř. [-íve] schwarzenberského [sic] majetku dopis, v němž příslušný úředník jasně uvedl, „že převodní výměr ministerstva vnitřní z 18. ledna 1949..., kterým byl převeden bývalý majetek hlubocké větve Schwarzenbergů ze zůstatkové podstaty země České na Čsl. stát... se na býv. [-alý] zemský lesní statek Bílý Újezd nevztahoval, ježto nabytí polosi Bílý Újezd býv. [-alou] zemí Českou byla koupě se zaplacením tržové ceny, tudíž titul zcela jiný než titul ležící v zákoně čís. 143/1947 Sb.“³⁴ Podnikovému ředitelství státních statků a průmyslu České Budějovice (původně Podnikové ředitelství zemského dřívě schwarzenberského majetku České Budějovice – pozn. aut.) byla ona věc pravděpodobně i tak jasná, ale jeho úředníkům se asi nechtělo z vlastní vůle postupovat z jejich hlediska právně nekorektním způsobem, zároveň se však zřejmě dobře orientovali ve změnách politických poměrech; předali proto celou záležitost k rozhodnutí ústřednímu ředitelství Československých státních lesů a statků, n. p., což byl VIII. odbor

³² Srv. výše s. XX. Ve fondech Ministerstvo zemědělství I – signatury A-Z ani ve fondu Ministerstvo vnitřní – nová registratura, Praha však dosud nebyly připomínky Ministerstva zemědělství k navrhovanému zákonu nalezeny.

³³ Viz Kotátko, Jiří: Pozemková reforma v Československu, Ministerstvo informací a osvěty. Praha 1949; týž: Výsledky nové pozemkové reformy. Praha 1946, s. 23; Županič, Jan: Mezi dvěma ohni. Colloredo-Mannsfeldové ve čtyřicátých letech 20. století. In: Hazdra, Zdeněk – Horčíčka, Václav – Županič, Jan. (ed.): Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století. Praha 2011, s. 79–81; Lacina, Vlastimil: Provádění pozemkové reformy v lidově-demokratickém Československu. In: Otáhal, Milan: Zápas o pozemkovou reformu v ČSR. Praha 1963, s. 215–223.

³⁴ NA, fond Ústřední ředitelství státních lesů a statků (ÚŘSLS), Praha, inv. č. 941, sign. Ž 1610, kart. 907, Správa zůstatkové podstaty země České v Praze Podnikovému ředitelství dř. schwarzenberského majetku, 7. listopadu 1949, Číslo SZP – 66/11-1949.

Ministerstva zemědělství.³⁵ Upozornili je „jen“, že „nezáleží-li na to[-m], aby v pozemkových knihách byl správně vyjádřen titul nabytí polosi Bílý Újezd zemí Českou, nebylo by snad námitek, aby tržová smlouva ze 30. 6.–15. 7. 1936 byla knihovně provedena pouze ohledně vložky č. 54 (Guttenberg, Croy, Revertera) a ostatní nemovitosti převedeny na zemí Českou podle zák. č. 143/47 Sb. a dále pak podle vyhlášky ministerstva zemědělství ze dne 3. června 1919, č. 956 Úř. I. II. díl, ale je otázkou, měl-li by tento právně nesprávný postup nějaké praktické výhody.“³⁶

Avšak v důsledku proměn, kterými prošla československá společnost v letech 1948 až 1953, bylo při vytváření právních norem týkajících se majetkových záležitostí a hospodářství na dlouhou dobu znemožněno uplatňování liberálně-konzervativních myšlenkových vzorců, a to nejen otevřeně, ale zhusta i skrytě, protože byly mnohdy nahrazeny čirým utilitarismem.³⁷ S následky toho se často potýkáme dosud.

Die Zentralbehörden und die Vorbereitung des Gesetzes Nr. 147/1947 (Lex Schwarzenberg)

Im Juli 1947 hat die Tschechoslowakische Nationalversammlung einen Vorschlag des Gesetzes über die Übertragung des Eigentums des Frauenberger Zweiges der adeligen Familie Schwarzenberg an das Land Böhmen eingebracht. Der Gesetzentwurf, bekannt als Lex Schwarzenberg, wurde von einer Gruppe sozialdemokratischer Abgeordneter vorgelegt. Der Verfasser beschäftigt sich mit der Vorbereitung dieses Gesetzes durch die Zentralbehörden der Tschechoslowakischen Republik seit dem Februar 1945. Ausführlich kommentiert er Rechtsäußerungen einzelner Behörden, v. a. des Regierungspräsidiums und einiger Ministerien. Dabei beschreibt er die Änderungen in der Rechtsauffassung der Tschechoslowakischen Republik zur Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg.

Central Offices and Preparing of Act No. 143/1947, or When Lex Schwarzenberg, so other

Author deals with the preparation of Act 143/1947 on the transfer of property of the noble family Schwarzenberg to „Land Bohemia“ (Lex Schwarzenberg) and its discussion in some central Czechoslovak Offices. He notes the transformation of legal perception in Czechoslovakia in the period after Second World War.

³⁵ Viz Pšeničková, Jana a kol.: Ústřední ředitelství státních lesů a statků, 1918–1951, Inventář, Státní ústřední archiv Praze, Praha 1985, s. 12–13.

³⁶ NA, ÚŘSLS, inv. č. 941, sign. Ž 1610, kart. 907, Podnikové ředitelství státních statků a průmyslu České Budějovice Československým státním lesům, národnímu podniku, ústřednímu ředitelství, 13. listopadu 1949, Čís.: 7278/49.

³⁷ Srv. např. Dufek, Pavel: Vliv právního prostředí na soukromé podnikání v Československu v 50. a 60. letech 20. století. In: K hospodářským dějinám 20. století. Acta Oeconomica Pragensia 3, 2005, s. 163–189.

VZÁJEMNÁ KORESPONDENCE VÁCLAVA VOJTÍŠKA A ZDEŇKA FIALY

PAVEL VAŠKO

Úvodem

Osobní korespondence umožňuje vhléd do myšlenkového světa sledovaných osobností a rozšiřuje jejich obraz. Nejinak je tomu u vědeckých pracovníků, jejichž vzájemná je odrazem nejen jejich vzájemného vztahu, ale i možností hlubšího proniknutí a detailního poznání jejich vědecké práce.

Cílem této práce je ediční zpřístupnění korespondence významných osobností české historiografie, profesorů pomocných věd historických na pražské univerzitě, Václava Vojtíška (1883–1974) a jeho nástupce Zdeňka Fialy (1922–1975). Korespondence není příliš četná, což lze vysvětlit zejména skutečností, že byli oba pisatelé v pravidelném, a v určité době téměř každodenním osobním styku. Své písemné projevy tak omezovaly většinou na zdvořilostní a formální rovinu. Přesto však má dle mého názoru ediční zpřístupnění výběrovou formou smysl. Přináší totiž poznání velice důležité osobní roviny vzájemného vztahu obou vrcholných osobností naší historické vědy.

Editovaná korespondence je uložena na dvou místech. Korespondence Václava Vojtíška Zdeňku Fialovi je uložena v osobním archivu Zdeňka Fialy v Národním archivu.¹ Konvolut má 31 kusů a je tvořen dvaceti pěti dopisy a šesti pohlednicemi. Dvacet tři z nich je napsáno ručně, dva slavnostnější (první se týká jmenování dr. Zdeňka Fialy profesorem pomocných věd historických, druhým je odpověď pozůstalých po prof. Vojtíškovi na kondolenci), na stroji. Na rozdíl od korespondence Z. Fialy V. Vojtíškovi byly všechny dopisy odeslány poštou a většinou i datovány. Jde o osobní korespondenci, jejímiž tématy jsou kromě vědecké práce a pracovních povinností na katedře také zdravotní stav a rodinné záležitosti, jež dokazují přátelství, které mezi oběma vědci panovalo.

Druhým pramenným zdrojem práce byl osobní fond prof. Václava Vojtíška.² Na rozdíl od korespondence z osobního fondu Zdeňka Fialy se tuto korespondenci nepokusil ještě nikdo edičně zpracovat. Tento konvolut má celkem 30 kusů a tvoří ho třiatdvacet dopisů a lístků, tři pohledy a čtyři novoroční přání. Obsahově jde o bohatší tematickou mozaiku. Jsou zde odeslané dopisy, lístky zanechané na katedře, přání k Novému roku a pohlednice z cest o dovolených. Stejně jako v případě korespondence V. Vojtíška Z. Fialovi není tématem pouze vědecká práce a agenda katedry, ale i osobní projevy účasti, kupříkladu v nemoci. Dopisy a lístky jsou ručně psané a většinou datované. Frekvence korespondence je nejvyšší mezi lety 1957–1959. Nejvíce pak v roce 1957, kdy bylo odesláno 6 dopisů a pohledů.

¹ Národní archiv (NA), fond Fiala Zdeněk, prof. dr., inv. č. 154, kart. 2.

² Archiv hlavního města Prahy (AHMP), fond Vojtíšek Václav, prof. dr., inv. č. 409, sign. 334, kart. 21.

O vydání dopisů Václava Vojtíška Zdeňku Fialovi uvažovala v polovině 90. let 20. století vdova po Zdeňku Fialovi Gabriela Čechová, která působila několik desetiletí jako redaktorka Archivního časopisu. Tento záměr však bohužel nebyl realizován a G. Čechová stihla pouze vyhotovit strojopisné přepisy patnácti Vojtíškových dopisů.³

Jak již bylo řečeno, obsah části dopisů je marginální, a proto bylo přistoupeno ke kombinaci regestového a úplného zpřístupnění dopisů. V následujícím registáři jsou shrnuty obsahy všech dochovaných dopisů, do závěrečné edice bylo zařazeno 18 vybraných dopisů (v registáři označených kurzivou).

Při edičním zpracování bylo postupováno podle pravidel pro vydávání novověkých pramenů.⁴

Všechny dokumenty jsou opatřeny zkráceným záhlavním regestem, tedy údaji o odesílateli, adresátu a datu vzniku dokumentu. Bylo upuštěno od opakujícího se uvádění citací uložení dokumentů.

Dokumenty jsou řazeny chronologicky a číslovány, nedatované jsou umístěny na konci. Datace vzniku písemností vychází z údajů obsažených v dokumentu. Datum vzniku dokumentu je uvedeno v záhlaví a v původní podobě i v editovaném textu.

U dokumentů přepsaných v úplné formě byl proveden přepis v souladu s platnou pravopisnou normou. Zkratky byly důsledně rozvedeny. V žádném případě nebylo zasahováno do individuálního stylu autorů, a proto byly ponechány některé archaizující odlišnosti proti dnešnímu způsobu psaní (zejména v dopisech Václava Vojtíška).

Zdeněk Fiala a Václav Vojtíšek – stručné biogramy

Zdeněk Fiala se narodil v Praze dne 5. května 1922.⁵ Maturoval na vinohradském gymnáziu roku 1941. Za války pracoval ve Spolku pro chemickou a hutní výrobu.

Po opětovném otevření vysokých škol vystudoval v letech 1945–1949 historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a v letech 1946–19489 Státní historii školu. V letech 1945–1951 zároveň pracoval jako archivář v Archivu Ministerstva vnitra.

Po zániku Státní archivní školy nastoupil v roce 1950 Zdeněk Fiala na filozofickou fakultu jako odborný asistent při Katedře československých dějin. Roku 1955 se stal docentem, v roce 1963 byl jmenován mimořádným profesorem a roku 1967 profesorem řádným. Po odchodu Václava Vojtíška se stal vedoucím oddělení pomocných věd historických. Rovněž díky jeho přičinění vzniká roku 1964 samostatná Katedra pomocných věd historických, která se za jeho působení utěšeně rozrůstá. Hlavní těžiště jeho pedagogické činnosti na katedře spočívalo v přednáškách z novověké diplomatiky a později z archivnictví a dějin správy. Mimo katedru byl členem Komise pro středověké dějiny ČSAV a vědeckého kolegia ČSAV. Byl rovněž členem mnoha redakčních rad, např. Archivního časopisu, Československého časopisu historického, Sborníku historického, Historica a Medievialia Bohemica.

Jak je zřejmé již z jeho diplomové práce, byl Zdeněk Fiala zaměřením medievalista.

³ Viz zápis ze zasedání redakční rady Archivního časopisu dne 15. června 1994, b. 5: „*Dr. Čechová nabídla příspěvek vycházející z vzájemné korespondence prof. Vojtíška a prof. Fialy – mohlo by vyjít k výročí úmrtí některého z nich (Vojtíšek – 1994, Fiala – 1995). Redakční rada návrh uvítala.*“; NA, fond Čechová Gabriela, PhDr., inv. č. 310, kart. 4. Strojopisné přepisy dopisů Václava Vojtíška Zdeňku Fialovi viz NA, Fiala, inv. č. 154, kart. 2. Zde rovněž lístek s poznámkou Gabriely Čechové v reakci na úmrtí svého manžela Z. Fialy: „*Co by tomu Vojtíšek říkal, kdyby se – a málem se to mohlo stát – této smutné události dožil!*“.

⁴ Štoviček, Ivan a kol.: Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti: příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie. Praha 2002.

⁵ Základní informace o Z. Fialovi viz In memoriam Zdeňka Fialy. Z pomocných věd historických. Praha 1978, zde i kompletní bibliografie. K Z. Fialovi naposledy Vaško, P.: Profesor Václav Vojtíšek. Archivářem od monarchie po socialismus. Praha 2014, s. 177–178.

Těžší jeho práci bylo v medievistice. Mezi jeho nejvýznamnější práce patří knihy Přemyslovské Čechy – Český stát a společnost v 10.–13. století,⁶ Předhusitské Čechy 1310–1419.⁷ Dále byl autorem předmluv k řadě svazků melantrišské edice Odkazy české minulosti, např. První pokračovatelé Kosmovi, Zbraslavská kronika, Letopis Vincenciův a Jarlochův. Přes své medievalistické zaměření přispěl svou úvahou Diplomatika jedna nebo dvě⁸ k obhajobě novověké diplomatiky a jejím rozvoji u nás. Důležitou součástí jeho díla jsou rovněž rozpravy, kterými přispěl k diskuzi o Kristiánově legendě, a rovněž rozprava týkající se srovnání listiny Fridricha I. pro Vladislava II. s Privilegiem minus.

Počátkem sedmdesátých let se prof. Zdeněk Fiala stal proděkanem fakulty. V této době byl však již vážně nemocen a jeho zhoršující se choroba vedla až k předčasné smrti dne 8. března 1975.

Profesor Václav Vojtíšek je osobností, jejíž životní osudy se prolétají značnou částí 20. století a která velkou měrou ovlivnila české archivnictví. Na počátku své kariéry skládal služební přísahu do rukou císaře Františka Josefa a na jejím konci bylo jeho pracoviště v ČSAV konfrontováno s intervenčními vojsky Varšavské smlouvy. Pokusím se proto nyní jen krátce shrnout jeho bohaté životní osudy.

Václav Vojtíšek se narodil dne 8. září 1883 jako prvorozený syn v rodině hokynáře. Absolvoval c. a k. vyšší gymnázium v Žitné ulici, kde mezi jeho učitele patřil i Alois Jirásek. Od gymnazijních let měl rád historii, a proto se ji, po poradě právě s Aloisem Jiráskem, rozhodl studovat na univerzitě.⁹ Původně studoval se záměrem stát se středoškolským profesorem pro kom binací dějepis a zeměpis. Tato kombinace ovšem postupně ztrácela z důvodu přesycení trhu práce na lukrativnosti. To jej, společně s přátelstvím, které navázal s Gustavem Friedrichem, vedlo ke změně zaměření a orientace na archivnictví.

Dne 17. června 1911 složil hlavní rigorosum z pomocných věd historických (paleografie) a českých dějin. Disertaci napsal na téma Písaři manuálů radních Nového Města pražského z let 1548–1553 (Příspěvek k dějinám městské kanceláře pražské). Její zaměření vyplývalo z Vojtíškovy zaměstnání v Archivu hlavního města Prahy, kde pracoval od roku 1908. Je poněkud paradoxní, že s disertací mu pomáhal jeho budoucí rival Eduard Šebesta.

Již toto téma disertace vypovídalo o Vojtíškově budoucím vědeckém směřování zaměřeným na studium městských knih a městskou diplomatikou, k jejímuž rozvoji významně přispěl.¹⁰

Vojtíšek postupně stoupal ve služebním žebříčku, a tak již v roce 1912 získal definitivitu.¹¹ Jeho služební postup v následujících letech vyvrcholil dne 4. června 1921, kdy jej městské zastupitelstvo zvolilo městským archivářem.

⁶ Fiala, Zdeněk: Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v 10.–13. století. Praha 1965.

⁷ Týž: Předhusitské Čechy 1310–1419. Český stát pod vládou Lucemburků. Praha 1968.

⁸ Týž: Diplomatika jedna nebo dvě?, Archivní časopis (AČ) 10, 1960, s. 1–18.

⁹ „Jirásek mně pověděl: „Nedbejte pověstí. Máte-li dějiny rád, studujte je, jinak byste byl v životě nespokojen! Která čtení si máte zapsat? Historii znáte, ale na Golla chodíte, to je učitel! A tady Friedrichova přednáška uvedena, „Latinská paleografie“, tu si zapíšte, to bude pro Vás něco nového, to Vás bude zajímat a bude se Vám líbit!“; viz Vojtíšek, Václav: O Gustavu Friedrichovi. AČ 21, 1971, s. 65–88, 158–169, 214–234; AČ 22, 1972 s. 86–104, 149–168.

¹⁰ Z jeho prací na tato témata můžeme jmenovat např.: Vojtíšek, Václav: Soud a rada v královských městech českých. Sborník věd právních a státních XXI, 1921, s. 40–83; týž: Vývoj městských knih v Československé republice ve světlotiskových ukázkách, sv. 1. Praha 1928; týž: Vývoj městských knih v Československé republice ve světlotiskových ukázkách, sv. 3. Praha 1931; týž: Z právních dějin československých měst. In: O našich městech a patrimoniích a správě obecních archivů. Praha 1934 a mnohé jiné. Bibliografii Vojtíškovy literatury je možné najít in Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška. Praha 1953 a Husa, Václav (red.): Sborník prací k počtu 75. narozenin akademika Václava Vojtíška. Praha 1958.

¹¹ Diplomová práce autora tohoto článku obhájená v roce 2012 na Ústavu českých dějin FF UK v Praze byla vydána monograficky v roce 2014, viz Vaško, Pavel: Profesor Václav Vojtíšek. Archivářem od monarchie po socialismus. Praha 2014, s. 47. Z této práce je převzata většina životopisných údajů o Václavu Vojtíškově.

Za jeho působení pražský městský archiv vzkvétal, protože díky svým manažerským schopnostem pro něj dokázal zajistit dostatek peněz a pracovníků. Rozvoj můžeme demonstrovat na zřízení první konzervátorské dílny v Československé republice, která vznikla právě zde. V roce 1924 pak bylo k archivu připojeno další specializované pracoviště – fotografický ateliér, který původně patřil k prezidiální kanceláři. To umožňovalo pořizování fotokopií listin a pečeti vztahujících se k dějinám Prahy z jiných archivů.¹²

Rovněž od roku 1924 byl archivním inspektorem pro Čechy a i zde si, při této doslova misionářské činnosti, počínal velmi úspěšně. Tuto funkci vykonával až do zrušení úřadu v roce 1941.

Za okupace byl Vojtíšek pro své vlastenecké postoje nuceně penzionován. Stalo se tak na zákrok nacistického zástupce primátora Josefa Pfitznera. Ten podal na Vojtíška stížnost tohoto znění. „Náměstek primátora poukázal na psaní dr. Vojtíška. Nechce se dotýkati jeho vědeckých poznatků, avšak prof. Vojtíšek vykládá historická fakta způsobem nacionálním, který dnešní doba nesnese. Brožury, resp. přednášky, které napsal k propagačním účelům města Prahy, jsou svou tendencí závadné a nemohou býti rozšiřovány. Žádá, aby prof. Vojtíšek byl na to upozorněn.“¹³

Postupně dosáhl Vojtíškovy penzionování dne 1. února 1941. Po válce byl Vojtíšek reaktivován a vrátil se do archivu. Byl nucen vypořádat se s následky devastujících ztrát, které archiv utrpěl za Pražského povstání. Vojtíšek setrval v Archivu hlavního města Prahy až do roku 1948.

Vojtíšek se jako archivář se zapsal do dějin i zásluhami o rozvoj dvou dalších archivů. Prvním z nich byl Archiv Univerzity Karlovy, jehož archivářem se stal v roce 1931 a na jehož rozvoji a poválečné rekonstrukci se rovněž velkou měrou podílel. Jeho posledním archivním pracovištěm pak byl Archiv Československé akademie věd, v jehož čele setrval právě do sovětské okupace.

Při této stručné rekapitulaci jeho života ale nesmíme zapomenout na jeho bohatou pedagogickou činnost, při níž ovlivnil řadu archivářů. Svou akademickou kariéru započal na podzim roku 1920 v Brně, na Masarykově univerzitě. Později, pro své provázání s pražským městským archivem přešel na Univerzitu Karlovu. Kariéra zde byla pravděpodobně pomalejší, než pokud by zvolil Masarykovu univerzitu, nicméně přesto stoupal v akademickém žebříčku. Habilitoval v roce 1921, mimořádným profesorem se stal 1928, řádným 1935. Jeho kariéra dosáhla vrcholu po druhé světové válce, kdy byl v roce 1948 jmenován řádným placeným profesorem. Na Univerzitě Karlově působil až do roku 1958.

Dalším místem jeho pedagogické kariéry pak byla Archivní škola, založená v roce 1919 jako „náhrada“ za rakouský Institut. Vojtíšek zde přednášel a v závěru její existence se stal také jejím ředitelem.

Profesor Václav Vojtíšek za svého dlouhého pedagogického působení vychoval a ovlivnil řadu archivářů, z nichž mnozí po něm pokračovali v pedagogickém působení. Krom druhé osobnosti této edice, profesora Zdeňka Fialy, pak můžeme vzpomenout ještě například profesora Ivana Hlaváčka.

Vojtíškovy osudy se však neomezuji jen na akademické aktivity. Aktivně se účastnil i „velkých dějin“, ať již šlo o účast na Manifestu československých spisovatelů, na soudním sporu s Rudým právem či o účast v Insigniádě. Profesor Václav Vojtíšek je velmi zajímavou osobností, která si rozhodně zaslouží naši pozornost.

¹² Vaško, P.: Profesor Václav Vojtíšek, s. 86.

¹³ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy, prezidium rady a magistrátu, osobní oddělení, osobní složka Václav Vojtíšek, sign. Pers IX/41.

Regestář vzájemné korespondence Václava Vojtíška a Zdeňka Fialy

1

1953, 13. srpna, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: zdraví Václava Vojtíška a sděluje mu, že napsal resumé článku o Josefu Dobrovském¹⁴ a recenzi o jeho knize.¹⁵ Rovněž sepsal vyjádření k archivní organizaci. Dále se zmiňuje o svých zdravotních potížích, které mu nedovolují navštívit fakultu.

Orig., rkp., 1 s.

2

1954, 10. srpna, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: zdraví Václava Vojtíška, kterého nezastihl na fakultě, a oznamuje mu, že odjíždí na dovolenou.

Orig., rkp., 1 s.

3

1954, 30. září, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: potvrzuje, že přijal 200 korun od spolku Svatobor.¹⁶

Orig., rkp., 1 s.

AHMP, fond Vojtíšek Václav, prof. dr., inv. č. 409, kart. 21.

4

1954, 25. října, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: děkuje ředitelství spolku Svatobor za podporu ve výši 200 korun.

Orig., rkp., 1 s.

5

1956, 4. května, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: informuje o návštěvě děkana Filozofické fakulty UK Jaroslava Pešíny, který hledal Václava Vojtíška ve věci návrhu na zřízení Ústavu pro dějiny Univerzity Karlovy, o jehož zřízení při rektorátu univerzity se uvažuje. Děkan chtěl V. Vojtíška požádat o urychlené vypracování zdůvodnění návrhu, organizační struktury, systemizace a odhadu finančního rozpočtu.

Orig., rkp., 2 s. (hlavičkovaný papír Semináře pomocných věd historických)

6

1956, 6. srpna, [Liblice] – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: společně s manželkou Lenkou¹⁷ zasílají pozdrav z prázdninového pobytu v Liblicích.¹⁸

Orig., rkp., pohlednice, psáno perem.

¹⁴ Fiala, Zdeněk: Josef Dobrovský a počátky historické kritiky u nás. Československý časopis historický (ČsČH) 1, 1953, s. 257–271.

¹⁵ Dobrovský, Josef: Fragmentum Pragense Euangelii S. Marci vulgo autographi, K vyd. připravil, předml., pozn. a faksimile pův. rukopisu opatřil Bohumil Ryba. Praha 1953.

¹⁶ Spolek Svatobor byl založen roku 1862 k podpoře českých spisovatelů. Spolek byl řízen výborem, v jehož čele stál předseda. Prvním předsedou byl František Palacký po něm následovali František L. Rieger, Josef Thomayer, Alois Jirásek, Václav V. Tomek a další. Zdrojem financí byly příspěvky, dary a odkazy od fyzických i právnických osob. V této době se spolek již potýkal s řadou ekonomických problémů – postupně byly pod tlakem státu rušeny fondy a nadace zřízené k podpoře spolku. Spolek zanikl roku 1970. Viz internetové stránky spolku Svatobor www.intranet.cz/svatobor/svatobor.htm, [přistoupeno 14. 8. 2014]. Marný boj za zachování spolku svedl V. Vojtíšek v 70. letech; viz Vaško, P.: Profesor Václav Vojtíšek, s. 217–219.

¹⁷ Manželka Václava Vojtíška Lenka Vojtíšková, roz. Sasková (1893–1969), muzikoložka a hudební historička.

¹⁸ Zámek v Liblicích na Mělnicku konfiskovaný v roce 1945 rodu Valdštejnů byl v roce 1952 propůjčen Československé akademii věd jako pro konferenční a rekreační centrum. Václav Vojtíšek zde se svou manželkou pravidelně trávil svou dovolenou.

7

1956, 15. srpna, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: omlouvá se, že se mu dlouho neozval. Jako příčinu uvádí onemocnění v rodině. Oznamuje, že si zatím přečetl Planitzovu¹⁹ knihu a prošel Moravský kodex.²⁰ Posílá Václavu Vojtíškovi exemplář časopisu Nová mysl je svou studií.²¹ Rovněž Vojtíškovi děkuje za vzpomínku z Liblic.²²

Orig., rkp., 2 s.

8

1957, 5. května, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: vzhledem ke své účasti na jednání spolku Svatobor gratuluje Zdeňku Fialovi k 34. narozeninám písemně.

Orig., rkp., 1 s.

9

1957, 27. července, [Liblice] – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: společně s manželkou Lenkou posílají pozdrav z prázdninového pobytu v Liblicích.

Orig., rkp., pohlednice.

10

1957, 24. srpna, [Liblice] – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: společně s manželkou Lenkou děkuje za pozdrav z dovolené.

Orig., rkp., pohlednice.

11

1957, 22. prosince, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: společně s manželkou Gabrielou²³ přeje radostné vánoce a hodně zdaru v novém roce.

Orig., rkp., pohlednice.

12

1957, 23. prosince, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: vyjadřuje naději ze zlepšení Fialova zdravotního stavu, přeje vše nejlepší k vánocům i do nového roku. Dále si stěžuje, že se na fakultě nebude o vánočních prázdninách topit a informuje o odevzdání Sborníku historického VI do nakladatelství.

Orig., rkp., 3 s.

13

1957, 27. prosince, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: děkuje za pozdravy, přání brzkého uzdravení a dopis z 23. prosince.²⁴ Popisuje své zdravotní potíže a průběh hospitalizace ve Vinohradské nemocnici. Slibuje dodat svůj příspěvek do Sborníku historického²⁵ do poloviny ledna. Oznamuje mu, že bude pokračovat prohlubování tématu. Na závěr přeje Vojtíškovi a jeho manželce vše nejlepší do nového roku.

Orig., rkp., 3 s.,

¹⁹ Planitz, Hans: Germanische Rechtsgeschichte. Berlin 1941.

²⁰ Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae vycházel v letech 1836–1903.

²¹ Problémy československého archivnictví, Nová mysl 10, 1956, s. 867–873.

²² Viz č. 6.

²³ Manželka Zdeňka Fialy Gabriela Čechová (1921–1996), archivářka působící na Archivní správě MV.

²⁴ Viz č. 12.

²⁵ Fiala, Zdeněk: Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století. Podle kritiky pramenů. Sborník historický (SH) 6, 1965, s. 23–95.

14

1958, 19. července, [Liblice] – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: posílá pozdrav z prázdninového pobytu v Liblicích a přeje šťastnou cestu.
Orig., rkp., pohlednice.

15

1958, 4. srpna, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: společně s manželkou Gabrielou přejí vše nejlepší k narozeninám
Orig., rkp., 1 s.

16

1958, 23. srpna, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: píše o své dovolené a posílá strojopis opravené druhé kapitoly diplomové práce Josefa Maršála,²⁶ ke které zaujímá kritické připomínky.
Orig., rkp., 1 s.

17

1958, 22. září, [Praha] – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: informuje o přestěhování svých věcí z katedry do archivu Československé akademie věd, upozorňuje na některé podklady, které zůstaly na katedře, zejm. rejstřík ke III. svazku edice *Codex iuris municipalis*, vyhotovený Jiřím Kejřem na náklad Historického spolku, dále některé zapůjčené městské knihy, fotografie ad.
Orig., rkp., 1 s.

18

1959, 5. června, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: zasílá autorský výtisk Sborníku historického VI, potvrzuje termín přednášky Z. Fialy v Národním muzeu na téma *Poměr Čech k říši a vyjadřuje naději, že se brzy setkají*.
Orig., rkp., 1 s.

19

1959, 27. října, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: připomíná slib týkající se příspěvku do Sborníku historického o poměru Čech k říši.²⁷ Upozorňuje ho na blížící se termín odevzdání.
Orig., rkp., 1 s.

20

1959, 22. prosince, Praha – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: přeje brzké uzdravení a zároveň vše nejlepší k vánocům i do nového roku. Dále informuje o těžkostech při psaní studie pro Sborník historický.
Orig., rkp., 1 s.

21

1959, 28. prosince, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: děkuje za přání k vánocům a pobízí Z. Fialu, aby svou studii pro Sborník historický dokončil pro nejbližší číslo.
Orig., rkp., 1 s.

²⁶ Maršál, Josef: Cechy Nového Města pražského po roce 1547, diplomová práce, Filozofická Fakulta UK, Praha 1958.

²⁷ Fiala, Zdeněk: Počátky české účasti v kurfiřtském sboru. SH 8, 1961, s. 27–66.

22

1960, 12. března, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: upozorňuje Zdeňka Fialu, že se přijímacího pohovoru na archivnictví bude účastnit Ivana Tučková, dcera místoředitele Národního muzea Karla Tučka.²⁸ Prosí ho, aby jí věnoval zvláštní pozornost.
Orig., rkp., 1 s.

23

1960, 9. srpna, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: společně s pracovníky semináře pomocných věd historických přeje vše nejlepší k narozeninám.
Orig., rkp., 1 s.

24

1960, 16. srpna, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: děkuje za blahopřání k 77. narozeninám.
Orig., rkp., 1 s.

25

1960, 23. září, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: připomíná slib pokračování studie o poměru Čech k říši²⁹ do 8. čísla Sborníku historického a upozorňuje ho na blížící se termín odevzdání.
Orig., rkp., 1 s.

26

1960, 17. listopadu, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: sděluje Zdeňku Fialovi, že se mu jeho příspěvek³⁰ líbil a přikládá drobnou připomínku. Žádá ho o opravu a brzké vrácení rukopisu.
Orig., rkp., 1 s.

27

1961, 19. srpna, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: společně s manželkou gratuluje Václavu Vojtíškovi k narozeninám.
Orig., rkp., 1 s.

28

1961, 22. srpna, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: děkuje za přání k narozeninám.
Orig., rkp., 1 s.

29

1962, 19. července, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: informuje o návratu z nemocnice a děkuje za podporu v době nemoci.
Orig., rkp., 1 s.

²⁸ Karel Tuček (1906–1990), mineralog, od roku 1956 náměstek ředitele Národního muzea v Praze. K němu viz Řídkošil, Tomáš: Novopacký rodák Karel Tuček. In: časopis Krkonoše – Jizerské hory, prosinec 2006, <http://krkonose.krnep.cz> [přistoupeno 15. 8. 2014]

²⁹ Fiala, Zdeněk: Počátky české účasti v kurfiřtském sboru. SH 8, 1961, s. 27–66.

³⁰ Fiala, Zdeněk: K názorům Oldřicha Králíka o václavských a ludmilských legendách. ČsČH 9, 1961, s. 515–531, společně s D. Třeštíkem.

30

1962, 10. prosince, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškov: děkuje za dopisy, přijímá místo v Komisi pro soupis rukopisů a prosí o termín, kdy by mohl V. Vojtíška navštívit.

Orig., rkp., 1 s.

31

1962, 16. prosince, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: informuje o jmenování Z. Fialy členem Komise pro soupis rukopisů a informuje o jejích úkolech, dále se krátce zmiňuje o svém zdravotním stavu a děkuje za podporu.

Orig., rkp., 2 s.

32

1963, 24. července, [Bulharsko] Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškov: společně s manželkou Gabrielou zdraví z dovolené od Černého moře a přejí brzké uzdravení.

Orig., rkp., pohlednice.

33

1963, 19. listopadu, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: blahopřeje ke jmenování profesorem pomocných věd historických, vyjadřuje svou podporu a těší se ze vzájemných kontaktů.

Orig., strojopis, 2 s.

34

1963, 3. prosince, Praha – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškov: děkuje za blahopřání ke jmenování profesorem pomocných věd historických na Univerzitě Karlově, vyjadřuje vědomí plné odpovědnosti za další rozvoj oboru a zároveň vděčnost vůči Václavu Vojtíškov.

Orig., rkp., 2 s.

35

1965, 6. srpna, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškov: společně s manželkou Gabrielou přeje Václavu Vojtíškov vše nejlepší k narozeninám.

Orig., rkp., 1 s.

36

1965, 18. srpna, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: děkuje za přání k 82. narozeninám a zároveň připomíná podklady uložené na katedře pomocných věd historických ke slovníku patrocinií a k rekonstrukci pražských městských knih, které shořely v roce 1945 a prosí, aby na tato témata nezapomínal.

Orig., rkp., 2 s.

37

1966, 28. dubna, [Sicílie] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškov: společně s manželkou pozdravují Václava Vojtíška ze Sicílie a z návštěvy nejkrásnější památky středověkého umění.³¹

Orig., rkp., pohlednice.

³¹ Je myšlena katedrála v Monreale, jejíž interiér je na pohlednici.

38

1966, 14. srpna, Liblice – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: děkuje za pohled ze Sicílie³² a z Mnichova.

Orig., rkp., pohlednice.

39

1966, 22. prosince, Praha – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškov: přeje vše nejlepší do nového roku.

Orig., rkp., pohlednice.

40

1967, 26. února, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: posílá Zdeňku Fialovi svou fotografii dále děkuje za přijetí pana Sirotky a dívky, za kterou se přimlouval ke studiu archivnictví.

Orig., rkp., 2 s.

41

1967, 8. srpna, Praha – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškov: společně s manželkou Gabrielou přeje vše nejlepší k narozeninám. Dále sděluje, že se na fakultě budou skládat obnovené rigorózní a doktorské zkoušky.

Orig., rkp., 1 s.

42

1967, 15. srpna, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: děkuje Zdeňku Fialovi a jeho manželce za přání k 84. narozeninám a zmiňuje se o svém zájmu o dění na univerzitě.

Orig., rkp., 1 s.

43

1967, 21. prosince, Praha – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškov: přeje vše nejlepší do nového roku.

Orig., rkp., pohlednice.

44

1967, 22. prosince, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: děkuje za přání k vánocům a přeje rovněž hodně zdraví a štěstí.

Orig., rkp., 1 s.

45

1968, 9. února, Praha – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškov: informuje o úmyslu německého nakladatelství Harassowitz z Wiesbadenu vydat německý překlad Českých dějin Václava Novotného a prosí o kontakt na Novotného dědice.

Orig., rkp., 1 s.

46

1968, 15. února, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: omlouvá se, že asi špatně napsal jména zete a vnuků profesora Novotného. Opravuje příjmení na Láznicka. Rovněž děkuje Fialovi za zaslání publikace.

Orig., rkp., 1 s.

³² Viz č. 37.

47

1968, 25. července, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: děkuje za vzpomínku a společně s manželkou ho i s jeho paní zdraví.
Orig., rkp., pohlednice.

48

1968, 7. srpna, Praha – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: blahopřeje Václavu Vojtíškovi k narozeninám. Upozorňuje ho, že mu ve druhé polovině roku má vyjít nová kniha o 14. století,³³ větší studie paleografická o rukopisech³⁴ a studie o vztahu životopisu Karla IV. a kroniky Beneše Krabice z Weitmile.³⁵ Slibuje mu je věnovat.
Orig., rkp., 1 s.

49

1968, 7. září, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: děkuje za blahopřání k 85. narozeninám a informace o vědecké práci Zdeňka Fialy.
Orig., rkp., 1 s.

50

1969, 7. srpna, Praha – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: společně s manželkou Gabrielou blahopřeje k narozeninám.
Orig., rkp., 1 s.

51

1969, 24. září, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: informuje o zhoršeném zdravotním stavu manželky, děkuje Z. Fialovi jménem Historického spolku za péči, kterou věnoval oslavě výročí Václava Novotného, nabízí honorář za přednášku a vybízí Z. Fialu, aby uvažoval o předsednictví Historického spolku.
Orig., rkp., 2 s.

52

1970, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: přeje vše nejlepší do nového roku 1971.
Orig., tisk, přání s podpisem.

53

1971, 11. ledna, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: popisuje svůj zhoršující se zdravotní stav a stěžuje si na omezení ve své vědecké práci. Dále děkuje za pozornost, která mu byla ze strany Zdeňka Fialy a jeho manželky poskytnuta. Nabízí knihy ze své knihovny, ubezpečuje Z. Fialu o svém zájmu o dění na univerzitě a vyzývá jej k setkání ve věci připomínky 100. výročí narození Gustava Friedricha.
Orig., rkp., 2 s.

³³ Fiala, Zdeněk: Předhusitské Čechy 1310–1419. Český stát pod vládou Lucemburků. Praha 1968.

³⁴ Fiala, Zdeněk: O Rukopisech po stránce paleografické. In: Rukopisy královédvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání, red. M. Otruba, Sborník Národního muzea, řada C, sv. 13–14, 1968, s. 49–81 a 11 příloh.

³⁵ Fiala, Zdeněk: O vzájemném vztahu kroniky Beneše Krabice z Weitmile a vlastního životopisu Karla IV. ČsČH 17, 1968, s. 377–392.

54

1971, 31. května, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: informuje o svém zhoršujícím se zdravotním stavu a oznamuje, že se nemůže zúčastnit oslav 100. výročí narození Gustava Friedricha. Udílí Z. Fialovi v této věci další organizační pokyny.
Orig., rkp., 2 s.

55

1972, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: přeje vše nejlepší v roce 1973. Vánoční přání, originál, ručně psaný, nelinkovaný papír, psáno perem.
Orig., rkp., pohlednice

56

1973, 24. dubna, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi: vyjadřuje znepokojení nad zhoršujícím se zdravotním stavem Z. Fialy, nabádá ho k odpočinku a šetření organismu. Dále ubezpečuje, že se nadále zajímá o dění v oboru a historické obci.
Orig., rkp., 1 s.

57

1974, 5. září, Praha – Lenka Martínková, dcera Václava Vojtíška, Zdeňku Fialovi: společně s manželem děkuje za soustrast k úmrtí Václava Vojtíška a zároveň za celoživotní přátelství a pomoc zesnulému.
Orig., rkp., 1 s.

58

b. d. – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: zdraví Václava Vojtíška, kterého nezastihl.
Orig., rkp., 1 s.
AHMP, fond Vojtíšek Václav, prof. dr., inv. č. 409, kart. 21.

59

b. d. – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: omlouvá se z rodinných důvodů ze schůze. Dále píše, že se na odevzdávání legitimace dohodl s Pečirkou a bude o tom Vojtíška informovat. Děkuje mu za pozdrav k narozeninám.
Orig., rkp., 1 s.

60

b. d. – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: odevzdává k doplnění lístky s otázkami k závěrečným zkouškám Václavu Vojtíškovi a žádá ho aby, je ještě překontroloval. Oznamuje, že musí odejít na diskuzi o Hladíkové článku do redakce Nové myslí.
Orig., rkp., 1 s.

61

b. d. – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi: zasílá Václavu Vojtíškovi část svého příspěvku pro Sborník historický. Oznamuje, že vzhledem k indispozici písařky si ho musí psát sám. Sděluje Vojtíškovi, že mu zítra dodá bližší informace.
Orig., rkp., 1 s.

Edice vybraných dopisů

1956, 4. května, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi

Vážený pane profesore,

dnes dopoledne ke mně po vašem odchodu se přišel děkan³⁶ a chtěl s Vámi nutně hovořit. Říkal, že je možnost pro realizaci ústavu pro dějiny university a chtěl honem honem návrh na zřízení tohoto ústavu od Vás. Má to být Ústav pro dějiny Karl[ovy] univerzity při rektorátu Karl[ovy] Univ[erzity].³⁷ A v návrhu na jeho zřízení by mělo být podáno zdůvodnění (proč má být ústav zřízen etc.) organizační struktura ústavu, počet a druh zaměstnanců, a to počáteční stav, dále perspektiva po 5. a 10. letech, konečně i odhad věcného nákladu na zřízení ústavu. Děkan myslí, že postačí podobný hrubý návrh jako na Ústav pro pom[ocné] vědy historické.

Řekl jsem, že by pochopitelně bylo nutné, aby s Vámi o věci napřed pohovořil osobně (chtěl mít návrh hned zítra hotový!), že se po poledni vrátíte z archivu akademie. Když jste se ještě odpoledne nevracel, sháněli jsme Vás telefonem, ale v archivu s Vámi zatím nemohli hovořit – děkan potom odešel z budovy.

Píši toto po 16 hod a budu musít odejít, protože se musím stavit pro ženu. Žádné jiné podrobnosti kromě toho, co jsem Vám vypsál, mi děkan neřekl, myslím, že bude nutné, abyste s ním napřed o věci promluvil.

Přijdu zítra (v úterý) ráno. Je tu ještě kol. Hlaváček³⁸ končí o ¼ 6 cvičení, ale ten neví víc než já.

Zdraví Vás upřímně Zd[eněk] Fiala

1957, 23. prosince, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi

Vážený pane doktore!

Těšil jsem se, že Vás před svátky uvidím zdravého. Žel přání se nesplnilo a nevím ani, jak Vás shledali Hlaváček³⁹ a Třeštík,⁴⁰ po nichž jsem Vám vzkázal srdečné pozdravy a přání všeho dobrého. Třeštík odjel domů a Hlaváček se neobjevil. Snahy dorozumět se s milostivou paní byly marné. Avšak v tom všem vidím příznivá znamení – jistě se Váš zdravotní stav napravil. Jen aby to bylo trvale. Vůbec Vám, pane doktore, i milostivé paní choti upřímně přeji se ženou všechno dobré. Vánoční svátky prožijte šťastně a v novém roce buďte zdraví a mějte ve všem plný zdar a uspokojení.

O svátcích je fakulta zavřená, a také je nejisté, bude li se v našem traktu topit. Písemně jsem u děkanátu protestoval, také jsem s děkanem mluvil, postěžoval jsem si na to, že vědecká činnost semináře bude ochromena a vzniknou škody, ale myslím, že se na nás málo dbá.

Sbor[ník] historický VI.⁴¹ odevzdal jsem v rukopisech nakladatelství a vyjednal jsem s pí. Imfeldovou,⁴² že zbytek mohu poslat do konce ledna. Jistě svou rozpravu⁴³

³⁶ V letech 1955–1958 byl děkanem Filozoficko-historické fakulty UK Mirko Očádlík.

³⁷ Ústav pro dějiny Karlovy Univerzity byl zřízen ke dni 15. prosince 1958. Jeho součástí se stal univerzitní archiv. Prvním ředitelem byl jmenován František Kavka.

³⁸ Ivan Hlaváček (*1931), žák a spolupracovník Václava Vojtíška a Zdeňka Fialy, významný český historik, od roku 1955 působící na Filozofické fakultě UK, po roce 1990 vedoucí katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK.

³⁹ Viz pozn. 60.

⁴⁰ Dušan Třeštík (1933–2007), český historik, žák Václava Vojtíška a Zdeňka Fialy, od roku 1958 působil v Historickém ústavu ČSAV.

⁴¹ Sborník historický VI, 1959.

⁴² Patrně redaktorka nakladatelství Academia, kde byl Sborník historický vydáván.

⁴³ Fiala, Zdeněk: Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století. Podle kritiky pramenů. SH, 6, 1959, s. 23–95.

dokončíte do té doby, já snad napíši pojednání o paleografii a kodikologii, jak jsem měl úmysl a neprovedl.

Jinak není nic zvláštního, než že Polky jsme zatím přesídlili do archivu ČSAV, kde i já budu, když by na fakultě bylo nemožné pracovat (telefon 239779).

Ještě jednou: mějte se ve všem, pane doktore, co nejlépe poručte ženu i mne milost[ivě] paní choti, již děkujeme za laskavý vánoční pozdrav.

Váš Václav Vojtíšek

1958, 22. září, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi

Vážený pane doktore!

Přenesl jsem v postdatě své věci do archivu ČSAV.⁴⁴ Jen dvě skříně s roletami jsou plné. Vyklidím je postupně, možná, že i při příležitosti najednou.

V pokladně jsou vypůjčené rukopisy, zvláště městské knihy. Prosím, aby nebyly vráceny, mám některé v práci, na jiné musím se podívat. Podle toho, jak budu hotov, oznámím to.

V pokladně jsou také lístky rejstříku k Čelakovského privilegiím III.⁴⁵ Dělal je Kejř⁴⁶ na náklad Histor[ického] spolku.⁴⁷ Nevím, ještě kam je uložit, jiné věci (součásti, diapozitivy) patří semináři, fotogr[afické] desky jsou asi z měst[ského] archivu. Ještě to určím. Fotog[rafie] náležejí Hist[orickému] ústavu.

Mnoho pozdravů

Váš Vojtíšek

1959, 5. června, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi

Vážený pane doktore!

Posílám Vám Sborník historický 6., exemplář autorský, a děkuji za spolupráci.

Současně oznamuji, že Vaše přednáška „Poměr Čech k říši“, již jste mi laskavě připověděl, bude se konat v pondělí dne 15. června v Národním muzeu v zasedací síni v 7 hod. večer. Přednáška se koná v rámci Historického sboru Společnosti Národního muzea, Historického spolku a Spol[očnosti] Husova muzea. Říkal jste, že je Vám vhod kterýkoliv den, proto doufám, že Vám přednáška nezpůsobí potíže. Pozvánku na mou přednášku (i na dvě jiné) dostanete včas.

Rád bych s vámi o všelícem promluvil. Říkal jste, že ke mně přijdete, ale nebylo Vám asi možné, jako já se těžko z archivu dostávám. Však bylo by dobré, kdybychom se sešli.

Srdečně Vás pozdravuji a jsem v úctě Václav Vojtíšek

1959, 22. prosince, Praha – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi

Vážený pane profesore,

dozvěděl jsem se, že jste poněkud churav, a proto mi dovolu, abych Vám alespoň písemně popřál brzkého uzdravení, příjemné prožití vánočních svátků a mnoho pracovních i osobních úspěchů do r[oku] 1960. Vyřídte též mé přání mil[ostivě] paní.

⁴⁴ Václav Vojtíšek byl v roce 1953 pověřen vybudování archivu Československé akademie věd, který vedl až do roku 1968.

⁴⁵ Čelakovský, Jaromír: Codex iuris municipalis, Privilegia královských měst venkovských v Království českém z let 1420 až 1526. Praha 1948.

⁴⁶ Jiří Kejř (1921), právní historik dlouhá léta působící v Komisi pro soupis a studium rukopisů při Archivu ČSAV.

⁴⁷ Historický spolek byl založen roku 1866.

Pokud jde o můj slíbený příspěvek⁴⁸ do Sborníku historického, stydím se opravdu už o tom mluvit. Ale situace byla těžko řešitelná. Nepřetržitý proud různých administrativních, stranických a dalších normálních školních povinností mi brání pracovat na věci jinde a jinač než po večerech doma. A tu ovšem jde zase práce mnohem pomaleji, než by šla při normálním denním zaměstnání.

Pokusím se nyní to stihnout během vánočních prázdnin, ale ani tak nemohu úplně za výsledek ručit. Takovéto články, kde jde o přímé prozkoumání a ověření každé pramenné zmínky, se píšou mnohem tíž než obecné a rychle formovatelné úvahy.

İhned po novém roce Vás budu informovat, jak to vypadá. Říkal mi však doc. Kavka,⁴⁹ že máte příspěvků mnoho, a proto by se snad nestalo nic vážnějšího, kdyby můj vypadl.

Přeji vám ještě jednou brzké úplné uzdravení a všechno nejlepší.

Upřímně vás pozdravuje

Zdeněk Fiala

1959, 28. prosince, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi

Vážený pane docente!

Děkuji vám za laskavou vzpomínku a za vlídné přání, která jste poslal ženě i mně k vánočním svátkům i do nového roku. Že odpovídám na ně až dnes, souvisí s tím, že jsem byl přes svátky churav, nyní arci nechodím do archivu, za to žena ještě je nemocná. Avšak třeba jsem se opozdil, jsou upřímná naše přání, v kterých na Vás i milost[ivou] paní archivářku myslíme. Buďte oba v novém roce a v mnohých i mnohých letech dalších zcela zdraví a mějte v práci i přičinění vždy nejlepší zdar.

Co se týče Sbor[níku] histor[ického], byl bych rád, kdyby váš příspěvek přišel. Mám sice dosti látky, ale o jedné rozpravě právně historické, bylo řečeno, že ustoupí, bude-li náhrada historická. Budu povděčen, dovím-li se po Novém roce, že Vaše studie je připravena. Hlavní část rukopisů dodám pí. dr. Adamové⁵⁰ v pondělí 4. ledna, zbytek by jí mohl přijít za týden později.

Váš Václav Vojtíšek

1960, 16. srpna, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi

Vážený pane docente!

Musil jsem letos z manželské kázně jezdit za ženou na neděli do Liblic, a tak se stalo, že jsem tam musil pobýt až do úterý 9. Tak jsem prožil den, kdy přišla má 77, sám se ženou a měl jsem čas na rozjímání. Ne proto, že čas letí a už se mnoho připozdívá, ale proto, že jsem nesplnil, co jsem chtěl a co jsem mohl.

Vzpomněl jste mne toho dne a poslal jste mi laskavé přání, za sebe i za ostatní v semináři. Děkuji Vám za to, potěšil jste mne, že nezapomínáte. A sám upřímně Vám, paní choti i všem Vaším spolupracovníkům vše dobré. Zvláště buďte mnoho zdraví a mějte ve svém přičinění nejlepší zdar a úspěchy.

V dokonalé úctě Václav Vojtíšek

1962, 19. července, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi

Vážený pane docente!

Dne 5. července vrátil jsem se z nemocnice domů a znenáhla se oprostuji od rmutu, který na mě nemocniční pobyt zanesl. Avšak má chůze o berlích je stále bídná, noha je slabá a zkrátila se.

Vzpomínám na to, co mne stihlo a co mne nemělo stihnout. V tíži, kterou jsem prožíval, dostalo se mi hojně projevů přízně a sympatií dobrých lidí. Milostivá paní, Vaše choť, a vy byli jste mezi nimi. Navštívili jste mne a potěšili a utvrdili jste dávné vztahy mezi námi. Jsem jim rád, nebyly neúčinné. A tak srdečně a upřímně děkuji za to, co jste mi prokázali.

Buďte, milostivá paní archivářka, i Vy, mnoho zdraví a mějte zdar v ostatní práci. Také žena posílá nejlepší pozdravy.

Váš Václav Vojtíšek

Těším se na shledanou

1962, 10. prosince, Praha – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi

Vážený pane profesore

dovolu mi předem, abych Vám poděkoval za váš dopis,⁵¹ který jste mi poslal po návratu z nemocnice, i za pozdravný lístek z Mariánských Lázní. Jestliže jsem se neozval, stalo se to proto, že vím i z vlastní zkušenosti, že přijímání návštěv není pro rekonvalescenta vždy příjemné a že je lépe posečkat, až se věci vrátí do „původního stavu“.

K Vašemu dopisu z 8. prosince t[ohoto] r[oku] odpovídám, že rád přijmu nabízené místo v Komisi pro soupis rukopisů⁵² a budu se podle svých sil snažit pomoci jí v její práci.

Opravdu rád bych Vás navštívil. Aby se to však nestalo v nevhodnou dobu, prosím Vás, abyste mi dal zprávu, kdy by se návštěva mohla uskutečnit. Sdělte mi laskavě vhodný čas a já se rád a určitě přizpůsobím.

Já i moje žena Vám přejeme, abyste brzy překonal veškeré následky úrazu, abychom se s Vámi mohli co nejdříve opět sejit v Archivu Akademie. Prosíme rovněž o vyřízení účtívého pozdravení mil[ostivě] paní.

Zdeněk Fiala

1962, 16. prosince, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi

Vážený pane docente!

Komise pro soupis rukopisů v ČSR při ČSAV jednomyslně Vás přijala do svého středu, a potvrzení prezidia jistě dá schválení. Jsem rád, že jste vyslovil ochotu zúčastnit se jejich prací, jsou závažné a mají významné poslání. Vy na universitě mnoho můžete přispět a pomáhat. Mně ta komise leží na srdci. Nechtěl bych, aby zanikla, nýbrž aby prospívala, vzkvétala a měla krásné výsledky. Má vynikající pracovníky, žel, někteří jsou staří, a půjde o rovnocennou náhradu mladých. Není aktuální nebezpečí změn, ale třeba na to myslit včas, a já už jsem starý.

Mně se uzdravení zpomalilo. V Mariánských Lázních přišly bolesti páteře, kříže, a ty jsem si přivezl do Prahy. Lékaři konstatovali, že krček pravé nohy při hojení bral vápno

⁴⁸ Fiala, Zdeněk: Počátky české účasti v kurfiřtském sboru. SH 8, 1961, s. 27–66.

⁴⁹ František Kavka (1920–2005), historik, ředitel Ústavu dějin Univerzity Karlovy v Praze.

⁵⁰ Olga Adamová, redaktorka nakladatelství Academia.

⁵¹ Viz č. 29.

⁵² Komise pro soupis a studium rukopisů navázala činnost Komise pro soupis rukopisů při České akademii věd a umění, která byla zřízena roku 1906, pro účely evidence rukopisů v českých knihoven a bohemik v zahraničí. Roku 1953 prošla Komise díky Václavu Vojtíškovi reformou a v roce 1955 byla přičleněna k Archivu ČSAV. Václav Vojtíšek byl předsedou komise až do roku 1968. K tomu viz Boháček, Miroslav: Václav Vojtíšek a kodikologie. Studie o rukopisech 2, 1963, s. 1–10.

páteři, která zeřídla, vybočila a bolí. Bude to asi dost dlouho trvat. A to víte, trápím se, třeba se snažím pracovat.

Děkuji paní choti i Vám, pane docente, za dobrá slova, která jste napsal. Jsem rád, že na mne v dobrém myslíte. Však já na paní manželku i Vás také myslívám. Budete li mít pokdy a chuť vidět starého kozáka v trampotách, přijďte, potěší mne Vaše návštěva.

Také žena na Vás oba vzpomíná. A srdečně Vás s ní pozdravuji a vše dobré přeji. Vánoce prožijte v klidu, do nového roku vstupte šťastně

Váš Václav Vojtíšek

1963, 19. listopadu, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi

Vážený a milý pane profesore!

Asi před 14 dni jsem se dozvěděl od kol[egy] Hlaváčka,⁵³ že jste byl už v srpnu jmenován profesorem pomocných věd historických na naší universitě Karlově.⁵⁴ Zpráva mne potěšila a upřímně Vám i se ženou blahopřeji. Buďte hlavně zcela zdravý i s paní chotí, archivářkou Čechovou, nic ať neruší klid a spokojenost Vašich dnů, a mějte zdar ve svém působení učitelském i vědeckém.

Mlád jste došel hodnosti, která není lehká, je odpovědná, ale neobyčejně čestná, a máte příznivé podmínky pro svůj životní běh. Ve světě možno počítat s jistotou, a já vidím před Vámi ještě dobrých 30 let pilné práce a vzestup, které Vás přivedou k cíli, jak jste si jej postavil a kus cesty k němu urazil, s platnými položkami a uznáním.

Nastoupil jste po Jos[efu] Emlerovi, Gustavu Friedrichovi a po mně,⁵⁵ kteří jsme měli nestejně snahy a příčinění, ale v jednom jsme se shodovali, stáli jsme, každý podle svého, ve službě národa. Vy, pane profesore, už v první části svého úsilí zvolil jste si významný úkol, dějiny našeho zřízení a správy. Za tím účelem zkoumáte naše prameny, netoliko listinné, nýbrž i vypravující, a chcete položit pevnou oporu pro naše pomocné vědy historické, v nichž chcete dojít nových metod vyučovacích.

Rád myslím na doby, kdy jsme šli podle sebe ve shodě a dobré vůli. Práce nás k sobě přibližovala, a já vzpomínám, jak jste mně byl pomocen ve věcech universitních i při vydávání Sborníku historického, do něhož jste vkládal své platné rozpravy, prokázal jste mi při každé příležitosti, že naše vztahy nejsou plané a prázdné. Zvláště když mne loni stihl neblahý úraz, měl jste účast v mých těžkostech, a letos k 80. narozeninám připravil jste pro mou radost a počest svazek Zápisků katedry čs. dějin a archivnictví s vlastním zajímavým příspěvkem o původu Zdíkově.⁵⁶ Avšak při těch vašich projevech dobrého smýšlení ke mně stojí Vám, pane profesore, po boku i Vaše choť, paní archivářka Čechová, která odedávna je mi příznivá a letos se zase postarala, aby Archivní časopis přinesl stať o mé archivářské činnosti⁵⁷ a předeslala pozdravy k mému životnímu jubileu za všechnu naši obec archivářskou. Jsem vám oběma zavázán opravdovými díky za vše, co jsem od Vás přijal, a tisknu Vám přátelsky ruku.

⁵³ Viz pozn. 60.

⁵⁴ Zdeněk Fiala byl ke dni 30. 6. 1963 jmenován zástupcem profesora, ke dni 1. 5. 1966 mimořádným profesorem a ke dni 1. 7. 1967 řádným profesorem pomocných věd historických na pražské universitě.

⁵⁵ Josef Emler (1836–1899) vyučoval na pražské universitě od roku 1871 jako soukromý docent, od 1879 mimořádný a od 1887 řádný profesor. Gustav Friedrich (1871–1943) vyučoval od roku 1898 až do uzavření českých vysokých škol v roce 1939. Václav Vojtíšek vyučoval na pražské universitě již od roku 1927, v čele semináře, později oddělení pomocných věd historických stál v letech 1948–1958.

⁵⁶ Fiala, Zdeněk: Jindřich Zdik a Kosmas (O původu Jindřicha Zdíka). Zápisky katedry československých dějin a archivního studia, 7, 1963, s. 7–19.

⁵⁷ Holec, František: Václav Vojtíšek – archivář a historik města Prahy. AČ 13, 1963, s. 125–134.

A v tom znamení opětuji se ženou svá blahopřání k Vašemu jmenování, pane profesore a srdečné díky paní choti, již žena pozdravuje, i Vám.

Váš Václav Vojtíšek

1963, 3. prosince, Praha – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi

Vážený pane profesore,

děkuji Vám upřímně za váš dopis⁵⁸ ze dne 19. listopadu, který mne opravdu potěšil. Chtěl bych Vás ujistit, že jsem si plně vědom odpovědnosti, která na mne byla jmenováním vložena, a to především odpovědnosti za další vývoj a snad i vzestup pomocných věd historických na universitě i jinde. Mohu Vám slíbit, že se o to všemi silami přičiním.

Svazček Zápisků,⁵⁹ který jsme připravili k Vašemu jubileu, je jen malou splátkou za vše, čím jsme vám v našem oddělení na fakultě povinováni. Připravili jsme i větší vědecké dílo,⁶⁰ které se bohužel ve vydání o něco opozdilo, nicméně doufám, že přece už v nejbližších měsících spatří denní světlo. Je to práce, která má přímý vztah k části vašeho životního díla a která bude našim opravdovým darem k Vašemu jubileu, sice opožděným, ale přece jen uskutečněným.

Děkuji Vám, vážený pane profesore, i za slova uznání a pochvaly pro mou ženu a i jejím jménem Vám za ně děkuji. Snažíme se oba pracovat tak, abychom Vám, „Vojtíškově škole“, neudělali žádnou hanbu.

Prosím Vás, abyste ode mne i od mé ženy vyřídil také naše uctivé pozdravy Vaší paní choti, která nám byla a je přátelsky nakloněna.

Ještě jednou Vám děkuji za Vaše blahopřání a jsem s uctivým pozdravem Váš Zdeněk Fiala.

1968, 9. února, [Praha] – Zdeněk Fiala Václavu Vojtíškovi

Vážený pane profesore,

nakladatelství Harassowitz⁶¹ ve Wiesbadenu projevilo ochotu vydati ke stoletému výročí narození Václava Novotného⁶² jeho České dějiny⁶³ v německém překladu. Myslím si, že by byla velmi vhodná příležitost, aby tak stále ještě úplně nedoceněné dílo Václava Novotného při jeho jubileu „proniklo do světa“. Nakladatelství se ovšem zajímá také o záležitosti právní a finanční a jde mu mimo jiné také o to, zda ještě žijí dědici Novotného, kteří by měli nároky na podíl z honoráře.

Pokud si dobře vzpomínám, zmiňoval jste se před lety v našich rozmluvách, že příbuzné Novotného ještě v Praze žijí (nevím šlo li o dcery nebo neteře?). Mohl bych vás obtěžovat a požádat Vás o nějaké přesnější údaje o nich? U přímých dědiců by byl asi nutný jejich souhlas. Jednání s nimi by už potom pochopitelně vedlo nakladatelství samo.

⁵⁸ Viz č. 33.

⁵⁹ Viz pozn. 78.

⁶⁰ Pravděpodobně myšlen první sešit řady Z pomocných věd historických v rámci řady Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 5, 1963.

⁶¹ Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. K tomu viz NA, Fiala, inv. č. 168, kart. 3.

⁶² Václav Novotný (*5. 9. 1869, †14. 7. 1932, univ. Praha FF UK, žák Golla a Emlera, vystudoval historii a PVH, 1893 PhDr., 1898 doc., 1905 prof. FF UK katedra čs. dějin, věnoval se starším českým dějinám a reformaci.

⁶³ České dějiny Václava Novotného je základní kompendium středověkých českých dějin dovedené do roku 1271, bylo vydáno ve čtyřech svazcích v letech 1912–1937.

Kdyby vás tato věc příliš neobtěžovala, byl bych Vám za poskytnuté informace velmi zavázán, jde tu ostatně o dobrou věc. Vyřídte prosím, ode mne i od mé ženy uctivé pozdravy milostivé paní.

S přáním všeho dobrého jsem

Vám oddaný Zdeněk Fiala

P.S. Současně si dovoluji poslati Vám dvě menší věci, které rovněž vyšly u Harassovitzce.⁶⁴

1968, 7. září, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi

Vážený a milý pane profesore!

K nežádoucí 85 poslal jste mi laskavou vzpomínku a vlídné přání. Děkuji Vám za ně. Potěšila mne. Avšak zvláště mně byla milá zpráva o Vaší práci. Rád ji pozoruji, třeba se všechny Vaše rozpravy dostanu do rukou – knihu o Přemyslovcích⁶⁵ jsme do archivní knihovny nemohli koupit, hned byla rozebrána – ale co jsem viděl, znamená přínos a svědectví o pečlivé a promyšlené snaze i úsilí. Jen ať se vám daří a přinášejí výsledky a úspěch.

Kniha o Rukopisech⁶⁶ bude mne především zajímat, vždyť jsem se otázkou obíral i o ní přednášky měl na universitě i ve veřejnosti. Ale když jsem slyšel, že se jí obíráte, vzdal jsem se úmyslu napsat článek.

Píši opožděně. Zavínily to události, které na nás dopadly. Byly dny, kdy mysl byla vzrušená a ruka se chvěla. Dnes nám víru, že se nepoddáme. A s tou vírou připojuji přání, abyste byl zdravý a radoval se při práci. Pozdravuji i paní choť, již se poroučím.

Tisknu Vám ruku.

Váš Václav Vojtíšek

1969, 24. září, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi

Vážený a milý pane profesore!

Odpusťte, prosím, že píši až dnes. Mám neustále mnoho práce a starostí, které působí i zármutek. Má dobrá žena dlí v nemocnici, cizí lék, v němž se skládaly naděje, nezabral, a bude potřebl rehabilitace na nervové klinice prof. Henna.⁶⁷ Jak vše bude dlouho trvat, těžko říci.

Mnoho Vám, pane profesore, děkuji jménem Historického spolku i svým za vše, co jste věnoval k oslavě prof. Václava Novotného. Dne 5. 9. byl jste u jeho hrobu – já jsem si netroufal vydat se na dalekou cestu – a 9. 9. měl jste v Muzeu Bedř[icha] Smetany hezkou a závažnou přednášku o Novotného díle. Bylo to pronikavé jeho ocenění a svrchované uznání. Mluvil jste s určitostí a pádností, které dodávaly jistotu a zřetelnost, větší, než měl můj rozechvěný výklad s mezerami – vznikly z úmyslu, aby můj projev nebyl dlouhý, ale i ze zapomenutí při rozčilení. I Váš článek v ČČH⁶⁸ byl účinný a významný a vydal svědectví o Vašem znalectví a úctě, kterou chováte k osobě i podivuhodné práci Václava Novotného.

⁶⁴ Fiala, Zdeněk: Die Anfänge Prags. Eine Quellenanalyse zur Ortsterminologie bis zum Jahre 1235. Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens 40, 1967; týž: Die Organisation der Kirche im Přemyslidenaat des 10.–13. Jahrhunderts. In: Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit. Wiesbaden 1967, s. 133–143.

⁶⁵ Fiala, Zdeněk: Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v 10.–13. století. Praha 1965.

⁶⁶ Fiala, Zdeněk: O Rukopisech po stránce paleografické. In: Rukopisy královédvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání, Sborník Nár. Muzea řada C, sv. 13–14, 1969, s. 49–81+ 11 příloh.

⁶⁷ Neurologická klinika 1. lékařské fakulty UK, jejímž prvním přednostou byl Kamil Henner (1895–1967).

⁶⁸ Fiala, Zdeněk: Sto let od narození Václava Novotného. ČČH 17, 1969, s. 377–392; dále týž: Sto let od narození Václava Novotného. Dějepr ve škole 1969–1970, s. 61.

Mluvíli jsme spolu, milý pane profesore, o honoráři za přednášku a Historický spolek rád Vám jej pošle ve výši, která je nyní obvyklá. Nemám však zkušenosti a budu povděčen, dáte-li mi laskavě zprávu. Avšak napadá mi, jestli by Vám nebyly milejší některé knihy, ať Novotného nebo jiné, které by pro Vás byly užitečné a měl jste na ně v bytě místo. Dal bych Vám je ze své knihovny.

Říkám si, že by Historický spolek zasluhoval, aby byl udržen a oživen. Novotného uctění se zdařilo, bylo přítomno asi 80 osob. U hrobu prý bylo 5. 9. asi 12 účastníků. Nepřevzal byste předsednictví? H[istorický] s[polek] má opisy Starých letopisů a rozdělané práce a v městském archivu sklad publikací. Historický spolek mohl by být oporou Vaší katedry. Uvažte vše!

Pozdravuji Vás srdečně a přeji zdar Vaší práci. Paní archivárce Čechové, Vaší vzácné paní choť, poroučím se a přeji vše dobré.

Váš Václav Vojtíšek

1971, 11. ledna, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi

Vážený a milý pane profesore!

Můj zdravotní stav není dobrý. V říjnu přišla těžká únava, v listopadu zápal plic a 10denní pobyt v nemocnici, a po vánocích jsem v pokoji upadl a pohmoždil si páteř, která dosud trápí. Proto píši až dnes. Jsem vzácné paní archivárce Čechové i Vám mnoho zavázán za to, co jste mi v mé samotě prokázali a čím jste mě potěšili, a koncem minulého prosince přišla milá vzpomínka, které si opravdu vážím a za kterou upřímně děkuji.

Avšak já také na Vaši choť, pane profesore, i na Vás rád myslím. Milá paní archivárka Čechová, když mne navštívila, dala mi zprávy, které povzbudily mé zájmy o naše archivnictví, a Vy jste mi s vlídností poslal práce, které mne zaujaly. Byla to svědectví o Vašem vědeckém snažení a pohotovosti, které neustávají, třeba jste, jak pozoruji zatížen mnohými povinnostmi, které doba s sebou nese. Nepochybuji, že při nich máte na zřeteli prospěch naší vědy a čest naší University.

Můj poměr k nim byl před lety těžce zasažen, a co se stalo, nepřebolí. Přesto rád bych věděl, co se vše v poslední době stalo a co se děje – co zvidám více méně náhodně, jsou zlomky a neurčitosti, zdá se, že lidé o mnohém raději nechtějí mluvit.

Ze situace, v které stojím, práce se mi nedaří. Je to škoda. Na mnohé bych mohl upozornit, co by mohlo vyvolat plodné úvahy. Pozoruji to např. při nové knížce Petráňové.⁶⁹ A má ochablost i malá pohyblivost a nemožnost námahy jsou na překážku pro uvedení pořádku do mé pozůstalosti. Jsem odkázán na jeden dolejší pokoj a nemám pomocníka. Nemoc si vyžaduje vydání a na placení nějakého studenta nemám – také těžká závada, že mnoho knih a materiálu je v Archivu ČSAV.

Mohu Vám, pane profesore, nabídnout: Palacký, Dějiny (3. vyd[ání] Kalouskovo),⁷⁰ Tomek, Dějiny města Prahy (2. vyd[ání]),⁷¹ Denis (Hus franc[ouzský], Konec samostatnosti, Čechy po Bílé hoře)?⁷² Nebo máte přání, která bych měl splnit?

Budeme se muset dohodnout o vzpomínce na G. Fridricha při 100. narozeninách (5. 6. 1971).

⁶⁹ Petráň, Josef: Staroměstská exekuce: několik stránek z dějin povstání feudálních stavů proti Habsburkům v letech 1618–1620. Praha 1971.

⁷⁰ Palacký, František: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, 3. vydání, red. Josef Kalousek. Praha 1876–1878.

⁷¹ Tomek, Václav Vladivoj: Dějepis města Prahy, 2. vydání. Praha 1892–1906.

⁷² Denis, Ernest: Hus et la guerre des Hussites. Paris 1878 (znovu 1930); týž: Konec samostatnosti české. Praha 1893 (další vydání 1901, 1921); týž: Čechy po Bílé hoře. Praha 1921 (znovu 1931).

Zatím budete ujištěn, že vzácné paní choti i Vám vždy přeji jen dobré. Zvláště budete v novém roce zdraví, a nic ať neruší klid a spokojenost Vašeho života. Ve všem mějte zdar!
Váš V. Vojtíšek

1971, 31. května, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi

Vážený a milý pane profesore!

Přišla na mne nedobrá věc. Rýma, kašel, chraptot, únava. Nemohu se oslavy⁷³ prof. G. Friedricha zúčastnit. Je mi smutno. Avšak oslava za Vašeho vedení bude v dobrých rukách, a těším se na zprávy.

Bude 4. 8. u hrobu na Malvazinkách pietní akt? Pošlu dceru a dá za mne kytici. Ale nemám číslo hrobu.

Slavnostní schůze bude 7. 6. Prosím snažně pozvete k poctám arch. Inž. Josefa Buška s chotí Nessay – je to vědecký pracovník Ústavu pro výstavbu měst, Praha 6, Střešovice, Střešovická 32 (35 28 79) – zeť a adoptovaná dcera, pí. Marii Kořínkovou, Praha 6, Opletalova 43, neteř – dcera bratra.

Jsou-li jiní příbuzní, nevím. Ale bližší nejsou. Ostatně inž. Bušek mohl by dostat několik oznámení, aby je rozdal.

Historický spolek zastoupí dr. Jiří Pražák,⁷⁴ na hrob položí kytici.

Nepůjčil by Rektorát k přednášce o Fr[iedrichovi] podobiznu J. Obrovského?⁷⁵ Nebo hezká je podobizna Zikmundova v Ústředním archivu ČSAV.⁷⁶

Článek o Fr[iedrichovi] se blíží k ukončení. Mnoho děkuji vzácné paní choti i Vám za vše dobr. a srdečně pozdravuji.

Váš Václav Vojtíšek

1973, 24. dubna, Praha – Václav Vojtíšek Zdeňku Fialovi

Vážený a milý pane profesore!

Pozdě jsem se dozvěděl o Vaší nemoci a o Vašem pobytu v nemocnici. Až když jste se chystal domů, přišel doc. Hlaváček a upozornil pak Vaši choť, mil[ostivou] paní dr. G[abrielu] Čechovou na můj zájem o Vás, byla hned té laskavosti, že k nám přišla i vše vyprávěla. Dnes už jste doma, a přepokládám, že se vám v polepšeném zdraví obstojně vede.

Když jsem o Vaší nemoci uvažoval, zdálo se mi, že rád se přemáháte a potíže zapíráte.

Já jsem tak rovněž dělával, ale musí se tak postupovat s mírou. Vy jste hleděl nejen odolat, ale vědomě jste si ubližoval. A pak je škoda, když se čas ztrácí. Je Vás přece potřebí.

Dostal jsem před týdnem protokoly Historického kolegia ČSAV, které mi přestali zasílat, a poznal jsem, že se stále něco děje: vědecká povaha práce archivářů – to je podle mne něco jiného než vědecká povaha práce archivů – Jos[ef] Šusta (!), edice listinné atd. Vše mne zajímá, i ztráty university za okupace, a není už u mne tolik síly, abych nějak zasáhl, a není, kdo by úkol na sebe vzal.

Vím, že máte práce dost, ale nebudou li nemoci zjevné, vykonáte víc, a šerťe se!

Buďte s paní chotí, pane profesore, zdraví a spokojení, věc ať se Vám daří a upřímně vám tisknu ruce.

Jsem Váš Václav Vojtíšek

⁷³ Oslavy stých narozenin prof. Gustava Fridricha 5. 6. 1971. K tomu viz Fiala, Zdeněk: Gustav Friedrich, vědec a učitel: AUC – Phil. et hist. 3–4, 1971, s. 7–14.

⁷⁴ Jiří Pražák (1926–2002), historik a kodikolog, žák Václava Vojtíška působící v Komisi pro soupis a studium rukopisů ČSAV při Archivu ČSAV.

⁷⁵ Portrét Gustava Friedricha jako rektora Univerzity Karlovy v Praze v roce 1935–1936 od Jakuba Obrovského.

⁷⁶ Portrét Gustava Friedricha od malíře Františka Zikmunda.

Gegenseitige Korrespondenz von Václav Vojtíšek und Zdeněk Fiala

Es handelt sich um eine kritische Edition der gegenseitigen Korrespondenz des Historikers Václav Vojtíšek (1883–1974), Professor der historischen Hilfswissenschaften an der Prager Universität und seinem Nachfolger Zdeněk Fiala (1922–1975). Diese Briefe werden heute in ihren Personalarchiven (im Nationalarchiv und im Archiv der Hauptstadt Prag) aufbewahrt. Es handelt sich um 61 Briefe aus den Jahren 1953–1974, die entweder völlig oder in Regestenform zugänglich gemacht wurden.

Mutual Correspondance of Václav Vojtíšek and Zdeněk Fiala

Critical edition of the correspondance of historians Václav Vojtíšek (1883–1974) and Zdeněk Fiala (1922–1975). These are 61 letters from 1953–1974 disclosed in full text or in abstract.

ZPRÁVY

EVA DRAŠAROVÁ

Úvod

Po čtrnácti letech služby v pozici statutárního zástupce je jako před lety stejně těžké se vypořádat s každoroční nemilovanou povinností vytvořit zprávu o stavu do péče svěřené instituce. Jeví se stále obtížnějším vymyslet originální, pokud možno vtipný avšak seriózní úvod k tomuto dílku. Subjektivní pocity se zapovídají. Přesto alespoň jeden zobecňující. Archivařina „šlapala jako hodinky“, zato provozně ekonomické zázemí se otráasalo v základech. Stačilo několik nesprávných personálních rozhodnutí v minulosti a úmrtí či odchod klíčových pracovníků na lépe placené pracovní pozice k jinému zaměstnavateli. Náprava trvala celý rok a není ještě zcela u konce.

V projektu Národní digitální archiv jsme podleli přesile paragrafů zákona regulujícího zadávání veřejných zakázek. Současná právní úprava nejspíš byla vymyšlena k obzvláště důmyslnému mučení veřejných zadavatelů. Ani opakované výběrové řízení v klíčové zakázce za renomované právní pomoci neumožnilo projít nevůli uchazečů ke zdárnému konci. Vše zlé je ale k něčemu dobré. Ušetřili jsme a teď už musíme spoléhat jenom sami na sebe. Zkomplikovalo nám to ovšem život v předarchivní péči u státních původců. Nebývalý zájem zejména mateřského resortu o provedení výběru archiválií a skartaci z elektronické spisové služby nás donutil vytvořit mimo hlavního dodavatele vlastní nástroje, které se v nové situaci budou velmi hodit. Poslední vládní usnesení pak projektu Národní digitální archiv poskytlo solidní jistotu pro období po jeho ukončení.

K dalším déle trvajícím „nepříjemnostem“ patří generální inventura archivních fondů. Proto se také provádí jednou za deset let. Přepočítali jsme se a přeměřili téměř všichni. Pouze oddělení fondů z období let 1945 až 1992 stihlo „jen“ polovinu, protože se věnovalo v převážné míře vyřizování žádostí o podklady k naplňování zákona o 3. odboji a od poloviny roku se k tomu přidružily požadavky na informace k církevním restitucím. Díky těmto úkolům celý archiv má generální pardon z inventury až do října roku 2014. Přesto už teď stoprocentně víme, že archiv nabobtnal na 125 km uložených archiválií, a že kýžená dostavba čtvrtého depotního bloku na Chodovci přešla pouze z říše mlžných představ do fáze objemové studie vyhotovené v roce 2012. Vyznat se v takovém objemu archiválií, když více než polovina je nezpracována, není jednoduché. Obzvláště, když v Národním archivu se zažila úcta k badateli v takové míře, že profesionální čest nedovolí se vymlouvat na něco tak podružného. Prakticky vše se půjčuje. Jedinou výjimkou mohou být pouze osobní údaje a fyzický stav archiválií. Na ten jsme velmi opatrní, nezanedbáváme prevenci, však k tomu máme tým specialistů – výzkumníků – chemiků, konzervátorů a restaurátorů. Vše, co bylo křehké, opotřebené, cenné či abnormálně žádané badateli, jsme digitalizovali a zpřístupnili na webu vlastním, spřátelených institucí či projektů. Momentálně se soustředíme na digitalizaci pro interní, úřední potřebu. Přibíráme spolupráci s jinými výzkumnými organizacemi, která je přínosem pro Národní archiv a pro jeho uživatele. Příprava archiválií na digitalizaci po fyzické stránce i kontrola po ní, tvorba smysluplných popisů pro orientaci ve snímcích, pokud

možno dle světových standardů, si nárokuje hodně času a ten pak zase chybí při zpracování archivních fondů. Postupujeme s rozvahou, protože ani finančních ani personálních zdrojů nemáme na rozdávání, zato úkolů ze zákona ano. Ale ty nepatří mezi oblíbené.

V každé výroční zprávě se sluší si postěžovat na rozpočtovou nedostatečnost. Ale kdyby se vrátilo zpět deset procent do mzdového objemu, nemuseli bychom neustále přemýšlet koho kdy nechat doma, abychom se dopočetali do konce roku. Pak by provozní zdroje byly celkem akorát, protože jsme si všichni vědeckými výsledky zasloužili velmi pěknou sumičku na institucionální podporu vědy a obětaví řešitelé neustále snášejí další zdroje z grantů či jiných dotací. Naši příznivci po světě sbírají drobné a větší dary na záchranu židovských památek. Noční můra o freonech prohánějících se chladicími zařízeními archivu i po jejich zániku na konci roku 2014 zažehkala přející ruka zřizovatele. Tak tedy „jen houšť a větší kapky“ i v tomto ohledu a „rozum do hrsti“ příliš tvůrčím zákonodárcům. Rádi bychom se konečně věnovali vlastnímu oboru a ne vyhledávání dalších a dalších podkladů pro realizaci mnoha legislativních opatření. A navíc k němu potřebujeme personál, prostory a peníze na provoz...

Personální podmínky

Počet systemizovaných míst zůstává nezměněn a další snižování počtu pracovních sil na ministerstvu se nedotklo archivnictví. Regulace se teď děje mnohem rafinovanějším způsobem. Trvá trend snižování personální stavu a navyšování povinností. Propad v posledních deseti letech je ze 168 systemizovaných míst na 142 (4 místa jsou dočasně systemizována pro projekt Národní digitální archiv financovaný převážně z peněz Evropské unie).

Archiv je strukturován do specializujících se dílčích jednotek, přesto existují činnosti, které jsou vykonávány více odděleními, a odlišení mezi nimi je dáno růzností svěřeného Národního archivního dědictví. Správa fondů a jejich odborné zpracování a zpřístupnění v celé škále vědeckých produktů, se sjednocuje metodikou a rozlišuje specifiky chronologickými, věcnými, jazykovými, paleografickými, diplomatickými aj. Řada archivářů současně vykonává poslání archivního inspektora, poskytuje informace veřejné správě i soukromému sektoru, vyhotovuje rešerše či zabíhá nejen do základního výzkumu v oblasti historie, dějin správy, pomocných věd historických, ale i stále více do informatiky, nutné pro další vývoj oboru. Vykonávání více povinností jednou osobou se v posledních letech propojilo ještě s nutností vzájemné výpomoci mezi odděleními.

Individuální zvyšování kvalifikace bakalářským, magisterským či doktorandským studiem pokračovalo beze změn.

Celkové množství uložených archiválií

K 31. 12. 2013 spravoval Národní archiv (dále NA) ve své základní evidenci celkem 1 924 archivních souborů v rozsahu 124 264,26 bm (oproti stavu k 31. 12. 2012 se jedná o nárůst o 25 archivních souborů a 3684,34 bm). Digitální velikost spravovaných souborů činila 1 259 028,60 MB. Z uvedených 1 924 archivních souborů bylo celkem 1 871 souborů (120 178,15 bm) evidováno jako soubory v přímé péči archivu, 49 souborů (4 045,10 bm) bylo v Národním archivu uloženo na základě depozitní smlouvy a 4 archivní soubory (41,01 bm) byly na základě smlouvy uloženy mimo archiv. V roce 2013 bylo provedeno celkem 1 596 aktualizací evidenčních listů Národního archivního dědictví (dále NAD), které se týkaly 1 242 archivních souborů. 1 384 aktualizací bylo provedeno prostřednictvím 171 vnějších a 1 213 vnitřních změn, 212 aktualizací pak přímou editací evidenčních listů. Do evidence archivních pomůcek byly v roce 2013 zapsány celkem 3 archivní pomůcky, zrušena byla 1 archivní pomůcka.

V základní evidenci NAD archiválií uložených mimo archivy a kulturně vědecké instituce evidoval Národní archiv k 31. 12. 2013 celkem 3 archivní fondy o celkové metrži 9,52 bm.

Do evidence vnějších přírůstků a úbytků bylo zapsáno celkem 171 vnějších změn uskutečněných v roce 2013 (tj. o 16 více než v roce 2012). Celkem bylo evidováno 171 přírůstků (166 přírůstků výběrem a 5 přírůstků delimitací) a žádný úbytek.

Do druhotné evidence NAD předalo v roce 2013 údaje ze své základní evidence celkem 23 archivů a 6 kulturně vědeckých institucí. Celkem 5 archivů předalo v roce 2013 Národnímu archivu 25 stejnopisů svých archivních pomůcek.

K 31. 12. 2013 měl NA ve své péči celkem 1 národní kulturní památku a 25 archivních kulturních památek.

V oblasti vedení evidence NAD byla v roce 2013 největší pozornost věnována provádění generální inventury archiválií. Hlavnímu referentovi NAD byly v roce 2013 předány vyplněné formuláře pro GI 2012 k celkem 1 303 archivním souborům (92 271,82 bm). V programu PEvA byly v roce 2013 v souvislosti s prováděním GI aktualizovány evidenční listy NAD u celkem 1 153 archivních souborů (1 168 vnitřních změn).

Předarchivní péče a výběr archiválií Výběr archiválií ve skartačním řízení

Celkový počet všech veřejnoprávních původců, kteří ze zákona náleželi v roce 2013 do péče NA je 320. Do tohoto počtu jsou zahrnuti i ti původci, kteří byli buď kompletně nebo jen jejich regionální pracoviště, převedeni do péče příslušných státních oblastních archivů (dále též SOA). Mírné snížení počtu tohoto údaje opět na úroveň let 2010 a 2011 (oproti počtu 331 původců v roce předchozím) souvisí tedy nejen s absolutním úbytkem zaniklých původců, ale i s poslední opravou v jejich evidenci. Zcela nově vznikla v roce 2013 pouze jedna veřejnoprávní instituce – od 1. 1. 2013 Odvolací finanční ředitelství a naopak v tomto roce byl bez nástupce zrušen pouze jeden evidovaný původce – *Zotavovna Vězeňské služby ČR Šlovice*. U 4 původců došlo v průběhu tohoto roku pouze k formálním změnám spojeným s proměnou názvu. Z uvedených 320 původců zůstává v roce 2013 počet 148 veřejnoprávních původců převedených do péče jednotlivých státních oblastních archivů na základě rozhodnutí odboru archivní správy a spisové služby MV stejný jako v předchozích třech letech. Jedná se výhradně o veřejnoprávní původce, jejichž zřizovateli jsou: Ministerstvo kultury, školství, zdravotnictví a práce a sociálních věcí. Tato ministerstva nemají detašovaná pracoviště ani regionální pobočky a většinou se vyznačují regionálním charakterem své působnosti.

Fakticky tedy vykonával NA předarchivní péči v roce 2013 u 172 veřejnoprávních původců. Mezi tyto původce náleží i 21 institucí, kde NA vykonává předarchivní péči pouze u ústředí, zatímco péče u detašovaných a regionálních pracovišť je jen neformálně přenesena na příslušná SOA, prozatím bez formálního rozhodnutí odboru archivní správy a spisové služby MV – dokončení této agendy je naléhavým úkolem 5. oddělení NA pro rok 2014.

Archiváři NA provedli v roce 2013 výběr ve skartačním a mimo skartační řízení u 73 veřejnoprávních původců (oproti minulým dvěma letům mírný vzrůst) a sepsali při tom celkem 154 protokolů, což představuje opět mírný růst oproti třem posledním letům. V předchozích letech výrazné snižování protokolů mimo skartační řízení se zastavilo a naopak se počet těchto protokolů více než zdvojnásobil proti roku 2012. Množství archiválií vybraných mimo skartační řízení se ale drží od roku 2008 na velmi nízké úrovni – pouze 9,5 bm v roce 2013.

V roce 2013 bylo vybráno u celkem 71 veřejnoprávních původců při 149 skartačních řízeních celkem 1 096 bm archiválií. Poslední údaj představuje dvojnásobek oproti roku 2012 a je vůbec nejvyšší od roku 2003! Stejně tak enormně vzrostlo v roce 2013 celkové množství ve skartačních řízeních navržených dokumentů – na 9 970 bm, tedy druhé největší množství

od roku 2003. O vysoké odbornosti a časové náročnosti výběru ve skartačním řízení svědčí výmluvně procentuální podíl vybraných archiválií, který se již druhým rokem udržuje na ideální úrovni 13 %. Počet skartačních řízení, do kterých jsou navrhovány pouze dokumenty ke zničení, mírně stoupl oproti letům 2006–2012 na 54 návrhů, stejně tak se mírně zvýšil počet návrhů obsahujících pouze dokumenty skupiny A na počet 13 návrhů (v předchozích letech jich bylo průměrně pouze 6 až 7 ročně).

Vůbec poprvé od roku 1990 prováděl NA v roce 2013 skartační řízení u 3 původců, tentokrát převážně z rezortu průmyslu a obchodu: u Agentury pro podporu podnikání a investic – Czech Invest, u Centra služeb pro silniční dopravu a u Českého úřadu pro zkoušení zbraní a střeliva. Stejně jako v minulém roce byly od dvou z nich též v roce 2013 předány archiválie do NA poprvé. Nepočítáme-li v roce 2013 vzniklé Odvolací finanční ředitelství a 4 správy národních parků, předaných v tomto roce do péče SOA, dostáváme se k počtu 37 původců ve faktické péči NA, kteří v roce 2013 vůbec neskartovali. Srovnání s předchozími lety (v roce 2011 jich bylo 43, v roce 2012 podstatně méně – 32) naznačuje, že se tento parametr zřejmě již podařilo stabilizovat na velmi přijatelné úrovni.

Mimořádně rozsáhlá a dlouhodobě probíhající skartační řízení prováděl Národní archiv v roce 2013 téměř u stejných původců jako v předchozích letech: u Ministerstva vnitra (22 skartačních protokolů, 200 bm navržených dokumentů), u Ministerstva průmyslu a obchodu (4 protokoly – 735 bm navržených dokumentů) u Ministerstva financí (4 skartace, 434 bm navržených dokumentů), u Ministerstva kultury (5 skartačních protokolů, 150 bm navržených dokumentů), u Ministerstva spravedlnosti (7 protokolů, 100 bm navržených dokumentů), u Nejvyššího kontrolního úřadu (4 protokoly, 112 bm navržených dokumentů) a u Státního úřadu pro jadernou bezpečnost (3 protokoly, 33 bm navržených dokumentů). Naopak s obtížemi probíhala skartační řízení v roce 2013 především u Ministerstva pro místní rozvoj, u Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Komplikovaný dlouhodobý výběr archiválií byl také u Správy uprchlických zařízení MV (2 skartační protokoly, 72,6 bm navržených dokumentů).

Ke stávajícím 17 trvalým skartačním souhlasům pro 11 veřejnoprávních původců vydal NA v roce 2013 dva nové (pro Ministerstvo vnitra). Endokrinologickému ústavu nebyl trvalý skartační souhlas udělen z legislativních důvodů. Poprvé bylo celkové množství takto vyřazených dokumentů samostatně evidováno – pro rok 2013 bylo na základě hlášení od 7 původců vyřazeno celkem 881 bm a 100 DVD nosičů. Od roku 2014 bude tento údaj pravidelně evidován v informačním systému předarchivní péče (uvedené množství vyřazených dokumentů není započítáno do množství dokumentů určených ke zničení v řádném skartačním a mimoskartačním řízení a neuvádí se v příloze 2 a v tab. III/2 k této zprávě).

V poněkud menší míře než v předchozím roce poskytoval Národní archiv konzultace a připomínky ke spisovým normám a k zavádění elektronické spisové služby. Jednalo se především o Českou správu sociálního zabezpečení, Úřad vlády ČR, Ministerstvo průmyslu a obchodu, Generální ředitelství vězeňské služby, Český statistický úřad (mimořádně složitá jednání k přejímce dokumentů týkajících se sčítání obyvatelstva 2011), Ministerstvo kultury a Agenturu ochrany přírody a krajiny. Odborně náročná byla většina jednání a konzultací ke spisovým rozlukám – především u Národního institutu dětí a mládeže MŠMT a Národního ústavu pro vzdělávání.

Tak jako v letech 2011 a 2012 jsme neprováděli ani v roce 2013 pro nedostatek času žádné státní kontroly výkonu spisové služby u veřejnoprávních původců. Souviselo to především s generální inventurou, a také s mimořádně vysokým počtem zjištěných významných poruch ve výkonu spisové služby. Řešení bylo časově i odborně velmi náročné. Ve dvou případech byly uloženy ve správním řízení pokuty z důvodu významné ztráty dokumentů (Národní památkový ústav a Ministerstvo vnitra), ve dvou dalších případech nebylo správním

řízení zahájeno a zjištěné nedostatky byly odstraněny s podporou NA (závady v evidenci dokumentů u Ministerstva zdravotnictví a u jednoho z odborů Ministerstva vnitra).

Výběr archiválií mimo skartační řízení

V roce 2013 nabylo opět dynamiky loni poněkud ztracené tempo získávání archiválií akvizicemi. Národní archiv získal celkem 57 přírůstků, z toho 34 přírůstků (58,04 bm) se vztahovalo k osobním fondům nebo rodinným archivům.

Celkem 38 přírůstků se vztahovalo k již existujícímu archivnímu souboru, v 19 případech byl na základě přírůstku vytvořen nový archivní soubor.

Rok 2013 byl v oblasti předarchivní péče a získávání archiválií u soukromých právnických osob a v oblasti doplňování sbírek v mnoha ohledech rokem plodným. Uskutečnila se řada přejímek archiválií např. od České stomatologické komory, České strany národně sociální, Českého červeného kříže (nebyl zatím vzat do evidence), Českého televizního a filmového svazu, Českého svazu žen, Česko-německého fondu budoucnosti (archiválie Kanceláře pro oběti nacismu Česko-německého fondu budoucnosti), Konfederace politických vězňů (včetně písemností K 231 Prahy 3 z roku 1968), Rotary Clubu, TJ Sokol Liboc (archiválie k fondu ČSTV a DSO Sokol), Svazu osvobozených politických vězňů a pozůstalých, Ústavu dějin a Archivu Univerzity Karlovy (archiválie k fondu Univerzita 17. listopadu), Vlastenecké republikánské strany. Dokončena byla rovněž rozsáhlá přejímka dokumentů podchycujících tiskovou produkci neziskového sektoru, shromážděná Společností pro soudobou dokumentaci (celkem 211 bm), která již definitivně ukončila svoji činnost.

Úspěšně se rozvíjela spolupráce s krajanskými organizacemi Čechů žijících v zahraničí. Převzali jsme archiválie od Sokolské župy Švýcarské, Sokola Paříž a Sokola New York (archiv Marie Provazníkové). Na základě rozhovorů s představiteli České Besedy v Záhřebu zprostředkovalo 6. oddělení restaurování plánů budovy České Besedy v NA. V druhé polovině roku se realizovala za přispění MZV ČR služební cesta Z. Machkové ke krajanům v New Yorku, při které byl realizován průzkum a soupis archiválií Sokola New York a Bohemian Benevolent & Literary Association (BBLA).

V průběhu roku se uskutečnila celkem 3 skartační řízení, a to u České stomatologické komory (souhlas se skartací 10,5 bm, vybráno za archiválie 2 bm), České strany sociálnědemokratické (souhlas se skartací 9,92 bm, vybráno za archiválie 0,74 bm) a u Naděje (souhlas se skartací 23,5 bm). Obnovili jsme kontakt s Komorou auditorů ČR (jednání, průzkum spisové služby, konzultace při tvorbě spisového a skartačního řádu) a Rozhodčím soudem při Hospodářské komoře ČR a Agrární komoře ČR (jednání, průzkum spisové služby).

Zpracování archiválií

Mezi jednotlivými zpracovatelskými odděleními existují rozdíly dané podstatou spravovaného NAD. Sjednocení se děje na metodické bázi spočívající na základních principech a metodách historických věd. Zpřístupňování pokulhává za obrovskou požávkou po nejnovějších retrospektivních informacích. Vždyť více než čtyřicet procent našich fondů není zpracováno ani základním způsobem, a jde právě o fondy z období po roce 1945.

V oddělení pro správu nejstarších fondů (1. oddělení) byl dokončen inventář fondu Českobratrská církev evangelická – Farní sbor Velká Lhota. Konzultacemi jsme přispěli k průběžné inventarizaci prováděné na náklady složitele fondu Českobratrská církev evangelická Ústředního archivu (převzat v roce 2012). Nad rámec plánu došlo ke zpracování Genealogické sbírky – různé, které provedl R. Luz z bratislavské univerzity během své stáže na 1. oddělení, uskutečněné v rámci mezinárodního programu Erasmus. V oblasti židovských fondů byla dokončena metadata k digitalizátům židovských a židovských kontrolních matrik. Dále byla vytvořena metadata k fondu Knihy židovských familiantů. Dále došlo k úplnému vyvě-

šení digitalizátů indikačních skic a jejich metadat pro všechny české kraje na webu Českého úřadu zeměměřičství a katastru, čímžto byl tento úkol konečně úspěšně ukončen. Pro projekt Monasterium se dále zpracovávala metadata z fondu Úřad desk zemských s tím, že metadata budou následně konvertována do programu Janus a po ukončení prací bude k dispozici nová kvalitní pomůcka.

2. oddělení bez komplikací pokračovalo ve zpracování fondů se zemědělskou problematikou. Inventarizovalo se druhým rokem České místodržitelství – všeobecné, sign. 12, Zemědělství, svěřenectví – fideikomisy, lesní odvodňování, vrchnostenské a poddanské záležitosti. V rámci efektivního zpřístupňování fondu České místodržitelství – všeobecné se pracovalo i na dalších signaturách (sign. 2: Provoz úřadů a rozdělení země; sign. 9 a 10: Zemský výbor, volby, šlechtické nadace, stavovský archiv a sign. 30: Spolky. Dokončuje se též dílčí inventář ke knihám a registraturním pomůckám fondu Stavovská zemská pokladna a účtárna Praha. Pokračovala podrobná inventarizace fondu Staré montanum. V roce 2013 byla schválena archivní pomůcky fondu Horní úřad a Horní jednatelství Jílové, 1705–1871. Schvalováním prošel úspěšně i inventář fondu Zemský památkový úřad, (1864) 1912–1926 (1962).

V oddělení fondů první republiky a okupace (3. oddělení) byla pozastavena s ohledem na jiné úkoly inventarizace fondu Prezidium Ministerstva vnitra (dříve fond č. 225 SÚ MV ČR). V polovině roku byla dokončena inventarizace fondu Policejní ředitelství Praha II – stanice a komisiariáty, jehož pomůcka byla koncem roku schválena. Dále probíhala postupná reinventarizace fondu Okupační vězeňské spisy. Reviduje se nadále zpracovaná část fondu Úřad říšského protektora (dř. fond SÚ MV ČR č. 114). V rámci dlouhodobého projektu katalogizace protokolů schůzí vlád z fondu Prezidium ministerské rady byl koncem roku 2013 vydán tiskem Katalog a rejstříky k protokolům schůzí 16. československé vlády. Následně začala příprava Katalogu a rejstříků k protokolům schůzí 17. československé vlády.

Oddělení fondů z období socialismu (4. oddělení) je nejvíce z celého Národního archivu vytiženo přípravou archiválií ke studiu i úřední nahlédací agendou, v posledních letech rozšířenou o agendu potvrzování účasti ve III. odboji a agendou církevních restitucí. Přesto i zde probíhaly pořádací práce u několika archivních fondů. Oddělení bylo v minulých letech pověřeno vedením projektu zpracování části fondu Ministerstvo financí II. – prezidium a sekretariát ministra z let 1945–1969. Nadále byl zpřístupňován, sice pomalejším tempem s ohledem na nahlédací agendy a generální inventuru, kmenový fond ÚV KSČ – dílčí fond ÚV KSČ – Gustav Husák. V roce 2013 pokračovaly rovněž práce na pořádání fondu ÚV KSČ – Kancelář tajemníka Miloše Jakeše (1970–1989). Pokračovalo třídění a rozdělování archiválií do samostatných fondů Ministerstvo zahraničního obchodu 1945–1969 a Federální ministerstvo zahraničního obchodu 1969–1992. Pro účely vyřizování nahlédací agendy spojené s církevními restitucemi podle zákona 428/2012 Sb. byl z fondu Ministerstvo zemědělství II – dílčí část IX. odbor pořízen podrobný soupis nezbytný pro vyhledávání podle konkrétních lokalit a katastrálních území. Z fondu Státní úřad pro věci církevní byl podobně vyhotoven soupis majetků podle jednotlivých řádů, far a církevních institucí. Pro potřeby nahlédací agendy podle zákona č. 262/2011 Sb. (3. odboj) byla převedena do elektronické podoby část kartotéky vězňených písmena A – Cam (fond Správa Sboru nápravné výchovy). Pro stejnou agendu byl vyhotoven elektronický seznam k dosud zcela nezpracované části fondu Ministerstvo spravedlnosti (zvláštní odbor) pro rok 1953. Dále byl vytvářen soupis k fondu Státní soud Praha (zatím pro rok 1948). Soupis obsahuje podrobné údaje o odsouzených včetně délky trestu, složení senátu, souvisejících prokurátorech apod. Tyto údaje lze v budoucnu použít jak pro nahlédací agendu pro různé projekty na téma protikomunistického odboje a odporu, tak i např. provedení sociologických a statistických analýz na toto téma. Pro účely usnadnění badatelské agendy proběhlo třídění archiválií z fondu Československá obchodní a průmyslová komora, fondu Merkuria a fondu Rapid.

Oddělení správy nejnovějších fondů a předarchivní péče (5. oddělení) přistoupilo po roční pauze k hrubému třídění, kartonování a kompletaci u těch archivních fondů nebo jejich částí, kde se vyskytovaly problémy s jejich využíváním, a také v souvislosti s generální inventurou: Úřad vlády ČR, Ministerstvo vnitra ČR, Vrchní státní zastupitelství Praha II, Drážní úřad, Nejvyšší kontrolní úřad, Úřad pro ochranu osobních údajů a Český telekomunikační úřad. V souvislosti s generální inventurou byla dále hrubě uspořádána část fondu Český úřad zeměměřičský a kartografický a celé fondy Institut pro místní správu Praha, Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Český statistický úřad II a Ministerstvo životního prostředí ČR. Uvedená činnost byla v roce 2013 poprvé takto podrobně evidována a prokázalo se, že je nezbytné se i nadále této činnosti věnovat. Závažným problémem je však nedostatek času, jako velmi účinná výpomoc v tomto směru se osvědčily studentské praxe.

Čtvrtý rok zpracovatelského projektu Ústřední výbor Československého svazu mládeže pro oddělení nestátních fondů (6. oddělení), kde se vyskytuje poměrně vysoká nezpracovanost, byl útlumový kvůli generální inventuře, agendám i masivní digitalizaci. Dalším rokem pokračovaly práce na zpřístupnění složitějšího fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků. Jednalo se o fondové části Leopold II. (revize záznamů a definitivní úprava inventáře), Ferdinand IV. (revize definitivního dílčího inventáře korespondence), Ludvík Salvátor (revize záznamů a definitivní úprava inventáře) a Mapy a plány (revize záznamů a definitivní úprava inventáře). Průběžně probíhalo zpracování Sbirky map a plánů, zejména dílčí části Sbirka montánních map a plánů a dále souboru speciálních map 1: 25 000, správce sbírky se kromě generální inventury po celý rok rovněž intenzivně věnoval přípravě digitalizace. Pokračovaly i práce na zpřístupnění osobních fondů Tigríd Pavel a Machotka Otakar. Průběžně probíhalo zpracování přírůstků do otevřených sbírek. Byly zpracovány dodatky k fondu Sudetoněmecká strana. Dále byl zpracován až do podoby definitivního inventáře fond Pražské centrum při Institutu pro studie Východ-Západ a v rámci studentské praxe i fond Culková Dagmar.

I v roce 2013 se dařilo částečně reagovat na některé aktuální potřeby a závazky plynoucí z darovacích, depozitních a kupních smluv týkající se zpřístupnění fondů, zejm. osobní povahy. U řady aktuálních přírůstků proběhla jejich revize, třídění a základní soupis. Větší časovou dotací si vyžádaly tyto práce u fondů Bradley John, Hájková Alena, Provazníková Marie, Sokolská župa švýcarská a Svaz nuceně nasazených. Na oddělení probíhalo několik dalších digitalizačních projektů, které byly z větší části zajišťovány kmenovými pracovníky oddělení. Na digitalizačních pracovištích NA probíhala digitalizace fondů Ruské a ukrajinské spolky a organizace, Komitét pro umožnění studia ruským a ukrajinským studentům v ČSR a nově byla zahájena digitalizace Sbirky staničních kronik. Ve spolupráci s externími subjekty byly v rámci projektu ENArC, jehož nositelem je spolek ICARUS, digitalizovány rukopisy z fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků, ve spolupráci s Výzkumným ústavem geodetickým, kartografickým a topografickým některé mapové celky ze Sbirky map a plánů a v rámci projektu Imago Tusciae mapy a plány z fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků.

V oddělení pro správu foto-, fono- a kinodokumentů (8. oddělení) byly v roce 2013 ukládány záznamy a reprodukce do databáze Janus následujících archivních souborů: Chalupníček Miroslav, ak. arch, Fotoarchiv ČTK 1919–1938. Pokračovala inventarizace a byly zahájeny práce na úvodu Sbirky gramofonových desek. Zpracování kinematografických filmů (inventarizace, katalogizace) a jejich následné poskytování badatelům je odvislé od jejich fyzického stavu a od finančních možností archivu. V roce 2013 jsme externě digitalizovali filmové pásy archivního souboru Ústřední dopravní institut. V roce 2013 byla věnována pozornost konverzi zvukových archiválií do digitální podoby, a to především z důvodu nestability původního nosiče. Následně byla prováděna postprodukční úprava digitalizátů, které jsou po dohodě s 5. oddělením ukládány ve formátu MP3 na „bezpečné“ uložení dat (výjimečně ve formátu WAV).

Přehled schválených archivních pomůcek za rok 2013

Horní úřad a Horní jednatelství Jílové, 1705–1871, inventář, Stanislava Jílková, 2013, 154 s. Zemský památkový úřad (1864) 1912–1926 (1962), inventář, Pavla Lutovská, 2013, 119 s. Policejní ředitelství Praha II. – stanice a komisariáty, inventář, David Hubený, 2013, 122 s. Pražské centrum při Institutu pro studie Východ-Západ (1990) 1991–2009, inventář, Zora Machková, 2013, 28 s.

Využívání archiválií veřejností Badatelny

V roce 2013 studovalo ve studovně 1. oddělení 729 badatelů, kteří zde vykonali 3 899 badatelských návštěv.

V centrální badatelně na Chodovci bylo v roce 2013 zaregistrováno celkem 2 037 badatelů, kteří zde uskutečnili 6943 badatelských návštěv.

Správní činnosti – opisy, výpisy a kopie pro občany, veřejnou správu, soudy, rešerše

V elektronickém systému spisové služby Ginis bylo v roce 2013 přiděleno celkem 4 460 čísel jednacích. Z celkového počtu bylo 1 437 č. j. spisů vyřízeno v režimu správní nahlédací agendy, 349 č. j. spisů se týkalo agendy 3. odboje (zákon č. 262/2012 Sb.) a 507 č. j. – majetkových záležitostí (zákon č. 428/2012 Sb.). Tyto agendy zasahují především dvě oddělení archivu, jež spravují archiválie z období let 1918–1992. Ve 3. oddělení obdrželi 1 812 žádostí od státních institucí, samosprávy, advokátních kanceláří, notářů i soukromých osob. Ve 4. oddělení v roce 2013 obdrželi 3 856 žádostí, z toho nově přišlo 367 žádostí k naplnění zákona 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu a 600 žádostí podle zákona č. 428/2012 Sb., o majetkovém narovnání s církvemi a náboženskými společnostmi. Statisticky zachycujeme v této zprávě ještě významnou agendu zjišťování národnosti a státního občanství. V desítkách požadavků se vyhledával průmyslový majetek a movitosti zabavené z rasových důvodů, potvrzení o členství v KSČ a údaje z usnesení vlád (1945–1992), ve stovkách byly odpovědi k pozemkům, lesům a zemědělskému majetku mimo církevní restituce. Další žádosti se týkaly tématu vystěhování zemědělských rodin, ztotožnění osob (žádosti Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu SKPV PČR), mezivládních náhradových dohod, potvrzování studia, odškodnění za rok 1968, odškodnění majetků zanechaného na Podkarpatské Rusi, potvrzování studia a zaměstnání. V 1. oddělení převažovaly jednoduché dotazy i náročnější rešerše pro domácí i zahraniční, převážně amatérské genealogy z oblasti židovské, šlechtické a občanské genealogie a pro odborníky z oblasti církevních a hospodářských dějin v řádu několika set č.j.

Vyřizování žádostí podaných podle zákona č. 428/2012 Sb. o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi

V průběhu roku 2013 se ukázalo, že se naplnil předpoklad, k němuž odborní pracovníci dospěli v rámci uvedeného průzkumu fondů, že z fondů spravovaných 4. a 3. oddělením budou pro tuto agendu nejvíce využívány fondy Ministerstvo zemědělství, Úřad předsednictva vlády, Ministerstvo školství a kultury – církevní odbor, Ministerstvo kultury ČR/ČR, Státní úřad pro věci církevní, Fond národní obnovy, Státní památková správa, Lesprojekt, Ministerstvo vnitra, Ministerstvo zdravotnictví, Ústřední ředitelství státních lesů a statků, Praha; Zemský úřad Praha-ZNV, Náboženská matice, Praha; Zemský úřad Praha; Zemský úřad – dodatky a Státní pozemkový úřad, Praha.

V první polovině roku 2013 jednali pracovníci NA s několika vybranými povinnými a oprávněnými osobami ve smyslu zákona č. 428/2012 Sb. Záměrem bylo preventivně zjistit rozsah a obsah budoucích žádostí. Zvláště je třeba uvést opakované jednání se zástupci Lesů ČR, s.p. a Státního pozemkového úřadu. Další jednání se pak věnovalo tématu konfiskace církevního majetku a celkové složitosti problematiky poválečných majetkových přesunů. Samostatně proběhlo jednání s židovskými náboženskými obcemi, od nichž ale nakonec nepřišlo v roce 2013 žádné podání podle zákona č. 428/2012 Sb. Pracovníci archivu pak připravili informační materiál pro agendu církevních restitucí, ve kterém je stručně popsána problematika, a také upřesněn obsah možných podání a nutných dokumentů, které bylo nutné k žádostem připojit k co nejrychlejšímu a neefektivnějšímu vyřízení podaných žádostí. Od července roku 2013 začal prudce narůstat počet žádostí o rešerši ve věci církevního majetku. V posledním čtvrtletí pak šlo již o čísla přes sto žádostí měsíčně. Absolutní většina žádostí se týkala majetku církve římskokatolické. Žádosti bylo možné rozčlenit na tři základní typy: jednoduchá žádost na vyplacení náhrad, žádost o vyhledání dokumentů k jednotlivým nemovitostem, „velké rešerše“ o vývoji vlastnických vztahů k majetku daného subjektu.

Vyřizování agendy zák. č. 262/2011 Sb.

Rešerše probíhaly dále již zaběhlým systémem ve shodě s dohodnutými požadavky Ministerstva obrany ČR. V roce 2013 došlo k částečné proměně agendy, kdy byly ze strany Ministerstva obrany podávány některé žádosti opakovaně s prosbou o doplnění dalších materiálů.

Agenda zjišťování národnosti a státního občanství

Poněkud narostl počet dotazů na zjišťování národnosti a státního občanství. V naprosté většině se jednalo o žádosti státních úřadů či orgánů samosprávy. Zájem o informace projevují zejména pozemkové úřady dohledávající majitele pozemků. V minulém roce se stabilizoval počet osob, které potřebují doložit československé občanství svých předků na základě sčítání v roce 1930 na Podkarpatské Rusi.

Výstavy

I když NA v poslední době nepořádal samostatné výstavy (velmi úspěšné vystavení Zlaté buly sicilské v roce 2012 bylo výjimečné), jeho archivní fondy jsou velmi často požadovány různými institucemi k zapůjčení na výstavy. Pozornost byla věnována přípravě vlastních výstav archivu, které budou realizovány v příštích letech: Jiří z Poděbrad, husitský král – přítel míru (2014), Mistr Jan Hus (2015) a Československo-německé hospodářské vztahy v dokumentech (2016–2017).

V roce 2013 Národní archiv zapůjčil nebo připravoval zápůjčku archiválií (v originálech i kopiích na následující výstavy:

Král a jeho koruna, Národní památkový ústav v klášteře Zlatá Koruna.

Poklady starého Egypta. Sbírka Josefa Ferdinanda Habsburského, Vlastivědné muzeum v Olomouci.

Otevří zahradou rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300, Národní galerie v Praze a Národní knihovna ČR ve Valdštejnské jízdárně a Galerii Klementinum.

Diktatura vs. naděje – pronásledování římskokatolické církve v Československu 1948–1989, velvyslanectví ČR u Svatého stolce a Archiv Kanceláře prezidenta republiky na Papežské univerzitě Svatého Kříže v Římě, u příležitosti cyrilometodějských slavností na Velehradě a v Mladotově domě na Pražském hradě.

Nejdelší noc – 21. 8. 1968. Výstava fotografií a dokumentů k 45. výročí srpnových událostí, putovní výstava, Policie České republiky – Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů

komunismu SKPV, Vojenský historický ústav Praha a Muzeum Policie České republiky v Muzeu Policie České republiky v Praze a v Národním archivu.
 Lev oděný v purpuru. Výstava u příležitosti 150. výročí narození arcibiskupa Lva kardinála Skrbenského z Hříště (*1863 Hukovice – †1938 Horní Dlouhá Loučka), Muzeum Novojičínska na zámku Kunín.
 Plzeňské stopy v Indii aneb život Plzeňanů v indickém městě Ránčí v 60. letech minulého století zachycený na fotografiích, filmových záběrech a ve vzpomínkách, Pivovarské muzeum v Plzni).
 40. výročí požáru Veletržního paláce, Národní galerie v Praze ve Veletržním paláci v Praze. Remembering Jan Masaryk, Velvyslanectví ČR ve Velké Británii v Londýně

Spolupráce s médii

V uplynulém roce byla spolupráce s médii mimořádně bohatá, a to zejména zásluhou Jiřího Křestana. Jeho monografie Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění se dočkala mimořádné pozornosti. J. Křestan poskytl desítky rozhovorů, opakovaně vystoupil na různých rozhlasových stanicích a v televizním pořadu Historie.cs.

Média projevila zájem rovněž o další aktivity oddělení nestátních fondů, např. o převzetí osobního archivu emeritního ředitele Rádia Svobodná Evropa Mgr. Pavla Pecháčka nebo převzetí unikátního souboru dokumentů K231 z roku 1968 od Konfederace politických vězňů. Obě události zaznamenala Česká televize ve svých zpravodajských pořadech. V České televizi se objevila rovněž reportáž o archiváliích, jež zůstávají badatelům z různých důvodů uzavřeny (například poslední slova T. G. Masaryka, zaznamenaná jeho synem Janem, zapечатá na žádost rodiny). S ohledem na politický vývoj a volební rok 2013 se objevovaly častější žádosti o lustrace na členství v KSČ jednotlivých kandidátů, zejména ze strany médií (tisk, televize), v jednom případě se jednalo o žádost zahraniční. Kromě toho jsme spolupracovali s Českou televizí při natáčení pořadu „Tajemství rodu“. Průběžně se objevovaly dotazy na téma církevních restitucí.

Exkurze

Exkurze na 1. oddělení byly kvůli generální inventuře v uplynulém roce realizovány pouze v omezené míře (12 exkurzí, jichž se zúčastnilo celkem 122 osob). V budově na Chodovci bylo realizováno 24 exkurzí s celkovým počtem více než 160 účastníků.

Knihovna

Ke konci roku 2013 spravuje knihovna Národního archivu celkem 500 266 titulů, za rok 2013 bylo registrováno 1982 přírůstků a ke konci roku je zpřístupněno celkem 195 481 záznamů. V roce 2013 bylo realizováno 5673 výpůjček.

V oblasti vědecké a odborné činnosti byla opět velká pozornost věnována průzkumu bohemi (starým tiskům a tiskům 19. a 1. poloviny 20. století) – všem typům a druhům dokumentů (především pak seriálům a vzácným monografiím; a dokumentům veřejného zájmu – úřednímu tisku a oficiálním a administrativním dokumentům speciálně nebo všeobecně zveřejněných, tj. typickému druhu dokumentů nacházejících se ve většině dílčích historických knihovních fondů archivní knihovny – ve srovnání jejich výskytu ve fondech ostatních odborných knihoven. Výsledky průzkumu byly opět využity pro přípravu podkladů a vlastní zpracování dokumentace pro podání žádosti o poskytnutí dotací v rámci výběrového řízení v programu Veřejné informační služby knihoven (VISK) vyhlašovaného Ministerstvem kultury pro rok 2013 a pro rok 2014. V roce 2013 byl přidělen grant v podprogramu VISK 7 – národní program digitalizace dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru. V roce 2013

mohl tedy pokračovat dlouhodobý projekt Úřední a oficiální seriálové dokumenty republiky Československé.

Grant v podprogramu VISK 6 – národní program digitálního zpřístupnění vzácných dokumentů Memoriae Mundi Series Bohemica v roce 2013 byl přijat, takže 1. etapa tematu Zámecká knihovna Valdštejnů na zámku v Doksech – signatura A 1–74, knihy a tisky o třicetileté válce ze sběratelství rodu Valdštejnů, který bezprostředně a systematicky navazuje na předcházející projekt digitalizace dokumentů z historicky cenného knihovního fondu Knihovna Valdštejnská, mohl začít a byl úspěšně splněn.

Pokračovaly práce ve fondu a s fondem: Sbirka novin Národního archivu, Soupisový fond seriálů, Knihovna profesora Václava Novotného, Knihovna profesora V. Kybala, Knihovna Piaristické koleje na Novém Městě, Knihovna Valdštejnská. Proběhla přejímka první části deponovaná fondu Knihovny Maltéžské/Rukopisy.

Odborná činnost knihovny zaměřená na oborovou bibliograficko-dokumentační činnost a vydávání bibliografických soupisů úzce koresponduje s ediční činností archivu a s publikační činností pracovníků knihovny. V roce 2013 byly elektronicky vydány tři další čísla/ročníky a jeden souhrn za více čísel k třem titulům bibliografických soupisů. Záslužným bibliografickým a publikačním počinem bylo pokračování vydávání ročních soupisů bibliografického titulu Bibliografie českého archivnictví v elektronickém vydání. V roce 2013 byl za externí pomoci (institucionální podpora vědy) zpracován a vydán soupis za rok 2007. Dále byly v roce 2013 zpracovány, sestaveny a elektronickou formou na webu vydány další svazky/čísla dalších dvou titulů bibliografických soupisů Publikační činnost Národního archivu a jeho pracovníků za rok 2012 a Informativní přehled – výběrová bibliografie z archivnictví, pomocných věd historických a příbuzných oborů číslo 34 (bylo zpracováno za externí pomoci) a souhrn čísel 24–34, elektronicky vydaných v letech 2006–2013.

V roce 2013 pokračovala digitalizace katalogů seriálů metodicky nastavená v roce 2010 jak pro vlastní přípravu/redakci katalogů seriálů k digitalizaci, tak pro specifikaci služeb v oblasti skenování a indexaci údajů. Dalším digitalizovaným katalogem byl starý katalog seriálů z dílčího fondu Knih. B. Redigovaná textová data (pomocí pořizovacího/editačního SW firmy ImagingSystem, specificky nastaveného dle požadavků knihovny) spolu s obrazovými daty tohoto katalogu byla připojena do vyhledávání v DB/Obrázkový katalog a byla rovněž archivována na server archivu.

Vědecký výzkum

Národní archiv, v souladu s předmětem činnosti stanoveným zákonem o archivnictví, dlouhodobou koncepcí rozvoje výzkumu a v neposlední řadě i historickou tradicí starou sto padesát let, pokračoval i v roce 2013 ve svých výzkumných aktivitách.

Archiv provádí vědeckou a výzkumnou činnost v oblasti archivnictví, pomocných věd historických a v příbuzných vědních oborech; plní úkoly ústředního vědecko-výzkumného pracoviště na úseku preventivní péče o archiválie, konzervace a restaurování archiválií, uchovávání a zpřístupňování nových forem nosičů informací, včetně dokumentů v digitální podobě; v této oblasti vykonává funkci odborného, metodického a školicího centra. Národní archiv se stal i na tomto poli uznávanou výzkumnou kapacitou, potvrzenou výsledky a poměrně úspěšným získáváním dotací z nejrůznějších zdrojů na vědu a výzkum.

U instituce velikosti NA lze při plánování vědecko-výzkumné činnosti uvažovat s relativně širším spektrem výzkumných záměrů, které však budou propojené určitým jednotícím prvkem. Multispektrálnost pramení v historickém vývoji instituce a jejich předchůdců. Archiv byl vytvořen primárně jako historický ústav. K jeho úkolům patřilo získávat a ukládat prameny k dějinám českých zemí, zpracovávat je do podoby odborných publikací a zpřístupňovat je formou vědeckých edic. Ve společenských vědách tento obraz archivu ostat-

ně zůstal zakonzervován dodnes. Vývoj ovšem proběhl ve všech segmentech archivních povinností, a tak zpracování a zpřístupňování archiválií se neděje zdaleka tak kabinetním a elitářským způsobem a využívají se nejmodernější inforatické znalosti. Pokročila též preventivní péče i technologie restaurování a konzervování. Archiválie se dokonce staly nemateriální svou podstatou. Vystavla tak nutnost aktivně reagovat na nové skutečnosti. Jestliže administrativně-legislativní řízení oboru spočívá na odboru archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra, pak inovační a výzkumnou laboratoří celého českého archivnictví je Národní archiv – ústřední archiv státu. Plní tak jedinečné úkoly, vedle historicky daných a nadále rozvíjených vědeckých povinností z oblasti humanitních věd, jež jsou obdobné jako v ostatních státních archivech (zde s jistým územním vymezením).

Základní výzkum

Základní výzkum realizuje Národní archiv v souladu se svým oborovým zákonem v oblasti historiografie, sociologie, statistiky, dějin správy a pomocných věd historických. Zásadní obrat zde neočekáváme. Na pomezí základního a aplikovaného výzkumu se pohybují archiváři při zpracování archivních fondů, jež je korunováno výsledkem v podobě archivních pomůcek s fundovaným úvodem, vlastním inventářem či katalogem a náročnými rejstříky.

V roce 2013 pokračoval druhým rokem rozsáhlý grantový projekt Korespondence papežského nuncia Cesare Speciana na císařském dvoře v Praze v letech 1592–1598 (řešitelka Alena Pazdřerová, GA ČR P405/12/2037). Podle plánu řešitelka dokončila revizi německých registů pro rok 1593 a tvorbu a revizi edičních poznámek v německém jazyce pro léta 1592–1593 a pokračovala v tvorbě věcných poznámek u listů z roku 1593 a 1594, které byly průběžně zadávány k překladu do němčiny. Pokračovala i v práci na rozsáhlé úvodní studii.

Čtvrtým rokem pokračoval multidisciplinární výzkum Analýza demografických proměn vznikajícího velkoměsta. Databáze obyvatel Prahy (1850–1918) (řešitel Milan Voják, GA ČR P410/10/0509). Podstatou projektu je vytvoření databáze veškerých relevantních údajů, jež je možné získat z pobytoých přihlášek obyvatel Prahy z let 1850–1918. Řešitel grantu vystoupil s příspěvkem, vzniklým při řešení projektu na mezinárodní konferenci k městským dějinám Chudé budete mít mezi sebou stále. Od charity k sociální politice ve městech 18.–20. století., 8.–9. 10. 2013, Praha.

Jiří Křesťan ukončil velmi úspěšně grantový projekt GA ČR P410/10/1673 Zdeněk Nejedlý (1878–1962) vydáním odborné monografie v nakladatelství Paseka. Kniha Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění (Nakladatelství Paseka – Národní archiv) byla mimořádně úspěšná, autor za ni obdržel cenu Magnesia Litera v oblasti literatury faktu. Publikaci vyhlásila redakce Literárních novin Knihou roku, v anketě Lidových novin Kniha roku 2013 získala čtyři nominace. Kniha byla rovněž nominována na Státní cenu za literaturu za rok 2013 a Cenu předsedy Grantové agentury ČR. Veřejné prezentace knihy (v Praze, v Litomyšli a v nepřítomnosti autora i v Moskvě v rámci konference o česko-ruských vědeckých, kulturních a společenských vztazích byly pozitivně hodnoceny a hojně navštíveny.

Pavel Koblasa dokončil jako odpovědný spoluřešitel projekt Šlechtický archiv c. k. Ministerstva vnitra a nobilitační listiny Národního archivu. Kritická edice a databáze. Financován je Grantovou agenturou ČR (P410/11/0535), odpovědný řešitel projektu je Jan Županič.

Výsledkem grantového projektu Průvodce po fondech a sbírkách Rakouského státního archivu pro českého návštěvníka (řešitel Jan Kahuda, GA ČR, 409/08/0296, 2008–2010) bylo vydání výsledné publikace prezentované dne 10. června 2013 při příležitosti Mezinárodního dne archivů na půdě Rakouského kulturního fóra.

Pokračovaly práce na dlouhodobém zpracování katalogu protokolů zasedání československých vlád z meziválečného období. Helena Nováčková zpracovala Katalog protokolů schůzí 16. československé vlády a připravovala k vydání Katalog protokolů ze schůzí 17. čes-

koslovenské vlády (21. 7. 1937–22. 9. 1938). Vydáním tohoto svazku by měl být v roce 2014 tento dlouhodobý úkol ukončen. Helena Nováčková se rovněž podílela na grantovém projektu Zápisy ze schůzí vlád čs. exilové vlády řešeném ve spolupráci s Masarykovým ústavem a Archivem AV ČR, Historickým ústavem AV ČR a Centrem právně-historických studií.

Národní archiv se rovněž zapojil do projektu Česko-bavorský archivní průvodce (řešitel Státní oblastní archiv Plzeň).

Jaroslav Pažout se podílel na výstupech pětiletého grantu GA ČR Komunistická strana Československa a bolševismus, jehož nositelem je Ústav soudobých dějin AV ČR. S Ústavem pro studium totalitních režimů pokračovala spolupráce na výzkumu protikomunistického odboje a odporu (příprava encyklopedie) a projektu dokumentace popravených z politických důvodů 1948–1989. Byl finalizován projekt ve spolupráci s Ministerstvem zahraničních věcí týkající se složitých otázek finančního a majetkoprávního vyrovnání mezi ČSSR a Rakouskem v poválečných letech.

Díky financím z institucionální podpory vědy bylo možné ve spolupráci s některými německými archivy postupně připravovat publikaci a nakonec i výstavu Československo-německé hospodářské vztahy (Pavel Dufek, David Hubený, František Frňka). V rámci přípravy uvedeného projektu vystoupili Pavel Dufek a David Hubený koncem května roku 2013 na konferenci v Chebu nazvané Navzdory hranici. Mígrační procesy na česko-německém pomezí s příspěvkem Přeshranční spolupráce a styky v letech 1918–1938, který již byl publikován v kolektivní monografii. Pavel Dufek a David Hubený dále vystoupili na konferenci Národního technického muzea Věda a technika v českých zemích mezi světovými válkami.

Celostátní archivní onference v Ostravě „Průmysl – město – archiv“ na počátku června 2013 se zúčastnili s referáty Pavel Dufek, Monika Sedláková, Tomáš Kalina, Zbyšek Stodůlka a Martin Šisler.

Díky institucionální podpoře vědy a grantovým projekt byly zahájeny rovněž práce na Slovníku představitelů okupační správy (řešitelé Monika Sedláková, Jaroslav Pažout, Zdeňka Kokošková) stejně jako výzkum v ukrajinských archivech (David Hubený, Zdeňka Kokošková a Alena Skpalová).

Pracovníci NA budou pokračovat i v roce 2014 ve vlastní vědecké a publikační činnosti podle své užší specializace. Po úspěšných titulech roku 2013 budou nyní dokončovány navazující či rozšiřující odborné práce a k tisku budou připravovány publikace i v delším časovém výhledu. Velmi pozoruhodná se jeví připravovaná biografie zemského historografa Bedy Dudíka z pera Richarda Mahela a drobnější, ale o to významnější publikace Jaroslava Boubína a Denka Čumlivského o Jiřím z Poděbrad k 550. výročí mírových iniciativ této výrazné osobnosti českých dějin. Do neoficiální řady tzv. egodokumentů vydávaných NA je vhodná editace vzpomínek archiváře a historika Adolfa Ludvíka Krejčíka (1877–1958), zakladatele a prvního ředitele Československého státního archivu zemědělského od Renaty Kuprové. Rukopis je uložen v NA a přináší důležité informace k dějinám naší historiografie a kulturních dějin 2. poloviny 19. století obecně. Souborem Přehled archivních pramenů k problematice vystěhovalectví z českých zemí uložených v NA se završí důležitá a badatelsky atraktivní oblast výzkumu (Zora Machková, úvod Stanislav Brouček). Unikátní deník Jiřiny Kopoldové (1923–2009), dcery Jana Švermy a Marie Švermové, roz. Švábové, v němž autorka v chronologickém sledu líčí svou účast v čs. armádním sboru v letech 1943–1945, v podobě vědecké edice Aleny Vitákové navazuje též na programové zpřístupňování egodokumentů v Národním archivu.

Pracovníci Národního archivu se v roce 2013 aktivně podíleli na řadě konferencí a seminářů, kde prezentovali své vědecké výsledky.

Aplikovaný výzkum

Aplikovaný výzkum se realizuje především na úseku informatiky, zpřístupňování a péče o fyzický stav archiválií. Jedná se o celý komplex vzájemně propojených otázek, které se rozprostírají též do oblasti bezpečnostního výzkumu v gesci Ministerstva vnitra a souvisí se základními existenciálními otázkami archiválií, s jejich zabezpečením před zničením, pozmeněním, degradací vlivem stárnutí či lidskými faktory. Výzkum pak prorůstá na jedné straně směrem k elektronickým archiváliím, elektronickým spisovým službám, elektronickému úřadování a směřuje k tvorbě národní legislativy a standardizaci. Druhým směrem pak pokračuje k poskytování komfortních služeb uživatelům, váže se na konkrétní cíl strategie zefektivnění fungování veřejné správy a veřejných služeb přiblížením veřejné služby občanovi v oblasti archivnictví a zajištěním její maximální dostupnosti a kvality s důrazem na bezpečný a jednoduchý přístup prostřednictvím sítě internetu.

Vědecký výzkum byl hlavní náplní pracoviště pro dlouhodobé ukládání elektronických dokumentů úseku informatiky 5. oddělení NA. Projekt Národní digitální archiv se realizuje od roku 2011. Akutní potřeba řešit otázku zachování elektronických dokumentů pro budoucí potřeby společnosti bez omezení horní časové hranice a v autentické podobě narůstala exponenciálně s rozvojem informatiky ve veřejné správě a vyvrcholila v roce 2009, kdy řada zákonů normativně urychlila celý proces elektronického úřadování. Proces byl dovršen v roce 2012 legislativní účinností odpovídajících ustanovení o elektronické spisové službě, účinnosti Národního standardu pro elektronické spisové služby a novelou archivního zákona k této problematice a v elektronickém archivování. Na všech těchto legislativních procesech se Národní archiv plně podílel.

V souvislosti s dlouhodobým ukládáním digitálních archiválií se bude archiv muset věnovat aplikovanému výzkumu v této oblasti. K tomu by mělo být určeno testovací pracoviště národního digitálního archivu a vývoj modulu preservation planing v rámci světových trendů, ale zároveň v souladu s naší legislativou a potřebami našich původců. Příprava projektu Národní digitální archiv (dále NDA) v NA představuje sama o sobě, od počátku, zásadní impuls k metodické a technologické proměně českého archivnictví, jejíž důsledky se ještě úplně neprojeví, a jejíž dosah pro archivní teorii a aplikovaný výzkum bude doznívat ještě dlouho po uvedení NDA do rutinního provozu. Odhadujeme, že s odstupem času bude tento obrat našeho oboru významem srovnatelný asi jen s komplexem proměn, které souvisely se zavedením jednotného archivnictví v roce 1954. Z komplexního charakteru NDA vyplývá, že již dnes sehrává a bude stále silněji sehrávat výraznou integrační roli v řadě pracovních postupů nejen u veřejných archivů České republiky, ale i v rozvoji spisové služby u většiny významnějších veřejnoprávních původců. Je bezpodmínečně nutné prosazování prvků Národního standardu pro spisovou službu (NSSS), které určují postupy při elektronickém skartačním řízení a při předávání vybraných elektronických archiválií do NDA, které vznikly v rámci ERMS po pololetí 2012, a v omezené míře i u těch starších, a také u jiných druhů elektronických dokumentů – zvl. u databází. S tím souvisí i výrazný globalizační moment, který do českého archivnictví a spisové služby NDA přináší ať už prostředně (formáty, konstrukce SIP a AIP balíčků apod.) nebo se jen nepřímou a okrajově počítá s jeho existencí při aktualizaci metodiky z různých oblastí našeho oboru (v předarchivní péči se uplatňuje evropská ISO norma pro spisovou službu jako východisko pro český NSSS, při tvorbě nových českých pravidel pro zpřístupňování archiválií byl rozhodující vliv norem ISAAD, ISAAR, apod.).

Je proto účelné, aby se aplikační výzkum v příštích několika letech i v oblasti tzv. předarchivní péče zaměřil na problematiku, která bude reflektovat alespoň okrajově předpokládané znalostní potřeby budoucího rutinního provozu NDA. Organizační i personální provázanost výkonu předarchivní péče s NDA v rámci jednoho oddělení NA, jakož i dlouholetá

tradice, činí i z tohoto úseku významné aplikačně výzkumné pracoviště, které přesahuje svým dosahem hranice NA. V roce 2014 a v následujících letech je třeba, aby se odborný výzkum dále rozvíjel jak cestami, které naznačují uvedené, případně již ukončené úkoly, tak ve směrech na nich nezávislých, které vyplývají z praktického výkonu předarchivní péče u veřejnoprávních původců v péči NA v nejširším smyslu (analýza charakteristických nedostatků a poruch výkonu spisové služby u dostatečně reprezentativního vzorku veřejnoprávních původců, plošný průzkum všech druhů ERMS užívaných u veřejnoprávních původců v péči NA, rozbor nejčastějších nedostatků nebo nepřesných formulací v interních spisových normách).

V návaznosti na projekt INTERPI nebo v jeho rámci bude účelné ověřovat metodiku autoritních záznamů při popisu a evidenci původců. Velmi volně a obecně lze formulovat náměty na zkoumání veřejnoprávních původců z různých v české archivní literatuře doposud málokdy zohledňovaných hledisek jako je určení jejich vyhovujících typologií, zkoumání jejich „administrativního chování“, stanovení a klasifikace poruch a patologických jevů v jejich způsobech a formách jejich úřadování včetně jejich organizace, pohledy na zaměstnance těchto institucí z psychologického a sociologického hlediska, zkoumání vztahu těchto institucí k jejich „kolektivní paměti“ a forem jejího vytváření resp. její devastace. V návaznosti na toto téma je řešení teoreticky i metodicky velmi náročného problému – vymezení samostatného „původce“.

Dalším problematickým okruhem je efektivní zpřístupnění digitálních archiválií včetně digitalizovaných v rámci archivních portálů, ale i dalších specializovaných iniciativ (např. APEX, Monasterium, Bavarica). Zde bude možné spolupracovat s archivy v německé jazykové oblasti – tj. s německými a rakouskými kolegy. Za úvahu by stálo vytvoření jakési platformy pro digitální archivaci a zpřístupnění, která by umožnila pracovní setkávání a výměnu praktických zkušeností v této oblasti.

V letech 2012–2013 jsme se podíleli na práci týmu organizovaného odborem archivní správy a spisové služby MV, který připravil zcela nová Základní pravidla pro zpracování archivního materiálu podle mezinárodních standardů. Metodika se stala již závaznou. Díky tomu jsme rozvinuli výsledky předchozího bezpečnostního výzkumu Miroslava Kunta mnoha směry a dovedli je až do realizace v praxi. Zbývá jen dokončit záměr do úplného závěru – vytvořit za pomoci Technologické agentury ČR odpovídající software, což by měla být záležitost roku 2014 a 2015.

Konsorciální projekt Interoperabilita v paměťových institucích (INTERPI) v Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity NAKI řízeného Ministerstvem kultury (DF11P01OVV023) vstupuje do čtvrtého, předposledního, roku. Pětiletý projekt byl schválen v prosinci 2010, zahájen 1. 2. 2011; předpokládané datum ukončení projektu je 31. 12. 2015. Informace o projektu poskytují stránky <http://autority.nkp.cz/interpi> a nově též <http://www.interpi.cz/>. V rámci institucionální podpory vědy byly v návaznosti na projekt INTERPI připravovány mimo jiné popisy nynějších ústředních úřadů státní správy, které jsou v předarchivní péči Národního archivu a jejichž data budou využita i v evidenci, která je součástí informačního systému archivu.

V roce 2011 byl zahájen výzkumný projekt Zajištění ochrany archivních dokumentů důležitých pro potřeby státu, financovaný z prostředků Programu bezpečnostního výzkumu České republiky v letech 2010–2015 (BV II/2–VS) (VG20112014054, řešitel Karel Koucký). Řešitel se v uplynulém roce soustředil na dvě prioritní oblasti výzkumu. Dlouhodobě klíčovou oblastí zůstává průběžně zjišťování aktuálních přístupů významných zahraničních institucí spravujících kulturní dědictví k problematice zhotovování zajišťovacích kopií dokumentů. Projektový tým sestavil speciální dotazník, který adresoval pod hlavičkou sdružení European Board of National Archivists (EBNA) všem zúčastněným evropským státům. Dále pokračovala odborná komunikace se specialisty na digitalizaci a digitální technologie z Holandska,

Francie nebo USA a v neposlední řadě byla podniknuta série výzkumných cest do Německa (Ludwigsburg – Landesarchiv Baden-Württemberg, Mnichov – Bayerische Staatsbibliothek, Koblenz – Bundesarchiv, Göttingen – Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek). Ve druhé prioritní oblasti se projektový tým soustředil na testování technologií a technologických postupů pro vytváření vysoce kvalitních digitálních reprodukcí.

Prioritou v oblasti konzervátorského výzkumu je pětiletý projekt Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity NAKI – Metodika hodnocení vlivu kvality ovzduší na knihovní a archivní fondy (ve spolupráci s Národní knihovnou a Ústavem chemických procesů AV ČR). V rámci projektu pokračoval i dlouhodobý a systematický průzkum znečištění vybraných depozitářů státních okresních archivů. Dále byly zpracovány dvě rešerše. První se týkala limitů znečištění kulturních institucí plynnými polutanty a druhá metodami jejich stanovení. Další dvě rešerše jsou v současné době zpracovávány (Výběr, srovnání a doporučení nejvhodnějších mobilních čističů vzduch pro knihovní a archivní depozitáře; Prach, aerosoly, mikroorganismy a lidské zdraví).

V dlouhodobém výzkumném úkolu Vývoj technologie restaurování poškozených rukopisů železogatovými inkousty byly aplikovány získané poznatky z chemické stabilizace korozních inkoustů na základě literárních údajů na úlomcích silně zdegradovaného papíru se záznamem železogatovými inkoustem (stav poškození rukopisného záznamu odpovídá silně zdegradovaným deskám zemským).

Dále jsme se zabývali výzkumným úkolem Optimalizace složení voskových směsí, používaných pro konzervaci historických pečetí ze včelího vosku. V uplynulém roce byly dále zkoumány příčiny vzniku krystalických výkvětů na voskových pečetích a možnosti zamezení tomuto jevu. Kromě toho byl testován vliv dlouhodobého zahřívání včelího vosku na vysoké teploty. Tento postup je běžně používán při přípravě směsí určených pro restaurování. Další práce bude zaměřena na měření nukleární magnetické rezonance (NMR) v pevné fázi, které by mělo dále upřesnit mechanismus vzniku výkvětů.

V úkolu Výběr vhodného adheziva pro lepení poškozených historických pečetí ze včelího vosku na základě rešerše byl jako nejvhodnější lepidlo pro lepení fragmentů voskových pečetí vybrán Aquazol 500 (poly(2-ethyl-2-oxazolin)). Byly podrobně studovány vlastnosti tohoto lepidla, kinetika vysychání a kvalita filmu v závislosti na použitém rozpouštědle, pevnost spoje, rozpustnost ve vodě a ethanolu.

Značnou část archivních sbírek tvoří fotografie z různých stádií vývoje tohoto fenoménu, proto je důležité se zabývat tématem Výběr vhodného restaurátorského postupu a materiálu při restaurování kolodiových pozitiv. Tento úkol byl zaměřen na vhodné fixační prostředky pro restaurování povrchově poškozených kolodiových negativů. V průběhu roku 2013 byly operativně zařazeny další výzkumné úkoly. Zavedení testu fotografické aktivity (PAT) do laboratorní praxe je významné pro hodnocení kvality a vhodnosti obalových materiálů pro dlouhodobé ukládání fotografických materiálů.

Odkyselování pomocí technologie vyvinuté v Zentrum für Bucherhaltung v Lipsku nazvané ZFB:2 se propojuje s výzkumem rozvíjeným Národním archivem již v minulých letech ze zdrojů bezpečnostního výzkumu Ministerstva vnitra, z institucionální podpory vědy a s evropskými standardizačními aktivitami, jichž se účastníme. Tato nově vyvinutá metoda hromadného odkyselování představuje další způsob zpomalení degradace papírových archiválií způsobené jejich nadměrnou kyselostí.

V roce 2012 byla zprovozněna technologie hromadné odkyselování BCP C500 (Bückerburgský konzervační proces), která byla vyvinuta německou společností Neschen, za pomoci institucionální podpory vědy. V této technologii, která je určena pro jednotlivé listy (nikoli pro vázané dokumenty), je neutralizační látkou hydrogenuhličitan hořečnatý.

Další významnou část institucionální podpory vědy jsme věnovali otázkám zpětné konverze z digitální do analogové podoby pro případ bezpečnostních rizik. Tato problematika

souvisí i s výše zmíněným výzkumným projektem Zajištění ochrany archivních dokumentů důležitých pro potřeby státu. Technologie COM, zakoupená z institucionální podpory vědy a dodaná v březnu 2012 představuje jednoduchý způsob, jak zabezpečit reprodukce archiválií pořízené jejich digitalizací, ale i dokumenty vzniklé/vytvořené v elektronické podobě (jejich analogová forma neexistuje). Kombinace obou způsobů zhotovení reprodukce (tj. digitalizace a analogový mikrofilm) archiválií pak umožní nejen preventivní ochranu archiválií a jejich dálkové zpřístupnění (digitalizace), ale rovněž pořízení bezpečných kopií určených k dlouhodobému uložení (bezpečnostní mikrofilm).

V minulém roce 2013 jsme uvažovali o zapojení do výzkumné činnosti i v oblasti zvukových archiválií. Zatím však máme pouze hrubou představu: tematicky a časově by mělo souviset s výraznými změnami v politickém systému ČSR v letech 1945–1968, příp. v hospodářské a kulturní oblasti, za využití stávajících zvukových a dalších relevantních archiválií.

Inovace pro veřejnou správu

V roce 2013 pokračovala další etapa řešení projektu Technologické agentury ČR Státoobčanská agenda a její zefektivnění, jehož řešitelem je NA (Zdeňka Kokošková, Alena Skipalová, František Štverák a Jiří Bernas). Třetí etapa projektu se nesla v duchu praktického využití doposud získaných poznatků. V jejím průběhu byl připraven a realizován poloprovoz – byl vyzkoušen model označený na konci předchozí etapy jako optimální pro zefektivnění agendy státního občanství při provádění rešerší v archivech ČR pro úřady zabývající se státním občanstvím v rámci rezortu Ministerstva vnitra.

Dále byl vyvinut, naplněn postupně získanými daty a spuštěn tematický webový portál – obsahuje průvodce historickou legislativou, přehled tematické literatury, přehled českých i zahraničních archivů spolu s kontakty a charakteristikou archivních fondů ke státoobčanské agendě, odkazy na digitalizované fondy nebo jejich části ke státoobčanské agendě v archivech ČR, historické místopisy, správní členění ČR apod.

Zároveň po celou dobu etapy pokračovala a také byla dokončena digitalizace pilotních informačních zdrojů v NA. Po ukončení digitalizace pomocných knih ke státoobčanské agendě z fondu Ministerstvo vnitra – nová registratura v minulém období, byly na počátku etapy dokončeny i knihy z fondu Sčítání obyvatelstva 1939 a během minulého roku také ze všech zamýšlených registraturních období fondu Policejní ředitelství Praha II – všeobecná registratura. V příští etapě řešení projektu (rok 2014) budeme zejména připravovat metodiku pro ověřené efektivní řešení státoobčanské agendy v rezortu Ministerstva vnitra, a to při dohledávání podkladů v archivech České republiky.

Ediční a publikační činnost

Čadková, Iva – Zahradníková, Magda: Berní rula 4–5. Kraj Bechyňský I. Praha 2013, 520 s. Gregorovičová, Eva: Kapitoly z dějin rodinného archivu toskánských Habsburků. Praha 2013, 431 s.

Kalina, Tomáš: Úvahy (nejen) o archivnictví. Praha 2013, 383 s.

Mareš, Petr: Soupis přísedících komorního soudu Českého království v letech 1527–1620. Praha 2013, 195 s.

Nováčková, Helena: Katalog a rejstříky k protokolům schůzí 16. československé vlády. (2. Hodzovy). Praha 2013, 195 s.

Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. Praha 2013, 911 s.

Vojáček, Milan: František Ladislav Rieger a velkostatek Maleč. Ekonomické zázemí politické činnosti vůdce národa. Praha 2013, 228 s.

Vojáček, Milan s kolektivem (ed.): Marie Červinková-Riegrová: Zápisky II (1885–1886).

Praha 2013, 588 s.

Sborník historické fotografie 2013, 99 s.

Paginae historiae 21/2013, č. 1, 354 s.

Paginae historiae 21/2013, č. 2: Archivní vzpomínání, 454 s.

Publikační činnost pracovníků Národního archivu za rok 2012 (ve formátech HTML, RTE, PDF, www.nacr.cz.).

Informativní přehled č. 24–33 (pouze ve formátu HTML, www.nacr.cz.).

Informativní přehled č. 34 (pouze ve formátu HTML, www.nacr.cz.).

Bibliografie českého archivnictví za 2007 (pouze ve formátu HTML, www.nacr.cz.).

Pedagogická činnost

Pokračovala výuka dalšího ročníku studentů bakalářského a magisterského studia archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy na základě smlouvy mezi NA a Katedrou pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (předměty Spisová služba, předarchivní péče a výběr archiválií; Seminář ke zpřístupňování archiválií; Archivní provoz a technika a Archivní legislativa). Na výuce se podílejí pracovníci téměř všech oddělení. Paralelně pokračovala výuka v Archivním kurzu organizovaném touto katedrou.

Pracovníci 10. oddělení se opět podíleli na odborné výuce konzervátorů, restaurátorů a chemiků na Střední průmyslové škole grafické v Praze, Vysoké škole chemicko-technologické v Praze a Fakulty humanitních studií Univerzity Hradec Králové. V roce 2013 v oddělení pracovala 3 měsíce studentka restaurátorské školy z italské Cremony Elisa Bozzolo.

Zahraniční styky

V roce 2013 bylo realizováno celkem 41 zahraničních služebních cest (6 cest na základě mezinárodních dohod, 13 cest hrazených z institucionální podpory na vědu a výzkum, 16 cest z grantových prostředků, 3 cesty hrazené zvacími stranami, 4 cesty hrazené z projektu Národní digitální archiv).

Chorvatsko

Blanka Hnulíková (účast na workshopu Photograph Conservation: Strategies for Humidity and Water Damaged Photographic Materials v Záhřebu).

Irsko

Michal Ďurovič (účast na setkání European Heads of Conservation (EHC) v Dublinu)

Alena Pazderová, Jitka Křečková (účast na zasedání konsorcia spolku ICARUS

a na mezinárodní konferenci APEX)

Karel Koucký, Milan Vojáček (účast na mezinárodní konferenci „Building infrastructures for archives in a digital world“)

Itálie

Alena Pazderová (práce na grantovém projektu Korespondence Cesare Speciana, papežského nuncia na císařském dvoře v Praze v letech 1592–98, výzkum v římských, vatikánských a milánských archivech a knihovnách)

Jan Kahuda (pokračování výzkumu ve Státním archivu ve Florencii k dějinám rodinného archivu toskánských Habsburků)

Maďarsko

Pavel Koblasa (práce na projektu Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra a nobilitační listiny Národního archivu. Kritická edice a databáze v Budapešti)

Německo

Michal Ďurovič (účast 1. zasedání pracovní skupiny pro přípravu ISO normy pro hodnocení metod hromadného odkyselování ISO-TC46-WG6 v Berlíně)

Zdeňka Kokošková, Monika Sedláková, Jaroslav Pažout (práce na projektu Slovník představitelů okupační správy v berlínských archivech)

Pavel Dufek (průzkum dokumentů z let 1938–1945 ve Státním archivu Bamberk)

Pavel Dufek, David Hubený (průzkum dokumentů v berlínských archivech k problematice československo-německých hospodářských vztahů v meziválečném období)

Pavel Dufek, František Frňka (průzkum dokumentů v Bavorském hlavním státním archivu v Mnichově k problematice československo-německých hospodářských vztahů v meziválečném období)

Karel Koucký, Milan Vojáček (práce na projektu Zajištění ochrany archivních dokumentů důležitých pro potřeby státu, výzkum ve Stuttgartu a Mnichově)

Martin Šisler (zjištění informací k problematice předarchivní péče ve Spolkovém archivu v Koblenzi)

Karel Koucký (práce na projektu Zajištění ochrany archivních dokumentů důležitých pro potřeby státu, výzkum v Koblenzi a Göttingen)

Zdeňka Kokošková (práce na projektu Interoperabilita v paměťových institucích, výzkum v Berlíně)

Karel Koucký, Milan Vojáček, Zbyšek Stodůlka (účast na setkání mnichovské pracovní skupiny, která se zabývá dlouhodobou archivací elektronických dokumentů)

David Hubený, František Frňka (průzkum dokumentů v Saském hlavním státním archivu v Drážďanech k problematice československo-německých hospodářských vztahů v meziválečném období)

Nizozemí

Karel Koucký, Ivan Semerák, Martin Šuraba (vyhodnocení nabídky v rámci veřejné zakázky NDA)

Polsko

Blanka Hnulíková, Michaela Kudová (zjištění poznatků k restaurování fotografického a filmového materiálu ve varšavských archivech)

Milan Vojáček (práce na projektu Interoperabilita v paměťových institucích, výzkum v Krakově)

Portugalsko

Karel Koucký, Jiří Bernas, Martin Šuraba (vyhodnocení nabídky v rámci veřejné zakázky NDA)

Rakousko

Miroslav Kunt, Tomáš Kalina, Milan Vojáček, Jan Kahuda (práce na projektu Interoperabilita v paměťových institucích v Rakouském státním archivu ve Vídni)

Pavel Koblasa (práce na projektu Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra a nobilitační listiny Národního archivu. Kritická edice a databáze v Rakouském státním archivu ve Vídni)

Filip Paulus (průzkum sbírky map a plánů Finančního archivu a Archivu dvorské komory ve Vídni v návaznosti na mapovou sbírku Národního archivu)

Alena Pazderová, Jitka Křečková (účast na slavnostním předání stříbrné medaile „Za zásluhy o Rakouskou republiku“ prezidentu spolku ICARUS Thomasi Aignerovi)

Rumunsko

Pavel Koblasa, Milan Vojáček (výzkum bohemik v archivech v Brašově a Sibiu)

Slovensko

Hana Paulusová, Roman Straka, Lenka Bartlová, Benjamin Bartl (účast na mezinárodní vědecké konferenci CSTI 2013 „Interdisciplinarita vo vedeckom výskume pri rozvoji ochrany kultúrneho dedičstva“)

Zdeňka Kokošková, Alena Skipalová (výzkum ve Vojenském historickém archivu v Trnavě pro projekt československé státoobčanské agendy).

Jiří Bernas, Milan Havelka, Karel Koucký, Ivan Semerák, Martin Šuraba, Milan Vojáček (vyhodocení nabídky v rámci veřejné zakázky NDA)

Tomáš Kalina, Soňa Ambrožová, Markéta Vacková, Martin Šisler (práce na projektu Interoperabilita v pamětových institucích, výzkum v Bratislavě)

Spojené státy americké

Lenka Matušiková (účast na světové konferenci židovských genealogických společností v Bostonu)

Zora Machková (zpracování knihovny a archivu Sokol New York)

Španělsko

Karel Koucký (účast na zemských manažerů projektu APEX v Madridu)

Alena Pazderová, Jitka Křečková (účast na zasedání konsorcia spolku ICARUS v Madridu)

Ukrajina

David Hubený (výzkum k dějinám Podkarpatské Rusi v letech 1944–1945 v Užhorodě)

Péče o fyzický stav archiválií

Preventivní péče průzkumy fyzického stavu archiválií

V roce 2013 pokračovala kontrola mikrobiologické čistoty vzduchu a depotních sálů NA dle vypracované metodiky. Byl pozastaven systematický průzkum fyzického stavu Sbírek map a plánů, na který navazovalo konzervování a restaurování nejpoškozenějších map a plánů. Důvodem bylo zahájení projektu digitalizace novodobých map ve spolupráci s Výzkumným ústavem geodetickým, topografickým a kartografickým ve Zdíbech.

Pokračoval systematický průzkum stavu fotografických materiálů Národního archivu v 1. a 6. oddělení. Dále pokračovaly periodické kontroly bezpečnostních mikrofilmů. Technologii hromadného odkyselení BCP C500 bylo připraveno ke konzervaci a odkyselení z fondu Nemocenské pojišťovny soukromých úředníků a zřízců (NPSÚZ) celkem 14 402 dokumentů. Dále byly odkyselovány archiválie z fondu Archiv Huberta Ripky (celkem 36 082 ks dokumentů).

Významnou aktivitou z oblasti krizového plánování je práce v European Working Group on Disaster Prevention. Česká republika zorganizovala v pořadí již druhý seminář a praktic-

ká cvičení v této oblasti pro pracovníky z České republiky, Německa a Polska. Dále byli přizváni zástupci Ukrajiny, Slovenska a Finska. Second International Emergency Preparedness Workshop úspěšně proběhl 9.–13. září 2013 v Třeboni. Další neméně významnou aktivitou vyplývající z témat řešených v rámci konzervátorského výzkumu v oddělení bylo organizování a aktivní účast na semináři Konzervace a restaurování voskových předmětů, který se konal 17. října 2013 v Národním technickém muzeu.

Během roku 2013 bylo v NA dezinfikováno celkem 1 498 bm archiválií, z toho 50,75 bm archiválií vlastních a 1 447,25 bm z jiných archivů a institucí.

V rámci průzkumu mikrobiologického stavu archiválií bylo provedeno 346 stěrů, u pozitivních nálezů byla provedena identifikace mikroorganismů pro státní archivy a další instituce.

Konzervování a restaurování archiválií

I v roce 2013 pokračovala komplexní příprava na digitalizaci soudních spisů tzv. Státního soudu Praha (20 kartonů). Obdobně pokračovala spolupráce Národního archivu s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, díky níž jsou systematicky konzervovány listiny a pečete z fondu Řád premonstrátů. Bylo restaurováno a konzervováno 95 kusů pergamenových listin (práce byly hrazeny z rozpočtu Kanonie Premonstrátů na Strahově).

V restaurátorském pracovišti 10. oddělení umístěné v budově Národního archivu Milady Horákové 133, Praha 6 i v roce 2013 pokračovalo v restaurování a ukládání pergamenových listin fondu Řád maltézských rytířů do ochranných obalů, které bylo zahájeno již v roce 2006.

Z ostatních archivních fondů byly restaurovány a konzervovány listiny z fondů Archiv zrušených klášterů, Archiv kolegiální kapituly Všem svatých Praha, Úřad desk zemských, Archiv České koruny, České oddělení dvorské komory, kresba z fondu Kapitulka Vyšehradské a kolorovaná rytina z fondu Archiv pražského arcibiskupství.

Restaurovatelské pracoviště na Chodovci pokračovalo v systematickém restaurování a konzervování archiválií přijatých již v minulých letech nebo zahájilo práce na nově přijatých archiváliích (fondy Archiv České koruny, Desky zemské větš, Židovské (kontrolní) matriky, Indikační skici, Ředitelství soukromých a rodinných statků Praha, Rodinný archiv Metternichů, Rodinný archiv toskánských Habsburků, Sběrka map a plánů, dále restaurování fotografií z různých fondů archivu a restaurování fondů knihovny NA.

Bezpečnostní snímkování a reprografie

V roce 2013 se pokračovalo dle dlouhodobého plánu v pořizování bezpečnostních negativů listin po restaurování a těch, které dosud žádnou bezpečnostní dokumentaci neměly, nebo jen velmi nekvalitní. Dále v rámci preventivní ochrany, na základě požadavků jednotlivých oddělení, a také v rámci grantových projektů probíhala digitalizace.

Digitalizace

Již v roce 2003 připravil Národní archiv „návrh základní koncepce“ digitalizace. Dále byl v roce 2009 sestaven „soupis“ archivních souborů, které by bylo vhodné digitalizovat (vychází z požadavků jednotlivých oddělení). Digitalizační práce jsou v Národním archivu kombinovány vlastními zdroji a v rámci jednotlivých projektů. V roce 2011 byl zahájen výzkumný projekt Zajištění ochrany archivních dokumentů důležitých pro potřeby státu, financovaný z prostředků Programu bezpečnostního výzkumu České republiky v letech 2010–2015 (BV II/2–VS, VG20112014054, řešitel Karel Koucký). Projekt realizovaný ve spolupráci se Státním oblastním archivem v Praze se mj. soustředí na zahraniční výzkum přístupu pamě-

tových institucí k problematice digitalizace, uchování digitálních dat a zajišťování ochrany analogových dokumentů a teoreticky rozvíjí koncepční linii NA.

Vysoce kvalitní řešení, především pro mapovou sbírku, se nabízí spoluprací v rámci grantu DF11P01OVV021 Kartografické zdroje jako kulturní dědictví. Výzkum nových metodik a technologií digitalizace, zpřístupnění a využití starých map, atlasů a glóbulů Historického ústavu AV ČR a Výzkumného ústavu geodetického, topografického a kartografického, v.v.i. Příprava metadat a konzervační ošetření již proběhly, v roce 2014 by se měla rozběhnout externí digitalizace.

Stovky map a plánů se digitalizovaly v rámci projektu Imago Tusciae z fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků. Z komunitárních fondů Evropské unie je financován celoevropský projekt ENaRC (pokračování projektu Monasterium), jehož nositelem je spolek mnoha paměťových institucí ICARUS. Pro NA se digitalizovaly rukopisy z fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků. Nad rámec plánovaných úkolů došlo k digitalizaci cca 30 000 ks matričních listin fondu Židovské matriky (tzv. prohlášení za mrtva).

Zcela publikován je soubor *indikační skic* spolu s dalšími souvisejícími mapovými díly na webu Českého úřadu zeměměřického a katastrálního. Na webu NA již jsou masivně využívány digitalizáty židovských a židovských kontrolních matrik. Již v minulém roce byla ukončena digitalizace fondu Ruské a ukrajinské spolky a organizace, nyní se kontrolují snímky před zpřístupněním na webovém portálu. Na digitalizačních pracovištích NA probíhala digitalizace fondu Komitét pro umožnění studia ruským a ukrajinským studentům v ČR a Sbírký staničních kronik.

V posledních třech letech (a v minulém roce díky projektu Státoobčanská agenda a její zefektivnění financovaném Technologickou agenturou ČR) jsme věnovali pozornost i archiváliím poškozeným při častém využívání při nahlédacích agendách. Nejprve se jednalo o některé části archivního souboru Okupační vězeňské spisy, od roku 2012, a zejména roce 2013 šlo o záchranu 41 pomocných knih ke sčítacím operátům fondu Státní úřad statistický I – Sčítání obyvatelstva ČR v roce 1930, Praha.

V rámci zmíněného projektu pokračoval NA v komplexní digitalizaci indexů fondu Policejní ředitelství Praha. Prováděla se stejně jako o rok dříve na 8. oddělení profesionálním fotoaparátém a jednalo se o 686 pomocných knih pro léta 1921–1930 a 1931–1940 obsahujících abecední řadu osobních jmen s odkazem na signaturu, pod níž se ve fondu nacházejí spisy týkající se pasových záležitostí, občanských legitimací, řídicích průkazů apod. Pro tento rozsáhlý soubor knih byla již v roce 2012 připravena přehledná tabulka s abecedním rozsahem jmen obsaženým v každém svazku.

V roce 2013 probíhala také příprava spisových celků Státního soudu pro účely restaurování a digitalizace, druhým rokem pokračovala digitalizace kartoték členů KSČ (písmena L–M v rozsahu 96 312 souborů, bezpečnostní výzkum). Zatímco v roce 2012 kvůli personální nedostatečnosti byly provedeny jen namátkové kontroly skenů jednotlivých karet z kartotéky členů KSČ, v uplynulém roce se podařilo zabezpečit kontroly vždy po ukončení digitalizace čtyř krabic kartotéčních štítků.

Informatika

Řada činností v oblasti informačních technologií vychází z potřeb běžného fungování archivu, a proto se z velké části jedná o rutinní práce technické podpory, údržby a oprav.

V průběhu roku došlo k neřešitelným potížím na straně dodavatele aplikace Janus2000 a portálu Badatelna.cz, na kterém byly prezentovány archivní pomůcky a digitalizované archiválie NA. Proto byla s koncem roku 2013 ukončena smlouva o technické podpoře. Prezentace archiválií a pomůcek je řešena jiným způsobem na portále Badatelna.eu. Systém

Janus2000 je nadále plně funkční, nadále používán a udržován vlastními silami. Správa webového serveru a vystavování dodaných materiálů pokračovaly rutinně.

V roce 2013 pokračovalo přejímání, evidence, uložení a zpřístupnění digitálních dokumentů. Jedná se o digitální dokumenty převzaté od původců a o digitální reprodukce tradičních archiválií. V souvislosti s generální inventurou archiválií byl korigován popis digitálních archiválií. Současně byl rozšířen seznam metadat, aby obsahoval všechny údaje požadované novelou archivního zákona platnou od 1. 7. 2012 a s ní souvisejícími prováděcími předpisy.

V současné době jsou uloženy digitální a digitalizované dokumenty 162 archivních fondů. Z toho jsou 3,1 TB digitálních dokumentů a 17,5 TB digitalizovaných dokumentů.

V projektu Národní digitální archiv byla pozornost zaměřena zejména na realizaci opakované veřejné zakázky na dodavatele technologií ICT a implementaci a vývoj SW. Vzhledem k nutnosti řešit problematiku skartačních řízení v digitální podobě byla vytvořena aplikace eSkartace umožňující jeho provedení. Aplikace byla v lednu roku 2014 prezentována archivářům NA, SOA a SOKA. Dále byl připraven k použití webový validátor PDF a zprovozněn internetový prohlížeč databáze PEVA. Byla zahájena rekonstrukce prostor vedlejšího úložíště.

Prostorová situace archivu, provozní a ekonomické záležitosti

Národní archiv má příslušnost hospodařit s majetkem státu ve třech objektech a je nucen řešit kromě vlastní prostorové situace i dislokaci odboru archivní správy a spisové služby MV, centrály Státního oblastního archivu v Praze a do budoucna i Archivu bezpečnostních složek, optimálně dostavbou v tzv. archivním areálu Chodovec.

Budova na třídě Milady Horákové 133 je využívána oddělením fondů samosprávy a státní správy do roku 1848 a církevních institucí (1. oddělení) a současně odborem archivní správy a spisové služby MV. Prostorové rezervy v objektu postaveném ve třicátých letech minulého století již nejsou žádné. Důvěra církevních institucí v NA, projevující se přáním přemístit své archiv právě do této budovy, se bude muset řešit přemístěním zbývajících osobních fondů do chodoveckého depozitáře.

Lokalita v jižních Čechách byla vybrána pro umístění záložního pracoviště NDA. Pro tyto potřeby budou nakonec využity celé dvě třetiny kapacity podzemního objektu.

Areál Chodovec je využíván NA a Státním oblastním archivem v Praze. Depotní část tvoří třináctipodlažní budova ve třech stavebních depotních blocích (dále DB) se 182 sály (dle kolaudace 137 obhospodařuje NA, 45 SOA v Praze). Depoty jsou vybaveny regály (pevné nebo s pojezdem) či speciálním vybavením (knihovny, mapové depozitáře, depozitáře listin, „foto-, fono- a kinodokumentů“, nosiče elektronických archiválií).

Publikační činnost Národního archivu a jeho pracovníků za rok 2013

(sestavila Kateřina Paulusová)

BACÍLKOVÁ, Bronislava

Vosky – přehled. In: Konzervace a restaurování voskových předmětů. Praha 2013, s. 5–16 (spoluautor Benjamin Bartl)

BARTL, Benjamin

Vosky – přehled. In: Konzervace a restaurování voskových předmětů. Praha 2013, s. 5–16 (spoluautorka Bronislava Bacílková)

Efflorescence on the surface of beeswax seals. A calorimetric study. In: Thermochimica Acta 566, 2013, s. 292–297 (spoluautoři Jakub Havlín, Jiří Trejbal, Michal Ďurovič)

- Použití poly(2-ethyl-2-oxazolinu) pro lepení voskových pečetí. In: Konzervace a restaurování voskových předmětů. Praha 2013, s. 48–53 (spoluautoři Michal Ďurovič, Štěpán Urbánek)
- BARTUŠEK, Václav
Příchod piaristů do Strážnice a počátky jejich činnosti v 1. polovině 17. století. In: Piaristé ve Strážnici. 380. výročí příchodu Řádu piaristů do Strážnice 1633–2013, red. Łukasz Karpiński. Strážnice 2013, s. 15–25.
- Bernard Bartlík – nejstarší strážnický historik a významný piarista. In: Piaristé ve Strážnici. 380. výročí příchodu Řádu piaristů do Strážnice 1633–2013, ed. Łukasz Karpiński. Strážnice 2013, s. 26–34.
- Die Piaristen und ihre Ordenhäuser in Mitteleuropa. In: Piaristen und Schulwesen, Wissenschaft, Kunst in Mitteleuropa im 17.–19. Jahrhundert, red. Ladislav Kačic. Bratislava 2012, s. 9–21.
- Der Unterricht der doppelten Buchhaltung in mitteleuropäischen Piaristenschulen in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: Piaristen und Schulwesen, Wissenschaft, Kunst in Mitteleuropa im 17.–19. Jahrhundert, red. Ladislav Kačic. Bratislava 2012, s. 45–49.
- Przybycie Pijarów do Polski w dziele Bernarda Bartlika. Na pamiątkę dr. Jana Bombery. In: Z historii polskich Pijarów. 350-lecie Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów, pod redakcją dr. Mariusza Ausza. Kraków 2013, s. 7–27.
- Kolej piaristů v Kroměříži a její postavení v řádu v letech 1687–1778. Východní Morava 2, 2012, s. 43–57.
- Mikroregion ve víru kulturních vlivů raného novověku (Orlické hory a Podorlicko a jejich začlenění do sítě gymnázií, knihoven a lékáren v Českých zemích v letech 1620–1778). Orlické hory a Podorlicko 19, 2012, s. 39–64.
- Mikulovská piaristická kolej jako sídlo provincie do školských reforem Marie Terezie. Jižní Morava 49, sv. 52, 2013, s. 100–130.
- Studenti ze Strážnice a okolí na vyšším jezuitském gymnáziu v Uherském Hradišti v letech 1661–1757. In: Okolo Strážnice 2013, s. 44–57.
- Byli na Podblanicku jezuité? In: Jiskra 55, č. 14, 2013, s. 9.
- Jeremiáš Soudný a vyšší piaristické školství 1702–1768 (2. díl). In: Jiskra 55, č. 46, 2013, s. 14.
- Osobnosti Podblanicka v Biografickém slovníku českých zemí – Dvořák – Enz. In: Jiskra 55, č. 7, 2013, s. 9.
- Za dokumenty do Vídně. In: Jiskra 55, č. 31, 2013, s. 12.
- Zajímavá kniha k cyrilometodějskému výročí. In: Jiskra 55, č. 27, 2013, s. 10.
- Mariánská úcta u piaristů a jejich svátky. In: Jiskra 55, č. 37, 2013, s. 8.
- Benešovští piaristé a hudba do školních reforem 1778. In: Jiskra 55, č. 51–52, 2013, s. 18.
- [Buben, Milan M.: Encyklopedi řádů a kongregací v českých zemích. Sv. III/4. Řeholní klerikové (jezuité), Libri. Praha 2013, 534 s.]. *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 325–330.
- [Buben, Milan M.: Encyklopedi řádů a kongregací v českých zemích. Sv. III/4. Řeholní klerikové (jezuité), Libri. Praha 2013, 534 s.]. *Středočeský sborník historický* 38, 2012, s. 147–149.
- [Čadková, Iva – Zahradníková, Magda (ed.): Berní rula. Sv. 15, kraj Hradecký, Díl IV, Národní archiv. Praha 2011, 296 s.]. *Archivní časopis* 63, 2013, s. 442–443.
- [Čechura, Martin: Zaniklé kostely Čech, Libri. Praha 2012, 344 s.]. In: *Jiskra* 55, č. 29, 2013, s. 13.
- [*Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 20/1, 2012]. *Archivní časopis* 63, 2013, s. 445–446.

[Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka, Národní archiv – Scriptorium. Praha 2013, 912 s.]. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 443–447.

BAUDISCH, Pavel

Norský národní standard pro evidenci fotografií v paměťových institucích. *Historická fotografie* 12, 2013, s. 50–67.

Astrolabium Parvum – malý astroláb z orlojní knihy. In: *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*. – Roč. 58, č. 3 (2013), s. 201–210 (spoluautoři Petr Král, Antonín Vrba).

BROM, Bohumír

Spisová a archivní služba ve veřejném a soukromém sektoru. *Praktická příručka pro správu dokumentů*. Praha 2013, 319 s.

ČADKOVÁ, Iva

Berní rula. 4–5. Kraj Bechyňský I. Praha 2013, 2 sv., 520 s.

(spoluautorka Magda Zahradníková).

ČTVRTNÍK, Mikuláš

Jaroslav Vrbata a teorie výběru/hodnocení dokumentů.: *Archivní časopis* 63, 2013, s. 197–213. (spoluautor Jan Kahuda)

Rozhovor s Mgr. Alexandrou Špiritovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 185–201 (spoluautor Jan Kahuda).

Rozhovor s Mgr. Zdenou Benešovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 258–281 (spoluautorka Karolína Šimůnková).

Rozhovor s PhDr. Věrou Helešicovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 83–91 (spoluautoři Jan Kahuda, Michaela Kubišová, Karolína Šimůnková a Josef Žabka).

Rozhovor s PhDr. Josefem Žabkou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 228–257 (spoluautorka Karolína Šimůnková).

Terry Cook. *Archiwista Polski* 68, nr. 4, 2012, s. 65–72.

DRAŠAROVÁ, Eva

Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. Praha 2013 (členka autorského kolektivu).

Národní archiv v roce 2012. *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 255–304.

Rozhovor s prom. hist. Karlem Novotným. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 147–163 (spoluautor Jan Kahuda).

Rozhovor s Mgr. Marií Stupkovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 164–176. (spoluautorka Michaela Munková).

Cenné a dosud neznámé dokumenty z vysílání Rádia Svobodné Evropy a Hlasu Ameriky se dostaly do Národního archivu, red. Edita Horáková. Příspěvek zveřejněn v pořadu *Zprávy (ČT 24)* 7. 4. 2013 (spoluautoři Pavel Pecháček, Prokop Tomek).

Unikátní nález: včelín vydal dokumenty z časů Pražského jara, red. Edita Horáková. Příspěvek zveřejněn v pořadu *Události (ČT 24)* 16. 11. 2013 (spoluautorky Marta Schwarzová, Naděžda Kavalířová, Alena Šimánková).

Zpráva o činnosti Národního archivu za rok 2012. *Verze* z 15. 2. 2013. Praha 2013; http://www.nacr.cz/H-archiv/vyr_zpravy.aspx

DUFEK, Pavel

Baron Mořic de Forest a počátky automobilismu. In: *Automobilismus a šlechta v českých zemích 1894–1945*. Praha 2012, s. 43–50.

- Národní správy větších zemědělských a lesnických podniků v letech 1948 až 1949. In: Kolektivizace v Československu. Praha 2013, s. 333–346.
- Přeshraniční spolupráce a styky v letech 1918–1938. In: Navzdory hranici. Migrační procesy na česko-německém pomezí. *Trotz der Grenze: Migrationsprozesse im tschechisch-deutschen Grenzgebiet*. Plzeň 2013, s. 198–209. (spoluautor David Hubený).
- Vladimír List jako propagátor elektrifikace. In: Vladimír List: Žil jsem pro elektrotechniku. Praha 2012, s. 92–102.
- Fondy s písemnostmi k církevnímu nemovitému majetku uložené ve 3. a 4. oddělení Národního archivu (spoluautoři Michaela Kubišová, Monika Sedláková, Justina Vaněčková). *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 233–254.
- ĐUROVIČ, Michal
 Restaurování olomoucké městské knihy zvané „Kodex Václava z Jihlavy“ v Národním archivu v Praze. *Olomoucký archivní sborník* 11, 2013, s. 135–144.
- The influence of the atmosphere with low oxygen content on the rate of degradation of paper In: *Book of abstracts InART'13*. 1st International Conference on Innovation in Art Research and Technology, Évora 2013 (spoluautorka Marie Benešová)
- Using the analytical techniques to the study of the motion picture films toned by methyl violet dye. In: *Book of abstracts InART'13: 1st International Conference on Innovation in Art Research and Technology*, Évora 2013 (spoluautoři Alena Otmarová, David Kouhout)
- Použití poly(2-ethyl-2-oxazolinu) pro lepení voskových pečeti. In: *Konzervace a restaurování voskových předmětů*. Praha 2013, s. 48–53 (spoluautoři Benjamin Bartl, Štěpán Urbánek)
- Using the diferent analytical techniques to study on the degradation of toned motion picture films; http://crcc50.sciencesconf.org/conference/crcc50/pages/32_Otmarova.pdf (spoluautoři Alena Otmarová, Martina Pavlíčková)
- Efflorescence on the surface of beeswax seals. A calorimetric study. In: *Thermochemica Acta* 566, 2013, s. 292–297 (spoluautoři Benjamin Bartl, Jakub Havlín, Jiří Trejbal)
- GREGOROVICHOVÁ, Eva
 Kapitoly z dějin Rodinného archivu toskánských Habsburků. Praha 2013, 431 s.
 Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. Praha 2013 (členka autorského kolektivu).
- Archivio familiare degli Asburgo Lorena. Carte sconosciute per la storia della formazione dell'Unita Italiana. *L'Unita d'Italia. Un intreccio di storia tra Tevere e Moldava?* Praha 2012, s. 121–133.
- Per la biblioteca di Stanislao de Velvary, professore nell'Universita di Praga nel Quattrocento. In: *Archivum Mentis* 1, 2012, s. 173–186.
- První objev Rodinného archivu toskánských Habsburků pro Itálii. *Jihočeský sborník historický* 81, 2012, suppl. 4: Věda, kultura a politika v československo-italských vztazích 1918–1951, s. 183–202.
- Přehled výsledků průzkumu fondů ve Státním archivu ve Florencii za léta 2002–2011. *Archivní časopis* 63, 2013, s. 243–264.
- Symposion Ludvíka Salvátora. *Studie a zprávy* 2, 2012, s. 135–136.
- Tři kapitoly k pořádání rodinného archivu toskánských Habsburků. Petr Leopold, Ferdinand IV., Ludvík Salvátor. *Archivní časopis* 62, 2012, s. 341–369.
- Vzpomínka na Václava Babičku. *ČAS v roce 2012. Ročenka České archivní společnosti*, s. 187–190.
- HUBENÝ, David
 Hornické stávky na Slánsku v počátečních letech prvních republiky. In: *Zapomenuté osudy, zapomenuté události. Slaný a Slánsko ve XX. Století. Sborník z historické konference*. Slaný 2013, s. 30–44.
- Národnostní otázka v rychlých divizích československé armády v roce 1938. In: *Odras německého národního socialismu ve třicátých letech v Československu a ve státech střední Evropy*. Ostrava 2013, s. 77–86.
- Podkarpatská Rus na jednáních vlád Jana Syrového (23. září – 1. prosince 1938). *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 191–232.
- Politický okres Rakovník v průběhu generální stávky v prosinci 1920. *Rakovnický historický sborník* 9, 2012, s. 161–213.
- Zaměstnanci patentního úřadu ve vírech druhé světové války. *Průmyslové vlastnictví* 23, č. 6, 2013, s. 209–219.
- [Kreisinger, Pavel: Brigádní generál Josef Bartík. Zpravodajský důstojník a účastník prvního i druhého československého odboje, Ústav pro studium totalitních režimů. Praha 2011, 187 s.]. *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 335–338.
- [Langášek, Tomáš: Ústavní soud Československé republiky a jeho osudy v letech 1920–1948, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. Plzeň 2011, 319 s.]. *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 331–334.
- Přeshraniční spolupráce a styky v letech 1918–1938. In: *Navzdory hranici. Migrační procesy na česko-německém pomezí. Trotz der Grenze: Migrationsprozesse im tschechisch-deutschen Grenzgebiet*. Plzeň 2013, s. 198–209 (spoluautor Pavel Dufek).
- Vzpomínka prom. hist. Ivana Štovička, CSc. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 202–227.
- CHALOUPKOVÁ, Maria
 60. ročník soutěže vzpomínkových, historických a dokumentačních prací. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 429–430.
- KAHUDA, Jan
 Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. Praha 2013 (člen autorského kolektivu).
- Berthold Waldstein-Wartenberg. *Archivní časopis* 63, 2013, s. 421–428.
- Diplomatické termíny ve vybraných dílech operní literatury. In: Tomáš Kalina: *Úvahy (nejen) o archivnictví. Sborník studií a dalších textů Tomáše Kaliny připravený při příležitosti jeho životního jubilea*. Praha 2013, s. 51–59.
- JUDr. Zdeněk Culka a jeho výzkum hudební historie Nymburska. *Vlastivědný zpravodaj Polabí* 42, 2011, s. 68–95.
- Kaprál staré školy. K 80. výročí úmrtí Karla Köpla, archiváře a historika města Českých Budějovic. In: *Staré Budějovice* 5, 2013, s. 72–90.
- Culková, Dagmar: Příspěvek ke stadické tradici, ed. Jan Kahuda. *Genealogické a heraldické listy* 32, č. 4, 2012, s. 105–107.
- Dipl. ing. mag. Vlasta Valeš laureátkou medaile Za zásluhy o české archivnictví. *Česká a slovenská Vídeň dnes* 5–6, 2013, s. 48.
- Medaile Za zásluhy o české archivnictví pro Vlastu Valešovou *Vídeňské svobodné listy* 68, č. 25/26, 2013, s. 1.
- In memoriam PhDr. Zdenka Šambergera, CSc. *ČAS v roce 2012. Ročenka České archivní společnosti*, s. 191–195.
- Zemřel Jiří Života, prom. ped. *ČAS v roce 2012. Ročenka České archivní společnosti*, s. 200–201.

- Edice a analýza dvou barokních erbovníků. *Genealogické a heraldické listy* 33, č. 2, 2013, s. 117–119.
- [Woitschová, Klára: Gottfried Daniel Wunschwitz, sběratel, heraldik a genealog, *Národní archiv*. Praha 2011, 306 s.]. *Genealogické a heraldické listy* 32, č. 4, 2012, s. 100–101.
- Knihy o poštovním odívání. *Genealogické a heraldické listy* 33, č. 1, 2013, s. 104–105.
- Marie Červinková-Riegrová, „první česká historička“, pokračuje. *Genealogické a heraldické listy* 33, č. 2, 2013, s. 114–115.
- O Vitorazsku. *Genealogické a heraldické listy* 33, č. 3, 2013, s. 106–107.
- Sborník prací doc. dr. Jiřího Šouši. *Genealogické a heraldické listy* 33, č. 3, 2013, s. 124–125.
- Vzpomínky Anny Marie Waldsteinové-Wartenbergové. *Genealogické a heraldické listy* 33, č. 3, 2013, s. 104–105.
- Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. *Genealogické a heraldické listy* 33, č. 2, 2013, s. 120–124.
- Slavnostní prezentace Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 431–437.
- Redakční poznámka. In: Schwippel, Jindřich: *Etika archivní práce. Práce z dějin Akademie věd* 5, č. 1, 2013, s. 104.
- Tomáš Kalina – úvodem ke sborníku jeho prací. In: Kalina, Tomáš: *Úvahy (nejen) o archivnictví. Sborník studií a dalších textů Tomáše Kaliny připravený při příležitosti jeho životního jubilea*. Praha 2013, s. 9–13.
- Rozhovor s PhDr. Eliškou Čaňovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 51–75.
- Rozhovor s PhDr. Ludmilou Kubátovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 118–130.
- Rozhovor s prom. hist. Ludmilou Špétovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 177–184.
- Rozhovor s prom. hist. Ruth Ballnerovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 11–16.
- Rozhovor s prom. hist. Věrou Beránkovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 28–48.
- Rozhovor s PhDr. Věrou Helešicovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 83–91 (spoluautoři Mikuláš Čtvrtník, Michaela Kubišová, Karolína Šimůnková a Josef Žabka).
- Rozhovor s PhDr. Miladou Wurmovou, CSc. ČAS v roce 2012. *Ročenka České archivní společnosti*, s. 132–137 (spoluautor Jiří Smitka).
- Rozhovor s Věrou Janíkovou, prom. hist.. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 108–117 (spoluautor Josef Žabka).
- Jaroslav Vrbata a teorie výběru/hodnocení dokumentů.: *Archivní časopis* 63, 2013, s. 197–213. (spoluautor Mikuláš Čtvrtník)
- Rozhovor s Mgr. Alexandrou Špiritovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 185–201 (spoluautor Mikuláš Čtvrtník).
- Rozhovor s prom. hist. Karlem Novotným. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 147–163 (spoluautorka Eva Drašarová).
- Rozhovor s PhDr. Karlem Beránkem. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 17–27 (spoluautor Tomáš Kalina).
- Vzpomínka Mgr. Karla Bolomského. *Paginae historiae* 21, č. 2, 2013, s. 49–50 (spoluautor Tomáš Kalina).
- Rozhovor s PhDr. Lidmilou Frankovou, CSc. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 76–82 (spoluautor Jiří Křesťan).

KALINA, Tomáš

- Úvahy (nejen) o archivnictví. *Sborník studií a dalších textů Tomáše Kaliny připravený při příležitosti jeho životního jubilea*. Praha 2013, 383 s.
- Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. Praha 2013 (člen autorského kolektivu).

Rozhovor s PhDr. Karlem Beránkem. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 17–27 (spoluautor Jan Kahuda).

Rozloučení s PhDr. et Mgr. Václavem Babičkou (*28. 5. 1949 Čáslav, †12. 5. 2012 Nesvačily, okr. Beroun). *Práce z dějin Akademie věd* 4, č. 2, 2012, s. 275–279.

Vzpomínka Mgr. Karla Bolomského. *Paginae historiae* 21, č. 2, 2013, s. 49–50 (spoluautor Jan Kahuda).

KLOČKOVÁ, Lenka

Národní archiv znovu připravil svým přátelům zajímavá setkání. *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 305–307 (spoluautor Jiří Křesťan).

KOBLESA, Pavel

Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. Praha 2013 (člen autorského kolektivu).

Místopis Třeboňska. Okolím Třeboně, Lomnice, Veselí a Stráže. *České Budějovice* 2013, 192 s.

Vitorazsko. *Dolnorakouská historie oblasti. České Budějovice* 2013, 95 s.

Exkurz: Duchcov jako centrum valdštejnské patrimoniální správy v 19. a 20. století. In: *Duchcov*. Praha 2013, s. 289–301.

Historický majetek městyse Ledenic. *Ledenický zpravodaj* 9, 2013, s. 7.

Jindřichovické panství ve druhé polovině 19. století. *Rodopisná revue* 15, č. 1, 2013, s. 6–7.

Počátky obce Puchěř na Kaplicku. *Obnovená Tradice* 47, 2013, s. 54–64.

Poddaní poříčského statku na sklonku feudalismu. *Staré Budějovice* 5, 2013, s. 165–166.

Razumovští a Picchioniové na Českém Rudolci. *Rodopisná revue* 15, č. 2, 2013, s. 3–5.

Rodinný archiv Auerspergů ve Vídni. *Rodopisná revue* 15, č. 1, 2013, s. 18–20.

Setkání maďarských archivářů v Szegedu. *ČAS v roce 2012. Ročenka České archivní společnosti*, s. 50–51.

Soupis pomístních názvů na budějovickém panství. *Staré Budějovice* 5, 2013, s. 162–164.

Uherská linie hrabat Chotků. *Rodopisná revue* 15, č. 3, 2013, s. 4–7.

Vznik a vývoj hanavského svěřenectví. *Středočeský sborník historický* 38, 2013, s. 35–53. *Zámecký archiv ve Vitorazi (Weitře). Archivní časopis* 63, 2013, s. 277–278.

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka

Podíl saxonik v projektu „Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava v období nacistické okupace“. In: *Archivnictví v Čechách, Durynsku a Sasku. Archivwesen in Böhmen, Thüringen und Sachsen*. Plzeň 2013, s. 89–98.

KOUCKÝ, Karel

Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. Praha 2013 (člen autorského kolektivu).

Mezinárodní odborná konference Archiving 2012: preservation strategies and imaging technologies for cultural heritage institutions and memory organizations. *Archivní časopis* 63, 2013, s. 79–86. (spoluautor Jaroslav Šulc)

Zpráva ze služební cesty do Haagu. *Archivní časopis* 63, 2013, s. 265–268 (spoluautor Jaroslav Šulc, Jiří Vichta)

Snímkování archiválií a dokumentů a péče o digitální kopie v Národním archivu USA a v Kongresové knihovně. *Archivní časopis* 63, 2013, s. 383–396 (spoluautoři Tomáš Dvořák, Milan Vojáček).

KRLÍN, Jan

Proměny státní správy v českém vnitrozemí po 28. říjnu 1918. *Paginae historiae* 21, 2013, s. 65–101.

Obec Záblatí v sg. Spolky českého místodržitelství v Praze. *Zlatá Stezka* 19, 2012, s. 265–272.

Broumovsko letenskýma očima také na Letné. In: *Broumovské noviny* 8, 2013, s. 24.

[Mendelová, Jaroslava: *Libri civitatis V. Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1518–1581*, Scriptorium. Praha – Ústí nad Labem 2011, 512 s.]. *Zlatá Stezka* 19, 2012, s. 282–284.

KŘEČKOVÁ, Jitka

Charters of the National Archives in Prague on Monasterium.net. In: *Archive im Web – Archives on the Web. Erfahrungen, Herausforderungen, Visionen*, hg. Thomas Aigner. St. Pölten 2011, s. 147–153.

KŘEŠŤAN, Jiří

Zdeněk Nejedlý: politik a vědec v osamění. Praha 2012, 569 s.

Co zbylo Nejedlého mezi námi, rozmlouval Jiří Peňás. *Lidové noviny* 26, č. 43, s. 8.

Dramatická scitání lidu za první republiky. *Literární noviny* 24, č. 29, s. 22.

Historik nemůže obnovit minulost, musí hledat i v úzkostech: k dějinám nelze přistupovat s krvavými očima a se zatatými pěstmi. Rozhovor Zdeňka Hrabici s PhDr. Jiřím Křesťanem, CSc., autorem knihy „Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění“.

Haló noviny. Příloha *Obrys – Kmen* 23, č. 18, 2013, s. 1.

Jan Šverma: hovoří Moskva. In: *Pozor vysíláme! Dvacet osobností Českého rozhlasu a televize*, ed. Lucie Wittlichová. Praha 2013, s. 79–88.

[Korespondence T.G. Masaryk – Josef Kaizl. Ed. Jan Bílek, Helena Kokešová, Vlasta Quagliatová a Marie Ryantová, *Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR*. Praha 2011, 344 s.]. *Archivní časopis* 63, 2013, s. 443–445.

Křížovatky stranického dějepiscetví v 50. a 60. letech [Sommer, Vítězslav: *Angažované dějepiscetví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta UK. Praha 2011, 508 s.]. *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 346–351.

Nejedlý: taky nějaký Cimrman?, rozhovor vedl Ota Řeboun. *Literární noviny* 24, č. 18, s. 1, 4–5.

Nejedlý mezi Gottwaldem, Benešem a Stalinem, autor průvodního textu: Miloslav Martínek. In: *Přísně tajné!* 17, č. 4, s. 79–88.

Rozhovor s PhDr. Lidmilou Frankovou, CSc. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 76–82 (spoluautor Jan Kahuda).

Soužití s ješitným vzteklikem Nejedlým stálo historika Křesťana mnoho sil. *Mladá fronta Dnes* 24, č. 18, s. 30.

Úvodem. In: Gregorovičová, Eva: *Kapitoly z dějin Rodinného archivu toskánských Habsburků*. Praha 2013, s. 8.

Váží na vážkách jemných, lékárnických. S historikem Jiřím Křesťanem o Zdeňku Nejedlém, mravních prolákleinách a selhávání elit, rozhovor vedla Eva Klíčová. In: *Host* 29, č. 8, s. 56–59.

„Mně bude náležet zitérek...“ rozhovor vedla Blanka Stárková. Příspěvek zveřejněn na stanici Vltava v cyklu *Víkendová příloha (ČRo)* 20. 4. 2013.

Communist scholar Zdeněk Nejedlý subject of award-winning biography, red. Jan Richter. Příspěvek zveřejněn v sekci *Czech history (ČRo – Radio Praha)* 11. 5. 2013.

Historik a archivář Jiří Křesťan vydal pozoruhodnou monografii o Zdeňku Nejedlém, rozhovor vedl Libor Dvořák. Příspěvek zveřejněn v pořadu *Politická literatura (Český rozhlas Plus)* 8. 4. 2013.

Jiří Křesťan: Zdeněk Nejedlý, rozhovor vedl Vladimír Šůva. Videorozhovor na webových stránkách deníku *Knihy* byl uskutečněn 20. 2. 2013 a zveřejněn 27. 2. 2013.

Jiří Křesťan a Zdeněk Nejedlý, rozhovor vedla Kateřina Rathouská. Příspěvek zveřejněn v pořadu *Čajovna (ČRo Vltava)* 23. 7. 2013.

Jiří Křesťan uvede monografii Zdeněk Nejedlý – politik a vědec v osamění, rozhovor vedla Jana Klusáková. Příspěvek zveřejněn v pořadu *Knížky Plus (Český rozhlas Plus)* 31. 3. 2013.

Kdy a proč přestal být Zdeněk Nejedlý ctihodným univerzitním profesorem, rozhovor vedla Jana Klusáková. Příspěvek zveřejněn v pořadu *Knížky Plus (Český rozhlas Plus)* 7. 4. 2013.

Liberatura s Jiřím Křesťanem o Zdeňku Nejedlém, rozhovor vedli Karolína Demelová, Jonáš Zbořil. Příspěvek zveřejněn na stanici *Radio Wave (Český rozhlas)* 3. 4. 2013.

Nejedlý: politik a vědec v osamění, red. Ivan Lukáš. Příspěvek zveřejněn v pořadu *Události (ČT 1)* 2. 3. 2013.

Tajemné zprávy z minulosti. red. Ivan Lukáš. Příspěvek zveřejněn v pořadu *Události (ČT 1)* 17. 8. 2013.

Unikátní archiv z doby komunismu; <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1178166846-zpravy/212411017001230/titulky>. Příspěvek zveřejněn v pořadu *Zprávy (program ČT 24)* 30. 12. 2012 (spoluautoři Michal Ďurovič, Martin Fendrych, Jaroslav Pažout, redaktor Ivan Lukáš)

Zdeněk Nejedlý – politik a vědec v osamění, rozhovor vedl Jan Nejedlý. Příspěvek zveřejněn v pořadu *Mozaika (ČRo Vltava)* 25. 2. 2013.

Zdeněk Nejedlý, historien devenu icône de la culture communiste, red. Václav Richter. Příspěvek zveřejněn v pořadu *ČRo – Radio Praha* 16. 3. 2013.

Zdeněk Nejedlý a problém českého národního komunismu. In: *Český a slovenský komunismus (1921–2011)*, eds. Jan Kalous, Jiří Kocian a kol. Praha 2012, s. 299–305.

Zdeněk Nejedlý, komunismus a problém „zrady vzdělanců“. In: *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945–1989)*, ed. Jaroslav Pažout. Praha – Liberec 2013, s. 76–88.

[Zidek, Petr: *Po boku. Třiatřicet manželek našich premiérů (1918–2012)*, Euromedia Group – Kníží klub. Praha 2012, 420 s.]. *Soudobé dějiny* 20, č. 1–2, 2013, s. 246–248.

Zradil Václav Talich? K problému národní čistoty. *Literární noviny* 24, č. 10, s. 22–23. Národní archiv znovu připravil svým přátelům zajímavá setkání. *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 305–307 (spoluautorka Lenka Kločková).

KUBIŠOVÁ-MUNKOVÁ, Michaela

Konfiskace pozemkového majetku církví mezi léty 1945 a 1948. In: *Kolektivizace v Československu*. Praha 2013, s. 79–87.

Rozhovor s Mgr. Marií Stupkovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 164–176. (spoluautorka Eva Drašarová).

Fondy s písemnostmi k církevnímu nemovitému majetku uložené ve 3. a 4. oddělení Národního archivu (spoluautoři Pavel Dufek, Monika Sedláková, Justina Vaněčková). *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 233–254.

Rozhovor s PhDr. Věrou Helešicovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 83–91 (spoluautoři Mikuláš Čtvrtník, Jan Kahuda, Karolína Šimůnková a Josef Žabka).

KUNT, Miroslav

Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. Praha 2013 (člen autorského kolektivu).

Mezinárodní archivní standardy a příprava nových základních pravidel pro zpracování archiválií v České republice. *Slovenská archivistika* 47, č. 2, 2012, s. 64–79.

Jak vznikala nová základní pravidla pro zpracování archiválií. *Archivní časopis* 63, č. 2, 2013, s. 117–148 (spoluautoři Tomáš Dvořák, Radek Pokorný, Ivo Šulc, Michal Wanner).

[Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně 15, 2012, 302 s.]. *Archivní časopis* 63, 2013, s. 319–321.

KUPROVÁ, Renata

Podoba rustikální zástavby panství Škvorec v 18. století. *Studie a zprávy* 2, 2012, s. 111–120.

MAHEL, Richard

Svědectví fragmentárního zvukového záznamu o soudním procesu s Williamem N. Oatisem v Praze v roce 1951. *Archivní časopis* 63, 2013, s. 149–184.

Letzte zweihundert Jahre in der Geschichte des Benediktinerklosters in Rajhrad.

Brno 2013, 202 s. (spoluautorky Lucie Heilandová, Jindra Pavelková, Eva Richtrová). Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera. Brno 2013, 173 s.

(spoluautorky Lucie Heilandová, Jindra Pavelková, Eva Richtrová).

MAREŠ, Petr

Soupis přísedících komorního soudu Českého království v letech 1527–1620. Praha 2013, 195 s.

NOVÁČKOVÁ, Helena

Katalog a rejstříky k protokolům schůzí 16. československé vlády (2. Hodžovy): 19. 12. 1935–16. 7. 1937. Praha 2013, 195 s.

Zápis ze schůzí československé vlády v Londýně. III, 2, (červenec – prosinec 1943). Praha 2013, 589 s. (členka autorského kolektivu)

NOVOTNÁ, Markéta

[Woitschová, Klára: Gottfried Daniel Wunschwitz, sběratel, heraldik a genealog, Národní archiv. Praha 2011, 306 s.]. *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 321–324.

OULÍKOVÁ, Petra

Svatá Anežka Česká v barokním umění. In: *Svatá Anežka Česká a velké ženy její doby*. Praha 2013, s. 260–275.

POSPÍŠILOVÁ, Olga

Publikační činnost Národního archivu a jeho pracovníků za rok 2012. Verze 1, 17. 1. 2013. Praha 2013; <http://www.nacr.cz/D-knih/bibl-publ.aspx>

SEDLÁKOVÁ, Monika

[Gerwarth, Robert: Reinhard Heydrich. Hitlerův kat, Paseka. Praha – Litomyšl 2012, 445 s.]. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 448–451.

Fondy s písemnostmi k církevnímu nemovitému majetku uložené ve 3. a 4. oddělení Národního archivu (spoluautoři Pavel Dufek, Michaela Kubišová, Justina Vaněčková). *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 233–254.

SPÁČILOVÁ, Dagmar

Národní program mikrofilmování a digitálního zpřístupnění dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru KRAMERIUŠ, 6. rok v knihovně Národního archivu. Digitalizace deníku Československá republika. *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 308–318 (spoluautor Martin Šuraba).

ŠEPTÁK, Miroslav

Československo-italské soupeření ve střední Evropě v letech 1929–1938. *Jihočeský sborník historický* 81, 2013, suppl. 4, s. 109–125.

Das Bild von Edvard Beneš und seiner Politik im Licht der österreichischen diplomatischen Quellen der 1930er Jahre. In: *Edvard Beneš. Vorbild und Feindbild: politische, historiographische und mediale Deutungen*, hg. Ota Konrád, René Küpper. Göttingen 2013, s. 43–58.

Heinz Fischer: „čestný makléř“ jedním z nejmocnějších evropských prezidentů. *Demokratický střed* 2, č. 1, 2013, s. 12–13.

Heinz-Christian Strache: zubní technik rakouským kancléřem? *Demokratický střed* 2, č. 2 2013, s. 6–7.

Neúspěšné sblížení ve střední Evropě: československo-rakouské vztahy v roce 1936 (leden – duben). In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století VII. Ústí nad Orlicí 2012*, s. 11–20.

Podnětný příspěvek k mnohdy klikaté historii československo-rakouských politických vztahů [Konrád, Ota: Nevyvážené vztahy. Československo a Rakousko 1918–1933, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR. Praha 2012, 309 s.]. *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 339–345.

Prekvapující vzestup a očekávaný vzestup. Rakouští nacisté v letech 1932–1933. In: *Odras německého národního socialismu ve třicátých letech v Československu a ve státech střední Evropy*, eds. Jaromír Tauchen, Karel Schelle. Ostrava 2013, s. 199–210.

Samostatné Rakousko?: po dlouhou dobu ne, děkuji, raději připojení k Německu. *Demokratický střed* 2, č. 3, 2013, s. 11–12.

Sonda do nedávného vývoje Rakouské lidové strany. *Demokratický střed* 2, č. 5, 2013, s. 5–7.

V Rakousku se chystá velký třesk. *Hospodářské noviny* 57, č. 178, s. 8.

Volby v Korutanech: šok pro Svobodné. *Mezinárodní politika* 37, 2013.

Volby v Tyrolsku a Salcbursku: vládním stranám dochází dech. *Mezinárodní politika* 37, 2013.

Ze spojenců protivníky: o československo-italských vztazích mezi válkami [Houska, Ondřej: Praha proti Římu. Československo-italské vztahy v letech 1922–1929, Filozofická fakulta UK v Praze. Praha 2011, 214 s.]. *Soudobé dějiny* 20, č. 1–2, 2013, s. 219–223.

Problematický vztah: Strache a rakouská média.

<http://www.mediainfo.cz//clanky/problematicky-vztah-strache-a-rakouska-media>
Rakouské strany a sociální síť.

<http://www.mediainfo.cz//clanky/rakouske-strany-a-socialni-site>

Vliv televizních debat na rakouské volby.

<http://www.mediainfo.cz//clanky/vliv-televiznich-debat-na-rakouske-volby>.

ŠIMÁNKOVÁ, Alena

Unikátní nález: včelín vydal dokumenty z časů Pražského jara, red. Edita Horáková.

Příspěvek zveřejněn v pořadu Události (ČT 24) 16. 11. 2013

(spoluautorky Eva Drašarová, Marta Schwarzová, Naděžda Kavalírová).

ŠATOCHINOVÁ, Marie

Bibliografie českého archivnictví za rok 2007. Výběrová bibliografie z archivnictví, pomocných věd historických a příbuzných oborů. 1. verze, 16. 10. 2013. Praha 2013, 1 elektronická kniha (326 s.); <http://www.nacr.cz/D-knih/bibl-list.aspx> (spoluautorka Anna Vindušková)

Informativní přehled. Výběrová bibliografie z archivnictví, pomocných věd historických a příbuzných oborů. Souhrnný soubor pro čísla 24–34, elektronicky vydaných v letech 2006–2013. 1. verze, 16. 10. 2013. Praha 2013; <http://www.nacr.cz/Z-Files/knihovna/g-bibl34.htm> (spoluautorka Anna Vindušková)

Informativní přehled. Výběrová bibliografie z archivnictví, pomocných věd historických a příbuzných oborů 34. 1. verze, 16. 10. 2013. Praha 2013; <http://www.nacr.cz/Z-Files/knihovna/g-bibl34.htm> (spoluautorka Anna Vindušková)

ŠIMŮNKOVÁ, Karolína

Metodické doporučení k činnosti územních samosprávných celků. 1. Povinnosti obcí stanovené zákonem č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, v oblasti výkonu spisové služby a archivnictví (základní informace určené obcím). Praha 2013, 34 s.

Rozhovor s Mgr. Zdenou Benešovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 258–281 (spoluautor Mikuláš Čtvrtník).

Rozhovor s PhDr. Josefem Žabkou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 228–257 (spoluautor Mikuláš Čtvrtník).

Rozhovor s PhDr. Věrou Helešicovou. *Paginae historiae* 21/2, 2013, s. 83–91 (spoluautoři Mikuláš Čtvrtník, Jan Kahuda, Michaela Kubišová a Josef Žabka).

ŠURABA, Martin

Národní program mikrofilmování a digitálního zpřístupnění dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru KRAMERIUS, 6. rok v knihovně Národního archivu. Digitalizace deníku Československá republika. *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 308–318 (spoluautorka Dagmar Spáčilová).

VANĚČKOVÁ, Justina

Fondy s písemnostmi k církevnímu nemovitému majetku uložené ve 3. a 4. oddělení Národního archivu (spoluautoři Pavel Dufek, Michaela Kubišová, Monika Sedláková). *Paginae historiae* 21/1, 2013, s. 233–254.

VINDUŠKOVÁ, Anna

Bibliografie českého archivnictví za rok 2007. Výběrová bibliografie z archivnictví, pomocných věd historických a příbuzných oborů. 1. verze, 16. 10. 2013. Praha 2013, 1 elektronická kniha (326 s.); <http://www.nacr.cz/D-knih/bibl-list.aspx> (spoluautorka Marie Šatochinová)

Informativní přehled. Výběrová bibliografie z archivnictví, pomocných věd historických a příbuzných oborů. Souhrnný soubor pro čísla 24–34, elektronicky vydaných v letech 2006–2013. 1. verze, 16. 10. 2013. Praha 2013; <http://www.nacr.cz/Z-Files/knihovna/g-bibl34.htm> (spoluautorka Marie Šatochinová)

Informativní přehled. Výběrová bibliografie z archivnictví, pomocných věd historických a příbuzných oborů 34. 1. verze, 16. 10. 2013. Praha 2013; <http://www.nacr.cz/Z-Files/knihovna/g-bibl34.htm> (spoluautorka Marie Šatochinová)

VOJÁČEK, Milan

Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. Praha 2013 (člen autorského kolektivu).

U cíle s Tomášem. Zpráva o činnosti Klubu přátel Thomase Bernharda. In: Kalina, Tomáš: Úvahy (nejen) o archivnictví. Sborník studií a dalších textů Tomáše Kaliny připravený při příležitosti jeho životního jubilea. Praha 2013, s. 30–31.

František Ladislav Rieger a velkostatek Maleč. Ekonomické zázemí politické činnosti vůdce národa. Praha 2013, 228 s.

Červinková-Riegrová, Marie: Zápisky. II (1885–1886). Praha 2013, 585 s. (vedoucí autorského kolektivu).

Snímkování archiválií a dokumentů a péče o digitální kopie v Národním archivu USA a v Kongresové knihovně. *Archivní časopis* 63, 2013, s. 383–396 (spoluautoři Tomáš Dvořák, Karel Koucký).

ZAHRADNÍKOVÁ, Magda

Berní rula. 4–5. Kraj Bechyňský I. Praha 2013, 2 sv., 520 s. (spoluautorka Iva Čadková).

ARCHIVNÍ KNIHOVNY A JEJICH KNIHOVNICK SYSTÉMY

KATEŘINA PAULUSOVÁ

vod

Archivní knihovny jsou velmi specifickými zástupci veřejných knihoven. Z typologického hlediska náleží ještě spolu s muzejními knihovnamí do skupiny speciálních vědeckých knihoven. Jejich existence se astečně skrývá za působením samotných archivů a mnozí užívatel z řad širší odborn veřejnosti o nich v podstatě ani neved. Co se týče fondu, je z hlediska veřejných knihoven naprosto specifick – viz kapitola „Fond a výpůjční specifika archivních knihoven“.

Cílem průzkumu, kter je stěžejn osou tohoto článku, bylo zjistit, jak tyto knihovny využívají knihovnick systémy (KIS). Nkter archivní knihovny svou velikostí spíše ppomnaj prun knihovny a mnohdy funkci knihovníka vykonává zaměstnanec archivu jako „vedlejší činnost“ v rámci své práce, což pnší složitší podmínky, neŹ jak panují v „klasických“ veřejných (odborných) knihovnch. Ovšem jak z výsledků dotazníku vyplývá, i takto mal knihovny vlastn knihovnick systém, či pspvaj do souborného katalogu Nrodn knihovny.

Obsahem teoretick časti článku je strun charakteristika archivů a archivních knihoven a informace týkající se specifických vlastností fondů a výpůjčních podmínek tchto knihoven. Praktick ast obsahuje vlastn výsledky výzkumu, tzn. grafick a tabulkov zpracování a komentáre k jednotlivým bodům.

lenn archivů

Ještě neŹ se seznámíme s výsledky samotného dotazníku, bude dobré si pro přehlednost rozdělit typy archivů a jejich knihoven z různých hledisek.

Podle Zákona . 499/2004 Sb. ze dne 30. ervna 2004 se archivy len na veřejn archivy a soukrom archivy. Veřejnými archivy jsou Nrodn archiv (NA), Archiv bezpečnostních sloŹek, státní oblastní archiv (SOA), specializovan archivy, bezpečností archivy a archivy územních samosprvnch celků. Státními oblastními archivy jsou SOA v Praze, SOA v Třeboně, SOA v Plzni, SOA v Litoměřicích, SOA v Zámrsku, Moravsk zemsk archiv v Brně a Zemsk archiv v Opavě. Vnitřní organizan jednotkou státních oblastních archivů jsou státní okresn archivy (SOKA) – lenn archivů je zohledněno v tabulce č. 1.

Mezi specializovan archivy se řadí např. archivy bezpečnostních sborů, zpravodajských sluŹeb ČR, vysokých škol, Všeobecn zdravotn pojištovny (VZP) a další. Bezpečnostní archivy mohou být zřizovány v rámci ministerstev, Národního bezpečnostního řadu, zpravodajských sluŹeb ČR atd. zemn samosprvn celky mohou zřizovat archivy územních samosprvnch celků.

Fond a výpůjční specifika archivních knihoven

Výpůjční reŹim archivních knihoven je prezenn, publikace se předkládají ke studiu v badatelnch či pjčovnch. Knihovny jsou veřejnosti pstupn, ovšem největší počet užívatel pochází z řad vlastních zamstnan přslušnch archivů. Proto tematick profil fondů archivních knihoven vychází především z jejich informačních potreb a pevzn se týká oboru archivnictví a pomocných vřed historických.

Všeobecn zde můžeme také nalézt dokumenty týkající se historie, regionální historie a vlastivědy. Dále vseobecnou dokumentaci regionu (ve kterm archivů působí), dějiny státní správy, historiografii, dějiny umění, hospodřsk dějiny atd., různé typy přruek využívaných ke studiu uloŹench fondů a sbírek a přruek pro vlastn provoz archivů. Další jejich souast tvoří např. legislativn literatura.

Co se týče typologie dokumentů, ve fondech lze nalézt z větší časti monografick publikace, periodika, mapy, star tisky (domc i zahranin provenience), statistiky, adresre a další dokumenty potřebn pro odbornou práci zamstnan archivu, badatel a odborn veřejnosti.

Velikost fondu a údaje o jeho rozpracovanosti v KIS jednotlivých archivních knihoven – viz tabulka č. 2.

Knihovna Národního archivu – nejspeciftjší podmínky...

Z několika důvodů je nutné se více zmnit o fondu knihovny NA. Z pohledu archivních knihoven jde v celkovm úhrnu o nejrozsáhlejší a nejsložitější knihovn fond, jehoŹ součastí jsou jak živ, tak uzavřen historick a vzcn knihovn fondy. Jmenujme alespoň fond knihovny bývalého Archivu Ministerstva vnútra, knihovny bývalého Archivu zem České, knihovny bývalého střednho zemědělsko-lesnického archivu, knihovny bývalého Ministerstva vnútra, knihovny bývalého Ministerstva nrodn bezpečnosti, knihovny Zemsk výšší školy hospodřsk v Táboře, knihovny Piaristick koleje na Novém Mst a další. To m za následek polytematick charakter celého fondu Knihovny NA.

Další odlišností knihovny NA od ostatních archivních knihoven je i způsob zpracování fondu. Knihovna pouŹív systém RELIEF (viz kapitola níže), záznamy z let 1993–2003 jsou zpracovány v systému ISIS. Záznamy dochovaných klasických lístkových katalogů jsou zpřístupnny v tzv. „obrazkovm katalogu“ – jedná se o naskenovan a oindexovan katalogizační lístky od doby vytvořen tohoto fondu (r. 1904). Noviny jsou zaznamenávány do excelovsk databáze. Všechny jmenovan databáze tvoří systém elektronických katalogových databází, spojených pod jedno vyhledávací rozhraní. Zároveň se v oddělení databází, provozovan pod systémem WinISIS, zpracovává fond starých tisků, kter je zpřístupnn zatím pouze pro sluŹebn el.

Pracovníci knihovny rovnŹ vytvárajú dokumentační záznamy vyplývající z publikační činnosti pracovníků NA, záznamy v rámci Bibliografie eskho archivnictví a záznamy pro Informativní přehled (Vbrov bibliografie z archivnictví, pomocných vřed historických a přbuznch oborů). Jsou ukládány do Dokumentačního fondu v systému RELIEF (starší záznamy v systému ISIS). Jedná se pevzn o katalogizaci analytických ast dokumentů. Počet tchto záznamů není ovšem ve výsledcích šetření uveden, údaj se nedá vyslit ve svazcích. Pro úplnost: celkov počet záznamů v Dokumentanm fondu je v souasn době 16 147 (RELIEF) a 12 584 (ISIS).

Informace o počtu svazků v knihovn, systému a pouŹívn KIS – viz graf č. 1, 9, 10 a tabulka č. 2.

KIS používané v archivních knihovnách

Vzhledem k tomu, že jsou v rámci šetření v archivních knihovných stěžejním tématem knihovnické systémy, bude dobré se pro přehlednost s některými seznámit (jedná se o ty, které archivní knihovny podle výsledků průzkumu používají).

Informace o systémech jsou ve většině případů čerpány z webových stránek jejich producentů/distributorů, proto jsou osvobozeny od jakéhokoliv negativního hodnocení. Posouzení práce se systémy – viz odstavec o postřezích ohledně systémů v jednotlivých knihovnách a graf č. 8.

KPWin SQL

Firma: Kp-SYS s.r.o. (www.kpsys.cz) se specializací na vývoj systémů pro knihovny

Jedná se o integrovaný KIS vhodný pro všechny typy knihoven, podporuje formát MARC21 i libovolné uživatelské formáty. Jde o široce parametrizovaný systém. V základní verzi programu je integrovaný Z39.50 klient. Podporuje práci s tezaury (MeSH, PSH...), obsahuje vizuální návrhář tiskových sestav. Systém může být používán na samostatném počítači, ale i v rozsáhlé počítačové síti.

Moduly: katalog, katalogizace, výpůjční modul, akvizice, moduly pro spolupráci s externími databázemi. Dalšími rozšiřujícími moduly jsou Z39.50 server, revizní modul, www OPAC (Online Public Access Catalogue). Všechny verze systému mohou pracovat ve více pobočkovém nebo regionálním režimu.

Clavius

Firma: LANius (www.lanius.cz) se specializací na vývoj, servis a prodej knihovnických aplikací

Systém se začal vyvíjet v r. 1998, není přímým následníkem původního systému LANius, který firma produkovala.

Možnosti: neomezená délka vstupních polí všech údajů, ukládání všech druhů dokumentů do jedné společné báze, spolupráce s aplikacemi kancelářského softwaru MS Office, tvorba vlastních vstupních a výstupních formulářů, vyhledávání všech druhů dokumentů a tvorby rešerší, využití technologie čárkových kódů ve všech modulech, automatická replikace několika oddělených databází po síti internet, podpora všech hlavních knihovnických standardů, připojení národních autorit z NK ČR.

Moduly: akvizice, katalogizace, evidence periodik, audiovizuální média a elektronické zdroje, vyhledávání (OPAC), www katalog, výpůjční protokol, revize fondu, sdílená katalogizace, Z39.50 a další.

Archivní VadeMeCum

Firma: Bach systems s.r.o. (www.bach.cz) se specializací na softwarové aplikace a informační systémy pro vedení spisové a archivní služby, zpracování historických fondů v archivech a muzeích, evidence dokumentů ve státních organizacích, bankách, obchodních společnostech a zdravotnických zařízeních

VadeMeCum je nastavbový programový nástroj, pomocí kterého lze přistupovat k různým informacím uloženým v informačních systémech archivů v podobě intranetové nebo internetové aplikace. Program sdružuje v jednom centrálním datovém skladu veškeré informace o archivních fondech, sbírkách i jednotlivých archiváliích archivu. Základem systému jsou data převzatá z celostátní evidence archivních fondů a sbírek, která jsou doplněna druhou součástí systému nazvanou „místní archiv“.

Advanced Rapid Library (ARL)

Firma: Cosmotron (www.cosmotron.cz) se specializací na knihovnický software pro knihovny, muzea, galerie a archivy, případně jiná informační centra

Jedná se o otevřený systém určený pro automatickou správu katalogů ve všech typech knihoven i jiných informačních institucích v síťovém prostředí. Je postaven na vícevrstvé architektuře typu klient-server. Umožňuje zpracovávat nejen bibliografické informace, ale podporuje také práci s multimediálními, obrazovými, zvukovými i fulltextovými dokumenty. Je možné pracovat v libovolném Marc formátu, respektuje všechny knihovnické standardy.

Moduly: katalogizace dokumentů a autorit, OPAC, akvizice, inventarizace, správa seriálů, meziknihovní výpůjční služba (MVS), statistiky, rezervace, vyhledávání, protokol Z39.50, webové služby ARL. Podle zaměření knihovny je možno systém rozšířit o moduly Regionální osobnost, Regionální faktografii a bibliografii či Evidenci publikační činnosti.

RELIEF

Firma: INCAD (www.incad.cz) se specializací na služby a řešení v oblasti Enterprise Search a Knowledge management aplikací, digitalizace a vývoj opensource systémů.

Systém je určen pro tvorbu bází dat a jejich správu v prostředí intranetu/internetu, umožňuje přípravu libovolných vstupních a výstupních formulářů. Dodržuje strukturu záznamů UNIMARC. Využívá třívrstvé architektury. V rámci systému jsou začleněny znalostní vyhledávací nástroje.

Moduly: katalogizace, vyhledávání. Nastavbovým modulem je evidence bibliografie a publikační činnosti s přehlednými výstupy.

ALEPH

Firma: Ex Libris Ltd. (www.exlibrisgroup.com) se specializací na aplikace pro knihovny, informační centra a výzkumná pracoviště

Distributor systému pro ČR: ÚVT UK (aleph.cuni.cz)

Systém je komplexní, flexibilní, otevřený a není omezen velikostí databáze. Je určen jak pro samostatnou knihovnu, tak pro celá sdružení knihoven. Umožňuje snadnou konverzi dat z jiných systémů. Má víceúrovňovou strukturu klient/server. Podporuje knihovnické standardy a využívá protokol Z39.50. Systém je propojitelný s jinými systémy a databázemi, nabízí sdílení zdrojů. Umožňuje zápis různých znakových sad.

Moduly: katalogizace, OPAC, výpůjční protokol, akvizice, správa seriálů a další přídatné moduly jako je MVS, správa dat, statistické analýzy.

Výsledky šetření

Pomocí dotazníků byly osloveny archivní knihovny, u kterých se předpokládá, že vlastní nějaký knihovnický systém popř. jeho ekvivalent a jsou uživatelům volně dostupné. Některé archivy svou samostatnou knihovnu nemají nebo informace o ní nebyla dohledatelná (např. archiv VZP, archiv NBÚ či archiv bezpečnostních sborů atd.), proto nebyly do šetření zahrnuty. U soukromých archivů se existence knihoven ani nepředpokládá, byly tedy z průzkumu vyčleněny již před rozesláním dotazníku.

Dotazník byl předán všem knihovnám SOA, knihovně NA, knihovně Archivu bezpečnostních složek a všem knihovnám archivů územních samosprávných celků a některým archivním knihovnám zřízeným při specializovaných archivech.

Celkem bylo osloveno 90 archivních knihoven a dotazník vyplnilo 84 z nich. Dvě knihovny z následujících důvodů dotazník vyplnit nemohly. Knihovna Archivu města Ústí nad Labem byla po povodni v r. 2002 zrušena a její fond převeden do Muzea města Ústí nad Labem, které sloučilo svou knihovnu s archivní. Knihovna Archivu kanceláře prezidenta republiky

(KPR) byla před lety začleněna do Příruční knihovny Odboru spisové a archivní služby KPR a spravuje ji Archiv Pražského Hradu. Ve výsledku tedy dotazník nevyplnily pouze 4 oslovené knihovny.

Tabulka č. 1

Seznam všech oslovených archivních knihoven (bez ohledu na to, zda dotazník vyplňovaly)		
Národní archiv		
Archiv bezpečnostních složek		
státní oblastní archivy	Praha	Benešov, Beroun, SOA Praha, Kladno, Kolín, Kutná Hora, Mělník, Mladá Boleslav, Nymburk, Praha-východ, Praha-západ, Příbram, Rakovník
	Plzeň	Domažlice, Cheb, Karlovy Vary, Klatovy, Plzeň – centrála, Plzeň-jih, Plzeň-sever, Rokycany, Sokolov, Tachov
	Třeboň	České Budějovice, Český Krumlov, Jindřichův Hradec, Písek, Prachatice, Strakonice, Tábor, Třeboň – centrála
	Litoměřice	Česká Lípa, Chomutov/Kadaň, Děčín, Jablonec n. Nisou, Liberec, Litoměřice/Lovosice, Louny, Most, Semily, Teplice
	Zámorsk	Hradec Králové, Chrudim, Jičín, Náchod, Pardubice, Rychnov n. Kněžnou, Svitavy, Trutnov, Ústí n. Orlicí, Zámorsk
	Moravský zemský archiv v Brně	Blansko, Brno-venkov, Břeclav, Havlíčkův Brod, Hodonín, Jihlava, Kroměříž, Moravský zemský archiv v Brně, Pelhřimov, Třebíč, Uherské Hradiště, Vsetín, Vyškov, Zlín, Znojmo, Žďár n. Sázavou
	Zemský archiv v Opavě	Bruntál, Frýdek-Místek, Jeseník, Karviná, Nový Jičín, Olomouc, Opava, Prostějov, Přerov, Šumperk, Zemský archiv v Opavě
	archivy územních samosprávných celků	Archiv hl. města Prahy, Archiv města Plzně, Archiv města Brna, Archiv města Ústí n. Labem, Archiv města Ostravy
specializované archivy	Národní filmový archiv, Archiv kanceláře prezidenta republiky, Archiv Pražského Hradu, Masarykův ústav a Archiv Akademie Věd ČR, Archiv Ústavu dějin UK	

Jedním z hlavních bodů průzkumu byla otázka týkající se knihovnických systémů, které archivní knihovny používají v kontextu velikosti fondu knihovny. Dotazník zahrnoval údaje o názvu systému, celkovém počtu svazků a svazků uložených v systému, možnostech vystavení dat v online katalogu, zkušenostech se systémem atd. – více viz vzor dotazníku (příl. č. 1).

Velikost fondu knihoven a jeho (ne)zpracovanost v systému knihovny je uveden v tabulce č. 2.

Tabulka č. 2

Knihovna	Počet svazků (cca, většinou k 31. 12. 2012)	Počet svazků převedených do systému (cca)
Národní archiv	498 224	168 004
SOKA Benešov	31 100	30 000
SOKA Beroun	18 000	17 000
SOKA Kladno	15 000 (bez periodik)	cca 2/3 (bez periodik)
SOKA Kolín	17 000	15 300

Knihovna	Počet svazků (cca, většinou k 31. 12. 2012)	Počet svazků převedených do systému (cca)
SOKA Kutná Hora	20 479	20 479
SOKA Mělník	20 940	16 404
SOKA Nymburk	11 792	11 792
SOA Praha	37 000	13 600
SOKA Praha –východ	13 000	12 100
SOKA Praha-západ	12 000 – 13 000	11 150
SOKA Příbram	22 000	20 000
SOKA Rakovník	32 800	32 800
SOA Plzeň	213 000 (včetně všech poboček)	132 000
SOKA Domažlice	22 385	10 675
SOKA Cheb	44 062	44 062
SOKA Karlovy Vary	25 000	25 000
SOKA Klatovy	7 402	neuveдено
SOKA Plzeň-jih	6 957	6 957
SOKA Plzeň-sever	12 677	12 677
SOKA Rokycany	15 000	14 632
SOKA Sokolov	17 000	11 000
SOKA Tachov	16 974 (bez norem a novin)	17 579
SOKA České Budějovice	25 235	19 617
SOKA Český Krumlov	11 468 (+ periodika)	6 384 (+ 2 265 periodik)
SOKA Jindřichův Hradec	7 500 (+ 16 000 periodik)	7 500 (+ 16 000 periodik)
SOKA Písek	9 000	5 000
SOKA Prachatice	7 449	7 449
SOKA Strakonice	11 000	neuveдено
SOKA Tábor	46 796	14 626
SOA Třeboň	130 000	19 791
SOKA Česká Lípa	22 660	22 660
SOKA Chomutov	18 000	18 000
SOKA Děčín	12 500 (+ část nepřevedených periodik)	11 700 (+ 800 periodik)
SOKA Jablonec n. Nisou	15 000	14 481
SOKA Liberec	17 716 (+ 1 910 periodik + 2 820 článků) = 23 000	23 000
SOKA Litoměřice	45 000	15 010
SOKA Louny	13 254	6 462
SOKA Most	33 561	27 661
SOKA Teplice	20 467	5 475
SOKA Hradec Králové	27 708	27 708
SOKA Chrudim	12 000	3 900
SOKA Jičín	21 815	14 781
SOKA Náchod	14 200	14 200

Knihovna	Počet svazků (cca, většinou k 31. 12. 2012)	Počet svazků převedených do systému (cca)
SOKA Pardubice	14 621	10 312
SOKA Rychnov n. Kněžnou	19 000	7 419
SOKA Svitavy	25 152	14 854
SOKA Trutnov	13 500	13 500
SOKA Ústí n. Orlicí	12 131	4 509
SOA Zámorsk	27 500	27 500
SOKA Brno-venkov	11 000	6 000
SOKA Blansko	13 200	8 904
SOKA Břeclav	25 140	6 585
SOKA Havlíčkův Brod	15 700	15 700
SOKA Hodonín	12 100	5 000
SOKA Jihlava	40 500	5 044
SOKA Kroměříž	8 500	8 200
Moravský zemský archiv v Brně	140 000	40 000
SOKA Pelhřimov	151 000	151 000
SOKA Třebíč	11 117	11 117
SOKA Uherské Hradiště	11 767	11 767
SOKA Vsetín	21 074	20 500
SOKA Vyškov	9 000	8 080
SOKA Zlín	29 945	5 331
SOKA Znojmo	29 212	29 212
SOKA Žďár n. Sázavou	24 000	19 000
SOKA Bruntál	20 000+ (+ 150+ periodik)	7 132
SOKA Frýdek-Místek	20 756	19 623
SOKA Jeseník	12 059	12 059
SOKA Karviná	17 697	17 697
SOKA Nový Jičín	10 850	8 083
SOKA Olomouc	26 100	26 100
SOKA Opava	10 000	9 000
SOKA Prostějov	13 206	13 206
SOKA Přerov	22 920	22 920
SOKA Šumperk	23 000	6 990
Zemský archiv v Opavě	80 000	30 165
Archiv hl. m Prahy	114 325	77 000 (+ 4 205 periodik + 304 novin)
Archiv města Ostravy	54 411	40 000
Archiv města Plzně	83 000	44 000
Archiv města Ústí n. Labem	knihovna zrušena	
Národní filmový archiv	74 825	51 360
Archiv Kanceláře prezidenta republiky	knihovna začleněna do knihovny Archivu Pražského hradu	

Knihovna	Počet svazků (cca, většinou k 31. 12. 2012)	Počet svazků převedených do systému (cca)
Archiv Pražského hradu	22 192	22 192
Archiv Ústavu dějin UK	50 500	neuveдено
Masarykův ústav a Archiv AV ČR	35 345	3 786

Počet svazků převedených do systému se odvíjí především od velikosti fondu knihovny, specifických vlastností zpracovávaného fondu, časových možností a knihovnických zkušeností pracovníka dané knihovny a dalších aspektů. Některé knihovny do celkového počtu svazků zahrnuly i periodika, jiné nikoliv. Proto jsou výsledky šetření v tomto bodě těžko srovnatelné. V grafu (č. 9) je tedy údaj znázorněn pouze orientačně, veškeré zjištěné informace o fondu jsou vyhledatelné v tabulce č. 2.

Údaje o počtu svazků v KIS knihovny NA jsou uvedeny jako součet svazků ve všech samostatných databázích. Konkrétní počty zkatologizovaných svazků jsou uvedeny v grafu č. 10.

Jak se během šetření ukázalo, údaje o počtu uživatelů archivních knihoven jsou značně zkrslující. Knihovny sledují počet návštěvníků za rok (jednotka zde znamená jedna návštěva) nebo si zaznamenávají počet registrovaných uživatelů za rok (jednotka je jedna osoba bez ohledu na to, kolikrát knihovnu navštívila). A některé knihovny údaj o počtu uživatelů ani statisticky nehodnotí. Počet uživatelů se také samozřejmě odvíjí od velikosti knihovny. Výsledné údaje se proto značně liší, nebyly tedy ani graficky zpracovány.

Další bod dotazníku byl věnován knihovnickým systémům, které knihovny vlastní. Knihovny měly uvést název svého aktuálního KIS, zda používaly již nějaký předešlý systém a pokud ano, z jakého důvodu přešly k tomu současnému.

Všechny tyto informace jsou uvedeny v grafech č. 1 a č. 2.

Z výsledků šetření vyplývá, že jako hlavní důvod přechodu na nový systém většina knihoven uvádí sjednocení systémů pro všechny archivní knihovny spadající svou působností pod konkrétní Státní oblastní archiv (jako nadřazenou složku) a daný kraj – tato situace se týká samozřejmě pouze knihoven v rámci archivů SOA a SOKA. Přičemž o novém systému se rozhodovalo pouze v rámci SOA a na jeho výběru se většina knihoven SOKA nepodílela. Sjednocení systémů v rámci knihoven SOA přináší např. možnost vzdálené správy databáze či sjednocení knihovnických katalogů všech knihoven a jejich zpřístupňování v rámci společného OPAC a vůbec celkové zlepšení komunikace mezi jednotlivými knihovnami v rámci SOA i mezi archivními knihovnami v rozsáhlejšímu spektru.

Dalším uvedeným důvodem je očekávání modernějšího, komfortnějšího pořízení dat než umožňoval předchozí systém. Knihovny, které předtím nevladnily žádný knihovnický systém, uvítaly modernizaci evidence, možnost tiskových výstupů, pružnost a jednoduchost systému, racionalizaci a zefektivnění práce a další přednosti. Dvě knihovny uvedly jako důvod přechodu na nový systém nevyhovující zastaralý operační systém, pod kterým předešlý KIS fungoval. Jako důvod byly zmíněny i nedostatky předchozích systémů, jako např. nepřívětivý program po stránce zpracovatelské i uživatelské nebo nevyhovující znaková sada při katalogizaci přírůstků. S přechodem na nový systém mohly knihovny začít používat platné knihovnické standardy, jež předchozí systém nepodporoval.

Nejvíce aplikací v knihovnách má v současné době systém Clavius, následuje KpWin a Bach systems – aplikace „VadeMeCum“. Některé knihovny důvod přechodu na nový systém neuvěděly nebo jej nemohou posoudit.

Jedna knihovna zakoupila „pouze“ vyšší verzi původního systému.

Přehled knihoven, které mají volně dostupný online katalog je v grafu č. 3.

Volně přístupná data na internetu pomocí OPAC má 62 knihoven, následuje počet těch, které online katalog nemají (pouze 2). Další knihovny svá data vystavují jiným způsobem (19). Ve většině případů je katalog dostupný přes intranet v budově archivu/knihovny (SOA Plzeň a všechny SOKA pod něj spadající, většina knihoven SOKA v rámci SOA Zámorsk). Knihovny SOA Třeboň a všechny knihovny SOKA zpřístupňují své katalogy v rámci webové aplikace DigiArchiv, i když vlastní KIS Clavius. Zemský archiv v Opavě a všechny knihovny SOKA pod něj spadající mají své databáze dostupné prostřednictvím Archivního vademeka na webových stránkách Zemského archivu.

Seznam knihoven, které mají svůj fond přístupný veřejnosti na internetu, je uveden v tabulce č. 3.

Tabulka č. 3

Knihovna	URL adresa online katalogu	Poznámka		
SOKA Benešov	http://www.kpwin.cz/soap/soabn/index.php	V OPAC katalogu lze vyhledávat i najednou ve všech databázích jednotlivých knihoven SOKA v rámci souborného katalogu na stránkách SOA Praha		
SOKA Beroun	http://www.kpwin.cz/soap/soabe/index.php			
SOKA Kladno	http://www.kpwin.cz/soap/soakl/index.php			
SOKA Kolín	http://www.kpwin.cz/soap/soako/index.php			
SOKA Kutná Hora	http://www.kpwin.cz/soap/soakh/index.php			
SOKA Mělník	http://www.kpwin.cz/soap/soame/index.php			
SOKA Nymburk	http://www.kpwin.cz/soap/soanb/index.php			
SOA Praha	http://www.kpwin.cz/soap/soap/index.php			
SOKA Praha-východ	http://www.kpwin.cz/soap/soapv/index.php			
SOKA Praha-západ	http://www.kpwin.cz/soap/soapz/index.php			
SOKA Příbram	http://www.kpwin.cz/soap/soapb/index.php			
SOKA Rakovník	http://www.kpwin.cz/soap/soara/index.php			
SOKA České Budějovice	http://digi.ceskearchivy.cz (sekce „databáze a slovníky – archivní knihovny“)			
SOKA Český Krumlov				
SOKA Jindřichův Hradec				
SOKA Písek				
SOKA Prachatice				
SOKA Strakonice				
SOKA Tábor				
SOA Třeboň				
SOKA Česká Lípa		http://www.soalitomere.cz/knihovny/ (společná databáze pro všechny knihovny SOKA a SOA Litoměřice)		
SOKA Děčín				
SOKA Chomutov				
SOKA Jablonec n. Nisou				
SOKA Liberec				
SOA Litoměřice				
SOKA Louny				
SOKA Most				
SOKA Teplice				

Knihovna	URL adresa online katalogu	Poznámka
SOKA Hradec Králové	http://vychodoceskearchivy.cz/hkknihovna/hk/knihy/start.php	V OPAC katalogu lze vyhledávat i najednou ve všech databázích jednotlivých knihoven SOKA v rámci souborného katalogu na stránkách MZA v Brně: http://www.mza.cz/knihovna/skmza/
SOA Zámorsk	http://knihovna.archivzamsrk.cz/katalog/	
SOKA Blansko	http://www.mza.cz/knihovna/blansko/baze.htm	
SOKA Brno-venkov (Rajhrad)	http://www.mza.cz/knihovna/rajhrad/baze.htm	
SOKA Břeclav	http://www.mza.cz/knihovna/breclav/baze.htm	
SOKA Havlíčkův Brod	http://www.mza.cz/knihovna/hbrod/baze.htm	
SOKA Hodonín	http://www.mza.cz/knihovna/hodonin/baze.htm	
SOKA Jihlava	http://www.mza.cz/knihovna/jihlava/baze.htm	
SOKA Kroměříž	http://www.mza.cz/knihovna/kromeriz/baze.htm	
Moravský zemský archiv v Brně	http://www.mza.cz/knihovna/baze.htm	
SOKA Pelhřimov	http://www.mza.cz/knihovna/pelhrimov/baze.htm	
SOKA Třebíč	http://www.mza.cz/knihovna/trebic/baze.htm	
SOKA Uherské Hradiště	http://www.mza.cz/knihovna/uhradiste/baze.htm	
SOKA Vsetín	http://www.mza.cz/knihovna/vsetin/baze.htm	
SOKA Vyškov	http://www.mza.cz/knihovna/vyskov/baze.htm	
SOKA Zlín	http://www.mza.cz/knihovna/zlin/baze.htm	
SOKA Znojmo	http://www.mza.cz/knihovna/znojmo/baze.htm	
SOKA Žďár n. Sázavou	http://www.mza.cz/knihovna/zdar/baze.htm	
SOKA Bruntál	http://vademeum.archives.cz/vademeum/	
SOKA Frýdek-Místek		
SOKA Jeseník		
SOKA Karviná		
SOKA Nový Jičín		
SOKA Olomouc		
SOKA Opava		
SOKA Prostějov		
SOKA Přerov		
SOKA Šumperk		
Zemský archiv v Opavě		
Archiv města Plzně	http://clavius.plzen-city.cz/	
Národní filmový archiv	http://arl.nfa.cz:8080/i2/i2.entry.cls?ictx=nfa&language=2	
Masarykův ústav a Archiv AV ČR	http://www.mua.cas.cz/index.php/cs/knihovna/katalogy-knihovny	
Archiv UK	http://ckis.cuni.cz/F/QA21C272VXK35TIJLVY6VNS56QSTG9SHKMQFVCKHRT3Q2B67TP-62286?func=file&file_name=base-list-auk	

Údaje o tom, zda knihovna přispívá či nepřispívá do souborného katalogu, jsou zohledněny v grafu č. 6.

Co se týče používání knihovnických standardů v knihovnách, je samozřejmostí, že katalogizují podle pravidel ISBD a AACR2. Práce s výměnnými formáty (Marc21, UNIMARC...) souvisí především s možnostmi systémů, které knihovny vlastní. Toto téma více viz graf č. 4.

Jedním z dalších bodů dotazníku byla práce s knihovnickými moduly. Knihovny měly uvést, jaké moduly využívají. Většina z nich používá modul katalogizace, ať již pouze knih či i seriálů, popř. hudebnin a jiných speciálních dokumentů. Některé knihovny zpracovávají i články (resp. využívají analytický popis). Podrobněji viz graf č. 5.

Graf č. 7 zahrnuje údaje o tom, zda knihovny i nadále využívají lístkový katalog zároveň s automatizovaným systémem.

Neméně zajímavou informací zjištěnou z dotazníku je spokojenost knihoven se současným KIS a jeho technickou podporou (graf č. 8).

Nejvíce knihoven (53) je se systémem i technickou podporou celkově spokojeno, 13 knihoven k systému nemá žádné výhrady, ovšem s technickou podporou nemá zkušenosti a tak ji nemůže hodnotit. Nespokojena se systémem i s jeho podporou je pouze jedna knihovna, která by v budoucnu chtěla přejít na jiný systém.

Připomínky k současnému KIS a jeho technické podpoře jsou zahrnuty do níže uvedeného seznamu postřehů ohledně systému v knihovně.

Posledním bodem dotazníku byla možnost uvést další postřehy ohledně systému v knihovně. Většina knihoven se shodla na následujících bodech. V závorce je uveden systém, u kterého se negativa/pozitiva projeví.

- chybí dostatečné zaškolení (Clavius)
- problémy při převodu dat z různých knihovnických systémů (duplicity), ztráta některých předmětových hesel, chybovost v záznamech... (KpWin, Clavius, Bach systems)
- problémy při zpracování periodik – není možné uvádět roky či ročníky periodik (Clavius)
- pomalé načítání dat, prohledávání v databázi a pomalé ukládání záznamů (Clavius)
- zdlouhavé zapisování přírůstků dané vzdáleným připojením k on-line systému (Clavius)
- příliš častý upgrade, způsoboval komplikace ve funkčním systému, proto knihovna od dalších upustila (Clavius)
- návrh na možnost upozornění na opakování použití stejné signatury (Clavius)
- systém občas „zmrzne“, někdy potíže s přihlášením (Clavius)
- pro účely archivní knihovny je systém velmi podrobný až složitý a nevyužijí se všechny jeho funkce (KpWin)
- systém je jednoduchý k ovládní, vyhledávání je přehledné, možnost řazení dle roku či místa vydání (Clavius)
- systém je hodně variabilní – uspokojí i velké knihovny, které používají čárový kód (KpWin)
- systém umožňuje propojení katalogu s databází Národní knihovny – sdílení záznamů (KpWin, Clavius)
- omezená možnost oprav, používání slovníků nepřináší žádné urychlení práce (Clavius)
- horší vyhledávání a složitý postup v případě úbytků, nefunkční tiskové výstupy (Clavius)
- nejde-li internet, systém nefunguje (Clavius)

- systém funguje spolehlivě a bez potíží, nabízí lepší využití knihovního fondu než lístkový katalog, katalogizace je jednoduchá, rychlá a efektivní (Clavius)
 - potíže se zálohováním dat v nových Windows (Clavius)
 - program je přístupný pouze na jediném počítači a informace jsou předávány uživatelům zprostředkovaně (Clavius)
 - systém je přehledný, rychlý, uživatelsky příjemný (Bach systems)
 - přívětivé uživatelské prostředí, možnost individuálního nastavení užívaných polí, přehledný, snadné vyhledávání a možnost užívání filtrů (Clavius)
 - systém umožňuje podrobnou evidenci a katalogizaci knih (Clavius)
 - pomalá fáze titulování (Clavius)
 - systém umožňuje fulltextové vyhledávání konkrétních titulů (Bach systems)
 - u tématické databáze je možné k jednotlivým záznamům připojovat elektronické verze dokumentu (Bach systems)
 - systém je oproti původně používané aplikaci pomalejší a složitější (Clavius)
- Nejvíce byl zmiňován problém týkající se chybovosti v záznamech při přechodu na nový systém, což se ale při takovýchto procesech stává docela často. Některé technické závady nejsou zřejmě způsobeny vinou KIS, ale technickými možnostmi daných knihoven.

Závěr

Závěrem je třeba poděkovat všem knihovnám, resp. jejím zástupcům, kteří byli ochotni dotazník vyplnit. Díky jejich vstřícnosti se podařilo shromáždit potřebné informace o sledované oblasti a statisticky je zhodnotit.

Jak již bylo řečeno v úvodu článku, ne všichni knihovníci(ce) v archivních knihovnách mají knihovnické vzdělání a i přesto je vidět, že knihovny nejsou z hlediska technického vývoje a služeb nijak „zanedbávány“. Prakticky všechny knihovny vlastní nějaký automatizovaný systém, většina z nich má i přístupný online katalog. Jak z výsledků šetření vyplývá, knihovny jsou s menšími výhradami se svými KIS spokojeny.

Doufáme, že článek splní svůj účel a zdůrazní tak význam archivních knihoven a jejich činnost nejen zaměstnancům archivu, ale i širší odborné veřejnosti.

Použitá literatura:

- Aleph [elektronický zdroj]. Praha: ÚVT, 2011 [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://aleph.cuni.cz>
- Archiv hlavního města Prahy [elektronický zdroj]. Praha: Archiv hlavního města Prahy, [2013] [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://ahmp.cz>
- Archiv města Ostravy: oficiální portál Archivu města Ostravy [elektronický zdroj]. Ostrava: Magistrát města Ostravy, 2013 [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://amo.ostrava.cz>
- Archiv města Plzně: ad futuram memoriam = pro paměť budoucích generací [elektronický zdroj]. Plzeň: Magistrát města Plzně, c2013 [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://amp.plzen.eu>
- Bach systems s.r.o.: budoucnost v myslí a minulost ve spisech [elektronický zdroj]. [Olomouc]: Bach systems s.r.o., c2012 [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://www.bach.cz>
- C cosmotron: Cosmotron Slovakia & Bohemia [elektronický zdroj]. [Hodonín, s.a.] [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://www.cosmotron.cz>
- DORKO, Lucie: Knihovny Zemského archivu v Opavě = Libraries of the Regional Archives in Opava: bakalářská práce. Opava, 2012. 60 s., příl.
- INCAD: search solutions [elektronický zdroj]. Praha: Incad s.r.o., c2012 [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://www.incad.cz>

Koucourek, P.: RELIEF – znalostní sbírkový systém [elektronický zdroj]. In Inforum 1999: 5. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích 18.-20.5.1999. Praha: Albertina icome, 1999. [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://www.inforum.cz/archiv/inforum1999/prednasky/kocour-relief.htm>

KP-SYS: knihovná a lidem [elektronický zdroj]. [Pardubice]: KP-SYS s.r.o., c2013 [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://www.kpsys.cz>

LANius [elektronický zdroj]. [Tábor, s.a.] [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://www.lanius.cz>

Moravský zemský archiv v Brně [elektronický zdroj]. [S.l., s.a.] [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://www.mza.cz>

Národní archiv [elektronický zdroj]. Praha: Národní archiv, [s.a.] [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://www.nacr.cz>

Státní oblastní archiv v Litoměřicích: archivy severních a severozápadních Čech [elektronický zdroj]. Litoměřice: Státní oblastní archiv v Litoměřicích, c2011 [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://www.soalitomeric.cz>

Státní oblastní archiv v Plzni [elektronický zdroj]. Plzeň: Státní oblastní archiv v Plzni, 2010- [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://www.soaplzen.cz>

Státní oblastní archiv v Praze [elektronický zdroj]. Praha: Státní oblastní archiv v Praze, c2009 [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://www.soapraha.cz>

Státní oblastní archiv v Třeboni [elektronický zdroj]. Třeboň: Státní oblastní archiv v Třeboni, c2012 [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://www.ceskearchivy.cz>

Východočeské archivy: oficiální stránky státních archivů královéhradeckého a pardubického kraje [elektronický zdroj]. [S.l., s.a.] [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://vychodoceskearchivy.cz>

Zákon č. 499/2004 Sb. ze dne 30. června 2004 o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů.

Zemský archiv v Opavě [elektronický zdroj]. Opava: ZA v Opavě, c2011 [cit. 2013-09-27]. Dostupné z <http://www.archives.cz>

Dotazník – archivní knihovny

Název knihovny:
 Počet svazků v knihovně celkem (cca):
 Počet uživatelů (cca/rok):
 Knihovnický systém v knihovně:
 Počet svazků převedených do systému:
 Předchozí používaný knihovnický systém (ano – jaký? / ne):
 Důvod, proč knihovna přešla na nový systém:
 Pokud systém není, uvažuje knihovna o zakoupení? (ano/ne/nevím):
 Přístupný online katalog (ano/ne):
 Pokud online katalog knihovna nemá, jsou data nějak volně přístupná? (např. naskenovaný katalog, seznam knih...):
 Moduly systému používané v knihovně:
 Knihovnické standardy používané v katalogizaci (Marc21, Unimarc...):
 Přispívá knihovna do souborného katalogu (ano/ne):
 Používá se v knihovně lístkový katalog zároveň se systémem (ano/ne):
 Spokojenost se systémem: (ano/ne/nevím + slovní vyjádření):
 Spokojenost s technickou podporou systému (ano/ne/nevím + slovní vyjádření):
 Další postřehy ohledně systému:

ZPRÁVA O PRŮBĚHU 3. ETAPY PROGRAMOVÉHO PROJEKTU BETA TAČR AGENDA STÁTNÍHO OBČANSTVÍ A MOŽNOSTI JEJÍHO ZEFEKTIVNĚNÍ

ZDEŇKA KOKOŠKOVÁ

Třetí etapa projektu, jehož řešiteli jsou Z. Kokošková, A. Skipalová, F. Štverák a J. Bernas, se nesla v duchu praktického využití doposud získaných poznatků. V jejím průběhu byl za účasti čtyř krajských úřadů a tří státních archivů *připraven a realizován poloprovoz*, byl vyvinut a spuštěn tematický *webový portál* a byla dokončena *digitalizace* pilotních informačních zdrojů v Národním archivu.

1. Poloprovoz

Při analýze požadavků na software k vyřizování státoobčanské agendy na základě rešerší ve státních archivech se ukázalo, že většinou požadovaných funkcionalit by měly běžně disponovat elektronické systémy spisové služby. Vzhledem k tomu, že Národní archiv využívá systém spisové služby *Ginis*, bylo toto zjištění ověřeno na uvedeném systému spisové služby. Ukázalo se, že elektronický systém spisové služby disponuje potřebnými funkcionalitami a není tedy třeba vyvíjet specializovaný software. Na druhou stranu je nutno konstatovat, že ergonomické vlastnosti tohoto systému vyřizování agendy zdržují a komplikují. V jednotlivostech se jedná o drobné nedostatky, které však v souhrnu znamenají zbytečné prodloužení.

Na základě konzultací s pracovníky OASSS MV a OVS MV mohli být vybráni vhodní účastníci pro poloprovoz z řad úřadů veřejné správy. Byl vytipován Krajský úřad Moravskoslezského kraje, Libereckého kraje, Karlovarského kraje a Pardubického kraje. Z archivů se do poloprovozu vedle Národního archivu zapojil Státní oblastní archiv v Třeboni kopírující region Jihočeského kraje včetně všech poboček – sedmi státních okresních archivů a Archiv bezpečnostních složek, jímž prochází naprostá většina dotazů se státoobčanskou tematikou z úřadů veřejné správy.

Pracovali jsme s modelem vybraným v samém závěru předchozí etapy, kdy veškerá komunikace mezi úřady veřejné správy, OASSS MV a archivy samotnými probíhá výhradně elektronickou cestou, prostřednictvím ISDS, při akceptování digitálních kopií archivních dokumentů ve formátu PDF opatřených průvodním dopisem a uzamčených do jednoho celku elektronickým podpisem. OASSS MV v tomto modelu hraje i nadále podstatnou úlohu. Žádosti z jednotlivých úřadů po prostudování vstupních dat rozesílá příslušným archivům prostřednictvím ISDS, výsledky šetření z jednotlivých archivů pak zpětně soustřeďuje a kompletuje a následně odesílá žadatelům, tj. příslušným krajským a samosprávným úřadům. V případě, že pracovníci OASSS MV zjistí z odpovědí a příložených kopií archivních dokumentů nové skutečnosti, zasílají pak dotazy dalším archivům k doplnění šetření.

K vyhodnocení poloprovozu proběhla 8. října 2013 v Národním archivu schůzka řešitelů. Posuzovali jsme tříměsíční poloprovoz, jenž byl zahájen dne 1. července 2013. Vzhledem k tomu, že do té doby bylo kompletně vyřízeno a uzavřeno příliš malé množství žádostí pro objektivní posouzení celého poloprovozu, bylo dohodnuto, že se bude nadále v tomto režimu pokračovat. Nicméně i tak se všichni účastníci schůzky shodli, že využíváním komplexního elektronického úřadování, došlo jednoznačně ke zrychlení vyřizování dotazů, že jednotlivým účastníkům práce v režimu poloprovozu nezpůsobovaly komplikace a že se mu pro jeho přednosti nebrání ani do budoucna. Pracovníci krajských úřadů jakožto příjemci digitálních kopií zároveň potvrdili jejich dostatečnou kvalitu a také poukázali na možnost jejich vytištění přímo na úřadě v případě potřeby. Celý proces vyřizování žádosti se tak zkrátil u běžného šetření trvajícím 86 dní o více než dva týdny a v případě šetření s upřesňujícím dotazem trvajícím původně 121 dní o více než tři týdny.

Kritickou fází vyřizování agendy je kompilace digitalizátů do výsledného formátu PDF. Jedná se o formát, který lze (ve verzi PDF/A) použít pro dlouhodobé uložení a který lze rovněž využít pro strukturované dokumenty či spisy. Zároveň však vyšlo najevo, že uložení strukturovaných dokumentů do PDF vyžaduje kvalitní nástroj pro editaci PDF.

Tato část projektu dále ukázala, že v ČR stále chybí právní stanovisko, jak má vypadat důvěryhodný elektronický dokument. Tento problém je řešen aplikací odstavce 5 § 69a zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě „digitální reprodukce jsou v systému spisové služby opatřovány elektronickým podpisem a časovým razítkem“. Dalším problémem je, že informační systém ISDS nabízí i z hlediska agendy státního občanství nedostatečný prostor pro přenos zpráv obsahujících digitalizáty – s ohledem na objem příloh nelze v některých případech dokument zaslat jen v jedné zprávě. Pokud je však dokument odeslán ve více zprávách, nedokáže jej spisová služba příjemce řádně identifikovat a zaeviduje jej zpravidla jako několik dokumentů. Vzhledem k tomu, že není reálné dosáhnout změny technických parametrů datových schránek, bude uvedený postup popsán v připravované metodice.

Výsledky poloprovozu byly prezentovány na schůzce zástupců krajských úřadů, magistrátů, městských částí a archivů, která se konala v závěru etapy, dne 14. listopadu 2013, v kinosále Národního archivu a byly přijaty se značným zájmem ze strany úředníků veřejné správy.

2. Webový portál

Paralelně s přípravou poloprovozu probíhaly i práce na tvorbě webového portálu. Třídění údajů z předchozího výzkumu a získávání dalších potřebných dat bylo předpokladem pro vznik komfortních tematických webových stránek, jež mohou sloužit nejen pracovníkům úřadů veřejné správy, ale i dalším institucím a také jednotlivým zájemcům z řad široké veřejnosti. Koncem září 2013 byly webové stránky nazvané *Státní občanství* k dispozici na adrese Národního archivu <http://digi.nacr.cz/aso/>. Odkaz na ně byl pak umístěn na portále Ministerstva vnitra ČR <http://www.mvcr.cz/clanek/agenda-statniho-obcanstvi.aspx>.

Kromě titulní strany, na níž je uvedeno číslo a přesný název programového projektu TAČR, díky němuž portál vznikl, jsou pro čtenáře k dispozici následující rubriky umístěné v horní části stránky: úvod, manuál, archivy, vyhledávání, legislativa, literatura, metodika a odkazy. V rubrice nazvané *úvod* se obecně hovoří o vyřizování státoobčanské agendy v archivech ČR i o programovém projektu TAČR Agenda státního občanství a možnosti jejího zefektivnění. Rubrika *manuál* je věnována nejčastějším dotazům týkajícím se agendy (státní občanství, národnost, domovská příslušnost, poslední pobyt osoby, německá státní příslušnost, dekretální šetření, různé formy opce, vystěhování, adiční údaje apod.) a také archivním souborům uloženým v příslušných typech archivů ČR. Navazuje na ni rubrika *archivy*, která obsahuje strukturu archivů ČR se všemi kontaktními údaji a základní přehled archivů

v sousedních státech. Následuje rubrika *vyhledávání*, která umožňuje zadat libovolnou lokalitu v ČR (s dnešním úředním názvem) a žadateli je nabídnut okres a v návaznosti příslušný státní okresní (resp. oblastní) archiv, v němž by se k agendě mohly nacházet archivní prameny. Rubrika *legislativa* nabízí přehled právních předpisů využívaných po dobu existence Československa. Z názvu rubriky *literatura* vyplývá její obsah – jde o abecedně řazené publikace z oblasti legislativy i československých dějin vážící se k problematice československého státního občanství. Rubrika *metodika* zatím není naplněna a bude doplněna v závěru projektu, v létě příštího roku. Nejpestřejší je poslední rubrika obsahující zpětné *odkazy* na webové stránky, které mohou být široké škále uživatelů webového portálu prospěšné – jedná se např. o odkazy na správní členění ČR, české archivnictví, digitalizované dokumenty (zejména matriky, pobytovou evidenci, sčítací operáty) v českých archivech, staré lexikony i genealogické společnosti.

Webové stránky budou průběžně doplňovány pravidelným kontaktováním archivů a OASSS MV ČR i na základě podnětů ze strany archivů a úřadů veřejné správy.

3. Digitalizace

Ve třetí etapě jsme plynule navázali na digitalizaci pilotních zdrojů informací, jež byla zahájena v předchozím období a za pomoci techniky pořízené v samotném úvodu projektu. Pokračovali jsme v odborné přípravě pomocných knih potřebných k řešení státoobčanské agendy, které jsou nejpoškozenější dlouhodobým využíváním archivních fondů vytipovaných již v první etapě (Ministerstvo vnitra – nová registratura, Policejní ředitelství Praha, Sčítání obyvatelstva ČSR v roce 1930 a Sčítání obyvatelstva v roce 1939).

V úvodu etapy jsme dokončili digitalizaci poškozených pomocných knih z archivního fondu *Sčítání obyvatelstva v roce 1939*. Zbylé svazky byly již v předchozím období opaginovány a ambulantně ošetřeny a nyní byly digitalizovány v rozlišení 300 dpi. Následně, po celou etapu probíhala kontrola kvality snímků a případné opravy. Po celou dobu etapy probíhala stejným způsobem příprava a samotná digitalizace knih z fondu *Sčítání obyvatelstva ČSR v roce 1930*. I nadále byly digitalizovány indexy fondu *Policejní ředitelství Praha*. V této etapě se jednalo o pomocné knihy pro léta 1921-1940 obsahující abecední řadu osobních jmen s odkazem na signaturu, pod níž se ve fondu nacházejí spisy týkající se pasových záležitostí, občanských legitimací, řidičských průkazů apod. Pro tento rozsáhlý soubor knih byla již na počátku připravena přehledná tabulka s abecedním rozsahem jmen obsaženým v každém svazku. V současné době jsou zpracovávány ke každému písmenu abecedy podrobné přehledy.

Úkolem poslední etapy projektu je *příprava závazných metodických pokynů* pro ověřené efektivní vyřizování státoobčanské agendy v rezortu Ministerstva vnitra, a to při dohledávání podkladů v archivech ČR. Metodika, resp. její tvorba a struktura vyplynula z říjnových setkání s pracovníky krajských úřadů, představiteli OASSS MV, OSV MV a zástupci několika zapojených archivů a řešitelé na ní budou průběžně pracovat tak, aby mohla být dána koncem projektu, tj. v létě 2014 do tisku prostřednictvím Odboru archivní správy a spisové služby MV.

LITERATURA

PETR MAREŠ:
SOUPIS PŘÍSEDÍCÍCH KOMORNÍHO SOUDU
ČESKÉHO KRÁLOVSTVÍ
V LETECH 1526–1620

Monografie *Soupis přísedících komorního soudu Českého království v letech 1526–1620*, která vyšla v roce 2013 pod záštitou Národního archivu, představuje jeden z kroků, jímž si Petr Mareš připravuje cestu jednak k budoucí studii o obsazování dvorského a komorního soudu v předbělohorských Čechách, jež byly propojeny, a jednak je součástí dlouhodobějšího autorova zájmu, konkrétně prosopografického rozboru ústředních správních a samosprávních orgánů předbělohorských Čech.¹ Samotnému komorního soudu byla věnována již několikrát pozornost², ale povětšinou z hlediska vlastní trestně právní působnosti této instituce, méně již jako byrokratickému orgánu. V současné historiografii se tato staronová problematika stala předmětem nových interpretací, a v této souvislosti jsou znovu „objevovány“ i mnohé starší studie. V případě komorního soudu se jedná především o studii a edici Václava Schulze z roku 1904³, který se rovněž mimo jiné zabýval frekvencí a personálním obsazením tohoto úřadu, ale stále ještě s ohledem na vlastní instituci jako takovou. Proti tomu se Petr Mareš zaměřil na personální zastoupení úřadu, resp. na jednotlivé pretendenty úřadu, kteří jsou stejně tak jako jiní doboví úředníci v současné historiografii chápáni jako samostatný fenomén.

Stejně tak jako v případě první Marešovy monografie o obsazování úřadu krajského hejtmána v předbělohorském období není *Soupis přísedících komorního soudu* edicí ve smyslu pouhého přepisu pramene, jak by se mohlo na první pohled zdát, ale jde o syntézu náročnějšího charakteru, neboť autor došel ke svému personálnímu přehledu na základě kritické analýzy více pramenů. Na rozdíl od Václava Schulze, který pro svou edici čerpal téměř výhradně z jedné řady register komorního soudu (z tzv. „register nálezových i vejpovědí“)⁴, Petr Mareš rozšířil svoji pramennou základnu i na další písemnosti, například na jiné druhy register komorního soudu, desky dvorské, písemnosti královské kanceláře, rodové archivy a materiály umožňující, co nejlépe určit danou osobu a její politickou činnost.

Vlastnímu přehledu přísedících komorního soudu předeslal autor i úvodní obecnou studii, v níž se mimo jiné věnoval například Schulzově edici, kterou zhodnotil a zkorigoval. V této

¹ K tomu viz Mareš, Petr: *Zemský soud větší v Čechách 1542–1620. Prosopografická analýza přísedících, Paginae historiae* 19/2011, s. 277–282; týž: *Obsazování úřadu krajského hejtmána v předbělohorském období a soupis krajských hejtmánů na základě dochovaných seznamů z let 1563/1564–1616/1617. Praha 2009; týž: Přísedící většího zemského soudu Českého království (1542–1620) na habsburských dvorech a na dvoře Františka Falckého. Paginae historiae* 18, 2010, s. 7–62; týž: *Obsazení úřadu krajského hejtmána v Čechách v letech 1553/1554–1556/1557. Časopis Národního muzea, řada historická, Series Historia* 179, 2010, s. 42–62; týž: *Obsazování úřadu krajského hejtmána v Čechách za vlády Ferdinanda I. a soupis krajských hejtmánů z let 1537/1538–1560/1561 podle register české královské kanceláře. Paginae historiae* 19, 2011, s. 7–93.

² Kreuz, Petr: *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526–1547. Praha 2000; Dragoun, Michal – Maťa, Petr: Komorní soud za Vladislava Jagellonského (1471–1488). Sborník archivní prací* 47, 1997, s. 255–292; Čelakovský, Jaromír: *Registra soudu komorního z let 1472–1524. Archiv český VII–XIV, XIX, XXXII, Praha 1887–1915; týž: Soud komorní za krále Vladislava. Praha 1895.*

³ Schulz, Václav: *Príspevky k dějinám soudu komorního Království českého z let 1526–1627, Historický archiv české akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 24. Praha 1904.

⁴ Kodetová, Olga: *Komorní soud 1471–1783, inventář Státního ústředního archivu. Praha 1965.*

části se také zabývá obecnou charakteristikou soudu a dále pak již výše zmíněnými prameny, které pro svoji práci využil. Na tomto místě jen stručně shrnu, že dle Petra Mareše měl být soud stabilizován cílevědomou politikou Ferdinanda I., konkrétně vydáním „Zřízení o komorním, hejtmanském a dvorském soudu“ v květnu 1534, které bylo potvrzováno i v dalších redakcích zemského zřízení předbělohorských Čech. K personálnímu propojení komorního a dvorského soudu mělo dojít s největší pravděpodobností v roce 1539, kdy byla přízpůsobena frekvence zasedání a termíny obou zmíněných soudů. Kromě tohoto personálního propojení přísedících obou soudů měly být také propojeny jejich kanceláře, a to rovněž přinejmenším od poloviny 16. století, kdy představený úřadu desek dvorských byl současně představený kanceláře komorního soudu. Vlastní plénum komorního soudu rozdělil autor na tři skupiny – předsedu (nejvyšší hofmistr či jeho zástupce), řádné přísedící jmenované panovníkem a mimořádné přísedící, kteří se zasedání zúčastnili na žádost hofmistra. Řádný přísedící, člen panského nebo rytířského stavu, měl být vybírán panovníkem z osob, které mu navrhl nejvyšší hofmistr po poradě s přísedícími zemského a komorního soudu. Z hlediska kancelářské praxe toto jmenování mělo probíhat prostřednictvím jmenovacího listu poselacího (reskriptu). Dále musel dotyčný složit služební (instalační) přísahu, po níž ho nejvyšší hofmistr „dosadil“ mezi ostatní přísedící, tím že mu určil místo v soudním tribunálu podle stavu a principu „starožitnosti rodu a let“. Složením přísahy se řádný přísedící stával také královským radou a členem širší královské rady. A konečně, funkce řádného přísedícího měla být doživotní, při čemž se zároveň jednalo o placený úřad. Součástí knižní publikace je rovněž fotografická dokumentace některých druhů využitých písemností.

Druhá část úvodní studie zasvěcuje čtenáře již do poměrně složité struktury zápisů vlastní edice, která pochopitelně tvoří stěžejní část monografie. Ze záznamu lze mimo jiné vyčíst, jaké další posty daná osoba zastávala či zda v úřadě přísedícího zasedli i další příslušníci rodiny (rodu) či jinak řečeno, zda tento kariérní postup a další strategie byly v rámci rodiny (rodu) obvyklé. Ze závěrečného přehledu vyplývá poměrně vyrovnané zastoupení stavu panského i rytířského, při čemž z většího počtu řádných přísedících z řad rytířů lze usuzovat, že se tento úřad společně s dalšími, stal pro nižší šlechtu jedním z možných kariérních prostředků. Není pochopitelně v možnostech recenzenta procházet všechny zápisy v edici. Zde bych jen chtěla konstatovat, že na základě vlastní badatelské zkušenosti si nejsem jistá, zda se v případě Oldřicha Gerštorfa z Gerštorfu a z Malšvic (s. 111) jedná skutečně jen o jednu osobu. K tomu bych chtěla zároveň i dodat, že jednou z velkých předností edice je, že není uživateli předkládána jako pouhý definitivní výsledek, ale že je naopak i otevřená i zpětné kontrole a další badatelské iniciativě, a to jednak díky bohatému poznámkovému aparátu u každého jednotlivého zápisu, a jednak i díky tomu, že autor u každého úřadu, který dotyčný přísedící komorního soudu zastával, vypsál vždy příslušné datum, ke kterému se zpráva vztahuje.

Co se týká celkového hodnocení publikace, není pochyb, že v případě edice se jedná o velmi zdařilý a promyšlený počín, který vychází vstříc aktuálním potřebám historické vědy. Kromě již několikrát zmíněné byrokratizace či kariérních postupů nižší šlechty se v této souvislosti nabízí i náhled na okruh osob, které se pohybovaly kolem komory a které mohly do jejich záležitostí zasahovat. Určité výhrady bych měla k úvodní studii, která mohla být vzhledem k práci, kterou si dal autor s edicí, jistě podrobnější, například co se týká analyzovaných písemností. Z hlediska čtenáře by bylo rovněž vhodnější, kdyby mnohé podstatné informace, které jsou v poznámkovém aparátu pod čarou, tvořícím až polovinu stránky, byly přesunuty a podrobněji vysvětleny v hlavním textu. Zároveň však předpokládám vzhledem k propojení kancelářů dvorského a komorního soudu, že se autor rozhodl věnovat hlouběji vlastní praxi až v avizované monografii.

Markéta Novotná

Mareš, Petr: *Soupis přísedících komorního soudu Českého království v letech 1526–1620*, Národní archiv. Praha 2013, 196 s.

EVA GREGOROVIČOVÁ: KAPITOLY Z DĚJIN RODINNÉHO ARCHIVU TOSKÁNSKÝCH HABSBUKŮ

Sborník článků PhDr. Evy Gregorovičové vydaný pod názvem Kapitoly z dějin Rodinného archivu toskánských Habsburků překládá souhrn článků vydaných v různých českých a zahraničních (především italských a rakouských) odborných periodikách, sbornících z konferencí či katalogích výstav, atp. Právě rozptýlenost těchto článků stěžovala jejich přístupnost pro české badatele.

Než přejdeme k vlastní recenzi sborníku, představme si krátce autorku sborníku. PhDr. Eva Gregorovičová je významnou archivářkou, dlouholetou správkyní Rodinného archivu toskánských Habsburků. Tento fond nejen spravuje, inventarizuje, a nejen to. Dlouhodobě se účastní mezinárodních projektů, výstav a konferencí, kde prezentuje výsledky své archivní práce, šíří povědomí o bohatosti jí spravovaného archivního fondu, reprezentuje Národní archiv v Praze a Českou republiku. Sborník je tedy způsobem, jak toto prezentovat její práci širší badatelské veřejnosti v České republice.

Články, českém a italském jazyce, otištěné ve sborníku se všechny týkají velice zajímavého a obsáhlého a bohužel téměř badatelsky nevyužívaného fondu Rodinný archiv toskánských Habsburků uložený v Národním archivu v Praze. Čiší z nich zaujetí a zájem o problematiku související s tímto fondem ve všech aspektech.

Tématicky je možné rozdělit je do několika vzájemně se prolínajících skupin: 1) osudy archivního souboru a jeho původců, 2) historie inventarizace a její pokračování v současnosti, 3) zvláštnosti a zajímavosti uložené ve fondu, 4) toskánské rytířské a záslužné řády. V první tématické skupině se autorka zabývá životními osudy pro vznik fondu významných členů sekundogenitury habsbursko-lotrinského rodu vládnoucí v Toskánském velkovévodství po více než sto let. Jejich osudy měly v mnohém přímo vliv na osudy samotného fondu, jehož vzniku a peripetiím vedoucím až k jeho uložení v depozitářích Národního archivu v Praze na Chodovci se v této tématické skupině rovněž obsáhle věnuje. K této tématické skupině je možno přičlenit i autorčiny zprávy ze studijně-pracovních cest především do Archivio di Stato di Firenze (Státní archiv ve Florencii), během nichž autorka studovala nejen otázky vzniku archivního fondu, ale i vazby mezi archiváliemi uloženými v Praze a těmi v Itálii. Zprávy z těchto cest zároveň poskytují informace o fungování oběhu dokumentů v rámci toskánského státu před jeho začleněním do Italského království (především během studia problematiky toskánských legací). Ve druhém tématickém celku se autorka především zaměřuje na historii zpracovávání a zpřístupňování tohoto rozsáhlého a komplikovaného archivního fondu badatelům. Tato část dokresluje složité osudy samotného archivního fondu. Ve třetím tématickém celku se autorka věnuje zajímavým archiváliím uložených jak v již přístupných, tak v dosud zatím nepřístupných částech fondu, ať již se jedná o kartografické materiály, fotografie, či písemnosti týkající se významných osobností či památek. V poslední tématické skupině se autorka zabývá prameny a předkládá své poznatky týkající se rytířských a záslužných řádů udělovaných toskánskými velkovévody.

Všechny články jsou nesmírně podnětné, plně zajímavých a přínosných informací. Odrazí se v nich úzký vztah, nadšení a nebývalý zájem, který si autorka za léta studia a práce s fondem vytvořila, a to jak vůči jeho původcům, tak k fondu samému. Přesto si autorka zcela drží objektivní odstup nutný pro každou odbornou práci.

Krom toho, že publikované články poskytují ucelené informace k dané problematice a tématu, jsou zároveň lákavými pozvánkami k dalšímu studiu, snaží se vyvolat zájem o danou problematiku, část fondu či fond jako celek. I v tom tkví jejich nebylý význam a přínos. Rovněž díky analýze obsahu jednotlivých složek fondu Rodinného archivu toskánských Habsburků a fondů uložených v italských archivech, především Archivio di Stato di Firenze, se tyto články stávají pozoruhodnou pomůckou pro badatele.

Jedinými drobnými vadami na kráse jsou tiskařské chyby v textu a poněkud nekvalitní provedení tisku obrazové přílohy. Dále by možná nebylo zcela na škodu, ač jde mnohdy o aktualizované verze článků, kdyby byl přímo u nich uváděn odkaz na jejich původní publikování. Nalezení této informace až v bibliografii na konci publikace by mohlo, krom jisté nepohodlnosti pro badatele, v případě nepozornosti vést i k nepřesným citacím.

I přes tyto skutečně drobné nedostatky je tento sborník nesmírně přínosný a podnětný.

Lenka Kovaříková

Gregorovičová, Eva: Kapitoly z dějin Rodinného archivu toskánských Habsburků, Národní archiv. Praha 2013, 432 s.

BOHUMÍR BROM: SPISOVÁ A ARCHIVNÍ SLUŽBA VE VEŘEJNÉM A SOUKROMÉM SEKTORU

Sympatické rozhodnutí nakladatelství Linde Praha a. s. vydat v době častých legislativních změn v oblasti spisové a archivní služby příručku, která by přehlednou formou postihovala současnou praxi a legislativu a podávala tak uživateli komplexní a srozumitelný návod, jak v oblasti spisové a archivní služby postupovat, je určitě chvalyhodné a odvážné, zároveň však přináší některá úskalí.

Pozitivní je, že se po delší době objevuje na našem trhu souhrnná příručka, která pomáhá vykonavatelům spisové a archivní služby zorientovat se ve spletité problematice spisové a archivní služby v podmínkách přechodu státní správy (a nejen jí) na elektronické úřadování a správu a ukládání dokumentů v elektronické podobě. Přechodová doba, v níž se v současnosti nacházíme, se vyznačuje existencí dvou základních systémů vedení spisové služby, a to v listinné (analogové) a digitální podobě, běžná je též forma třetí – hybridní. Tendence vývoje je však jasná, je jí přechod k elektronické spisové a archivní službě, což si vyžaduje v závislosti na rychlém tempu rozvoje komunikačních a informačních technologií časté změny v současné legislativě. Tento trend vývoje směrem k elektronické spisové službě se podařilo této knize náležitě akcentovat, jejímu výkladu je věnován největší prostor, a to jak v úvodu, tak především v základní části i v části speciální je mu věnována samostatná kapitola nazvaná *Rozvoj e-governmentu v ČR a jeho důsledky pro oblast správy dokumentů*. Časté legislativní změny se však mohou stát největším úskalím tohoto vydavatelského počínu, jež by mohlo tkvět v rychlém zastarávání publikace.

V základní části příručky se její autor Bohumír Brom převážně zabývá správou dokumentů u veřejnoprávních původců, kteří mají povinnost vykonávat spisovou službu. Podrobně jsou popisovány jednotlivé fáze spisové služby a správy dokumentů od jejich příjmu, přes označování, evidenci, rozdělování, oběh, vyřizování, vyhotovování, podepisování a odesílání dokumentů, až po jejich ukládání a výběr archiválií ve skartačním řízení. Každá kapitola publikace, která se věnuje příslušné fázi spisové služby, má zároveň podkapitoly rozebírající danou fázi pro dokumenty v digitální podobě, tak podkapitoly pro dokumenty v podobě analogové. Příručka nezapomíná ani na možnost spisové rozluky a uvádí pokyny, jak při ní postupovat, stručně je zmiňováno vedení spisové služby v mimořádných situacích, čímž jsou hlavně myšleny živelné pohromy, ekologické, průmyslové a jiné havárie, a dále je stručně pojednáno o kontrole výkonu spisové služby u veřejnoprávních původců.

Nepoměrně menší oddíl je v příručce věnován správě dokumentů u soukromoprávních původců, což logicky vyplývá ze skutečnosti, že tito původci nemají ze zákona povinnost vést spisovou službu a tudíž nejsou při správě dokumentů tak svázáni předpisy. Přesto, nebo možná právě proto, by mohli, jako uživatelé této příručky, uvítat více doporučení a příkladů pro správu jejich dokumentů.

Speciální část příručky popisuje spolupráci původců s archivními institucemi. Je zde představena současná síť archivů v České republice včetně předpokládaného vzniku Národního digitálního archivu, dále jsou zde uvedeny postupy při předávání archiválií do archivů a zmíněna je i problematika správy archivních dokumentů uložených mimo archivy. Autor ve speciální části rovněž rozebírá nakládání s určitými typy dokumentů jako jsou u původců často hojně zastoupené účetní a daňové dokumenty, dále se zabývá specifickým naklá-

dáním s dokumenty obsahujícími utajované informace a tzv. šedou literaturou, která však, podle mého názoru, se svým kritériem (ne)publikovanosti nepatří do oblasti archivní nýbrž knihovnické.¹

V příloze je pak uveden seznam hlavních platných předpisů týkajících se problematiky spisové a archivní služby v České republice, připojeny jsou texty vybraných základních legislativních předpisů pro tuto oblast, a to ve znění k 1. 1. 2013. Přílohu doplňují ukázky a vzory některých dokumentů a seznam doporučené literatury a pramenů.

Jako velké plus této příručky vidím snahu o grafickou přehlednost a členění textu, která je v této složité problematice více než žádoucí, i když ne vždy je sama o sobě schopna vyvážit spletnost tematiky. O něco méně uživatelsky příjemné je pak časté užívání zkratk.

Příručka Spisová a archivní služba ve veřejném a soukromém sektoru si pro svou komplexnost a užitečnost jistě najde brzy své čtenáře.

Zora Machková

Brom, Bohumír: Spisová a archivní služba ve veřejném a soukromém sektoru – Praktická příručka pro správu dokumentů. Linde, Praha 2013, 320 s.

DOKONALÁ EDICE

Kniha Martiny Hrdinové Erby ctihodné šlechty slavného Království českého, která vyšla v loňském roce v nakladatelství Academia, byla na pultech knihkupectví nepřehlédnutelná – barevná, na křídovém papíru, o rozsahu 694 stran. Práce je výsledkem autorčina doktorského studia na katedře PVH a archivního studia na FFUK v Praze.

Martina Hrdinová si dala za úkol edičně zpracovat dva erbovníky, které jsou uloženy v rodovém archivu Vratislavů z Mitrovic na zámku v Dírné. Přestože obsahují celkem 2343 erbů, zůstaly v české historiografii dosud takřka nepovšimnuty. Autorka přistoupila k edici komplexně, nešlo jí jen o prosté vydání kopie erbů se základním popisem, ale také o jejich dataci, určení autorství. Dále provádí detailní obsahový rozbor erbovníků, aby tak ozřejmila účel jejich vzniku a zhodnotila jejich přínos pro českou historii a pomocné vědy historické. Kniha M. Hrdinové obsahuje deset kapitol, dvě přílohy, místní a jmenný rejstřík k textové části, obrazovou edici erbů s rejstříkem rodů, katalog rodů a CD s databází edice. Martina Hrdinová svým velice pečlivým prozkoumáním obou erbovníků zjistila, že byly sepsány Václavem Ignácem z Mitrovic a Kryštofem Vilémem Harantem z Polžic a Bezdruzic, po jehož smrti přešel jím vytvořený erbovník do majetku Václava Ignáce z Mitrovic.

V úvodu definuje autorka termíny erb a erbovníky, zamýšlí se nad funkcí erbu a heraldiky, uvádí zde i důvody pro vydání těchto dvou „Dírenských erbovníků“, které podle ní představují v našem prostředí jedinečný pramen, kterému nebyla do této doby věnována odpovídající pozornost. Hrdinová odůvodňuje vypracování této obsáhlé edice nejen jedinečností pramene, ale také nedostatkem starších heraldických pramenů. V navazující první kapitole se autorka zabývá analýzou výzkumu heraldických rukopisů, upozorňuje na autory, kteří Dírenským erbovníkům věnovali pozornost (M. Kolář, A. Sedáček). Velice zajímavá je kapitola druhá, kde Hrdinová shrnuje metodiku zpracování erbovníků a způsoby jejich edic a definuje parametry pro „nejhodnotnější edice“ erbovníků. Třetí kapitola obsahuje kodikologický rozbor obou erbovníků, odkrývá postup jejich vyhotovení, objevuje klíč řazení erbů na stránky, snaží se identifikovat malíře a pisáře, zamýšlí se nad jazykovou stránkou textu erbovníků, určuje jejich autory a oba erbovníky srovnává.

V dalších kapitolách popsala Martina Hrdinová životopisy obou autorů Dírenských erbovníků – Kryštofa Viléma Haranta z Polžic a Bezdruzic (1617–1691), synovce známého cestovatele Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic, a Václava Ignáce Vratislava z Mitrovic (1645–1727), poukázala na důvody, proč se tyto dva úspěšní šlechtici věnovali heraldické a rodopisné práci a jaké uplatnění jejich díla našla. Václav Ignác si dal za cíl zpracovat podrobně rodinnou historii, pro Kryštofa Viléma Haranta, žijícího v emigraci, představovala tato genealogická práce udržení kontaktů se svou vlastí. V této části knihy, která byla bezesporu heuristicky náročná, se objevují malé nepřesnosti, např. když autorka uvádí některé osoby jen jejich rodovým jménem. Poněkud nad rámec práce působí také obecné pasáže o selských bouřích či evropských válkách.

Autorka dále popsala motivaci obou šlechticů na genealogickém a heraldickém studiu, poukázala na nedostatek literatury, která by shrnovala tuto problematiku v jejich době v českém a moravském prostředí. Tato absence domácí literatury se dle Hrdinové projevila také malým zastoupením erbů české a moravské šlechty v evropských příručkách.

Velice zajímavá je osmá kapitola, kde se M. Hrdinová pokusila najít prameny Dírenských erbovníků. Pečlivou analýzou pramenů se jí podařilo několik konkrétních zdrojů objevit. To jí umožnilo formulovat i odvážné závěry jako např. o originálu Auly Caroli IV., který pod-

¹ Viz blíže Machková, Zora: Šedá literatura z pohledu archiváře. In: Seminář ke zpřístupňování šedé literatury 2010 : 3. ročník semináře zaměřeného na problematiku uchovávání a zpřístupňování šedé literatury, 8. 12. 2010 [online]. Praha 2010 [cit. 2011-02-04]. Dostupný z WWW: <http://nysl.techlib.cz/index.php/Sbornik_2010>. ISSN 1803-6015.

le ní mohl být v majetku Václava Ignáce z Mitrovic. Právě tato analýza pramenů, které měli oba šlechtici k dispozici, naznačuje možnost, že Harantův erbovník se nedochoval celý. Tato kapitola poskytuje ucelený přehled doložených či hypotetických pramenů přímo v čítankové podobě a výborně čtenáři dokresluje prostředí, ve kterém se autoři pohybovali.

Pečlivě propracovaná je i následující část knihy, která analyzuje prosopografii Dírenských erbovníků. Na základě této analýzy jsou sestaveny přehledné grafy, které evokují další zajímavé otázky – např. proč v některých obdobích vymřelo mnohem více rodů než v obdobích jiných.

Desátá kapitola představuje literární činnost Václava Ignáce z Mitrovic v kontextu soudobé a pozdější genealogické a historické literatury. Martina Hrdinová doložila, že Václav Ignác si vyměňoval své poznatky např. s Bohuslavem Balbínem nebo Michalem Adamem Franckem z Franckensteinu. U Kryštofa Viléma Haranta pro podobné kontakty prameny chybí. Autorka také upozorňuje na zajímavý fakt, že přestože oba autoři Dírenských erbovníků dosáhli ve své genealogické práci vysoké úrovně a jejich dílo vlastnili v opisech soudobí historici, nikdy nevydali své práce tiskem.

Závěr této velice zajímavé knihy nepřináší nic nového, místo zamyšlení se nad použitými metodami a zjištěnými fakty přináší jen faktografické shrnutí celé knihy. Lze jen doufat, že se Martina Hrdinová k tématu vrátí a z určitého odstupů zde publikované výsledky bádání zhodnotí.

Na závěr se musím přiznat, že jsem si Erby ctihodné šlechty slavného Království českého půjčila jenom z toho důvodu, abych zjistila, je-li nutné dnes vydávat tak rozsáhlé a důkladné edice i v papírové podobě. Martina Hrdinová mě svým zdůvodněním, pečlivou prací a velkou erudicí přesvědčila, že takováto edice má nejen své opodstatnění, ale také nezanedbatelný přínos pro další historické bádání.

Jana Svobodová

Hrdinová, Martina: Erby ctihodné šlechty slavného Království českého. Edice a analýza dvou erbovníků české šlechty z 80. let 17. století, Academia. Praha 2013, 694 s. + CD-ROM

JEDEN ZE „SYMBOLŮ PŘEDBŘEZNOVÉ REAKCE“

Období dějin habsburské monarchie a v širších souvislostech i dějin evropských, resp. světových, první poloviny 19. století je označováno jako tzv. metternichovský absolutismus vyznačující se důsledným lpěním na konzervativních tradicích, potlačováním pokrokových hnutí a myšlenek, policejním řízením státu, cenzurní praxí a důslednou každodenní kontrolou obyvatelstva. Tento schematický pohled je v posledních letech nabouráván, resp. rozostřován, pramennými analýzami některých oblastí politických, sociálních i kulturních dějin, nebo neméně biografickými studii jednotlivých vrcholných představitelů daného období, jejich reálné činnosti i jejich myšlenkového světa. Největší pozornost je pochopitelně věnována samotnému kancléři Metternichovi, jehož 150. výročí úmrtí, které jsme si připomněli v roce 2009, přineslo zároveň zvýšený zájem o jeho životní příběh. Jeho komplexní biografie připravovaná již několik let německým historikem Wolframem Siemannem ostatně bude v této souvislosti výrazným mezníkem.

Do tohoto směru bádání zapadá rovněž biografie prezidenta Dvorského policejního a cenzurního úřadu ve Vídni Josefa Sedlnitzkého připravená slovenským historikem Michalem Chvojkou. Právě státní policie je považována za důležitý pilíř metternichovského státu a Sedlnitzky jako jeden z jejich tvůrců za ztělesnění předbřeznové reakce. Chvojkova monografie vydaná v roce 2010 v německém nakladatelství Peter Lang vychází z jeho doktorské práce obhájené v roce 2007 na Slezské univerzitě v Opavě. Sám Michal Chvojka působící dnes na katedře historie Filozofické fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnavě se věnuje tomuto tématu systematicky již řadu let a výrazně tak přispěl k poznání tohoto segmentu vnitřní správy předbřeznové monarchie.¹

Monografické zpracování Sedlnitzkého biografie vyniká hned v několika bodech. Prvním je vůbec téma. Je vlastně s podivem, že se tato významná osobnost dosud nedočkala monografického zpracování. Michalu Chvojkovi inspirovanému vedoucím své doktorské práce Dušanem Uhlířem se tak podařilo zaplnit důležitou mezeru v bádání. Neméně významná je

¹ Vzhledem k závažnosti tématu a jeho důležitosti i pro české dějiny a dále skutečnosti, že Chvojkovy práce jsou publikovány většinou v zahraničí, uvádíme na tomto místě alespoň výběrově odkaz na některé práce Michala Chvojky s tématem bezprostředně související, viz Chvojka, Michal: Rakúska polícia v období napoleonských vojen. Rok 1805 vo svetle policajnej korešpondencie. In: Evropa 1805. Sborník prací 5. Mezinárodního napoleonského kongresu. Brno 2006, s. 577–585; týž: Die Einstellung des Polizeipräsidenten Josef Sedlnitzky zu den slawischen Nationalbewegungen innerhalb der Habsburgermonarchie. Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 7, 2007, s. 335–343; týž: Príspevok k dejinám knižnej cenzúry a jej manipulácii habsburskou štátnou policiou v predmarcovom období. Časopis Matice moravské 127, 2008, s. 335–353; týž: Zwischen Reform und Beharrung. Die Rolle des Grafen Sedlnitzky in der Zensurenentwicklung der 1840er Jahre. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 57, 2008, s. 53–75; týž: Die Zeitungen, Journale und die Pressepolitik des Fürsten Metternich und Grafen Sedlnitzky im Österreich des Vormärz. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 53, 2009, s. 123–151; týž: Burschenschaften im vormärzlichen Österreich. Einschätzung und Maßnahmen des Polizeipräsidenten Josef Graf Sedlnitzky. Österreich in Geschichte und Literatur 53, 2009, s. 55–62; týž: Buchhändler und Bücherschmuggel. Ausländische Druckschriften als Politikum im österreichischen Vormärz. Bohemia 50, 2010, s. 351–366; týž: Die Märzrevolution von 1848 in Wien und das Ende des vormärzlichen Polizeistaates. Studia historica Brunensia 57, 2010, s. 29–49; týž: „Zwischen zentraler Reformbestrebungen und lokaler Reformpassung“. Die Gestaltung der „Polizey“ in Brünn zur Zeit des Kaisers Leopold II. (1790–1792). Historica 2, 2012, s. 164–176; týž: School of Public Morality or Instrument of Political Repression? Theatre Censorship between Vienna, Brno and Opava from Enlightened Absolutism to the Pre-March Period. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 62, 2013, s. 76–107.

práce s pramennou základnou, kterou Michal Chvojka pro svou monografii využil. Každý, kdo přišel do styku s písemnostmi vídeňského policejního ředitelství, které byly pro Chvojkovu práci primárním pramenem, ví, o jak komplikovanou záležitost se jedná. Fond Policie (Polizei) uložený v rámci fondové skupiny Vnitro (Inneres) v oddělení Všeobecný správní archiv (Allgemeines Verwaltungsarchiv) Rakouského státního archivu ve Vídni patří bohužel k nejpoškozenějším archivním fondům zasaženým ničivým požárem vídeňského Justičního paláce v roce 1927, což jeho využití značně limituje.² Autor úspěšně využil i další fondy Rakouského státního archivu, především fond Státní kancelář a Spisy ministra Kolowrata,³ dále pak fondy Národního archivu, Moravského zemského archivu v Brně a Zemského archivu v Opavě. Reflektuje samozřejmě i příslušnou literaturu, byť, jak již bylo řečeno, přímo tématu Sedlnitzkého a státní policie byla zatím věnována pozornost spíše výjimečně.

Michal Chvojka si na počátku své práce klade dvě základní otázky. První se týká samotného Josefa Sedlnitzkého – zda je oprávněné jeho vnímání jako Metternichova stínu a symbolu „temnoty“ předbřeznové monarchie. Druhý problém, který se snaží ve své práci řešit, je pak otázka, zda lze habsburskou monarchii první poloviny 19. století vnímat jako „policejní stát“ s přímým zasahováním státní policie do politických otázek.

Tyto základní problémy do jisté míry určují i strukturu knihy členěné do čtyř základních kapitol, kterým je předřazen stručný úvod. V první kapitole přináší autor biogram Josefa Sedlnitzkého, rodáka ze slezských Tropowitz (dnes Opavice, součást Města Albrechtice), kde se narodil dne 8. ledna 1778. Rod Sedlnitzkých z Choltic je však připomínán již od 14. století. Josef Sedlnitzký studoval práva na vídeňské univerzitě a od roku 1797 zahájil svou úřední kariéru ve státních službách, kde vystřídal řadu funkcí (mj. též na moravsko-slezském guberniu nebo jako krajský hejtmán v Mladé Boleslavi, Přerově a Opavě) než se stal v roce 1817 prezidentem Dvorského policejního a cenzurního úřadu. Ve druhé kapitole se M. Chvojka věnuje správnímu vývoji tohoto úřadu od jeho zřízení v roce 1793, všimá si proměn jeho kompetencí, jeho legislativního vymezení, jednotlivých agend, ve druhé části pak již samotného Sedlnitzkého jeho vztahu k císaři, kancléři Metternichovi a ministru Kolovratovi.

Klíčovou částí knihy je kapitola třetí. Ukazuje, do jakých podrobností dovedl autor proniknout a jak dokonale poznal práci státní policie. Kapitola je dále strukturována do několika částí podle jednotlivých policejních agend. Autor tak sleduje nejprve způsoby potlačování „tajných společností“ a liberálních hnutí, zejm. v Itálii (karbonáři, hnutí Mladá Itálie) a německých provinciích (buršácké spolky), panslavistického hnutí tolerovaného v kulturní, ale nikoli politické rovině. Kromě normativního vymezení agendy a rozboru jejího vykonávání (včetně konkrétních případů) sleduje úřední výkon Sedlnitzkého v jednotlivých oblastech činnosti a snaží se rozkrýt jeho názory na danou problematiku.⁴ Dále je věnována pozornost pasovým a cizineckým záležitostem (sledování studentů, obchodníků a řemeslníků, poutníků, vystěhovalců a politických emigrantů, např. Josefa Fouchého). K nejpodrobnějším částem pak patří líčení činnosti státní policie v oblasti cenzury (novin a časopisů, knih, divadelních her, vědeckých spisů, sledování knižního obchodu a pašování knih), i zde se M. Chvojka zaměřu-

je na přímý vliv Sedlnitzkého na danou agendu.⁵ V poslední části kapitoly je pak sledována činnost státní policie v souvislosti s revolučními vlnami 20., 30. a 40. let 19. století.

V závěrečné kapitole se autor pokusil o psychologický portrét Sedlnitzkého. Charakterizuje jej jako ultrakonzervativního loyálního státního úředníka, žijícího v klidných rodinných poměrech, bytostně přesvědčeného o tehdejšímu systému, jako precizního a přesného administrativního rutinéra bez politických a státnických ambicí. Tento pohled je poněkud limitován tím, že prakticky nejsou k dispozici žádné materiály osobní povahy, autor vychází téměř výhradně z úředních dokumentů. Je však pravděpodobné, že ani případné pátrání po Sedlnitzkého osobní korespondenci apod. by nepřineslo nic nového, neboť státní služba pro něj byla s největší pravděpodobností životním posláním a jediným úkolem.⁶ Soustředění Sedlnitzkého na státní službu odpovídala i jeho izolace v období od odstranění z úřadu v roce 1848 do jeho smrti dne 21. července 1855.

Podrobným rozbořem činnosti Josefa Sedlnitzkého a Dvorského policejního a cenzurního úřadu 1. poloviny 19. století dospívá Michal Chvojka zároveň k důležitému závěru, který popírá přímý vliv státní policie na řízení státu. Komplexně zpracovaná monografie se jistě stane trvalým zdrojem pro řadu dalších otázek výzkumu historie habsburské monarchie v období před rokem 1848.

Jan Kahuda

Chvojka, Michal: Josef Graf Sedlnitzky als Präsident der Polizei- und Zensurhofstelle in Wien (1817–1848). Ein Beitrag zur Geschichte der Staatspolizei in der Habsburgermonarchie, Petr Lang – Internationaler Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main 2010, 416 s.

² Základní popis fondu podal Milan Vojáček in: Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka. Praha 2013, s. 293–298.

³ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, fond Staatskanzlei, fondová část Notenwechsel (zprávy Policejního ředitelství). Tuto možnost, využitelnou pravděpodobně i pro analýzu činnosti dalších úřadů v první polovině 19. století, naznačil již v roce 1968 americký historik Donald E. Emerson, viz Emerson, Donald E.: Metternich and the Political Police. Security nad Subversion in the Hapsburg Monarchy (1815–1830). The Hague 1968. Rozsáhlý fond Minister Kolowrat Akten uložený rovněž v Domácím, dvorském a státním archivu (HHStA) slibuje rovněž řadu dalších možností bádání a jeho podrobnější rozbor by jistě přinesl řadu dalších výsledků.

⁴ Chvojka, Michal: Josef Graf Sedlnitzky als Präsident der Polizei- und Zensurhofstelle in Wien (1817 až 1848). Ein Beitrag zur Geschichte der Staatspolizei in der Habsburgermonarchie. Frankfurt am Main 2010, s. 92: „Der österreichische Präsident kennzeichnete sich vielmehr durch seine bewährte und kompromislose deutsch-österreichische Gesinnung und Loyalität“.

⁵ Tamtéž, s. 274: „... seine Präzision, alle überhäufig mit anderen Polizei- und Zensurgegenständen aus der ganzen Monarchie und das schwerfällige Verwaltungsapparat trugen sicherlich der langweiligen Einrichtung neuer Zensurbehörden Rechnung.“

⁶ Tamtéž, s. 363: „... als ein von der Richtigkeit und Wichtigkeit des bestehenden Polizei- und Zensur-systems vollkommen überzeugter Staatsmann“; tamtéž, s. 364: „Er führte seine verantwortliche Stellung nach seiner besten Überzeugung und nach den jeweiligen Gesetzen aus, ohne die unumstößliche Schlagkraft der Entwicklung vor 1848 zu erkennen“.

IVAN PFAFF: FRANCIE A ČECHY V EVROPĚ NÁRODNÍCH STÁTŮ. FRANCOUZSKÁ POLITIKA F. L. RIEGRA 1867–1878

Ivan Pfaff se po letech vrací k tématu vztahu české společnosti k Západu, přičemž tentokrát stojí v centru jeho pozornosti Francie. Už v jeho předchozí monografii *Česká přináležitost k Západu v letech 1815–1878: k historii českého evropanství mezi vídeňským a berlínským kongresem* (Doplněk, Brno 1996) lze najít jádro recenzované monografie v podobě kapitoly „Riegrova francouzská politika 1867–1877“, některé pasáže a úvahy lze nalézt i v kapitole „Francouzské aspekty českého evropanství“. Pfaff dokonce místy používá stejné formulce (celé pasáže textu se shodují), a také výstavbu textu v zásadě nezměnil, spíše ji doplnil o detaily, místy pak prohloubil analýzu problematiky a přidal některé nové aspekty. Opíral se jak o novější literaturu (zde z českého prostředí především práce Mileny Lenderové a Vratislava Doubka), tak o převážně vydané prameny.

Zabývat se vztahy české politické reprezentace (personifikované F. L. Riegrem) s Francií v období let 1867–1878 nelze bez zřetele k soudobé zahraničně politické roli, jejíž dynamika je dána především sjednocováním Německa. Rakousko a Francie hrály roly Bismarckových sekundantů, v pozadí cíhalo Rusko a česká politická reprezentace, hledající nový modus vivendi v rámci Rakouska, podnikala první samostatné kroky, jež lze snad nazvat zahraniční politikou. Pfaff se proto, vedle konkrétních aktivit na poli česko-francouzské „diplomacie“, detailně zabývá mezinárodní situací. Některé kontextové pasáže jsou možná až příliš detailní (autor toto sám připouští u exkurzu věnovanému problematice anexe Alsaska) a odvádějí od hlavního tématu. Umožňují ovšem autorovi aplikovat celou škálu hodnotících soudů. (Např. postava Bismarcka je líčena nesmlouvavě kriticky, i když nejexpresivnější výroky cituje Pfaff z literatury či z dobových komentářů, potažmo korespondence (např. s. 180–181); v souvislosti s postupem pruské armády při okupaci Francie Pfaff hovoří o „bezmála genocidním teroru“ apod.)

Pojďme se ve stručnosti podívat na strukturu a obsah knihy. V první kapitole Pfaff analyzuje cestu Palackého a Riegra do Paříže v roce 1867, která předcházela jejich manifestační jízdě do Moskvy. Všimá si reakcí politiků, ale i tisku, sleduje úpornou Riegrovu snahu setkat se s Napoleonem, polské intriky proti českým snahám. Následují negativní reakce Francie na českou cestu do Moskvy a vnímání Riegra jako ruského agenta. Další krátká kapitola je věnována návštěvě prince Jeróma Napoleona v Praze roku 1868 a jejímu významu pro česká politická očekávání. Následuje kapitola věnovaná Riegrovu memorandu Napoleonu III. z roku 1869, jehož předání a příprava ve francouzské žurnalistice byla výrazně lépe připravena než předchozí Riegrův pokus o samostatnou českou politiku ve vztahu k Francii z roku 1867. Nicméně výsledky obou akcí byly shodou okolností podobné. Ve francouzské diplomacii došlo v krátké době ke změně a na místo min. zahraničí nastoupil vévoda da Gramont, jehož sympatie k Čechům byly nulové. Pfaff dále analyzuje „Contrememoir“ vzniklé v okruhu francouzského velvyslance ve Vídni, které (pod Beustovým přímým vlivem) na 115 stranách odmítají Riegrovi vývody, zásadně zpochybňují požadavky českého národa a „perfidními

výmysly“ dehonestují jeho politické zástupce. Skandál se zveřejněním Memoranda ve vídeňském tisku a analýza Riegrovy nepřilíhající šťastné reakce na ně („dubiózní dementi“) uzavírají tuto kapitolu.

Další část (svým způsobem jádro monografie) obsírně pojednává o přípravě, průběhu, ohlasu a výsledku prusko-francouzské války a o anexi Alsaska. Pfaff analyzuje postoj české společnosti reprezentovaný publicistikou, ukazuje její obavy ze sjednocování Německa a jeho budoucího vlivu na středoevropský prostor. Vyzdvihuje připravenost české politiky (Riegra) na rozhodné vystoupení, jež by podpořilo nově vznikající francouzskou republiku. Následující memorandum českých zemských poslanců o zahraniční politice z 8. prosince 1870 hodnotí Pfaff v souladu s Pekařem jako jeden z nejvýznamnějších aktů Čechů od roku 1848. Pfaff v této souvislosti hovoří o vrcholném projevu českého evropanství. Dále ukazuje, že na toto memorandum ovšem nezareagovala přiměřeně ani Vídeň ani republikánská Paříž. Jeho význam byl připomenut až v době velké války a při budování československé diplomacie za první republiky, a pak v osudném roce 1938.

Pátá kapitola „Gambetta a česká otázka“ přibližuje další Riegrovy aktivity směrem k francouzské politice. Pfaff sleduje francouzské námluvy s Ruskem a proměnu evropského politického klimatu, v němž v roce 1875 zamířil Rieger opět do Paříže. Rieger se setkal s celou řadou francouzských politiků, kteří k němu ovšem přistupovali velmi zdrženlivě. Výjimkou byl Gambetta, se kterým Rieger našel, především při jeho dalším krátkém pobytu v Paříži v roce 1877, větší souznění. Pfaff končí Berlínským kongresem a Riegrovým rozladem z jeho vyznění a z nového uspořádání evropských poměrů.

V závěru Pfaff správně konstatuje, že Riegrova snaha zapojit Francii do řešení problému Čechů ve vztahu k Rakousku skončila naprostým fiaskem. Nicméně Pfaff vidí Riegra jako toho, kdo kultivoval „řečiště“ česko-francouzských vztahů: „Vstupuje-li stále častěji a plstičtější do popředí onoho řečiště neoriginálnější a nejpřínosnější postava dobové české politické a myšlenkové scény – František Ladislav Rieger od svých 49 do svých 60 let –, objevuje se před naším zrakem onen nositel českého evropanství, který vnáší sytější a ohnivější kolorit do pleneru společenského a myšlenkového rozvrstvení českého národního života právě v nejheroičtějším stádiu jeho moderního vývoje.“ (s. 221)

Škoda, že Pfaff nepřekročil svůj původní rozvrh daný předchozí publikací a nepokračoval ve sledování česko-francouzských vztahů a Riegrových snah v oblasti „zahraniční politiky“ i pro pozdější období. Jak je mj. patrné ze Zápisků jeho dcery Marie, které Pfaff cituje dle Heidlerova Listáře (edici Marie Červinková-Riegrová, Zápisky I. (1880–1884), Praha 2009, Zápisky II. (1885–1886), Praha 2013 evidentně k dispozici neměl), zabýval se Rieger tímto tématem intenzivně i po roce 1878 (především jeho hovory s přítelem generálem Zachem, projev v říšské radě a delegacích, komentáře situace na Balkáně apod.). Také Riegrova poslední zahraniční cesta v roce 1900 mířila do Paříže a to nejen na světovou výstavu.

V úvodu závěrečné úvahy opět, jako ve své monografii v roce 1996, použil Pfaff stejný citát ze Seibta a také stejný komentář, že „franko-české vztahy v 19. století“ nebyly jako „nepochybný kus evropských dějin“ a „most ze západní do střední Evropy“ dosud doceněny. Recenzovaná monografie shromažďuje množství detailů k těmto vztahům, a také přináší řadu autorových úvah a soudů, jež mohou čtenáře podnítit k úvahám a snad i docenění významu Riegrovy neúspěšné zahraniční politiky.

Milan Vojáček

Pfaff, Ivan: *Francie a Čechy v Evropě národních států. Francouzská politika F. L. Riegra 1867–1878, Euroslavica. Praha 2013.*

VĚCNÁ KNIHA O SLOVENSKÉ OTÁZCE V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ

Komplex problémů spojených s národně-emancipačním procesem slovenského národa označovaným ve společenských vědách jako slovenská otázka patří mezi významná témata českých a slovenských dějin. Její nemalý význam vystihl již dobově Edvard Beneš, když ji v dubnu 1919 označil za jeden z klíčových problémů, jehož neřešení resp. krizové vyostření by osudově otráslo samými základy československé republiky. Hodnocení slovenské otázky je dodnes zbytečně zatěžováno emočně a nacionalisticky deformovanými interpretacemi postrádajícími jakýkoli racionální základ. Argumentace typu kdo na koho „doplácel“, nebo zda slovenský národ musel v Československu přijmout českou supremaci, nemůže být základem žádné seriózní vědecké úvahy.

Mladý slovenský historik Martin Vašš, působící na Katedře slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, systematicky zkoumá problematiku formativního procesu slovenského národa v podmínkách první československé republiky, propojení politiky a kultury na Slovensku i otázku mezikulturního dialogu slovenských umělců v meziválečné době.¹ Recenzovaná kniha, původně autorova disertační práce, si klade za cíl postihnout slovenskou otázku z nacionálního, státoprávního, sociálního, kulturního a geopolitického hlediska (s. 7). Autor vnímá meziválečné období jako nejdynamičtější období vývoje slovenského národa, neboť ten se z méně sociálně diferencovaného zformoval na moderní politický národ (s. 9).

Monografie je rozdělena na úvod, sedm kapitol a závěr. První kapitola podává syntetický pohled na slovenskou otázku, přičemž největší pozornost věnuje nacionálnímu a státoprávnímu aspektu. Slovenská otázka vznikla z relativně jednoduchého důvodu; nový stát utvořily dva národy a území, které byly na různém stupni nacionálního, politického, kulturního, hospodářského a sociálního vývoje.

Značnou pozornost věnuje autor oficiální státní ideologii jednotného československého národa a její aplikaci v slovenském politickém a společenském kontextu. Pouze menší část slovenské intelektuální elity uznala koncepci jednoho československého jazyka a jednoho československého národa. Slovenské politické subjekty na čele se Slovenskou ľudovou stranou (SLS) hovořily o existenci dvou jazyků a dvou národů (českého a slovenského). Obě názorové skupiny po dlouhou dobu spojovalo vědomí potřeby společného státu.

Druhá kapitola dobře vystihuje názorové spektrum významných slovenských představitelů československých stran. Stoupence čechoslovákismu (Vavro Šrobár, Ivan Dérer) a regionalismu (Milan Hodža) spojoval nesouhlas s teritoriální autonomií Slovenska opakovaně navrhanou SLS.

¹ Srv. např. Vašš, Martin: Slovenská otázka v 1. ČSR z pohledu komunistů Vladimíra Clementisa a Ladislava Novomeského. *Acta historica neosoliensia* 13, 2010, č. 1–2, s. 130–148; týž: Vnímání slovenského nacionalismu cez prizmu teórie „československej národnej jednoty“: (analýza názorov Antona Štefánka v rokoch 1914–1938). *Historický zborník* 21, 2011, č. 1, s. 40–57; týž: Slovenská otázka v Československej republike (1918–1938). *Moderní dějiny. Časopis k dějinám* 19. a 20. století 19, 2011, č. 2, s. 71–117; týž: Národohospodáři Imrich Karvaš – Peter Zátka a slovenská otázka v tridsiatych rokoch 20. storočia. *Historický časopis* 60, 2012, č. 1, s. 99–114; týž: Fenomén československo-talianskeho medzikulturného dialógu v období 1. ČSR na príklade predstaviteľov slovenskej kultúrnej elity. In: *Věda, kultura a politika v československo-italských vzťahoch 1918–1951. Jihočeský sborník historický* 81, 2012, Supplementum 4, s. 467–483.

O slovenských ľudácích, hlavních oponentech československé národní jednoty, pojednává třetí kapitola (s. 133, 150 a 161). SLS se v argumentaci proti „pražskému centralismu“ dovolávala Pittburské dohody v kombinaci s přirozeným a historickým právem na sebeurčení. Spolu s uznáním svěbytnosti slovenského národa požadovala decentralizaci výkonné moci (vybudování ministerstva pro Slovensko se všemi rezortními odděleními), nový jazykový zákon a legislativní sněm (s. 157).

Za autonomií Slovenska vystupovali, jak dokládá čtvrtá kapitola, rovněž představitelé Slovenskej národnej strany Emil Stodola a Martin Rázus. Zatímco první jmenovaný prosazoval její evoluční zavádění (s. 177), spisovatel M. Rázus požadoval za brzkou decentralizaci ve smyslu Pittburské dohody. V autonomii spatřoval garanci ochrany slovenského rolnictva a přímýslu před silnější českou konkurencí (s. 189).

Představy slovenských komunistů přibližuje pátá kapitola. Bolševici vnímali slovenskou otázku v intencích příkazů Komunistické internacionály především jako sociální problém a teprve až ve 30. letech začali více reflektovat její národnostní rozměr. Federativní uspořádání podle vzoru Sovětského svazu vydávali za nejschůdnější řešení soužití Čechů a Slováků.

Pohled národohospodářů Imricha Karvaše a Petra Zátka na slovenskou otázku analyzuje šestá kapitola; nepatřili ani mezi slovenské nacionalisty ani mezi stoupence československého etnického národa, spíše tíhli k alternativnímu názorovému proudu – regionalismu.

V tématu sedmé kapitoly spatřuji značný badatelský potenciál vhodný pro samostatnou monografii. Jedná se o percepci slovenské otázky u představitelů slovenské kulturní elity. Umělci při polemikách o československé státní jednotě obhajovali slovenskou svěbytnost a identitu spisovného slovenského jazyka vůči unifikačním snahám o česko-slovenskou etnickou syntézu (s. 244). Oceňuji skutečnost, že autor dokázal zdařile postihnout názory v českém prostředí méně známých literátů (R. Dilonga, E. Šándora, V. Roye, Tida J. Gašpara) nebo malíře M. Mitrovského.

Zajímavou kulturně-historickou sondu představuje podkapitola o kulturním segmentu slovenské otázky s důrazem na vývoj Slovenského národního divadla. Bratislavskou scénu sužoval nedostatek finančních prostředků a nízká návštěvnost divadelních představení. Ještě s většími problémy zápasilo Východoslovenské národní divadlo, které ukončilo činnost po pouhých pěti sezonách. Zánik košické scény pramenil z místní složité národnostní situace, především z negativních důsledků maďarizace. Nemenší roli sehrál minimální zájem slovenské veřejnosti o slovenskou kulturu, neboť „slovenskí Košičania mali do krčmy blízko, ale k slovenskej hudobnej kultúre ďalekú cestu“ (s. 265).

Formální stránka monografie je na výborné úrovni. Nakladatelství Matices slovenskej poskytl začínajícímu historikovi solidní zázemí. Vázaná vazba s červeným přebalem, kde dominují portrétní fotografie významných představitelů slovenského politického, vědeckého a kulturního života spolu s československým znakem uvede čtenáře do problematiky. Samotný vědecký text doplňuje rozsáhlý poznámkový aparát obsahující nejenom potřebné bibliografické údaje, ale také autorovy komentáře. Nechybí soupis použitých pramenů a literatury, naopak absentuje jmenný rejstřík, což vzhledem ke kompozici monografie výrazně ztěžuje čtenářovu orientaci.

Za největší pozitivum recenzované práce považuji autorovu schopnost nepodlehnout zbytečným emocím a reminiscencím. To mu ve srovnání s mnoha předchůdci umožnilo posoudit stále kontroverzní a nacionálně citlivé téma s věcným nadhledem a na základě pečlivé heuristiky. Navíc slovenskou otázku nevnímá na rozdíl od dosavadní historiografie pouze ve smyslu politickým nebo hospodářským, ale je schopen postihnout jednotlivé segmenty problematiky emancipace slovenského národa.

U jinak pečlivé heuristiky M. Vašše postrádám zohlednění materiálů uchovávaných v Národním archivu v Praze. Minimálně využití fondů Prezidium ministerstva vnitra a Prezidium ministerské rady by mohlo přinést zajímavé poznatky. Kniha slovenského historika přirozeně

obsahuje drobné nepřesnosti nebo tvrzení, které mohou vyvolat diskusi. Na straně 12 uvádí, že před rokem 1918 zastupoval zájmy Slováků v uherském sněmu jediný poslanec. Ve skutečnosti se jednalo o dva zákonodárce – Ferdinanda Jurigu a Pavla Blaha, byť druhý jmenovaný byl jako lékař po vypuknutí první světové války mobilizován.² Poslední sjezd agrární strany proběhl ve dnech 30. a 31. ledna 1936 a nikoli na přelomu ledna a února (s. 27).

Na základě výkladu na straně 49 může čtenář nabýt dojmu, že Maďarsko získalo podporu jedné z velmocí pro své revizionistické požadavky teprve ve 30. letech. Ve skutečnosti již v dubnu 1927 podepsala Budapešť a Řím smlouvu o vzájemném přátelství. Itálie ale maďarské aspirace na navrácení území bývalých Horních Uher považovala za druhořadé.³

V profilu Slovenskej národnej strany postrádám alespoň krátkou zmínku o centralistickém křídle vedeném poslancem Milanem Ivankou. K autonomistickým návrhům SLS si nemohu odpustit dvě poznámky. Zaprvé, z politologického a ústavně-právního hlediska bych je klasifikoval spíše jako konfederativní než federativní. Zadruhé, české straně nepřinášely žádné výhody, a proto Češi neměli zájem budovat za peníze daňových poplatníků výlučně slovenský stát.⁴

Uvedené drobné připomínky v žádném případě nemohou snížit vysokou kvalitu monografie nadějného historika. Zájemci o nedávnou minulost v ní najdou mnoho podnětného. Jedná se o významný příspěvek k česko-slovenským vztahům především kvůli celkovému záběru zkoumané problematiky a věcnému přístupu. Recenzovaná práce ukazuje, že české a slovenské soužití, byť nebylo zdaleka harmonické, přineslo mnohá pozitiva pro oba národy.

Miroslav Šepták

Vašš, Martin: *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918–1938)*. Vydavatelství Maticе slovenskej, Martin 2011, 284 s.

JAKUB RÁKOSNÍK – JIŘÍ NOHA: KAPITALISMUS NA KOLENOU. DOPAD VELKÉ HOSPODÁŘSKÉ KRIZE NA EVROPSKOU SPOLEČNOST V LETECH 1929–1934

Jsem hluboce přesvědčený, že recenzent by měl k recenzované publikaci přistupovat s pokorou. Kritickou analýzou lze nalézt nedostatky ve všem a všude. V knize, kterou se chci v této krátké stati zabývat, nechci tedy hledat hnidopišky její nedostatky. Myslím, že recenzent by měl především ocenit hlavní klady a upozornit případně na možné limity, které práce má. O to se tedy na následujících řádcích pokusím.

Kladů lze na práci autorského dua Jakuba Rákosníka a Jiřího Nohy najít celou řadu. Osobně vidím, možná poněkud paradoxně, jako pravděpodobně největší klad knihy její aktuální či aktualizované téma, kterým je hospodářská krize. Autoři v době, kdy je veřejnost zahlcena každodenními zprávami o celosvětové a evropské hospodářské krizi, doplněnými o často více či méně pokulhávající paralely se situací v letech 1929 – 34, přicházejí s knihou, která mnohé objasňuje a prosvětluje. Domnívám se, že poslání společenských věd je přinášet společnosti možné odpovědi na otázky, kterými žije. Bohužel se tak ne vždy děje. Často se setkáváme s díly, které pojednávají o tématech, jež kromě autora a několika zasvěcenců nikoho neoslovují a společenské nazírání na minulost o mnoho neposunují. To však, po mém soudu, rozhodně není příklad tématu recenzované knihy.

Možná je ve výše uvedeném i určitá slabina knihy. Místy se mi zdá, že se autoři jako by nebyli schopni plně rozhodnout, zda píšou přísně vědeckou monografii nebo dílo spíše popularizační povahy. Rád bych podotkl, že pod termínem popularizační mám na mysli to, že publikace je svým jazykem srozumitelná široké škále čtenářů, kteří třeba nejsou ve společenských vědách nijak hluboce školeni. Podle mého názoru by taková měla být každá historická práce, protože nic naplat historie je slovesným uměním, jež by mělo být lidem srozumitelné. Bohužel se v dnešní době vědecký diskurs natolik vzdálil od toho obecného, že pro běžného čtenáře je celá řada vědecky vysoce hodnocených publikací částečně nesrozumitelná nebo minimálně nečitelná. Domnívám se, že v recenzované publikaci lze nalézt některé pasáže i pro poučeného laika stěží srozumitelné. Ač na mě tedy působí publikace tak, že chtěla být přístupná široké veřejnosti, myslím, že v tomto ohledu by bývalo bylo dobré ji více zjednodušit a některé věci více vysvětlovat.

Celou koncepci knihy by asi nejlépe vystihl pojem zoomování – přibližování. Autoři nejprve popíší sledovanou problematiku z pohledu možných teoretických přístupů a jejich vzájemných kontroverzí. Pak popíší problém v globální světové perspektivě a následně jej přiblíží v kontextu českého prostředí. Osobně se mi zdá tento přístup zajímavý a velmi inspirativní. Autoři si za něj zaslouží obdiv, protože jeho udržení je velmi pracné a náročné. Jinak autoři postupují v knize chronologicky, když začínají nejprve rozbořem kořenů krize a přes její průběh a dopady se dostávají k popisu jejích řešení. Právě tato poslední kapitola pojednávající o tolikrát diskutovaných přístupech k tomu, vyloučit hádanku, která cesta z hospodářských a sociálních problémů je ta správná, byla pro mě osobně při čtení knihy nejzajímavější. Autoři se při zpracování celé tématu dotkli celé řady důležitých otázek a fe-

² Rychlík, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha 2012, s. 44.

³ Lowe, Cedric James, Marzari, Frank: *Italian Foreign Policy 1870–1940*. London – Boston 1975, s. 160–336.

⁴ Rychlík, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha 2012, s. 174.

noménů. Osobně bych v knize rád našel obsáhlejší pojednání o formách a podobě sociálních protestů proti nastalé situaci. Problematika je sice v knize zmíněna, ale po mém soudu by si zasloužila o něco větší pozornost.

Při zpracování tématu oba autoři v knize prokazují až obdivuhodný přehled v celé škále společenských věd od ekonomie, přes sociologii až po politologii. Pro čtenáře obeznámené se základními teoretickými východisky a mysliteli těchto věd je tedy kniha místy dosti napínavým čtením. Multidisciplinární přístup však může být na překážku, jak již bylo zmíněno, pro laického čtenáře hledajícího především „historická“ fakta, který se v teoriích více či méně topí. Např. na str. 45 autoři mluví o teoriích Jevgenije Preobraženského, které by si v daném kontextu zasloužily širšího vysvětlení, aby byl text více srozumitelný i pro v ekonomických teoriích nevzdělaného čtenáře.

Na knize bych také velmi rád ocenil poctivou heuristickou práci. Autoři vycházejí z rozsáhlého množství sekundární literatury a to jak českojazyčné tak cizojazyčné. Domnívám se, že pro všechny další autory studií na téma velké hospodářské krize, může být kniha východiskem při prvotní orientaci v dostupné literatuře. Na druhou stranu autoři nepracovali s archivními prameny, pouze využívají citace z dobového českojazyčného tisku.

Mám-li shrnout svůj názor na recenzovanou knihu, musím říci, že vzniklo nesmírně zajímavé dílo, které stojí za to číst a věnovat mu pozornost. Hlavním problémem vidím v tom, že není čitelná pro úplné a často ani poučené laiky. Vyžaduje určitou míru přeporozumění v oblasti sociálních věd. Ten kdo si však dá tu práci a prokouše se těmi částmi, které mu nejsou úplně blízké, ať už jsou to teoretická pojednání či spíše tvrdá fakta, bude odměněn dobrým přehledem v problematice hospodářské krize, jež vešla do dějin jako velká.

Lukáš Šlehofer

Rákosník, Jakub – Noha, Jiří: Kapitalismus na kolenou. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934, Auditorium. Praha 2012, 333 s.

JAN BENDA: ÚTĚKY A VYHÁNĚNÍ Z POHRANIČÍ ČESKÝCH ZEMÍ 1938–1939

Problematiku druhé republiky se díky vydařeným dílům a zdárnému pedagogickému působení tandemu Jana Gebharta a Jana Kuklíka podařilo úspěšně vštípit i jejich studentům, mezi které se řadí i Jan Benda. Ten se již dříve ve svých pracích zaměřil na velmi smutnou část druhorepublikové reality, totiž osud osob, které uprchly z okupovaného pohraničí do vnitrozemí. Mezi uprchlíky se neřadily jen osoby, které toto území opustily přímo v důsledku mnichovské dohody nebo od poloviny září trvajících henleinovského povstání, nýbrž všichni, kdo tak učinili již po 20. květnu 1938. K těmto uprchlíkům se připočítávala též německé antifašistická emigrace, která se však – stejně jako za první republiky – nemohla domoci státní podpory a musela nadále spoléhat na dobrovolná podpůrná sdružení. Aktivní státní zaměstnanci (a tím pádem i jejich rodiny) však mezi uprchlíky počítáni nebyli, neboť u nich státní správa zastávala názor, že jsou pouze v rámci služby přesunuti na jiné místo. Z těchto rozdílných kategorií, kdo je a kdo není uprchlík a do které statistické kategorie spadá, potom v minulosti vyplývaly nejrůznější dohady, kolik osob se vlastně dalo do pohybu.

Hlavním námětem práce jsou sice uprchlíci z oblastí zabraných Němci, autor však nezapomněl ani na polský a maďarský díl a velmi zdařile popsal dění na těchto územích. Jan Benda dokázal i při řešení komplikovaných otázek udržet jasný a přehledný výklad a s lehkostí se orientovat v číselných nástrahách jednotlivých statistik, z nichž se mu podařilo dokázat, že nucený přesun se týkal 450 000–500 000 osob. Velmi cenné je též důkladné zpracování vzniku podpůrných organizací, jako např. Ústavu pro péči o uprchlíky. Zajímavé je též popsání vystěhovalecké akce pro antifašisticky orientované Němce, které druhá republika nechťela a nemohla dále na svém území trpět, neboť se obávala, že by se německá menšina mohla opět postavit proti státu, resp. Praha nemínala dráždit Berlín přítomností zapálených antifašistů. Stát se bohužel v leckterých případech dopustil na těchto osobách zrady tím, že je vydal nacistům a nechťel jim jako celku energičtěji pomoci.

Výtek k této práci je poskrovnu. Na straně 38 autor udává, že fond Zemský úřad Praha – prezídium obsahuje „*situační zprávy hlavně z oblasti země České.*“ Tento fond může obsahovat výhradně situační zprávy z Čech, neboť pro zemi Moravskoslezskou byl relevantní její vlastní Zemský úřad v Brně a stejně tak i Slovensko a Podkarpatská Rus měly vlastní zemské úřady. Obsahuje-li tudíž pražský Zemský úřad nějaké zprávy odjinud, stalo se tak buď nedopatřením, nebo některý sesterský úřad uznal za vhodné, aby jej informoval o nějakém závažném jevu, který by se mohl projevit i na jeho území. Stejně tak není pravda, že by četnické památníky, tj. staniční kroniky, byly uloženy ve Státním oblastním archivu v Praze (s. 39), neboť ten svoji „*Sbírku tzv. četnických knih ze středočeského kraje*“ rozmanipuloval a delimitoval do podřízených okresů. Tyto památníky se tedy většinou nacházejí přímo na územně příslušných okresních archivech a tato situace platí i pro ostatní oblastní archivy. Jen v některých výjimečných případech lze tyto archiválie objevit jinde, např. v Archivu bezpečnostních složek ve fondu „S“, ale třeba i ve fondech vzniklých z činnosti SNB. Uvedené nedostatky jsou však zcela marginálního charakteru.

Mladý historik Jan Benda svoji práci vybuďoval na podrobném archivním výzkumu v lecdy jen orientačně zpracovaných archivních fondech a konfrontoval je s publikovanými i nepublikovanými statistickými údaji. Kromě toho se náležitě obeznámil s literaturou jak od-

bornou, tak i dobovou a zkoumaný jev dal do širokých souvislostí doby a tím pádem dokázal správně zařadit, čímž se vyhnul tomu, aby své téma příliš nezdůrazňoval na úkor ostatních jevů, ale ani aby ho zbytečně neupozadoval. Jan Benda se s plným úspěchem vyrovnal s velmi namáhavými úkoly, které před něj postavilo bádání na téma druhorepublikového uprchlictví, a lze si jen přát, aby podobně zdařilých prací vycházelo co nejvíce.

David Hubený

Benda, Jan: *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*, Karolinum. Praha 2013, 542 s.

ZDENĚK HRABICA: PĚT VÁLEK LUDVÍKA SVOBODY

Na sklonku minulého roku vydalo nakladatelství Futura knihu novináře a publicisty Zdeňka Hrabici¹ věnovanou životním osudům významné osobnosti československých dějin 20. století, jedné z legend protinacistického odboje, velitele 1. československého armádního sboru v SSSR, poválečného ministra obrany a v letech 1968–1975 prezidenta republiky, armádního generála Ludvíka Svobody.

Není to poprvé, co se autor věnuje osobnosti, která se výrazně zapsala do československých vojenských dějin. Když v roce 1988 vyšla v nakladatelství Mladá fronta kniha *Muž, který velel mužům*,² která mapovala životní cestu armádního generála Karla Klapálka, kterou napsal Zdeněk Hrabica spolu se svým synem Pavlem, dostalo se jí příznivého přijetí ze strany odborné i laické veřejnosti. Druhého doplněného vydání se dočkala v roce 2006 pod názvem *Zapomenutý generál Karel Klapálek*.³

Ve své nejnovější knize se autor pokusil živým publicistickým stylem čtenářům přiblížit osobnost Ludvíka Svobody, jeho dráhu vojáka, politika i státníka, kterou líčí v širokém kontextu politických a společenských událostí. Autor se v úvodu knihy vyznává ze svého vztahu k Ludvíku Svobodovi, který je pro něj „...člověkem bez póz, bez gest a sebenadřazování“. A hned dodává: „*Psát o životě armádního generála Ludvíka Svobody znamená dotýkat se československých i evropských dějin*“. Pro autora Svoboda představuje jednu z našich „...velkých osobností, která vykonala pro naši současnost dílo, na nějž nelze nikdy zapomenout“. Svůj obdiv k Ludvíku Svobodovi autor ve své publikaci nikterak nezastírá, kniha je de facto psána jako obrana Ludvíka Svobody. Nutno podotknout, že česká historiografie se k tématu armádního generála chová poněkud macešsky, jeho osobnost je ze strany české historiografie opomíjena. Pokud v posledních desetiletích byly vydány publikace přibližující jeho osobnost, pak to byly publikace memoárové⁴. V roce 1992 vydalo nakladatelství Prospektrum druhý díl autobiografických vzpomínek Ludvíka Svobody *Cestami života II*,⁵ které od roku 1972 nemohly vyjít, byl rovněž publikován *Svobodův Deník z doby válečné* (Mladá fronta 2008),⁶ který je cenným příspěvkem k poznání role, kterou Ludvík Svoboda sehrál při formování československých vojenských jednotek na území Polska a Sovětského svazu v letech 1939–1942. Pohled na život Ludvíka Svobody přinášejí i autobiografické vzpomínky dcery Ludvíka Svobody

¹ Autor recenzované publikace po absolvování vysokoškolského studia působil v Československém svazu mládeže, v letech 1966–1969 byl tajemníkem ÚV ČSM. V 70. letech se stal redaktorem a posléze zástupcem šéfredaktora deníku *Mladá fronta*. Od roku 1983 byl šéfredaktorem týdeníku *Svět v obrazech*. Po roce 1989 působil v nakladatelství *Novinář*. V současné době publikuje v *Národním osvobození*. K nejznámějším titulům z jeho pera patří kromě již zmíněné knihy *Muž, který velel mužům*, publikace *Vila pana prezidenta*, věnovaná historii rodinného sídla Edvarda Beneše v Sezimově Ústí.

² Hrabicovi, Pavel a Zdeněk: *Muž, který velel mužům*. Praha 1988.

³ Hrabicovi, Pavel a Zdeněk: *Zapomenutý generál Karel Klapálek*. Praha 2006.

⁴ Z odborných studií jmenujme alespoň tyto: Pauer, Jan: *Exkurs o úloze Ludvíka Svobody v srpnových událostech 1968*. In: *Proměny Pražského jara 1968–1969*. Sv. 2, Studie, materiály, dokumenty, s. 187–204. Brno 1993; Benčík, Antonín: *Ludvík Svoboda a srpen 1968*. *Soudobé dějiny* 1, 1993, č. 1, s. 24–43. Biografický portrét Ludvíka Svobody byl publikován v knize *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*. Praha 2005.

⁵ Svoboda, Ludvík: *Cestami života II*. Praha 1992.

⁶ Svoboda, Ludvík: *Deník z doby válečné: červen 1939 – leden 1943*. Praha 2008.

Zoe Klusákové-Svobodové O tom, co bylo (Mladá fronta 2004).⁷ Zasněžené biografie z pera některého z českých vojenských historiků se však osobnost Ludvíka Svobody dosud nedočkala a tak není překvapením, že se tuto vzniklou mezeru snažil zaplnit autor literatury faktu. Jak se svého nelehkého úkolu zhostil?

Publikace Zdeňka Hrabici je rozdělena do pěti kapitol, které respektují chronologické členění. Autor jednotlivé kapitoly mapující osudové okamžiky a vypjaté situace v životě Ludvíka Svobody nazývá „válkami Ludvíka Svobody“. Názvy kapitol se staly inspirací i pro samotný název knihy. Zatímco první dvě kapitoly pojednávají o účasti Ludvíka Svobody ve skutečných světových válkách, v nichž prožil dlouhých 11 let svého života, daleko za hranicemi své vlasti, v dalších třech kapitolách líčí Svobodovy války pomyslné. Autor je spojuje s působením Ludvíka Svobody ve funkci ministra národní obrany v letech 1945–1950 a poté s jeho perzekucí v pohnutých 50. letech. *Dějství Ludvíka Svobody války páté*, jak zní název poslední kapitoly knihy, čtenáře zavede do srpna roku 1968, kdy se Ludvík Svoboda v roli prezidenta republiky postavil proti sovětské okupaci, odmítl jmenovat kolaborační „dělnicko-rolnickou vládu“ a odjel k jednání se sovětským vedením, které vyústilo v kompromisní dohodu a propuštění zadržených československých představitelů. Pátou válku vnímá autor jako dosud neukončený zápas o očištění osobnosti Ludvíka Svobody od zkreslujících výkladů a dezinterpretací jeho role v československých dějinách ze strany části českých publicistů a historiků.

Knihu nelze považovat za klasickou biografii, i když nás autor provází životem Ludvíka Svobody od jeho narození 25. 11. 1895 v Hroznatíně do konce jeho životní pouti 20. 9. 1979 v Praze. Do vnitřního světa Ludvíka Svobody však čtenář nemá příliš možností nahlédnout. Někdy se postava Ludvíka Svobody jakoby ztrácí na pozadí dějinných událostí, které jsou však většinou vylíčeny z pohledu autora, nikoliv z pohledu armádního generála. O osobní pocity Ludvíka Svobody se autor ve větší míře opírá v části knihy, která je věnována Mnichovu.

K přednostem publikace bezesporu patří kapitola, v níž autor seznamuje čtenáře se Svobodovou účastí v československých legiích, kdy bojoval v slavných bitvách u Zborova a Bachmače a absolvoval sibiřskou anabázi. Precizně je vykreslena také ta část knihy, která se věnuje budování československé vojenské jednotky na území Sovětského svazu. Ke kladům knihy patří také citace pramenů, vzpomínky pamětníků i to, že v závěrečné kapitole čerpá autor ze svých osobních setkání s Ludvíkem Svobodou.

Autor se však nevyvaroval některých věcných chyb. V úvodní kapitole je chybně uváděno jméno otčima Ludvíka Svobody, který se jmenoval František Nejedlý, nikoliv František Nedvěd. K bitvě u Zborova došlo 1.–2. července 1917, nikoliv v červnu. Autor také chybně uvádí křestní jméno generálmajora in memoriam Františka Skokana; v knize je nesprávně uváděn jako Jaroslav Skokan.

Publikaci doplňuje *Životopis Ludvíka Svobody v datech*. Její součástí je také fotografická příloha, přehled vyznamenání, která Ludvík Svoboda za svůj život obdržel a přehled čestných občanství měst a obcí, která mu byla udělena. V části knihy nazvané *Lidé, kteří na Ludvíka Svobodu nezapomněli*, se s autorem o svůj vztah k Ludvíku Svobodovi a o své vzpomínky na něho dělí i některé osobnosti českého veřejného života a bývalých příslušníků 1. čs. armádního sboru v SSSR, mezi jinými např. Anděla Dvořáková, bývalá předsedkyně Českého svazu bojovníků za svobodu, publicista Jaroslav Čvančara, plk. Irena Malínská, bývalá příslušnice 1. čs. armádního sboru v SSSR či historik František Hanzlík. V závěru publikace je otištěn grafologický rozbor písma Ludvíka Svobody, který zpracovala PhDr. Eva Boháčková. Nechybí ani poměrně obsáhlý soupis použitých pramenů a literatury. Publikace je vybavena jmenným rejstříkem.

Knihu je důležitým příspěvkem k poznání životní cesty Ludvíka Svobody. Jistě se v budoucnu dočkáme syntetické monografie, která zhodnotí komplexně zejména roli, kterou v československých dějinách sehrál především jako politik a státník.

Lenka Kločková

Hrabica, Zdeněk: Pět válek Ludvíka Svobody. Futura, Praha 2013. 329 s.

⁷ Klusáková-Svobodová, Zoe: O tom, co bylo. Praha 2004.

JIŘÍ SUK: POLITIKA JAKO ABSURDNÍ DRAMA. VÁCLAV HAVEL V LETECH 1975–1989

Zájemce o Václava Havla (1936–2012) dnes rozhodně netrpí nedostatkem literatury a pramenů, využitelných k poznání této mimořádné osobnosti. Mnohačetné edice jeho děl, postupně shromažďované a využívané osobní archiv¹ i jiné archivní prameny osobní povahy, z nichž některé se dostávají zájemcům v tištěné podobě,² dokumenty z let sametové revoluce,³ nově zpřístupňované dokumenty úřední provenience, a v neposlední řadě každým rokem narůstající „havlovská“ literatura,⁴ kombinující většinou analýzu Havlova života a díla s osobními reminiscencemi. Neboť Václav Havel je naším současníkem a každý si jej vlastně nějak pamatujeme. Postupně přibývají tituly literatury memoárové i prameny oral history.⁵ S výjimkou nejmladší generace rezonují epizody Havlovy životní dráhy s našimi vlastními příběhy. Jeho činy, jeho hlas i jeho mlčení nám nastavují zrcadlo, v němž se občas jevíme všelijak. A nadávat na zrcadlo bývá někdy lákavé a slastné... Touto cestou se ovšem nevydal autor předložené práce.

Jiří Suk (*1966) z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR se netváří jako chladně věcný a neosobní učenec, přehlížející blahosklonně z výše pozorovatelně historické dění. Přiznává své zaujetí hlavním hrdinou své knihy, ba co více, pokusí se z něho učinit svou přednost: „Můj vztah k Havlovi je kladný, považuji ho za výjimečného muže, ale o to upřenější a kritičtější je můj přístup k jeho slovům a skutkům.“ (s. 16 recenzované knihy). To jsou slova statečná, v kontextu současné historiografie osvěžující. Může být myslím produktivní, když si dějepisec vytvoří k historické postavě vztah, ve kterém nechybí dychtivý zájem, pochopení ba dokonce i sympatie, když není předem zaujatým soudcem, pídícím se jen po zlých skutečích a vynášejícím jeden nenávidný ortel za druhým.

Přístup každého autora, jím zvolený výběr pramenů je vždy subjektivní a pokaždé dochází k jistě míře redukce. Jiří Suk se záměrně zřekl perspektivy pohledu pamětníků, „zasvěcených osob“, využívá jej opravdu minimálně. Teprve budoucí odborné práce, které tento průzor ote-

vrou a využijí, odpoví na otázku, o co svůj výklad ochudil. Jeho volbu je nutno respektovat a pochopit – v opačném případě by vstoupil do proudu žhavé lávy. Suk staví do centra pozornosti dobový text, který chápe jako „diskursivní produkt či artefakt“, vytvořený konkrétním jedincem (s. 14). Je si vědom toho, že všechny texty jsou determinovány časově i místně. A dodává: „Zahrnují určité významy, směřují ke konkrétnímu smyslu; to znamená, že obsahují víc, než bezprostředně říkají. Jsou spojeny s individuálními a kolektivními loajalitami, motivacemi a strategiemi jednání v rámci centrální zápletky.“ (s. 15). Autor podtrhuje kontext textů, rodících se v době „národní existence ve věku válek, převratů a extrémů“, zároveň ovšem směřuje k postžení role zodpovědného jedince, jeho rozhodnutí „být subjektem vlastního života a dějin“. I politické reprezentace a celý národ stojí vlastně před stejným rozhodnutím. Zájem Jiřího Suka o filosofii dějin i roli jedince jako subjektu poznání a konání svědčí o hlubších motivech jeho práce. Zájem, beroucí se tímto směrem, osvědčil ostatně již v době studií.⁶

Další rovinnu autorova pohledu symbolizuje hlavní titul knihy – Politika jako absurdní drama. Jde o titul vlastně nepřilíš originální. Spojení je v souvislosti s Havlem nadužíváno v často povytce povrchních hodnoceních. Ostatně shodou okolností téměř souběžně se Sukovým dílem vyšla publikace s prakticky identickým titulem z pera jedné z úspěšných autorek knížek o životech slavných lidí.⁷ S odvoláním na literárního teoretika a historika Northropa Frye⁸ načrtává Jiří Suk rámeček, v němž se odehrává jeho příběh, jako „komediální melodrama“, v němž „zvítězí morální ctnosti nad padouštvím a výsledkem je idealizace mravních postojů“ (s. 13). Na začátku dramatu stojí krutá nespravedlnost (srpen 1968 a normalizační postihy lidí), zápletku pak reprezentuje vystoupení Charty 77, které zpochybňuje samozřejmost normalizační „konsolidace“. Konfrontace disidentů se státní autoritou nabývá často absurdních, paradoxních rysů. Vyústěním příběhu se posléze jeví sametová revoluce, jejíž karnevalový duch symbolizuje integrační funkci komedie – na stranu revoluce se přidávají „skoro všichni“.

Jeden ze Sukových recenzentů při hodnocení knihy napsal: „Celý ten příběh má základní atributy klasické pohádky... I když je zřejmé a pochopitelné, na čí straně jsou autorovy sympatie, celkově volí Suk velmi strážlivý tón a nezaměňuje slabé momenty Havlova veřejného předlistopadového angažmá.“⁹ Jiří Suk svým odpovědným přístupem opravdu nepřipustil, aby se výklad změnil v barvotiskovou pohádku o vítězství hodného prince nad zlým drakem. Je vypravěčem sympatizujícím, obdivujícím, ale současně hledajícím, co je „za fakty“ a „za slovy“. Nevyhýbá se formulaci pevných závěrů, otázky ale někdy spíše otevírá, zastavuje se nad zdánlivě samozřejmými premisami. I ve vyústění „komediálního melodramatu“ zaslechne tedy spodní tóny. Šťastné konce v sobě podle něho mívají prvky manipulace, za festivalovou spontaneitou a gejzírem demonstrativně vyjadřované jednotné národní vůle nahmatává na některých místech „neosvětlené, temné pozadí“ dění (s. 14).

Jiří Suk odvíjí svůj výklad v chronologicky posloupné linii. Na začátku výkladu stojí otevřený dopis, který Václav Havel adresoval 8. dubna 1975 generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Gustávu Husákovi. Označuje tento krok za „konstitutivní akt Havlova vstupu do politiky“ (s. 27). Je charakteristické, že této epizodě předepisuje pouhé dvě stránky textu, naznačující velmi stručně především Havlovo angažmá v 60. letech. Pro Havlova budoucího životopisce tak zůstane úkol podrobně zmapovat rodinné zázemí a impulsy, jichž se mu dostalo v dětství a mládí, a zejména pak v období po roce 1956. Tato analýza možná dovolí blíže pochopit leccos z toho, co se odehrálo kolem Václava Havla po roce 1968.¹⁰ Jejím výsledkem se ovšem

¹ Národní archiv určil Václav Havel za místo uložení svého osobního archivu krátce před svým odchodem. Badatelé mohou využívat elektronické kopie dokumentů v Knihovně Václava Havla. Část archivu zůstává v držení rodiny, částí disponuje Československé dokumentační středisko, působící při Národním muzeu v Praze, korespondence Václava a Olgy Havlových je uložena v Literárním archivu Památníku národního písemnictví.

² Srv. alespoň dvě vzorně vypravené edice korespondence: Havel, Václav – Janouch, František: Korespondence 1978–2001. Praha 2007; Havel, Václav – Prečan, Vilém: Korespondence 1983–1989. Praha 2011.

³ Schopnost dokumentátora a editora osvědčil v minulosti i autor recenzované knihy. Viz Suk, Jiří: Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989. Díl 1. Události. Praha 1997; týž: Občanské fórum. Listopad – prosinec 1989. Díl 2. Dokumenty. Praha 1998.

⁴ Viz alespoň: Hejdiček, Ladislav: Havel je uhlík. Filosof a politická odpovědnost. Praha 2009; Kaiser, Daniel: Disident. Václav Havel 1936–1989. Praha – Litomyšl 2009; Kosatík, Pavel: „Ústně více“. Šestatřicátníci. Román faktu. Brno 2006; Kriseová, Eda: Václav Havel. Životopis. Brno 1991; Neubauer, Zdeněk: Consolatio philosophiae hodierna. K šestnácti dopisům Václava Havla. Praha 2010; Otáhal, Milan: Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989. Praha 2011; Pithart, Petr: Devětaosmdesátý. Vzpomínky a přemýšlení. Krédo. Praha 2009; Příbání, Jiří: Disidenti práva. O revolucích roku 1989, fikcích legality a soudobé verzi společenské smlouvy. Praha 2001; Putna, Martin C.: Václav Havel. Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století. Praha 2011; Šabata, Jaroslav: I Marx i Havel. Vybrané texty z let 1990–2010. Praha 2013.

⁵ Z memoárových titulů chci zmínit alespoň čerstvě vydanou knihu Uhl, Petr – Pavelka, Zdenko: Dělal jsem, co jsem považoval za správné. Praha 2013.

⁶ Srv.: Suk, J.: Studie o počátcích Gollovy školy. In: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 3, 1993. Studia historica 39, s. 147–169.

⁷ Formáčková, Marie: Václav Havel – život jako absurdní drama. Praha 2012.

⁸ Srv. alespoň Frye, Northrop: Anatomie kritiky. Čtyři eseje. Brno 2003.

⁹ Ujfaluší, Robin: Havel na Hrad. Prezidentem proti své vůli? In: A 2, roč. 9, č. 16, 31. 7. 2013, s. 26.

¹⁰ Širší chronologickou perspektivu při hodnocení Havlova myšlení otevírá kniha Dalberg, Dirk Mathias: Der „Versuch, in der Wahrheit zu leben“. Václav Havels Politikbegriff und politische Strategie in den Jahren 1969

může stát i konstatování, že Havlovo myšlenkové zakotvení bylo poněkud mělčí, než jsme dosud předpokládali. Nevýhodou Sukova užšího chronologického záběru se jeví i potlačení perspektivy Havlova myšlení a jednání po roce 1989. Je přece zjevné, že Havel z prosince 1989 či z roku 1992 se lišil od Havla řekněme z roku 1996.

Hned od počátku se tedy odvíjí Sukovo většinou velmi vnímavé a podrobné (někdy možná až příliš) čtení textů, zasazovaných do historických souvislostí. Na příkladu kontaktů s undergroundem například demonstřuje, jak Václav Havel směřoval ke své ideji o „moci bezmocných“, jež se měla realizovat v „autentické komunitě založené na vzájemném ručení, na solidaritě“ (s. 49). Velmi podrobně dokumentuje dění kolem ustavení Charty 77. Textem prochází téma osobní odpovědnosti a odvahy. Ani tady se autor neuchýlí k zjednodušujícímu a neproblematickému klíši: „Etika je absurdní ctností. Intelektuál se nachází v ambivalentním postavení mezi morálními imperativy a entropickým systémem.“ (s. 36)

Vážnou životní zkouškou pro Václava Havla se stalo období po jeho zatčení 14. ledna 1977. Jedná se o jednu z neplastičtějších pasáží recenzované knihy, je napsána s velkým citem pro detail. Suka zajímá strategie postupu vězňů, ale především to, co prožíval samotný vězeň. Všimá si především okolností Havlova zakolísání, materializovaného v jeho žádosti o propuštění, kterou adresoval generálnímu prokurátorovi 6. dubna, a v desetibodovém písemném závazku, který podepsal 22. dubna. Ten Suk hodnotí jako „mimořádně ponižující akt“ (s. 96). Havel se v těchto dokumentech zřekl další politické činnosti, vyjádřil závazek, že se bude chovat konstruktivně (připustil dokonce, že v základním prohlášení Charty 77 mohly být některé problémy formulovány jinak) a příslibil, že se bude věnovat umělecké činnosti, jak to činil před rokem 1975.

Havlovo selhání nahlédne Suk z nadhledu vysokého mravního imperativu a jeho slova v tu chvíli jsou tvrdá: „Neměl ustupovat z pozice, v níž se nacházel z vlastní vůle. Jakékoli vysvětlování je marné, stejně jako okolnostmi vynucená lítost. Jako jeden z vůdců Charty 77 zaujímá politické postavení, ať se mu to líbí či nelíbí, ať to chce či ne. Nejedná jen za sebe, nýbrž za 242 odvážných signatářů, ale i za množinu těch, kteří s nimi (zatím mlčky) sympatizují. V této roli nemůže obstát, protože ji odmítá – s odvoláním na občanský charakter Charty 77 – definovat politicky; protože hledá osobní východisko ze situace, v níž nenesou odpovědnost jen sám za sebe. Nehledá ho na svůj účet, ale na účet Charty.“ (s. 95–96).

Má autor k tak vyhocenému soudu právo? S odpovědí váhám, nejsem o tom zcela přesvědčen, důležité ovšem je, že Jiří Suk u tohoto soudu nezůstává a zodpovědně mapuje okolnosti Havlova zakolísání. Téměř tříměsíční izolace ve vězení a vynalézavý tlak vyšetřovatelů probudily ve vězni pocity hluboké tísně a deprese. Důležité je však vyústění: „Diktatura využila Havlovy slabosti a z ní vyplývající vůle stáhnout se z politické pozice, ale nedokázala to udělat bez manipulace a lži; vždyť na nich byla založena. Paradoxně tím Havlovi pomohla vrátit se do reality, podnítila ho k tomu, aby své selhání napravil.“ (s. 101, viz též s. 139) Příběh opět nabývá absurdního rázu – autoritářský režim svou v podstatě zbytečnou lži (Rudé právo uvedlo, že Havel se vzdal funkce mluvčího Charty) pomohl svému odpůrci „postavit se na nohy“ a usnadnil i jeho přijetí přáteli, kteří zpočátku vnímali Havlovo chování kriticky.

Rozsah recenze pochopitelně nedovoluje interpretovat větší množství konkrétních situací, jimiž autor svého hrdinu provází. Působivé, někdy téměř otřesné jsou pasáže, v nichž s Havlem prožíváme strážné vězeňského bytí i trudného života disidenta, každodenně šikanovaného příslušníky StB (srv. alespoň s. 126 a 141). Předmětem podrobné analýzy je Havlovo působení v Chartě 77, jejíž tvářnost výrazně ovlivnil. Cenné je, že Suk zaznamenává polemiky,

bis 1989. Über herkömmliche, technische, nicht- und antipolitische Politik. Hannover 2014. Řada námětů k výzkumu „havlovské“ tematiky se objevila na semináři Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR konaném dne 19. 3. 2012. Srv. Prečan, Vilém: Poznámky k projektu havlovských studií. Viz: <http://abicko.avcr.cz/2012/09/05/havel.html> [přistoupeno 9. 3. 2014]. Ve zkráceném znění byl referát publikován in: Akademický bulletin, č. 9 (září), 2012, s. 20–22.

v nichž Havel nacházel občas zdatné oponenty, ať již to byli Rudolf Battěk, Jiří Hájek, Petr Uhl, Václav Benda či Petr Pithart (srv. zejm. s. 156–158). Často se spor vedl o otázku, nakolik se má Charta politicky vyhlašovat a diferencovat. Toto téma se stalo i předmětem telefonátu Pavla Tigrida a Ivana Medka Havlovi z Vídně v polovině července 1988 (s. 264–266). I Havlovým přičiněním Charta 77 nalezla a předžela si pole svého působení v oblasti lidských a občanských práv, přičemž „oslovovat společnost se jí však dařilo jen nepatrně“ (s. 159). Zajímavou sondu představuje Sukův výklad Havlova podílu na vzniku a počátečním profilování Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, Hnutí za občanskou svobodu a zejména pochopitelně Občanského fóra. Podrobné líčení dění v letech 1988–1989 představuje vyvrcholení Sukova výkladu, tato obsáhlá pasáž bude pro své faktografické bohatství navíc sloužit i jako referenční příručka pro zájemce o dané období.

Václavu Havlovi musí i jeho odpůrci přiznat mimořádnou roli v politickém dění v čase sametové revoluce, schopnost vzít na sebe odpovědnost, najít východisko z konfliktních situací a dodat dokonce svým skutkům a projevům působivou kulisu a „režijní ztvárnění“. Vyhrocuje se tu ovšem základní dilema, které se autorovi při pohledu na jeho hrdinu vyjevuje. Není to dilema nové – již v knize Labyrintem revoluce zaznamenal Suk pnutí mezi etickou maximou „žítova v pravdě“ a Havlovým chováním v praktické politice.¹¹ Havel přebírá tíži moci, a to i za cenu toho, že fakticky paralyzuje demokratické mechanismy uvnitř Občanského fóra – začíná to důslednou eliminací politicky vyhraněných aktivistů z Hnutí za občanskou svobodu, Demokratické iniciativy a Klubu za socialistickou přestavbu Obroda z rozhodovacích procesů a končí Havlovým hermetickým uzavřením v „nepřístupné zóně“ ve Špalíčce, kam jej doprovázeli jen konformní členové osobní suity, po 10. prosinci 1989, kdy je ohlášena jeho kandidatura na prezidenta. Členem nejvyššího kruhu se stává také Marián Čalfa, s nímž Havel uzavírá dohodu o vzájemné pomoci při dosahování cílů v kariéře. Oslyšeny jsou hlasy oponentů v Občanském fóru typu Zdeňka Jičínského a Ivana Dejmalu.

Jiřího Suka jakoby iritovala Havlova na odív dávaná zdrženlivost vůči politické kariéře, jež však neodpovídala jeho skutkům. „Nevíme přesně, od jaké chvíle, ale s jistotou můžeme tvrdit, že Havel na Hrad chtěl. Jeho řeči, že prezidentem být nechce a kandidaturu přijme jen ve vyhrocené situaci, kdy bude pro svoji zemi „jedinou záchranou“, měly jen ornamentální (dramatizující) funkci. Jestliže Havel v září 1989 tvrdil, že profesionálním politikem nikdy nebude, a dva měsíce poté kandidoval do nejvyššího státního úřadu, pak to svědčí o špatném politickém odhadu nebo falešné skromnosti. Nic z toho vrcholného politika necítí. Disponuje-li někdo takovou mocí, že vede druhé a své vůdčí postavení si střeží, pak působí nepatřičně, tvrdí-li, že moc nikdy nechtěl a že ji má jen náhodou či nevyzpytatelným řízením absurdního osudu.“ (s. 373) Havel byl podle Suka jednoznačně odhodlán „hrát klíčovou politickou roli v čase zlomu“ (s. 309).

Mocenskému úsilí odpovídaly i prostředky, jež Havel začal používat. „Ocitl se mezi dvěma protichůdnými faktory: realitou historického kompromisu a realitou vůle k moci. Musel začít jednat tak, aby svoji vůli prosadil. Cílevědomě a tvrdě. Musel začít využívat mocenských praktik, které by ještě nedávno jako nezávislý intelektuál kritizoval či dokonce odsuzoval. Musel začít přehodnocovat i to, co pro něj donedávna bylo nepřijatelné – totiž jednání v rozporu s tím, co si myslí a co považuje za pravdu. Ve chvíli, kdy reálná moc byla na dosah, začal být citlivější ke zpochybňování vůdčího postavení Občanského fóra i své vlastní autority.“ (s. 368–369) Havlovo postavení se opět stává absurdním: „Dělá přesně to, co ho naplňuje, ale k čemu se nemůže přiznat, protože by se dostal do rozporu s deklarovanou identitou

¹¹ „Předlistopadové texty i verbální proklamace, v nichž Havel zdůrazňoval a zdůvodňoval svůj odstup od politiky, byly ve zjevném rozporu s tím, co dělal v druhé polovině prosince. Některé jeho přátele a blízké to zaskočilo, s trpkostí přihlíželi, jak usiluje o politickou funkci a uchyluje se k praktikám, které dosud jako dramatik a esejista glosoval a kritizoval.“ Suk, J.: Labyrintem revoluce. Akteři, zápletky a křížovatky jedné politické krize. Od listopadu 1989 do června 1990. Vyd. 2. Praha 2009, s. 241.

nezávislého intelektuála.“ (s. 374) A závěrečný soud k tomuto tématu: „Lze pochopit, když se někdo domnívá, že politiku je možné založit na pravdě, lásce a odpovědnosti vlastnímu svědomí, a poté se v praxi přesvědčí, že to v mnoha případech možné není. Avšak je těžké přijmout, když ten, kdo tvrdí, že staví a bude stavět výhradně na těchto hodnotách, jedná v politice jako rutinovaný manipulátor a technolog moci.“ (s. 404).

Obsáhlejší citace ilustrují, jak naléhavá byla pro Jiřího Suka jeho tázání, jak se k nim opakovaně vracel a pečlivě si ověřoval své dojmy. Kde má pocit, že Václav Havel jednal problematicky, dokáže formulovat rezolutní závěry – stejně jako například při hodnocení konformních umělců, kteří se zapojili do kampaně proti Chartě 77, aby po dvaceti letech „slzeli dojetím“ při volbě Havla prezidentem (s. 69). Jeho nároky na moderního intelektuála a umělce jsou tedy přísné. Jsou historikové, kteří se koří hrdinům svých knih a bezmezně je obdivují, jiní si z nich naopak udělají fackovacího panáka, na němž si vybíjejí své komplexy. Jiří Suk sedí klidně vedle Václava Havla a klade mu nepřijemné otázky, vytrvale, umíněně a neustále. Odvedl v tom notný kus poctivé práce.

Využití dalších pramenů, z nichž mnohé ještě čekají na svůj zrod (především mám na mysli ještě nenapsané memoáry), umožní v budoucnu havlovským badatelům pokusit se podívat na minulé dění očima samotného Václava Havla, vcítit se do jeho myšlení a jeho pocitů, najít logiku ve zdánlivě absurdním konání. Jiří Suk v tomto směru přinesl důležité impulsy. Dokázal naznačit i širší souvislosti Havlova působení, přestože to nebylo jeho primárním cílem. Mám zde na mysli na příklad inspirativní pasáže o Havlově „stýkání a potýkání“ s dílem Milana Kundery (s. 240–244) či Václava Bělohorského (s. 226–230). Některá témata, naznačená Jiřím Sukem, přesahují rámec knihy, například Havlova charakteristika režimu jako „post-totalitního“, lišícího se od brutální diktatury 50. let (s. 152–153). V některých případech budou Sukovy informace doplněny či korigovány – Evžena Erbana bych například v říjnu 1989 neviděl jako „potenciálního přívržence dialogu“ a „tykadlo“ KSČ k Havlovi (s. 305–306), ale spíše jako emisara sovětského velvyslance Viktora Lomakina, jenž zřejmě byl uspokojen Havlovým ujištěním, že není odpůrcem socialismu.¹²

Knihy si získá sympatie pro autorovu úpornou snahu o objektivitu a touhu „přijít věcem na kloub“. Jiří Suk ocení mimořádnost Havlova zjevu, ale nevyhne se ani problematičtým projevům malosti, jako například Havlovu necitlivému vysmívání Dubčekovi a Slovákům (s. 378–379), nebo brutálnímu nátlaku, jemuž 13. prosince 1989 Havel vystavil ředitele Československé televize Miroslava Pavla (předstoupivšího před něho s dítětem v náručí) ve snaze prosadit vystoupení představitelů Občanského fóra na podporu jím zvolené cesty volby prezidenta (s. 388–390). S chutí po publikaci zajisté sáhnou historikové, politologové i všichni zájemci o soudobé dějiny, jimž autor vychází vstříc čtivostí textu. Příjemné zpestření představují záblesky humoru vskutku havlovského – při zatčení na konci května 1979 se Havel zeptal velitele zásahu, zda si má vzít s sebou krabičku cigaret nebo rovnou celý karton, nadporučík Pazderka odvětil, že tentokrát to bude na dlouho a zdvořilý Havel za neblahý odhad poděkoval (s. 132).

Nakladatelství Paseka patří k těm vydavatelským domům, jež udržují českou knižní kulturu na vysoké úrovni, takže čtenář odpustí občasné chyby, způsobené tiskařským šotkem.¹³ Publikace je vybavena obrazovou přílohou kolísavé kvality, anglickým „summary“, soupisem pramenů (zde vyslovují podiv nad podivným, zmatečným řazením jednotlivých položek),

odborné literatury a jmenným rejstříkem. Grafická podoba knihy je střízlivá, zaujme nápaditá obálka, těžkou zkouškou pro čtenáře se slabším zrakem bude titěrné písmo u citátů pod názvy kapitol, poznámek pod čarou a čísel stránek (snadno zaměnitelná nula za osmičku). To vše jsou ovšem jen maličkosti, které neruší celkově velmi příznivý dojem z nejnovějšího publikačního počínu Jiřího Suka, jedné z nadějí současné české historiografie.

Připomeňme závěrečnou pasáž knihy: „Od „duchovního státu“, o němž Havel snil na počátku devadesátých let, jsme na hony vzdáleni. Velká vize, vzešlá z impozantní jednoty na zaplněných náměstích na sklonku roku 1989, ztroskotala. Otázkou je, zda ji vůbec bylo možné naplnit vzhledem k tíživému dědictví „století extrémů“, v němž se horká válka měnila ve studenou, nacistickou despotii nahradila despotie komunistická, sen o rovnosti se proměnil v noční můru nerovnosti a nespravedlnosti. V kontextu této knihy bychom se spíše měli ptát, zdali se ke zmíněné vizi bylo možné více přiblížit uplatněním „přímého politického vlivu“. Snad by bývalo bylo lepší klást si v kultivaci české demokracie skromnější cíle a pokusit se naplnit je produktivnější politikou.“ (s. 425) A v případě samotného Václava Havla otevírá Jiří Suk prostor novým interpretacím: „Smrt je nadějí na spravedlivý soud.“

Jiří Křesťan

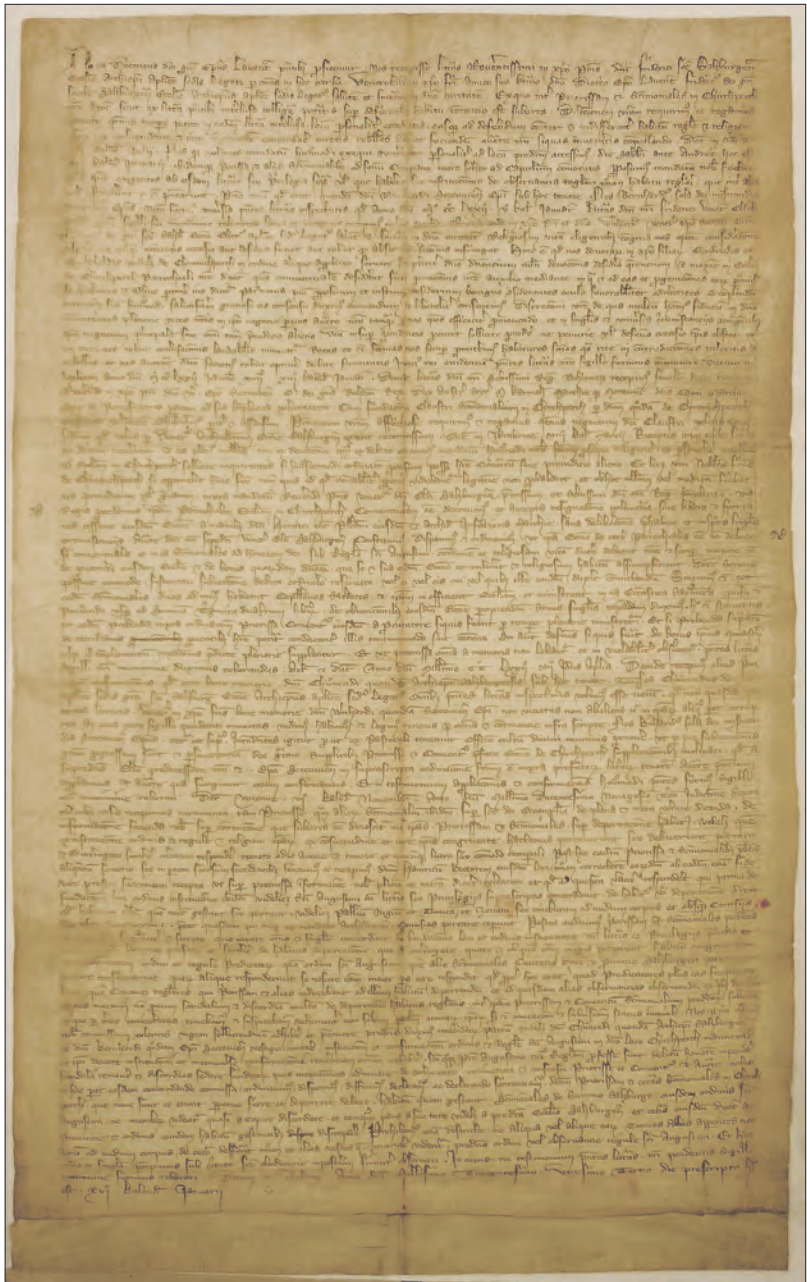
Suk, Jiří: *Politika jako absurdní drama. Václav Havel v letech 1975–1989. Nakladatelství Paseka, Praha – Litomyšl 2013, 448 s.*

¹² Opírám se o osobní svědectví Zory Erbanové, vdovy po E. Erbanovi. Lomakin potom opravdu, když přišel čas, prosazoval Havlovu prezidentskou kandidaturu, jak M. Ransdorfovi dosvědčil i Ladislav Adamec. Srv. Ransdorf, Miloslav: Co se nehodilo Respektu do kramu (7. 4. 2008). Zdroj: <http://www.kscm.cz/nasi-lide/evropsky-parlament/miloslav-ransdorf/38038/co-se-nehodilo-respektu-do-kramu?preview=archiv> [citace 9. 3. 2014].

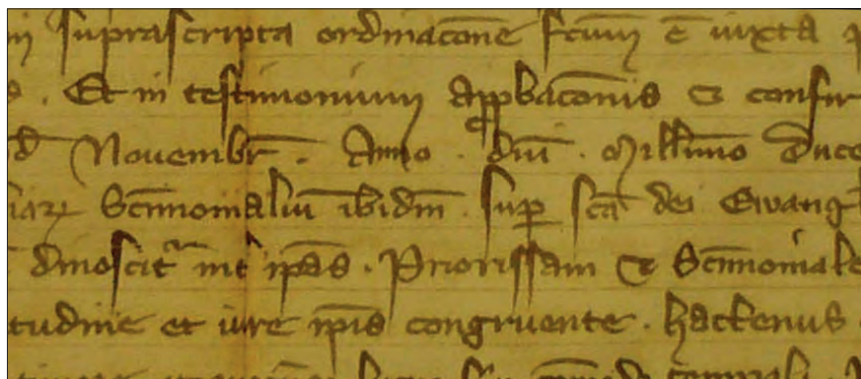
¹³ V knize se skví dokonce dvě hrubé chyby: „na oslavě 30. let divadla Semafor“ (s. 76) a „vůle dobít Hrad“ (s. 384).

Seznam autorů

PhDr. Václav Bartůšek, Ph.D., Národní archiv
PhDr. Eva Drašarová, CSc., Národní archiv
PhDr. Pavel Dufek, Ph.D., Národní archiv
Mgr. David Hubený, Národní archiv
PhDr. Jiřina Juněcová, Národní archiv
Mgr. Jan Kahuda, Národní archiv
PhDr. Lenka Kločková, Národní archiv
PhDr. Zdeňka Kokošková, Národní archiv
PhDr. Lenka Kovaříková, Filozofická fakulta UK
PhDr. Jiří Křestan, CSc., Národní archiv
plk. Mgr. Vladimír Lukášek, Policie ČR – Krajské ředitelství Libereckého kraje
Mgr. Zora Machková, Národní archiv
Bc. Lucie Neuzilová, Filozofická fakulta UK
Mgr. Mária Novosádová, Ph.D., Štátny archív Prešov, pob. Humenné
PhDr. Markéta Novotná, Národní archiv
Mgr. Kateřina Paulusová, Národní archiv
Mgr. et mgr. Jana Svobodová, Knihovna AV ČR
PhDr. Miroslav Šepták, Ph.D., Národní archiv
Mgr. Lukáš Šlehofer, Praha
PhDr. Libuše Váňová, Muzeum Podblanicka Benešov
Mgr. Pavel Vaško, Národní archiv
PhDr. Ing. Milan Vojáček, Ph.D., Národní archiv
Mgr. Jan Vojtíšek, Filozofická fakulta UK
Mgr. Michaela Žáková, Filozofická fakulta UK

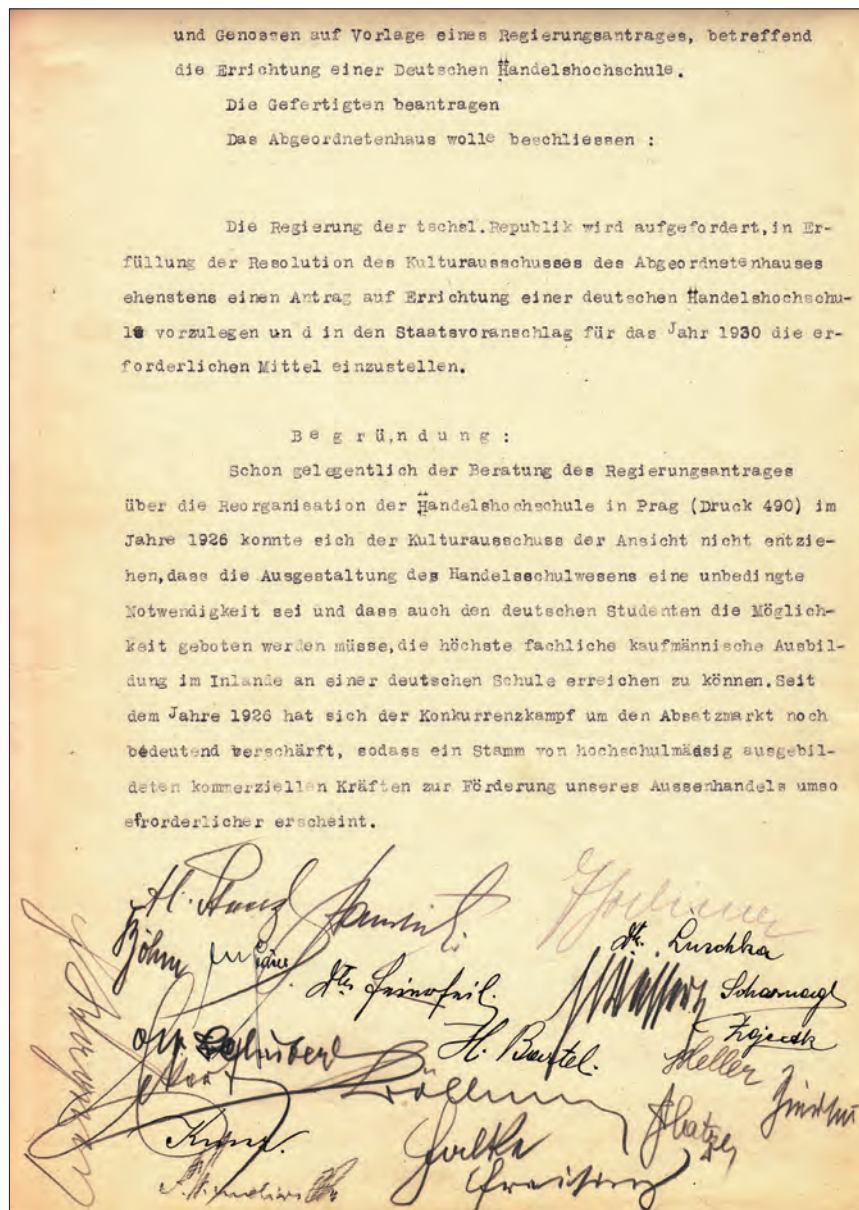
Listina lavantského biskupa Ditricha z roku 1322 (1323).

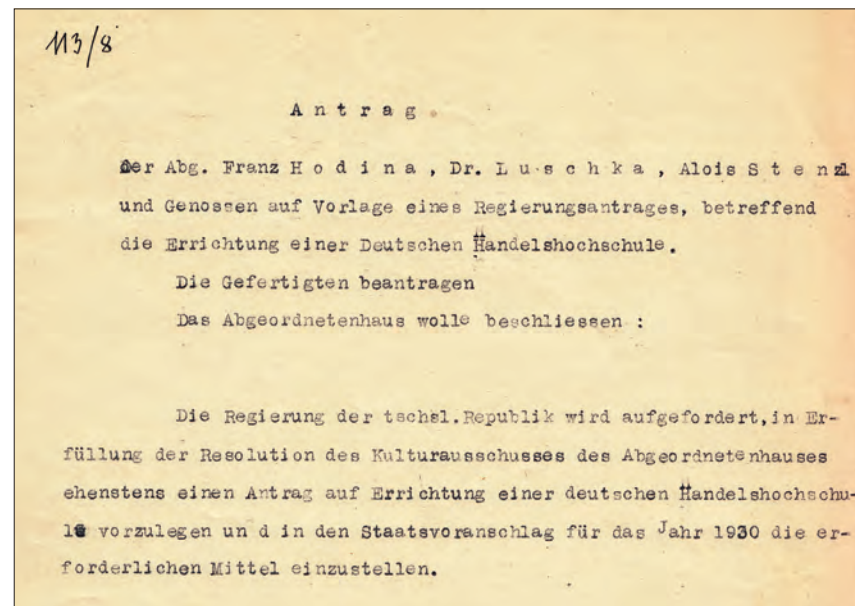
Ukázka interpunkčních znamének v listině lavantského biskupa Ditricha z roku 1322 (1323).

Portrét Gliceria Landrianiho od Aegidia Hechta (1719),
Muzeum Podblanicka Benešov.

Návrh poslanců vládních stran na vznik německé vysoké školy obchodní, Národní archiv, Předsednictvo ministerské rady, sign. 729/50, kart. 3222.

Návrh poslanců vládních stran na vznik německé vysoké školy obchodní, Národní archiv, Předsednictvo ministerské rady, sign. 729/50, kart. 3222.

Tempio nella Basilica (Chrást v Basilice), G. Silvestri, skica, 1834.

Bez názvu (Macellum), G. Silvestri, skica, 1834.

Teatro tragico (Divadlo pro tragédie), G. Silvestri, skica, 1834.

Bez názvu (Ulice či dům v Pompejích), G. Silvestri, skica, 1834.

Pompei, Tempio di Apollo e strada, severovýchodní část Fora, fotoalbum Leopoldových dcer, 1900.

Pompei, Teatro (Pompeje, Divadlo), fotoalbum Leopoldových dcer, 1900.

Pompei, sala del giudizio, jižní část Fora, fotoalbum Leopoldových dcer, 1900.

Podium v Basilice, foto autorka.

Pohled na Teatro Grande v Pompejích z průchodu do Teatro Piccolo, foto autorka.

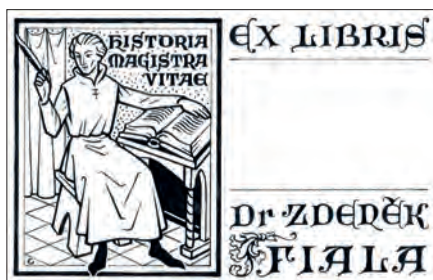
Macellum, foto autorka.

Fotografie Zdeňka Fialy s matkou (1936),
Národní archiv, Fiala Zdeněk, prof. PhDr., DrSc., inv. č. 320, kart. 10.

Fotografie Václava Vojtíška (1946)
Národní archiv, Fiala Zdeněk, prof. PhDr., DrSc., inv. č. 154, kart. 2.

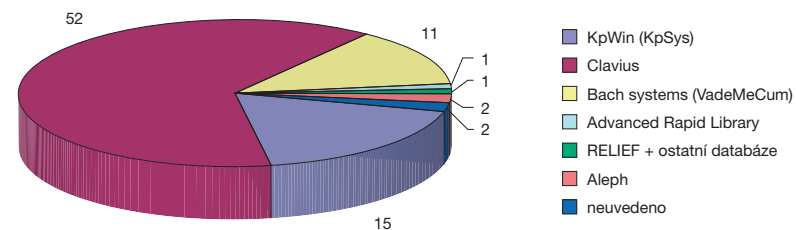

Návrh ex-libris Zdeňka Fialy
Národní archiv, Fiala Zdeněk, prof. PhDr., DrSc., inv. č. 318, kart. 10.

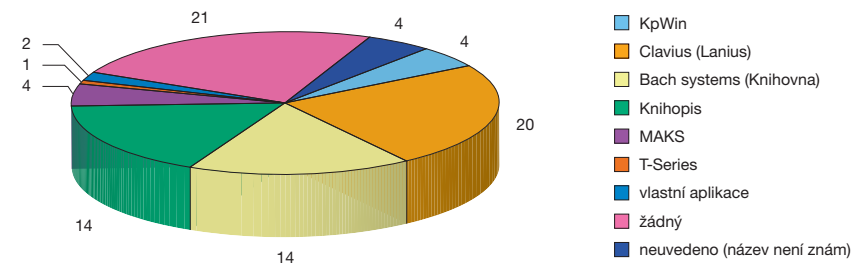

Fotografie ze jmenování Zdeňka Fialy členem-korespondentem ČSAV (1973)
Národní archiv, Fiala Zdeněk, prof. PhDr., DrSc., inv. č. 319, kart. 10.

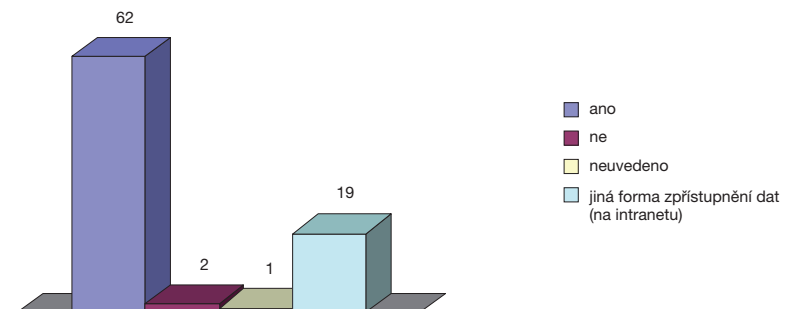
Graf č. 1:
Současný KIS

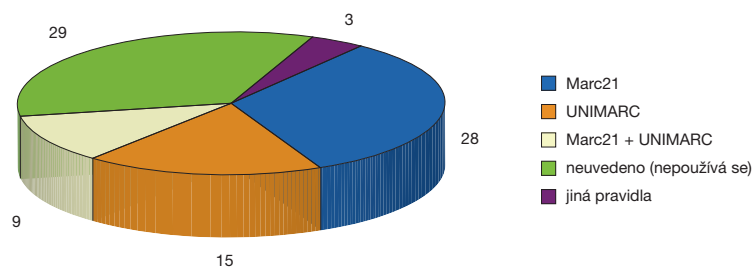
Graf č. 2:
Předchozí KIS

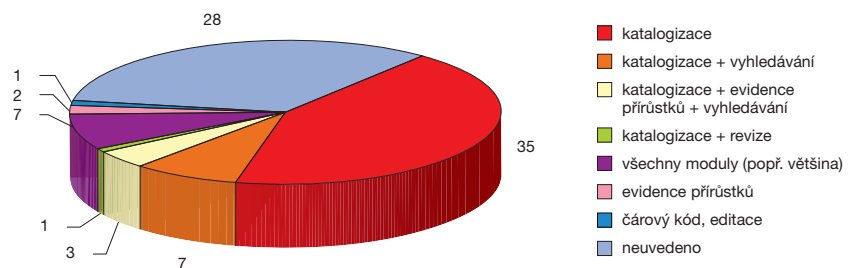
Graf č. 3:
Přístupný online katalog

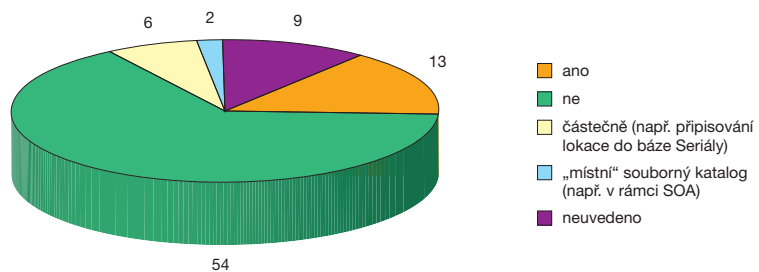
Graf č. 4:
Knihovnické standardy

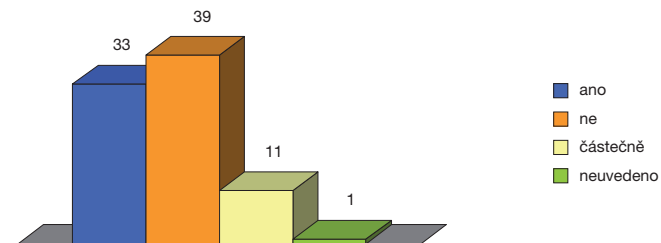
Graf č. 5:
Moduly KIS používané v knihovně

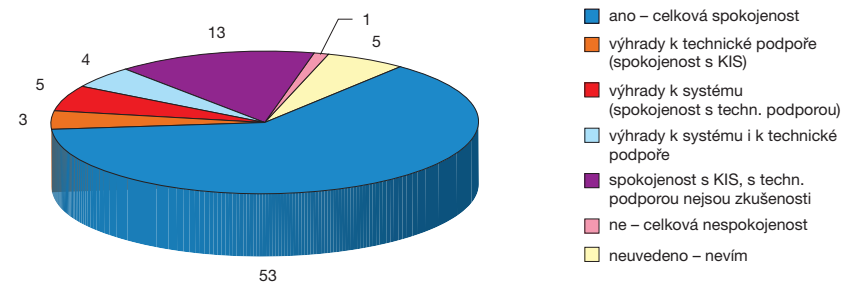
Graf č. 6:
Přispívání do souborného katalogu

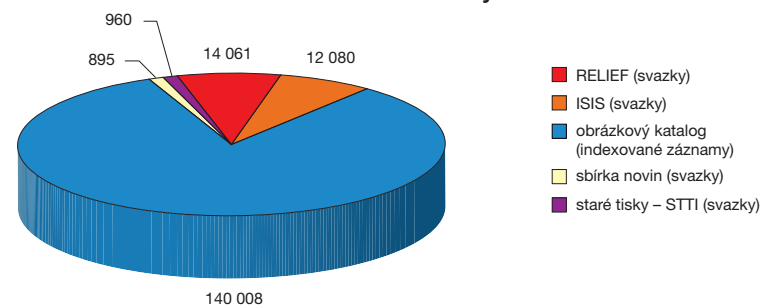
Graf č. 7:
Lístkový katalog zároveň se systémem

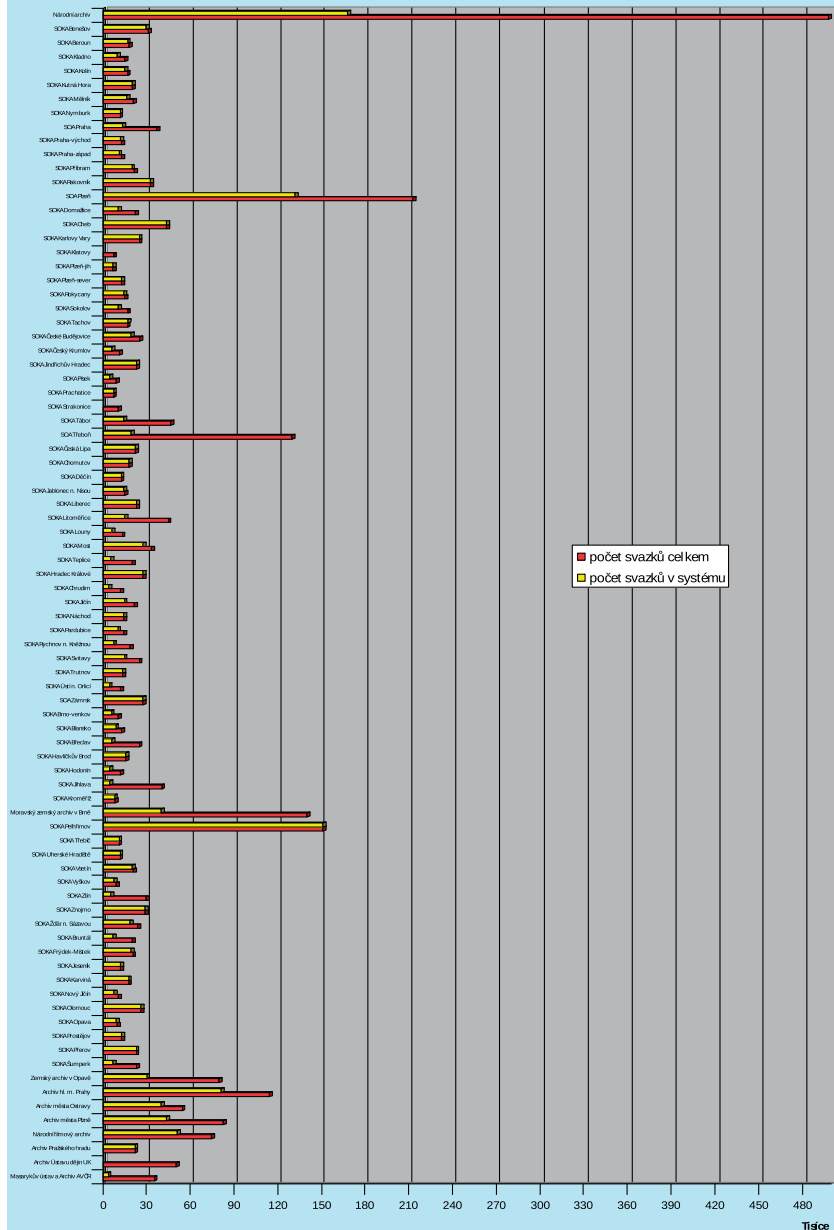
Graf č. 8:
Spokojenost s KIS a jeho technickou podporou

Graf č. 10:
Databáze a KIS knihovny NA

Graf č. 9:
Počet svazků v knihovně

Paginae historiae
Sborník Národního archivu
22/2014, č. 1

Vedoucí redaktorka: Eva Drašarová

Redakční rada: Emilie Benešová, Jan Kahuda, Vlasta Měšťánková

Redakční kruh: Marie Bláhová, Waclaw Gojniczek, Tomáš Kalina, Jana Konvičná, Jiří Křestán, Zlataše Kukánová, Lenka Matušíková, Sheilagh C. Ogilvie, Jaroslav Pažout, Zdislava Röhsner, Vladimír Růžek, Helena Sedláčková, Monika Sedláková, Vlasta Valeš

Lektorace jednotlivých příspěvků: Marie Bláhová, Ivana Čornejová, Eva Gregorovičová, Ivan Jakubec, Jitka Janečková, Jan Kašpar, Zdeňka Kokošková, Pavel Koblasa, Jana Konvičná, Hedvika Kuchařová, Milada Sekyrková, Ludmila Špětová, Jiří Štaif, Daniela Tvrdoňová, Jan Županič

Překlad německých resumé: Markéta Kachlíková

Grafická úprava, sazba a návrh obálky: H 33 Design, s. r. o., Hřbitovní 33, 411 72 Hošťka, www.h33d.cz

Sborník *Paginae historiae* je zapsán do evidence periodického tisku vedené u Ministerstva kultury pod číslem MK ČR E 20580.

Sborník *Paginae historiae* je zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR vedeného Radou pro výzkum, vývoj a inovace.

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

Vydal Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4 v roce 2014.
<http://www.nacr.cz/E-publ/paginae.aspx>

Vytiskl Exa Print-Design s.r.o.
www.exaprint.cz

Vydání první

Počet stran 288 + 16 stran obrazových příloh

ISSN 1211-9768